LUND UNIVERSITY

I palissadernas tid. Om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanneolitikum.

Brink, Kristian

2009

Link to publication

Citation for published version (APA):
Brink, K. (2009). *I palissadernas tid. Om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanneolitikum.* [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för arkeologi och antikens historia]. Malmö Museer.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

I palissadernas tid

Om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanneolitikum

Kristian Brink

I palissadernas tid

I palissadernas tid

Om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanneolitikum

Kristian Brink

© Författaren och Malmö Museer 2009

I palissadernas tid
Om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanneolitikum
Kristian Brink

Citytunnelprojektet
Projektansvarig: Per Sarnäs
Projektledning: Claes Hadevik, Eva Lindhé, Morten Steineke
Redaktion: Anders Gutehall, Claes Hadevik, Anders Högberg, Morten Steineke, Chatarina Ödman
Grafisk form och bildbehandling: Anders Gutehall
Engelsk översättning: Alan Crozier

Utgiven av: Malmö Museer, Arkeologienheten
Postadress: Box 406, 201 24 Malmö
Besöksadress: Malmöhusvägen
Tel: 040-34 10 00
Hemsida: www.malmo.se

Tryck: Elanders Sverige AB
Papper: Artic Volume White
Teckensnitt: Gill Sans och Adobe Garamond Pro
Omslagsbild: Flygbild över den sydvästra delen av Hylliepalissaden med en av dess stora öppningar synlig mitt i bilden. Foto: Perry Nordeng. © Malmö Museer

Tryckt med bidrag från Malmö Förskönings- och Planteringsförening

ISBN 91-85341-32-0
Malmöfynd nr 21

Förord

När kommunstyrelsens ordförande Ilmar Reepalu tog de första spadtagen för Hyllie nya stadsdel framhöll han i sitt tal att det egentligen var arkeologerna på Malmö Museer som tagit de första spadtagen vid undersökningarna inför Citytunneln. Det hör till ovanligheterna att arkeologin nämns som en självklar del av en exploateringsprocess. De arkeologiska undersökningarna inför bygget av Citytunneln fick massmedialt genomslag och tillsammans med kulturarvspedagogiska insatser skapades ett stort intresse för arkeologi, både lokalt och på riksplan. En konsekvens av detta var att arkeologin sågs som en viktig del av Malmö Stads utveckling och expansion.

Föreliggande bok, I palissadernas tid, är en doktorsavhandling som studerar förändring och sociala processer i Sydskandinavien under mitten av den yngre stenåldern. Den är en av tre syntespublikationer som innehåller analyser av resultaten från arkeologiska undersökningar i Malmö de senaste åren. Främst handlar det om utgrävningarna inför byggandet av Citytunneln, men även utgrävningarna vid den nya stadsdelen Hyllie och Svågertorps industriområde berörs. De två andra böckerna, antologierna *Arkeologiska och förhistoriska världar. Fält, erfarenhet och stenåldersplatser i sydvästra Skåne* och *Gården i landskapet. Tre bebyggelsearkeologiska studier* ges också ut i år.

De arkeologiska undersökningarna gav ett ovanligt rikt material som har kunnat omsättas i ny kunskap. Lämningarnas kronologi sträcker sig från mesolitikum till historisk tid med tyngdpunkter på neolitikum, äldre järnålder och medeltid. Citytunnelprojektets resultat har förutom i åtta rapporter och en temarapport presenterats i en rad sammanhang – på konferenser, vid symposier, på forskarseminarier, i utställningar och i flera artiklar för en svensk och internationell publik. I samband med rapportarbetet utvecklades ett nytt sätt att redovisa undersökningsresultaten på CD och DVD. Den reflexiva arkeologin inom projektet blev utgångspunkten för ett seminarium i samarbete med Riksantikvarieämbetet, ett seminarium som publicerades i antologin Reflexiv arkeologi? Återsken av ett seminarium.

Citytunnelprojektets slutundersökningar genomfördes under idealiska former åren 2001–2003. Detta tack vare god framförhållning från Malmö stad och City-

tunnelprojektet i Malmö AB. Samarbetet med Citytunnelprojektet i Malmö AB har fungerat väl och de har välvilligt tillskjutit medel för de kulturarvspedagogiska insatserna. Projektet Svågertorps industriområde, som ligger intill Hyllie stadsdel, genomfördes åren 1999–2000. Under fältarbetsfasen och avrapporteringen följdes Citytunnelprojektet av en referensgrupp bestående av Prof. Lars Larsson och Prof. Deborah Olausson, båda från Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet, fil.dr. Dag Widholm från Högskolan i Kalmar och mag. art. & Ph.dr. Ditlev Mahler.

Malmö 10 juli 2009
Per Sarnäs
Enhetschef

Författarens förord

När jag nu är på väg att sätta punkt kan jag konstatera att saker och ting ofta inte blir som man föreställt sig. Det som började och genomfördes som ett fördjupningsarbete inom ett uppdragsarkeologiskt projekt övergick efter något år till att arbetas om till en licentiatavhandling som i sin tur i sista stund förvandlades till en doktorsavhandling. Mer om denna lite krokiga resa i bokens inledning.

Till Ebbe Kocks Stiftelse riktas ett tack för generösa medel som innebar att jag kunde fullfölja avhandlingsarbetet. Malmö Förskönings- och Planteringsförening tackas för det generösa bidrag som gjorde det möjligt att förvandla manus till en bok. Tack också till Anders Gutehall som stod för förvandlingsarbetet och till Alan Crozier för översättning av sammanfattning och figur- och tabelltexter.

Under de senaste åren har jag haft möjlighet att tillbringa viss tid i Lund vid Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia. I ena hörnet av Botaniska trädgården ligger Agardhianum, en av institutionens lokaler. Där har jag fått möjlighet att skriva och skriva om i lugn och ro i en miljö borta från min vardag vid Arkeologienheten Malmö Museer. Tack till alla er som jag delat fikarum med där!

Till alla före detta och nuvarande kollegor i Malmö riktas ett stort tack! Jag har ingen aning om hur många ni egentligen är, men flera av er har hjälpt mig med material till avhandlingen på olika sätt. När jag 1996 började min yrkesbana i Malmö placerades jag på undersökningen Lockarp 7A som var en del av projektet Öresundsförbindelsen. Där gav platschefen Björn Magnusson Staaf mig viktigt förtroende och självförtroende. Det blev avgörande för min fortsättning inom uppdragsarkeologin. När Björn gick vidare till andra uppdrag fick jag tillsammans med Gun-Britt Rudin skriva rapport på Lockarp 7A. Gun-Britt drabbades tyvärr av en svår sjukdom och avled i september 2000. Det jag tillsammans med och mycket tack vare Gun-Britt lärde mig under den här tiden är nog viktigare än vad jag insett många gånger. Det bidrog säkert till att jag av projektledningen för Citytunnelprojektet – Eva Lindhé, Per Sarnäs och Morten Steineke – fick förtroende att leda undersökningen av palissaden vid Hyllie. Utan detta förtroende hade det såklart inte blivit något av den här boken. Tack alla!

Ett särskilt stort tack riktas till alla er som deltog i undersökningarna av palissaderna vid Hyllie och Bunkeflostrand. Utan er hade det aldrig gått! Speciellt tackas Susan Hydén, Ingela Kishonti och Karina Hammarstrand Dehman som tillsammans med mig var ansvariga vid undersökningarna och under rapportarbetena. Tack också till Fredrik Grehn som var med i rapportarbetet för Bunkeflostrand.

Elisabeth Rudebeck förtjänar ett stort tack eftersom det var hon som först förde fram idén om att mitt första råmanus kring palissaderna kunde ligga till grund för en högre examen. Elisabeth tog initiativet till kontakten med Lund. Tack också till Nils Björhem som läste manus innan det lämnades till Lund. Ett stort tack riktas till min handledare Lars Larsson och min biträdande handledare Kristina Jennbert vid institutionen i Lund. Era synpunkter på mitt arbete har varit mycket värdefulla.

Anna Lihammer förtjänar ett särskilt stort tack för att hon orkade läsa igenom hela manuset – i 5 punkters storlek som hon påstod, men det var faktiskt 10,5! Dina synpunkter var såklart mycket värdefulla, och i den mån jag valt att inte följa dem får jag skylla mig själv! Ett lika stort tack till Anders Högberg för manusläsning och förslag på ändringar som gjort det hela bättre. Tack båda!

Jag nämnde betydelsen av min första tid inom yrket tidigare. En viktig grund lades redan under min utbildning i Lund. Här gav inte minst seminariegrävningarna i Småland under ledning av Påvel Nicklasson en bra start. Påvel introducerade oss studenter för ett uppdragsarkeologiskt tänkande som jag haft stor nytta av senare. Tack Påvel, och tack också för vänskap genom åren!

Ett stort tack riktas till alla vänner utanför arkeologin – ingen nämnd, ingen glömd. Utan kontakt med en värld utanför arkeologin hade jag aldrig nått fram hit. Ett stort tack riktar jag också till Anna Lihammer, Fredrik Svanberg, min gudson Sebastian och hans lillebror Valdemar – för vänskap, lek och massor av info om dinosaurier.

Jag riktar ett särskilt stort tack till mina föräldrar för allt stöd genom åren. Avhandlingar tillägnas ofta nära och kära, men i det här fallet vill jag istället tillägna all den tid som jag nu förhoppningsvis får över till den som står mig närmast – till min Petra.

Östra Vemmerlöv, påskhelgen 2009
Kristian Brink

Innehåll

Inledning 13

Bakgrund – vägen till en avhandling 13

Målsättning, metod och disposition 17

Del I: En forskningshistorik och grunder för ett lokalt perspektiv 23

En forskningshistorik 23

Neolitiska hägnader i sydligaste Sverige och östra Danmark 25

Sarup och de äldre neolitiska hägnaderna i Sydskandinavien 25

De sydsvenska neolitiska hägnaderna utanför Malmöområdet 29

De östdanska neolitiska palissaderna 35

Neolitiska hägnader i sydligaste Sverige och östra Danmark – en kort sammanfattning 42

Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige 42

Den svensk-norska stridsyxekulturen 43

Ystadprojektet 48

Två västskånska dalgångar 51

Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige – en kort sammanfattning 55

Grunder för ett lokalt perspektiv 56

Tre perspektiv, mitt perspektiv 56

Människor emellan 62

Platser, samband och minnen 66

Del II: Om stolphål och skärvor – yngre mellanneolitikum i Malmöområdet 73

Inledning 73

Avgränsningar 76

Tid 76

Rum 81

Föremål och kultur 82

Boplats, grav, depå- och enkelfynd 87

Landskapet – topografi och miljö 93

Platserna 96

Depå- och enkelfynd 106

Bo- och aktivitetsplatser 112

Pildammsparken (1) 112

Naffentorp 15:1 (6), Bunkeflo 9:4 (8), Lockarp 24:1 (26), Naffentorp 2:5 (54), Hyllie VA (63), Svågertorp 8 (65) & Kv. Benkammen (81) 114

Bunkeflo 7:7 (10), Västra Klagstorp 10:2 (45), Kv. Cedern (48), Kv. Sege å (49), Sege å (50), Stora Bernstorp (51), Svågertorps industriområde K (60) & Kv. Körledaren (70) 115

Hindbygården (18) 116

Sibbarp (22) 117

Fosie IV (28) 118

Lunnebjär (31) 120

Södra Sallerup 15C (34) & Fosie by 10 (71) 122

Valdemarsro östra (52) 122

Almhov (CT 1) (53) 123

Svågertorps industriområde F (55) 126

Svågertorps industriområde S (56) 127

Petersborg 6 (57) 129

Elinelund 2B (58) 129

Svågertorps industriområde D (59) 133

Hotelltomten (61), Hyllie station (CT 3) (62), Hyllie 4:2 & 4:3 (67) & Hyllie 155:91 (78) 134

Svågertorps industriområde U (64) 139

Vintrie IP (66) 141

Hindby mosse (68) 145

Kastanjegården (69) 146

Lockarp 7A (72) 147

Lockarp 7B (73) 149

Hörstedtska kritbruket (74) 150

Robotskjutfältet 14A (75) 151

Fredriksberg 13D (76) 151

Elinelund 2A (77) 152

Dösemarken (79) 154

Norra Hyllievång (80) 157

Lockarp 7E (82) 157

Lockarp (CT 6) (83) 160

Fosie 11A (84) 161

Ängdala 1983 (85), Ängdala 1987 (86), Ängdala 1991 (87) & Södra Sallerup 15F (88) 163

Tygelsjö 41:1 (89) 164

Gravar 166

Svågertorps industriområde S (56) 166

Kastanjegården (69) 169

Dösemarken (79) 173

Norra Hyllievång (80) 175

Hindbydösen (90) 180

Kv. Bronsyxan (91) 180

Kulladal (92) 182

Virentofta (93) 182
Kvarnby 13 (94) 185
Bageritomten (95) 185
Lindängelund (96) 186
Oxie 7 (97) & Oxie 22 (100) 188
Kristineberg (98) 189
Fredriksberg (99) 189
Bolagsbacken (101) 191
Tygelsjö (102) 191
Västra Klagstorp 16:48 (103) 192

Palissader 193
Bunkeflostrand (104) 194
Hyllie (CT 5) (105) 214
Bunkeflo (106) 237

Kronologi och kontinuitet, boplatser och bebyggelse 244

Kronologi och kontinuitet 244
Stridsyxekulturen och keramiken 246
Yxorna 253
Kort om palissader 255
Trattbägarkulturen och keramiken – och något om gropkeramisk kultur 258
Att sammanföra eller skilja åt – om fynd, kalibreringar och en period som inte finns 260
Ett kulturlöst periodskifte 263
Kronologi och kontinuitet – en kort sammanfattning och ett avstamp 264

Boplatser och bebyggelse 266
Husen 268
Brunnar, gropar, lager, sädeskorn 278
Bönder, jägare och fiskare 283
Små och stora platser – äldre mellanneolitikum B 287
Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum 293
Boplatser och bebyggelse – en kort sammanfattning och ett avstamp 299

Del III: Om sociala relationer under yngre mellanneolitikum 303

Inledning 303

Kulturer, grupper, samhällen 305

I palissadernas tid 315

Möten 324

Innanför palissaderna 329

Bakom palissaderna 341

Gamla platser, nya relationer 347

Grav och gård 348

Några avslutande ord om yngre mellanneolitikum nu och då 364

Summary 369

In the time of the palisades 369

On post-holes and sherds and social relations in the Late Middle Neolithic 369

Introduction 370

Background 370

Aim and outline 370

Part I: A history of research and the foundations for a local perspective 372

A history of research 372

Foundations for a local perspective 373

Part II: On post-holes and sherds – the Late Middle Neolithic in the Malmö area 375

The Malmö area – landscape, time, and places 375

Chronology and continuity 376

Dwelling sites and settlement pattern 377

Part III: On social relations in the Late Middle Neolithic 378

Cultures, groups, societies 378

In the time of the palisades 380

Grave and farm 387

Figure Captions 391

Figures 391

Tables 398

Referenser 401

Litteratur 401

Opublicerat material 424

Muntliga uppgifter 427

Kartmaterial 427

Internetreferenser 427

Inledning

Bakgrund – vägen till en avhandling

När raderna med stolphål vid Hyllie undersöktes 1989 utgjorde de det första identifierade exemplet på en neolitisk palissadinhägnad i Sydskandinavien från övergången mellan äldre och yngre mellanneolitikum. Palissaden ^{14}C-daterades till mellanneolitikum B och fynd tydde på att den hörde hemma i stridsyxekultur. Det gjorde konstruktionen extra intressant eftersom denna kulturyttring i ett arkeologiskt hänseende var och fortfarande är känd för den sparsamma förekomsten av tydligt identifierbara lämningar, undantaget de välkända gravarna. Undersökningen 1989 omfattade Hylliepalissadens centrala delar, men lämnade dess norra och södra delar orörda. Den våg av infrastrukturella satsningar i Malmöregionen som satte igång under första halvan av 1990-talet genom bron över Öresund visade sig dock bli avgörande för att de resterande delarna av palissaden skulle komma att undersökas. Det skedde endast ett drygt decennium efter det att den först upptäcktes. I Öresundsbrons kölvatten kom beslutet om en tågtunnel, Citytunneln, som kommer att ge en snabbare förbindelse mellan Malmö Centralstation och Köpenhamns Hovedbangård. Citytunnelns mynning ligger där Hylliepalissaden en gång låg.

Det arbete som lett fram till den här avhandlingen är ett resultat av en färd som löpt längs en delvis krokig och ibland också något ojämn väg med flera kursändringar. En beskrivning av processen är på sin plats för att förklara de val av avgränsningar som gjorts. Större delen av arbetet skrevs innan ett beslut togs om att låta det ligga till grund för en högre examen. Avhandlingen har sin bakgrund i Citytunnelprojektet och de arkeologiska undersökningar – från utredning till slutundersökning – av Hylliepalissaden som genomfördes av Malmö Museer under åren 1999–2002. Inom ramen för projektet genomfördes arkeologiska slutundersökningar på sammanlagt åtta delområden söder om Malmö som tillsammans omfattade lämningar från mesolitisk tid och fram i medeltid. Av den samlade rapporttid som fanns inom projektet avsattes tid dels till platsanknutna rapporter, dels till tematiska fördjupningsarbeten kring varierade arkeologiska ämnen, vilka publicerats i en gemensam volym (Hadevik & Steineke 2009).

Som platschef på Citytunnelprojektets delområde 5 där Hylliepalissaden undersöktes blev utgångspunkten för mitt temaarbete denna palissad. Tidigt bestämdes att arbetet skulle inriktas på att göra en bebyggelsearkeologisk studie av palissadens omland där en samlad genomgång och tolkning av de arkeologiska lämningarna i Malmöområdet skulle göras. Syftet med detta var att sätta in palissaden i ett förhistoriskt samhälleligt sammanhang, något som till stora delar var dåligt känt i ett detaljerat lokalt perspektiv. Palissaden uppfattades som i det närmaste ensam i landskapet! De kronologiska och kulturella ramarna fanns redan på ett generellt plan då palissaden, som framgick ovan, redan daterats till mellanneolitikum B och relaterats till stridsyxekultur. Period- och kulturavgränsningen gjordes även med hänsyn till ett par andra tematiska arbeten inom Citytunnelprojektet som behandlade tidig- och mellanneolitikum A (trattbägarkultur) respektive senneolitikum (Hadevik 2009 respektive Brink 2009). Det gjordes alltså en tydligt kulturhistoriskt präglad uppdelning av neolitikum inom projektet, även om det samtidigt poängterades att en av målsättningarna var att studera och diskutera just periodövergångar och kulturskiften. Temaarbetets avgränsningar var således ett resultat av både det rådande kunskapsläget för Malmöområdet och den projektbaserade styrningen. Arbetet var tänkt att ingå i den temavolym som jag refererat till ovan.

Under åren 2002–2004 skrevs den platsanknutna rapporten för delområde 5 där bland annat palissaden presenterades (Brink & Hydén 2006). Temaarbetet skrevs i huvudsak under 2004 och delvis parallellt med andra arbetsuppgifter på Malmö Museer som låg utanför Citytunnelprojektet. Ett råmanus låg färdigt i februari 2005. Arbetstiteln för temat var *Stridsyxekultur och mellanneolitikum B i Malmöområdet*. Arbetet utgjorde en bebyggelsearkeologiskt inriktad studie av perioden i Malmöområdet. Det omfattade en detaljerad genomgång av det arkeologiska materialet genom litteratur- och arkivstudier, men i en del fall också av föremålsstudier av nyligen framgrävda material.

När det tematiska arbetet påbörjades var en av ambitionerna att göra en sammanställning över samtliga platser i Malmöområdet som rymdes inom den kronologiska och kulturella avgränsningen. Dels bedömdes det som en rimlig arbetsinsats med tanke på att stridsyxekulturen knappt ansågs existera annat än i form av palissader och gravar, dels var ambitionen att upprätta en form av katalog över det material som trots allt fanns i syfte att skapa en samlad och lättillgänglig dokumentation som kunde användas i den antikvariska verksamheten i Malmöområdet. Utöver detta gjordes en genomgång av ett urval arbeten som behandlat palissader, mellanneolitikum B och stridsyxekultur i sydligaste Sverige och östra Danmark i syfte att jämföra tolkningar och perspektiv med resultaten från Malmöområdet. Här gav inte minst

resultaten från de undersökningar som Riksantikvarieämbetet genomförde inför anläggandet av Västkustbanan genom västra Skåne ett viktigt underlag för både jämförelser och val av avgränsningar och materialkategoriseringar (Andersson 2003).

Efter hand som materialinsamlingen och bearbetningen gick framåt visade Malmömaterialet en större volym än väntat. Intressanta möjligheter att diskutera vissa centrala frågor som exempelvis arkeologisk period- och kulturkonstruktion och vad det innebär för synen på det förhistoriska samhället uppstod. Förenklat uttryckt kan man säga att studien bland annat visade på att mellanneolitikum B inte i sin helhet var detsamma som stridsyxekultur. Gränserna för både period- och kulturavgränsningen brast med andra ord. Projektavgränsningen fick därmed en provocerande effekt på mina tankar och den väg som arbetet tog. Detta var i sig inte direkt överraskande då både periodkonstruktioner och kulturgrupperingar är ett flitigt diskuterat och debatterat ämne inom neolitikumforskningen, och särskilt inom den del som berör mellanneolitikum. Resultaten visade på möjligheter att diskutera dessa aspekter utifrån ett större geografiskt perspektiv än enbart Malmöområdet. Diskussionen kring detta vävdes in i vissa delar av temaarbetet, men innebar samtidigt att det blev något splittrat då frågor av källkritisk och metodisk karaktär blandades med mer tolkande resonemang kring samhället under perioden. När råmanuset var klart bestod det av tre delar av vilka *Del I* och *Del II* till stora delar såg ut som det gör här. Den källkritiskt och metodiskt inriktade diskussion kring Malmömaterialet som nu finns i slutet av *Del II* fanns då i delvis annorlunda form i *Del III*.

Efter det att råmanuset var färdigt vilade det aktiva arbetet i över två år. Under den tiden växte ett beslut fram om att eventuellt arbeta om manuset till en licentiatavhandling och det skickades för bedömning till Institutionen för Arkeologi och Antikens historia i Lund. Bedömnings- och antagningsprocessen genomfördes i huvudsak under 2006. I bedömningen av råmanuset poängterades just det faktum att studien var något splittrad. Ett mål för en omarbetning till en licentiatavhandling borde vara att på ett tydligare sätt diskutera de resultat som Malmömaterialet bidragit med i ett större geografiskt och mer generellt perspektiv, inte minst vad gäller frågorna kring period- och kulturkonstruktion och dess inverkan på vår syn på samhället under yngre mellanneolitikum. Det medförde således ett delvis nytt fokus för arbetet. Detta har förutom en omstrukturering också resulterat i *Del III* i vilken en diskussion förs kring sociala relationer under yngre mellanneolitikum. Diskussionen tar utgångspunkt i Malmöområdet, men med relevans för ett vidare geografiskt perspektiv.

Utvidgningen av temaarbetet till en licentiatavhandling möjliggjordes också till stor del via projekt Bunkeflostrand 15:1 vid Malmö Museer, inom vilket den fjärde och senaste i raden av palissadanläggningar i Malmöområdet har undersökts. Fastig-

hetskontoret, Malmö stad, planerade bebyggelse i området vilket medförde att en arkeologisk undersökning genomfördes. Palissaden vid Bunkeflostrand var inte känd när temaarbetet en gång påbörjades, men blev genom undersökningen hösten 2006 möjlig att infoga i studien. Temaarbetet blev den naturliga platsen att även behandla denna palissad på. Omarbetningen till en licentiatavhandling påbörjades under hösten 2007 och genomfördes i huvudsak fram till och med sommaren 2008. Efter ett möte med mina handledare hösten 2008 föreslogs det dock att arbetet skulle läggas fram som en doktorsavhandling då det bedömdes vara omfattande nog för detta. Det blev den sista kursändringen på den väg som en gång påbörjades.

Som nämndes ovan höll inte period- och kulturavgränsningen fullt ut. Trots det har materialgenomgången i *Del II* inte utvidgats utanför mellanneolitikum B och stridsyxekultur. De gränser som sattes upp inom Citytunnelprojektet gäller. Tidigneolitikum och mellanneolitikum A har behandlats utförligt inom Citytunnelprojektet, med bland annat en presentation av samtliga lokaler i Malmöområdet med material tillhörande trattbägarkultur (Hadevik 2009). Det arbete som berörde senneolitikum tog sin utgångspunkt i den omfattande långhusbebyggelsen på Almhov och fokuserade på de sociala relationerna i ett mindre område söder om Malmö (Brink 2009). Samtliga tre arbeten kan ses som en delvis överlappande helhet, om än med något olika inriktningar. Den intresserade kan därmed få en omfattande kännedom om neolitikum i Malmöområdet, både genom dessa tre studier och genom de arbeten som gjorts inom ramen för projektet Öresundsförbindelsen (Björhem & Magnusson Staaf 2006; Rostoványi 2007; Thörn 2007).

Vägen hit har alltså varit en lång resa med flera stopp. Den är till stor del resultatet av den vardag som präglat mitt arbete på en institution där arkeologin bedrivs genom små, stora och ibland mycket stora uppdragsfinansierade projekt. I en sådan värld väljer man inte alltid själv sina gränser, varken i material eller i tanke. När jag vid den arkeologiska utredningen hösten 1999 var med och schaktade fram och mätte in några stolphål i den södra delen av Hylliepalissaden visste jag inte att jag skulle bli ansvarig för slutundersökningen, eller att jag skulle ge mig i kast med det svåra men spännande arbetet med att försöka förstå det sammanhang denna plats en gång var en del av. Det gick inte heller att helt förutse den relativt stora tillväxt av nytt arkeologiskt källmaterial av relevans för detta arbete som skedde under de år som följde, eller för den delen mängden källmaterial som trots allt redan fanns i arkiven. Under arbetets gång har det därför stått klart för mig vilken potential och dynamik som finns inom den uppdragsarkeologiska verksamheten. I bästa fall ger den en möjlighet att relatera nyligen framgrävda material till de material som finns i arkiven, och gemensamt betrakta dem utifrån aktuella perspektiv.

Målsättning, metod och disposition

Palissadanläggningarna från den äldre delen av yngre mellanneolitikum utgör det nav från vilket arbetet tar sin utgångspunkt och kring vilket det kretsar. Bokens huvudtitel – *I palissadernas tid* – är något begränsad i förhållande till den del av neolitikum som faktiskt berörs. Den kronologiska avgränsning som gjorts, och som förklarades i inledningen, innebär att arbetet tar sin början med en tid då palissader byggdes och användes och avslutas med en tid då de inte längre var av betydelse. Tyngdpunkten i arbetet ligger dock på palissaderna och palissadernas tid.

Den övergripande målsättningen med det här arbetet är att studera och tolka hur sociala relationer uttryckts, formats och förändrats under yngre mellanneolitikum. Alla former och nivåer av mänsklig kontakt är att beteckna som sociala vilket innebär att den nivå och omfattning som är aktuell här behöver specificeras, liksom förutsättningarna att nå dit. Det görs mer detaljerat längre fram. En bebyggelsearkeologisk studie av Malmöområdets lämningar från mellanneolitikum B och stridsyxekultur utgör den empiriska grunden i arbetet. Arbetet genomförs därmed inom det kronologiska och kulturella ramverk som sattes upp inom Citytunnelprojektet. Ett historiskt perspektiv anläggs dock där rådande kunskap om äldre mellanneolitikum respektive senneolitikum fångas upp och används i diskussionen. Bebyggelsens form och förändring samt bruket av materiell kultur – från små föremål till större byggnadsverk – ligger till grund för diskussionen och tolkningarna kring sociala relationer. Det är huvudsakligen två fenomen som står i centrum – palissader respektive gårdar. I arbetet kommer det att argumenteras för att det under loppet av yngre mellanneolitikum sker en förändring där större samlingsplatser som palissader spelar ut sin roll och där istället gården blir den centrala sociala och mentala enheten för människorna – i den tidiga delen av tidsavsnittet är det platser som palissader som utgör viktiga arenor för formandet av sociala relationer, medan denna roll återfinns hos gårdarna under senare delen av yngre mellanneolitikum. Den här förändringen menar jag kan spåras i det arkeologiska materialet inom bland annat Malmöområdet. Förändringen kan på ett generellt plan relateras till den mer genomgripande samhällsförändring som traditionellt förknippas med yngre mellanneolitikum.

Samhällets förändring under det tredje årtusendet före Kristus beskrivs för den del av Sydskandinavien som det här arbetet omfattar traditionellt som ett skifte mellan i huvudsak två kulturyttringar – trattbägarkultur ersätts av stridsyxekultur. Denna förändring är i fokus även här. När dessa två kulturyttringar ställs efter – men också delvis bredvid – varandra i den kronologiska sekvensen markerar de explicit eller implicit två separata samhälleliga och kulturella helheter. Avsikten är att diskutera detta

skifte som resultatet av en social förändring och med utgångspunkt i att beteckningarna på kulturyttringarna är arkeologiskt skapade konstruktioner som hindrar en förståelse av samhällsförändring under yngre mellanneolitikum.

Det finns inget absolut kronologiskt likhetstecken mellan *perioden* mellanneolitikum B och den neolitiska *kulturyttring* som benämns stridsyxekultur, något som kommer att framgå i det här arbetet. Även om detta förvisso är välkänt sedan tidigare används de båda beteckningarna ofta synonymt inom arkeologin. Beteckningen *yngre mellanneolitikum* används därför här för att få ett språkligt något mer neutralt verktyg än beteckningarna *mellanneolitikum B* respektive *stridsyxekultur*. Att tala om yngre mellanneolitikum tillåter en friare diskussion kring relationer under den här tiden och blir samtidigt ett försök att tona ned den förståelse som finns kring de olika typerna av samhällsstrukturer som ofta förknippas med de olika neolitiska kulturyttringarna. De traditionella beteckningarna på perioder och kulturer kommer ändå att användas där det är relevant, främst i *Del II* där källmaterialet från Malmöområdet presenteras och diskuteras. I *Del II* används de som ett sätt att kontrastera och tydliggöra kronologiska förhållanden under yngre mellanneolitikum för att sedan kunna gå vidare i en diskussion som fokuserar på sociala relationer som ett sätt att förstå förhållandet mellan de neolitiska kulturyttringarna.

Syftet är också att diskutera hur förhållanden i framför allt sydligaste Sverige kan förstås mot bakgrund av resultaten från Malmöområdet. I viss utsträckning berörs även östra Danmark – Själland och Bornholm – och då främst i relation till palissaderna och tolkningen av dessa platsers betydelse. Hur kan tolkningarna av palissader, bebyggelse och sociala relationer under yngre mellanneolitikum i Malmöområdet bidra med perspektiv och tolkningsvägar av relevans för förståelsen av situationen i andra delar av Sydskandinavien? Malmöområdet fungerar i den bemärkelsen som en fallstudie. Avsikten är att genom resultaten från Malmöområdet urskilja liknande drag i uttrycket, formandet och förändringen av de sociala relationerna via arkeologiska lämningar i andra delar av regionen. Resultaten från Malmöområdet skall däremot inte på ett direkt sätt överföras till andra områden. En utgångspunkt är dock att den sociala förändring som kan urskiljas i Malmöområdet under loppet av yngre mellanneolitikum också ägt rum i andra delar av sydligaste Sverige och östra Danmark. Det betyder inte att bebyggelsens form och förändring eller sättet som sociala relationer hanterats skett på samma vis överallt. Lokala och regionala skillnader har funnits i Sydskandinavien vid den här tiden, inte minst i bruket av de stora palissaderna.

Arbetet består av tre delar – *Del I: En forskningshistorik och grunder för ett lokalt perspektiv*, *Del II: Om stolphål och skärvor – yngre mellanneolitikum i Malmöområdet* och *Del III: Om sociala relationer under yngre mellanneolitikum*.

*Del I inn*ehåller ett forskningshistoriskt avsnitt samt ett avsnitt med de teoretiska utgångspunkterna. De bildar tillsammans basen för de vidare diskussionerna och tolkningarna i det här arbetet.

Avsnittet *En forskningshistorik* delas in i två underavsnitt. I det första av dem diskuteras de neolitiska hägnaderna i Sydskandinavien och den forskning som bedrivits om dem. Hur har de tolkats avseende funktion och samhällelig betydelse? De äldre neolitiska så kallade Sarupsanläggningarna berörs också kortfattat för att ge en historisk bakgrund till de yngre palissadanläggningarna. I det andra avsnittet presenteras ett antal viktiga arbeten kring stridsyxekulturen i sydligaste Sverige. Tolkningarna av den ekonomiska och sociala strukturen står i fokus, liksom relationen till kronologiskt omgivande och delvis samtida kulturyttringar. Forskningshistoriken görs alltså med utgångspunkt i mina avgränsningar, det vill säga med fokus på palissader och yngre mellanneolitikum (mellanneolitikum B och stridsyxekultur). Diskussionen kring Malmöområdets platser i *Del II* och *Del III* och dess vidare implikationer förs i första hand, men inte enbart, i dialog med de resultat och tolkningar som presenteras i det forskningshistoriska avsnittet.

Del I avslutas med avsnittet *Grunder för ett lokalt perspektiv* där de teoretiska utgångspunkterna för arbetet presenteras. Avsnittet inleds med en diskussion om det lokala perspektivets problem och möjligheter och behandlar frågan på vilken nivå, och till vad, resultaten från Malmöområdet kan bidra inom det vidare geografiska perspektiv som valts här. Därefter redovisas de övergripande utgångspunkterna för min syn på sociala relationer, samt på vilken generaliseringsnivå min diskussion kommer att föras. Ambitionen är att, som bokens undertitel avslöjar, föra en diskussion ”om sociala relationer”. Det är alltså inte en allomfattande analys av det sociala systemet eller av sociala relationer under yngre mellanneolitikum som ska göras. I avsnittet diskuteras även den metodiska bas, eller snarare det förhållningssätt, som utgör grunden för hur jag menar att de sociala relationernas formande, uttryck och förändring kan fångas i det arkeologiska materialet i det här arbetet.

Del II handlar om ”stolphål och skärvor” under yngre mellanneolitikum i Malmöområdet. Kapitlet utgör en bebyggelsearkeologisk fallstudie där platser tolkas och sätts i relation till varandra i tid och rum. Syftet är att studera bebyggelsens form och förändring, vilket sedan utgör grunden för den diskussion som förs i *Del III*. Kapitlet innehåller en beskrivning av det källmaterial som ligger till grund för tolkningarna av sociala relationer under yngre mellanneolitikum. En genomgång görs av lämningar som daterats till mellanneolitikum B genom ^{14}C-analys och material som kan relateras till stridsyxekultur. Kapitlet är resultatet av föresatsen inom Citytunnelprojektet, nämligen att sätta in palissaden i Hyllie i ett kronologiskt och kul-

turellt sammanhang samt att försöka spåra de samtida aktiviteterna i dess närmaste omgivning. Platserna och fynden presenteras enskilt och kapitlet kan i dessa delar betraktas och användas som en katalog. Upplägg och innehåll beskrivs närmare i kapitlets inledning. I de inledande avsnitten redogörs även för detaljerna kring avgränsningarna i tid och rum, materialval och definitioner. I de avslutande avsnitten i kapitlet förs en metodiskt och källkritiskt inriktad diskussion om några av de enligt mig mest centrala arkeologiska materialen från Malmöområdet. Vad kan dessa material säga om synen på kronologiska och kulturella samband och på boplatser och bebyggelsemönster? Avsnitten fungerar också som övergripande sammanfattningar av det material som presenteras i platsgenomgången.

Den källkritiska diskussionen och min syn på lämningarna och sambanden mellan dem är avgörande för de tolkningar av sociala relationer som framförs i *Del III*. De källkritiskt och metodiskt inriktade resonemangen i *Del II* har sin grund i ett antal problemområden och prioriterade teman som formulerats i Malmö Kulturmiljös vetenskapliga program (Rudebeck m.fl. 2001) och som sedan i sin tur bildat basen för frågeställningar i projektprogrammet för Citytunnelprojektet (Lindhé, Sarnäs & Steineke 2001).

Dessa problemområden och teman berör vår syn på period och kultur, på boplatser och platser och vad kontinuitet eller diskontinuitet kan betyda. Här betonas vikten av att ifrågasätta de traditionella period- och kulturbegreppen. Dessa är ofta konstruerade och definierade utifrån iakttagna förändringar inom en eller ett par företeelser som till exempel en förändring i gravskick. Genom att studera flera olika företeelser kan de traditionella periodgränserna sättas in i större perspektiv. Det kan medföra att förändringarna ibland kan framstå som mer eller mindre dramatiska eller att de förskjuts i förhållande till de traditionella periodskiftena. Ett relaterat problem är synen på kontinuitet och diskontinuitet på de enskilda platserna och vilken betydelse de identifierade mönstren skall tillmätas. Detta berör hur förändring uppfattas och hur traditioner och minnen kan ha format betydelsefulla samband över tid. Sammantaget kan dessa aspekter ligga till grund för en vidare tolkning av sociala relationer under perioden.

Från yngre mellanneolitikum finns en synbar avsaknad av tydliga boplatser. Har det en källkritisk/metodisk orsak, det vill säga har arkeologer inte i tillräcklig utsträckning lärt sig identifiera dem? Eller skall det förstås utifrån en kulturell horisont, det vill säga bosättningsmönstret under den här tiden var inte sådant att det lämnat några tydliga spår möjliga för arkeologer att identifiera? Frågorna berör även hur vi definierar begreppet boplats och hur vi skall förstå relationerna mellan de olika delarna av en boplats vi i bästa fall lyckas identifiera. De källkritiska problem

som diskuteras utgör vardagen inom uppdragsarkeologin, problem som följer arkeologen från planering och arbetet vid grävskopan och med skärsleven, till valet av analyser och genom den fortsatta tolkningsprocessen.

I Del III dras trådarna från *Del I* och *Del II* samman och en tolkande diskussion förs med fokus på sociala relationer och hur de uttryckts, formats och förändrats under yngre mellanneolitikum. Det är Malmöområdets arkeologiskt belagda miljöer som står i centrum, men diskussionen förs även i dialog med tolkningar – andras och egna – av platser belägna inom det vidare geografiska område som är aktuellt här. Tolkningarna i *Del III* tar sin utgångspunkt i fenomen och miljöer som bedöms ha haft stor betydelse i människornas liv och i formandet av sociala relationer. Som nämndes ovan är det palissader och gårdar som utgör denna utgångspunkt. Den centrala linjen i diskussionen i *Del III* är förenklat uttryckt att en förändring i social betydelse sker där platser som palissader förlorar i betydelse och där gården istället blir den centrala sociala enheten. Förändringen avspeglas i avsnittsindelningen i *Del III* som börjar i palissadernas tid och avslutas i en tid då gårdarna står i centrum. Tyngdpunkten ligger som konstaterats på palissaderna och den tid då de var i bruk.

Del III inleds med ett avsnitt där jag redogör för min syn på förhållandet mellan de mellanneolitiska kulturyttringarna. Det görs med fokus på hur stridsyxekulturen bör ses i förhållande till trattbägarkulturen. Det är av vikt att klargöra denna syn eftersom arbetet har sin bakgrund och avgränsning i en traditionell kulturhistorisk indelning av neolitikum. Kulturgruppsindelningen har även delat upp palissaderna mellan två kulturyttringar, vilket enligt mig delvis hindrat en förståelse av deras roll i samhället och i den förändring som vi traditionellt urskiljer som skiftet från trattbägarkultur till stridsyxekultur.

Diskussionen och tolkningarna som berör palissaderna tar sin början i avsnittet *I palissadernas tid*. Palissaderna relateras här till den övergripande kunskapen om samhällets form i Sydskandinavien. Som byggnadsverk betraktas de ur ett historiskt perspektiv där de ses som ett resultat av en lång neolitisk tradition att markera och hägna in socialt viktiga platser. Här läggs grunden för mer detaljerade perspektiv på deras betydelse i kommande avsnitt. I avsnittet *Möten* betonas palissadernas roll som mötesplats för människor med fokus på långväga kontakter, vilka var av avgörande betydelse för hur lokala sociala relationer formades. I följande avsnitt, *Innanför palissaderna*, riktas fokus mot detaljer i form och aktiviteter i palissaderna som uttryck för lokala bruk och lokala uttryck för sociala relationer. Det görs med ett särskilt fokus på Malmöpalissaderna då stora delar av dessa är undersökta. De kan på ett konkret sätt även relateras till det lokala bebyggelsemönstret. I avsnittet *Bakom palissaderna* diskuteras hur palissaderna kan förstås i relation till våld och krig som socialt ut-

tryck i det samhälle de var en del av. Palissaderna var viktiga platser för formandet av sociala relationer och kan därmed även ha varit platser för konflikt.

De avslutande avsnitten, *Gamla platser, nya relationer* och *Grav och gård* behandlar tiden efter det att palissaderna inte längre var i bruk. Nu är det istället gården som utgör ett viktigt centrum i det sociala livet, något som bland annat uttrycks genom den nära relationen mellan hus och de jordgravar som definierar stridsyxekulturen. Denna relation kan exempelvis spåras inom några av de gamla palissadplatserna, och det är vid dessa det första av de avslutande avsnitten börjar. Avsnittet *Gamla platser, nya relationer* innehåller därmed ett sista stopp vid dessa platser. När vi sedan lämnar palissaderna bakom oss skiftas också utsiktspunkt i avsnittet *Grav och gård*. Diskussionen har i tidigare avsnitt i hög grad konkret fokus på palissaderna och palissadplatserna och bygger i mycket på specifika drag och aktiviteter vid dem, eller på den betydelse de kan ha haft i egenskap av socialt viktiga platser. I avsnittet *Grav och gård* förändras dock perspektivet något. Här förs en mer generell diskussion kring stridsyxekulturen och hur tidigare och ofta framförda tolkningar kring denna kulturyttring kan nyanseras utifrån en utgångspunkt i att de människor som begravdes i de klassiska jordgravarna levde i ett landskap där gården hade en central plats i det sociala livet. Diskussionen berör bland annat synen på relationen mellan individen och kollektivet och mellan uppnådda respektive ärftliga positioner. Dessa aspekter har traditionellt i huvudsak diskuterats utifrån enbart stridsyxegravarna, vilket har format synen på kulturyttringen på ett konkret sätt.

I avsnittet *Några avslutande ord om yngre mellanneolitikum nu och då* framförs till sist en del sammanfattande reflektioner kring arbetet och dess avgränsningar och resultat.

Del I: En forskningshistorik och grunder för ett lokalt perspektiv

En forskningshistorik

Följande forskningshistoriska genomgång syftar till att belysa och förstå hur tidigare forskning tolkat de fenomen och den kulturyttring (stridsyxekultur) och period som är i fokus i det här arbetet. Det är alltså respektive forskares resultat och tolkningar som redovisas i avsnitten som följer. De frågor som ställs i inledningen till de båda följande avsnitten har formulerats i syfte att sätta fokus på de problem som tas upp i kommande delar. Frågorna kretsar kring hägnadernas funktion och relation till sitt omland och kring stridsyxekulturens ekonomiska och sociala struktur. Genomgången är även avsedd att bilda en bakgrund till en källkritiskt och metodiskt inriktad diskussion om kronologi, kultur- och periodindelning samt boplats- och bebyggelsemönster som förs längre fram.

Den forskningshistorik som presenteras är inte heltäckande. Istället har jag valt ett antal arbeten som jag uppfattar som centrala för forskningen kring neolitiska hägnader i Sydskandinavien respektive mellanneolitikum B och stridsyxekulturen i södra Sverige (figur 1). Ett urval betyder automatiskt att andra viktiga arbeten inte lyfts fram här, men flera av dessa kommer att finnas med i varierande grad i diskussionen längre fram. En komprimerad forskningshistorik har exempelvis presenterats av Edenmo m.fl. 1997. Nyare arbeten kring stridsyxekultur och mellanneolitikum B i Skåne respektive Malmöområdet är Nordquist 2001 samt Björhem & Magnusson Staaf 2006. Nämnas kan även Edring 2005 som berör nordöstra Skåne samt för Danmarks del Damm 1991 och Ebbesen 2006.

Mitt urval kan knappast betraktas som överraskande. Som representanter för forskningen kring stridsyxekulturen har jag valt Mats P. Malmer (1962; 1975; 2002), Lars Larsson (1989; 1992) och Magnus Andersson (2003). Den kronologiska spridningen på deras arbeten – 1960-, 1980- och 2000-tal – avspeglar enligt mig perioder av ökad intensitet i forskningen kring stridsyxekulturen i sydligaste Sverige. Det är dessutom dessa tre arbeten som främst skapat min egen förståelse av kulturen och perioden och det är i dialog med – eller ibland mot – dem jag främst tolkat materialet från Malmöområdet (Del II och Del III).

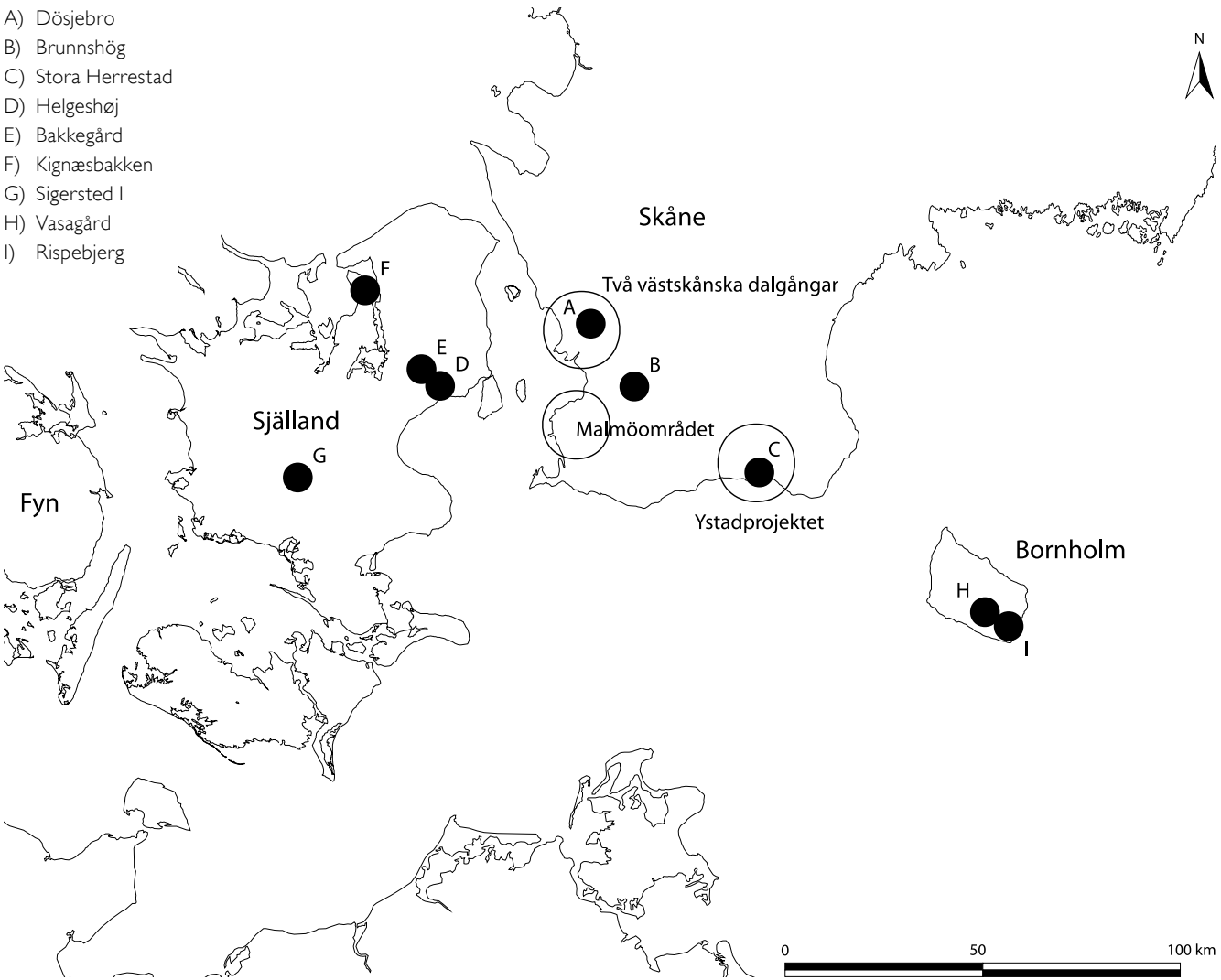

Figur 1. Karta över östra Danmark och sydligaste Sverige med områden och palissader diskuterade i avsnittet markerade. Underlagskarta Bredsdorffs kort (digital version av Bredsdorff 1973).

När det gäller de neolitiska palissaderna från den yngre delen av mellanneolitikum A och den äldre delen av mellanneolitikum B är bilden annorlunda. Här består publiceringen i regel av kortare artiklar där det hittills varit de enskilda objekten som stått i fokus. En samlad översikt har gjorts av Mac Svensson (Svensson 2002; se även Svensson Bank 2008). I Svenssons arbete liksom i ett arbete av Raimond

Thörn diskuteras palissaderna i Sydskandinavien utifrån ett övergripande jämförande perspektiv där de olika platserna och de tolkningar som framförts kring dem utvärderas (Thörn 2007). De sydskandinaviska palissaderna jämförs i Thörns arbete också med övriga, framför allt nordvästeuropeiska, jämförbara anläggningar. Båda översikterna visar att palissaderna som fenomen är mångfacetterade och komplicerade. Det går inte att ge enskilda enkla funktionsförklaringar till dessa byggnadsverk. Detta betyder att palissaderna måste studeras utifrån lokala perspektiv för att möjliggöra en djupare och mer nyanserad förståelse av deras roll i sin samtid.

Beteckningen *palissad* används i det här arbetet för trästolpskonstruktionerna från den yngre delen av mellanneolitikum A och den äldre delen av mellanneolitikum B. Beteckningen *hägnader* används då diskussionen (även) omfattar andra typer av neolitiska inhägnade platser.

Den genomgång som görs nedan är relativt noggrann. Eftersom jag kommer att använda dessa arbeten längre fram i *Del II* och *Del III* har jag bedömt det som viktigt att redogöra för min förståelse och uppfattning om den helhet som delarna hämtas ifrån. Läsaren har därmed en möjlighet att gå tillbaka och se vilka sammanhang delarna kommer ifrån, även om min genomgång givetvis inte kan eller ska ersätta de enskilda arbetena i sig.

Neolitiska hägnader i sydligaste Sverige och östra Danmark

Centralt i genomgången som följer är att klargöra vilken typ av aktiviteter som förknippats med hägnaderna och hur detta tolkats avseende deras funktion som helhet. En viktig aspekt för att förstå hägnadernas sociala och kulturella betydelse i ett längre tidsperspektiv är att se om det finns belägg för tidigare och senare aktiviteter på platserna, och hur detta eventuellt tolkats i termer av kontinuitet. Av vikt är också att se om, och i så fall hur, hägnaderna relaterats till den närmaste omgivningen, det vill säga (hur) har de integrerats i ett lokalt och/eller regionalt sammanhang?

En översiktlig beskrivning av de tidiga neolitiska hägnaderna, Sarupsanläggningarna, kommer att inleda genomgången. Syftet är att ge en kort bakgrund till fenomenet med inhägnade platser under neolitisk tid i Sydskandinavien. Genomgången fokuserar på Sarupsplatsen, men en del generella mönster tas också upp. Det är dock viktigt att påpeka att variationen avseende exempelvis konstruktionsdetaljer, men troligen delvis även bruk av dem, kan vara stor mellan olika Sarupsanläggningar.

Sarup och de äldre neolitiska hägnaderna i Sydskandinavien

De sydskandinaviska neolitiska hägnaderna tillhörande trattbägarkulturen har varit kända sedan slutet av 1960-talet genom upptäckten av Sarupsplatsen på sydvästra

Fyn. De omfattande undersökningarna här har gett dessa konstruktioner namnet Sarupsanläggningar inom sydskandinavisk arkeologi. Utöver Sarupsplatsen finns det kring 30 kända anläggningar, huvudsakligen i Danmark. Niels H. Andersen har publicerat resultaten från Sarupsundersökningarna där han för en diskussion kring deras funktion (Andersen 1997). Perspektivet är både lokalt och regionalt/överregionalt i det att han sätter in Sarup i det lokala bebyggelsemönstret, men också i en omfattande diskussion av dess betydelse som en del av en vid och mångfacetterad europeisk företeelse.

Sarupsplatsen utgörs av ett sandigt näs omgivet av vattendrag på två sidor. Landskapet kring Sarup kan närmast beskrivas som ett flackt hedlandskap. Två olika hägnadssystem bestående av palissader, staketliknande hägnader och så kallade systemdiken har undersökts på platsen. De benämns Sarup I respektive Sarup II (figur 2). Sarup I inhägnade cirka 8,5 ha och dateras till tidigneolitikum II, cirka 3400 BC. Sarup II är betydligt mindre och inhägnade endast omkring 3,5 ha. Sarup II dateras till mellanneolitikum A Ib, cirka 3250 BC. Under båda faserna har systemdikena utgjort centrum för de aktiviteter som kunnat beläggas. I systemdikena har keramik, flinta, djurben och människoben hittats, vilket är ett resultat av upprepade depositioner. De inre områdena verkar av de arkeologiska lämningarna att döma ha varit sparsamt använda. Endast ett fåtal anläggningar som kan kopplas till de aktivitetsfaser som representeras av hägnadssystemen har hittats (Andersen 1997:16ff, 27ff, 63ff). Boplatsmönstret i området kring Sarup kännetecknas av flera mindre, spridda bosättningar med en ekonomi baserad på boskapsskötsel och odling. Det är människorna från dessa spridda bosättningar som förenats i byggandet av Sarup I och Sarup II. Ett stort antal megalitgravar har också funnits i närområdet (Andersen 1997:89ff).

Förutom ett fåtal gropar tillhörande maglemosekultur finns det inga belägg för aktiviteter äldre än Sarup I på platsen (Andersen 1997:23). Från tiden efter Sarup II fanns det kulturlager, gropar och möjliga huskonstruktioner på platsen från ytterligare tre faser. Faserna benämns Sarup III, IV och V. Sarup III dateras till mellanneolitikum A II, cirka 3150 BC och Sarup IV till mellanneolitikum A III/IV, cirka 3000 BC. Båda faserna tolkas som ett resultat av boplatsverksamhet med tydliga rituella inslag, det senare framför allt påtagligt under Sarup III. Det tycks som om de små utspridda bosättningarna från föregående perioder dras samman till större sammanhållna boplatser, något som Sarup III och IV är exempel på. Det går inte att knyta palissader eller systemdiken till de här faserna, men förekomsten av fynd från dessa perioder i de äldre systemdikena tillhörande Sarup I och II antyder att det funnits en medvetenhet om, och ett förhållande till, hägnaderna från tidigare perio-

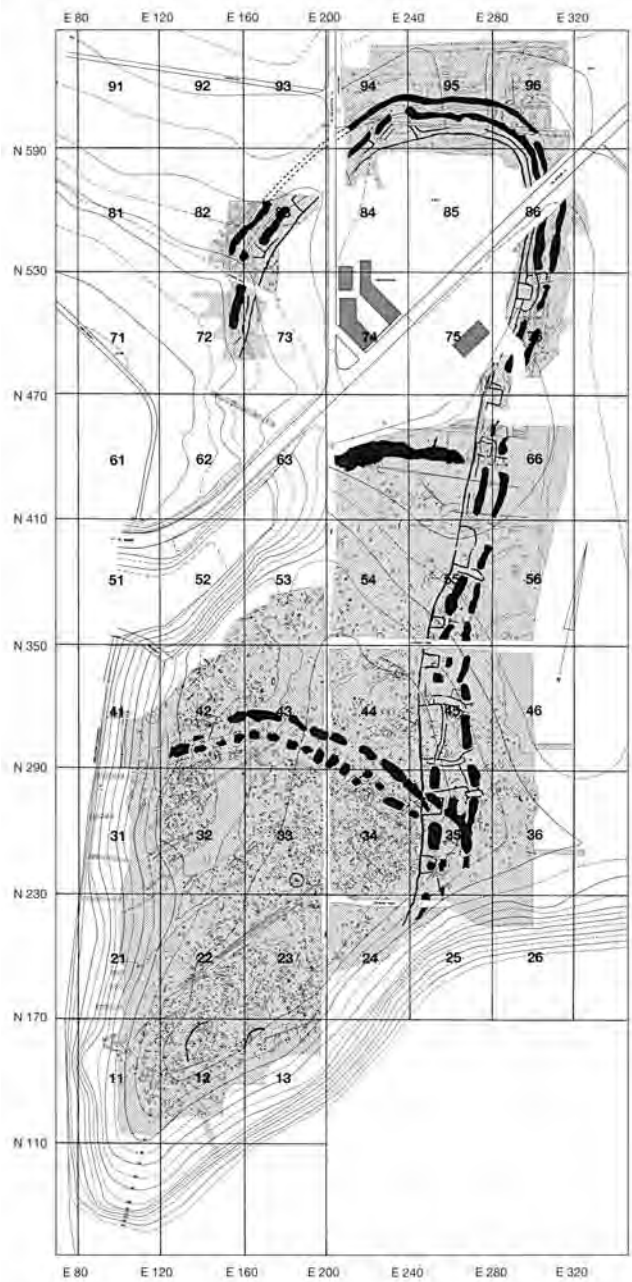

Figur 2. Sarup på Fyn. Varje numrerad ruta är 40 × 60 m (efter Andersen 1997:21, figur 12).

der. Sarup V som dateras till mellanneolitikum A V, cirka 2850 BC representeras av spridda boplatser vilka tolkas som rester efter kortvariga aktiviteter, kanske relaterade till betesmarker eller jakt. Under den här fasen går det inte längre att urskilja några tydliga rumsliga förhållanden till tidigare aktiviteter på platsen. Det tycks istället som om platsens tidigare betydelse fallit i glömska (Andersen 1997:101ff, 118ff, 126ff).

Andersen diskuterar och utvärderar flera möjliga funktioner för de Sarupsliknande anläggningarna – bosättningar, försvarsanläggningar, boskapshägn, marknadsplatser, centrala samlingsplatser, platser för astronomiska observationer, kultplatser och begravningsplatser (Andersen 1997:301ff). Hans utvärdering bygger på jämförelser mellan platser från en stor del av den europeiska kontinenten och måste därför med nödvändighet innehålla ett stort mått av generalisering. Andersens utvärdering utgår från en objektiv logisk/rationell bedömning av platsernas lokalisering, karaktär och innehåll, ett arbetssätt som han själv menar är ett resultat av en arkeologisk bakgrund med en stark påverkan från Malmer (Andersen 1997:11). Andersen fokuserar på den sista funktionen i uppräkningen ovan, nämligen på kopplingen mellan de inhägnade platserna och människoben. De övriga funktionerna kan inte beläggas genom det arkeologiska materialet. Han anser till exempel att bristen på tillgång till färskvatten utgör ett problem om man vill tolka platserna som boplatser, försvarsanläggningar eller boskapshägn. Förekomsten av människoben, ibland hela skelett, ses som karakteristiskt för många av platserna, inte minst Sarup I och II. Det är dock inte fråga om platser för i första hand slutgiltiga begravningar utan de ses som platser där kroppar ges en första tillfällig begravning och där de genomgår olika former av behandling innan den slutgiltiga begravningen på annan plats. De inhägnade platserna utgör således ett slags transitplats i resan mellan liv och död. Förekomsten av keramik, säd och djurben i systemdikena tolkas som spår efter de dödsritualer som genomförts. Palissader, systemdiken, vattendrag och andra artificiella eller naturliga gränser har fungerat som barriärer för de döda (Andersen 1997:307ff).

Tolkningen har föranlett Andersen att kalla Sarup I och II för ”landsby for de døde sjæle” (Andersen 1997:309; 1999:318). Sarup I och II har fungerat som samlingsplatser för människor inom ett större område där bosättningsmönstret kännetecknades av små enheter. Den inre struktur som Sarup uppvisar, med systemdiken och mindre inhägnader, kan tolkas som en återspegling, ett mikrokosmos, av detta omgivande bosättningsmönster (Andersen 2002:8). De gemensamma ritualerna som utfördes i samband med omhändertagandet av de döda har haft en sammanhållande, konfliktdämpande och identitetsstärkande effekt där den ekonomiska, sociala och religiösa organisationen bekräftats. Sarup är ett uttryck för ett behov av centrala funktioner i ett i övrigt tämligen löst organiserat samhälle i den bemärkelsen att

människor under en stor del av året levde i mindre grupper. Tolkningen av Sarup som tillfällig begravningsplats stärks genom det faktum att de tidiga begravningarna i megalitgravar inte verkar innehålla hela kroppar. Det tycks således som att efter de inledande begravningsritualerna på Sarup så har delar av skeletten forslats till megalitgravarna för slutgiltig begravning. I och med Sarup III och IV förändras bilden. Nu verkar samhället organiseras på ett helt annat sätt. De små boplatsenheterna dras samman till större bosättningar. Orsaken är en förändring i produktionsmönstret. Genom en intensivare odling är det nu möjligt att försörja sig på mindre landområden, vilket resulterar i sammandragningen av bosättningarna. Det behov av gemenskap som Sarup var ett uttryck för förändras och Sarupanläggningar spelar ut sin roll. Som nämndes ovan verkar det ändå finnas en medvetenhet om de tidigare aktiviteterna och platsens betydelse under de här två efterföljande faserna. Förändringen av platsens betydelse i och med Sarup III ses också genom att det nu börjar begravas hela individer i megalitgravarna. Behovet av transitplatser av Saruptyp finns inte längre. Andersen ställer frågan om det här markerar början på det individbetonande begravningsskick som senare kommer att karakterisera enkelgravskulturen (Andersen 1997:311ff).

De inhägnade platserna var en del av ett europeiskt fenomen som i stort verkar ha spelat ut sin roll i och med att beakerkulturerna gör sig gällande på kontinenten och i Sydskandinavien. Efter ungefär 2800 BC finns endast ett fåtal undantag från detta i form av enstaka platser på kontinenten och de brittiska öarna (Andersen 1997:279f, fig. 289).

De sydsvenska neolitiska hägnaderna utanför Malmöområdet

Neolitiska hägnader är sparsamt förekommande i sydligaste Sverige, åtminstone om man räknar välundersökta och daterade platser (figur 1). Hägnader av Sarupstyp finns det ett eller möjligen två expempel på, medan det finns sex platser med palissader från den yngre delen av mellanneolitikum A–den äldre delen av mellanneolitikum B. Tre av dem finns i Malmöområdet – dessa tas inte upp här – och tre i övriga Skåne. Det finns dessutom en palissad från Malmöområdet med en datering till mellanneolitikum A, vilket innebär att den är något äldre än de palissader som är aktuella här (Forssblad 2003; Friman 2006; Thörn 2007; Hadevik 2009).

Sarupsanläggningar. I Stävie i västra Skåne finns den hittills enda anläggningen av Sarupstyp som med säkerhet belagts i Sydsverige. Att bara en Sarupsanläggning påträffats får ses som anmärkningsvärt med tanke på det trettiotal som belagts i Danmark, inklusive Bornholm. Vid Valleberga i sydöstra Skåne har anläggnings-

Plats	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Stävie	Ua-26016	4360 ± 85	3270–2890 BC
Brunnshög	Ua-25182	4255 ± 70	3010–2680 BC
Dösjebro	Ua-8791	4185 ± 55	2890–2670 BC
Dösjebro	Ua-25097	4165 ± 70	2880–2660 BC
Dösjebro	Ua-8790	4130 ± 55	2870–2620 BC
Brunnshög	Ua-25183	4040 ± 70	2840–2470 BC

Tabell 1. Ett urval ^{14}C-dateringar från sydsvenska neolitiska hägnader (fallande BP-ålder) (Andersson, Grønnegaard & Svensson 1999:11; Ericson, Månsson & Serlander 2000:16; Andersson 2003:139). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

rester undersökts som möjligen kan ingå i en Sarupsanläggning. Bedömningen är dock osäker (Strömberg 1978; Larsson, L. 2001:32). Sarupsanläggningen vid Stävie är omdebatterad på grund av dess datering till senare delen av mellanneolitikum A, en datering som avviker från de danska motsvarigheterna (Larsson, L. 1982). Den Sarupsliknande anläggningen bestod av 14 avlånga gropar, så kallade systemdiken, vilka låg i ett cirka 250 m långt böljande band. Systemdikena avgränsade till stor del ett näsliknande område där Lödde å utgör avgränsning åt nordväst och en mindre svagt urskiljbar bäckravin åt sydväst. Undersökningen av systemdikena resulterade i ett fyndmaterial som kopplas till den sena trattbägarkulturen och gropkeramisk kultur. Keramiken består till stor del av grovt tillformade kärl med fingerintryck vilka har nära motsvarigheter i den danska Valbykeramiken från trattbägarkulturens slutskede, mellanneolitikum A V. Flintan däremot har sitt ursprung i en gropkeramisk tradition, främst representerad av cylindriska spånblock och spånpilspetsar av A- och B-typ. Förutom systemdikena innehöll även ett antal mindre anläggningar innanför dem fynd som dateras till den här perioden. Larsson tar upp problemet med dateringen av systemdikena eftersom fynden i dem relateras till lager som tydligt är sekundära i förhållande till dikena. Dateringsproblemet är ett utslag av att de närmaste jämförelseobjekten, främst Sarupsplatsen, är av ett äldre datum. Avsaknaden av fynd från perioder som motsvarar Sarup I och Sarup II (se ovan) gör dock att Larsson väljer att datera Stävielokalen till den sena trattbägarkulturen, motsvarande mellanneolitikum A V (Larsson, L. 1982:65ff, 74ff, 90, 94f). En ^{14}C-datering av matskorpa från ett kärl funnet i dikessystemet placerar hägnaden i mellanneolitikum A (tabell 1). Andra ^{14}C-dateringar av träkol från platsen har resulterat i något yngre dateringar som närmast motsvarar mellanneolitikum B (Larsson, L. 1982:87; Andersson 2003:139; Lagergren-Olsson 2003:207f). Torsten Madsen menar att systemdikena i Stävie troligen är äldre än mellanneolitikum A V och att fynden från den här perioden är rester efter en yngre bosättning. En orsak till att fynd från äldre perioder saknas skulle vara att systemdikena inte grävts i botten, möjligen på grund av ogynnsamma undersökningsförhållanden (Madsen 1988:318f). Larsson

instämmer i kritiken mot att Stävielokalen inte daterats korrekt fullt ut och att den innehåller äldre faser. Platsen innehåller alltså med stor sannolikhet en äldre anläggning av Sarupstyp (Larsson, L. muntlig uppgift). Larsson tolkar Stävie som ett resultat av ackulturation mellan trattbägarkultur och gropkeramisk kultur (Larsson, L. 1982:103). Det samhälle som ligger bakom anläggandet av Stävie bör ha haft en hierarkisk social struktur, möjligen liknande en typ av hövdingadöme. Stävie ligger i ett av de mest megalitgravstäta områdena i Skåne, men till skillnad från megalitgravarna har anläggningen i Stävie krävt ett mer omfattande samarbete under byggnadsfasen. Stävie har troligen fungerat som en samlingsplats för en större grupp människor i likhet med de äldre danska motsvarigheterna (Larsson, L. 1982:95ff).

Palissader. Antalet identifierade palissader från yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B är som angavs ovan något större. Totalt sex stycken, varav tre i Malmöområdet, har identifierats i relativt kustnära läge i södra och västra Skåne. Undantaget från den kustnära placeringen utgörs av Brunnshög i Lund (figur 1). Undersökningsgraden mellan anläggningarna skiftar avsevärt. Palissader, eller möjliga palissader, har identifierats vid Dösjebro i västra Skåne, Brunnshög i Lund och Stora Herrestad öster om Ystad (Andersson 1999; Andersson, Grønnegaard & Svensson 1999; Ericson, Månsson & Serlander 2000). Anläggningen vid Stora Herrestad har inte daterats med säkerhet och tolkningen är dessutom inte helt säkerställd (Andersson 1999; Svensson 2002; Thörn 2007). Palissaden vid Brunnshög består av tre parallella rader med stolphål som bildar en båge, möjligen ett hörn i en större konstruktion (Ericson, Månsson & Serlander 2000:13ff). Stolphålen kunde följas på en sträcka av omkring 40 m. Träkol från två stolphål har ^{14}C-daterats till senare delen av mellanneolitikum A–tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 1). Brunnshög är den anläggning som konstruktionsmässigt verkar påminna mest om palissaderna i Malmöområdet. Dateringarna visar även på en liknande ålder.

Palissaden vid Dösjebro, som ligger cirka 6 km norr om Stävielokalen, är av en typ som Mac Svensson benämnt ”The Second Generation of Enclosed Sites”, där den första generationens inhägnade platser representeras av Sarupsanläggningarna. Den mest påtagliga fysiska skillnaden mellan generationerna består i avsaknaden av systemdiken hos de yngre konstruktionerna (Andersson, Grønnegaard & Svensson 1999:8; Svensson 2002:28f). Palissaden vid Dösjebro ligger på ett större sandigt näs nära sammanflödet mellan Välabäcken och Saxån (Andersson, Grønnegaard & Svensson 1999:10ff; Svensson, Pihl & Andersson 2001:13ff; Svensson 2002:32ff; Andersson 2003:139ff; Svensson Bank 2008:23ff). Palissaden, som bestått av en rad med stolpar, inhägnade ett omkring 3 ha stort område (figur 3). Själva palissaden har

tagits fram i sin helhet, men stora delar av ytan innanför den har inte undersökts. Den var i det närmaste U-formad där den norra begränsningen troligen har utgjorts av Välabäcken med anslutande våtmarksområden. Svårigheten att identifiera stolphål i den här delen gör att tolkningen är osäker, palissaden kan ha varit helt sluten. Påverkan från bäckflödet kan ha medfört att stolphålen har eroderat bort. Stolparna har i regel stått med cirka 1 m mellanrum och sot, träkol och bränd lera i stolphålsfyllningarnas övre delar tyder på att palissaden brunnit och att mellanrummet mellan stolparna varit täckt med risflätning och lerklining. Stolparna har utgjorts av rundtimmer med en diameter på 0,15–0,30 m. Stolphålsdjupet varierade mellan 0,30 och 0,70 m vilket tyder på att stolparna ovan mark varit åtminstone i huvudhöjd. I nära anslutning till palissadens insida dokumenterades omkring 40 stolphål av vilka en del tolkats som stöttor som lutat mot palissaden. I palissadens västra del påträffades en cirkulär stolphålsstruktur med en diameter på ungefär 7 m som bedömdes tillhöra palissaden (figur 3). Fynd i stolphålen var sparsamt förekommande. Undantagen utgjordes av ett antal stolphål i framför allt den södra och östra delen av palissaden som innehöll stora mängder deponerade flintavslag, varav en stor andel utgörs av avfall från de två sista stadierna i tillhuggningen av fyrsidiga yxor eller mejslar. En stor andel av flintan är dessutom bränd. Av intresse är också att förekomsten av bränd flinta generellt var högre i anläggningar innanför palissaden jämfört med i anläggningar utanför. I ett par stolphål påträffades snörornerad keramik som troligen kan tillföras stridsyxekulturens grupp A eller B vilket typologiskt motsvarar en tidig del av stridsyxekulturen. Godsteknologiska analyser har påvisat att chamottemagring förekommer i denna keramik (Stilborg 2005). Träkol från tre stolphål tillhörande palissaden har ^{14}C-daterats (tabell 1). Dateringarna motsvarar övergången mellan mellanneolitikum A och mellanneolitikum B, och var när de gjordes de hittills enda ^{14}C-dateringarna från Skåne som gav ett radiometriskt stöd för den typologiska dateringen av den här typen av keramik (Lagergren-Olsson 2003:206f).

Det undersökta området, vilket även inkluderar en större yta norr om Välabäcken, innehöll förutom palissaden en stolphålsstruktur, yxtillverkningsplatser, gravar och gropar som är av stort intresse (Andersson, Grønnegaard & Svensson 1999:11, 18; Svensson 2002:34f; Andersson 2003:142f, 152ff; Lagergren 2008; Runcis 2008). Stolphålsstrukturen (kontext 12, figur 3) bestod av relativt grunda stolphål vilka avgränsade en yta med boplatslämningar från kortvariga vistelser daterade till sen trattbägarkultur. Strukturen har således tolkats som något äldre än palissaden. Ett par gropar innehållande ett stort antal deponerade skrapor och en lerskiva tillhör troligen den här fasen. Norr om Välabäcken påträffades tre slagplatser för produktion och omhuggning av flintyxor. Ett fynd av ett fragment av en B-yxa daterar slag-

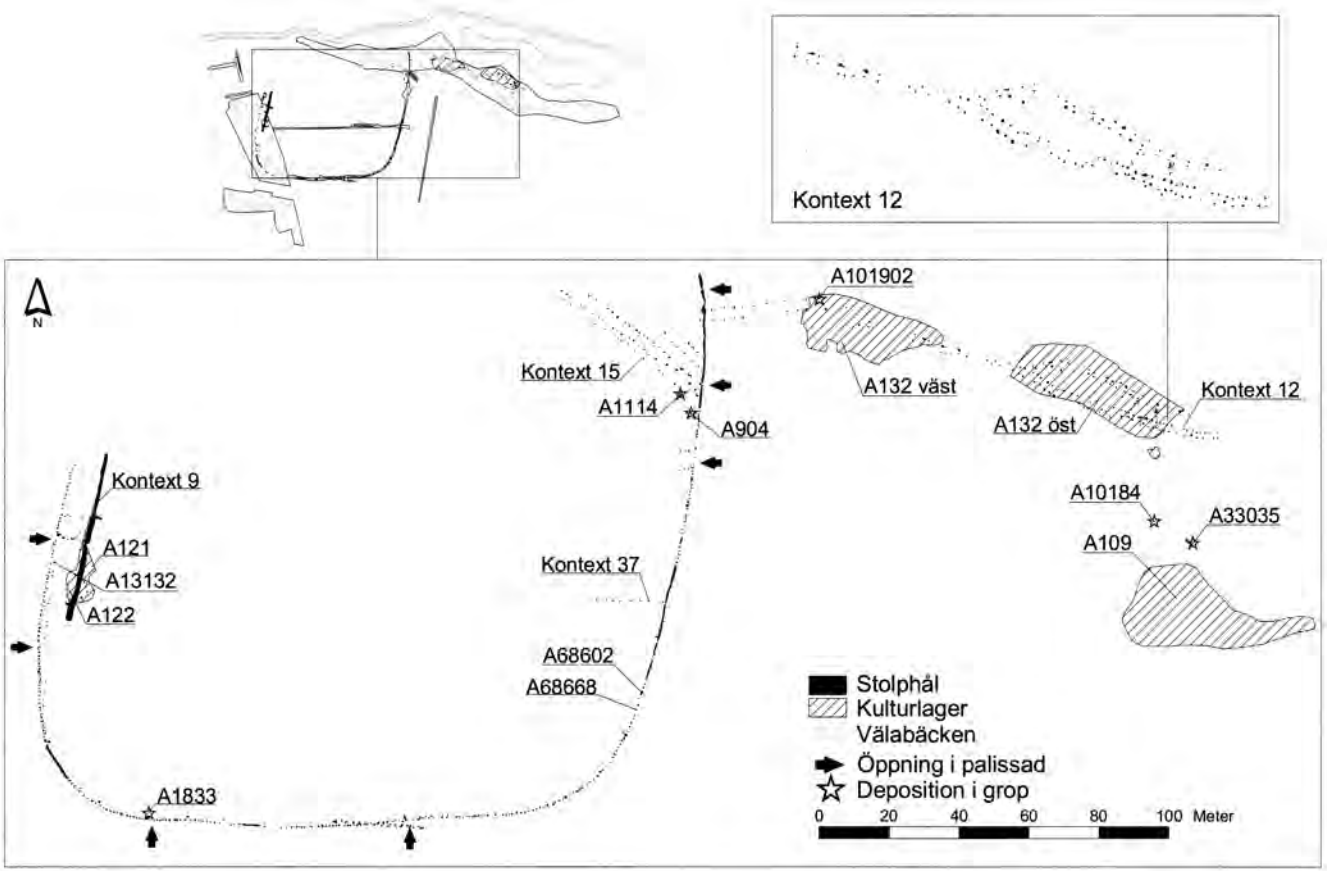

Figur 3. Palissadområdet i Dösjebro (efter Andersson 2003:141, figur 46).

platserna till senare delen av mellanneolitikum A–mellanneolitikum B. Svårigheten med att datera slagplatserna närmare har dock påpekats (Runcis 2008:130, 142ff). Slagplatserna kopplas tillsammans med fynd av stora mängder yxtillverkningsavslag i ett lager (A109, figur 3) ihop med aktiviteter knutna till palissaden. Norr om Välabäcken fanns även ett gravfält bestående av flera gravar eller möjliga neolitiska gravar. Fynden i tre av dessa kan på typologiska grunder säkert placeras i den mellersta eller sena delen av stridsyxekultur, det vill säga från en fas som är yngre än palissaden. Aktiviteter knutna till stridsyxekulturens senare del stödjs också av ^{14}C-dateringar från både gravar och andra anläggningar i området. Tandstämplad stridsyxekeramik hittades i en grop eller ett stolphål (A13132, figur 3) i anslutning till palissaden. ^{14}C-

dateringarna antyder att gropen tillhört en yngre fas än palissaden. Det äldsta värdet blev 3980±80 BP (2620–2340 kal. BC 1 σ. Ua-25098).

Produktion, konsumtion och distribution av flintyxor är centralt i tolkningen av palissaden vid Dösjebro (Svensson 2002; 2004; Andersson 2003; se även avsnittet *Två västskånska dalgångar*). Svensson för en diskussion kring Dösjebro som utgår från detta fenomen. Yxtillverkningen har rituell såväl som ekonomisk betydelse, ett mönster som återkommer vid en jämförelse med liknande konstruktioner från Sydskandinavien, men även från kontinenten och de brittiska öarna. Palissaden vid Dösjebro anses ha fungerat som ett led i yxhanteringen som har börjat med en första tillhuggning vid kusten där råmaterialet hämtats. Avsaknaden av slipstenar vid Dösjebro tyder på att den avslutande slipningen av yxorna inte skett vid palissaden utan troligen först efter att yxorna distribuerats vidare. Produktionen och distributionen av yxor har varit ett viktigt led i upprätthållandet av kommunikation och allianser mellan olika grupper. Särskilt viktigt har detta varit under övergången mellan mellanneolitikum A och mellanneolitikum B som kännetecknats av konkurrens och kulturell variation (Svensson 2002:48ff). Palissaden har spelat en viktig roll under den här tiden och även om betoningen ligger på yxorna betraktar Svensson palissaden vid Dösjebro, liksom övriga palissader, som platser med många funktioner där de olika konstruktionerna uppvisar individuell variation:

> We believe that the sacred and the profane were strongly integrated at the palisaded enclosures and that these places acted as central places to enable local communities to foster communication and contact with the physical, metaphysical, and spiritual worlds. They were places for assemblies, places to hold passage rites, to honour the dead and contact the gods, places for exchange and competition with others (Svensson 2004:246).

Synen på Stävies och Dösjebros lokala och regionala betydelse diskuteras i samband med genomgången av Anderssons arbete nedan. Relationerna under den här tiden framställs dock just med den betoning på social och ideologisk konkurrens vid periodskiftet som också framförs av Svensson. Andersson poängterar även palissadens obeständighet. Till skillnad från megalitgravarna var inte palissaden ett monument som fungerade som en förmedlare mellan dåtid, nutid och framtid. Den hade sin roll i samtiden, men det närliggande gravfältet tyder ändå på att palissaden och de händelser som förknippades med den levde kvar i minnet under lång tid. Den äldre stolphålsstruktur (kontext 12) som också fanns på platsen nämns även med försiktighet som en möjlig samlingsplats under trattbägarkulturens slutfas (Andersson 2003:255, 266).

De östdanska neolitiska palissaderna

Sex palissader från yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B har undersökts på de danska öarna (figur 1). De mest välkända platserna från perioden är Vasagård och Rispebjerg på Bornholm. Det finns även ett antal konstruktioner på Själland, där palissaden vid Helgeshøj är den som blivit föremål för mer omfattande undersökningar. Utöver Helgeshøj har delar av palissader undersökts vid Sigersted I, Bakkegård och Kignæsbakken. Sigersted I tolkades inledningsvis som en palissad, men Karsten Davidsen presenterade senare en tolkning av stolphålsraderna som rester efter hus (Davidsen 1978:22ff). Senare tolkningsförslag har återgått till den ursprungliga tolkningen av stolphålsraderna som delar av en palissad med en datering till trattbägarkulturens slutfas, mellanneolitikum A V (Andersen 1997:130; Svensson 2002:42ff). En ny genomgång av fynd från stolphålen har visat att det finns ett stort inslag av flintavslag från yxtillverkning (Svensson 2002:43). Bakkegård ligger endast omkring en km från Helgeshøj och palissaden här bestod av en stolphålsrad som kunde följas längs en sträcka av cirka 140 m. Det fanns indikationer på flera faser (Staal 1999:125). Palissaden har inte daterats, men en neolitisk datering har föreslagits (se Svensson 2002:44). Delar av anläggningen vid Kignæsbakken har nyligen undersökts (Sørensen utan år). Den uppvisar likheter med till exempel palissaden vid Hyllie i sin konstruktion. Som mest har upp till 10 parallella rader med stolphål kunnat följas. Det har funnits flera öppningar som löpt genom samtliga rader, och i enstaka fall indikerar stolphål att det funnits någon form av portkonstruktion. Palissaden har beräknats inhägna en yta på ungefär 3 ha. Anläggningen har bedömts utgöra en samlad helhet där raderna representerar en fas. En stratigrafiskt yngre konstruktion i form av en lång dikes-/gropanläggning har också dokumenterats. Den har kunnat följas längs en sträcka på cirka 190 m, och den är på flera ställen över 4 m bred och över 1 m djup. Den innehöll keramik och flintmaterial som kan dateras till samma period som palissaden, det vill säga den bör ha anlagts relativt kort efter det att palissaden inte längre var i bruk. Palissaden ges i nuläget samma datering som anläggningen i Hyllie utifrån likheterna dem emellan.

Helgeshøj. Palissaden vid Helgeshøj låg i en sydvästsluttning i anslutning till ett våtmarksområde och en mindre sjö (Giersing 2004:8ff). Inne på det inhägnade området fanns ett källsprång, där vattnet tidigare runnit fram. Palissaden var fragmentariskt bevarad och det var framför allt de västra delarna som kunde dokumenteras (figur 4). I övrigt antydde mer sporadiskt bevarade delar i öster att palissaden kan ha varit helt sluten, alternativt U-formad. Moderna vägars sträckning medförde att anläggningen

Plats	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Vasagård, grop	AAR-2438.1	4245 ± 60	2920–2690 BC
Vasagård, grop	AAR-2437.2	4170 ± 70	2880–2660 BC
Helgeshøj, grop	AAR-6583	4165 ± 50	2880–2670 BC
Helgeshøj, grop	AAR-6950	4165 ± 35	2880–2670 BC
Helgeshøj	AAR-6948	4160 ± 40	2880–2670 BC
Helgeshøj	AAR-6580	4135 ± 50	2870–2620 BC
Helgeshøj, grop	AAR-6951	4105 ± 40	2860–2570 BC
Helgeshøj	AAR-6949	4100 ± 40	2850–2570 BC
Helgeshøj	AAR-6581	4095 ± 45	2860–2570 BC
Helgeshøj	AAR-6584	4085 ± 50	2850–2500 BC
Helgeshøj, grop	AAR-6582	4045 ± 55	2840–2470 BC
Vasagård, grop	AAR-2437.1	3995 ± 65	2630–2350 BC

Tabell 2. Ett urval ^{14}C-dateringar från danska neolitiska hägnader (fallande BP-ålder) (Heinemeier, Rud & Heier-Nielsen 1996:324f; Giersing 2004:26, figur 20; se även Thörn 2007:97 för en utvärdering av ett par något äldre dateringar från Helgeshøj). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

inte kunde dokumenteras i sin helhet. Palissadresterna bestod av fundamentrännor där stolpar på 0,20–0,30 m i diameter stått med 0,10–0,15 m mellanrum. Utöver det har det funnits fristående rader med stolpar placerade med 1,0–1,5 m mellanrum. Stolphålens inbördes förskjutna placering anses tyda på att det funnits någon form av utfyllnad som lagts mellan stolparna. I anslutning till en av rännorna dokumenterades en mindre utbyggnad (figur 4). De omfattande störningarna gör att det är oklart om palissadresterna representerar en eller två faser. Om det funnits två faser bör de enligt Tom Giersing ha varit kronologiskt närliggande. Fynden från rännorna och stolphålen är få, men i ett rännparti i den sydöstra delen hittades bland annat en tjocknackig flintyxa, möjligen av B-typ. Yxan har tolkats som offrad och har också kopplats samman med framskaffandet av virke till palissadbygget. ^{14}C-dateringarna från palissaden och gropar har gett värden som motsvarar övergången mellanneolitikum A–mellanneolitikum B (tabell 2).

Utöver palissaden fanns det ett fåtal lämningar från senare delen av tidigneolitikum och mellanneolitikum A II på området (Giersing 2004:18ff). Ett antal gropar kan också kopplas till palissaden. De innehöll ett varierat fyndmaterial med keramik, lerskivefragment, djurben, flintavslag varav flera från yxtillverkning, brända och obrända flintskrapor och yxdelar samt några spånpilspetsar. Fynden kan på typologiska grunder dateras till mellanneolitikum A V–äldre mellanneolitikum B. Fynden förs till trattbägarkultur, men med gropkeramiska influenser bland annat i form av spånpilspetsar. Fynddateringarna får stöd av ett antal ^{14}C-dateringar. Huvuddelen av groparna och deras innehåll har tolkats som boplatsspår. Eftersom det rör sig om få gropar tolkas de som ett troligt resultat av kortvariga uppehåll. En

grop var annorlunda i jämförelse med de andra. Den innehöll förutom keramik, lerskivefragment, avslag, skrapor och yxfragment även tre grovt tillhuggna flintplankor som tolkats som förarbeten till tjocknackiga yxor. Två av dem är eldpåverkade. I gropen fanns också fragment av en slipsten i röd sandsten och delar av en underliggare i granit. Gropen och dess innehåll kopplas av Giersing samman med rituell verksamhet där bränning av flintplankorna och delar av det övriga mer vardagliga flintmaterialet varit centralt. Träkol från gropen ^{14}C-daterades till yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B, en datering som är samstämmig med palissaddateringarna (tabell 2).

Helgeshøjs lokalisering anses delvis vara ett utslag av platskontinuitet där fynden från de tidigare neolitiska perioderna visar på att palissadbyggarna hade en nedärvd kunskap om områdets tidigare användning (Giersing 2004:26ff). Kulturblandningen i fyndmaterialet anses tyda på att palissaden anlagts av en grupp som karakterise-

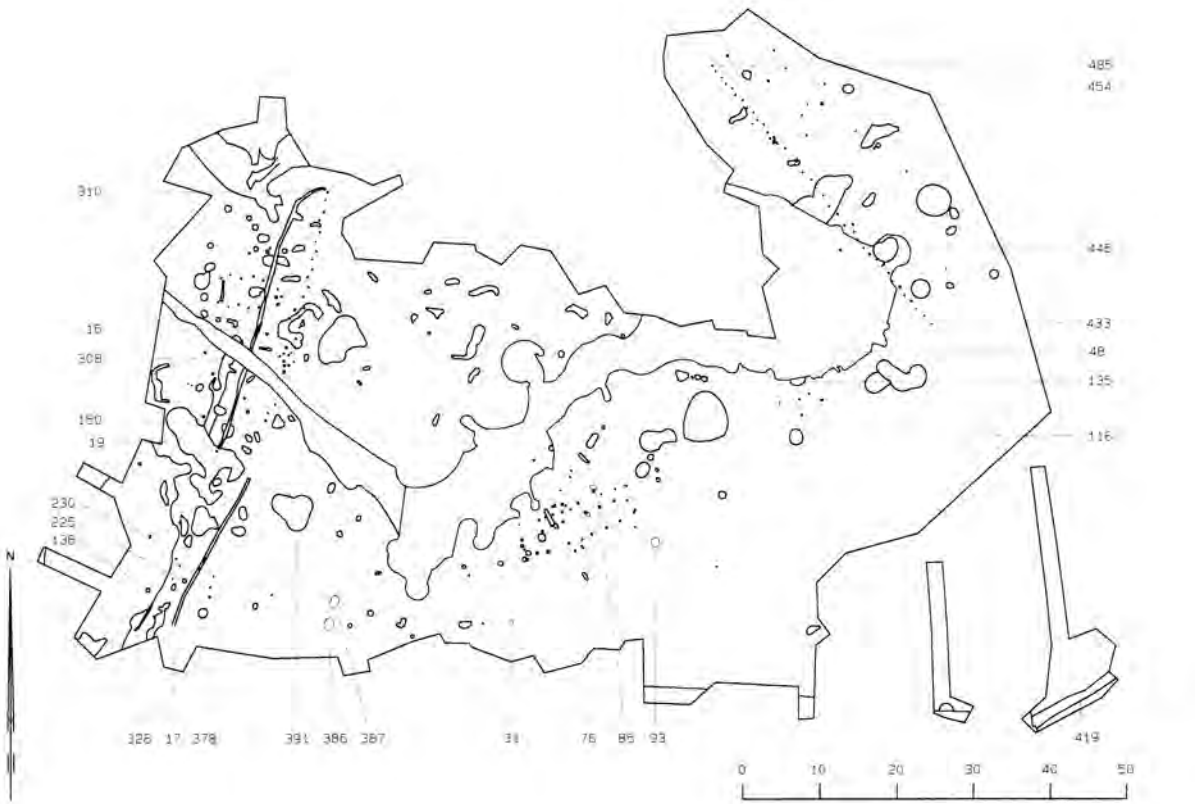

Figur 4. Helgeshøj med rännor och palissader (Thörn 2007:96, efter Giersing 2004:11).

ras av ackulturation mellan trattbägarkultur och gropkeramisk kultur, liknande mönstret på till exempel Stävie. Några rena gropkeramiska platser från yngre delen av mellanneolitikum A eller äldre delen av mellanneolitikum B finns förmodligen inte på Själland. Giersing menar istället att det är fråga om lokala trattbägargrupper med inslag av gropkeramiskt influerat material. Orsaken till att både palissaden vid Helgeshøj och andra palissader i regionen uppförs under den här perioden är enligt Giersings uppfattning förmodligen den framväxande stridsyxekulturen (enkelgravskulturen på Jylland). Palissaderna har byggts i syfte att bevara och stabilisera trattbägarsamhället; att beskydda det från påverkan från den nya kulturströmningen. Palissaderna och de aktiviteter som försiggick där bidrog på så sätt troligen till det jämna och lugna periodskiftet mellan mellanneolitikum A och mellanneolitikum B i östra Danmark. Helgeshøj har i nuläget inte diskuterats mer ingående i relation till omgivande samtida lämningar.

Vasagård och Rispebjerg. Vasagård och Rispebjerg på sydöstra Bornholm har flera gemensamma drag (Nielsen & Nielsen 1994:134; Straunsbjerg Thorsen 2000:141f; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002). Topografiskt ligger de placerade invid höga branter ned mot åraviner (figur 5 och 6). På Vasagård öst avgränsar två fundamentrännor till palissader, placerade vid sluttningens fot, ett cirka 3 ha stort område medan de sammanlagt 14 fundamentrännorna till palissader på Rispebjerg som mest inhägnar omkring 6 ha uppe på en platå. Nyligen har palissader även konstaterats på Vasagård väst (Nielsen muntlig uppgift). På båda platserna har olika faser konstaterats. På Vasagård korsar de båda rännorna varandra vilket tyder på två faser. Rispebjerg framstår som mer komplicerat med överlappande rännor som tyder på åtminstone tre faser. Fundamentrännorna har på båda platserna konstaterats innehålla stolpmärken efter stolpar med en diameter på 0,25–0,40 cm.

Undersökningarna har i huvudsak genomförts genom sökschaktning med ett fåtal större utvidgningar. Det betyder att endast begränsade områden innanför palissaderna har grävts ut. Fynden är trots det omfattande. De består bland annat av hela eller delar av brända och obrända flintredskap (yxor och mejslar), keramik, lerskivor, brända ben och slipstenar som påträffats i gropar, kulturlager och i fundamentrännorna till palissaderna. På Rispebjerg har ett större antal spånpilspetsar påträffats (Svensson 2002:41). De ovanligaste fynden utgörs av små dekorerade skifferstenar, vilka har få motsvarigheter i Sydskandinavien (Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:125ff). Stolphål efter vad som tolkats som tvåskeppiga långhus har identifierats på både Vasagård och Rispebjerg (Straunsbjerg Thorsen 2000:142; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:125), något som har kritiserats av Svensson (Svensson 2002:47). Han menar att avsaknaden

av väggstolpar i kombination med de små undersökningsytorna och de i övrigt komplicerade förhållandena på platserna gör en sådan tolkning osäker. Säkrare konstruktioner har framkommit i form av stolpbyggda cirkelrunda byggnader, cirka 5–8 m i diameter (figur 5 och 6). Ytterligare sådana konstruktioner har dessutom konstaterats i samband med att geofysiska undersökningar av palissadområdet inom Rispebjerg genomförts (Nielsen muntlig uppgift). Dessa byggnader förknippas med rituella aktiviteter kopplade till palissadfaserna. Den här typen av konstruktioner hade tidigare sina geografiskt närmaste paralleller i så kallade ”woodhenges” eller ”timber circles” (Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:130) på de brittiska öarna, men fynd av liknande konstruktioner från senare delen av mellanneolitikum A har numera även konstaterats på Hunneberget i nordöstra Skåne (Andersson, Carlie & Edring 2003:116ff; Edring 2005:73ff; jfr även Dösjebro ovan). De palissadrelaterade aktiviteterna vid både Vasagård och Rispebjerg dateras utifrån fynden till trattbägarkulturens sista fas, mellanneolitikum A V, där palissadfaserna antas ha följt tätt på varandra. ^{14}C-dateringar på sädeskorn från en grop på Vasagård med fynd från den här perioden har gett värden som motsvarar senare delen av mellanneolitikum A–mellanneolitikum B (Heinemeier, Rud & Heier-Nielsen 1996:324f; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002) (tabell 2).

Vasagård uppvisar en tydlig aktivitetskontinuitet genom den Sarupsanläggning som föregår faserna med palissader. Sarupsanläggningen som delvis kan ses på figur 5 omfattar även systemdiken på västra sidan av bäckravinen, där det dessutom finns en megalitgrav. De äldsta fynden i systemdikena dateras till senare delen av tidigneolitikum. På Rispebjerg dateras huvuddelen av de neolitiska aktiviteterna till den sena trattbägarkulturen även om det också förekommer material från äldre faser. I övrigt domineras Rispebjergsplatån av borganläggningen från järnålder (figur 6). Ett känt depåfynd, Brogårdfyndet, bestående av flintmejslar och ett stort antal tjocknackiga flintyxor av B-typ, påträffades i våtmarken nedanför Rispebjerg (se figur 6). Fyndet dateras till tidig stridsyxekultur, 2800–2600 BC, det vill säga en fas som är något senare än de inhägnade platserna, men som ändå visar på områdets fortsatta betydelse (Nielsen 1998:131f; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:121ff, 127, 130).

Både Vasagård och Rispebjerg tolkas utifrån läge och storlek i kombination med palissaderna som inhägnade, befästa boplatser med starka rituella inslag (Nielsen 2001:78; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:126, 134ff). Bränning av stora mängder flintredskap har utgjort en mycket viktig del i den rituella verksamheten. Det här anses representera en stor investering mot bakgrund av att flintan måste importeras till Bornholm (Nielsen & Nielsen 1991:51). Kontrasten är tydlig mot andra stenålderslokaler på Bornholm där flintan utnyttjats mycket ekonomiskt och sparsamt. Platserna har tolkats som viktiga och centrala för ett större område både vad gäller

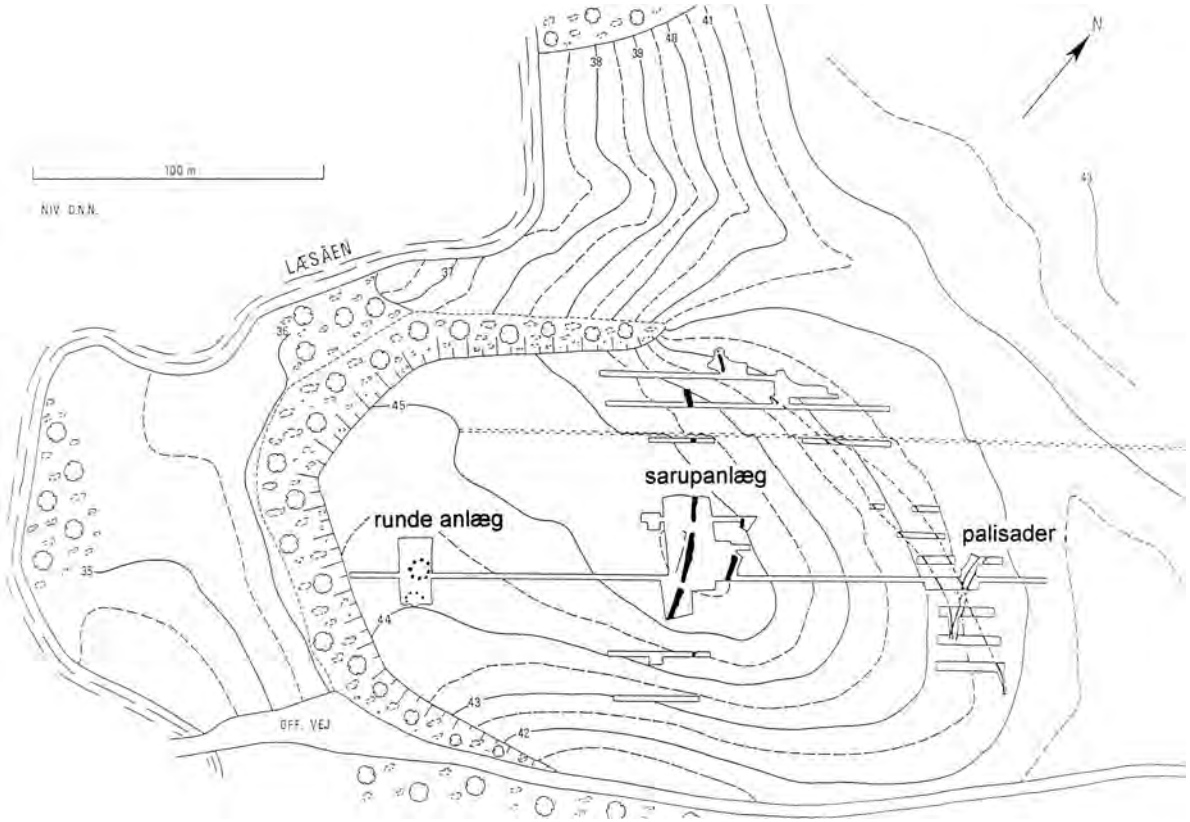

Figur 5. Vasagård öst med palissader från senare delen av mellanneolitikum A och den äldre Sarupsanläggningen. De runda stolpkonstruktionerna syns också på figuren (efter Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:122, figur 3).

ritual och försvar (se även Svensson 2004:229). De inhägnade platserna ses som det sista uttrycket för trattbägarkulturens starka gemenskap, vilket har en tradition från sen tidigneolitisk tid och framåt genom anläggandet av megalitgravar och Sarupsanläggningar. Denna kontinuitet kommer tydligt till uttryck på Vasagård. Poul Otto Nielsen har framfört en liknande övergripande tolkning för palissaderna – boplatser med betoning på ritual och försvar – utifrån ett större Sydskandinaviskt perspektiv (Nielsen 2004:26ff). Försvarsfunktionen kopplas på ett övergripande plan samman med uppkomsten av den snörkeramiska kulturen/enkelgravskulturen/stridsyxekulturen i Sydskandinavien och Centraleuropa.

Relationen mellan Vasagård och Rispebjerg och samtida boplatser har ännu inte diskuterats närmare (se Andersson 2003:303). Platserna kan jämföras med de båda

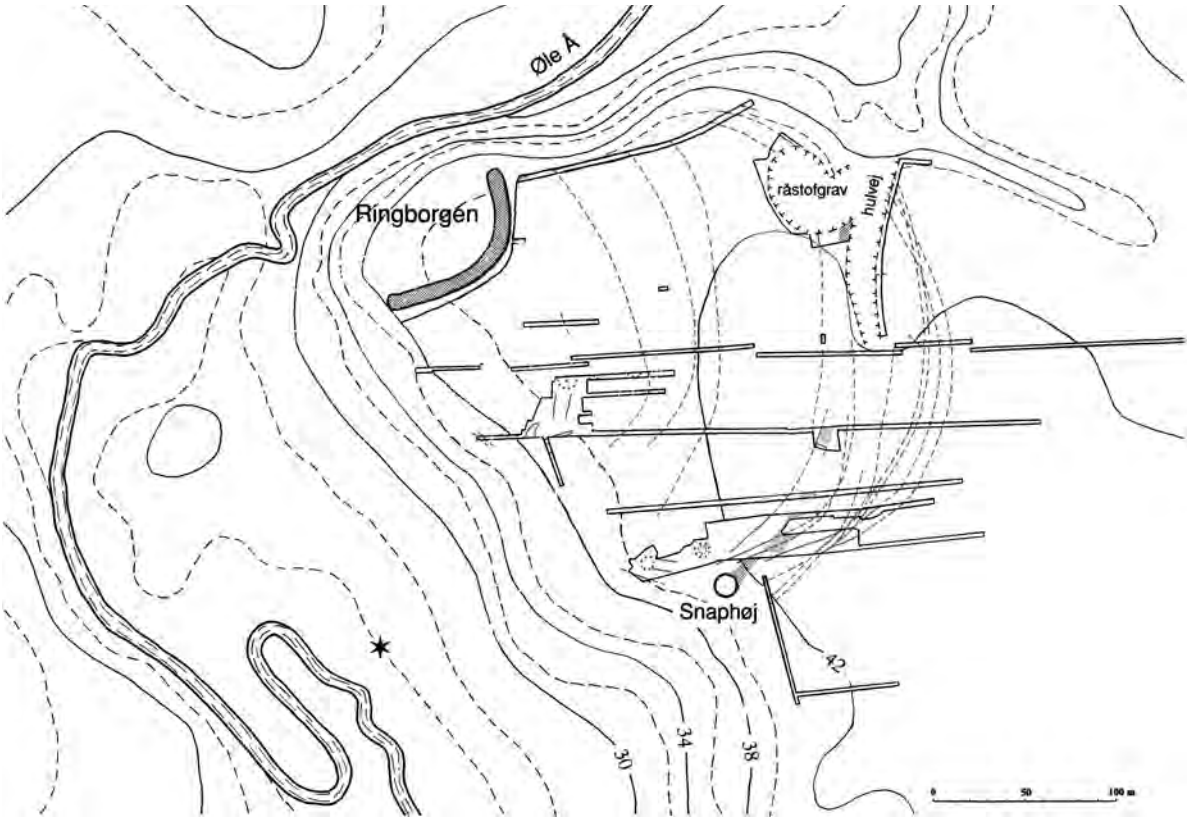

Figur 6. Rispebjerg med palissader och runda stolpkonstruktioner markerade. Stjärnan markerar platsen för Brogårdfyndet. Ringborgen dateras till järnålder (efter Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:129, figur 11).

närliggande kända boplatserna Limensgård och Grødbygård, vilka båda har tydliga husstrukturer från övergången mellanneolitikum A–mellanneolitikum B. Ingen av dessa platser förknippas med inhägnader utan ses som fasta bosättningar med hus byggda av en jordbrukande befolkning. Grødbygård var dessutom platsen för upptäckten av de första runda konstruktionerna, så kallade ”timber circles”, som senare upptäcktes på Vasagård och Rispebjerg (Nielsen & Nielsen 1986:175ff; 1991:51ff; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:125). Där verksamheten tycks upphöra vid övergången mot mellanneolitikum B på de inhägnade platserna visar ^{14}C-dateringar från en del av husen inom Limensgård och Grødbygård på hemmahörighet i den äldre halvan av mellanneolitikum B, något som har tolkats som att stridsyxekulturen får ett tydligt fäste något senare på Bornholm än på fastlandet. Hus från sen stridsyxe-

kultur saknas dock än så länge på ön (Nielsen 1999:156). Fynd av snörornerad keramik tyder på att Bornholm inte var opåverkat av stridsyxekultur under äldre delen av mellanneolitikum B, men vägen mot kulturskiftet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur sker via en tid av kontinuitet i byggnadstradition, bosättningsstruktur och keramikhantverk (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985:90ff; Nielsen 1989:92; Nielsen & Nielsen 1991:64; Nielsen 1999:154ff; Nielsen 2001:82). Kulturskiftet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur framställs som ett förhållandevis dramatiskt skifte där de stora trattbägarboplatserna ersätts av mindre enheter under stridsyxekultur, ett skifte som på Bornholm verkar ta fart ungefär halvvägs in i mellanneolitikum B (Nielsen 1999:156; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:119, 136).

Neolitiska hägnader i sydligaste Sverige och östra Danmark – en kort sammanfattning

Rituell aktivitet kan sägas utgöra en gemensam nämnare för tolkningen av de neolitiska hägnaderna. Sarupsanläggningar, även om de endast är berörda i korthet här, har förknippats med den tidens dödsritualer där de fungerat som samlingsplats för familjegrupper från den närmaste omgivningen. De yngre palissaderna knyts till rituell hantering av flinta, framför allt genom bränning av denna, och genom deponering av yxor eller yxtillverkningsavslag. Yxproduktion och distribution är centralt i tolkningen av framför allt de sydsvenska palissaderna, medan de danska i stor utsträckning förknippats med boplatsaktivitet där försvarstanken är viktig. Försvarsbehovet relateras till de oroliga tider som uppstått då det gamla trattbägarsamhället mött de nya snörkeramiska samhällskomplexen. Kontinuiteten på palissadplatserna varierar, men generellt finns det spår av äldre aktivitet på platserna. Tydligast är detta på Vasagård där palissaderna anlagts på platsen för en äldre Sarupsanläggning. Men även Helgeshøj anses anlagd med vetskap om tidigare aktiviteter, medan detta uttrycks något försiktigare i Dösjebros fall. Här betonas istället efterföljande aktiviteter, främst representerat av stridsyxegravfältet på andra sidan ån. Som helhet kan dock den kontinuitet som är så tydlig på exempelvis Sarupsplatsen inte följas på samma klara sätt på platserna för de yngre palissaderna. Palissaderna har än så länge främst behandlats som enskilda objekt. Med undantag för Dösjebro har palissaderna inte diskuterats närmare som delar av ett lokalt sammanhang där de relaterats till omgivande samtida aktiviteter. Dösjebros omland återkommer vi till i nästa avsnitt.

Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige

Som i föregående avsnitt görs genomgången av de valda arbetena kring stridsyxekulturen med avsikt att belysa ett antal aspekter som är av betydelse för det här arbetets

syfte. I fokus står hur de olika forskarna tolkat stridsyxekulturens ekonomiska och sociala struktur. Förhållandet till de föregående, samtida och efterföljande kulturuttrycken/perioderna – trattbägarkultur, gropkeramisk kultur och senneolitikum – är också av intresse att belysa, det vill säga vad har man lyft fram som det kulturdefinierande draget för stridsyxekulturen? En central fråga är också hur man anser att stridsyxekulturen förändrats under den tid den existerade.

Den svensk-norska stridsyxekulturen

I en forskningshistorik kring stridsyxekultur i sydligaste Sverige bildar Mats P. Malmers arbeten den centrala utgångspunkten eftersom han i dessa har definierat stridsyxekulturen och fastställt dess karaktär och plats i den neolitiska kultursekvensen. Hans ståndpunkter har framförts i tre större arbeten som spänner över fyra decennier (Malmer 1962; 1975; 2002), samt i ett antal artiklar (bl.a. Malmer 1986; 1989). Arbetet från 1962, *Jungneolitische Studien*, måste räknas som ett av de mest inflytelserika arkeologiska verken inom skandinavisk arkeologi. Det har definierat och format forskningen kring stridsyxekulturen som få andra studier gjort inom sina ämnen. Malmers ståndpunkt får i allt väsentligt anses vara oförändrad genom de tre arbetena. Utgångspunkten här blir därför i stor utsträckning den senare boken från 2002, *The Neolithic of South Sweden – TRB, GRK and STR*, som presenterar en genomgång av trattbägarkulturen och den gropkeramiska kulturen, och hans syn på förhållandet mellan dem och stridsyxekulturen. Den här boken skiljer sig på så sätt från de båda föregående. Dessa har tydligt fokus på stridsyxekulturen, där endast mer översiktliga jämförelser görs med trattbägarkultur och gropkeramisk kultur.

Som namnet antyder tar boken upp den arkeologiska situationen i södra Sverige, och delvis sydöstra Norge, vilket grovt sett ger en nordlig gräns i höjd med Mälarlandskapen. Särskilt fokus ligger på Skåne, vilket avspeglar källmaterialsituationen (se figur 7). I det här sammanhanget är det den skånska stridsyxekulturen som lyfts fram.

I Malmers studie av stridsyxekulturen intar gravarna och fyndmaterialet i dem, framför allt keramiken, den främsta positionen även om han anlägger ett helhetsperspektiv där övriga lämningar också analyseras. Det framgår tydligt i definitionen av den svensk-norska stridsyxekulturen. Malmer anser den *vara* representerad där dess typiska enmans- och dubbelgravar finns. Den är *sannolikt* representerad där den typiska keramiken finns och den är *möjligen* representerad där de typiska stridsyxorna finns (Malmer 1989:8). Hans arbete får karakteriseras som en konsekvent genomförd metodstudie där keramiken från gravarna ligger till grund för hela den kronologiska indelningen av perioden och där den utgör utgångspunkt för dateringen av övriga föremålskategorier.

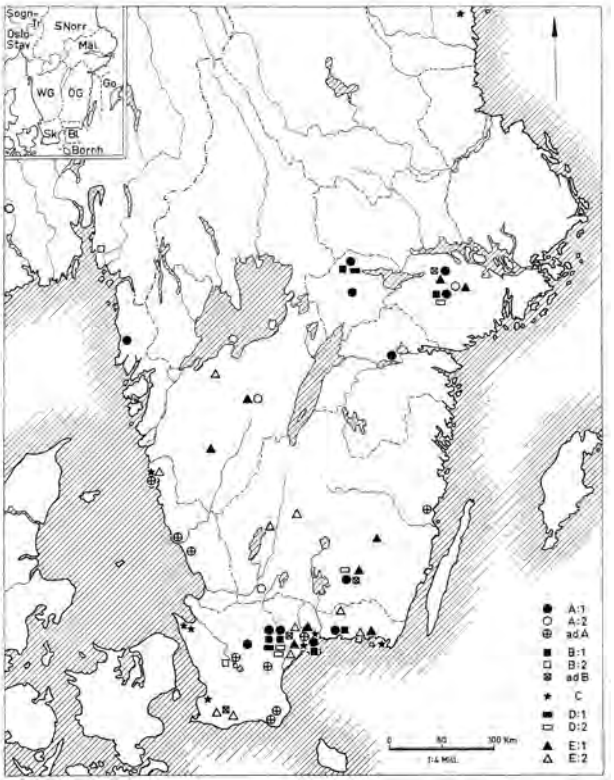

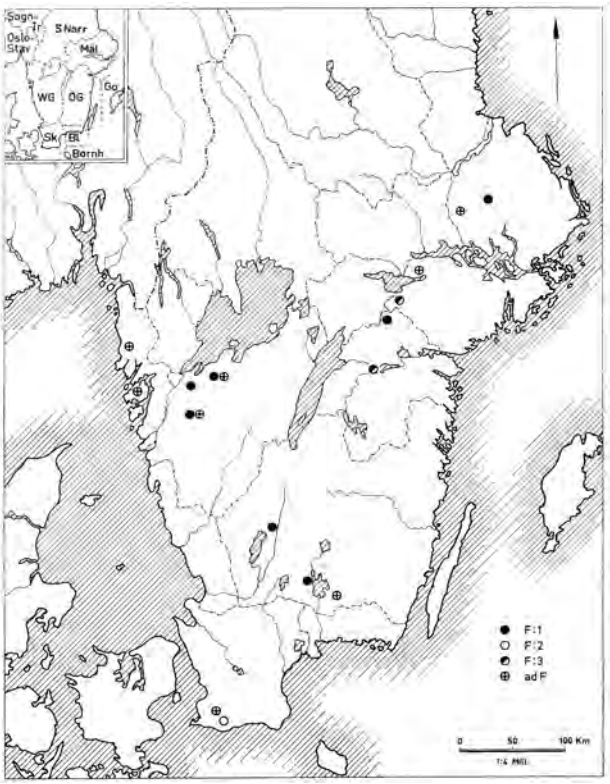

Figur 7. Keramikgruppernas distribution (efter Malmer 2002:265, figur 55–58).

Gravarna och fyndmaterialet i dem används också som källa till diskussionen om ekonomi, social struktur och ideologi. Stridsyxegravarna karakteriseras som en serie ”sharp-focus pictures”. Föremålen i dem tolkas som medvetet utvalda utifrån strikta konventioner. Det innebär att föremålen i dem inte skall ses som representativa för den materiella kulturen som helhet (Malmer 2002:131).

Den skånska stridsyxekulturens gravar återfinns till stor del längs de södra och västra kusterna samt i en koncentration i den nordöstra delen av landskapet. Spridningen sammanfaller med områden lämpliga för både primitivt och modernt jordbruk, vilket tolkas som att stridsyxekulturen hade en bofast jordbruksbaserad ekonomi. Mindre jakt- och fiskestationer har också identifierats. Avsaknaden av tydliga bosättningsspår beror till stor del på källkritiska faktorer som till exempel det moderna jordbrukets negativa inverkan på boplatsytorna. Malmer konstaterar trots det att det står utom allt tvivel att stridsyxekulturens hus kommer att påträf-

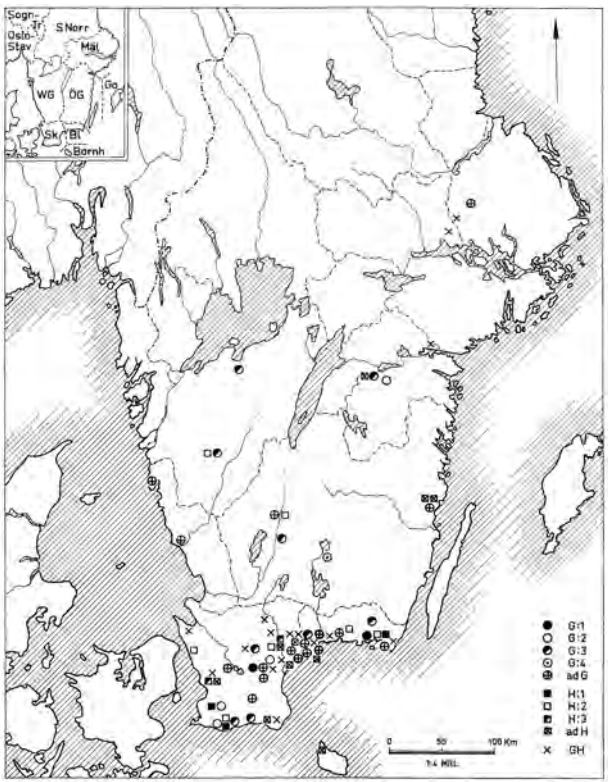

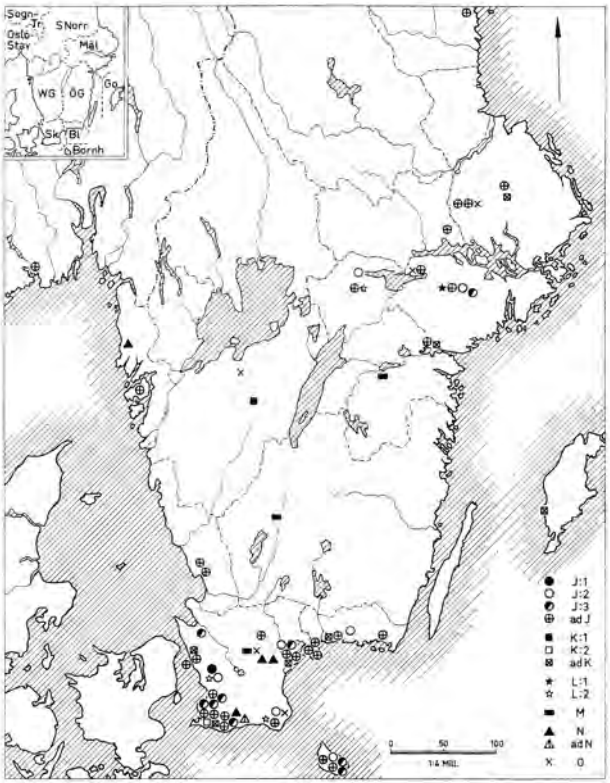

fas i framtiden (Malmer 1986:15). Gravarnas utbredningsområde likställs även med stridsyxekulturens tidiga innovationsområde i Skåne, baserat på spridningen av stridsyxor. Fynden ger inte tillräckligt underlag för att identifiera något säkert innovationsförlopp inom området. Keramiken antyder dock en lokalisering av det tidigaste innovationsområdet till de nordöstra och sydöstra delarna av landskapet eftersom det är här större delen av den tidiga keramiken återfunnits. Den senare stridsyxekulturen är främst representerad i de sydvästra delarna, som i gengäld i stort saknar tidig keramik och tidiga gravar. Sammantaget tyder dock källmaterialet på att stridsyxekulturen nådde de olika delarna av landskapet relativt samtidigt även om den var svagare representerad i de sydvästra delarna i inledningsskedet (med undantag av att de tidiga formerna av stridsyxor accepterats här). Detta sammanfaller enligt Malmer med att den sena trattbägarkulturen är något mer långlivad i den här regionen vilken i det här avseendet även omfattar de danska öarna, något som

anses vara ett resultat av jordbrukets långa och starka tradition (Malmer 1975:53f; 2002:149, 168f, 182). Den sena trattbägarkulturen (Valby-fasen) utgjorde ändå "… en mindre lysande samhällsform" (Malmer 1986:21) än både den äldre mellanneolitiska trattbägarkulturen och stridsyxekulturen.

Den gropkeramiska kulturen sprids från Mälarområdet söderut som ett resultat av att den sena sydskandinaviskt definierade trattbägarkulturens sociala och rituella system inte accepteras här. Resultatet blev en omställning till en kultur vars ekonomiska fokus ändrades mot en ökande betydelse för jakt och fiske (Malmer 2002:180f). Spridningen söderut är framgångsrik och det är i slutfasen endast sydvästra Skåne som representerar den sista utposten för trattbärgarkulturen med dess jordbruksbaserade ekonomi. Den gropkeramiska kulturens föremålsformer finns i sydvästra Skåne även om fyndsammanhangen de påträffas i placerar dem inom trattbägarkulturen. De "regelrätta" gropkeramiska boplatserna koncentreras framför allt till nordvästra och nordöstra Skåne (Malmer 2002:126f). Med stridsyxekulturens inträde följer ett, gentemot den gropkeramiska kulturen, geografiskt motsatt innovationsförlopp upp mot Mellansverige, med en återvunnen dominans för jordbruket (Malmer 2002:182).

Stridsyxekulturens relation till den kronologiskt föregående trattbägarkulturen och den kronologiskt delvis samtida gropkeramiska kulturen uttrycker Malmer genom att betona de ideologiska skillnaderna. Det avslutande stycket i *The Neolithic of South Sweden* tydliggör detta:

> The successive changes from EBK to TRB to GRK to STR were thus caused neither by ethnic conflicts nor by climate change. The differences between the cultures are instead on the ideological plane. Culture is ideology (Malmer 2002:184).

Ideologi, eller religion, innefattar exempelvis konstnärliga uttryck och ekonomiska och sociala strategier, vilka förvisso även påverkas och skiftar med naturliga förutsättningar mellan olika regioner. Kultur sprids genom personliga kontakter och en förutsättning för dess framgång är att den inte associeras med våld (Malmer 2002:184). Malmer är tydlig i sin distansering gentemot diffusionistiskt präglade teorier om att de stora innovationerna under neolitikum, inklusive stridsyxekulturens uppträdande, skulle vara ett resultat av *omfattande* immigration (Malmer 2002:175). Stridsyxekulturens ideologi och religion anammas av enskilda personer och familjer i en tid när en tillbakagång i trattbägarkulturens sociala system kan skönjas, framför allt genom minskade aktiviteter i anslutning till kultplatserna. Influenserna kommer i ett inledande skede från den snörkeramiska kulturen på kontinenten, medan det i ett senare skede är den kontinentala klockbägarkulturen som

bidrar med influenser. Förändringen behöver däremot inte ha betytt någon större omläggning av den övergripande ekonomiska inriktningen och det finns heller inga direkta bevis för något sådant (Malmer 2002:131ff; 169, 183). Undantaget utgörs av metallen, som på ett tydligare sätt än tidigare spelar en avgörande roll i den ideologiska omställningen från trattbägarkulturens till stridsyxekulturens sociala system. Metallföremålen möjliggör en form för personligt ägande som inte förekommit tidigare, något som även får betydelse för hur synen på jordägande förändras. Den under trattbägarkulturen kollektiva ägandeformen, vilken även uttrycks genom kulturens gravar, förändras under stridsyxekultur till ett familje- eller individbaserat ägande, vilket avspeglas i de enligt strikta konventioner anlagda enmansgravarna. Malmer betecknar stridsyxekulturen som aristokratisk med en likartad samhällsställning mellan könen inom denna aristokrati. En underklass anses ha funnits vilken inledningsvis stått utanför aristokratin, men som efterhand allt mer upptagits inom denna. Det har medfört att stridsyxekulturens aristokratiska prägel efter hand blivit mindre framträdande (Malmer 1975:118ff; 1989:9; 2002:158). Stridsyxekulturens förhållande, eller övergång, till den senneolitiska kulturen diskuteras inte i någon större utsträckning, men en successiv övergång och förändring mot den senneolitiska materiella kulturen antyds genom att stridsyxekulturens sista period, period 6, troligen skall dateras till en tidig del av senneolitikum (Malmer 1975:26).

Malmer karakteriserar stridsyxekulturen som konservativ i den bemärkelsen att mycket lite förändring kan ses under de omkring 400 år den anses omfatta. Gravformer, keramiktyper och keramikdekor ändras i liten utsträckning medan stridsyxorna förändras i viss utsträckning. Detta paras ihop med det faktum att stridsyxekulturen är mycket enhetlig i sitt materiella uttryck över hela sitt (svensk-norska) spridningsområde. Han ser detta som ett tecken på att bärarna av stridsyxekulturen varit starkt medvetna om det han benämner egenarten i sitt samhällskick, vilken skulle leva kvar som en sorts protest mot trattbägarkulturens och den gropkeramiska kulturens samhällsskick (Malmer 1989:9). Den förändring som föremålen ändå genomgår blir därmed strikt kronologiskt betingad. Det finns dock antydningar om en lokalt/regionalt geografiskt betingad förändring i södra och sydvästra Skåne i det att stridsyxekulturen inte får fullt genomslag här förrän under period 3 och framåt. Det är från och med då stridsyxekulturens karakteristiska gravar uppträder i det här området. De tidiga yxorna förekommer här, som nämndes ovan, redan under de tidigare perioderna. Det kan tyda på ett långsammare anammande av stridsyxekulturens ideologi i den här delen av Skåne (Malmer 2002:182). Denna process framställs som ekonomiskt betingad där en färdig stridsyxekultur för en ideologisk kamp mot den gamla trattbägarkulturens försvagade samhällssystem.

Ystadprojektet

Under 1980-talet hölls ett par möten vilka fokuserade på stridsyxekulturen ur ett sydskandinaviskt perspektiv (Adamsen & Ebbesen 1986; Larsson, L. 1989). I samband med det senare av dessa presenterade Lars Larsson ett delresultat från projektet *The Cultural Landscape during 6000 Years in Southern Sweden – the Ystad Project*, populärt kallat Ystadprojektet. Genom detta projekt blev den sydsvenska stridsyxekulturen föremål för ett relativt nytt aktivt intresse (Larsson, L. 1989; 1992), även om Christopher Tilleys arbete om stridsyxekulturen kan sägas utgöra startskottet för 1980-talets forskningsinsatser kring perioden (Tilley 1982).

Ystadprojektet hade som målsättning att studera människans påverkan på kulturlandskapet i ett långtidsperspektiv. Långsiktiga socio-ekonomiska förändringar studerades inom det utvalda undersökningsområdet, vilket omfattade Ljunits och Herrestads härader. Projektet var tvärvetenskapligt upplagt där den (förhistoriska) arkeologiska delen av projektet delades in i fyra delprojekt, B1–B4, vilka ansågs sammanfalla med expansionsfaser identifierade genom pollenanalys. Delprojekten B1 och B2 berör tiden från jordbrukets inträde fram till bronsålder (Stjernquist 1992:9f), där delprojekt B2 behandlar tiden från senare delen av mellanneolitikum A till och med senneolitikum. Källmaterialet kom från musei- och privatsamlingar samt fältarbeten i form av ytinventeringar och utgrävningar. Perioden diskuteras i förhållande till resultaten från delprojekt B1 som behandlar tidigneolitikum och den äldre delen av mellanneolitikum A (Larsson, M. 1992). Geografiskt delades undersökningsområdet in i tre zoner – kustslätten, det yttre backlandskapet och det inre backlandskapet. Kustslätten kännetecknas av ett topografiskt svagt böljande landskap med övervägande sandiga jordar. Det yttre backlandskapet har en mer markerad terräng med tyngre lerjordar, medan det inre backlandskapet domineras av morän med ett högre inslag av sand och grus (Larsson, L. 1992:91).

Lämningarna från stridsyxekulturen består av boplatser, gravar och depåfynd (Larsson, L. 1992:103ff). Endast en boplats, Kabusaboplatsen, undersöktes inom projektet. Övriga indikationer på boplatser utgörs av inventeringsfynd, mestadels bestående av fragment från håleggade flintyxor. På Kabusaboplatsen, som låg i den kustnära zonen, identifierades en oregelbunden stolpkonstruktion vilken tolkades som resterna av en huskonstruktion. Ett fåtal mindre gropar med stridsyxekeramik påträffades i närheten av huset. En mindre produktion av fyrsidiga flintyxor kunde också beläggas, liksom sekundär bearbetning av slipade flintyxor. Keramiken placeras i stridsyxekulturens senare perioder, vilket även får stöd genom ^{14}C-dateringar. Elva gravar har identifierats inom området, samtliga lokaliserade till kustslätten och

det yttre backlandskapet. Depåfynden återfinns till största delen nära kusten där endast ett par fyndplatser i det inre backlandskapet avviker från detta mönster. Utifrån bland annat dessa lämningar för Larsson fram en modell över det neolitiska bosättningsmönstret i Ystadområdet.

Larsson för in fenomenet *transhumance* i diskussionen kring det mellanneolitiska ekonomiska och sociala systemet (Larsson, L. 1989:70ff; 1992:150ff). De lokala pollendiagrammen visar på ett ökat inslag av pollen från skogsträd medan de kulturlandskapsindikerande inslagen minskar under mellanneolitikum. De odlingsindikerande växter som ändå kan urskiljas lokaliseras i huvudsak till kustzonen. Detta förknippas med en sammandragning av bebyggelsen till kustzonen vid övergången mellan tidigneolitikum och mellanneolitikum A. Odling bedrivs här i anslutning till de enskilda gårdarna medan boskapsskötseln anses kännetecknas av en mer kollektivt inriktad form med samarbete mellan de enskilda gårdarna där boskapen under sommarhalvåret förs upp till backlandskapet ovanför boplatserna i kustområdet. Detta system benämns transhumance och skiljer sig från ett nomadiskt levnadssätt genom att det kräver en fast bas som utgångspunkt, här i form av de kustnära boplatserna. Koncentrationen av bosättningarna till kustområdet innebar efter hand en utarmning av odlingsmarkerna vilket innebar ett ökat intresse för jakt och fiske, något som kan ses i det arkeologiska materialet från senare delen av mellanneolitikum A. Den här ökade fokuseringen på jakt och fiske kan även ses som ett resultat av en ökande konkurrens med den tidiga stridsyxekulturens samhällsbildningar som uppträder i backlandskapet, utanför de centrala jordbruksbygderna vid kusten. Stridsyxekulturen har en ekonomi som också är inriktad på boskapsskötsel, vilket gör att konkurrensen om betesmarkerna blir tydlig. Stridsyxekulturens boskapsbaserade ekonomi kan ha fungerat i ett system som mer liknar verklig nomadism. De fåtaliga boplatserna tyder på kortvariga upphåll på de enskilda platserna vilket anses kunna tala för detta.

Larssons syn på förhållandet mellan stridsyxekulturen och de kronologiskt omgivande kulturerna skall förstås mot bakgrund av det ekonomiska system som i korta ordalag beskrevs ovan. Den ekonomiska modellen tar, som framgick ovan, sin främsta utgångspunkt i resultaten från de lokala pollendiagrammen. Förhållandet mellan de neolitiska kulturerna diskuteras däremot med ett något större perspektiv som bas då Skåne, med betoning på de södra och västra delarna, som helhet dras in i resonemanget. Fokus ligger på övergångsperioden mellan mellanneolitikum A och mellanneolitikum B (Larsson, L. 1989:68ff; 1992:145ff). Trattbägarkulturen i södra och sydvästra Skåne under senare delen av mellanneolitikum A ses av Larsson som ett tämligen vitalt samhälle där inslaget av material förknippat med gropkeramisk kultur

tyder på ackulturation mellan dessa båda samhällsformer. Denna kulturfusion tyder på att stora likheter förelåg i det socio-ekonomiska systemet hos de båda kulturgrupperna, något som var en nödvändig förutsättning för denna ackulturation. Klassiska gropkeramiska lokaler finns dock inte i de här delarna av Skåne, de är lokaliserade till framför allt det nordöstra hörnet av landskapet. Det finns inga ^{14}C-dateringar av material från den tidiga stridsyxekulturen (Malmers period 1–2) vilket gör att det är svårt att utvärdera förhållandet till den sena trattbägarkulturen i det här avseendet. De tidiga stridsyxorna liksom de tidiga gravarna tenderar att lokaliseras till områdena en bit in från kusten i södra och sydvästra Skåne. De senare formerna återfinns i kustzonerna. Detta mönster tolkas som ett resultat av en försiktig etablering av den tidiga stridsyxekulturen i backlandskapen en bit från kusten. Denna tidiga stridsyxekultur ses som ideologiskt oförenlig med trattbägarkulturens samhällsform trots att det inte verkar föreligga någon större ekonomisk skillnad mellan kulturerna då båda främst är baserade på boskapsskötsel. En kronologisk överlappning antas dock ha funnits under en tid. Larsson karakteriserar den tidiga stridsyxekulturen som en ”missionsrörelse” med religiösa inslag, vilken kopplas samman med immigration av mindre grupper eller individer som för med sig den nya kulturen. Det är inte fråga om större folkvandringar. Dess individbetonande drag ses framför allt genom en reglerad gravritual. Denna missionsrörelse får tidigt fäste i nordöstra Skåne där den tidiga keramiken främst återfinns medan motståndet är hårdare i södra och sydvästra Skåne. Det är först under senare delen av mellanneolitikum B som stridsyxekulturen får fullt genomslag i kustområdet, tydligt manifesterat genom gravarna, men också belagt genom ^{14}C-dateringarna från Kabusaboplatsen. Det finns däremot inga spår av trattbägarkultur (eller gropkeramisk kultur) i området längre vilket tyder på att denna samhällsform, möjligen under tvångsbetonade former, inkorporerats i stridsyxekulturens ideologiska system.

Den sena stridsyxekulturen innebar början på en tid av intern förändring påverkad av yttre influenser, en utveckling som ledde fram till det sociala system som etablerades under senneolitisk tid, och som i sin tur pekade fram mot den mer tydliga hierarkiska struktur som kan skönjas i och med bronsålderns period II. I södra och västra Skåne framställs stridsyxekulturens utveckling under mellanneolitikum B som ett resultat av en geografisk expansion från de inre delarna av landskapet ut mot kustområdena. I den bemärkelsen kan Larssons modell ses som ett försök till en geografisk finkalibrering av Malmers modell (jfr ovan). Malmer har kritiserat Larssons modell utifrån källkritiska aspekter då materialet anses för litet (Malmer 2002:149f). Den av Larsson iakttagna rumsliga expansionen paras med en successiv social utveckling där allt fler människor anammar, eller snarare tvingas anamma,

stridsyxekulturens ideologi och samhällsystem. Samhällssystemet i sig kan ses som socialt mer komplicerat i den senare fasen, något som främst impliceras genom referensen till Tilleys arbete från 1982 där han ser utvecklingen av ornamentiken på stridsyxekulturens keramik som ett resultat av ett alltmer socialt komplicerat samhälle (Tilley 1982; Larsson, L. 1992:147).

Två västskånska dalgångar

Utbyggnaden av järnvägsnätet i västra Skåne (Västkustbanan) innebar att omfattande uppdragsarkeologiska undersökningar genomfördes mellan 1995 och 1999. Ett av slutresultaten från dessa undersökningar blev Magnus Anderssons studie över bebyggelsen under tidig- och mellanneolitikum i dalgångarna kring Saxån och Välabäcken samt Lödde å och Kävlingeån (Andersson 2003; 2004). Det övergripande syftet med Anderssons arbete är att studera de regionala samhällenas framväxt, deras organisation och förändring. Regionen anses här vara relativt väl definerad ur ett arkeologiskt perspektiv (Andersson 2003:13f, 26ff). Betoningen på regional variation är grundläggande för Andersson. Resultaten från undersökningsområdet ses inte som allmängiltiga för ett större geografiskt område. Andersson definierar ett samhälle som en grupp av människor och deras platser inom ett geografiskt område inom vilket de säsongsvisa och årliga verksamheterna försiggår, och där människorna ansett sig ha en gemensam identitet som skilt sig från kringliggande samhällens. Människans relation till landskapet utgör ett centralt tema i arbetet. Tid och rum (landskapet) betraktas som aktiva komponenter i skapandet av sociala relationer (Andersson 2003:36ff). Landskapet är ett aktivt medium för handling, med en tydlig meningsbärande roll där olika typer av platser med skiftande historiskt djup bildar den helhet utifrån vilket ett samhälles andliga, sociala och ekonomiska organisation kan förstås. Människornas gemenskap, den sociala interaktionen, diskuteras med utgångspunkt från främst Anthony Giddens strukturationsteori, där samhällets underliggande strukturer påverkar och påverkas av mänsklig handling i en fortlöpande process av kontinuitet och förändring.

Topografiskt kännetecknas det undersökta området av en svagt kuperad terräng med endast ett fåtal höjdområden. Längs kusten dominerar sandigare jordarter, vilka även sträcker sig in längs åsystemen, medan de tyngre lerjordarna finns längre in från kusten (Andersson 2003:28ff). Källmaterialet utgörs i huvudsak av bosättningslämningar, gravar och offermiljöer, men centrala platser och naturformationer förs också in i diskussionen (Andersson 2003:54ff). Distinktioner görs dock inom kategorierna där boplatserna delas upp i huvudbosättningar respektive bo/aktivitetsplatser utifrån materialets dignitet. För att räknas som huvudbosättning måste en

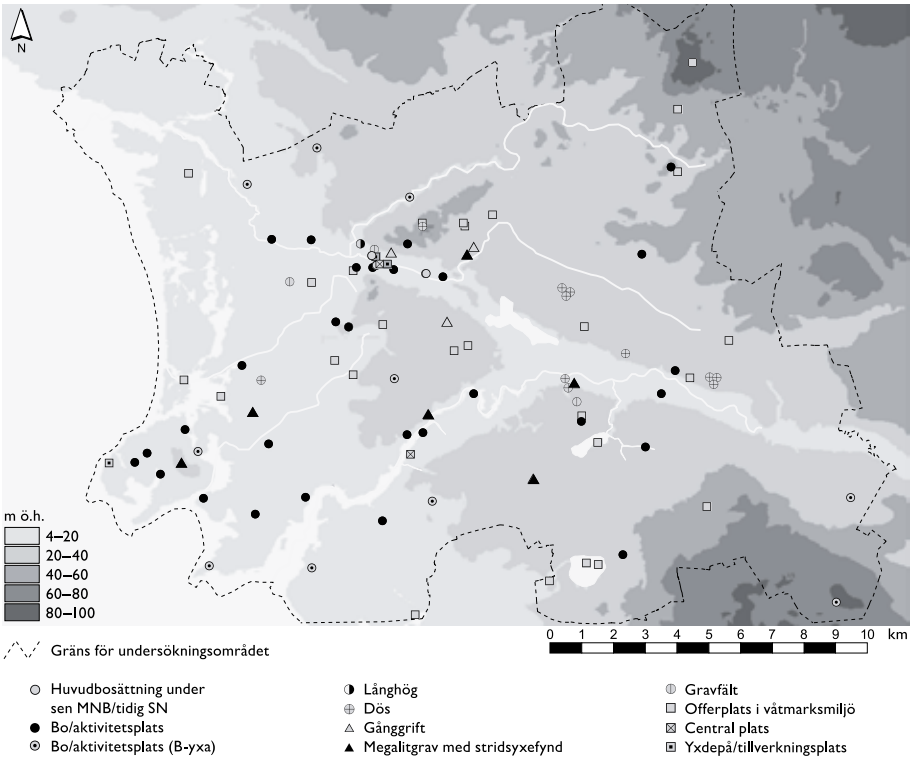

Figur 8. Bebyggelsen i västra Skåne under mellanneolitikum B (efter Andersson 2003:259, figur 78).

plats uppfylla flera kriterier som tyder på varaktigt utnyttjande. Hus bör ha funnits även om det inte är ett nödvändigt krav att dessa identifierats. Materialet hämtas både från arkeologiskt välundersökta platser och från mer översiktliga inventeringar, vilket innebär en stor skillnad i utsagokraft hos lämningarna både vad gäller kronologi och möjligheten att avgöra funktion.

De arkeologiska lämningarna från mellanneolitikum B – perioden kopplas ihop med stridsyxekulturen – är relativt fåtaliga (Andersson 2003:62 tabell II, 143ff) (figur 8). Inga säkra huvudbosättningar har identifierats mer än möjligen från den allra senaste delen av perioden då tre platser med hus urskiljs. De 42 bo/aktivitetsplatserna finns företrädesvis belagda genom enstaka föremål. Fyra platser med jordgravar, fynd tillhörande stridsyxekulturen i sex megalitgravar, 27 offerplatser, tre yxtillverkningsplatser och två centralplatser utgör det övriga diskussionsunderlaget.

Stridsyxekulturens ur arkeologiskt hänseende lämningsfattiga bosättningar lokaliseras inom samma områden som utgjort den tidigare trattbägarkulturens kärn-

område (Andersson 2003:257ff). Boplatserna ligger på de sandiga jordarna längs vattendrag och sjöar. Huskonstruktioner och gropar är mycket ovanliga, något som avviker – framför allt när det gäller groparna – från tidigare perioder. Det gör att boplatserna tolkas som ett resultat av kortvariga uppehåll. De fåtaliga tydliga huskonstruktioner som finns belagda dateras till den sena delen av perioden och äldsta delen av senneolitikum, något som enligt Andersson indikerar ökad bofasthet under den här avslutande fasen av mellanneolitikum B. Det arkeologiska materialet från undersökningsområdet ger få ledtrådar till hur den ekonomiska basen sett ut under mellanneolitikum B. Det gör att den allmänna karakteristiken för skånska förhållanden under perioden används. De fåtaliga sädeskornavtrycken i keramik tyder på att en viss kornodling förekommit och benmaterialet visar på att djurhållningen baserades på boskap, får och svin. Ett visst inslag av jakt har också belagts genom benfynd från vilda djur i gravar. Pollendiagrammen visar på ett öppnare beteslandskap under senare delen av mellanneolitikum, något som tas som intäkt för en intensifierad boskapsskötsel. Det är en process som påbörjats redan under äldre mellanneolitikum då den så kallade regenerationsfasen med ett ökat skogspolleninslag tolkats som början på ett ökande betestryck genom förekomst av skottskogar för lövtäkt. De kortvarigt utnyttjade boplatserna och avsaknaden av gropar på dessa skall förstås mot denna bakgrund. Boskapsuppfödningen har medfört ett levnadsmönster som av Andersson beskrivs som motsvarande nomadism där rörligheten varit stor. Man har inte byggt hus av sådan art att de lämnat några spår efter sig. Förhållandet till avfall har också avvikit från den tidigare trattbägarkulturens. Istället för att manifestera sin närvaro och tillhörighet till platsen genom att deponera avfall i gropar har de tillfälliga uppehållsplatserna hållits rena och en stor del av de producerade och använda föremålen och avfallet har följt med under förflyttningarna.

Socialt har en markant förändring skett gentemot den äldre mellanneolitiska trattbägarkulturens ärftliga, släktskapsrelaterade sociala organisation där kollektivet betonades (Andersson 2003:255ff, 323 tabell III). Makten anses under den här perioden vara centraliserad till en elit som manifesterade sin makt genom sakral kunskap riktad mot förfäderskult. Stridsyxekulturens sociala organisation baseras istället på små, rörliga grupper av en eller några få familjers storlek. De större släktskapsgrupperna som kännetecknar den mellanneolitiska trattbägarkulturen har upplösts. Små och rörliga enheter gör att gamla dominansförhållanden löses upp. Stridsyxekulturens sociala organisation baseras enligt Andersson istället på individens eller familjens sociala förmåga. Social position är något som främst förvärvas genom profan och ekonomisk erfarenhet och hantverksskicklighet i motsats till den tidigare periodens betoning på den sakrala, nedärvda kompetensen. Betoningen på

individen och familjen manifesteras genom stridsyxekulturens gravskick som även anses symbolisera den rörlighet som samhället kännetecknas av genom gravarnas förmodade placering längs kommunikationsleder. Andersson menar istället att stridsyxekulturens gruppidentitet knyts till de centrala platserna, som palissaden vid Dösjebro, som utgör samlingsplatser med en stark betoning på ekonomiska intressen i form av produktion, konsumtion och distribution av flintyxor. Regelbundna sammankomster på dessa platser bidrog till formandet av allianser mellan de spridda, små grupperna. Detta innebär sammantaget att Andersson karakteriserar stridsyxekulturens samhälle som organiserat med en låg samhällelig integration. En ökad samhällelig integration kan dock ses mot slutet av perioden då tecken på större bofasthet åter indikerar en fastare, mer platsbunden, social organisation.

Den förändrade sociala organisationen som framträder i och med stridsyxekulturens inträde beror inte på storskalig invandring enligt Andersson. Förändringen skall istället förstås mot bakgrund av en intern utveckling där den sena trattbägarkulturens samhällsorganisation varit mottaglig för den kontinentala snörkeramiska kulturens impulser (Andersson 2003:248ff, 308). Den mellanneolitiska trattbägarkulturens betoning på kollektiva ritualer, där samhällets olikheter maskeras, kulminerar under mellanneolitikum A III varefter aktiviteterna vid megalitgravarna minskar i intensitet. Ritualerna medförde allt större sociala och ekonomiska ansträngningar, vilket medförde att samhällets strukturer bröt samman. Vissa grupper frigjorde sig och assimilerade, eller anslöt sig till, ett levnadssätt som kännetecknade den kustbundna gropkeramiska kulturen. Det närmaste influensområdet låg i nordvästra Skåne. Andersson benämner denna nya grupp Stäviegruppen efter centralplatsen vid Stävie där flintinventariet uppvisar tydliga gropkeramiska drag. Centralplatsen av Sarupstyp vid Stävie visar på ett nytt behov av en gemensam mötesplats för dessa grupper. Andra grupper påverkades, som nämndes ovan, av den kontinentala snörkeramiska kulturen. Denna nya samhällsform utnyttjade och omvärderade delvis gamla symboler som offerplatser och gravplatser – megalitgravarna användes nu i mer privata sammanhang – för sina rituella handlingar. Detta gjordes enligt Andersson bland annat som ett led i en strategi att markera och legitimera ett maktövertagande. Däremot fanns det inget behov av att manifestera sin närvaro i landskapet genom att anlägga egna varaktigt synliga monument (palissaden har bränts ned), något som skall förstås mot bakgrund av det rörliga levnadsmönstret. Under äldre delen av mellanneolitikum B har de båda kultursfärerna samexisterat även om de verkar ha levt inom delvis åtskilda områden. Dessa båda grupper stod ideologiskt långt ifrån varandra och det finns inga tecken på intern kontakt i form av artefaktblandning, men kontakter måste ändå ha funnits. Stridsyxekulturens starka-

re ideologi gjorde att de kvarvarande gropkeramiskt influerade trattbägargrupperna efter hand anses ha anammat stridsyxekulturens levnadssätt.

Under senare delen av mellanneolitikum B märks ett ökat inflytande från den kontinentala klockbägarkulturen genom förekomsten av några typiska föremål i form av pilspetsar och keramik. En växande metallimport ses också som ett uttryck för betydande och vidsträckta kontaktnät. Stabila hus uppförs på tidigare bebodda platser (trattbägarkulturens) vilket ses som en markering av status och politisk makt. Det som framträder karakteriserar Andersson som en form av överklass. Större bofasthet med en tydligare koppling till platsen och jorden markerar övergången till den organisation som utmärker den senneolitiska kulturen, tydligt manifesterad genom hus och hällkistor (Andersson 2003:284ff, 322).

Stridsyxekulturens interna förändring uttrycks och antyds främst genom en ökande social komplexitet (jfr med Larsson ovan). De tidiga stridsyxegrupperna lever parallellt med Stäviegruppen, men stridsyxekulturens starkare ideologi tar successivt överhand. Även om en viss geografisk uppdelning mellan Stäviegruppen och den tidiga stridsyxekulturen kan skönjas är detta av mindre betydelse. Stridsyxekulturens spridning ses i allt väsentligt som en social och ideologisk expansion, vilken under den senare delen av mellanneolitikum B kulminerar i en mer tydligt framträdande överklass.

Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige – en kort sammanfattning

Stridsyxekulturens ekonomiska bas vilar enligt Malmer på det bofasta jordbruket. Svårigheten att identifiera boplatser är dock ett genomgående problem i samtliga arbeten. Malmer ser detta som ett utslag av källkritiska faktorer, boplatslämningarna har förstörts av det moderna jordbruket. Avsaknaden av boplatser har däremot också delvis bidragit till andra tolkningar av det ekonomiska systemet. I Larssons modell anses det ha funnits en rörlighet som relateras till boskapsskötselns organisation och som kan ha liknat verklig nomadism. Andersson betonar i sin tur ett rörligt levnadssätt som karakteriseras som nomadism, åtminstone fram till den allra senaste delen av mellanneolitikum B då bofastheten tycks göra sitt inträde igen. Både Larsson och Andersson ger uttryck för att en allt mer komplicerad social struktur formas under loppet av stridsyxekulturens existens, vilket skiljer sig från Malmers syn på en färdig kultur som sen inte genomgår någon omfattande förändring. Förhållandet till de övriga neolitiska kulturerna karakteriseras av en ideologisk kamp där stridsyxekulturens individbetonande sociala system går segrande ur denna kamp som förs mot den mer kollektivt präglade trattbägarkulturen och den gropkeramiska kulturen. Övergången mot senneolitikum betraktas däremot som odramatisk och senneolitikum ses som en slags naturlig fortsättning på stridsyxekulturens samhälle. De arbe-

ten som belysts här har sin grund i skiftande teoretiska och geografiska perspektiv och med varierade kronologiska utgångspunkter, något som är centralt för vad de olika forskarna har att säga om stridsyxekulturen och för deras syn på resultatens giltighet i ett vidare perspektiv. Det är en diskussion som fortsätter i nästa avsnitt.

Grunder för ett lokalt perspektiv

I sitt stora verk över Danmarks förhistoria skriver Jørgen Jensen att om man reste genom det snörkeramiska kulturområdet i Sydskandinavien och Öst- och Centraleuropa i tiden efter 2800 BC skulle man se:

> … hvordan menneskene boede spredt i landskabet i små enheder, og hvordan kvægholdet var en afgørende del af deres livsgrundlag. Man ville også have bemærket, at de store samlingsanlæg, som førhen spillede så vigtig en rolle i samfundslivet, var forsvundet (Jensen 2001:461).

Citatet ger en generellt giltig bild av situationen som den framstår genom forskningen. Krymper man det geografiska perspektivet framträder däremot en del detaljer som visar på regional och lokal variation, vilket inte minst kan ses i genomgången ovan. Variationen har flera orsaker varav en viktig sådan är de enskilda forskarnas teoretiska och metodiska utgångspunkter, det vill säga synen på det arkeologiska materialets utsagovärde och sättet att bearbeta det på. Centralt är även det valda geografiska områdets arkeologiska innehåll i kombination med den kronologiska ram inom vilken man väljer att studera i det här fallet stridsyxekultur (och palissader). Problematiken är i högsta grad central även för det här arbetet. I det här avsnittet presenteras och diskuteras mina övergripande utgångspunkter när det gäller synen på sociala relationer, på vilken nivå de ska behandlas här och hur det arkeologiska materialet kan användas för tolkningar av dessa. Avsnittet innehåller också en diskussion om det lokala perspektivets möjlighet att bidra till tolkningar som sträcker sig utanför lokalområdets gränser, en diskussion som inleder avsnittet.

Tre perspektiv, mitt perspektiv

Malmer har kritiserat Larsson för att ha ett för litet perspektiv i tid och geografi (2002:149f). Malmers kritik av Larsson sätter därmed fingret på kärnan i representativitetsproblemet. Vad representerar ett i förhållande till helheten begränsat material och vad representerar ett lokalt material som visar på avvikelse i förhållande till den stora bilden? Perspektivens paradox är ju den att samtidigt som en generell bild kan vara giltig är det osäkert om den stämmer in på något enskilt lokalområde (jfr Nicklas-

son 2005:19 samt Skoglund 2008). Giltigheten blir en fråga om vilket perspektiv man anlägger. Valet hos den enskilde forskaren ligger i betoningen av likheter eller skillnader. Det lokala är alltid lokalt i förhållande till något större, vare sig det lokala råkar vara Malmöområdet, Skåne eller Sydskandinavien. Oavsett perspektiv infinner sig därmed frågan om representativitet och samband.

Gemensamt för Malmers, Larssons och Anderssons arbeten om mellanneolitikum B och stridsyxekulturen som beskrevs ovan är ett holistiskt perspektiv där samtliga lämningar – även om olika lämningar betonas i olika grad i arbetena – från perioden/kulturen bildar underlag för tolkningarna. De rumsliga avgränsningarna innebär dock, tillsammans med teoretiska och metodiska utgångspunkter, att resultaten skiftar. Malmers studie är normgivande eftersom den satt upp (kronologiska) ramar inom vilka de lokala studierna måste verka, åtminstone i ett inledande skede. Hos Malmer framskymtar förvisso en viss regional variation som inte enbart är kronologiskt betingad, men det stora geografiska perspektivet i hans arbete gör att han inte diskuterar detta i detalj. Lämningarna från Ystadområdet och Västskåne måste relateras till den större bilden av stridsyxekultur i Sydskandinavien. De rumsliga avgränsningarna i arbetena sätter upp gränser längs med vilka tolkningarna rör sig. Gravarnas betydelse kan exempelvis ses som tecken på kulturspridning vilken kan framstå som tydligare med det större perspektiv som Malmer har. På lokal nivå kan det bli ett problem i en jämförelse med det större perspektivet utan material i form av till exempel tidiga gravar. Skåne-Blekinge utgör en region hos Malmer, men hur förklaras exempelvis avsaknaden av tidiga gravar i ett mindre undersökningsområde när de finns i regionen? Man kan välja att behandla det som ett rent källkritiskt problem Vi har helt enkelt inte hittat de rätta lämningarna överallt ännu. Men i avvaktan på det måste ändå andra tolkningsvägar tas i beaktande. Förutsättningarna för tolkning skiljer sig således åt beroende på den rumsliga avgränsningen för studien, vilket inte är konstigt, men det är ändå viktigt att ha i åtanke när man diskuterar kulturens framväxt och dess yttringar.

Problemet med fåtaliga lämningar från mellanneolitikum B blir tydligt i de lokalt inriktade arbetena av Larsson och Andersson. Larssons modell baseras på tolkningar av material som är hämtat från Skåne som helhet med ett särskilt fokus på de södra delarna av landskapet. Ystadområdet blir ett testområde eftersom lämningarna inte räcker till som ensamt stöd för modellen. Lämningarna från undersökningsområdet tolkas utifrån de (syd)skånska förhållandena där det begränsade Ystadmaterialet utgör den lokala bekräftelsen på att den regionala bilden stämmer. Anderssons långa tidsperspektiv, där han väver samman de neolitiska materialen i en ”lång berättelse” innebär att han kontrasterar det kvantitativt begränsade materialet från mellanneo-

litikum B gentemot lämningarna från de tidigare perioderna. Fokus ligger på de kvalitativt mest givande materialen, i det här fallet palissaden vid Dösjebro från en tidig del av perioden och de identifierade huskonstruktionerna från i huvudsak äldre delen av senneolitikum. De övriga lämningarna, de små och kvalitativt mer svårbedömda fynden och platserna, ges en mer generell och övergripande betydelse. Det lokala perspektivet betonas starkt hos Andersson. Resultaten är giltiga för det studerade området och kan jämföras med, men inte överföras på, andra områden. Vägen från Malmer via Larsson till Andersson kan successivt sägas gå mot en betoning av det lokala vad gäller resultatens giltighet. Både Larssons och Anderssons lokalstudier av mellanneolitikum B får sin näring genom ett vidgat perspektiv – i Larssons fall främst en rumslig och i Anderssons fall en kronologisk vidgning. Medan Malmer har ett geografiskt perspektiv som så att säga tvingar fram en mer socialt oföränderlig bild genom sitt stora perspektiv medför Larssons och Anderssons lokala perspektiv till synes en bättre möjlighet att fånga upp och nyansera den inomkulturella sociala förändringen i större utsträckning.

Det här förhållandet kan knytas till det större geografiska perspektivets tendens att forma en stor berättelse som ofta blir processartad och ahistorisk till sin karaktär. Här spelar naturligtvis även det valda tidsperspektivet in. Det mindre, lokala perspektivet ger ofta en bättre möjlighet att lyfta fram den lilla berättelsen med tydligare fokus på händelser och förändring i ett historiskt perspektiv. Det lokala perspektivet medför däremot inte per automatik att de frågor som behandlas är av enbart lokalt intresse eller betydelse. Den här karaktäristiken är naturligtvis i sig en grov generalisering som inte skall exemplifieras vidare här, men det är viktigt att konstatera att det finns ett beroendeförhållande mellan perspektiven. Det vi som arkeologer i nutid kan tolka och lyfta ut större eller mindre delar ur och betrakta som långsiktiga processer, ofta presenterade i form av stora berättelser, bildar enligt mig en nödvändig bakgrund för möjligheten att diskutera lokala förhållanden. Denna bakgrund behövs för att kunna formulera de mindre berättelserna och historierna. Att urskilja processer, eller stora berättelser, skall inte likställas med ett linjärt tänkande där man ser på människors handlingar som klart och medvetet formulerade och utförda med ett (avlägset) slutmål i sikte. Att urskilja en process är att i efterhand sätta *ett* övergripande ramverk av förståelse kring ett fenomen eller ett tidsförlopp, som förvisso kan framstå som generaliserande och exkluderande (se Lihammer 2007:312f), men som ändå är, menar jag, av betydelse för att förstå och tolka de små lokala sammanhangen som annars kan hamna i ett vakuum i tid och rum. Det är också genom att fokusera på de små lokala berättelserna som vi har möjlighet att förstå, provocera, nyansera eller omtolka den stora berättelsens eller processens, generaliserande bild.

Den stora berättelsens bild blir ett redskap med vilket man söker uttrycken, formerna och variationen i det lokala för att göra den stora bilden levande och begriplig. Den stora berättelsen – ofta knuten till ett större geografiskt perspektiv – är i den bemärkelsen en nödvändig utgångspunkt.

Översätter vi detta till det här aktuella sammanhanget innebär det konkret att Malmer representerar den stora berättelsen. På ett ännu högre plan finns det sammanhang som speglades i citatet av Jensen ovan eller i följande citat hämtat från Kristian Kristiansen och Thomas B. Larsson:

> This massive deforestation was caused by a new economic strategy of pastoral herding with some agriculture. It thus represented a social and economic transformation on a large interregional scale. The Yamna, Corded Ware, Beaker and Single Grave cultures all shared this new economic strategy (but with local cultural adaptations) and a similar cosmology linked to single burials, mostly under low mounds along river valleys or other ecological zones. The formation of this new open environment in northwestern Eurasia held a huge potential for large-scale interaction that was not fully exploited until the systematic introduction of metallurgy/bronze (Kristiansen & Larsson 2005:172).

Det lokala perspektivets betydelse placerat inom parentes avspeglar här Kristiansens och Larssons fokus i sin studie, men visar samtidigt, trots sin blygsamma placering, att det lokala perspektivet är en förutsättning för att sammanfoga delarna till en övergripande helhet. Dialogen mellan det lokala och det regionala eller överregionala är alltså viktig. Det stora och det lilla perspektivet förutsätter varandra och måste kunna samspela och stödja varandra (Thomas 1996a:98). Det lokala eller regionala perspektivet förutsätter i sig alltid en relation till ett större perspektiv som används mer eller mindre aktivt eller uttalat, men de kan aldrig frigöras från varandra. Områdena vare sig de betecknas som lokala, regionala eller överregionala väljs av arkeologen och motiveras materiellt, geografiskt eller antikvariskt.

Med ett lokalt perspektiv riskerar man att drunkna i detaljer och tappa kontakten med det större perspektivet. Det stora perspektivet eller den stora berättelsen hjälper i bästa fall det lokala att hitta fokus i sökandet efter de detaljer som kan vara betydelsefulla, och som kan få återverkning på eller peka på möjligheter att se på den stora bilden med nya ögon. Det lokala perspektivet måste förhålla sig till den stora berättelsen, och den kan skapa sprickor eller frågetecken, men behöver inte nödvändigtvis kullkasta eller radikalt ändra denna. Diskussionen måste få ske på lokalområdets egna villkor där kritik mot ett för begränsat material eller geografiskt område inte kan anses övertrumfa den betydelse eller de perspektiv ett lokalt material kan

ge. Det kan kännas svårt och osäkert att lämna det lokala om det är i den sfären man rört sig i sitt arbete och sina tankar. Det kan ändå vara viktigt att diskutera de lokala resultatens och tolkningarnas giltighet i ett större perspektiv, att kontrastera dem mot helheten och andra lokala tolkningar för att peka på övergripande möjliga gemensamheter. Det innebär inte att det lokala förnekas när det gäller specifika uttryck för sociala relationer och hur materiell kultur använts i formandet av dessa, tvärtom. Det innebär istället ett framlyftande av ett antal övergripande perspektiv eller förhållningssätt som kan ha ägt giltighet över ett större geografiskt område.

De kronologiska och sociala samband som till exempel utläses ur en karta över megalitgravarnas utbredning i Skåne (Artursson, Karsten & Strömberg 2005:499, figur 1) eller i Malmers karta över keramikgruppernas utbredning under stridsyxekulturen (figur 7) utgör en av flera nivåer som kan studeras när det gäller den materiella kulturens utbredning och de relationer den kan representera. Malmöområdets kontaktvägar har gått via vatten och land där valet av väg gjort fysiska avstånd tidsmässigt större eller mindre. I ett övergripande neolitiskt perspektiv ingår Malmöområdet i det centralbygdsområde som löper runt Skånes kuster, vilket exempelvis kan ses på den megalitgravskarta som det hänvisades till ovan. Samband fanns därmed i det förflutna, men de måste också skapas av arkeologen genom det perspektiv och de samband denne väljer att bearbeta och betona (Nicklasson 2005:15). Lokalområde och region blir därmed flytande enheter.

Malmöområdet definieras geografiskt i avsnittet *Rum*. Det skall redan här konstateras att den geografiska avgränsningen inte gjorts utifrån en kombination av arkeologiska och geografiska iakttagelser som till exempel Andersson gjorde i sin studie av Västskåne. Malmöområdet, som det definieras här, har inte skiljts ut som en sammanhållen bygd eller ett lokalsamhälle i den bemärkelsen. Områdesgränserna har istället sin bakgrund i en antikvarisk situation. Mitt arbete om Malmöområdet är avsett som en fallstudie (Florén & Ågren 2006:153), det vill säga ett del- eller lokalområde studeras i avsikt att dra vissa generella slutsatser som berör ett större geografiskt område. Centralt är då att klargöra på vilken nivå och kring vilka aspekter resultaten från lokalområdet kan säga något i det geografiskt vidare perspektivet.

Ambitionen är inte att presentera en heltäckande tolkning av det sociala systemet under perioden, eller att ge en generell karakteristik av ett eller flera lokalsamhällens organisation. Avsikten är inte heller att på ett enkelt sätt föra över situationen i Malmöområdet på jämförelseområdet i stort. Jag håller i den bemärkelsen med Andersson – lokala förhållanden kan inte överföras på det sättet. Varje lokalområde har sina speciella förutsättningar och sin speciella historia som format relationerna människor emellan (jfr Jones 2007:122ff, 139f). Traditioner och landskap har format bygder

och lokalsamhällen och i studier som tar ett helhetsgrepp på sådana lokalsamhällen, som Andersson gör, är det inte möjligt att föra över uttrycken och formerna för hur de lokala relationerna formats över tid på andra områden på ett direkt sätt. Men sociala relationer formas genom kontakter mellan människor i olika sammanhang och på olika nivåer, och därför har lokala relationer ändå något att tillföra i en förståelse av andra områden, utan att för den skull utgöra en enkel mall för dem. Kontakter, beröringspunkter och gemensamma överlappande referensramar finns över större geografiska områden (Whittle 2003:67ff). I en diskussion kring källkritiska problem som berör kronologi och bebyggelse, men även kring sociala relationer är det möjligt att relatera till större områden utanför det primära studieområdet, i det här fallet Malmöområdet. Social identitet handlar om individens förståelse av sig själv i förhållande till sin omvärld, och den förståelsen kan samtidigt fungera på flera olika nivåer med varierad rumslig utbredning. Den är föränderlig och situationell till sin karaktär. Kontakter gör att de sociala relationerna i Malmöområdet inte formats i ett kulturellt vakuum. De relationer som kan urskiljas i Malmöområdet kan jämföras och ställas mot kunskapen om relationerna i sydligaste Sverige och östra Danmark, och i olika utsträckning också bidra med nya möjliga perspektiv på dessa områden. Avsikten är att lägga fokus på arkeologiskt undersökta miljöer som kan bidra till vidare förståelse kring sociala relationer. Det är inte säkert att en likartad morfologi hos föremål eller husplaner indikerar en exakt likartad betydelse hos dessa företeelser över ett större område (Thomas 1996a:97; Barrett 2001:156). Olika specifika lokala betydelser eller strategier har dock knutits till föremål, konstruktioner och traditioner med en vid geografisk utbredning. Inom det större geografiska område från vilka jämförelser hämtas kan det därmed även antas ha funnits likartade betydelser kopplade till de fenomen eller miljöer vi kan spåra arkeologiskt, samtidigt som de också kan representera högst specifikt lokala sätt att hantera den materiella kulturen eller forma de sociala relationerna på. Dessa specifika strategier har kunnat förstås och läsas över ett större område. Den materiella kulturen – föremål, konstruktioner och landskap – ger uttryck för och är resultatet av både lokala och regionala/överregionala sociala relationer.

Det lokala perspektivet erbjuder en möjlighet att studera möten mellan människor, och hur man inom ramen för en övergripande materiell kultur format sin egen omgivning, sina egna relationer och historia. Samtidigt har det också funnits gemensamma beröringspunkter med omvärlden i sättet att uttrycka relationerna genom en till delar gemensam materiell kultur. Det är i det lokala perspektivet vi får möjlighet att ägna oss åt detaljer på en nivå som tillåter oss att uppfatta förändring eller förskjutning av förhållanden eller av fenomen som i ett större perspektiv tenderar att

försvinna eller döljas. Malmer anade en viss regional eller lokal variation, men gick inte närmare in på dess betydelse för synen på materialet som helhet (se avsnittet *Den svensk-norska stridsyxekulturen*). Genom att börja ”underifrån” och titta ”uppåt”, eller kanske snarare ”inifrån” och ”utåt”, ges en god möjlighet att diskutera former och uttryck i sociala relationer och hur de förändrats över tid inom en så pass snäv (i ett arkeologiskt perspektiv) period som vi rör oss inom här. Malmöområdet utgör enligt mig ett lämpligt område för denna typ av fallstudie. Området är i vissa delar intensivt undersökt vilket ger en representativt bra utgångspunkt för att diskutera generella källkritiska och metodiska problem.

Människor emellan

Synen på förändring i tid och rum och människans förhållande till och samspel med sin omgivning, det vill säga den materiella kulturen vilken omfattar föremål, konstruktioner och landskap, har inom arkeologin under ett antal år i stor utsträckning utgått från en teoretisk bas hämtad från sociologin. Anthony Giddens strukturationsteori har bildat fundamentet i en brett använd syn på mänsklig handling och sociala relationer (Giddens 2003[1984]). Förhållandet och samspelet mellan människan, hennes handlingar och omgivningen står i centrum. Teorin är livligt diskuterad, debatterad och kritiserad inom bland annat arkeologin och mycket har skrivits i ämnet (se översikter och grundliga diskussioner i t.ex. Dobres & Robb 2000; Barrett 2001; Gardner 2004). Strukturationsteori har aktivt förts in i diskussionen kring neolitiska sociala relationer inom sydskandinavisk arkeologi (t.ex. Damm 1991; Andersson 2003; Larsson, M. 2006). Grundläggande är en historisk, icke-essentiell syn på människa och samhälle, det vill säga givna i tid och rum klart avgränsade kulturella och sociala enheter har inte funnits. Samhällen betraktas inte som statiska enheter, utan som ständigt involverade i en process av fortlöpande förändring i olika takt och med olika intensitet (Jones 2002:20). Detta är även min utgångspunkt.

Giddens kritiserar strukturalism/funktionalism där strukturen dominerar individen likväl som de teoretiska inriktningar som sätter subjektet över strukturen. Istället pekar han på det ömsesidiga beroendet genom att formulera en teori som utgår från förhållandet mellan individer (aktörer) och struktur (ett samhälles regler och resurser) och hur detta dualistiska förhållande formar kontinuitet och förändring i en fortlöpande process (strukturation). Aktörer kan i det här sammanhanget även bestå av grupper av individer länkade via gemensamma intressen. Aktören utgörs alltså av ett kollektiv av individer (Gardner 2004:3). Det är aktörskapet som står i fokus, som ett medel att uppnå mål och där aktörernas förmåga att handla medvetet och handlingarnas sociala betydelse är central (Dobres & Robb 2000:8; Barrett

2001:141). Fokus ligger därmed inte på aktörernas subjektiva upplevelse eller på en övergripande, styrande struktur utan på sociala handlingar i tid och rum (Giddens 2003:xxvii, 2). I denna process är människan liksom den omgivande världen inblandade i en fortgående växelverkan i formandet av sociala relationer. Struktur och aktörer skall dock inte ses som två skilda storheter utan de är intimt sammanflätade (Barrett 2001:148). Våra vardagliga rutinhandlingar liksom mer medvetna handlingar formar sociala, materiella och mentala strukturer som i sin tur påverkar oss att utföra nya handlingar. Denna dualistiska process innehåller även förändring, avsiktlig eller oavsiktlig, på olika nivåer och med olika rytm. Mänskligt handlande vare sig det sker individuellt eller i grupp är aldrig *helt* förutsägbart eller strukturbundet även om förändring kommer till stånd i opposition mot rådande struktur, och därmed också i den bemärkelsen är styrd eller begränsad av den. Aktörer har förmåga att se och knyta an till strukturen och agera utifrån den i olika, egna eller kollektiva, intressen. Strukturen fungerar därmed som en för-förståelse som orienterar aktörerna och möjliggör ett kunskapsbaserat handlande (Barrett 1994:36). Strukturen är inte detsamma som den sociala organisationen eller systemet i sig (Barrett 2001:153). Strukturen är istället det som utgör grunden för formandet av social organisation och sociala relationer, det vill säga strukturen är en bas från vilket social organisation kan hämta stabilitet men också från vilken social förhandling och förändring sker. I strukturationsteorin betonas främst förändring som en successiv och seg process, men förändring kan också ske mer omedelbart och genomgripande genom plötsliga möten, konfliktbetonade eller symbiotiska, mellan samhällen med olika struktur (då det uppstår s.k. ”Time-Space edges”, Giddens 2003:377; översatt i Olsen 2003a:143 till ”skärningar av tid och rum”). Den enskilde arkeologens tolkningspreferens här – det sega förloppet eller den plötsliga förändringen – skall troligen delvis också relateras till dennes egna intellektuella bakgrund och vilket synsätt som denna bakgrund betonat (Wason 1994:17). Aktörer har olika förutsättningar, motiv och mål för handlande. Det är därmed också knutet till makt och anspråk på makt, där aktörers förmåga att omsätta sina avsikter i handling kan stå i konflikt gentemot strukturens eller andra aktörers avsikter. Makt handlar om förmågan *att* uppnå ett resultat och därmed också om makt *över* andra och makt att avsiktligt eller oavsiktligt agera mot strukturen (Giddens 2003:257; Gardner 2004:5ff).

Parallellt med Giddens brukar Pierre Bourdieus (Bourdieu 1977) teorier lyftas fram då de har flera likheter, men där Bourdieu anses bidra med en mer nyanserad syn på aktörernas varierade sociala roller (Gardner 2004:7). Hos Bourdieu finns större fokus på aktörernas möjlighet att agera på flera olika sociala arenor eller nivåer, och med olika strategier. Agerandet i ett sammanhang kan samtidigt missgynna

aktörens position i ett annat. Hos Bourdieu betonas också hur människor kan agera olika i till synes likartade situationer.

Den här synen på förhållandet mellan människan och hennes omgivning har fått stort genomslag inom arkeologin. Det beror inte minst på att det är ett synsätt som är attraktivt när det gäller att förstå sambanden i vår egen samtida omgivning, något det ju som sociologiskt redskap är avsett för. Det är också något som lett till kritik när det appliceras på ett avlägset förflutet, något som för övrigt gäller all teori skapad i nutid använd för att förstå det förflutna. Giddens poängterar också att hans perspektiv på förändring berör samhällen med skrift. Det medvetna kunskapsbaserade handlandet formas utifrån ett historiemedvetande som utgår från skriftlig historia. Det skapar möjlighet till ett medvetet handlande gentemot strukturen (Giddens 1987:222). Kritik mot strukturationsteori och aktörsperspektivet har därmed riktats mot att aktören behandlats som en socialt autonom varelse med stora möjligheter att driva egna förhandlingar. Det är ett perspektiv som kan betraktas som ideologiskt färgat av ett västerländskt ideal (Moore 2000:259ff; Gardner 2004:3; Kristiansen & Larsson 2005:10, 369ff). Här är det individens frihet att agera utifrån strukturen och aktivt och medvetet förändra den som man menar har överdrivits och som också gjort att aktörerna i förhistorien till synes handlar utan motiv, det vill säga utan motiv i bemärkelsen att de saknar historisk, social och kulturell förankring. Utan denna förankring lämnas fältet öppet för arkeologens kreativa tolkningar (Kristiansen & Larsson 2005:369f). Kritiken belyser arkeologins vilja att försöka nå fram till individerna och deras möjligheter att påverka. Det gör att handlingar lätt kan övertolkas som ett resultat av medvetna och självständiga uttryck där de tillmäts ett enskilt stort värde i de förändringar man tycker sig urskilja inom ramen för sitt studieområde (i tid och rum).

Svårigheten ligger alltså i att överbrygga detta synsätt hämtat från social teori, baserad på analys av levande samhällen, med arkeologins speciella förutsättningar och problem när det gäller att identifiera och tolka handlingar i tid och rum. Förändring *har* ägt rum även i skriftlösa samhällen. Möten och kontakter med exempelvis nya traditioner och nya former av materiell kultur har bearbetats, medvetet eller omedvetet, inom ramen för äldre traditioner, där enskilda individer eller grupper varit mer framträdande i denna bearbetning. Förändring kan däremot vara svår att urskilja inom ramen för ett kortare tidsperspektiv (som exempelvis mellanneolitikum B) – förändring betraktad som en successiv och seg process blir därmed än mer påtaglig (se ovan). I en sådan situation identifieras förändring ofta utifrån enstaka material eller fenomen och betraktas paradoxalt nog därmed också ofta som plötslig och i det närmaste allomfattande. Jag återkommer till detta i nästa avsnitt. Ur ett arkeo-

logiskt perspektiv måste utgångspunkten eller förhållningssättet vara att se materiell kultur som materialiserad social praktik (Gröhn 2004:34, 43ff). Det innebär att betrakta den materiella kulturens form och spridning i tid och rum som ett resultat av mänsklig handling som styr och styrs av sociala relationer på olika nivåer och av olika motiv. Relationen mellan människa och materiell kultur är social till sin karaktär. En ömsesidig påverkan kännetecknar relationen, det vill säga människan skapar materiell kultur men den materiella kulturen påverkar och formar också människan (t.ex. Olsen 2003b). Materiell kultur är ett medium för social handling och en stark bärare av sociala och symboliska budskap, och dess betydelse står alltid i relation till det sammanhang i vilket den ingår (Thomas 1996a:78ff, 159; Gardner 2004:9; Jones 2007:13, 76ff). Den materiella kulturen är ett medium från vilket det är möjligt att *skapa* mening och inte ett medium som överför eller berättar om *en* mening för oss på ett rakt sätt (Barrett 1994:169f). Materiell kultur kan inte avläsas som en *enkel* avspegling av ett visst socialt system, en viss struktur eller ett visst händelseförlopp knutet till en specifik social grupp. Ett arkeologiskt material avslöjar exempelvis inte i sig själv om förändringen varit successiv eller plötslig. Den arkeologiska uppgiften är att tolka och föra fram hypoteser om hur aktörer använde och uttryckte sig genom sin omgivning (materiell kultur) i formandet av sociala relationer och om vilka dessa aktörer var (Thomas 1996a:179; Barrett 2001:156ff). Det som binder oss samman med det förflutnas människor, och som därmed möjliggör förståelse och utrymme för tolkning, är att vi är sociala varelser med ett starkt förhållande till materiell kultur. Det som ligger mellan dem och oss är inte ett tomrum utan historia genom vilken relationer och traditioner har förändrats, men där samband ändå finns genom vårt sätt att till exempel uppfatta och använda materiell kultur (Thomas 1996a:61). Det vi dokumenterar är därmed aldrig helt väsensskilt eller främmande för oss.

Människor är dynamiska och kreativa. Sociala relationer och social identitet formas och utspelas på många olika nivåer i tid och rum (Thomas 1996a:178f; Jenkins 2008:3ff). Sociala relationer och social identitet skapas genom handling, kontinuerligt formad och omformad i relation med andra människor och med materiell kultur. Ett sådant synsätt gör det möjligt att lyfta fram mer generellt giltiga aspekter ur ett lokalt material, samtidigt som man också håller dörren öppen för lokal variation i det sociala livet. De sociala relationer jag diskuterar med utgångspunkt från Malmöområdet ser jag som relevanta även i ett större geografiskt sammanhang. Jag är därmed inte enbart intresserad av handlingar och strategier i fallstudieområdet utan även av att via fallstudien få möjlighet att urskilja dem inom ett geografiskt mer omfattande område. Det lokala perspektivet hjälper här till att belysa människors handlingsutrymme, och att i förlängningen även kunna urskilja liknande spår i ett geografiskt perspektiv som

sträcker sig utanför lokalområdet. Detta kan urskiljas genom det faktum att det finns en gemensam materiell kultur på många plan under den period som är aktuell här, likväl som det också finns vissa skillnader. Jag väljer att främst poängtera likheterna i formerna för sociala relationer i det här arbetet, och riktar inte intresset mot de specifika lokala lösningarna i sig, där exempelvis förhållandet till de lokala landskapen och hur den lokala interna relationen mellan platserna ser ut i detalj.

Målet är inte att lyfta fram enskilda individer utan att via den materiella kulturen tolka och förstå vilken förmåga, vilka utrymmen, möjligheter och vägar aktörerna haft tillgång till och tagit, och de möjliga medvetna och omedvetna konsekvenserna av detta i ett långsiktigt perspektiv, här begränsat till framför allt yngre mellanneolitikum. Det centrala är alltså inte de enskilda individuella handlingarna i sig, utan snarare att utifrån dem försöka förstå vilka möjligheter som funnits för mänskligt handlande inom strukturen utifrån de materiella förutsättningarna. Viktigt är också att att försöka framföra tolkningar om varför förändringar skett och vad som gjort dem möjliga (Björhem & Magnusson Staaf 2006:37). Hur skall man då angripa materialet metodiskt utifrån det här perspektivet? Teorin är inte avhängig *en* specifik arkeologisk metod utan det handlar om att ta in ett brett spektra av källor och diskutera dem ur ett helhetsperspektiv som fokuserar på den aktiva, påverkande och påverkade, människan i den likaledes aktiva (objekt)världen, och som erkänner ömsesidigheten i formandet av båda. Att se på förhållandet mellan människan och hennes omgivning på det här sättet handlar om en attityd eller ett förhållningssätt (Barrett 2001:142, 157; Gröhn 2004:49).

Det är utan tvekan svårt att metodiskt arbeta utifrån detta synsätt med ett kvantitativt och kvalitativt generellt magert arkeologiskt material där aspekter som inre organisation och enskilda handlingars betydelse och påverkan är svåra att urskilja och tolka. Det måste ändå vara värt ett försök, trots att de handlingar man faktiskt lyckas urskilja i ett sådant begränsat material riskerar att ges en överdriven betydelse. Ett konkret och centralt problem är också hur man skall uppfatta förhållanden mellan och inom platser för att fånga sambanden både vad gäller stabilitet, eller snarare samtidighet, *och* förändring inom en så kronologiskt och arkeologiskt (materiellt) begränsad period som den jag arbetar med här.

Platser, samband och minnen

Sociala relationer formas och uttrycks i och genom landskapet. Människor avsätter spår möjliga för arkeologer att undersöka och urskilja som viktiga platser. Det är nödvändigt att tolka sambanden mellan och inom dessa platser för att nå fram till vägar att uttolka uttryck och förändring i de sociala relationerna. Inom (uppdrags)

arkeologin undersöks platser som ofta omfattar stora tidsdjup. Ett grundläggande arbete är att tidsbestämma aktiviteterna. Praktiskt innebär det i regel att fragmentera platsen, att sortera in handlingar och aktiviteter i tid och rum enligt de system (t.ex. perioder och klassificeringsscheman) vi arbetar med. Ofta går vi inte vidare från denna fragmentisering. Därigenom skärs vissa länkar genom tid och rum av, vare sig de en gång varit svaga eller starka, medan andra skapas. Men det är *inom* platserna och i sambandet *mellan* platserna som länkarna i form av minnen och traditioner måste sökas. Att etablera den första sekvensen, att åstadkomma fragmentiseringen utifrån våra system, kan vara relativt enkelt. Bristen på analysinstrument, till exempel kronologiskt igenkännbara keramiktyper eller ^{14}C-analyser, eller för den delen våra enskilda arkeologiska kunskapsbegränsningar eller en dålig dag vid grävskopan, gör nästan alltid uppdelningen inkomplett. Den kronologiska sekvensen består av de perioder vi tydligt känner igen, plus ofta ett antal slumpmässiga perioder eller faser i form av oväntade ^{14}C-dateringar, som ibland ignoreras eller bortförklaras. Det skapar perioder där förändring i huvudsak sätts till periodskiftena, vilket ger en situation där nyanser och förändring *inom* en period inte uppmärksammas. Det kan därmed ge en oproblematisk bild av stabilitet inom en given period. I ett arbete som försöker spåra och diskutera samtidighet och stabilitet, men också förändring i de sociala relationerna måste grunderna för att urskilja detta i det arkeologiska materialet klargöras, då det inte finns några självklara metoder att ta till. Hur och på vilken nivå kan vi tala om samtidighet och stabilitet samtidigt som vi också letar förändring? Sådana samband skapas hela tiden, inte minst inom den bebyggelseinriktade arkeologin, och det är därför viktigt att klargöra sin egen syn på hur dessa samband kan skapas. Hur identifierar vi dessa aspekter utifrån ett till stor del kronologiskt problematiskt material? Frågan är central då den avgör möjligheten att i förlängningen diskutera sociala relationer och hur dessa formats, uttryckts och förändrats under den period som är aktuell här.

I en diskussion där man mellan två eller flera ”punkter”, daterade inom en relativ och/eller absolut tidsskala (fynd och/eller ^{14}C-daterade kontexter), drar linjer av rörelse och sociala relationer är det nödvändigt att ta ställningen till materialens kronologiska samband. Exakta kronologiska förhållanden är dock sällan möjliga att fastställa. Vi kan inte klart identifiera rörelser i landskapet utifrån de enskilda lokalerna (punkterna) utan vi får skapa rörelse utifrån antagna förhållanden och samband vad gäller kronologi och betydelse mellan de olika punkterna. Andersson talar om inrotade mönster: ”När en bestående kulturell tradition överförs från generation till generation, bildas mönster som blir tillräckligt inrotade för att kunna uppfattas av arkeologen” (Andersson 2003:41). Dessa mönster, manifesterade genom

den materiella kulturen och dess spridning i landskapet, har en viss utsträckning eller varaktighet i tid som gör att en tradition blir arkeologiskt synlig. Det är dessa mönster som tillåter oss att uttolka en struktur inom vilken aktörerna verkar och formar sina sociala relationer och som skapar mönster vilka vi i förlängningen även kan tolka som delar av längre processer. Den exakta dateringen av varje enskild plats i förhållande till andra platser blir därmed inte avgörande. Det avgörande är istället dess placering inom en tradition med en viss varaktighet. Det innebär att även om de enskilda nedslagen i form av boplatser, gravar och samlingsplatser inte är exakt samtida ingår de i en tradition, vilket innebär att de har en gemensam nämnare, exempelvis i utförande av keramik, gravar eller något annat, som är tillräcklig för att de skall kunna relateras till varandra. Frågan är således inte om exempelvis boplatserna är exakt samtida med palissaderna utan om de kan antas representera en bebyggelse som existerat under den tid då palissaderna fanns. Det är tillräckligt för att vi ska kunna diskutera relationer utifrån ett arkeologiskt perspektiv, även om problem uppstår när specifika platser och material konkret relateras till och diskuteras i förhållande till varandra. Diskussionen kring lämningarnas inbördes förhållande utgår därmed från ett antagande om vad man kan kalla för *kulturell samtidighet*. ”Kulturell” skall i det här sammanhanget inte likställas med de klassiska kulturbenämningarna inom arkeologin. Istället ska det, med Julian Thomas ord, ses som att vi ”fryser” världen, gör den statisk, för att kunna tolka den (Thomas 1996a:63). Den här frysta världen illustreras inom arkeologin ofta genom prickkartor som förvandlar ett föränderligt landskap och mänskliga relationer till en serie välordnade ögonblicksbilder, befriade från flödet av tid (Brück & Goodman 1999:7). Att frysa världen innebär inte att kronologi är oväsentligt, något som kan upplevas som en risk med ett sådant synsätt. Det ingår fortfarande som ett viktigt arbete inom arkeologin att försöka identifiera kronologiska samband (absolut och relativt) med så stor precision som möjligt, något som förvisso även kan medföra att tidigare kronologier görs grövre, vilket är en förutsättning för att kunna fånga upp mönster som kan diskuteras i termer av kontinuitet och förändring. Inom en period som den jag arbetar med här, där en stor del av materialet inte kan dateras närmare genom typologiska observationer, blir ^{14}C-analys viktigt. Det hjälper till att urskilja mönster som är värdefulla i en tolkning av sambanden inom perioden och i förhållandet till tidigare och senare perioder. Naturvetenskapliga analyser kontrasteras mot, och provocerar, typologiskt daterat material och dess koppling till våra arkeologiskt konstruerade perioder. ^{14}C-dateringar diskuteras vidare i avsnittet *Tid*.

Vår traditionella indelning i kulturer och perioder antyder, som påpekats, i sig en uppfattning om hastig förändring vid enskilda tidpunkter. De neolitiska kulturerna

i sig utgör förändring i förhållande till föregående och efterkommande kulturer där övergångarna tenderar att förknippas med genomgripande och i det närmaste allomfattande samhällsomvandling (vilket skulle kunna tolkas i temer av ”skärningar av tid och rum”). Detta är dock en förenklad bild. Utgångspunkten måste istället vara att vi lever i en multi-temporal värld (Olivier 1999:531; 2001:64ff; se även Jones 2007:70ff) där tid är en kulturell skapelse formad av mänsklig handling. I varje given situation är vi omgivna av föremål, konstruktioner och ett landskap från olika tider och med olika tidsdjup vilka vi påverkar och påverkas av i vårt dagliga liv och i våra handlingar (se Bradley 2002:50 för ett tydligt exempel). Tider lever på så sätt *i* varandra, sammanvävda i samtiden. Det förflutna är en förutsättning för nutida och framtida handling. Detta bildar enligt Christopher Gosden olika ”lager av vanor” (”layers of habitualities”) utan vilka det inte går att föreställa sig långsiktiga sociala trender (Gosden 1994:11f). Denna multi-temporalitet omfattar både de dagliga rutinhandlingarna och de medvetna handlingar vilka omfattar manipulation av materiell kultur, tid och rum, genom bland annat monument, vilket kan skapa nya former av rutinhandlingar och så vidare i en fortlöpande process (”habitual time” respektive ”public time”, se Gosden 1994:124f). En enskild kontext kan innehålla multi-temporalitet genom att en blandning av nya och gamla traditioner i form av handlingar, föremål, konstruktionstyper och depositionsmönster kan vara närvarande. Även framtid finns med i form av exempelvis det förväntade utbytet av att bygga ett hus. Multi-temporaliteten inom en given plats eller i ett särskilt sammanhang är central eftersom den kan visa på överlappning i handlingsmönster, något som synliggör en successiv förändring inom olika delar i ett samhälle. Med det perspektivet är det möjligt att skapa periodgränser vid andra tidpunkter än de traditionella genom att lyfta fram enskilda fenomen, till exempel gravskick eller byggnadsformer. Det behöver inte tjäna något konstruktivt syfte att byta ut de traditionella periodgränserna, men det kan fungera som exempel på att periodgränserna är konstruerade av oss utifrån vår uppfattning om när tydliga och genomgripande förändringar ägt rum. Medvetenheten om konsekvenserna av periodindelningen finns och kommenteras dock på bred front inom arkeologin idag, även om vi i många fall fortsätter att agera och tänka inom dess ramar (vilket även inkluderar detta arbete).

Gosdens ”lager av vanor” kan illustreras genom så kallade tidslinjemodeller som kan fungera som ett redskap för kontrastering och diskussion kring olika typer av aktiviteter och handlingar (se figur 72) . Det kan sättas i relation till exempelvis den klassiska periodindelningen av det arkeologiska materialet (Rudebeck m.fl. 2001:36ff; se även Nilsson Stutz 2003:53). Genom att arbeta med tidslinjemodeller kan enskilda fenomen, aktiviteter eller handlingar kontrasteras mot varandra, där

några helt eller delvis överlappar varandra i tid samtidigt som de också kan visa på förändring. På så sätt kan en successiv, arytmisk bild av handlingar och aktiviteter framträda som tillsammans med, och med stöd av, tendenser i de naturvetenskapliga dateringarna ger en annan bild av förändring och sociala relationer än vad den traditionella periodindelningen gör.

När vi rör oss i Malmöområdet rör vi oss i ett landskap med lång bebyggelsekontinuitet på ett övergripande plan (Larsson, M. 1984; Björhem & Säfvestad 1989; Björhem & Magnusson Staaf 2006; Rostoványi 2007; Sandén 2008; Brink 2009; Hadevik 2009). De lämningar som tas upp här har varit en del av ett landskap med en lång historia på platser med en i många fall tydlig närvaro av äldre och yngre aktiviteter. Det var ett landskap med många minnen knutet till sig. Frågan om kontinuitet eller diskontinuitet i handling på enskilda platser och vad detta betyder är en komplicerad fråga eftersom några självklara samband, annat än ibland rent rumsliga, oftast inte förekommer. Användningen av termerna kontinuitet och diskontinuitet måste därför ges en förklaring för att diskussionen i arbetet skall bli förståelig. En enkel, men inte oviktig, form av arkeologiskt identifierad och definierad kontinuitet består i fastställandet av närvaro av föremål eller konstruktioner från olika tidsperioder på en enskild plats och inom området i stort. Den här typen av fastställande av kontinuitet/diskontinuitet är viktig i en övergripande diskussion kring bosättningsmönster över tid som exempelvis i diskussionen Malmer förde när han fastställde att trattbägarkultur och stridsyxekultur hade samma utbredningsområde (se Malmer 2002:143ff) och att det var ett starkt bevis för att kulturskiftet var en inhemsk förändring som inte byggde på omfattande invandring. Den är även relevant i ett arbete som Anderssons där fokus ligger på det långa tidsperspektivet och där människors förhållande till och rörelse i landskapet är centralt (Andersson 2003). Den förutsätter dock en genomgång av samtliga lämningar från neolitikum. Den här övergripande långa kontinuiteten analyseras inte närmare här eftersom syftet med arbetet inte är att diskutera förändringar i ett perspektiv som omfattar hela neolitikum. Kontinuiteter i landskapet och tolkningar av samhället under äldre och yngre perioder hämtas från litteraturen där det anses relevant (bl.a. Andersson 2003; Björhem & Magnusson Staaf 2006; Rostoványi 2007). I platsgenomgången i *Del II* fokuseras på de fall då kontinuiteten eller diskontinuiteten på en plats upplevs kunna säga något viktigt om kronologiska och kulturella förhållanden som kan vara väsentliga för att i förlängningen förstå och tolka kontinuitet eller diskontinuitet i sociala relationer. Det görs *helt* med utgångspunkt i de platser som har lämningar från mellanneolitikum B eller stridsyxekultur i någon form. Det innebär att det kan finnas (och finns) andra platser som är värdefulla för tolkningarna. I viss mån tas några sådana platser

upp i diskussionsavsnitten, men det är inte fråga om en systematisk genomgång eller utvärdering av de platser från sen trattbägarkultur eller äldre delen av senneolitikum som skulle kunna bidra till tolkningarna. Att framföra tolkningar om kontinuitet och diskontinuitet på enskilda platser blir till dels också en subjektiv värdering som måste förklaras närmare.

En enkel kontinuitets- eller diskontinuitetsdefinition är otillfredsställande i en diskussion som försöker lyfta fram de kvalitativa aspekterna av en eventuell kontinuitet eller diskontinuitet. Vad består en identifierad kontinuitet eller diskontinuitet av specifikt och hur skall den tolkas utifrån kulturella och sociala relationer och handlingar över tid? Landskap och platser är behäftade med kollektiva minnen och traditioner och precis som vi gör idag såg och tolkade man i det förflutna spår från tidigare generationer och använde sig av detta i egna intressen och med egna motiv (se t.ex. Bradley 1987; 2002; Gosden & Lock 1998; Van Dyke & Alcock 2003; Jones 2007). Men hur kan vi arkeologiskt försöka nå fram till kunskap om detta i mötet med de specifika platserna? I det här arbetet utgår tolkningen av kontinuitet och/eller diskontinuitet på platserna från tanken att aktiv kontinuitet föreligger om det finns indikationer på att man känt till inte bara *att* utan även *hur* platsen utnyttjats under tidigare faser (jfr Andersson 2003:43). *Att* kontinuitet föreligger kan till exempel tolkas utifrån strukturers rumsliga förhållande eller gemensamma drag i aktiviteter och handlingar. Det problematiska är att extrahera det specifika i vad en eventuell kontinuitet skulle bestå av, på vilken medvetandenivå den befinner sig och hur kunskapen och traditionerna kring tidigare aktiviteter använts. *Hur* platsen använts skall i det här sammanhanget inte uppfattas bokstavligt eftersom kunskap (tradition) om tidigare händelser på en plats är föremål för tolkning och omtolkning genom muntliga traditioner och utifrån skiftande motiv, ibland i samspel med fysiska spår som finns kvar efter äldre aktiviteter. Traditioner kan tas upp igen efter ett långt uppehåll även om det då kan ske i en annan form. De kan ha funnits i det kollektiva minnet, förmedlat genom berättelser och myter (Whittle 2003:124). Enligt Richard Bradley verkar historiker vara ense om att muntliga traditioner förlorar i stabilitet inom 200 år om inte en specialiserad teknik för överföring av minne mellan generationer utvecklas (Bradley 2002:14). Minne är inget entydigt fenomen utan verkar på olika nivåer, genom olika grader av institutionalisering och i samspel med den materiella världen i en dynamisk process (Kristiansen & Larsson 2005:22, 254ff; Jones 2007:26). Historiker kan ha underskattat kraften i den muntliga traditionens förmåga att med hjälp av den materiella kulturen upprätthålla minnen över lång tid. Perspektiven skiftar från minnen över några få generationer, kopplade till platser eller enskilda föremål, till minnen som kan löpa över mer än 500 år i form av

exempelvis genealogier kopplade till förfädernas gravmonument. Äldre lämningar och traditioner har påverkat senare generationers medvetande, även om de inte haft direkt kunskap om tidigare innebörder. Föremål och platser är viktiga instrument för minne och bruket av dem kan tolkas som utslag av stabilitet och förändring i en fortlöpande process (Thomas 1996a:185). Minnet är komplext, dynamiskt och kreativt och har använts i formandet och omformandet av ett förflutet, av egna kollektiva minnen av social betydelse (se t.ex. Bradley 1987; 2002:34; Gosden & Lock 1998; Whittle 2003:107ff; Jones 2007:41; se även Barrett 1994:96). Muntliga traditioner och de minnen de förmedlar är inte direkt möjliga att nå för arkeologin. De fysiska lämningarna får istället så långt det är möjligt berätta om sambanden. Det centrala i frågan om *hur* är därför att kontinuitet föreligger om yngre aktiviteter på något sätt aktivt tycks anspela på och ta ställning till äldre aktiviteter, utan att för den skull *nödvändigtvis* upprepa dem. Kontinuitet skall inte heller uppfattas som att närvaron på platsen varit helt obruten eftersom det inte är möjligt att fastställa arkeologiskt. Frågan om betydelsen av en eventuell diskontinuitet är också problematisk då en diskontinuitet vad gäller identifierade lämningar kan ha olika orsaker. Den kan vara ett tecken på att en plats lämnats och helt enkelt inte använts på ett för oss urskiljbart sätt, men det kan även vara ett resultat av ett aktivt beslut att inte använda sig av platsen. Ett brott med en tradition eller en plats kan alltså spegla ett medvetet ställningstagande mot det förgångna (Bradley 2002:11). Den här definitionen är således att betrakta som öppen och som en bas för tolkning då den inte låser sig vid fasta funktioner utan fokuserar på möjligheten att olika platser kan ha haft olika funktion över tid, men där det i någon form finns ett aktivt förhållande mellan en eller flera av de identifierade aktiviteterna och faserna på en plats. Definitionen kan givetvis aldrig ligga till grund för några säkra slutsatser i den bemärkelsen som en enklare kontinuitetsdefinition som den som beskrevs ovan möjliggör. De traditioner eller traditionsbrott som fokus på kontinuitet eller diskontinuitet och dess innebörd kan peka på är nära länkat till möjligheterna och utrymmet för handling och formandet av sociala relationer över tid.

Del II: Om stolphål och skärvor – yngre mellanneolitikum i Malmöområdet

Inledning

I det vetenskapliga programmet för Malmö Kulturmiljö står det att mellanneolitikum B (och stridsyxekulturen) i Malmö endast visar sig genom enstaka gravar och palissader (Rudebeck m.fl. 2001:70). Så är det givetvis inte och formuleringen i det vetenskapliga programmet gjordes också i avsikt att vara problematiserande, inte konstaterande. Men det är sant att de troligen mest kända lämningarna i Malmöområdet som förknippas med stridsyxekultur är gravar, framför allt gravfältet vid Kastanjegården, och palissaderna vid Hyllie och Bunkeflo (Winge 1976; Almqvist & Svensson 1990; Svensson 1991a; se även Salomonsson 1971:84). Fram till dess att palissaden vid Hyllie upptäcktes i slutet av 1980-talet var stridsyxekulturen ur arkeologiskt hänseende i mångt och mycket att betrakta som en ”de dödas” kultur och avsaknaden av boplatser sågs som märklig (Salomonsson 1971:90; Winge 1976:46).

I *Del II* presenteras och tolkas lämningar i Malmöområdet som daterats till mellanneolitikum B genom ^{14}C-analys eller som har relaterats till stridsyxekultur utifrån fynd eller anläggningstyp. Bebyggelsens form och förändring studeras vilket sedan ligger till grund för de tolkningar av sociala relationer under yngre mellanneolitikum som förs fram i *Del III*. *Del II* är resultatet av den kronologiska och kulturella avgränsning som gjordes inom Citytunnelprojektet, och därmed av den uppfattning som fanns kring var i förhistorien, det vill säga inom vilken period och vilket neolitiskt kulturuttryck, man skulle leta efter Hylliepalissadens samtid. De avsnitt som följer på platsgenomgången i det här kapitlet tar upp en källkritisk diskussion kring konsekvenserna av denna kronologiska och kulturella avgränsning.

Materialgenomgången har främst genomförts som en litteratur- och arkivstudie. Arkivstudien har i det här fallet utgått från Malmö Museers arkiv där arkivdatabasen (ATA-ut) använts för att lokalisera platser med material från mellanneolitikum B (se figur 9 och 10 för sockenindelning respektive arkeologiskt undersökta ytor i Malmöområdet). Material har även tillhandahållits av kollegor inom Malmö Museer i de fall där undersökningar med relevanta material har varit under rapportering. Genomgången i avsnittet *Platserna* omfattar lämningar som påträffats och under-

sökts fram till och med 2007. Materialsökningen genomfördes i huvudsak år 2004 och kompletteringar har sedan gjorts efter hand fram till och med 2007. Jag har dock endast i begränsad omfattning själv studerat föremål och originaldokumentation från äldre undersökningar. En viktig orsak till detta är delvis att arbetet under den intensiva materialsökningsfasen sammanföll med att fynden flyttades till ett nytt centralmagasin i Malmö (Erson 2008). Flytten innebar att lokaliseringen av enskilda material försvårades. Genomgången av platserna från mellanneolitikum B skall alltså *inte* betraktas som komplett och detaljnivån i platsgenomgången varierar beroende på tillgången till information. Bedömningar som gjorts och beskrivningarnas utformning och omfång har formats utifrån olika syften och behov. Generellt är det till mellanneolitikum B daterade materialet också mycket sparsamt, vilket medför att tolkningarna av det i de olika rapporterna också ofta blir sparsamma. Riksantikvarieämbetets reviderade fornminnesinventering, som inom Malmö stad genomfördes 1985, har använts som komplement. Uppgifterna från Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering har hämtats från den digitala Fornminnesinformationen (FMIS) där datauttaget gjordes i juni 2004 (http://www.fmis.raa.se/fmis/). Sammantaget innebär detta att framställningen av mellanneolitikum B och stridsyxekulturen vilar på åtskilliga årtiondens bedömning av källmaterialets typologiska/kronologiska och kulturella tillhörighet (se även figur 10). Beskrivningar och bedömningar av stridsyxekulturens lämningar har dock generellt utgått från Malmers arbete (Malmer 1962), vilket gör att de gjorts utifrån en tydlig grund och utifrån en konsensus kring vad som skall tillskrivas denna kulturyttring.

Kapitlet inleds med ett avsnitt som berör de kronologiska och geografiska ramarna för arbetet samt vilka föremål som tas upp och något om föremålskategoriernas kronologiska och kulturella tillhörighet. Platser och platskategorisering och några aspekter kring detta berörs sedan. Därefter följer ett avsnitt som tar upp undersökningsområdets topografi och miljö. Lämningarna med en datering till mellanneolitikum B redovisas i avsnittet *Platserna*. Avsnittet är indelat i fyra delar – *Depå- och enkelfynd, Bo- och aktivitetsplatser*, *Gravar* och *Palissader*. De enskilda platserna kommer i den mån det är möjligt utifrån tillgänglig information att diskuteras och utvärderas med inriktning på funktion och inre struktur samt kontinuitet/diskontinuitet i det arkeologiska materialet. Den uppdelning som gjorts skall inte betraktas som strikt eftersom en enskild plats kan innehålla olika typer av lämningar som dessutom inte självklart låter sig funktionsbestämmas (se avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd*).

I *Del II* anges platsnamnen fortsättningsvis med tillhörande löpnummer, exempelvis Pildammsparken (1), vilka redovisas i tabell 4 och anges på översiktsfigurer.

Platsgenomgången är en bebyggelsearkeologiskt inriktad antikvarisk produkt. Detaljnivån i beskrivningen av fynd och platser är relativt hög. Beskrivningssättet och nivån kan i stor utsträckning sägas utgå från den rapporttradition jag formats av under min tid vid Malmö Museer. Nivån har också valts eftersom det är en på många sätt svår period att identifiera. Det gör det enligt mig viktigt att presentera källmaterialet noggrant då tolkningarna ibland vilar på en svårbedömd empirisk grund. Det material som presenteras och beskrivs är öppet för andra tolkningar. Platsbeskrivningarna innehåller mina ord och mina val kring vad som ska betonas. I den bemärkelsen utgör de inte enkla eller objektiva beskrivningar utan i högsta grad tolkningar som jag anser bör redovisas, inte minst eftersom de i en del fall skiljer sig från de tolkningar som gjorts av de enskilda undersökarna och rapportörerna. Det handlar alltså om att tydligt redovisa grunden för mina vidare tolkningar i de avslutande delarna av *Del II* och i *Del III*. Tanken är också att platsbeskrivningarna skall kunna användas i det antikvariska arbetet i Malmöområdet. Mycket är spritt och delvis svårfunnet i arkiv och litteratur, och är därmed ofta inte möjligt att komma åt inom ramen för de ofta resursmässigt sparsamma förutsättningar man som antikvarie har i sitt löpande arbete. Genom en samlad och lättillgänglig sammanställning poängteras vikten av att uppmärksamma den aktuella perioden och dess material och platser. Som förankrad och verksam inom uppdragsarkeologiskt fältarbete ser jag det som viktigt, och ibland direkt avgörande, med noggranna beskrivningar för att kunna visualisera, och vara förberedd på, åtminstone en del av det jag kan tänkas möta på en undersökningsyta.

Det källmaterial som beskrivits och tolkats i platsgenomgången är till största delen ett resultat av en uppdragsarkeologisk verksamhet där förutsättningar, perspektiv och metoder skiftat. De tolkningar som gjorts av olika arkeologer, senast av mig själv, baseras på material från vad som kan ses som resultatet av en slumpens och detaljernas arkeologi. Uppdragsarkeologin är ur ett perspektiv att betrakta som en slumpens arkeologi i så måtto att de ytor som undersöks i grunden valts och avgränsats utifrån dagens behov av utbyggnad av bebyggelse med mera och där dessa val och avgränsningar inte gjorts av arkeologer. Det ger samtidigt möjlighet att få fram ett verkligt representativt material då undersökningarna berör flera olika miljöer inom ett område. Det gäller inte minst i Malmöområdet där staden successivt expanderar på bred front genom, eller snarare över, landskapet. Slumpen är också närvarande under och inom en enskild undersökning. Exempelvis är en stor del av ^{14}C-dateringarna från de olika platserna inte resultatet av ett aktivt sökande efter mellanneolitikum B, utan får betraktas som oväntade i förhållande till de daterade kontexterna. Dessa förutsättningar befriar oss på ett sätt från invanda tankemönster

och vi får möjlighet att finna andra typer av material än om vi enbart själva skulle välja undersökningslokal och objekt. Vi väljer inriktning på undersökningarna vilket formuleras i undersökningsplaner, ett tillvägagångssätt som är värdefullt för kunskapsuppbyggnad inom många områden. Det krävs dock en balans mellan en sådan styrning, som rätteligen krävs, och en öppenhet och ett utrymme för fokusskifte inför det oväntade under fält- och rapportarbetet.

Den avslutande delen – *Kronologi och kontinuitet, boplatser och bebyggelse* – sammanfattar och diskuterar lämningarna ur ett källkritiskt och metodiskt perspektiv. Det är diskussionen här som ligger till grund för *Del III*. I beskrivningen av platserna från mellanneolitikum B i *Del II* finns den tydligaste kulturkopplingen i avsnittet om gravarna. Stridsyxekulturen framträder här i sin mest oproblematiska form. Övriga lämningar är generellt något mer diffusa när det gäller både datering och kulturtillhörighet. Avsnittet *Kronologi och kontinuitet* diskuterar problematiken med utgångspunkt i Malmömaterialet. Syftet är att utifrån fynd och ^{14}C-dateringar diskutera de i *Del II* identifierade kulturyttringarnas förhållande under mellanneolitikum B i Malmöområdet, samt att peka på vidare implikationer för materialet. I det följande avsnittet – *Boplatser och bebyggelse* – diskuteras den klassiska problematiken kring avsaknaden av boplatser från mellanneolitikum B och stridsyxekultur. Boplatser, bebyggelse och ekonomi i Malmöområdet diskuteras och relateras till det större geografiska perspektiv som är aktuellt här.

Avgränsningar

Tid

Den relativa datering som bildar utgångspunkt här är Malmers indelning av stridsyxekulturens keramik i sex kronologiskt signifikanta perioder (period 1–6) där den avslutande period 6 placeras i senneolitikum. Keramiken är den materialkategori utifrån vilket hela stridsyxekulturens föremålsinventarium dateras (Malmer 1962; 1975; 2002). Period 1 och 2 (grupp A–B) kännetecknas av i huvudsak snörornerade kärl med partiell ornering, företrädesvis i horisontella linjer vid mynningen. Period 3–5 (grupp F–J) kännetecknas till stor del av tandstämpel eller tvärsnoddsornerade kärl, vanligen i vinkelband eller vinkellinjer som täcker hela kärlkroppen. Under period 6 (grupp C) återkommer de snörornerade kärlen.

Mellanneolitikum B, och därmed kringliggande perioder, ges något varierande absoluta kronologiska ramar i litteraturen. Den här valda absoluta kronologin följer den indelning som använts inom Citytunnelprojektet och som i sin tur baseras på en indelning använd av Elisabeth Rudebeck och Chatarina Ödman (Rudebeck &

Tidigneolitikum	4000–3300	28 generationer
Mellanneolitikum A (äldre mellanneolitikum)	3300–2800	20 generationer
Mellanneolitikum B (yngre mellanneolitikum)	**2800–2350**	**18 generationer**
Senneolitikum	2350–1800	22 generationer

Tabell 3. Periodindelning och dateringar kal. BC (efter Rudebeck & Ödman 2000 med modifiering efter Andersson 2003). Antal generationer baseras på fyra generationer per århundrade (efter Rudebeck m.fl. 2001:38 med modifiering efter den ändrade gränsen mellan mellanneolitikum B och senneolitikum).

Ödman 2000). En viss modifiering har dock gjorts av gränsen mellan mellanneolitikum B och senneolitikum där gränsen satts till 2350 BC istället för 2300 BC (tabell 3). Orsaken är att det är denna gräns som använts av Andersson, vilket innebär att de kronologiska ramarna i det här arbetet ansluter till det senaste arbetet om mellanneolitikum B i västra Skåne (Andersson 2003 tab. I). Mellanneolitikum B omfattar då en period om 450 kalenderår enligt denna indelning. Indelning utifrån okalibrerade ^{14}C-år omfattar för mellanneolitikum B 4250–3900 BP. Kalibrerat sätts perioden till 2800–2350 BC. Den här avgränsningen kan jämföras med den som används av Mats Larsson och Eva Olsson där mellanneolitikum B omfattar 4100–3850 BP, kalibrerat 2700–2350 BC, det vill säga periodskiftet mellanneolitikum A–mellanneolitikum B kommer något senare (Larsson & Olsson 1997). Den sistnämnda avgränsningen används också av v. Attila Rostoványi i syntesen över de stenålderslämningar som framkom inom projektet Öresundsförbindelsen (Rostoványi 2007). Gränserna kan också jämföras med de i Klaus Ebbesens (Ebbesen 2006:27ff) arbete om stridsyxekultur i Danmark. Perioden omfattar här 450 år mellan 2850–2400 BC. I ett arbete om jylländsk enkelgravskultur har Eva Hübner satt sin gräns till cirka 2850–2250 BC. Perioden har därmed en varaktighet på 600 år (Hübner 2005:660 Abb. 477).

Den kronologiska avgränsning som gjorts av till exempel Ebbesen (Ebbesen 2006:27ff) grundas på när de tidigaste gravarna tillhörande enkelgravskulturen anläggs på Jylland – vilket bygger på ^{14}C-dateringar i kombination med stratigrafiska iakktagelser – och sträcker sig fram till dess att de senneolitiska flintdolkarna ersätter stridsyxorna som gravgåvor i de jylländska gravarna. Indelningen kan sägas utgöra ett tydligt exempel på det kulturella ramverk inom vilket man försökt tidsbestämma perioden och kulturen i absoluta årtal över hela Sydskandinavien. Periodindelningen efter den absoluta kronologin är inte helt liktydig eller kompatibel med gränserna för de traditionella neolitiska kulturerna och den relativa kronologin baserad på fyndmaterialet, företrädesvis keramik och yxor. Naturvetenskapliga och arkeologiska dateringar ger i båda fallen upphov till osäkerhet. Det här avspeglas i de något varierade kronologiska gränserna för perioden som tas upp ovan. Tidigneolitikum och mellanneolitikum A förknippas med trattbägarkultur och mellanneolitikum B med

stridsyxekultur vilket även är utgångspunkten i *Del II*. Överlappning i form av ^{14}C-dateringar finns, framför allt när det gäller den sena trattbägarkulturen där dateringarna ofta omfattar äldre delen av mellanneolitikum B. Då ^{14}C-dateringar på material från typologiskt sen stridsyxekultur ligger nära den sena trattbägarkulturen antas generellt en kronologisk överlappning mellan den typologiskt tidiga stridsyxekulturen och den sena trattbägarkulturen (se Edenmo m.fl. 1997:146). ^{14}C-dateringar från den typologiskt tidiga stridsyxekulturen är sällsynta och dessutom en relativt ny företeelse, men de anses bekräfta den iakttagna överlappningen, åtminstone vad gäller västra Skåne (se avsnittet *De sydsvenska neolitiska hägnaderna utanför Malmöområdet* samt Svensson 2004:194).

I ett nyare arbete har dessutom en uppdelning av stridsyxekulturen gjorts i en äldre och en yngre del där gränsen går vid 2500 BC (Karsten & Svensson 2004:18; jfr Damm 1991:81 samt även Ebbesen 2006:29, 171, Fig. 125 för en liknande uppdelning). Indelningen baseras främst på resultaten från undersökningarna inför byggandet av Västkustbanan vilka redovisades under avsnittet *Två västskånska dalgångar* ovan. Indelningen görs främst utifrån bebyggelselämningarna.

I ett stort arbete om snörkeramik i Mellaneuropa och Sydskandinavien har Martin Furholt daterat den svenska så kallade båtyxkulturen till tiden 2620–2020 BC, men där ett möjligt slut eventuellt kan sättas något tidigare kring 2200 BC (Furholt 2003:112). I Europa finns den tidiga snörkeramiska kulturen belagd på olika platser i tiden mellan 2900 och 2600 BC (Furholt 2003). Klockbägartraditionen framträder i Europa runt 2600–2500 BC och först omkring 200–300 år senare ser vi denna tradition mer tydligt på norra Jylland (Vandkilde 2005:29; Sarauw 2007).

Dateringsunderlaget för mellanneolitikum B i Malmöområdet skiftar. I vissa fall finns det enbart ^{14}C-dateringar att tillgå och i andra fall enbart fynddateringar. I några mer sällsynta fall baseras dateringarna på en kombination av ^{14}C-dateringar och fynd. Den allmänna inställningen till ^{14}C-dateringar som anger mellanneolitikum B från kontexter utan typologiskt bestämbara fynd kan närmast beskrivas som skeptisk. Dateringarna betraktas vanligen som missvisande och den första tanken är ofta att resonera i termer av sekundär inblandning av olika slag och att dateringarna bör testas, det vill säga göras om, för att kunna anses säkrare. Det är i och för sig naturligt i en situation då man arbetar med en till stora delar dåligt känd period. Trots det dateras sällan sådana kontexter om på grund av att medel saknas och andra typer av lämningar behöver prioriteras. Det bör påpekas att det i flera fall faktiskt rör sig om missvisande dateringar, det vill säga att kontexterna utifrån struktur eller fyndmaterial är uppenbart äldre eller yngre. Här kommer dock det daterade materialet, exempelvis sädeskorn, att betraktas som relevant i diskussionen.

Inom ramen för det här arbetet har med något undantag inga kompletterande ^{14}C-dateringar gjorts. De befintliga resultaten från de olika undersökningarna har använts. Undantagen utgörs av två dateringar utförda på material från Ängdala 1991 (87). Det förekommer i regel inte mer än en datering från respektive kontext även om undantag finns. Trots att det fortfarande endast finns ett begränsat antal ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B i Malmöområdet kan det senaste decenniets undersökningar relativt sett sägas ha bidragit till en kraftig ökning av antalet (tabell 5).

Det finns ett fåtal ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B som inte beaktas här och det gäller de dateringar som erhållits via de miljöarkeologiska analyserna inom projektet Öresundsförbindelsen. Dateringarna har genomförts som ett led i analysen av stratigrafiska prover i kolluviallager, men tolkningar av analyserna var inte tillgängliga för mig under den tid som materialinsamlingen pågick. Därför redovisas inte dessa dateringar här.

^{14}C-dateringar utgör ett viktigt underlag för diskussion i det här arbetet. De kommer att användas för att föra fram tolkningar kring samband och förändring. Som delvis framgått ovan är ^{14}C-analys en metod som är behäftad med källkritiska problem både vad gäller framtagande av material för datering och tolkningen av resultat. ”One very often reads “…*a hearth which has been dated to*…”” (Lloyd-Smith 2001:627; se även Persson 1999:20f). Lindsay Lloyd-Smith pekar på det faktum att ^{14}C-resultatet skall relateras till egenskaper i det daterade materialet och inte i den daterade kontexten. Det finns inget självklart kronologiskt samband mellan det material som dateras och den anläggning materialet tas ifrån. Samtidigt kan detta sätt att uttrycka sig ändå anses motiverat baserat på det faktum att en arkeologisk bedömning av relationen mellan kontexten och det insamlade materialet som regel gjorts (jfr Norr 1998:264). Bedömningen är förvisso inte alltid riktig. Ibland finns det lite material att välja på från en kontext och en medveten risk tas därför. När missvisande dateringar fås är det närmast regel att hänvisa till sekundär inblandning eller kontaminering av ett prov, eller till att arkeologen inte förstått kontexten. Det senare är nog till stor del en överdrift då det generellt finns en medvetenhet om riskerna. Kontexterna är ofta av sådan art att riskerna är svåra eller rentav omöjliga att komma ifrån. Prover tas generellt utifrån arkeologiska ställningstaganden och bedömningar som aldrig kan bli hundraprocentigt korrekta. Som exempel på andelen missvisande dateringar kan ^{14}C-dateringarna av huslämningar inom projektet Öresundsförbindelsen nämnas. Det rör sig om hus från senneolitikum till medeltid redovisade i en tabell där ^{14}C-datering och arkeologisk datering framgår (Björhem & Magnusson Staaf 2006:319ff). En översiktlig genomgång visar att av drygt 300 ^{14}C-dateringar så är omkring 20 tydligt missvisande i förhållande till den verkliga

ålder som respektive hus anses ha (se även Friman 2008:43f). Generellt kan risken för missvisande dateringar troligen anses vara högre på platser med rikligt med lämningar efter intensiva aktiviteter från en stor del av förhistorien. Som ett tydligt exempel kan Almhov (53) nämnas. Här fanns omfattande lämningar från tidigneolitikum fram till och med äldsta bronsålder, samt från äldre järnålder (Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006). Risken för sekundär inblandning i de olika kontexterna var stor i den lämningstäta miljön (se t.ex. Brink 2009). ^{14}C-dateringarna finns redovisade i rapporten över undersökningen. Av 57 dateringar genomförda på sädeskorn anses sex vara missvisande i förhållande till kontexternas ålder, vilket innebär cirka 10 %. Fjorton dateringar gjordes på träkol, hasselnötsskal eller ben och de har ansetts ge korrekta värden, vilket totalt ger cirka 8 % direkt missvisande dateringar. Missvisande dateringar finns alltså, vilket även gäller de dateringar som ingår i det här arbetet. Det är inte minst problematiskt i förhållande till material av en typologiskt grovmaskig typ, till exempel sporadiska lämningar efter tvåskeppiga hus, vilka förekommer under neolitikum som helhet. För varje enskild kontext görs dock en arkeologisk tolkning av kronologisk tillhörighet. Kan dateringen anses rimlig eller möjlig utifrån vår arkeologiska kunskap så kan den inte omedelbart avfärdas.

I det här arbetet används ^{14}C-dateringar för att diskutera relationer och förändring inom en relativt begränsad period. Dateringarnas spännvidd gör att det ofta rör sig om intervall som omfattar en stor del av perioden (se avsnittet *Att sammanföra eller skilja åt – om fynd, kalibreringar och en period som inte finns* för en diskussion kring kalibreringskurvan för äldre delen av mellanneolitikum B). ^{14}C-dateringar kan aldrig ses som absoluta dateringar av en händelse eller ett fenomen. De sätter däremot upp *ramverk* inom vilket tolkning är möjlig. ^{14}C-resultaten används som ett redskap att uttolka samband som pekar på en multi-temporal värld i enlighet med den diskussion som fördes i avsnittet *Platser, samband och minnen*. Dateringarna anges i det här arbetet med det okalibrerade BP-värdet först och med det kalibrerade värdet angivet med ett sigma. ^{14}C-dateringarna från platserna i Malmöområdet redovisas i tabell 5. Det finns totalt omkring 2 200 ^{14}C-dateringar från det aktuella undersökningsområdet (Hadevik muntlig uppgift). De 122 dateringarna i tabell 5 utgör därmed cirka 5,5 % av det totala antalet ^{14}C-dateringar från undersökningsområdet. Dateringarna i tabell 5 har i huvudsak utförts vid Ångströmlaboratoriet, Avdelningen för Jonfysik, ^{14}C-laboratoriet vid Uppsala universitet. Det finns ett antal dateringar utförda vid andra laboratorier, samt ett mindre antal äldre dateringar som inte är gjorda med acceleratormetoden, något som kan påverka resultaten vad gäller till exempel felmarginaler. Samtliga BP-värden som redovisas i det här arbetet har

kalibrerats enligt Oxcal v. 3.10 (http://www.rlaha.ox.ac.uk/). Att redovisa resultaten med ett sigma, det vill säga med cirka 68 % sannolikhet jämfört med cirka 95 % för två sigma, i löptext och i tabeller är ett medvetet val gjort i syfte att tydligare belysa de skillnader som de samlade dateringarna *kan* avspegla när det gäller kronologiska förhållanden under mellanneolitikum B.

Centrala resonemang illustreras dock med figurer där *båda* intervallen redovisas (figur 48 och 73). I en del fall summeras eller kombineras ^{14}C-dateringar för att visa på möjliga tidsramar för faser eller händelser (se t.ex. figur 53). Det berör främst dateringar från palissaderna och palissadområdena där det i något fall finns så pass många dateringar att detta kan göras för att bättre illustrera helhetsintrycken av händelser och faser. Urvalet av vilka dateringar som behandlas tillsammans i de olika figurerna bygger på arkeologiska bedömningar, exempelvis träkol från vad som bedöms vara rester efter palissadstolpar, i relation till ^{14}C-dateringarnas fördelning (jfr Hallgren & Possnert 1997:126; se även Norr 1998:267). Faser illustreras genom summering av ett urval ^{14}C-dateringar i syfte att få fram den bästa möjliga uppskattningen för den kronologiska utbredningen av händelserna. Summeringen används för:

> … adding probability distributions to arrive at the best estimate for the chronological distribution of the events; … note that, for example, the 95 % range for a SUM distribution give an estimate for the period in which 95 % of the events took place *not* the period in which one can be 95 % sure all of the events took place (se Hjälpen för OxCal http://www.rlaha.ox.ac.uk/).

I fallet med ^{14}C-dateringar från palissadkonstruktionerna har ett urval dateringar kombinerats i syfte att illustrera en händelse, i dessa fall för att illustrera en möjlig tid för byggandet av dem. Metoden behandlar dateringarna som en händelse, vilket innebär att den pressar samman resultaten och skapar en enda ”konstgjord” datering av dem (Norr 1998:268).

Rum

Geografiskt omfattar arbetet Malmö stad, vilken i sin nuvarande utbredning är ett resultat av kommunsammanslagningarna från tidigt 1970-tal. Elva socknar samt Malmö tätort ingår därmed i studien (figur 9 och 10). Avgränsningen är varken arkeologiskt eller naturgeografiskt betingad utan är helt gjord efter en antikvarisk gränsdragning i den bemärkelsen att kommunen utgjort Malmö Museer, Arkeologienhetens huvudsakliga arbetsområde. Den geografiska avgränsningen i det här arbetet tillåter därför inte att vi talar om avgränsade lokalgrupper eller samhällen i den

Figur 9. Malmö stad med socknar. Vägnätet avspeglar bebyggelsens täthet. Kartunderlag: © Malmö Stadsbyggnadskontor.

bemärkelsen som exempelvis Andersson (Andersson 2003) gör eftersom den fysiska gränsdragningen inte bygger på arkeologiska och naturgeografiska iakttagelser (se avsnitten *Två västskånska dalgångar* och *Grunder för ett lokalt perspektiv*).

Föremål och kultur

Några av de föremålskategorier som är vanligt förekommande under mellanneolitikum B beskrivs här i syfte att klargöra hur gränserna och förutsättningarna för

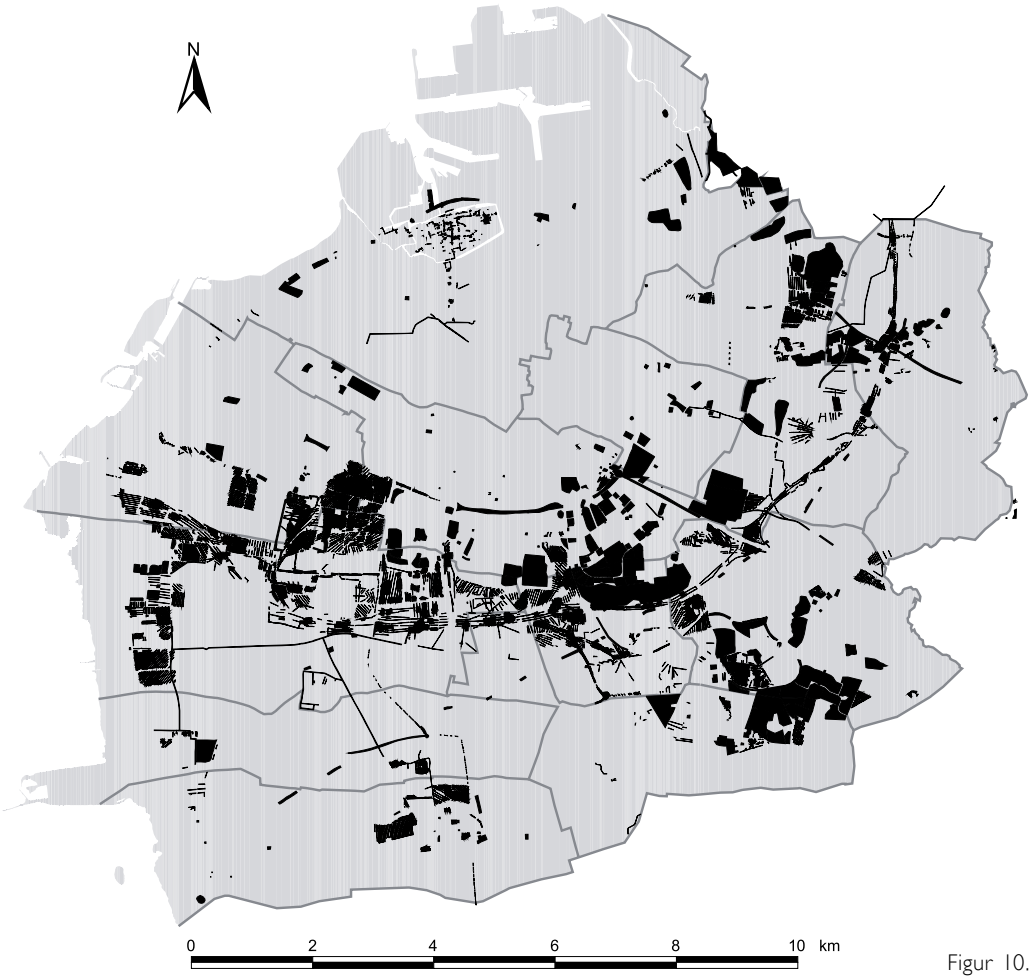

Figur 10. Malmö stad med sockengränser och arkeologiskt undersökta ytor (framställd i augusti 2008). Som framgår varierar exploateringstrycket avsevärt inom området. De undersökta ytorna representerar flera årtiondens arkeologi och därmed varierade metoder och prioriteringar. Kartunderlag: © Malmö Stadsbyggnadskontor.

mina materialval ser ut. Inom arkeologin har mycket arbete lagts ned på att bringa kronologisk ordning i olika typer av fyndmaterial. I forskningen om neolitikum har det också handlat om att urskilja föremål specifika för de olika kulturyttringarna. Att klart kunna placera fynd inom *en* specifik kulturyttring är ofta problematiskt. Arkeologin arbetar med typologiska/kronologiska indelningar av materiell kultur där särskilda artefaktkategorier urskiljs som ledartefakter, det vill säga som speciella för ett visst definierat tidsavsnitt och i vissa fall för en specifik arkeologiskt defi-

nierad kultur. Den sena delen av mellanneolitikum A samt mellanneolitikum B och senneolitikum är delvis en blandperiod vad gäller fyndkategorier och därmed kulturer. I ett arbete av det här slaget där en viss ”kulturförvirring” råder bland lämningarna (se Strinnholm 2001:5) blir problematiken kring kulturbegreppet extra påtaglig. Denna förvirring kan betraktas som ett resultat av våra kategoriseringar och önskan att homogenisera – vilket paradoxalt nog ofta får en motsatt effekt – snarare än av en förhistoriskt betingad situation. I *Del II* väljer jag dock att ansluta mig till den så kallade förvirringen. Beteckningarna trattbägarkultur, gropkeramisk kultur och stridsyxekultur används i *Del II* när föremål som traditionellt förknippas med de respektive kulturyttringarna påträffas. Dessa föremål antas därmed implicit representera kulturernas ideologi, religion samt sociala och ekonomiska struktur så som de i skiftande form framställts inom forskningen. Det är i den betydelsen kulturbeteckningarna skall förstås i *Del II*, även om föremålens och konstruktionernas kulturtillhörighet i många fall bygger på indirekta antaganden. Med det här förhållningssättet erkänns således de olika arkeologiska kulturernas förekomst även om gropkeramisk kultur får en nedtonad roll i och med att den inte anses existera i sin klassiska form i sydskånska sammanhang.

Mellanneolitikum B och stridsyxekultur förknippas bland annat med följande föremålskategorier (för definitioner hänvisas till referenserna):

- Tjocknackig (tjockbladig), håleggad flintyxa (Malmer 1962:363ff; 1975:70ff)
- Tjocknackig, tunnbladig flintyxa med eller utan hålegg (Malmer 1962:410ff; 1975:72, 76f; se även Ebbesen 2006:37 för så kallade mellanbladig flintyxa)
- Tjocknackig, räteggad flintyxa av B-typ (Nielsen 1979:22ff)
- Tjocknackig, räteggad flintmejsel och mejsel med hålegg (smalmejslar) (Malmer 1962:421ff; 1975:77f; Vang Petersen 1993:119)
- Spånpilspets av typ D (Malmer 1962:538ff; 1975:83; Vang Petersen 1993:80)
- Stridsyxa, grupperna A–E (Malmer 1962:612ff; 1975:94ff)
- Keramik, grupperna A–H, J–O (Malmer 1962:8ff; 1975:18ff)

Samtliga föremålskategorier som listades ovan, med undantag av tjocknackiga, räteggade flintyxor, förekommer i stridsyxekulturens gravar.

Tjocknackiga flintyxor förekommer i olika former från mellanneolitikum A III fram till och med tidig äldre bronsålder. Håleggade flintyxor förekommer under sent mellanneolitikum A i danskt material, då i en spetsnackig variant, medan de fåtaliga

skånska exemplaren av denna spetsnackiga yxtyp är mer osäkra dateringsmässigt (Nielsen 1979:60f; Karsten 1994:66). Belägg för spetsnackiga, håleggade flintyxor inom undersökningsområdet har endast påträffats i ett fall vid litteratur- och arkivgenomgången. Ett möjligt exemplar finns också från Hyllie (105) (Brink 2002:59; Brink & Hydén 2006). Tjocknackiga, håleggade yxor förekommer även inom gropkeramisk kultur under mellanneolitikum B (Nielsen 1979:61) och bland de senneolitiska flintyxorna finns det också håleggade varianter (Vang Petersen 1993:115). Det här innebär att bedömning och datering av enstaka hela eller fragmentariska håleggade yxor kan vara källkritiskt problematisk, men här tas de upp som tillhörande mellanneolitikum B såvida det inte anges att de är av den bredeggade typ som normalt placeras i senneolitikum.

Tjocknackiga, tunnbladiga flintyxor dateras i danskt material till både mellanneolitikum A och mellanneolitikum B medan dateringarna för skånskt vidkommande är något osäkrare. Per Karsten knyter dock en majoritet av de skånska exemplaren till mellanneolitikum B (Nielsen 1979:61; Karsten 1994:69). De förekommer enligt Malmer både inom sen trattbägarkultur, stridsyxekultur och gropkeramisk kultur (Malmer 2002:81f) men tjocknackiga, tunnbladiga (bredeggade) yxor förekommer även under senneolitikum (Karsten 1994:81). I det här arbetet placeras de i mellanneolitikum B såvida de inte förekommer i ett tydligt äldre eller yngre sammanhang eller är av den bredeggade typen. Malmers definition av tunnbladiga yxor är att tjockleken i 1/3-tvärsnittet inte skall överstiga 2 cm (1975:72). Ett fåtal flintyxor i lösfyndssamlingar vilka registrerats vid fornminnesinventeringen benämns som tjocknackiga men måttangivelserna anger att yxorna är 2 cm tjocka, något som antyder att det rör sig om tjocknackiga, tunnbladiga flintyxor. Jag väljer dock att följa kategoriseringen enligt fornminnesinventeringen eftersom det inte varit möjligt att studera fynden direkt. Ytterligare ett problem finns med fornminnesinventeringens bedömning av de tunnbladiga flintyxorna och det är att det generellt inte anges om de är tjocknackiga eller av en annan typ. Tunnbladiga yxor finns under hela neolitikum, exempelvis tunnackiga, tunnbladiga flintyxor. De tunnbladiga flintyxor som tas med här antas därmed vara av den tjocknackiga typen.

Den tjocknackiga, räteggade flintyxan av B-typ som i huvudsak dateras till mellanneolitikum B skall enligt Nielsen primärt föras till gropkeramisk kultur när vi rör oss öster om Öresund, men B-yxor förekommer även i sammanhang med en datering till mellanneolitikum A och trattbägarkultur (Nielsen 1979:55; Kempfner-Jørgensen & Watt 1985:89ff; Nielsen & Nielsen 1991:56f; Malmer 2002:81; Andersson 2003:52f; Giersing 2004) och i ett antal fall förekommer B-yxorna tillsammans med de typologiskt generellt äldre A-yxorna från senare delen av mellanneolitikum A

(Larsson, L. 1992:136; Karsten 1994:63; Ebbesen 2006:27, 31ff). I Malmöområdet illustreras problematiken av boplatsen Hindby mosse (68) med en datering till mellanneolitikum A III där yxtyperna förekommer tillsammans (Svensson 1986:119). Madsen påpekar svårigheten med att använda A- respektive B-yxor som ett instrument att skilja mellanneolitikum A och mellanneolitikum B åt. Inom Danmark och Skåne finns det en regional aspekt som måste beaktas då B-yxorna har en mer östlig utbredning än A-yxorna (se även Ebbesen 2006:34f). Liksom i fallet med B-yxorna på Hindby mosse (68) finns det exempel på A-yxor på platser från mellanneolitikum B i västliga delar av regionen (Madsen 1995:184). A-yxor förknippas också med sena trattbägargrupper i Skåne – Stävie och Karlsfält – med radiometriska dateringar som tyder på att de tillhör yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitkikum B (Larsson, M. 2006:73). De tjocknackiga flintyxorna utgör därmed ett osäkert kronologiskt instrument i relation till det här arbetets avgränsning. Malmer konstaterar att tjocknackiga, räteggade flintyxor inte finns i stridsyxekulturens gravar. De har behövts och säkerligen funnits, men har inte placerats i gravarna. Karsten och Andersson tar, med viss försiktighet, ändå upp dem som en del av stridsyxekulturens föremålsinventarium (Karsten 1994:179ff; Malmer 2002:151ff; Andersson 2003:53). Ebbesen placerar dem med stor säkerhet i den äldre delen av yngre mellanneolitikum, även om det kan finnas exemplar från senare delen av yngre mellanneolitikum (Ebbesen 2006:35). Ytterligare ett problem kring de här yxorna är att samlingarna från Malmö Museers magasin och från fornminnesinventeringen inte kunnat studeras i detalj. Tjocknackiga yxor har endast i undantagsfall bestämts som tillhörande A- eller B-typ i litteratur och arkiv. Förekomsten av tjocknackiga yxor inom undersökningsområdet blir således kronologiskt svårbestämd såvida de inte är funna tillsammans med kronologiskt mer klara föremål. Det gör också att jag valt att inte ta med fragment av tjocknackiga yxor såvida de inte typbestämts.

Rät- och tväreggade bergartsyxor förknippas också med mellanneolitikum B och stridsyxekulturen men är en relativt sällsynt företeelse i skånskt material (Malmer 1962:557ff; 1975:84ff; Karsten 1994:66).

Flintmejslar förekommer under tidigneolitikum och in i senneolitikum men är generellt en mer svårdaterad fyndkategori när det gäller att föra enstaka fynd till en specifik period (Karsten 1994:71). Peter Vang Petersen placerar de tjocknackiga, räteggade mejslarna med kvadratiskt tvärsnitt i mellanneolitikum och de håleggade mejslarna i mellanneolitikum B–senneolitikum (Vang Petersen 1993:119). Flintmejslarna från stridsyxekulturens gravar är, med ett undantag, av den håleggade varianten (Malmer 1975:77f). Malmer konstaterar att stridsyxekulturens flintmejslar (och tunnbladiga flintyxor) är lika exemplaren tillhörande både trattbägarkultur och

gropkeramisk kultur, men att stridsyxekulturens mejslar generellt tycks var mindre noggrant tillhuggna och slipade, något som även Vang Petersen konstaterar (Malmer 2002:82, 153; Vang Petersen 1993:119). Karsten daterar huvudparten av depåfynden med mejslar i Skåne till mellanneolitikum B, varför sådana tas upp i det här arbetet. Han tar med utgångspunkt i det även upp enkelfynden av mejslar under mellanneolitikum B, även om han tydligt påpekar de källkritiska aspekterna som följer av detta (Karsten 1994:71). Enstaka mejslar liksom fragment av mejslar tas däremot inte upp här såvida de inte omnämnts i litteraturen som tillhörande mellanneolitikum B.

Förutom fynden ovan finns det några fyndkategorier som förs till både mellanneolitikum A och mellanneolitikum B, men som traditionellt anses tillhöra gropkeramisk kultur. De för Malmöområdet, och det här arbetet, aktuella föremålen är de cylindriska spånblocken och spånpilspetsarna av typ A–C (Vang Petersen 1993:56f, 79ff; Malmer 2002:87; Salomonsson 1971:80ff, se sidan 81 för ytterligare möjliga föremål tillhörande gropkeramisk kultur). Föremålen förekommer även inom trattbägarkultur (Malmer 2002:68f) och för västskånskt vidkommande har föremålen kopplats till Stäviegruppen (se avsnitten *Två västskånska dalgångar* och *De sydsvenska neolitiska hägnaderna utanför Malmöområdet*).

Sammantaget bildar de flintföremål som kopplas till mellanneolitikum B ett osäkert dateringsunderlag. Keramiken är därför den fyndkategori som ligger till grund för en noggrannare indelning av stridsyxekulturen i sex kronologiskt signifikanta faser (se avsnittet *Tid*). Utöver de fyndkategorier som tagits upp här finns det ett antal typer av föremål som tillförs stridsyxekulturen, till exempel de karakteristiska facetterade slipstenarna (se Malmer 1962; 1975; 2002). De redovisas inte i detalj här men kommer att tas med i förekommande fall.

Genomgången av föremålstyperna visar med tydlighet på svårigheten att för vissa enskilda kategorier placera dem inom ramen för *en* kulturyttring, och ofta kan de endast ges en generell datering till mellanneolitikum B. Det finns således inget klart samband mellan en (möjlig) datering till mellanneolitikum B och en koppling till stridsyxekultur. Kopplingen mellan svårdaterade fynd respektive ^{14}C-daterade fyndlösa kontexter och kulturtillhörighet bygger därför på osäkra grunder. Ett viktigt stöd utgör det fåtal ^{14}C-daterade kontexter från mellanneolitikum B vilka även innehåller typologiskt daterande fynd. Dessa dateringar ger dock inte alltid entydiga besked på en klar kulturell uppdelning inom den absoluta kronologiska tidsaxeln.

Boplats, grav, depå- och enkelfynd

Definitioner och uppdelningar i olika typer av fyndkategorier, fyndsammanhang och lämningskategorier utgår i grunden från föreställningen om fast och klart ur-

skiljbara kategorier av mänsklig aktivitet under förhistorisk tid. En sådan uppdelning säger inte nödvändigtvis något om de faktiska aktiviteterna på en plats eller om förhållandet mellan handlingar av olika varaktighet och dignitet på olika platser. Uppdelningen är helt enkelt ett sätt att ordna materialet, förankrat i en arkeologisk tradition och ett arkeologiskt språk (jfr Berggren 2006). En empirisk studie och en uppdelning av ett material i kategorier är ett arbete som omfattar aktiva och selektiva val som i förlängningen påverkar den historia som sedan skrivs utifrån materialet (Barrett 1994:32, 169). Valen bör därför redovisas och klargöras. Att redovisa sin uppdelning och dess innehåll gör också jämförelser mellan olika arbeten möjlig. Även om en uppdelning inte låter sig göras på ett självklart eller objektivt sätt kan det ur en inledande analytisk synvinkel vara viktigt och nödvändigt att skilja ut olika typer av aktiviteter genom definitioner för att senare kunna diskutera de olika kategoriernas inbördes förhållande. Det leder i sin tur vidare till diskussionen om de historiska samband som materialen tolkas ha ingått i. Det är i den bemärkelsen definitionerna nedan skall förstås.

Boplats. Malmers boplatsdefinition innebär att det ”… enda krav som bör ställas är, att det skall vara bevisat att föremålen inte härstammar från en grav eller ett depåfynd” (Malmer 1975:52). ”Föremål” i det här fallet utgörs av keramik eftersom det är den säkra kulturidentifierande föremålskategorin. Andra föremål tillhörande stridsyxekulturen räknas också om de påträffas i närheten av en eller flera keramikskärvor (högst 200 m från). Malmer räknar således förekomst av enskilda kärl, vilka kan vara representerade av enstaka skärvor, som boplatsindikerande. Två eller flera skärvor räknas till samma boplats om det inbördes avståndet som ovan inte överstiger 200 m. Han delar in boplatserna i gravfältsboplatser och övriga boplatser. Gravfältsboplatser representeras av skärvor som har hittats i/vid gravundersökningar men som inte kan knytas till gravritualen. Det finns inga krav på att det skall finnas husrester eller en viss mängd lämningar eftersom detta inte anses stå i proportion varken till bebyggelsens intensitet eller till dess varaktighet. Utifrån dessa kriterier identifierar han 20 fyndplatser med sammanlagt 60 kärl i Skåne (Malmer 1975:51ff; 2002:134, tab. 9). Malmers definition av stridsyxekulturens boplatser är en avspegling av de problem som finns kring identifiering av boplatser och huskonstruktioner tillhörande stridsyxekulturen. Problemet är generellt och relateras inte endast till skandinaviska förhållanden. De huskonstruktioner som identifierats tillhöra stridsyxekultur i Skåne dateras samtliga till senare delen av mellanneolitikum B. Materialen från de identifierade boplatserna är dessutom sparsamma, vilket gör det svårt att diskutera inre strukturer och aktivitetsytor (se Artursson m.fl. 2003:142; Svens-

son 2004:206f). Anderssons definition och indelning av de neolitiska boplatserna utgår från deras kvantitativa och kvalitativa innehåll (Andersson 2003:56f). Han skiljer mellan huvudbosättningar och bo- eller aktivitetsplatser. Fem kriterier, där åtminstone tre bör uppfyllas, ställs upp för huvudbosättningar. Det första kriteriet är att omgivningen, naturmiljön, tillåtit en grundförsörjning året runt. Det andra och tredje kriteriet berör de arkeologiska lämningarna som måste visa på varierade aktiviteter på platsen och där bosättningsytan måste ha varit så stor att de olika aktiviteterna fått rum inom ytan och att utbyggnadsmöjligheter måste ha funnits. Det fjärde kriteriet säger att närvaron av gravar utgör ytterligare ett belägg för platsens betydelse liksom en påvisbar bebyggelsekontinuitet, vilket utgör det femte kriteriet. Huslämningar bör finnas med, men eftersom man vid de äldre undersökningarna ofta inte uppmärksammade stolpkonstruktioner betraktas det inte som ett krav för att en plats skall definieras som en huvudbosättning. Det bör påpekas att anledningen till att man vid äldre undersökningar inte uppmärksammade stolpkonstruktioner är att undersökningsmetoderna ofta inte möjliggjorde sådana upptäckter.

Den gemensamma nämnaren mellan de båda definitionsnivåerna av begreppet boplats är att de utgår ifrån och anpassas efter det aktuella källäget. Malmers definition bygger på närvaro medan Anderssons definition bygger på den möjlighet att spåra inre organisation som boplatserna från hans undersökningsområde i många fall tillåtit. Definitionen är däremot främst skapad utifrån tämligen omfattande material från i huvudsak andra perioder än mellanneolitikum B. Båda definitionerna är aktuella i det här arbetet, dock med vissa reservationer.

Genomgången av boplatser från mellanneolitikum B i Malmöområdet utgår bland annat från ett antal identifierade huskonstruktioner. Till hus räknas konstruktioner med stolphål efter en takbärande stolprad. I ett större arbete kring byggnadskultur i Sydskandinavien definierades hus efter detta kriterium med tillägget att de delades in i tre typer baserat på husens form utifrån vägglinjerna. Skillnaden gentemot hyddor består i förekomsten av en mesulaliknande takbärande konstruktion (Artursson m.fl. 2003:58). Vägglinjerna tas däremot inte upp som ett absolut krav i genomgången av stolpkonstruktionerna från Malmöområdet. Enstaka fynd av keramik, enligt Malmers definition, tas också upp och diskuteras i den mån de kunnat spåras, liksom fragmentariska fynd av några eller någon av de föremålskategorier som diskuterades ovan under *Föremål och kultur*, dock utan det strikta rumsliga krav som Malmer använder sig av (se ovan). Undantaget från Malmers boplatsindelning utgörs av fynd från gravar vilka skulle kunna benämnas gravfältsboplatser. Detta material diskuteras i anslutning till genomgången av gravarna. För enstaka fynd av de aktuella föremålskategorierna föreligger särskilda källkritiska problem utöver

kulturbestämnings- och dateringssvårigheterna. Kvaliteten på inventerade platser med aktuella föremål är det ofta mycket svårt att i detalj säga något närmare om annat än i termer av närvaro och lokalisering. Att bestämma funktion är svårt och utgångspunkten här är att de utgörs av bo- eller aktivitetsplatser utan närmare bedömning av aktivitetstyp och varaktighet. Utöver detta tas även till exempel gropar och brunnar som ^{14}C-daterats till mellanneolitikum B upp till diskussion, även om de inte innehåller några direkt daterande fynd. De olika lämningarna tas således upp gemensamt under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*, men avsikten är att i den mån det är möjligt diskutera vad de olika platserna representerar i termer av funktion och aktivitetsintensitet. En samlad bedömning och källkritisk diskussion om lämningarna förs i avsnittet *Boplatser och bebyggelse*.

Anledningen till att en distinktion mellan huvudbosättningar och bo- eller aktivitetsplatser inte görs i genomgången är att platserna från mellanneolitikum B i Malmöområdet endast i mycket begränsad omfattning uppfyller kriterierna för huvudbosättning enligt definitionen ovan. En sådan uppdelning skulle dessutom avspegla en undersökningsnivå snarare än att redovisa en tydlig kvalitativ skillnad mellan olika lokaler. En sådan indelning skulle därmed bli en ren arkeologisk produkt som skulle skapa en hierarki mellan platserna som vilar på en alltför osäker grund. Den skulle därmed inte ta hänsyn till det tolkningsutrymme som trots allt finns genom andra typer av lämningar än hus.

Att slå samman begreppen bo- och aktivitetsplats avslöjar den svårighet som ofta finns att bedöma intensitet och varaktighet utifrån de påträffade lämningarna. Begreppet boplats används om en plats då det bedöms att man bott där under en längre tid, medan aktivitetsplats inte inneburit boende i någon mer omfattande grad (jfr Björhem & Magnusson Staaf 2006:59 där begreppet boplats används om det kan antas att man bott på platsen under flera år). Boplatser är också ofta rumsligt svårdefinierade (Brück & Goodman 1999:11) då de kan bestå av flera olika typer av aktivitetspår som kan inbegripa sådant som urskiljts som enstaka aktivitetsplatser. Boplatser med huskonstruktioner och/eller andra typer av aktivitetsspår som anses manifestera bosättning under längre perioder diskuteras som lämningar efter gårdar enligt Stig Welinders beskrivning ”… ett bostadshus med en grupp människor som bedriver jordbruk som en väsentlig del av sin försörjning” (Welinder 1998:127). Bostadshuset är som framgår centralt, men här ses det alltså inte som ett absolut krav att ett sådant ska ha identifierats. Boplatserna formar det som med en övergripande term kan benämnas bebyggelse. Här används begreppet bebyggelse alltså inte enbart som en benämning som omfattar de platser där hus finns belagda (jfr Björhem & Magnusson Staaf 2006:59 där en sådan betydelse används för bebyggelse).

Grav. Stridsyxekulturens viktigaste gravtyp definieras av Malmer enligt följande:

> Flatmarksgravar innehållande ett eller två skelett i hockerställning tillsammans med föremål tillhörande stridsyxekulturen, antingen utan en underjordisk stenkonstruktion, eller också med en sådan, bestående uteslutande av obearbetade klumpstenar med en genomsnittlig längd av 20 à 40 cm (Malmer 1975:35).

Utöver flatmarksgravar förekommer även begravningar i megalitgravar och kremeringar (Malmer 2002:142f). Flatmarksgravar med stenkonstruktion dateras till period 3 och framåt medan de äldre gravarna är utan stenkonstruktion. Gravar utan stenkonstruktion finns dock under hela stridsyxekulturen även om de successivt avtar i antal (Malmer 1962:184ff; 1975:36). Utöver de gravar i Malmöområdet som tydligt faller inom den här definitionen medtas även ett fåtal lämningar vilka kan utgöra möjliga gravar eller gravrelaterade anläggningar från mellanneolitikum B/stridsyxekultur i avsnittet *Gravar*. De kan givetvis inte med säkerhet benämnas stridsyxegravar enligt Malmers definition. De kan däremot diskuteras som möjliga gravar från perioden, vilket är orsaken till att de beskrivs i det här avsnittet. När det gäller att skilja mans- och kvinnogravar åt finns det få osteologiska bedömningar gjorda (Malmer 1962:219ff; 1975:44; Tilley 1982:21). Malmer utgår därför från hypotesen att gravar som innehåller vapen – stridsyxor, huggvapen, horndolkar samt pilspetsar – är mansgravar och gravar innehållande smycken, med undantag av bärnstensringar och svinbetesmycken, är kvinnogravar (1962:220; 1975:44f). Den här metoden att identifiera mans- respektive kvinnogravar är vanlig inom arkeologin, om än inte alltid självklar (se t.ex. Sørensen 2000:51). I genomgången av gravarna i *Del II* nämns könstillhörighet i de fall det finns tillgång till osteologiska bedömningar av skeletten.

Depå- och enkelfynd. Definitionen av depå- och enkelfynd hämtas från Karstens arbete om de skånska neolitiska offerfynden (Karsten 1994). Depåfynd definieras således som ”alla fynd vilka består av två eller flera föremål nedlagda samtidigt” (Karsten 1994:19). Enkelfynd definieras som ”… ett enstaka föremål påträffat under omständigheter som tyder på medveten deponering” (Karsten 1994:21). Depåfynd och enkelfynd kan påträffas i olika miljöer – exempelvis i våtmarker och på boplatser (jfr med Malmer ovan). Fyndomständigheterna är centrala i Karstens arbete. Det lägsta kvalitetskriteriet för att ett fynd skall godkännas som ett offerfynd är att det finns någon form av uppgift om varifrån fyndet kommer, till exempel ”hittad i mosse” (Karsten 1994:32). I det här arbetet redovisas alla fynd av hela föremål av de

aktuella typerna, företrädesvis från lösfyndssamlingar, eftersom de pekar på aktivitet under mellanneolitikum B. Det går dock inte att kategorisera dem enligt Karstens definitioner utan de tas upp som lösfynd vilka *möjligen* kan härröra från depå- eller enkelfynd. Distinktionen mellan depå- och enkelfynd respektive gravfynd kan vara problematisk, men i det här arbetet behandlas föremål som inte är funna i gravar tillhörande stridsyxekulturen under kategorin depå/enkelfynd även om de också kan ses som möjliga spår efter förstörda gravar. Enstaka fynd av stridsyxor, inklusive fragment, och facetterade slipstenar kommer också att diskuteras med detta som utgångspunkt. Enkelfyndens förhållande till boplatser har enligt Karsten delvis bedömts olika i det att fynd av hela yxor ibland tolkats som boplatsfynd trots att inga andra boplatsindikerande fynd påträffats i närheten (Karsten 1989:80). Fynd av hela föremål tolkas generellt som resultatet av offerverksamhet, så även i det här arbetet. Gränsdragning mellan hela föremål och offer å ena sidan och fragmentariska föremål och profant (boplatser) kan dock inte betraktas som fast (Karsten 1989:80; 1994:145ff). Både hela och fragmentariska fynd kan påträffas på boplatser och båda kategorierna kan ingå i sammanhang som tyder på deponering i rituellt syfte. Fragmentariska stridsyxor utgör ett exempel på den här problematiken. Malmer menar att eggdelar, eventuellt försedda med nya symboliska skafthål, skall relateras till offerverksamhet medan nackdelar i större utsträckning slängts på boplatser (Malmer 1975:101). Här redovisas däremot fragmentariska stridsyxor under avsnittet *Depå- och enkelfynd*. Det faktum att jag själv inte sett alla föremål innebär dessutom att det är svårt att bedöma uppgifter om skadade föremål eftersom skadorna för det mesta inte preciseras i litteratur och arkivmaterial. Skador kan dessutom ha uppkommit i samband med senare jordbruksaktiviteter. Vad som skall betraktas som ett helt föremål är därför inte självklart – men om ett fynd inte beskrivs i termer av till exempel ”fragment” eller ”nackdel” som antyder att endast en mindre del av föremålet finns kvar betraktas de som hela även om det finns uppgifter om mindre skador på det.

Karsten använder sig av begreppet ”offer” i sin tolkning av depå- och enkelfynden (Karsten 1994). Användningen av detta begrepp har ifrågasatts – generellt och inte bara i förhållande till neolitiska depå- och enkelfynd – eftersom det ofta används som ett generellt begrepp utan närmare förklaring på vilket motiv som ligger bakom den handling som avses (se Berggren 2006 för en diskussion kring detta). Begreppet ger associationer till religiösa motiv bakom handlingarna. Så kan också vara fallet, men begreppet ”offer” tenderar att utestänga andra möjliga motiv, eller snarare delmotiv eftersom en enskild handling kan tolkas utifrån flera olika perspektiv. Istället föreslås termen ”rituell deposition” som ett bredare begrepp som innesluter fler

möjligheter till motiv bakom handlingarna (Berggren 2006:306). Att urskilja något som en rituell deposition innebär således att hålla dörrar öppna för mer specifika tolkningar av enskilda handlingar i de fall man anser det möjligt eller relevant. I det här arbetet används därför i fortsättningen denna term såvida det inte direkt refereras till andras tolkningar av specifika material.

Landskapet – topografi och miljö

När man betraktar en karta över Malmö stad upptar bebyggelsen större delen av blickfånget (figur 9). Det gör det svårt att få en omedelbar uppfattning om hur landskapets topografi kan ha sett ut (figur 11). Staden skär av en stor del av landskapets och vattendragens förhållande till Öresundskusten. I samband med projektet Öresundsförbindelsen gjordes en zonindelning av landskapet längs den aktuella vägsträckningen för Yttre Ringvägen runt Malmö (Björhem & Magnusson Staaf 2006:47ff). Indelningen fungerade som en bakgrund i diskussionen kring bebyggelsens storskaliga variation och förändring över tid. Här används den för en översiktlig beskrivning av områdets topografi. Fyra zoner urskiljdes vilka i huvudsak delades in efter den successivt ökade topografiska markeringen ju längre österut inom undersökningsområdet man rör sig. Kustområdet (zon I) kännetecknas av en tämligen flack terräng som sträcker sig från de låga strandområdena upp mot ungefär 25 m ö.h. Här övergår det till det kustnära inlandet (zon II) med något mer markerad topografi än i kustområdet, och med en fortsatt successiv stigning upp mot omkring 35–45 m ö.h. Det yttre backlandskapet (zon III) tar vid efter Risebergabäcken med till stor del tydligt markerad topografi med höjdmarkeringar på cirka 50 m ö.h. eller något däröver som högsta punkter. Segeåområdet (zon IV) i nordost har urskiljts som en fjärde zon. Zonen är topografiskt heterogen men präglas av att terrängen sluttar svagt ned mot Sege å. De identifierade zonerna har som nämnts relaterats till området omedelbart söder och öster om den moderna stadsbebyggelsen, men de avgränsningslinjer som dragits kan i stort förlängas till att även omfatta de södra delarna av undersökningsområdet.

De ytor som inte upptas av stadsbebyggelse utgörs till övervägande del av ett fullåkerslandskap med jordarter som domineras av morän/moränlera. Stråk med sandigare innehåll bryter av detta i viss omfattning. Variationen är störst i de östra delarna, i det yttre backlandskapet, där det också finns omfattande områden med sand och isälvssediment. De våtmarker som i varierande grad karakteriserat landskapet är idag i stort helt försvunna genom utdikningar. I dag återstår två större vattendrag – Sege å och Risebergabäcken i den östra delen av kommunen (figur 11).

Figur 11. Topografiska förhållanden inom undersökningsområdet. Våtmarker och vattendrag (svart) har hämtats från Skånska Rekognosceringskartan 1812–20. Sege å följer längs en längre sträcka undersökningsområdets östra gräns medan Risebergabäcken löper genom större delen av området i nord–sydlig riktning. Grå fet linje markerar en generell gräns för högsta kustlinjen, ca 4–5 m över nuvarande havsnivå (omarbetad efter Regnell 1999). Zoner (I–IV) och zongränser har markerats. Höjdkurvor med 10 m ekvidistans. Kartunderlag: © Malmö Stadsbyggnadskontor.

Den topografiska situationen under mellanneolitikum bör i grova drag överensstämma med dagens med undantag av en något mer utjämnad topografi idag, vilket är resultatet av det moderna jordbrukets inverkan. Den största topografiska skillnaden relateras till relationen mellan land och vatten. Studier av havsyteförändringarna i Öresund i anslutning till Malmöområdet visar på ett högsta medelvattenstånd kring 4 m över nuvarande havsnivå (Regnell 1999:6, fig. 3) (se figur 11). Denna nivå verkar ha nåtts kring övergången senmesolitikum–tidigneolitikum (Regnell 1999; Steineke m.fl. 2005:31f). Markeringen av högsta kustlinjen på figur 11 visar endast

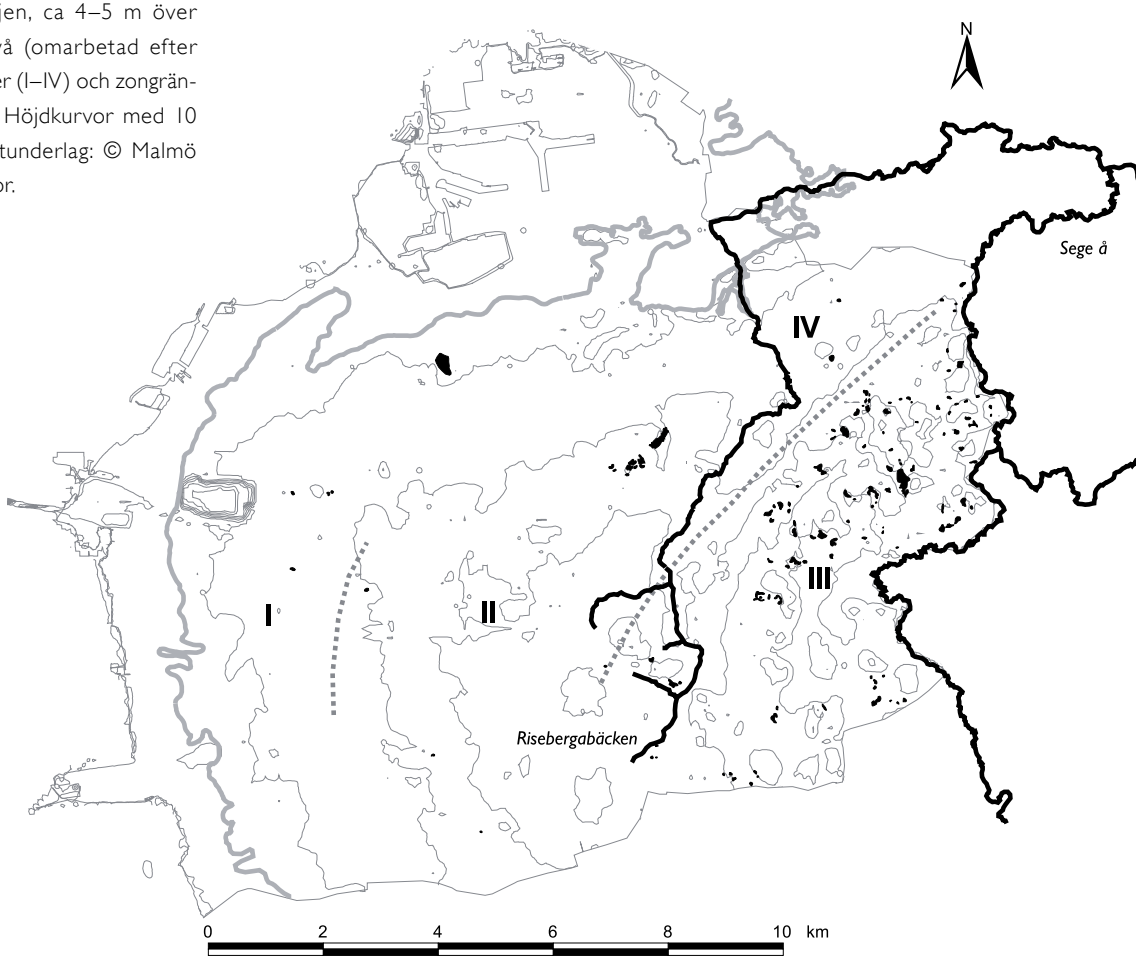

en generell sträckning utan närmare detaljer. Troligen har till exempel området utanför Sege ås mynning innehållit mindre öar och småvikar (Steineke m.fl. 2005:32, fig. 7; jfr kartan över Malmöområdet i Salomonsson 1971:46). Strandlinjen på figur 11 kan således inte omedelbart appliceras på förhållandena under mellanneolitikum B, men kan ändå sägas representera en situation som ger en tydligare bild av relationen mellan de platser som diskuteras i det här arbetet och kusten än vad den moderna strandlinjen gör.

Att rekonstruera den mellanneolitiska miljön är en komplicerad uppgift för Malmöområdets vidkommande (se Liljegren 2006:27ff för en generell diskussion om problem kring sydvästra Skånes vegetationshistoria). Pollensekvenser med giltighet för mellanneolitiska förhållanden är sällsynta och speglar troligen i samtliga fall främst en lokal miljö som omfattar den närmaste omgivningen kring de provtagna miljöerna. Biostratigrafiska undersökningar med viss giltighet för mellanneolitikum (ca 4000–3000 BP) har gjorts i samband med arkeologiska undersökningar i Ängdala 1987 (86) i den nordöstra delen av undersökningsområdet. Resultaten pekar på att närområdet, vilket omfattar en omkrets av ett hundratal meter kring provtagningsområdet, under den här tiden varit skoglöst och kan ha använts som betesmark. Betesindikationerna blir starkare kring 3500 BP, det vill säga kring bronsålderns början (Gaillard & Lemdahl 1993). Inom Lockarp 7E (82), som undersöktes inom projektet Öresundsförbindelsen, kunde analys av pollen i en brunn ge en bild av den lokala miljön under yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum (Nord & Sarnäs 2005:53f, figur 39). Resultaten pekar på ett kulturlandskap med åkrar och betesmarker i närområdet där trädbeståndet varit sparsamt. Från palissaden i Bunkeflostrand (104) har pollen i anläggningar med dateringar till tidigneolitikum, mellanneolitikum B och äldre delen av senneolitikum visat på en miljö bestående av gräsmark, men samtidigt visat att det också funnits ekblandskog i närområdet (Gustafsson 2007). En för Malmöområdet unik plats ur ett miljöarkeologiskt perspektiv är Hindbygården (18). Här har miljön runt kärret kunnat rekonstrueras för en lång tidsperiod, från mesolitikum och fram i äldre bronsålder (Regnell 2007). Indikationer på mänsklig aktivitet i området under mellanneolitikum B är däremot sparsamt förekommande. Skogen blev tätare med en ökning av bland annat ek och tall och kulturmarksindikerande växter blev färre jämfört med föregående period.

Trots dessa resultat gör den generella bristen på underlag att man hänvisas till den övergripande bilden för Sydsverige. Tiden mellan 3800–2200 BC kännetecknas av ett svagt kulturpåverkat skogslandskap. Åkerbruket karakteriseras som rörligt med relativt kortvariga odlingsytor och gårdslägen och skottskogar har varit viktiga

för betet, bland annat genom lövtäkt (Berglund 1991:69f; 1999). Resultaten från Ystadområdet visar på en ökning av pollen från skogsträd under senare delen av tidigneolitikum och tidigare delen av mellanneolitikum, något som benämns som en regenerationsfas. Under senare delen av mellanneolitikum verkar återigen skogen dra sig tillbaka, något som sammanfaller med en agrar expansion (Berglund 1991:69f). Tolkningarna av dessa iakttagelser har för södra och västra Skånes vidkommande redovisats i korthet under avsnitten *Ystadprojektet* och *Två västskånska dalgångar*. Det är däremot inte självklart att resultaten från andra områden är omedelbart överförbara (se t.ex. Liljegren & Björkman 2003:83, 99). Bristen på lokala material gör ändå att resultaten generellt får användas även för Malmöområdet. För att gå händelserna i förväg ger det arkeobotaniska materialet från de arkeologiska kontexterna ett generellt stöd åt en landskapsbild med bland annat lövskogsbestånd och ytor med åkrar och betesmarker.

Platserna

Malmö Museer, Arkeologienhetens arkivdatabas (ATA-ut) består av information om undersökningar som genomförts av institutionen (gäller även äldre undersökningar som genomförts under tidigare namn-/organisationsformer) i Malmöområdets socknar sedan början av 1800-talet. Vid en sökning på ”mellanneolitikum B” får man träff på 74 poster (sökning gjord under juni 2004). I elva fall saknades det rapporter, men i fem av fallen har det ändå gått att få fram information via artiklar eller monografier. Utöver det fanns det tio poster där det inte gått att finna exempel på närvaro av mellanneolitikum B i rapporterna. Orsaken till det kan delvis vara att vid en allmän datering av ett material till mellanneolitikum har både mellanneolitikum A och mellanneolitikum B kryssats för i databasen. Samma lokal kan dessutom bestå av flera poster i arkivdatabasen eftersom för- och slutundersökningar av en plats ibland har registrerats med varsin post. Likaså kan en post/plats innehålla lämningar som omfattar mer än en lämningskategori enligt den indelning som gjorts i det här arbetet.

Arkivdatabasen innehåller inte uppgifter om samtliga platser från fornminnesinventeringen som därför bidragit med ytterligare platser, främst i form av lösfynd och lösfyndssamlingar. Ett minsta krav för att lösfynd och fynd från lösfyndssamlingar skall få finnas med är att de finns angivet en ungefärlig fyndplats. Kompletteringar har dessutom gjorts via litteratur och genom muntliga uppgifter. Från 2004 fram till och med 2007 har kompletteringar gjorts genom kontinuerlig uppföljning av genomförda undersökningar (utförda av Malmö Museer).

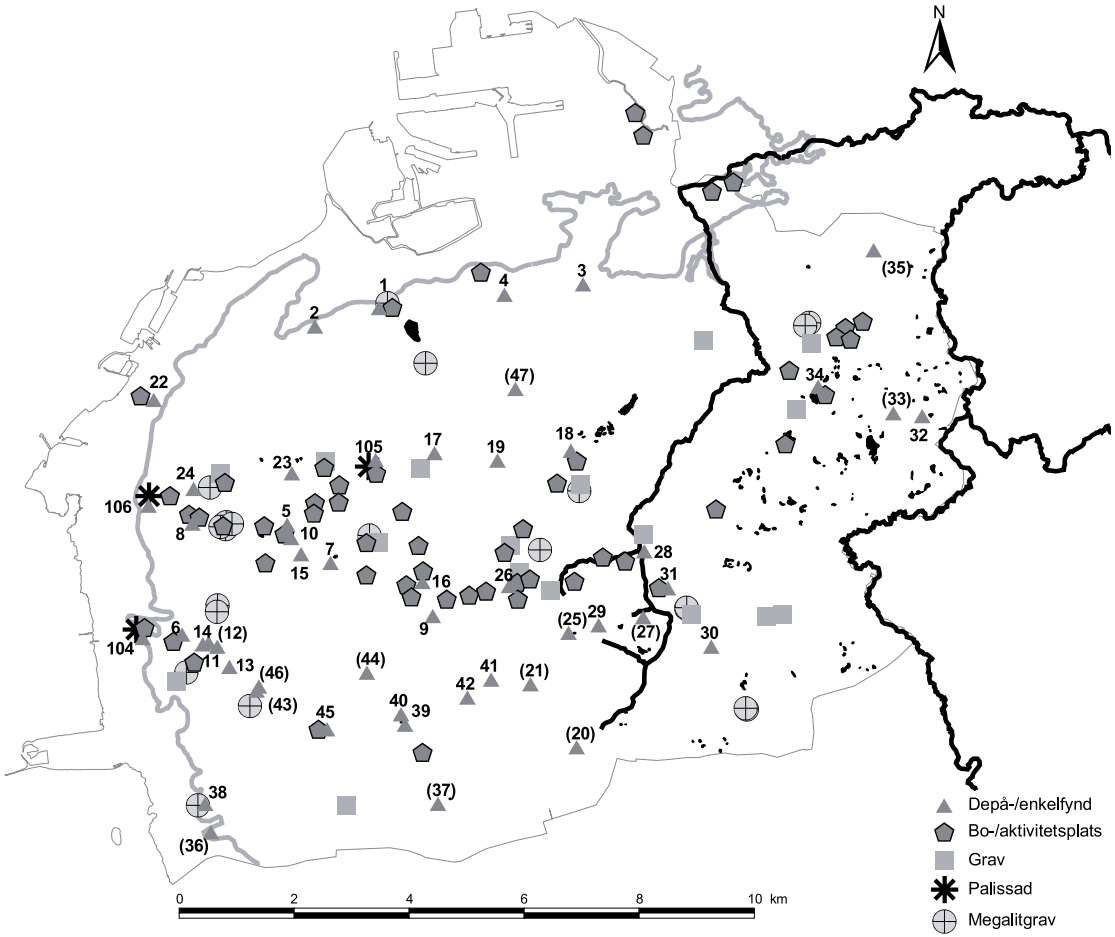

Figur 12. Platser/ungefärliga platser för depå- och enkelfynd markerade med platsnummer. Platsnummer inom parentes markerar lokaler med enbart tjocknackiga flintyxor av obestämd typ. Kartunderlag: © Malmö Stadsbyggnadskontor.

Totalt finns det 50 platser med depå- eller enkelfynd, 55 platser med bo- eller aktivitetsplatslämningar, 18 platser med en eller flera gravar (siffran inkluderar även osäkra gravar) och tre platser med palissader (tabell 4 och figur 12, 15 och 34). Megalitgravar och platser med uppgift om borttagna megalitgravar har också markerats på figurerna då de varit en del av landskapet under mellanneolitikum B. I görligaste mån tas platserna upp under respektive avsnitt enligt den ordning som framgår av tabell 4, vilken inom respektive avsnitt följer sockennumreringen enligt Malmö Museers arkiv. Numreringen följer alltså en antikvarisk/topografisk indel-

Plats	Socken	RAÄ nr	Arkivnr	Avsnitt	Typ	Referens
1. Pildammsparken	Malmö stad	13:1	S01:016	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Flintyxor m.fl.	Althin 1954 nr 110
2. Mellanheden	Malmö stad	30:1	S01:013	Depå-/enkelfynd	Flintmejslar	Karsten 1994
3. Håkanstorp*	Malmö stad	-	-	Depå-/enkelfynd	Stridsyxa	Salomonsson 1971
4. Spånehusvägen*	Malmö stad	-	-	Depå-/enkelfynd	Stridsyxa, förarbete	Oldeberg 1952
5. Bunkeflo (CT 2)	Bunkeflo	9:1	S02:078	Depå-/enkelfynd	Stridsyxa, fragment	Lövgren m.fl. 2007
6. Naffentorp 15:1	Bunkeflo	14:1	-	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Håleggad flintyxa m.fl.	-
7. Vintrie 20:1	Bunkeflo	17:1	-	Depå-/enkelfynd	Tunnbladig flintyxa m.fl.	-
8. Bunkeflo 9:4	Bunkeflo	20:1	-	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Håleggade flintyxor m.fl.	Högberg 1999b
9. Petersborg	Bunkeflo	21:1	-	Depå-/enkelfynd	Stridsyxa m.fl.	-
10. Bunkeflo 7:7	Bunkeflo	25:1	-	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Håleggade flintyxor m.fl.	-
11. Naffentorp 10:6	Bunkeflo	28:1	-	Depå-/enkelfynd	Håleggad flintyxa	-
12. Naffentorp 10:8	Bunkeflo	30:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
13. Naffentorp 10:4	Bunkeflo	31:1	-	Depå-/enkelfynd	Tunnbladig flintyxa	-
14. Naffentorp 10:7	Bunkeflo	43:1	-	Depå-/enkelfynd	Håleggad flintyxa	-
15. Vintrie 24:4	Bunkeflo	85:1	S02:038	Depå-/enkelfynd	Flintmejsel	Frejd 1996
16. Svågertorp	Bunkeflo	-	S02:025	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa, B-typ	Svensson 1994
17. Per Albins Hem	Fosie	1:1	S03:006	Depå-/enkelfynd	Håleggad flintyxa	-
18. Hindbygården	Fosie	-	S03:132	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Tunnbladig flintyxa & ^{14}C-dateringar från offerkärret	Berggren 2007
19. Professorsgatan*	Fosie	-	-	Depå-/enkelfynd	Facetterad slipsten, påbörjad	Salomonsson 1971
20. Glostorp 2:4	Glostorp	35:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackiga flintyxor	-
21. Glostorp 9:4	Glostorp	37:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
22. Sibbarp	Hyllie	5:1	-	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Stridsyxa, fragment m.fl.	Althin 1954 nr 70
23. Hyllie by	Hyllie	20:1	S06:004 m.fl.	Depå-/enkelfynd	Stridsyxa, fragment	-
24. Limhamn, kalkbrottet*	Hyllie	-	S06:015	Depå-/enkelfynd	Håleggade flintyxor m.fl.	Karsten 1994
25. Lockarp 33:1	Lockarp	25:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
26. Lockarp 24:1	Lockarp	30:1	-	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Tjocknackig flintyxa m.fl.	-
27. Lockarp 9:1	Lockarp	35:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
28. Fosie IV	Lockarp	36:1	S07:012	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Håleggad mejsel m.fl.	Björhem & Säfvestad 1989
29. Lockarp	Lockarp	39:1	-	Depå-/enkelfynd	Stridsyxa, fragment m.fl.	-
30. Södra Kristineberg	Oxie	43:1	S08:065	Depå-/enkelfynd	Håleggad flintyxa	Rostoványi m.fl. under arbete
31. Lunnebjär	Oxie	71:1, 84:1	S08:080	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Håleggad flintyxa m.fl.	Björklund 2006

Plats	Socken	RAÄ nr	Arkivnr	Avsnitt	Typ	Referens
32. Stadsäga nr 289	Södra Sallerup	54:2–3	-	Depå-/enkelfynd	Håleggad flintyxa m.fl.	Karsten 1994
33. Stadsäga nr 290	Södra Sallerup	56:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
34. Södra Sallerup 15C	Södra Sallerup	64:1	S09:047	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Stridsyxa, fragment m.fl.	Winkler 2004
35. Tullstorp 180:50	Södra Sallerup	90:1	S09:006 m.fl.	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	Steineke, Norha & Erikson 1997
36. Tygelsjö 37:8	Tygelsjö	15:1, 16:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackiga flintyxor	-
37. Tygelsjö 50:38	Tygelsjö	22:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
38. Tygelsjö 76:1	Tygelsjö	44:1	-	Depå-/enkelfynd	Tunnbladig flintyxa** m.fl.	-
39. Västra Klagstorp 7:2	Västra Klagstorp	57	S11:023	Depå-/enkelfynd	Spetsnackig, håleggad flintyxa m.fl.	Steineke 2000
40. Västra Klagstorp 43:1	Västra Klagstorp	21:1	-	Depå-/enkelfynd	Håleggad flintyxa, m.fl.	-
41. Västra Klagstorp 3:2A	Västra Klagstorp	22:1	-	Depå-/enkelfynd	Håleggade flintyxor	-
42. Västra Klagstorp 44:1	Västra Klagstorp	23:1	-	Depå-/enkelfynd	Skadad stridsyxa m.fl.	-
43. Västra Klagstorp 40:7	Västra Klagstorp	24:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
44. Västra Klagstorp 43:27	Västra Klagstorp	29:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
45. Västra Klagstorp 10:2	Västra Klagstorp	37:1	-	Depå-/enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Tunnbladig flintyxa m.fl.	-
46. Västra Klagstorp 40:6	Västra Klagstorp	40:1	-	Depå-/enkelfynd	Tjocknackig flintyxa	-
47. Augustenborg	Västra Skrävlinge	30:1	S12:001	Depå-/enkelfynd	Tjocknackiga flintyxor	-
48. Kv. Cedern	Malmö stad	6:1	S01:002	Bo-/aktivitetsplatser	Spånpilspetsar m.fl.	Althin 1954 nr 110A
49. Kv. Sege å	Malmö stad	8:1	S01:015	Bo-/aktivitetsplatser	Cylindriskt spånblock m.fl.	Althin 1954 nr 67
50. Sege å	Malmö stad	10:1	S01:012	Bo-/aktivitetsplatser	Spånpilspets	Althin 1954 nr 66
51. Stora Bernstorp	Malmö stad	73:1	S01:116	Bo-/aktivitetsplatser	Spånpilspetsar m.fl.	Samuelsson 1988
52. Valdemarsro östra	Malmö stad	75:1	S01:128	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning	Öijeberg & Nilsson 1996

Tabell 4 (forts. på följande sidor). Samtliga platser som tas upp i *Del II*. Under den första kolumnen redovisas platsnamn (fastighet, kvarter/stadsdel eller platsnamn enligt publikationer; CT=Citytunnelprojektet) med nummer som finns på översiktskartor. I kolumn två, tre och fyra redovisas socken samt i förekommande fall RAÄ-nummer och arkivnummer i Malmö Museer, Arkeologienhetens arkiv (ATA-ut). RAÄ-nummer har hämtats från FMIS. Streck innebär att RAÄ-nummer och/eller arkivnummer saknas/ej hittats i FMIS respektive Malmö Museers arkiv. Kolumn fem redovisar under vilket eller vilka avsnitt platsen tas upp, dvs. *Depå- och enkelfynd*, *Bo- och aktivitetsplatser*, *Gravar* eller *Palissader*. Observera att samma plats kan innehålla fynd och lämningar som gör att de redovisas under mer än ett avsnitt. I kolumn sex redovisas korta uppgifter om platsens/fyndens karaktär, t.ex. ”Håleggad flintyxa” eller ”Hus”. Aktuell referens anges i förekommande fall i kolumn sju, för kompletterande referenser se dock under respektive avsnitt. *Dessa platser har ingen exakt geografisk lokalisering men har markerats på figurer utifrån gatu/kvartersnamn, arkiv-uppgifter samt för gravarnas del efter uppgifter i Winge 1976:45, figur 57. **Tygelsjö 76:1(38) – på RAÄ-blanketten står det angivet en tunnbladig yxa av flinta; detta har i FMIS ändrats till en tunnackig yxa. Här utgår jag således från blankettversionen.***Omfattar även det direkt angränsande Lockarp RAÄ 16:1, S07:027.

Plats	Socken	RAÄ nr	Arkivnr	Avsnitt	Typ	Referens
53. Almhov (CT 1)	Bunkeflo	24:1,4,5	S02:077	Bo-/aktivitetsplatser	Hus m.fl.	Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006
54. Naffentorp 2:5	Bunkeflo	42:1	-	Bo-/aktivitetsplatser	Håleggad flintyxa, fragment	-
55. Svågertorps industriområde F	Bunkeflo	49:2	S02:025	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterade anläggningar	Nilsson 1997a
56. Svågertorps industriområde S	Bunkeflo	53:2	S02:066	Bo-/aktivitetsplatser & Gravar	Hus & grav	Koch & Tuominen 2006
57. Petersborg 6	Bunkeflo	68:1	S02:036	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning	Siech & Berggren 2002
58. Elinelund 2B	Bunkeflo	74:1	S02:037	Bo-/aktivitetsplatser	Hus m.fl.	Sarnäs & Nord Paulsson 2001
59. Svågertorps industriområde D	Bunkeflo	88:2	S02:047	Bo-/aktivitetsplatser	Hus	Onsten-Molander & Linde 2002
60. Svågertorps industriområde K	Bunkeflo	91:2	S02:066	Bo-/aktivitetsplatser	Spånpilspetsar	Koch & Tuominen 2006
61. Hotelltomten	Bunkeflo	103:1	S02:072	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterade anläggningar m.fl.	Hadevik m.fl. 2006
62. Hyllie station (CT 3)	Bunkeflo	103:2–3	S02:079	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning m.fl.	Hadevik m.fl. 2006
63. Hyllie VA	Bunkeflo	-	S02:023	Bo-/aktivitetsplatser	Tunnbladig flintyxa, fragment	Thörn 1993
64. Svågertorps industriområde U	Bunkeflo	-	S02:054	Bo-/aktivitetsplatser	Hus	Bäck & Gruber 2008
65. Svågertorp 8	Bunkeflo	-	S02:024	Bo-/aktivitetsplatser	Håleggad flintyxa, fragment	Rostoványi 1995
66. Vintrie IP	Bunkeflo	105	S02:103	Bo-/aktivitetsplatser	Hus	Hammarstrand Dehman, Jansen & Hanny 2007
67. Hyllie 4:2 & 4:3	Bunkeflo	103:3, 109	S02:127	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterade anläggningar	Carlson 2007
68. Hindby mosse	Fosie	7:1	S03:012–014	Bo-/aktivitetsplatser	Håleggade flintyxor m.fl.	Svensson 1986
69. Kastanjegården	Fosie	57:1	S03:055	Bo-/aktivitetsplatser & Gravar	Hus & gravfält	Salomonsson 1974; Winge 1976
70. Kv. Körledaren	Fosie	66:1	S03:079	Bo-/aktivitetsplatser	Cylindriskt spånblock	Hertz 1978
71. Fosie by 10	Fosie	95:1	S03:122	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterat sädeskorn	Jönsson & Kockum 2004
72. Lockarp 7A	Glostorp	66:4	S04:038	Bo-/aktivitetsplatser	Hus m.fl.	Rudin & Brink 2002
73. Lockarp 7B	Glostorp	67:3	S04:039	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterade anläggningar	Eliasson & Kishonti 2003
74. Hörstedtska kritbruket	Husie	14:1	S05:003	Bo-/aktivitetsplatser	Grop	Malmer 1962, boplats 11
75. Robotskjutfältet 14A	Husie	67:1	S05:061	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-datering från våtmark	Ekerow & Ingwald 2002
76. Fredriksberg 13D	Husie	Oxie 35:1	S05:058	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning	Björhem, Carlsson & Svahn 2005
77. Elinelund 2A	Hyllie	38:1	S06:077	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning m.fl.	Sarnäs & Nord Paulsson 2001
78. Hyllie 155:91	Hyllie	-	S06:099	Bo-/aktivitetsplatser	Stolpkonstruktion	Andréasson, Sandén & Grehn 2008
79. Dösemarken	Hyllie		S06:122	Bo-/aktivitetsplatser & Gravar	Hus, grav	Ifverson 2007

Plats	Socken	RAÄ nr	Arkivnr	Avsnitt	Typ	Referens
80. Norra Hyllievång	Hyllie	Malmö 79	S06:130	Bo-/aktivitetsplatser & Gravar	Brunn, gravfält	Lindhé & Grehn 2008
81. Kv. Benkammen	Lockarp	17:1	S07:017***	Bo-/aktivitetsplatser	Håleggad flintyxa, fragment	Jonsson 1986
82. Lockarp 7E	Lockarp	31:2	S07:045	Bo-/aktivitetsplatser	Hus m.fl.	Nord & Sarnäs 2005
83. Lockarp (CT 6)	Lockarp	68:2	S07:068	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning m.fl.	Hansson & Celin 2006
84. Fosie 11A	Lockarp	45:1	S07:054	Bo-/aktivitetsplatser	Hus	Hadevik & Gidlöf 2003
85. Ängdala 1983	Södra Sallerup	32:1	S09:026	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-datering från dagbrott	-
86. Ängdala 1987	Södra Sallerup	-	S09:035	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-datering från våtmark	Gaillard & Lemdahl 1993
87. Ängdala 1991	Södra Sallerup	44:1	S09:035	Bo-/aktivitetsplatser	Keramik och ^{14}C-datering från lager	Rudebeck under arbete
88. Södra Sallerup 15F	Södra Sallerup	Malmö 84	S09:050	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterat lager	Nilsson & Onsten-Molander 2004
89. Tygelsjö 41:1	Tygelsjö	57:2	S10:040	Bo-/aktivitetsplatser	^{14}C-daterad anläggning	Grehn 2006
90. Hindbydösen	Fosie	17:1	S03:036	Gravar	Långdös med tunnbladiga flintyxor, fragment m.fl.	Burenhult 1973
91. Kv. Bronsyxan	Fosie	34:1	S03:032	Gravar	Grav	Malmer 1975, grav 58A
92. Kulladal	Fosie	65:1	S03:004	Gravar	Grav	Reisnert 1978
93. Virentofta	Husie	13:1	S05:004,008	Gravar	Gravfält	Malmer 1962, grav 60–62
94. Kvarnby 13*	Husie	-	-	Gravar	Grav	Malmer 1962, grav 59
95. Bageritomten	Lockarp	31:2	S07:060	Gravar	^{14}C-daterad stensatt grop	Sarnäs & Engström 2006
96. Lindängelund	Lockarp	75:1	S07:043	Gravar	Gravfält	Assarsson 1995
97. Oxie 7	Oxie	11:3	S08:004	Gravar	Grav	Malmer 1962, grav 73
98. Kristineberg	Oxie	26:1	S08:026	Gravar	^{14}C-daterad anläggning med stenkonstruktion	Rudebeck & Ödman 2000
99. Fredriksberg	Oxie	58:1	S08:001	Gravar	Gravfält	Malmer 1962, grav 71–72
100. Oxie 22*	Oxie	-	-	Gravar	Grav	Malmer 1962, grav 74
101. Bolagsbacken	Södra Sallerup	80:1	S09:064	Gravar	Skelett i hockerställning	Lindahl Jensen 1992
102. Tygelsjö	Tygelsjö	51:1	S10:001	Gravar	Grav	Malmer 1962, grav 88
103. Västra Klagstorp 16:48	Västra Klagstorp	4:1	S11:009	Gravar	Grav	Malmer 1962, grav 99
104. Bunkeflostrand	Bunkeflo	113, 116, 120	S02:141/ S02:142/ S02:149	Palissader, Depå-/ enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Palissad, flintyxfragment, gropar m.fl.	Brink, Grehn & Kishonti 2008; Gidlöf & Steineke 2008
105. Hyllie (CT 5)	Fosie	117:1 (se även Malmö 106)	S03:137	Palissader, Depå-/ enkelfynd & Bo-/aktivitetsplatser	Palissad, håleggade flintyxor, gropar m.fl.	Brink & Hydén 2006
106. Bunkeflo	Hyllie	8:3	S06:069/ S06:123	Palissader & Depå-/ enkelfynd	Palissad, flintyxor, gropar m.fl.	Jonsson 1995; Carlson 2008

Tabell 4 (forts. från föregående sidor).

Plats/kontext	Lab. nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ	Material
104. Bunkeflostrand, A119691	Ua-34233	5520 ± 70	4460–4320 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-35115	5515 ± 45	4450–4330 BC	Träkol
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-24584	4840 ± 75	3710–3520 BC	1-årig ört
106. Bunkeflo, palissad	Beta-84790	4840 ± 60	3700–3530 BC	Träkol
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-35121	4615 ± 40	3500–3350 BC	Ek, *Quercus robur*
80. N. Hyllievång, grav 1 (A14169)	Ua-33977	4540 ± 35	3370–3110 BC	Säd, *Cerealia*
105. Hyllie (CT 5), palissad	Ua-21283	4410 ± 55	3270–2920 BC	Ek, *Quercus sp.*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-24585	4350 ± 45	3020–2900 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
68. Hindby mosse	Ua-1578	4250 ± 110	3020–2630 BC	Människa, *Homo sapiens (infans)*
105. Hyllie (CT 5), A16218	Lu-3168	4250 ± 60	2930–2690 BC	Träkol
67. Hyllie 4:2 & 4:3	Ua-24778	4245 ± 45	2910–2750 BC	Ek, *Quercus sp.*
68. Hindby mosse	Lu-3586	4240 ± 160	3100–2550 BC	Nöt, *Bos taurus*
68. Hindby mosse	Lu-2731	4240 ± 60	2920–2690 BC	Träkol
105. Hyllie (CT 5), palissad	Ua-17346	4230 ± 65	2910–2670 BC	Ek, *Quercus sp.*
75. Robotskjutfältet 14A, våtmark	Ua-14365	4215 ± 60	2910–2680 BC	Al, *Alnus*
56. Svågertorps industriområde S, hus 6	Ua-18392	4210 ± 75	2900–2670 BC	Korn, *Hordeum*
105. Hyllie (CT 5), palissad	Ua-21305	4210 ± 50	2900–2690 BC	Ek, *Quercus sp.*
106. Bunkeflo, A5152	Ua-23745	4210 ± 40	2900–2700 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-32900	4210 ± 40	2900–2700 BC	Träkol
18. Hindbygården	Ua-3309	4200 ± 75	2900–2670 BC	Makrofossil
62. Hyllie station (CT 3), A1827	Ua-21659	4195 ± 40	2890–2690 BC	Nöt, *Bos taurus*
73. Lockarp 7B, grop	Ua-13063	4175 ± 105	2890–2620 BC	Emmer-/speltvete, *Triticum dicoccum/spelta*
66. Vintrie IP, hus 100	Ua-22545	4175 ± 45	2880–2670 BC	Träkol
106. Bunkeflo, palissad	Ua-32432	4175 ± 40	2880–2670 BC	Ek, *Quercus sp.*
53. Almhov (CT 1), brunn	Ua-17395	4155 ± 65	2880–2630 BC	Träkol
104. Bunkeflostrand, A127509	Ua-35120	4155 ± 40	2880–2670 BC	Ek, *Quercus robur*
104. Bunkeflostrand, A115652 (FU A3636)	Ua-24592	4155 ± 35	2880–2670 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
61. Hotelltomten, A1471	Ua-18808	4150 ± 55	2880–2630 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
18. Hindbygården	Lu-3634	4140 ± 70	2870–2620 BC	Al, *Alnus*
85. Ängdala 1983, dagbrott	Lu-2509	4140 ± 60	2870–2620 BC	Ekved, *Quercus*
55. Svågertorps industriområde F, grop	Beta-89173	4140 ± 40	2870–2630 BC	Träkol
68. Hindby mosse	Lu-2733	4130 ± 90	2880–2580 BC	Träkol
86. Ängdala 1987, våtmark	Lu-2889	4130 ± 60	2870–2610 BC	Ekved, *Quercus*
66. Vintrie IP, hus 27	Ua-22544	4130 ± 40	2870–2620 BC	Träkol
106. Bunkeflo, A21986	Ua-33728	4130 ± 40	2870–2620 BC	Ek, *Quercus sp.*
52. Valdemarsro östra, brunn	Beta-84807	4120 ± 50	2860–2580 BC	Träkol
58. Elinelund 2B, hus 1	Ua-12656	4110 ± 60	2860–2570 BC	Emmer-/speltvete, *Triticum dicoccum/spelta*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-24588	4110 ± 40	2860–2580 BC	Naket korn, *Hordeum vulgare var. nudum*

Plats/kontext	Lab. nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ	Material
106. Bunkeflo, A12380	Ua-33726	4110 ± 40	2860–2580 BC	Hassel, *Corylus avellana*
18. Hindbygården	Ua-3308	4105 ± 80	2870–2500 BC	Hallon, *Rubus idaeus*
106. Bunkeflo, palissad	Beta-84789	4100 ± 70	2860–2500 BC	Träkol
73. Lockarp 7B, kalktäkt	Ua-13071	4100 ± 70	2860–2500 BC	Al, *Alnus sp.*
106. Bunkeflo, A748	Ua-23730	4100 ± 50	2860–2570 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-35118	4100 ± 40	2850–2570 BC	Ek, *Quercus robur*
64. Svågertorps industriområde U, hus 4	Ua-20997	4085 ± 55	2860–2490 BC	Rot
104. Bunkeflostrand, A119384	Ua-34231	4085 ± 45	2850–2500 BC	Sädesfragment, *Cerealia fragmenta*
104. Bunkeflostrand, A119691	Ua-35116	4080 ± 40	2840–2490 BC	Obestämt säd, *Cerealia indeterminata*
104. Bunkeflostrand, A120020	Ua-35117	4075 ± 40	2840–2490 BC	Ek, *Quercus robur*
55. Svågertorps industriområde F, grop	Beta-89172	4070 ± 110	2860–2470 BC	Träkol
106. Bunkeflo, A20879	Ua-33727	4070 ± 40	2840–2490 BC	Träkol
58. Elinelund 2B, hus 1	Ua-14285	4065 ± 60	2840–2480 BC	Ek, *Quercus sp.*
106. Bunkeflo, palissad	Ua-32433	4065 ± 40	2840–2490 BC	Getapel, *Rhamnus cathatica*
106. Bunkeflo, A6400	Ua-33725	4065 ± 35	2840–2490 BC	Träkol
71. Fosie by 10, dike	Ua-16318	4060 ± 75	2850–2470 BC	Knylhavre, *Arrhenatherum elatius*
95. Bageritomten, stensatt grop	Ua-17638	4055 ± 70	2840–2470 BC	Ek, *Quercus sp.*
61. Hotelltomten, A1618	Ua-21145	4055 ± 65	2840–2480 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
104. Bunkeflostrand, A1815	LuS-7683	4055 ± 50	2835–2485 BC	Korn, *Hordeum*
105. Hyllie (CT 5), palissad	Lu-3189	4050 ± 90	2860–2470 BC	Hagtorn/vildapel/rönn, *Pomoideae*
104. Bunkeflostrand, A199999 (FU A1830)	Ua-32902	4050 ± 40	2830–2490 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
104. Bunkeflostrand, A120335	Ua-34234	4050 ± 40	2830–2490 BC	Emmer-/speltvete, *Triticum dicoccum/spelta*
104. Bunkeflostrand, A125399	Ua-34235	4050 ± 35	2830–2490 BC	Sädesfragment, *Cerealia fragmenta*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-24590	4045 ± 40	2620–2490 BC	Ek, *Quercus sp.*
18. Hindbygården	GrA-22164	4040 ± 60	2840–2470 BC	Svin, *Sus scrofa domesticus*
34. Södra Sallerup 15C, dike	Ua-14791	4035 ± 85	2850–2460 BC	Sädesfragment?, *Cerealia?*
89. Tygelsjö 41:1, grop	Ua-21234	4035 ± 40	2620–2480 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
79. Dösemarken, hus 12	Ua-33073	4030 ± 40	2580–2480 BC	Ek, *Quercus*
59. Svågertorps industriområde D, hus 14	Ua-19306	4025 ± 45	2580–2470 BC	Korn, *Hordeum*
105. Hyllie (CT 5), A3613	Ua-21651	4025 ± 40	2580–2480 BC	Nöt, *Bos taurus*
68. Hindby mosse	Ua-1577	4020 ± 80	2850–2450 BC	Människa, *Homo sapiens (infans)*
76. Fredriksberg 13D, hydda	Ua-15161	4020 ± 70	2840–2460 BC	Träkol
104. Bunkeflostrand, A1266	LuS-7681	4015 ± 50	2615–2470 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
66. Vintrie IP, hus 25	Ua-22542	4015 ± 45	2575–2475 BC	Träkol

Tabell 5 (forts. på följande sidor). ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B eller från kontexter tillhörande stridsyxekultur i Malmöområdet (fallande BP-ålder). Se avsnittet *Tid* för undantag. Referenser till de olika platserna finns i tabell 4 samt i anslutning till platsbeskrivningarna i *Del II*. Där finns det även en redovisning av eventuella motsägande ^{14}C-dateringar från en del kontexter. BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

Plats/kontext	Lab. nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ	Material
53. Almhov (CT 1), hus 54	Ua-21378	4015 ± 45	2575–2475 BC	Obestämt säd, *Cerealia indeterminata*
104. Bunkeflostrand, A865	LuS-7680	4010 ± 50	2580–2470 BC	Naket korn, *Hordeum vulgare var. nudum*
31. Lunnebjär, stolphål	Ua-23399	4005 ± 40	2570–2475 BC	Säd, *Cerealia*
106. Bunkeflo, palissad	Ua-33730	4000 ± 55	2620–2460 BC	Träkol
104. Bunkeflostrand, A3569	Ua-24591	3995 ± 40	2570–2470 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
106. Bunkeflo, palissad	Ua.33729	3995 ±35	2570–2470 BC	Träkol
83. Lockarp (CT 6), brunn	Ua-21546	3985 ± 90	2830–2340 BC	Vete, *Triticum*
82. Lockarp 7E, brunn	Ua-19509	3975 ± 50	2580–2400 BC	Pollen
80. N. Hyllievång, grav IV (A102943)	Ua-34049	3975 ± 45	2580–2460 BC	Ek, *Quercus sp.*
58. Elinelund 2B, stolphål	Ua-13946	3970 ± 55	2580–2350 BC	Naket korn, *Hordeum vulgare var. nudum*
66. Vintrie IP, hus 24	Ua-22541	3970 ± 40	2570–2460 BC	Träkol
79. Dösemarken, hus 10	Ua-33072	3970 ± 40	2570–2460 BC	Hagtorn/vildapel/rönn, *Pomoideae*
104. Bunkeflostrand, palissad	Ua-24587	3970 ± 35	2570–2460 BC	Naket korn, *Hordeum vulgare var. nudum*
77. Elinelund 2A, brunnar	Ua-15400	3965 ± 75	2580–2340 BC	Oförkolnat växtmaterial
66. Vintrie IP, hus 26	Ua-22543	3965 ± 40	2570–2400 BC	Speltvete, *Triticum spelta*
72. Lockarp 7A, hus 25	Ua-14587	3960 ± 55	2570–2340 BC	Ek, *Quercus*
78. Hyllie 155:91, hus 8	Ua-21029	3960 ± 50	2570–2340 BC	Ek, *Quercus*
104. Bunkeflostrand, A3662	Ua-35113	3960 ± 40	2570–2350 BC	Sädesfragment, *Cerealia fragmenta*
104. Bunkeflostrand, A10630	Ua-34227	3960 ± 35	2570–2400 BC	Korn, *Hordeum indeterminata*
98. Kristineberg, anläggning	LuA-4305	3950 ± 110	2620–2230 BC	Träkol
57. Petersborg 6, grop	Ua-11934	3950 ± 75	2570–2330 BC	Ek, *Quercus*
82. Lockarp 7E, brunn	Ua-19510	3950 ± 65	2570–2340 BC	Pollen
18. Hindbygården	GrA-22138	3950 ± 60	2570–2340 BC	Svin, *Sus scrofa domesticus*
104. Bunkeflostrand, A128616	Ua-34237	3950 ± 35	2570–2340 BC	Obestämt säd, *Cerealia indeterminata*
84. Fosie 11A, hus 12	Ua-15010	3945 ± 95	2580–2290 BC	Emmer-/speltvete, *Triticum dicoccum/spelta*
80. N. Hyllievång, grav III (A102915)	Ua-34048	3945 ± 40	2570–2340 BC	Ek, *Quercus sp.*
80. N. Hyllievång, brunn	Ua-34046	3940 ± 75	2570–2300 BC	Ek, *Quercus sp.*
104. Bunkeflostrand, A5093	Ua-34224	3940 ± 40	2550–2340 BC	Obestämt säd, *Cerealia indeterminata*
82. Lockarp 7E, hus 26	Ua-16102	3935 ± 90	2570–2290 BC	Sädesfragment, *Cerealia fragmenta*
58. Elinelund 2B, hägnad	Ua-14974	3935 ± 75	2570–2290 BC	Naket korn. *Hordeum vulgare var. nudum*
88. Södra Sallerup 15F, kulturlager	Ua-14616	3935 ± 55	2560–2340 BC	Ask, *Fraxinus excelsior*
67. Hyllie 4:2 & 4:3	Ua-24776	3935 ± 45	2490–2340 BC	Ek, *Quercus sp.*
91. Kv. Bronsyxan, grav	Lu-474	3930 ± 80	2570–2290 BC	Människa, *Homo sapiens*
18. Hindbygården	Ua-2030	3920 ± 90	2570–2230 BC	Hallon, *Rubus idaeus*
105. Hyllie (CT 5), A656	Ua-21780	3920 ± 40	2480–2340 BC	Svin, *Sus scrofa domesticus*
84. Fosie 11A, hus 12	Ua-13987	3915 ± 70	2490–2290 BC	Ek, *Quercus*
68. Hindby mosse	Ua-1579	3905 ± 115	2570–2200 BC	Människa, *Homo sapiens (adult)*
82. Lockarp 7E, hus 23	Ua-16816	3900 ± 85	2490–2200 BC	Sädesfragment, *Cerealia fragmenta*

Plats/kontext	Lab. nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ	Material
58. Elinelund 2B, hägnad	Ua-12660	3900 ± 85	2490–2200 BC	Ek, *Quercus sp.*
106. Bunkeflo, A5040	Ua-23741	3900 ± 65	2480–2290 BC	Ek, *Quercus sp.*
79. Dösemarken, grav	Ua-32824	3885 ± 35	2460–2300 BC	Människa, *Homo sapiens*
87. Ängdala 1991, A2405	LuS 7497	3875 ± 50	2460–2290 BC	Träkol
104. Bunkeflostrand, A118470	Ua-34230	3850 ± 40	2450–2200 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
56. Svågertorps industriområde S, grav	Ua-21903	3805 ± 55	2340–2140 BC	Människa, *Homo sapiens*
104. Bunkeflostrand, A10385	Ua-34226	3795 ± 35	2290–2140 BC	Hasselnötsskal, *Corylus avellana*
80. N. Hyllievång, grav II (A120605)	Ua-33978	3755 ± 35	2280–2050 BC	Säd, *Cerealia*
80. N. Hyllievång, grav? (120122)	Ua-33979	3755 ± 35	2280–2050 BC	Ek, *Quercus*
105. Hyllie (CT 5), A3524	Ua-21310	3720 ± 65	2210–2020 BC	Naket korn, *Cf. Hordeum vulgare var. nudum*
105. Hyllie (CT 5), A656	Ua-21280	3605 ± 45	2030–1900 BC	Hund, *Canis familiaris*
87. Ängdala 1991, A2405	LuS 7496	2960 ± 50	1270–1085 BC	Människa, *Homo sapiens*

Tabell 5 (forts. från föregående sidor).

ning. Det finns sammanlagt 122 ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B eller från kontexter som i olika sammanhang bedömts tillhöra stridsyxekultur i Malmöområdet (tabell 5). Redovisningen av de enskilda platserna sker av givna skäl på olika detaljnivå. Depå- och enkelfynden redovisas i ett gemensamt avsnitt medan bo- och aktivitetsplatserna företrädesvis redovisas under egna rubriker, liksom gravarna och palissaderna. En viss sammanslagning av bo- och aktivitetsplatsbeskrivningar har gjorts då det ansetts motiverat utifrån lämningarnas karaktär och omfattning eller rumsliga närhet. I flera fall finns det inga uppgifter utöver de som framgår av tabell 4 att tillföra. I de fall en lokal innehåller mer än en lämningskategori görs en eventuell *närmare* beskrivning av platsen under det avsnitt där det anses motiverat utifrån lämningarnas karaktär och informationsnivån. Det finns till exempel fynd från Pildammsparken (1) som motiverar en placering både under kategorin *Depå- och enkelfynd* och *Bo- och aktivitetsplatser*, men där platsen beskrivs under det senare avsnittet eftersom den är omnämnd i litteraturen som ”boplats”. Hyllie (105) är ett annat tydligt exempel. Palissaden är den dominerande lämningen vilket gör att platsen, inklusive de yngre materialen från perioden som tolkas som boplatslämningar, beskrivs under *Palissader*. Undantag finns i form av platser, exempelvis Svågertorp S (56), med både boplatslämningar och en grav. Här beskrivs de olika lämningarna separat under respektive rubrik.

Depå- och enkelfynd

Platser med depå- eller enkelfynd sammanfattas i tabell 6. Placeringen av enskilda flintyxor i tabellen är osäker i en del fall då uppgifter om yxorna ibland inte räcker till för en säker typbedömning. Det anges till exempel inte alltid om en håleggad eller tunnbladig flintyxa är av tjocknackig typ. I en del fall där flintyxor bedömts som tjocknackiga antyder tjockleksangivelserna att det kan röra sig om tunnbladiga yxor. Det har inte någon direkt påverkan på det här arbetet varför något försök att reda ut detaljerna kring detta inte gjorts.

Som framgår av definitionen av depå- respektive enkelfynd (se avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd*) ställs det stora krav på uppgifter om fyndomständigheter. Kraven uppfylls endast i ett fåtal fall på de platser som tagits med här (figur 12). De föremål som exempelvis ingår i lösfyndssamlingar har som regel inte några närmare uppgifter om fyndomständigheter. Det gör att de endast kan betraktas som lösfynd. Här finns de alltså med som *möjliga* depå- eller enkelfynd och syftet med att ta med dem här är att visa på utbredningen av aktiviteter med en möjlig datering till mellanneolitikum B. De välkända platserna Pildammsparken (1) och Sibbarp (22) diskuteras nedan under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*.

Yxor och mejslar av flinta. Fem av lokalerna ingår i Karstens genomgång av skånska neolitiska depå- och enkelfynd (Karsten 1994). Inom Stadsäga nr 289 (32) har två enkelfynd hittats i anslutning till en våtmark. Det ena fyndet utgörs av en slipad tjocknackig flintyxa och det andra av en tjocknackig, håleggad, oslipad flintyxa (Karsten 1994:270). Från Mellanheden (2) finns ett depåfynd bestående av två tjocknackiga flintmejslar funna i samband med gatuarbete (Karsten 1994:270). Vid Limhamns kalkbrott (24) påträffades ett depåfynd bestående av två förarbeten till håleggade flintyxor tillsammans med en räteggad flintyxa och en flintmejsel. Föremålen låg bredvid varandra under en sten (Karsten 1994:269).
Från den omfattande lösfyndssamlingen inom Bunkeflo 9:4 (8) (figur 13) tar Karsten upp ett fåtal fynd vilka representerar ackumulerade enkelfynd, bland annat en tunnbladig (osäker) oslipad bränd flintyxa från mellanneolitikum B (Karsten 1994:265). Lösfyndssamlingen omfattar utöver detta ett stort antal föremål vilka har gåtts igenom och bedömts i samband med projektet Öresundsförbindelsen (Högberg 1999b; se även Sarnäs & Nord Paulsson 2001:19 samt beskrivningen av Elinelund 2B (58) under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*). Genomgången av fyndmaterialet visar att mellanneolitikum B–senneolitikum dominerar, men det finns även inslag från tidigneolitikum samt äldre bronsålder. Fynden av hela yxor

från mellanneolitikum B består av tre tjocknackiga håleggade flintyxor, en tjocknackig håleggad flintyxa av B-typ, en tjocknackig tunnbladig flintyxa, en tjocknackig, tunnbladig håleggad flintyxa, en tjocknackig, tunnbladig håleggad flintyxa av B-typ och en tjocknackig flintyxa av B-typ. Dateringarna för den tjocknackiga tunnbladiga respektive den tjocknackiga, tunnbladiga håleggade flintyxan är något osäker och mellanneolitikum A utesluts inte helt. Bedömningen av de tunnbladiga yxorna utgår från en tjockleksdefintion på 2,4 cm vilket gör att någon eller några av de tunnbladiga yxorna kanske definierats annorlunda med 2 cm tjocklek som utgångspunkt.

Karsten tar även upp den tjocknackiga, håleggade flintyxan (variant 1) som påträffades i ett stolphål tillhörande palissaden vid Hyllie (105) som ett enkelfynd (Karsten 1994:269). Här diskuteras yxfynden tillhörande palissaden, liksom ett motsvarande fynd från palissaden vid Bunkeflo (106), under avsnittet *Palissader*. Det finns ytterligare två yxfynd från Hyllie (105) som motiverar dess placering i det här avsnittet (Brink & Hydén 2006) (figur 14). De båda yxorna påträffades utanför palissaden. En tjocknackig, håleggad flintyxa (variant 1) med skadad egg låg invid kanten på en mindre, djupare våtmarkssänka. Fyndet definieras som ett enkelfynd. Längs kanten på en något större våtmarkssänka påträffades flera nedlagda flintföremål (ackumulerade enkelfynd). En tjocknackig, håleggad flintyxa (variant 1) utgör det enda fyndet med en datering till mellanneolitikum B. Övriga fynd består av två flintskäror och en flintdolk. Förutom flintyxorna från Hyllie (105) har fyndomständigheter som tyder på att det rör sig om rituella depositioner kunnat beläggas i ytterligare fyra fall utöver de som redovisats av Karsten. Vid Svågertorp (16) hittades ett större fragment av en tjocknackig flintyxa av B-typ i anslutning till ett låglänt, fuktigt område. Fyndet tolkades preliminärt som resultatet av en offernedläggelse (Svensson 1994:6). På Södra Kristineberg (30) påträffades en tjocknackig, håleggad flintyxa i ett låglänt parti (Rostoványi m.fl. under arbete). Lösfyndssamlingen från Västra Klagstorp 7:2 (39) innehåller ett fynd av en spetsnackig, håleggad flintyxa som uppges ha påträffats inom en tidigare våtmark (Steineke 2000). Fynden definieras som enkelfynd. Från det välkända kärret Hindbygården (18) finns det en tjocknackig, tunnbladig flintyxa som med viss tveksamhet har daterats till mellanneolitikum B (Berggren 2007:126f; se även avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*).

Från Bunkeflostrand (104) finns en nyligen genomgången lösfyndssamling som innehåller totalt 7 flintyxor som kan dateras till mellanneolitikum B (Hammarstrand Dehman 2005a). Samlingen innehåller fyra tjocknackiga flintyxor varav tre har bedömts vara av B-typ. Den fjärde har inte kunnat typbestämmas. Samlingen innehåller utöver det även tre tjocknackiga håleggade flintyxor. Den fjärde håleg-

Plats	Spetsnackig, håleggad flintyxa	Tjocknackig, håleggad flintyxa	Tjocknackig, tunnbladig flintyxa	Tjocknackig, tunnbladig håleggad flintyxa	Tjocknackig, räteggad flintyxa	Tjocknackig, räteggad eller håleggad mejsel	Stridsyxa	Facetterad slipsten
2. Mellanheden						2		
3. Håkanstorp							1	
4. Spånehusvägen							1	
5. Bunkeflo (CT 2)							1	
6. Naffentorp 15:1		1	1		8			
7. Vintrie 20:1			1		4			
8. Bunkeflo 9:4		4	2	2	1			
9 Petersborg		1			1		1	
10. Bunkeflo 7:7		2						
11. Naffentorp 10:6		1						
12. Naffentorp 10:8					1			
13. Naffentorp 10:4			1					
14. Naffentorp 10:7		1						
15. Vintrie 24:4						1		
16. Svågertorp					1			
17. Per Albins Hem		1						
18. Hindbygården			1					
19. Professorsgatan								1
20. Glostorp 2:4					2			
21. Glostorp 9:4					1			
23. Hyllie by							1	
24. Limhamn, kalkbrottet		2			1	1		
25. Lockarp 33:1					1			
26. Lockarp 24:1					1			
27. Lockarp 9:1					1			
28. Fosie IV		1	1			1		
29. Lockarp					6		1	1
30. Södra Kristineberg		1						
31. Lunnebjär		1						
32. Stadsäga 289		1			1			
33. Stadsäga 290					1			
34. Södra Sallerup 15C							1(?)	
35. Tullstorp 180:50					1			
36. Tygelsjö 37:8					2			
37. Tygelsjö 50:38					1			
38. Tygelsjö 76:1			1		1			

Plats	Spetsnackig, håleggad flintyxa	Tjocknackig, håleggad flintyxa	Tjocknackig, tunnbladig flintyxa	Tjocknackig, tunnbladig håleggad flintyxa	Tjocknackig, räteggad flintyxa	Tjocknackig, räteggad eller håleggad mejsel	Stridsyxa	Facetterad slipsten
39. Västra Klagstorp 7:2	1	1	1		1			
40. Västra Klagstorp 43:1		1			2			
41. Västra Klagstorp 3:2A		2						
42. Västra Klagstorp 44:1		1					1	
43. Västra Klagstorp 40:7					1			
44. Västra Klagstorp 43:27					1			
45. Västra Klagstorp 10:2			1					
46. Västra Klagstorp 40:6					1			
47. Augustenborg					2			
104. Bunkeflostrand		4			4		1	
105. Hyllie (CT 5)		4						
106. Bunkeflo			1		1			

Tabell 6. Platser med depå- eller enkelfynd med en möjlig datering till mellanneolitikum B. Antal av respektive typ anges. Observera att typbestämningar i vissa fall inte är helt klarlagda. Fynden från Pildammsparken (1) och Sibbarp (22) har inte tagits med i tabellen.

gade flintyxan (variant 1) i tabell 6 är funnen i anslutning till palissaden och är den enda hela yxan som påträffades där (se vidare under avsnittet *Palissader*).

I samband med en utredning inom Vintrie 24:4 (15) påträffades två flintmejslar i matjorden, dock inte i närheten av varandra. En av mejslarna var håleggad och daterades till mellanneolitikum B medan den andra daterades till senneolitikum på grund av den utsvängda eggen (Frejd 1996). Inom Fosie IV (28), boplats IV, gjordes ett fynd av en håleggad flintmejsel vilken typologiskt kan tillhöra mellanneolitikum B. Fynd i området i övrigt tyder på boplatsaktiviteter under senare delen av mellanneolitikum A. Mejseln har tillförts stridsyxekulturen, men den utgör ett exempel på dateringsproblematiken kring denna fyndkategori. Från boplats III på Fosie IV (28) (se under avsnittet *Bo-aktivitetsplatser* för närmare beskrivning) kom dessutom en tunnbladig flintyxa och en håleggad flintyxa, vilka båda blev stulna (Björhem & Säfvestad 1989).

Stridsyxor och slipstenar. Uppgifter om stridsyxor eller fragment av stridsyxor finns från Håkanstorp (3), Spånehusvägen (4), Bunkeflo (CT 2) (5), Bunkeflostrand (104), Hyllie by (23), Petersborg (9), Västra Klagstorp 44:1 (42), Lockarp (29) samt Södra Sallerup 15C (34). Fyndet från Håkanstorp (3), vilket troligen utgörs av en

stridsyxa av sen typ, anges som påträffat vid grustäkt på cirka 1 m djup och kan möjligen komma från en grav (Forssander 1933:220; Salomonsson 1971:88). Yxan från Spånehusvägen (4) är ett förarbete till en yxa av äldre typ (Oldeberg 1952:10) vilken av Bengt Salomonsson lyfts fram som ett möjligt exempel på en dansk form av stridsyxa (Håkansson, Johanson & Salomonsson 1973:153). Fynden från Bunkeflo (CT 2) (5) respektive Hyllie by (23) utgörs båda av fragment. På gård 1, Bunkeflo (CT 2) (5) påträffades en eggdel av en stridsyxa med nytt skafthål påbörjat från två håll (Lövgren m.fl. 2007:36 figur 15). Fyndet från Hyllie by (23) består även det av ett eggfragment från en stridsyxa, enligt uppgift av sent båtformig typ, med nytt skafthål påbörjat från två håll. Fyndet från Bunkeflostrand (104) består av ett fragment som omfattar större delen av den nedre halvan av yxan (avbruten vid halva skafthålet och själva eggen saknas också). Fragmentet visar att det är en yxa av typ E:1 med en datering till period 4–5. Fragmentet hittades i matjorden endast omkring 350 m öster om palissaden (Hammarstrand Dehman 2005b, se även avsnittet *Palissader*). I lösfyndssamlingen på Petersborg (9) ingår en stridsyxa. Utifrån den

Figur 13. Delar av lösfyndssamlingen från Bunkeflo 9:4 (8). Foto: Ingrid Nilsson.

skiss som gjorts i fornminnesregistret tycks det röra sig om en tidig typ. Stridsyxan (benämnd båtyxa) från Västra Klagstorp 44:1 (42) är också avritad i fornminnesregistret. Den ger ett enkelt intryck vilket tyder på att det rör sig om en tidig variant. Skissen är dock enkelt utförd och det kan inte uteslutas att det rör sig om en skafthålsyxa av yngre typ. I lösfyndssamlingen från Lockarp (29) kommer en nackdel till en stridsyxa vilken genom avsaknaden av nackknopp (plan nacke) också den tycks vara av en tidig typ. Lösfyndssamlingen innehåller även en del av en troligen

Figur 14. De håleggade flintyxorna från Hyllie (105) (MK 77:17 & MHM 12879:150037). Yxorna är 12,4 cm respektive 11,2 cm långa. Foto: Jenny Thornell, Malmö Museer.

lårbensformad (facetterad) slipsten. En sådan har även hittats vid Professorsgatan (19). Salomonsson anger att fyndomständigheterna tyder på att den kommer från en grav (Salomonsson 1971:84), men det kan inte avgöras med säkerhet. Enligt Salomonsson finns det flera facetterade slipstenar från Malmötrakten (Salomonsson 1971:84) men utöver dessa båda har det inte gått att närmare lokalisera fler utifrån arkiv och litteratur. Det finns dock en facetterad slipsten i utställningen på Malmö Museer som anges komma från Fridhem i Malmö. Denna har inte tagits med här eftersom närmare lokalisering saknas. Eggdelen av en bergartsyxa vilken bedömts tillhöra en båt/stridsyxa påträffades i fyllningen från en stor grop daterad till yngre bronsålder på Södra Sallerup 15C (34) (Winkler 2004:70ff, 148f, plansch 7, se även avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*). Fragmentet är svårbedömt och det kan mycket väl röra sig om en bergartsyxa från en yngre period. Ett antal fynd av stridsyxor vilka inte kunnat lokaliseras mer exakt utifrån arkivdatabas och litteratur (och därmed inte tagits med här) tas upp av Andreas Oldeberg (Oldeberg 1952:227). Från Hyllie (en från Limhamn) kommer två stridsyxor av sen typ. Från Sallerup finns ett förarbete till en tidig typ av stridsyxa, från Husie/Kvarnby två stridsyxor båda av sen typ och från Malmö/Malmötrakten tas utöver fyndet från Spånehusvägen (4) ovan fyra fynd av stridsyxor upp. Tre av dem är av den sena typen och en av en tidig typ.

Bo- och aktivitetsplatser

Under den här rubriken samlas ett tämligen omfattande spektra av platser, därav termen ”aktivitetsplats” som ett mer brett tillägg – termen kan ju utan tvekan fungera på samtliga platser vilka tas upp i *Del II* – till beteckningen ”boplats”. Platser med enstaka fynd eller ^{14}C-dateringar från skilda sammanhang tas upp tillsammans med platser med tydligare konstruktioner och anläggningar. Platsernas läge kan ses på figur 15.

Pildammsparken (1)

Boplatsen vid Pildammsparken är en av de mest kända neolitiska lokalerna i Malmö med sina stora mängder fynd av flintredskap. Boplatsen låg i det som idag delvis omfattar kvarteret Roskilde vid Pildammsparkens nordvästra kant. Salomonsson anger att boplatsen varit en inlandsboplats belägen vid de troligen naturliga vattensamlingar som funnits på platsen (Salomonsson 1971:71). Vattensamlingar har avvattnats av Korrebäcken vilken hade sitt utlopp vid nuvarande Malmöhus. Han utesluter däremot inte att havet gått upp i en vik mot området under någon tidpunkt, vilket boplatsens läge på 5–6 m ö.h. kan tala för. Avståndet till stranden bör i vilket fall inte ha varit särskilt långt under neolitisk tid även om det inte går att återskapa

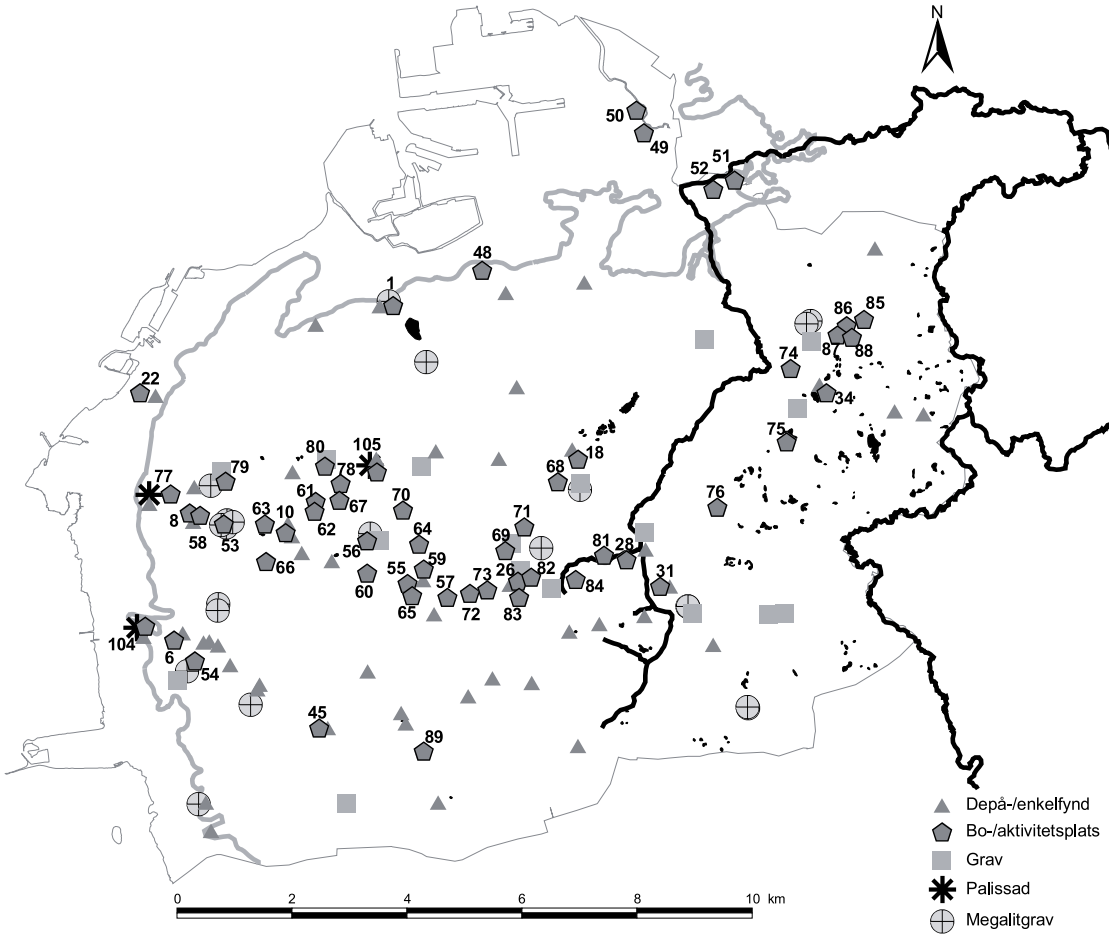

Figur 15. Platser med bo- och aktivitetsplatslämningar markerade med platsnummer. Kartunderlag: © Malmö Stadsbyggnadskontor.

detaljerna i det här förhållandet för hela den period som boplatsen verkar ha varit använd.

Detaljerna kring boplatsen är okända, det fanns inga orubbade lager, och avsaknaden av keramik gör att flintredskapen utgör det enda källmaterialet från platsen (Salomonsson 1971:71; Althin 1954:52f). Flintredskapen tyder på långvariga aktiviteter på platsen – kärnyxor, tunnackiga flintyxor, tvärpilar, 314 tjocknackiga flintyxor, 2 håleggade flintyxor, 62 tunnbladiga flintyxor, 112 tjocknackiga flintmejslar, 39 spånpilspetsar, ett trettiotal cylindriska spånblock, 14 flintdolkar, knackstenar,

stora mängder skrapor med mera visar på aktiviteter på platsen från mesolitikum till senneolitikum. Den kvantitativa tyngdpunkten verkar ligga i mellanneolitisk tid. Uppgifterna om fynden tyder på både hela och fragmentariska redskap vilket i kombination med avsaknaden av detaljerade fynduppgifter gör att platsen även finns med på kartan över platser med depå- och enkelfynd (figur 12), men här har beteckningen ”boplats” från litteraturen avgjort platsbeskrivningens placering.

Att reda ut detaljerna kring kronologi och kontinuitet är problematiskt. Salomonsson konstaterar att platsen kan ha bebotts i perioder från slutet av tidigneolitisk tid fram till och med senneolitisk tid (Salomonsson 1971:72ff). Trattbägarkulturen är klart representerad och under en tid anses platsen även ha använts av folk tillhörande den gropkeramiska kulturen, något som de cylindriska spånblocken och spånpilspetsarna tyder på. Han konstaterar dock att spånpilspetsarna även använts inom trattbägarkulturen (Salomonsson 1971:80). Stridsyxekulturens närvaro anses däremot inte belagd i fyndmaterialet (Salomonsson 1971:72). Avsaknaden av detaljerade fyndomständigheter, bevarade stratigrafier och keramik omöjliggör en närmare utvärdering av kontinuiteten på platsen och Carl-Axel Althins benämning av platsen – ”Middle neolithic” – avpeglar, om än möjligen något snävt, platsens huvudsakliga datering. Den påtagliga fyndmängden och den långa kontinuitet som de representerar tyder på att man kontinuerligt, men kanske periodvis som Salomonsson anger, och med kännedom om dess tidigare användning, brukat platsen under i stort sett hela neolitikum.

Föremålen ger en tämligen bred bild av aktiviteterna på platsen. Det stora antalet spånpilspetsar tyder på att jakt varit en viktig syssla, kanske den huvudsakliga, under åtminstone den fas som betecknas som den gropkeramiska. Förekomsten av det Althin benämner ”rough-outs” (Althin 1954:52) tyder också på att flinthantverk i form av yx- och mejselproduktion kan ha förekommit på platsen, något som knackstenarna också kan indikera.

Naffentorp 15:1 (6), Bunkeflo 9:4 (8), Lockarp 24:1 (26), Naffentorp 2:5 (54), Hyllie VA (63), Svågertorp 8 (65) & Kv. Benkammen (81)

Flera av lösfyndssamlingarna vilka registrerats i samband med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering innehåller fragment av redskap vilka kan kopplas till mellanneolitikum B. Det finns i regel inga uppgifter om var fynden påträffats inom fastigheterna. På Naffentorp 15:1, Bunkeflo 9:4 (Högberg 1999b), Lockarp 24:1, Naffentorp 2:5, Svågertorp 8 och kv. Benkammen har fragment av håleggade yxor påträffats. Yxfragmentet från kv. Benkammen låg i en grop från yngre bronsålder på ett boplatsområde i nära anslutning till Risebergabäcken (Jonsson 1986).

Fyndet från Svågertorp 8 påträffades i samband med en förundersökning där det dock inte påträffades några anläggningar (Rostoványi 1995:146). Det hålslipade fragmentet låg tillsammans med andra flint- och stenartefakter inom en begränsad yta i anslutning till en tidigare våtmark. Förekomsten av skäror tyder på aktiviteter under senneolitikum, och det kan inte uteslutas att det håleggade yxfragmentet skall kopplas till denna period. Från Bunkeflo 9:4 och Hyllie VA finns det fragment av tunnbladiga flintyxor (ett från vardera lokal). Fragmentet från Hyllie VA tolkades vid undersökningen som ett möjligt offerfynd eftersom den låg i en tidigare våtmark (Hyllie mosse) (Thörn 1993). Den omfattande lösfyndsamlingen på Bunkeflo 9:4 innehåller förutom det stora antalet hela yxor (se avsnittet *Depå- och enkelfynd*) fragment av håleggade yxor, två eggdelar från tjocknackiga flintyxor av B-typ (varav en osäker), en spånpilspets av typ D1, det vill säga en typ som tillskrivs stridsyxekultur, och ett fragment av en spånpilspets (se även beskrivning av Elinelund 2B (58)). En spånpilspets finns även från Naffentorp 15:1.

Bunkeflo 7:7 (10), Västra Klagstorp 10:2 (45), Kv. Cedern (48), Kv. Sege å (49), Sege å (50), Stora Bernstorp (51), Svågertorps industriområde K (60) & Kv. Körledaren (70)

Från ytterligare några platser utöver Naffentorp 15:1 (6) och Bunkeflo 9:4 (8) som togs upp ovan finns det enstaka fynd av spånpilspetsar eller cylindriska spånblock (se även Sibbarp (22), Lockarp 7A (72), Lockarp (CT 6) (83) samt Hyllie (105) nedan). Cylindriska spånblock har hittats på Bunkeflo 7:7 och på kv. Körledaren där fyndet dock är något osäkert eftersom spånblocket är skadat. Spånblocket låg i en skålformad grop (Anl. 12), cirka 2,5 x 1,5 m i plan och 0,3 m djup, med en fyllning av sandig, sotblandad humus samt enstaka skörbrända stenar. Fynden i övrigt består av enstaka keramikskärvor, avslag (varav några retuscherade), ett borr och en skivskrapa. Övriga anläggningar på området innehöll fynd med en datering till neolitikum och eventuellt mesolitikum (Hertz 1978). Salomonsson nämner att cylindriska spånblock påträffats kring bland annat Soldattorpet, men att de flesta exemplaren är funna i Sibbarpsområdet (Salomonsson 1971:80). Spånpilspetsar finns från Västra Klagstorp 10:2 där två stycken ingår i samlingen (härifrån kommer även ett fragment av en möjligen tunnbladig flintyxa). I ett våtmarksnära kulturlager på Svågertorps industriområde K påträffades sammanlagt två förarbeten till pilspetsar med triangulärt tvärsnitt (Nilsson 1997b:5)

Från kv. Cedern finns det lämningar som påminner om Pildammsparken (1), både vad gäller det kustnära läget och fyndmaterialet. Tre spånpilspetsar och fragment från en tunnbladig, eldskadad flintyxa har påträffats med fynd av bland annat fragment av tjocknackiga flintyxor och mejslar, fragment av flintdolkar och spjut-

spetsar samt flera andra typer av pilspetsar. Dateringen sätts till mellanneolitisk tid (Althin 1954:53 samt arkivmaterial Malmö Museer, S01:002). I anslutning till Sege å och dess avslutande sträckning innan utloppet i Öresund finns också ett antal platser med fynd av bland annat enstaka cylindriska spånblock och spånpilspetsar. Sege å-platsen anges av Althin vara från vad han benämner tidig kustkultur medan kv. Sege å (även benämnt Nya Sege) anges vara av blandad datering till mesolitisk och neolitisk tid (Althin 1954:28f). Det mellanneolitiska inslaget på dessa platser förefaller inte omfattande utan verkar domineras av äldre material, även om det från kv. Sege å också finns fynd av senneolitisk karaktär. Dessa platser ligger utanför den ungefärliga kustlinjen (figur 15) och det är inte otänkbart att de skall kopplas till aktiviteter i den ”skärgårdsmiljö” med mindre öar som troligen funnits i området (se avsnittet *Landskapet – topografi och miljö*). Något längre söderut har tre spånpilspetsar påträffats i samband med undersökningar vid Stora Bernstorp. Pilspetsarna hittades i ett kulturlager som låg i direkt anslutning till Sege å. Lagret innehöll främst fynd tillhörande trattbägarkultur, men även senmesolitiska och senneolitiska fynd finns. Spånpilspetsarna tolkades som ett inslag av tillfällig verksamhet knuten till gropkeramisk kultur (Samuelsson 1988).

Hindbygården (18)

Från kärret Hindbygården finns det sex ^{14}C-dateringar (tabell 7) till mellanneolitikum B, gjorda på bland annat svinben (Berggren 2007:296 – totalt finns det 39 ^{14}C-dateringar från kärret samt omgivande anläggningar). Detta är en period som tidigare inte förknippats med platsen utan verksamheten har utifrån de deponerade föremålen daterats till senmesolitikum–tidigneolitikum samt senneolitikum–äldre bronsålder (Svensson 1991b, 1993). En av flintyxorna från kärret har dock definierats som tjocknackig och tunnbladig, vilket antyder en datering till mellanneolitikum B (se avsnittet *Depå- och enkelfynd*). Möjligen kan en förmodat tjocknackig yxa också vara från mellanneolitikum B, men den har inte gått att typbestämma med säkerhet varför den inte tagits med här (Berggren 2007:125). ^{14}C-dateringarna är gjorda

Tabell 7. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från kärret Hindbygården (fallande BP-ålder) (Berggren 2007:296). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

Material	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Makrofossil	Ua-3309	4200 ± 75	2900–2670 BC
Al, *Alnus*	Lu-3634	4140 ± 70	2870–2620 BC
Hallon, *Rubus idaeus*	Ua-3308	4105 ± 80	2870–2500 BC
Svin, *Sus scrofa domesticus*	GrA-22164	4040 ± 60	2840–2470 BC
Svin, *Sus scrofa domesticus*	GrA-22138	3950 ± 60	2570–2340 BC
Hallon, *Rubus idaeus*	Ua-2030	3920 ± 90	2570–2230 BC

i syfte att datera lagerföljden i kärret. De daterade svinbenen tyder på aktiviteter i form av slakt, matberedning och måltider i anslutning till kärret under mellanneolitikum B (Berggren 2007:299). Hur dessa aktiviteter skall förstås i relation till de tidigare och senare aktiviteterna på platsen är oklart, men indicier från både boplatsen Hindby mosse (68) och Hindbygården tyder på att området varit attraktivt även under mellanneolitikum B. Platsen verkar inte ha använts för samma ändamål som under de intensiva faserna (Berggren 2007:299), men frågan är om dessa aktiviteter varit helt bortglömda under de århundraden som förflutit mellan dem.

Sibbarp (22)

Sibbarp tillhör i likhet med Pildammsparken (1) (se ovan) en av de sedan länge kända neolitiska lokalerna i Malmöområdet (publicerad av Kjellmark 1905). Platsen lokaliseras till Järavallens högsta punkt, cirka 4,5 m ö.h. (Althin 1954:32). RAÄ-markeringen för platsen, Hyllie RAÄ 5:1, ligger något längre ut mot kusten, nedanför 4 meters-kurvan (se figur 15). Fynden har tillvaratagits vid täktarbeten och närmare uppgifter om fyndomständigheter saknas (Salomonsson 1971:80).

Fynden består till övervägande del av förarbeten till flintyxor. Antalet sätts av Althin till 300 stycken medan Salomonsson anger att siffran överstiger 500. Förarbetena har klassificerats något olika. Althin benämner dem ”Rough-outs for megalithic axes and other megalithic implements” (1954:32). Salomonsson anför förvisso svårigheten med att typbestämma dem, men bedömer ändå att majoriteten av dem har varit ämnade att bli tjocknackiga yxor, varav en del håleggade, men att de kasserats och lämnats kvar (Salomonsson 1971:81). En senare genomförd analys av förarbetena visar på att de även omfattar andra typer av förarbeten – till spetsnackiga yxor, fyrsidiga bredeggade yxor och bifacialer. Råmaterialet har hämtats från Järavallen där stora noduler av danienflinta finns, men även noduler av skandinavisk senonflinta förekommer (Högberg 2002:139ff; Högberg & Olausson 2007:88ff, 104ff). Övriga fynd från platsen är en tunnackig flintyxa, två smalmejslar, tre tjocknackiga håleggade flintyxor varav två med bred egg, en pilspets med tånge (spånpilspets?), åtta spjutspetsar, fyra dolkar, ett fragment av en båtyxa, slipstensfragment och fiskekrokar av ben. Den kronologiska blandningen är således stor, vilket också framgår av benämningen ”Mixed Neolitihic” (Althin 1954:32). Av naturliga skäl är det främst den stora mängden förarbeten till flintyxor som dragit till sig uppmärksamhet. Salomonsson bedömer att denna ”yxfabrik” är ett resultat av aktiviteter som måste kopplas till den gropkeramiska kulturgruppen. Läget vid kusten, förekomsten av cylindriska spånblock och förekomsten av sammanlagt tretton fiskekrokar av ben talar för att det är dessa människor som lämnat efter sig

förarbetena (Salomonsson 1971:81ff). Salomonsson sätter ett fynd från Soldattorpet av en skifferdolk av norrländsk typ i samband med yxtillverkningen. Kontakter och utbyten har nått avlägsna områden även om det inte behöver ha skett genom direkt kontakt mellan sydvästra Skåne och norra Sverige (Salomonsson 1971:82f). Anders Högbergs analys, liksom de fåtaliga övriga fynden, visar på en bredare datering som verkar omfatta perioden från tidigneolitikum till och med äldre bronsålder. Förarbetena tolkas därför som ett resultat av långvarig ackumulation (Högberg 2002:141). Den närmare relationen, kronologiskt och funktionellt, mellan förarbetena och de övriga fynden är oklar.

Liksom Pildammsparken (1) ovan har Sibbarp placerats under både kategorin bo- och aktivitetsplats och depå- och enkelfynd, och liksom för Pildammsparken (1) ger fyndomständigheter och fynduppgifter ett relativt vagt underlag för en närmare kategorisering av kronologi, funktion och inre struktur. Det som ger den en plats även under kategorin depå- och enkelfynd är (förutom båtyxfragmentet) den tolkning av platsen som presenterats av Högberg (2002; 2006), vilken utgår från förarbetena och den långa ackumulationstid de representerar. Det är tydligt att platsen utgjort en viktig lokal för produktionen av förarbeten under lång tid, men de efterlämnade exemplaren representerar inte kasserade förarbeten eftersom de mycket väl duger som ämnen för färdigställandet av redskap. Det innebär att det tillverkades förarbeten för vidare transport och tillverkning av färdiga yxor på annan plats medan andra förarbeten tillverkades i syfte att deponeras på plats. Högberg identifierar en traditionskontinuitet på platsen vilken förvisso rent praktiskt inte behöver ha pågått oavbrutet eller oförändrat från tidigneolitikum till och med äldre bronsålder, men där kännedomen om platsen och dess betydelse fortlevde genom muntlig tradition. De efterlämnade förarbetena utgör det materiella uttrycket för denna kännedom, vilken fördes vidare från generation till generation.

Fosie IV (28)

Inom det mycket stora undersökningsområde som går under namnet Fosie IV fanns det utöver den välkända bebyggelsen från senneolitikum–järnålder även inslag av tidigneolitikum, mellanneolitikum A och mellanneolitikum B (se även under avsnittet *Depå- och enkelfynd*). Lämningarna från mellanneolitikum B var spridda över ett relativt stort område (Björhem & Säfvestad 1989:16ff, 110ff, 122ff). Områdets storlek gör av naturliga skäl att topografin varierade, men generellt kännetecknades området av mindre förhöjningar och våtmarkssänkor. Underlaget utgjordes av lerig, sandig, moig morän med undantag av den östra delen där isälvsavlagringar dominerade. Risebergabäcken löper genom områdets östra del. Inom området kunde sex

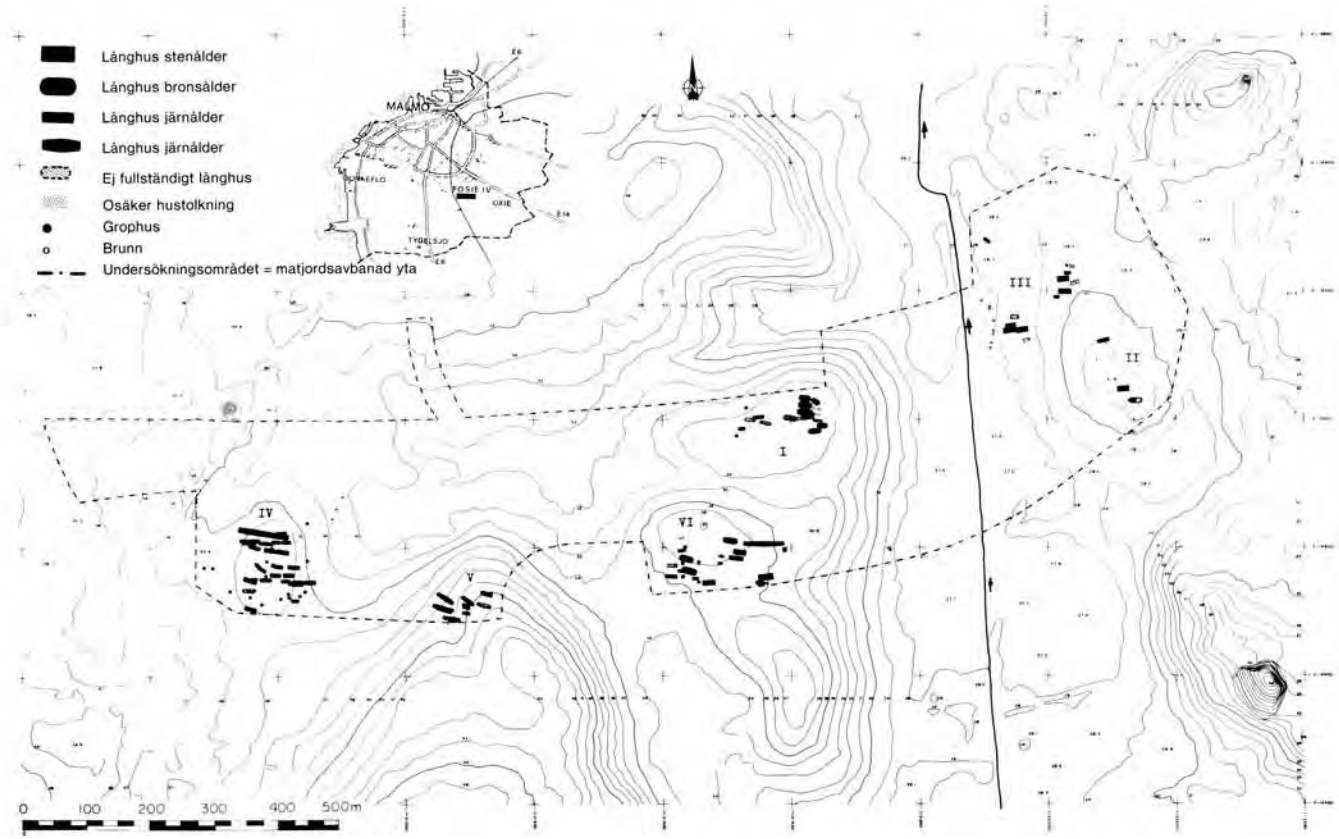

Figur 16. Fosie IV med boplatslägena I–VI (efter Björhem & Säfvestad 1989:15, plansch I).

boplatslägen med långhus och gropar från skilda perioder urskiljas (boplats I–VI) (figur 16).

Stridsyxekulturen på Fosie IV visar sig genom enstaka fynd där samtliga återfanns i de grusigare områdena inom boplats I och III på ömse sidor Risebergabäcken. Från boplats I kommer endast en eggdel från en håleggad flintyxa, vilken påträffades i sluttningen ned mot våtmarksområdena nära bäcken. Fynden från boplats III kommer även de från det bäcknära området och koncentrerades till en stenläggning vilken överlagrade två brunnar. Stenläggningen och brunnarna har daterats till senneolitikum genom fynd och ^{14}C-dateringar. De fynd från stenpackningen som relateras till stridsyxekultur utgörs av en håleggad flintyxa, vilken låg i en modern dräneringsränna, ett par fragment av ytterligare en håleggad flintyxa, en flintmejse-

legg samt en kupad keramiksskärva dekorerad med tvärsnodd. Av avbildningen att döma rör det sig om en bukskärva med vertikala linjer, men det är svårt att urskilja om de går i vinkel (Björhem & Säfvestad 1989:114, plansch XXI:b). Skärvan antyder ett kärl med heltäckande ornering vilket skulle ge det en placering i någon av de senare perioderna. Flera av flintföremålen visar tecken på omhuggning. Inslaget av stridsyxekultur i stenpackningen tolkas av Nils Björhem och Ulf Säfvestad generellt som en sekundär inblandning, det vill säga äldre föremål har hittats och återanvänts under senneolitisk tid. Bedömningen är dock att föremålen kommer från det omedelbara närområdet. Från boplats III kommer också ett par lösfynd i form av en bärnstenspärla och en tunnbladig flintyxa (den håleggade flintyxan ovan och den tunnbladiga flintyxan togs även upp under avsnittet *Depå- och enkelfynd* ovan).

Fynden från stridsyxekultur är som framgått få och fyndomständigheterna gör att de kronologiska och funktionella sambanden mellan de olika fynden är oklara. Fynden i form av flintyxor, en bärnstenspärla och keramik kan inte helt utesluta förekomsten av en eller flera förstörda gravar i området, eller att samtliga yxor/yxfragment ursprungligen kan ha deponerats. Placeringen av materialen från boplats I och III på Fosie IV under rubriken *Bo- och aktivitetsplatser* är därför knappast självklar men här har den valda boplatsdefinitionen avgjort kategoriseringen även om det med fullständig säkerhet inte går att utesluta andra ursprungliga sammanhang för fynden. Fyndkopplingen till de senneolitiska brunnarna på boplats III behöver inte självklart tolkas som att äldre föremål återfunnits och använts igen, utan kan ses som ett utslag av en kronologiskt nära, kanske direkt, kontinuitet på platsen.

Lunnebjär (31)

I en markerad västsluttning ned mot Risebergabäcken undersöktes en diffus anläggning, A23606, vilken utifrån keramiken kan tillföras stridsyxekultur (Björklund 2006:28f). Anläggningen låg i ett område med kolluviebildningar och var mycket otydlig i sina avgränsningar vilket avspeglas i plan (figur 17 och 75). Det sandiga underlaget i området har troligen bidragit till denna otydlighet. Anläggningen var bågformad i plan med öppningen mot nordväst. Anläggningen visade sig efter undersökning bestå av en ränna med oklara begränsningar. Rännans djup varierade, men uppgick till åtminstone 0,40 m inom vissa partier. Rännan tolkades i fält med viss försiktighet som en rest efter en hyddkonstruktion.

Keramiken, vilken framkom nära rännans botten, består av ett fåtal skärvor, troligen från ett kärl. Skärvorna är dekorerade med linjer utförda med tvärsnodd eller tandad stämpel. Skärvornas vittrade yta gör att det inte går att fastställa ornereringsredskap med säkerhet. Storleken på skärvorna gör också att riktningen på

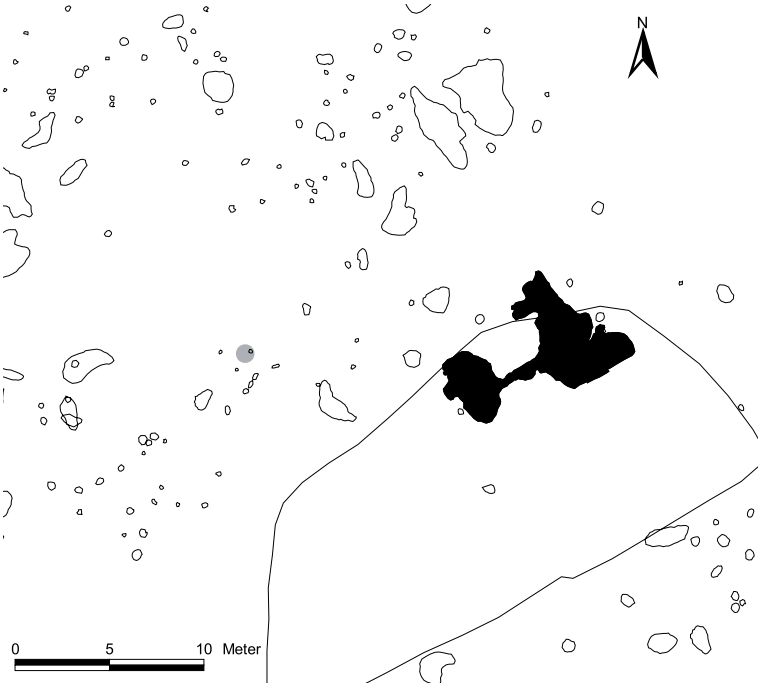

Figur 17. Lunnebjär med A23606 samt läget (enligt fornminnesinventeringen) för den tjocknackiga, håleggade flintyxan (grå punkt).

dekoren är osäker. Troligen rör det sig om ett kärl med rundad buk med horisontella linjer på övre delen av kärlet och med anslutande vinkellinjer under dessa. Detta tyder på ett totalornerat kärl vilket skulle placera det i någon av de senare grupperna med en datering till period 3–5. Utöver de dekorerade skärvorna påträffades även en odekorerad mynningsskärva i anläggningen.

Tolkningen av rännan som en rest efter en hyddkonstruktion är mycket osäker, men är i sig i linje med tolkningen av liknande, men tydligare, anläggningar från andra lokaler inom Malmöområdet (se t.ex. Hadevik & Gidlöf 2003:232 och Eliasson & Kishonti 2003:173ff för en källkritisk diskussion kring denna typ av lämningar). Hyddkonstruktionen kan i så fall indikera ett kortare uppehåll på platsen vilket kan ses i relation till Risebergabäcken och dess anslutande våtmarksområden. Intressant i sammanhanget är ett fynd av en håleggad flintyxa endast omkring 10 m väster om rännan (figur 17). Yxan har tagits upp under avsnittet *Depå- och enkelfynd* men det går inte att utesluta ett kronologiskt och funktionellt samband mellan yxan och rännan. Det har föreslagits att det nära sambandet skulle kunna indikera att anläggningen utgjordes av en förstörd grav (Björklund 2006:28).

Cirka 75 m norr om A23606 undersöktes ett stolphålsområde där det inte gick att reda ut förekomsten av någon säker konstruktion (Björklund 2006:30f). Material från två stolphål ^{14}C-daterades. Träkol från ett av stolphålen daterades till tidigneolitikum. Den andra dateringen, som gjordes på ett sädeskorn, gav värdet 4005±40 BP (2570–2475 kal. BC 1 σ. Ua-23399). Även om ingen säker stolpkonstruktion kunde urskiljas stärker det närvaron av aktiviteter under perioden inom området.

Södra Sallerup 15C (34) & Fosie by 10 (71)

Från två undersökningar föreligger det ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från medeltida kontexter. Här är det således det daterade materialet som är av intresse. Vid Södra Sallerup 15C daterades ett troligt sädesfragment från ett gränsdike mellan Södra Sallerup och Östra Kattarp. Sädesfragmentet daterades till 4035±85 BP (2850–2460 kal. BC 1 σ. Ua-14791) (Winkler 2004:200; Winkler muntlig uppgift). I närområdet kring det daterade diket fanns det lämningar i form av gropar och kulturlager tillhörande främst tidigneolitisk tid. En grop med keramik från äldre järnålder innehöll en skärva med mellanneolitisk keramik. I det här området påträffades det också flinta av neolitisk karaktär i matjorden (Winkler 2004:181f, 211f). Det osäkra stridsyxefragmentet som togs upp under avsnittet *Depå- och enkelfynd* påträffades i en grop från yngre bronsålder, cirka 250 m sydväst om det daterade diket.

Vid Fosie by 10 daterades knylhavre från ett troligen medeltida dike till 4060±75 BP (2850–2470 kal. BC 1 σ. Ua-16318) (Jönsson & Kockum 2004:47, här anges dateringen till ±70 BP men det korrekta värdet är ±75). I övrigt fanns det endast ett fåtal indikationer på neolitisk närvaro i området. En anläggning innehöll avslag med neolitisk karaktär, och matjordsundersökningen visade även den på neolitisk närvaro genom flinta som tolkats som resultatet av hushållsnära vardagsproduktion. Detta material kan inte dateras närmare inom perioden (Jönsson & Kockum 2004:40, 48f).

Valdemarsro östra (52)

Vid en förundersökning vid Valdemarsro intill Sege å undersöktes ett område med kulturlagerrester samt ett fåtal anläggningar (Öijeberg & Nilsson 1996). En brunn (Anläggning 1) undersöktes vilken mätte 2,20 x 1,70 m i plan och som var åtminstone en 1,0 m djup. Den kunde inte dokumenteras i sin helhet på grund av vattenflödet. Material från brunnens mellersta lager ^{14}C-daterades till 4120±50 BP (2860–2580 kal. BC 1 σ. Beta-84807). I området fanns det i övrigt bland annat härdrester och stolphål, men någon tolkning av platsens struktur eller närmare datering har inte varit möjlig att göra. ^{14}C-dateringen behöver inte nödvändigtvis datera

brunnen, men kan likväl representera aktiviteter i området under yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B (se Ranheden 1995 för en källkritisk diskussion kring depositions- och erosionsprocessers konsekvenser för brunnsinnehållet).

Almhov (CT 1) (53)

Almhov är framförallt förknippat med lämningar efter tidgneolitiska långhögar och dösar och med huslämningar från senneolitikum–äldsta bronsålder (figur 18 och 79). Bland den närmast kompakta närvaron av tidigneolitiska och senneolitiska aktivitetsspår på Almhov dolde sig även ett fåtal spår av aktiviteter från mellanneolitikum B (Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006) (figur 18). Lämningarna på Almhov koncentrerades till ett flackt höjdparti och en långsträckt östsluttning ned mot den numera utdikade Hyllie mosse. Underlaget bestod av moränlera med ett ökat sandinnehåll ned mot mossen. Ett av husen på området, hus 54, har daterats till mellanneolitikum B (Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006:28f) (figur 18 och 75). Huset låg uppe på det flacka partiet. Fyra stolphål efter den takbärande konstruktionen har identifierats som tillhörande det tvåskeppiga huset, men moderna störningar över dess västra del gör att det är svårt att avgöra om det funnits fler stolphål här. Inga stolphål efter vägglinjer har belagts vilket innebär att husets inneryta inte kan beräknas med exakthet. Avståndet mellan de yttre takstolphålen uppgick till 14 m och om man utgår från en bredd på 5–6 m bör husets yta ha varit åtminstone omkring 70–90 m^2 (utan tillägg för ytterligare längd förbi takstolparna). Avstånden mellan stolphålen var jämna (ca 6,5 m) med undantag av det västligaste stolphålet vilket endast låg cirka 2 m väster om det närmaste stolphålet. Detta västligaste stolphål låg även något förskjutet i förhållande till de tre övriga, något som ger en aningen skev västavslutning på stolphålsraden. Fyllningen i stolphålen var likartad med mörk brungrå siltig sand. Stolphålsdjupen skiftade något. Det östra stolphålet samt stolphålet näst längst västerut var 0,28 respektive 0,30 m djupa, medan de båda övriga var något grundare med sina 0,12 respektive 0,16 m. Stolphålen innehöll ett litet antal flintavslag och växtmakrofossilinnehållet utgjordes endast av obestämda sädesfragment. ^{14}C-dateringen gjordes på ett sådant sädesfragment från det andra stolphålet österifrån, vilket gav en datering till 4015±45 BP (2575–2475 kal. BC 1 σ. Ua-21378). Stolpsättningen ger inga direkta ledtrådar till rumsindelning, vilket inte heller det förkolnade växtmaterialet gör.

Omkring 200 m öster om hus 54, nedanför sluttningen mot Hyllie mosse, undersöktes ett större brunns- och gropsystemskomplex (Gidlöf & Johansson 2002:13f; Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006:91f) (figur 18). Komplexet

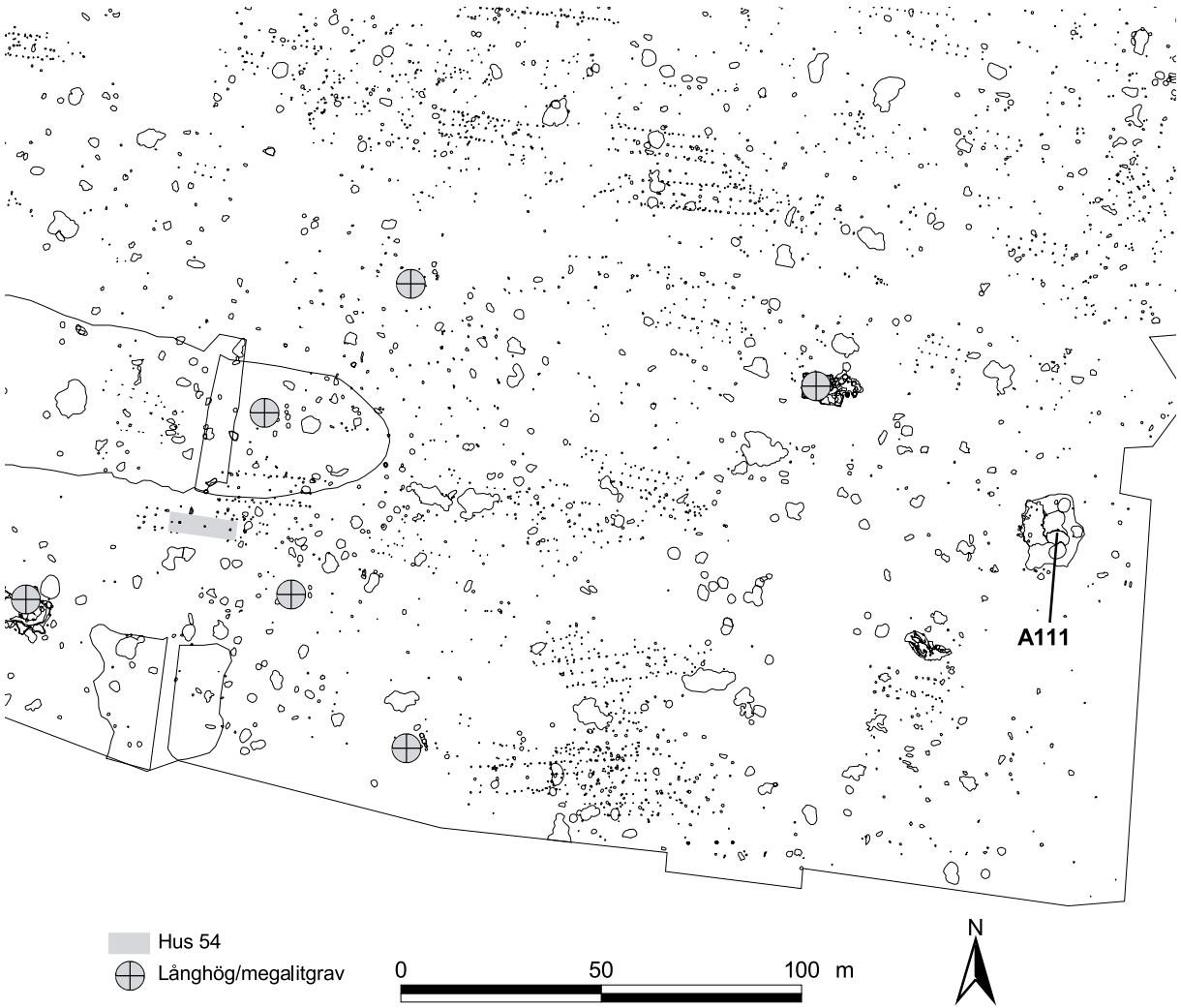

Figur 18. Hus 54 och A111 från mellanneolitikum B vid Almhov. Äldre gravkonstruktioner är markerade.

täckte en yta på cirka 20 x 14 m och bestod av flera identifierade anläggningar. Brunnen, A111, har grävts genom ett par äldre anläggningar, av vilken den ena har ^{14}C-daterats till senare delen av tidigneolitikum. Brunnen mätte 2,4 x 2,2 m i plan och var 1,4 m djup. I sektion var den övre delen trattformad medan kanterna närmare botten var lodräta ned mot den plana botten. Lagerbilden tyder på att brunnen

fyllts igen genom ras och erosion. Träkol från botten av brunnen ^{14}C-daterades till 4155±65 BP (2880–2630 kal. BC 1 σ. Ua-17395). Huruvida det daterade materialet verkligen avspeglar brunnens ålder kan inte avgöras med säkerhet eftersom risk för inblandning av äldre material finns. Fynden är sparsamma och ger inga närmare dateringsledtrådar.

Dateringarna från hus 54 respektive brunnen skiljer sig något åt vilket gör att samtidighet inte säkert kan beläggas. Närmaste äldre datering kommer från ett tvåskeppigt hus, hus 12, från vilket två ^{14}C-dateringar föreligger. Dateringarna placerar huset i mellanneolitikum A där den yngsta gav värdet 4455±70 BP (3340–3020 kal. BC 1 σ. Ua-18748). Här finns således ett ännu större glapp ner till brunnsdateringen än mellan brunnen och hus 54. Det är därmed inte omöjligt att brunnen representerar en äldre fas under mellanneolitikum B från vilken det inte har identiferats några hus. Även om samtidighet inte kan beläggas med säkerhet mellan hus 54 och brunnen ger de troligen ändå en försiktig bild av hur platsen kan ha organiserats (figur 18).

Kontinuiteten på Almhov är tydlig i fysisk bemärkelse. Långhögarna och megalitgravarna måste ha utgjort ett påtagligt inslag på platsen när man under mellan- och senneolitikum bodde alldeles intill dem. Långhögarna kan däremot ha varit delvis nederoderade (jfr Rudebeck & Ödman 2000:213). Den påtagliga närvaron av äldre flintföremål i matjorden (delvis upplöjda i modern tid) måste ha inneburit att man bokstavligt talat trampat på dem dagligen (Brink 2009). Hus 54 låg mellan två långhögar (figur 18). Hur den här kontinuiteten skall uppfattas i detalj är en svårare fråga. Att man under mellanneolitikum B och stridsyxekultur aktivt använt sig av megalitgravar som en plats för ritual är känt. Det skall troligen ses i relation till den mer privata karaktär som användandet av megalitgravarna verkar anta under mellanneolitikum B (Andersson 2003:277). Förutom det rumsligt nära förhållandet mellan hus och gravmonument har vi inga spår efter direkta aktiviteter vilka relaterar till de äldre gravarna på Almhov. Gravarnas tillstånd gav inga möjligheter att spåra aktiviteter i dem vilka skulle kunna relateras till de människor som bodde i hus 54. Platsens tidigare betydelse kan också ha utnyttjats och integrerats i den enskilda gårdens aktiva relationskapande till platsen, vilket även har varit en markering gentemot andra gårdar i området. Det är en relation som tydligt kan urskiljas under senneolitikum där vi redan i äldre delen av senneolitikum ser en närvaro av gårdar inom området som sedan stabiliseras och expanderar under århundradena som följer (Brink 2009). Kanske har denna senneolitiska bebyggelsekontinuitet sin aktiva början redan under mellanneolitikum B med en kontinuitet genom senneolitikum och äldsta bronsålder.

I sammanhanget kan en ^{14}C-datering av ett stolphål som inte kunde knytas till en konstruktion nämnas. Ett naket korn gav en datering till 3860±70 BP (2460–2210 kal. BC 1 σ. Ua-17160) (Gidlöf & Johansson 2002:12, tabell 2 – i tabellen anges materialet som emmer-/speltvete men detta är en felskrivning). Dateringen kan möjligen överbrygga det kontinuitetsbrott som tycks finnas mellan hus 54 och det äldsta belagda senneolitiska huset. Det äldsta säkra huset tillhörande den senneolitiska bebyggelsefasen är hus 26 med en datering till 3805±45 BP (2340–2140 kal. BC 1 σ. Ua-20577) (figur 76). Huset markerar början på en bebyggelseexpansion inom området, men alltså inte början på den neolitiska bebyggelsen som helhet (Brink 2009) (se figur 79).

Svågertorps industriområde F (55)

Från Svågertorps industriområde F finns det två anläggningar med ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B. Båda anläggningarna undersöktes i samband med förundersökningen (Nilsson 1997a:9). Anläggningarna låg med omkring 200 m mellanrum på sluttningarna av en nord–sydlig höjdrygg. Underlaget bestod av moränlera och sand. A101 innehöll brända ben, keramik, flintavslag, bränd flinta, bränd lera, fyra fragment av slipade flintyxor samt ett avslag med ristningar i krustan. Två av de slipade yxfragmenten har slipade smalsidor vilket tolkades som att de troligtvis kommer från tunnackiga yxor. Tolkningen får ses som osäker och ^{14}C-dateringen till 4070±110 BP (2860–2470 kal. BC 1 σ. Beta-89172) bekräftar inte denna tolkning. Dateringen gjordes på träkol. A105 utgjordes av en formmässigt otydlig anläggning med en rund sotfläck i ytan. Sotfläcken visade sig vara en nedgrävning vilken innehöll brända ben, flintavslag, bränd flinta, bränd lera och fragment av minst två trattbägare. Skärvor med streckornering på buken och en mynningsskärva med knoppar under mynningskanten tyder på en datering till senare delen av tidigneolitikum. Denna datering bekräftades inte av ^{14}C-dateringen vilken gav resultatet 4140±40 BP (2870–2630 kal. BC 1 σ. Beta-89173). Även denna datering gjordes på träkol. De båda anläggningarna tolkades vid undersökningstillfället som möjliga brandgravar vilket medförde att de brända benen analyserades. De bedömda benen kom dock från djur, i A101 bedömda som svinben (Arcini 1997).

Vid den efterföljande slutundersökningen av området undersöktes bland annat kulturlager som genom keramiken daterats till yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum. I ett av kulturlagren undersöktes en anläggning vilken tolkades som ett grophus alternativt en hyddbotten. Fynden daterade anläggningen till yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum, men en ^{14}C-datering från ett stolphål tillhörande anläggningen gav en datering till senneolitikum.

Senneolitikum finns även representerat genom en grop vilken bland annat innehöll en ythuggen flintspets/dolk (Brusling & Streijffert 2004:29ff).

Slutundersökningen gav inga ledtrådar till aktiviteter från mellanneolitikum B. De båda ^{14}C-dateringarna står därmed isolerade och är dessutom extra svårtolkade i och med att fynden i de daterade anläggningarna pekar mot tidigneolitiska aktiviteter, vilket är i överensstämmelse med resultaten från slutundersökningen. Möjligheten föreligger förvisso att det daterade träkolet representerar anläggningarnas ålder och att de påträffade fynden därmed, åtminstone delvis, skall betraktas som kronologiskt sekundärt. Äldre föremål kan ha ingått i aktiviteter under mellanneolitikum B. Här utgör förvisso yxfragmenten i A101 en osäkerhet. ^{14}C-dateringen kan vara riktig för anläggningen och fynden då bedömningen av yxfragmenten som delar av tunnackiga yxor inte är helt säker. I sammanhanget kan fyndet av B-yxfragmentet från Svågertorp (16) nämnas eftersom det hittades endast cirka 200–300 m längre österut. Det finns således antydningar om aktiviteter under mellanneolitikum B i området.

Svågertorps industriområde S (56)

Omkring 20 m väster om den stridsyxegrav som beskrivs under avsnittet *Gravar* undersöktes ett tvåskeppigt hus, hus 6, från vilket korn ^{14}C-daterades till 4210±75 BP (2900–2670 BC kal. 1 σ. Ua-18392) (Koch & Tuominen 2008:43f). Huset låg uppe på en mindre höjd där underlaget utgjordes av sandig/siltig moränlera (figur 19 och 75). Huset låg delvis inom ett större lager, vilket gjorde att flera stolphål inte blev synliga förrän lagret schaktats bort. Huset har enligt tolkningen haft fyra stolpar i den takbärande konstruktionen. Djupet på dessa stolphål var 0,14–0,29 m. Väggstolphål saknas med ett undantag, ett 0,13 m djupt stolphål i det nordvästra hörnet. Fynd var sparsamt förekommande med endast mindre mängder flinta och bränd lera. Undantag fanns dock i form av det näst sydligaste stolphålet (vilket även var det som daterades) där ett större fragment av en slipsten och en fossiliserad sjöborre låg nedlagda. Fynden kan tolkas i termer av rituell deposition. Sjöborrar i hus har förknippats med magiska ritualer, även om det inte belagts i neolitiska sammanhang tidigare (Carlie 2004:155ff; 194ff). Lagret, A2210, som nämndes ovan innehöll boplatsmaterial i form av slagen flinta, keramik, bränd lera och ett slipstensfragment (figur 19). Den brända leran kopplades inledningsvis ihop med rasmassor från hus 6, men keramikdateringen av lagret till mellanneolitikum A I–II och ^{14}C-dateringen av hus 6 kunde inte bekräfta ett sådant samband. En längre boplatskontinuitet kan inte uteslutas, men kan med det underlag som finns till hands inte bekräftas.

Det nära rumsliga sambandet med stridsyxegraven kan inte tillmätas någon klar betydelse i form av medveten platskontinuitet. ^{14}C-dateringarna skiljer närmare 400

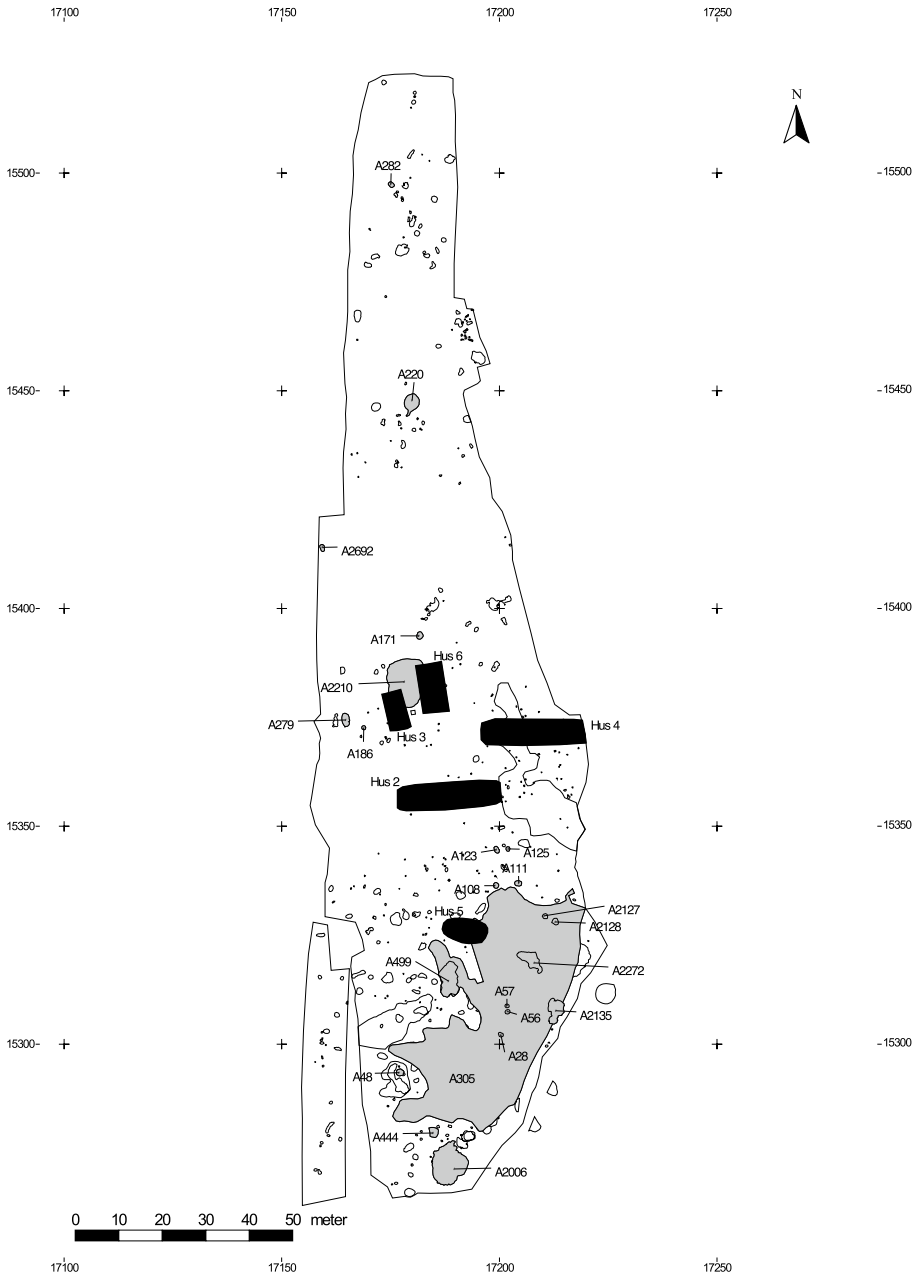

Figur 19. Översikt Svågertorps industriområde S med bl.a. hus 6, stridsyxegraven A279 och lagret A2210 (efter Koch & Tuominen 2008, bilaga 3).

BP år (tabell 5). Lämningarna inom området avslöjade inga spår efter kronologiskt mellanliggande aktiviteter. Det finns däremot uppgifter om äldre neolitiska aktiviteter vilka kan ha varit tydliga. En bortodlad långdös finns omtalad i fornminnesregistret och har enligt den där angivna lokaliseringen endast legat omkring 100 m nordost om huset och stridsyxegraven. Ett försök att identifiera resterna av långdösen gjordes i samband med den arkeologiska undersökningen och lagerrester med bland annat keramik från mellanneolitikum A I–II påträffades. Om detta verkligen utgör spåren efter en långdös får dock ses som oklart (se Sandén 1995:61). Har en eventuell långdös funnits här bör den ha varit markant synlig i landskapet när både huset och stridsyxegraven anlades (jfr kv. Bronsyxan (91) under avsnittet *Gravar*).

Petersborg 6 (57)

Från Petersborg 6 finns det en ^{14}C-datering till mellanneolitikum B. Petersborg 6 utgjordes av en mindre höjd som omgavs av låglänta områden. En grop, A197, ^{14}C-daterades till senare delen av mellanneolitikum B (Siech & Berggren 2002:65f). Träkol (ek) daterades till 3950±75 BP (2570–2330 kal. BC 1 σ. Ua-11934). Gropen var oregelbunden i plan och mätte 2,3 x 2,1 m medan djupet som mest uppgick till 0,4 m. Botten var oregelbunden. Fyllningen bestod av grå till gråsvart lera med träkolsfragment koncentrerade till de undre lagren. Slagen flinta, mindre mängder bränd flinta samt en obestämd keramikskärva utgjorde tillsammans med ett tiotal fragment av brända hasselnötsskal de enda fynden i gropen. Övriga neolitiska faser på platsen representerades av tidigneolitiska anläggningar samt ett senneolitiskt hus vilket ^{14}C-daterades till 3765±75 BP (2300–2030 kal. BC 1 σ. Ua-11858), senneolitiska fynd i kulturlager samt en senneolitisk grav (Siech & Berggren 2002:85ff). Den mellanneolitiska fasen tolkades av rapportörerna med viss försiktighet som en mindre intensiv fas på platsen jämfört med den tydligt representerade tidigneolitiska fasen (Siech & Berggren 2002:144).

Elinelund 2B (58)

Från Elinelund 2B finns sammanlagt fem ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B. Hus 1, hägnadsrester samt ett stolphål (A1521) har fått dateringar till perioden (figur 20, 75 och tabell 8). Området kännetecknades av en flack topografi men där boplatslämningarna låg på en mindre terrassliknande förhöjning. Jordarten i området utgjordes av morängrovlera (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:16, 102ff). Hus 1 var tvåskeppigt och kan utifrån de sporadiska vägg- och gavelstolphålen ha varit 13–14 m långt och cirka 6 m brett med en till synes rektangulär form (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:127ff). Det ger en inneryta på 80–85 m^2. Tre stolphål har bedömts

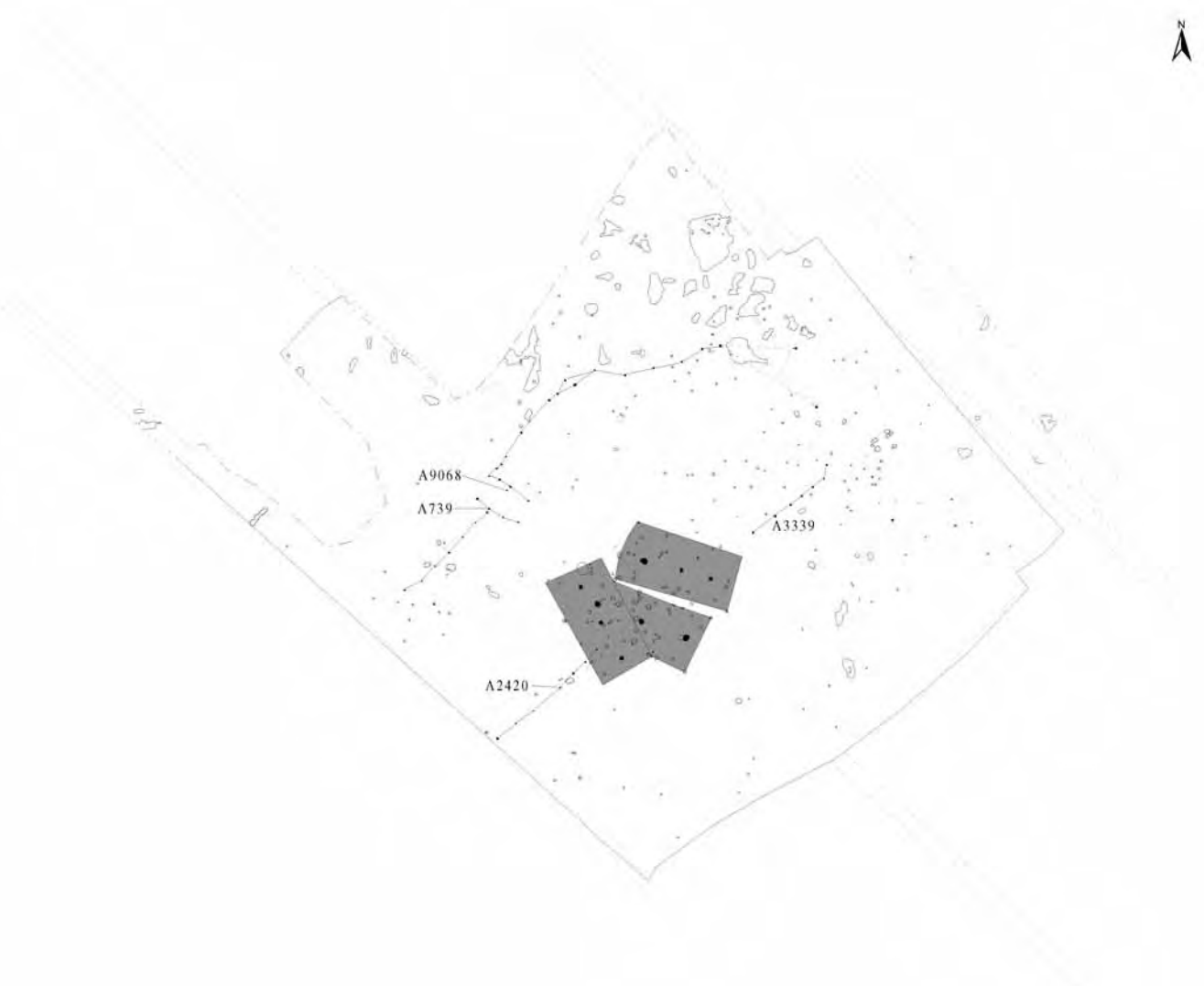

Figur 20. Elinelund 2B med hus och hägnadsrester. Hus 1 är det nordligaste huset, därefter hus 3 och hus 2 (efter Sarnäs & Nord Paulsson 2001:134, figur 121).

tillhöra den takbärande konstruktionen medan sex tolkats som vägg- eller gavelstolphål. Stolphålen efter den takbärande konstruktionen var 0,40–0,80 m djupa medan vägg- och gavelstolphålen var cirka 0,10–0,40 m djupa.

Fynden består av 24 avslag och 26 g keramik där merparten av fynden återfanns mot gavlarna på huset. Huvuddelen av det förkolnade växtmaterialet påträffades i

det västliga takstolphålet. Naket korn och emmer-/speltvete har identifierats, liksom flera trädslag. Ek dominerade i takstolphålen men det fanns även lönn, alm, bok, ask och hagtorn/vildapel/rönn. Det finns sammanlagt tre ^{14}C-dateringar från hus 1. Från det mellersta takstolphålet daterades emmer-/speltvete vilket gav en datering till tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 8). Eftersom dateringen var oväntad daterades ytterligare ett sädeskorn, denna gång naket korn, från det västliga takstolphålet. Dateringen blev 3565±70 BP (2030–1770 kal. BC 1 σ. Ua-13279), vilket motsvarar senare delen av senneolitikum. Dessa avvikande dateringar gjorde att träkol från ek daterades från samma stolphål som den första dateringen vilket resulterade i en liknande datering som den första, det vill säga till tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 8). Hus 1, liksom hus 2 och 3 (se nedan), ansågs dock ha sitt ursprung i senneolitikum (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:154), vilket gör att dateringarna till mellanneolitikum skulle vara ett resultat av sekundär inblandning. Ytterligare dateringar skulle behövas för att klargöra husets ålder.

Stolpsättningen ger inga omedelbara ledtrådar till rumsindelningen av huset. Sädeskornen som framför allt påträffades i det västliga takstolphålet föranledde däremot tolkningen att den här delen innehållit ett sädesförråd, vilket i sin tur kan tyda på en bostads-/köksdel (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:128). Tolkningen av den här delen som bostad- och köksdel stärks av att det i de båda västliga takstolphålen fanns flest antal trädslag representerade. Den dominerande eken antas tillhöra konstruktionen medan övriga arter kan komma från en härd som legat i den här delen av huset.

Som framgår av figur 20 fanns det ytterligare två hus samt hägnadsrester på området (Sarnäs & Paulsson 2001:129ff). Hus 2 och 3 var konstruktionsmässigt lika hus 1 med vardera tre stolphål efter den takbärande konstruktionen. Liksom i hus 1 dominerar sädeskornen i de västra delarna vilket gör att husens inre struktur verkar ha varit mycket lika. I hus 3 har motstående ingångspartier identifierats i den östra delen av huset vilket kan tyda på att detta även varit fallet i hus 1 och 2. Från hus 2 ^{14}C-daterades emmer-/speltvete från det östra takstolphålet till 3785±65 BP (2340–2050 kal. BC 1 σ. Ua-12657). I hus 3 ^{14}C-daterades emmer-/speltvete från det mellersta takstolphålet och naket korn från ett av ingångsstolphålen. Dateringen från takstolphålet blev 3740±85 BP (2290–2020 kal. BC 1 σ. Ua-12658) medan stolphålet i ingången gav värdet 3750±55 BP (2280–2040 kal. BC 1 σ. Ua-13944). Hus 2 tycks därmed vara något äldre. Överlappningen mellan husen (figur 20) visar också på att de inte kan vara samtida. Det fanns ingen överlappning mellan hus 2 och 3 respektive hus 1, men om den senneolitiska dateringen av hus 1 är den riktiga kan detta vara det yngsta huset på platsen (se även Brink 2009). Två ^{14}C-dateringar

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Hus 1	Ua-12656	4110 ± 60	2860–2570 BC
Hus 1	Ua-14285	4065 ± 60	2840–2480 BC
Stolphål	Ua-13946	3970 ± 55	2580–2350 BC
Hägnad	Ua-14974	3935 ± 75	2570–2290 BC
Hägnad	Ua-12660	3900 ± 85	2490–2200 BC

Tabell 8. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från Elinelund 2B (fallande BP-ålder) (efter Sarnäs & Nord Paulsson 2001 tab. 47 & 84). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

placerar hägnadsresterna i den allra senaste delen av mellanneolitikum B–senneolitikum (tabell 8), medan en tredje datering ligger i senare delen av senneolitikum, 3595±65 BP (2120–1830 kal. BC 1 σ. Ua-12659). Hägnaden kopplas samman med den senneolitiska bebyggelsen (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:135). De identifierade öppningarna i hus 3 är intressanta i förhållande till hägnadsresterna. Om hägnaden löpt an mot huset antyder detta att husets öppningar legat utanför hägnaden. Möjligen har det funnits ytterligare öppningar i hägnaden längs den östra sidan eller så har det funnits fler öppningar i husets västra del så att det varit möjligt att komma in i huset inifrån den inhägnade ytan. Hägnadens och husets/husens bevaringsförhållande tillåter inga närmare slutsatser i frågan. Ytan innanför hägnaden var relativt anläggningsfattig (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:135) och ger inga omedelbara ledtrådar till vilka aktiviteter som försiggått här. Den matjordsarkeologiska insatsen visade att boplatsområdet sträckte sig över ett större område än vad som kunde beläggas genom nedgrävda anläggningar, något som till viss del kan vara ett resultat av utplöjning. Området innanför hägnaden och över husen kunde inte ges en heltäckande matjordsarkeologisk undersökning eftersom detta område i stort var framschaktat redan vid förundersökningen. Det flintmaterial som påträffades utanför hägnaden består bland annat av avslag från tillhuggning av fyrsidiga flintredskap, vilka till största delen härrör från de senare stadierna i yxtillverkningsprocessen (steg 3 och 4, se Högberg 1998). Trots att ytan innanför hägnaden inte undersöktes är tendensen att antalet avslag avtar in mot hägnads- och husområdet, något som tolkades som ett möjligt resultat av att denna yta hölls fri från avfall (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:138ff; se även Sarnäs 2008:47ff). Det bör tilläggas att matjordsfyndens kronologiska hemvist inom neolitikum till viss del är oklar eftersom aktiviteter från tidigneolitikum II–mellanneolitikum A II också belagts inom området, bland annat i form av en stor grop med stenpackning vilken innehöll rikligt med keramik samt delar av ett människokranium. Utifrån en jämförelse mellan fynden i matjorden och fynd i anläggningar från denna äldre fas drogs slutsatsen att huvuddelen av matjordsfynden bör kopplas till fasen mellanneolitikum B–äldre bronsålder. Det styrks även av fynden från lösfyndssamlingen på Bunkeflo 9:4 (8), vilken är ett

resultat av fyndinsamling från ett område inom vilket Elinelund 2B låg (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:147).

Kontinuiteten på platsen framstår som relativt tydlig oavsett om hus 1 skall föras till mellanneolitikum B eller till senneolitikum. Om den äldre dateringen av hus 1 är riktig kan det förvisso tyda på ett visst bebyggelseuppehåll på platsen. Husens rumsliga relation tyder snarast på en direkt kontinuitet mellan husbyggena på platsen. Det stora antalet stolphål vilka inte kunnat föras samman i tolkningsbara kontexter antyder dessutom fler konstruktioner på platsen (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:136). En ^{14}C-datering på naket korn till mellanneolitikum B från ett sådant kontextlöst stolphål är intressant eftersom det möjligen pekar på en konstruktion från en fas efter den som hus 1 kan representera (tabell 8). Att det förelegat en platskontinuitet från mellanneolitikum B och in i senneolitikum tycks alltså klart. ^{14}C-dateringarna av sädeskorn kan tolkas som tecken på odling och matberedning på platsen eller i närområdet under mellanneolitikum B. Det rumsligt täta sambandet mellan de daterade kontexterna gör sammantaget att kontinuiteten från mellanneolitikum B och in i senneolitikum här tolkas som ett resultat av medveten placering av bebyggelse inom ytan. Området har utgjort platsen för en gård under flera generationer.

Svågertorps industriområde D (59)

Inom den begränsade undersökningsytan Svågertorps industriområde D (endast ca 1 200 m^2 stort) identifierades en stolpkonstruktion vilken tolkades som resterna efter ett tvåskeppigt hus (Onsten-Molander & Linde 2002:49ff) (figur 21 och 75). Området var kraftigt påverkat av diken tillhörande en vångagräns och av markarbeten i samband med moderna vägbyggen. Hus 14 låg i relativt flack terräng i en svagare nord–nordvästlig sluttning. Underlaget utgjordes av sandig moränlera. Fem stolphål i vad som tolkats som resterna efter den takbärande konstruktionen identifierades. Linjen med stolphål var dock något skev, vilket gör hustolkningen osäker. Stolphålen hade ett genomsnittligt djup på 0,25 m. Huset har ^{14}C-daterats (korn) till 4025±45 BP (2580–2470 kal. BC 1 σ. Ua-19306). Fynden från stolphålen består av flintavslag samt en keramikskärva med streckdekor, vilken inte har kunnat dateras närmare.

Området dominerades förutom av vångagränsen av större kulturlagerpartier. Hus 14 låg delvis i ett av dessa kulturlager (A1). Kulturlagret innehöll boplatsmaterial i form av flinta, bränd lera, ben, slipstensfragment och keramik, företrädesvis tillhörande tidigneolitisk tid, men bronsålder fanns också representerat. I ett gropsystem i kanten på kulturlagret, norr om hus 14 påträffades bland annat eggdelen till en tunnackig flintyxa. Fyndmaterialet antyder således aktiviteter under en betydligt äldre fas än vad ^{14}C-dateringen av hus 14 gör. En möjlig indikation på stridsyxe-

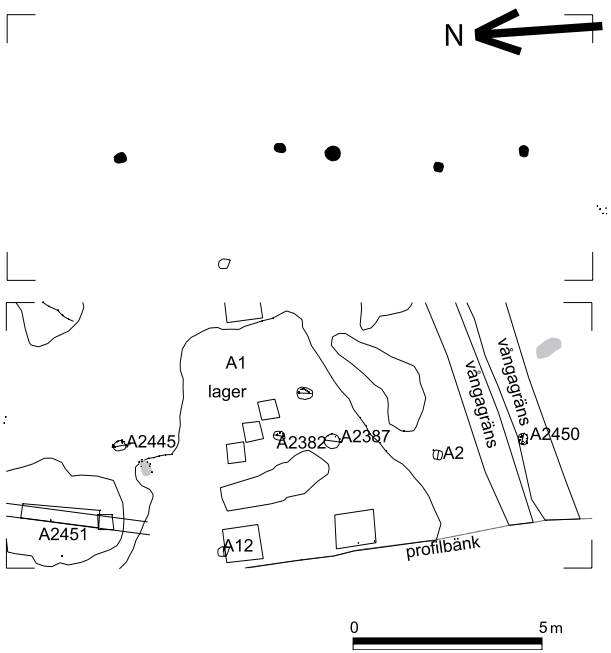

Figur 21. Hus 14 på Svågertorps industriområde D. Övre bilden visar de stolphål som tolkas ingå i hus 14 medan den undre även visar omgivande anläggningar (efter Onsten-Molander & Linde 2002:52, figur 50).

kultur påträffades norr om område D vid en arkeologisk provundersökning. Här påträffades ett eldskadat slipstensfragment vilket påminde om stridsyxekulturens facetterade slipstenar (Svensson 1995:6). En säker bedömning kunde inte göras.

Hotelltomten (61), Hyllie station (CT 3) (62), Hyllie 4:2 & 4:3 (67) & Hyllie 155:91 (78)

Hotelltomten, Hyllie station och Hyllie 4:2 & 4:3 utgör ett sammanhållet område med lämningar i form av gravar och bebyggelsespår som sträcker sig från mesolitikum–järnålder (Hadevik m.fl. 2006; Carlson 2007). Områdena omfattade topografiskt delar av en höjd med en flack, långsträckt västsluttning ned mot en numera utdikad våtmark. Underlaget bestod av moränlera med en övergång till sandigare underlag ut i den tidigare våtmarken. De neolitiska lämningarna koncentrerades framför allt till en zon längs våtmarken där ett långsträckt fyndrikt kulturlager bredde ut sig och till ett område med gravar på höjden öster om våtmarken (figur 22). Kulturlagret har troligen sträckt sig ytterligare åt både norr och söder vilket kulturlagerrester tydde på. Större och mindre gropar och gropsystem har grävts genom lagret under olika tidsperioder vilket innebär att stratigrafin var komplice-

rad. Möjligheten att datera enskilda gropar försvåras också av den uppenbara risk för sekundär inblandning av fynd från kulturlagret som finns. Keramiken i kulturlagret kan i huvudsak tillskrivas trattbägarkultur och dateringstyngdpunkten ligger i mellanneolitikum A. Fynd från den här perioden fanns i både kulturlager och gropar.

Tre anläggningar med keramik tillhörande trattbägarkultur har ^{14}C-dateringar där värdena ligger i mellanneolitikum B (Hadevik m.fl. 2006:56ff) (tabell 9). Den äldsta dateringen är från ben från nötkreatur vilket låg i ett gropsystem, A1827, i kulturlagret. Keramiken dateras till yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum A. De stratigrafiska förhållandena var dock komplicerade och det kan inte uteslutas att A1827 omfattar aktiviteter under flera perioder, vilket antyds av ^{14}C-dateringen som avviker tydligt från den förväntade dateringen. Utöver ben från nöt fanns också svin, får/get, kronhjort och torsk representerat men på grund av dateringsproblematiken går det inte att med säkerhet avgöra den kronologiska tillhörigheten för benen. ^{14}C-dateringen från gropen A1471, vilken tolkats som en lertäkt, kan däremot ses som mindre problematisk eftersom fyndmaterial från den placerats i senare delen av mellanneolitikum A. ^{14}C-dateringen gjordes på träkol (ask). En keramikskärva dekorerad med en stor rund grop samt fragment av en lerskiva, som kan ha haft dekor i form av inristade koncentriska cirklar på ovansidan, låg i gropen. Ben från nötkreatur påträffades också. A1618 ingick tillsammans med ett antal andra anläggningar i vad som bedömdes vara en aktivitetsyta. A1618 innehöll bland annat en stor trattbägare med en rad pålagda vulster under mynningskanten och en mindre trattbägare med vertikala linjer på buken. En malsten (underliggare) låg ovanpå anläggningen men det är oklart om den tillhörde denna. Även omkringliggande anläggningar inom aktivitetsytan innehöll trattbägarkeramik, bland annat kragflaskdelar, vilket föranledde en datering av aktivitetsytan till tidigare delen av mellanneolitikum A. ^{14}C-dateringen, vilken gjordes på träkol från ask, är sen i förhållande till keramikdateringen. Det kunde inte med säkerhet fastställas vilken datering som representerar anläggningens ålder. Det finns även ett fåtal indicier på aktiviteter under mellanneolitikum B i området i form av fynd i matjorden. Det rör sig om spån från bipolära kärnor och enstaka fragment av håleggade yxor. Yxfragmenten är små och en senneolitisk datering kan inte uteslutas.

Ett större eggfragment från en håleggad yxa påträffades i matjorden längre upp mot höjden. Fragmentet förs enligt definitionsavgränsningarna i det här arbetet in under bo- och aktivitetsplatser men dess belägenhet nära ett område med en belagd senneolitisk grav och flera troliga senneolitiska gravar gör att det inte går att utesluta att yxfragmentet kommer från en sönderplöjd grav. Omedelbart söder och öster om det här gravfältet undersöktes ytterligare bebyggelse- och gravlämningar från neo-

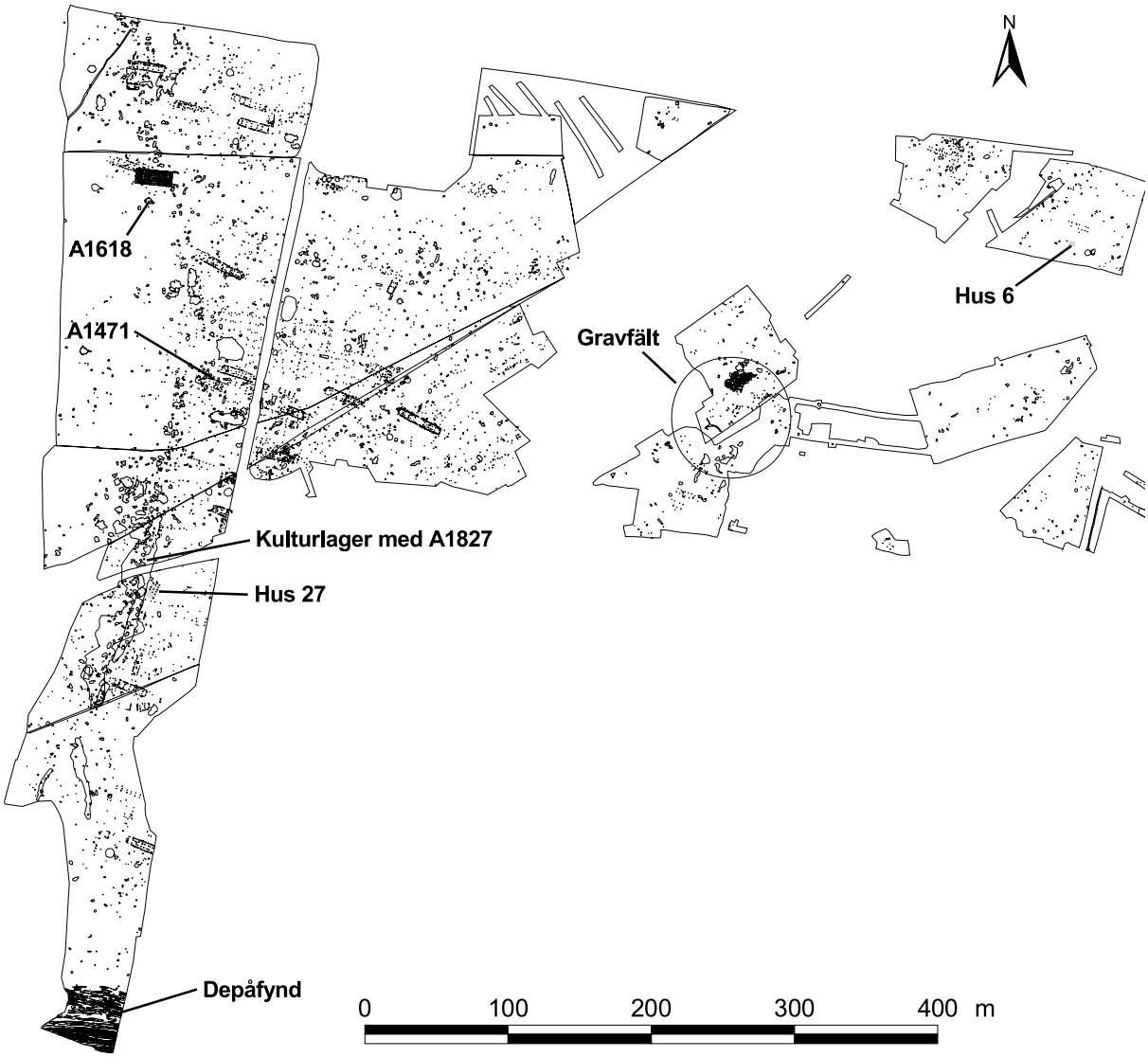

Figur 22. Anläggningar och hus vid Hotelltomten, Hyllie station och Hyllie 4:2 & 4:3 med datering till mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum.

litisk tid inom Hyllie 4:2 & 4:3 (Carlson 2007). Även här har mellanneolitikum B visat sig genom ^{14}C-dateringar, vilket ger en allmän bekräftelse på aktiviteter i området under perioden (tabell 9). De daterade kontexterna är också här delvis problematiska. Två hus, hus 3 och hus 5, ^{14}C-daterades till mellanneolitikum B (tabell 9).

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Hus 5	Ua-24778	4245 ± 45	2910–2750 BC
A1827	Ua-21659	4195 ± 40	2890–2690 BC
A1471	Ua-18808	4150 ± 55	2880–2630 BC
A1618	Ua-21145	4055 ± 65	2840–2480 BC
Hus 8	Ua-21029	3960 ± 50	2570–2340 BC
Hus 3	Ua-24776	3935 ± 45	2490–2340 BC

Tabell 9. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från Hotelltomten, Hyllie station, Hyllie 4:2 & 4:3 samt Hyllie 155:91 (fallande BP-ålder) (Hadevik m.fl. 2006; Carlson 2007; Andréasson, Sandén & Grehn 2008). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

Båda dateringarna gjordes på träkol från ek. Dateringarna kan inte i något av fallen sägas avspegla husens verkliga ålder. Husen har bedömts som treskeppiga konstruktioner med en datering till brons- eller järnålder (Carlson 2007:32ff).

Tidigare delen av senneolitikum är tämligen väl representerat inom området som helhet (figur 22). Perioden representeras bland annat genom hus och ett depåfynd bestående av två tjocknackiga, håleggade flintyxor, varav en med utsvängd egg (Hadevik m.fl. 2006:70ff) (figur 23). Det äldre av de båda sporadiskt bevarade senneolitiska husen, hus 27, ^{14}C-daterades till 3805±70 BP (2400–2130 kal. BC 1 σ. Ua-17503) (figur 76). Dateringen gjordes på ett sädesfragment. Inte långt från de båda treskeppiga husen som nämndes ovan låg en stolpbod, hus 6, som ^{14}C-daterades till tidigare delen av senneolitikum (Carlson 2007:17) (figur 76). Dateringen gjordes på ett sädeskorn och gav resultatet 3805±50 BP (2340–2140 kal. BC 1 σ. Ua-24779). Dateringen kan förvisso avspegla en sekundär inblandning, men det finns andra dateringar till neolitikum från liknande konstruktioner i Malmöområdet vilket gör att dateringen kan var riktig. Trots det stora avståndet mellan husen kan det inte uteslutas att hus 6 och hus 27 ingått i en senneolitisk gårdsenhet i området. Det finns även dateringar från gravfältet uppe på höjden som tyder på aktivitet under tidigare delen av senneolitikum (Hadevik m.fl. 2006:167ff; Carlson 2007:27). En senneolitisk grav innehöll tänder efter ett barn som avlidit vid 6–8 års ålder samt en flintdolk av en tidig typ. En stenpackning som möjligen är en del av en grav daterades till 3795±40 BP (2290–2140 kal. BC 1 σ. Ua-24782).

Från Hyllie 155:91 norr om Hotelltomten kommer en svårtolkad stolpkonstruktion med en ^{14}C-datering till mellanneolitikum B (träkol från ek) och en till äldre järnålder (Andréasson, Sandén & Grehn 2008) (tabell 9). Stolpkonstruktionen har tolkats som ett hus (hus 8). Huset består nästan uteslutande av vad som tolkats som stolphål efter väggar. Stolphål efter en takbärande konstruktion har inte identifierats, vilket gör att takets tyngd bör ha burits av väggarna såvida eventuella takbärande stolpar inte varit nedgrävda eller endast marginellt nedgrävda. Konstruktionen påminner närmast om en hustyp som finns belagd från vikingatid–tidig medeltid

(se t.ex. Skov 1994) och några neolitiska paralleller har inte kunnat beläggas. Konstruktionen bedöms här som yngre än mellanneolitikum B. Dateringen till denna period kan ses som en generell indikation på aktiviteter i området, möjligen knuten till platserna ovan.

Den neolitiska bosättningen inom det stora område som beskrivits här framstår utifrån de omfattande lämningarna som tämligen intensiv. Gynnsamma bevaringsförhållanden för kulturlagret förstärker givetvis bilden. Aktiviteternas omfattning under de olika perioderna skiftar sett till material och dateringar då mellanneolitikum A och senneolitikum verkar dominera med exempel på varierad och tämligen omfattande boplatsaktivitet och begravningar. Mellanneolitikum B är något mer sporadiskt representerat, framför allt i fyndmaterialet, men genom enstaka fynd och ^{14}C-dateringar finns det antydningar om en aktivitetskontinuitet som även omfattar mellanneolitikum B. De närmare kronologiska förhållandena kan inte redas ut, det vill säga det är inte möjligt att klargöra huruvida det funnits en fortlöpande bosättning inom området genom hela mellanneolitikum B. Bosättningen tycks i huvudsak ha orienterats mot det större våtmarksområdet åt väster, men höjden kan också ha använts för bosättning.

Figur 23 (till vänster). De båda yxorna (MK 65:100028 & MK 65:100029) från Hyllie station. Yxorna är 15 cm respektive 14,5 cm långa. Foto: Jane Jansen, Malmö Museer.

Svågertorps industriområde U (64)

Inom Svågertorps industriområde U undersöktes vad som tolkats som ett osäkert tvåskeppigt hus, hus 4, vilket låg i en sydvästsluttning (Bäck & Gruber 2008:14ff) (figur 24 och 75). Enligt tolkningen har huset haft tre takbärande stolpar. Stolphålsdjupen varierade mellan 0,24 till 0,40 m. Ett fåtal väggstolphål har identifieras och de indikerar ett avstånd mellan tak- och vägglinje på ungefär 2,5 m vilket skulle ge huset en bredd på cirka 5 m. Avståndet mellan de yttre stolphålen i taklinjen uppgick till omkring 7,5 m. En uppskattning av husets längd till cirka 13 m har gjorts utifrån ett möjligt vägg/gavelstolphål i den nordöstra delen. Stolphålet undersöktes inte varför tolkningen får ses som osäker. Husets inneryta skulle utifrån tolkningarna av längd och bredd ha legat på omkring 65 m^2. Huset ^{14}C-daterades till 4085±55 BP (2860–2490 kal. BC 1 σ. Ua-20997). Dateringen gjordes på material från ett stolphål ingående i den södra vägglinjen. Stolphålen innehöll inga fynd. Några säkra relaterade aktivitetslämningar har inte påträffats. Två större lagerbildningar, A915 och A612, låg sydväst respektive nordost om huset, och de har tolkats som delvis samtida med huset även om inga fynd i dem med säkerhet kan knytas till mellanneolitikum B (Bäck & Gruber 2008:53). Enstaka gropar med neolitisk keramik har undersökts kring huset. De innehöll bland annat tvärsnoddsornerad keramik av tidig- eller mellanneolitisk typ.

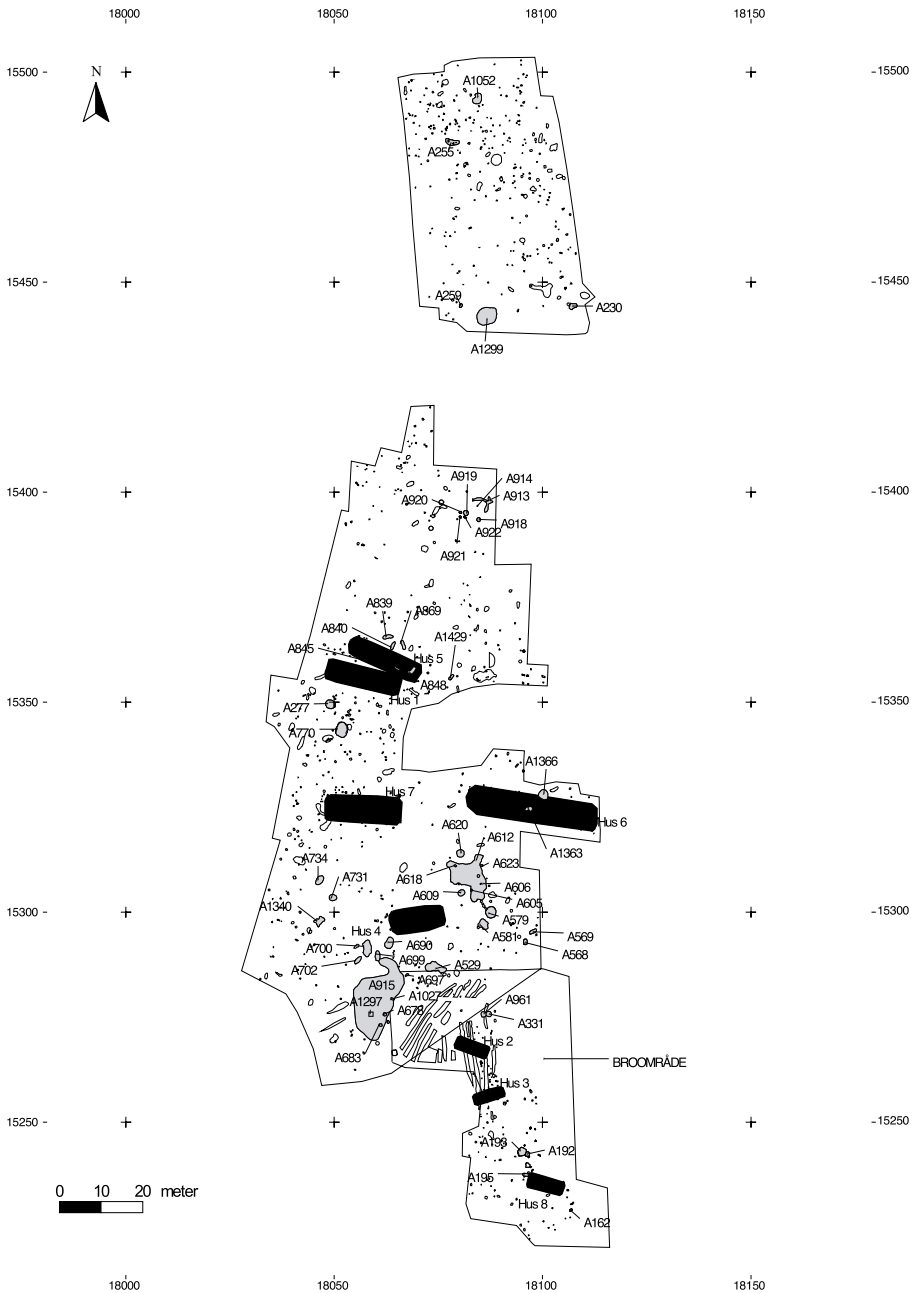

Figur 24. Översikt Svågertorps industriområde U med bl.a. hus 4, lager A915 och A612 (efter Bäck & Gruber 2008, bilaga 1).

Vintrie IP (66)

Vintrie IP är det undersökningsområde som uppvisar det största antalet stolpkonstruktioner ^{14}C-daterade till mellanneolitikum B i Malmöområdet (Hammarstrand Dehman, Jansen & Hanny 2007) (figur 25, 75 och tabell 10). Det är också ett område som i likhet med främst Elinelund 2B (58) tydligt visar på problematiken kring ^{14}C-dateringar, och på förhållandet mellan mellanneolitikum B och senneolitikum. Vintrie IP bestod av två boplatslägen separerade av före detta våtmarksområden. Boplatslägena låg på svaga, flacka förhöjningar och underlaget utgjordes av moränlera. Här diskuteras och tolkas bebyggelsen utifrån fokus på mellanneolitikum B. Lämningarna och dateringarna tillåter dock olika tolkningsmöjligheter. En tolkning utifrån ett senneolitiskt perspektiv har presenterats i ett annat sammanhang (Brink 2009). Bebyggelsens utveckling utifrån två olika scenarier har dessutom presenterats i rapporten över undersökningen (Hammarstrand Dehman, Jansen & Hanny 2007:147f).

På det norra boplatsläget har tre stolpkonstruktioner – två stolpbodar och ett tvåskeppigt hus – fått dateringar till mellanneolitikum B (figur 25). Stolpboden, hus 26, bestod av fyra kraftiga stolphål med djup på 0,43–0,46 m. Huset har fått två något motsägande ^{14}C-dateringar (på speltvete respektive korn) till senare delen av mellanneolitikum B respektive senare delen av senneolitikum. Stolpboden, hus 27, hade något klenare stolphål vilkas djup uppgick till 0,16–0,28 m. Huset har ^{14}C-daterats (träkol) till den tidigare delen av mellanneolitikum B. Det tvåskeppiga huset, hus 24, har två ^{14}C-dateringar (träkol) – en till mellersta mellanneolitikum B och en till mellersta senneolitikum vilket antyder att det är yngre än hus 27. Husen kan inte vara samtida utifrån det stratigrafiska förhållandet. Dateringen till senneolitikum gjordes på träkol från ett stolphål som då tolkades som en del i en treskeppig konstruktion. Efter dateringen omvärderades detta och det daterade stolphålet tolkades som en del av en vägglinje i hus 24. Omdateringen gjordes på träkol från ett stolphål (det västra) i vad som tolkats som resterna av den takbärande delen vilket då gav en datering till mellanneolitikum B. Ytterligare en omdatering misslyckades på grund av att materialet var för litet för datering. Hus 24 bestod av tre relativt kraftiga stolphål efter den takbärande konstruktionen samt rester efter vägglinjerna. Djupet på stolphålen i taklinjen har uppgått till 0,30–0,60 m. Väggstolphålen var klenare med djup på mellan 0,10 m och 0,21 m. Stolpsättningen i taklinjen med längst avstånd mellan det mellersta och västra stolphålet (ca 7 m) antyder ett något större rum i husets västra del, men det bör påpekas att ett dike skar genom huset mellan dessa stolphål, vilket gör att det kan ha funnits ytterligare ett stolphål här. Husets bredd har utifrån de

bevarade vägglinjerna beräknats till cirka 5,50 m. Vägglinjerna antyder ett relativt långsträckt hus där kurvaturen ger en svag antydan om att gaveln legat omkring 4 m väster om den västligaste takstolpen. Om huset har sträckt sig med motsvarande förhållande mellan takstolpe och gavel i den östra delen har husets totala längd uppgått till cirka 19 m vilket skulle ge en inneryta på 105 m^2. Möjligen kan ett något indraget stolphål tyda på att en ingång legat vid den mellersta takstolpen i husets norra långsida.

Inom det södra boplatsläget undersöktes två stolpkonstruktioner med ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B vilka tolkades som resterna efter tvåskeppiga hus (figur 25). Hus 100 bestod av fyra avståndsmässigt något oregelbundet placerade stolphål där tre tolkades som rester efter den takbärande konstruktionen och det fjärde (östligaste) som ett gavelstolphål. Stolphålsdjupen uppgick till mellan 0,13 och 0,26 m. Den första ^{14}C-dateringen (träkol) placerade huset i tidigare delen av mellanneolitikum B medan omdateringen (sädesfragment) gav en datering till äldre bronsålder. Dateringarna är således kraftigt skilda från varandra och det kan inte med säkerhet avgöras vilken datering som är den riktiga för konstruktionen. Tvåskeppiga konstruktioner finns fram till och med äldsta bronsålder. Den senare dateringen är därmed inte typologiskt otänkbar även om exemplen på tvåskeppiga jämförbara konstruktioner från den här tiden är relativt fåtaliga (jfr t.ex. med hus 92 och 95 från Fosie IV, Björhem & Säfvestad 1989:52ff). Jämförelsematerialet från mellanneolitikum B är också otillräckligt för att ge klara typologiska ledtrådar i frågan. Hus 25 bestod av tre stolphål vilka tolkades som rester efter en takbärande konstruktion. Stolphålsdjupen uppgick till 0,20–0,40 m med de djupaste stolphålen i väster. Avståndet mellan stolphålen var något jämnare än i hus 24 med 6 m mellan det västra och mellersta stolphålet och 6,5 m mellan det mellersta och östra stolphålet. Den första ^{14}C-dateringen (träkol) placerar konstruktionen i mellersta mellanneolitikum B medan omdateringen (träkol från ek) hamnade i yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum.

De resultatmässigt spridda ^{14}C-dateringarna försvårar en bedömning av platsens inre struktur. De daterade träkolsproverna är inte vedartsbestämda (undantaget en

Tabell 10. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från Vintrie IP (fallande BP-ålder). Fälten till höger anger resultaten från omdateringarna av respektive hus (Hammarstrand Dehman, Jansen & Hanny 2007). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Hus 100	Ua-22545	4175 ± 45	2880–2670 BC	Ua-23024	3345 ± 45	1690–1530 BC
Hus 27	Ua-22544	4130 ± 40	2870–2620 BC	-	-	-
Hus 25	Ua-22542	4015 ± 45	2575–2475 BC	Ua-23061	3845 ± 50	2450–2200 BC
Hus 24	Ua-22537	3685 ± 45	2140–1980 BC	Ua-22541	3970 ± 40	2570–2460 BC
Hus 26	Ua-22543	3965 ± 40	2570–2400 BC	Ua-23008	3620 ± 45	2040–1910 BC

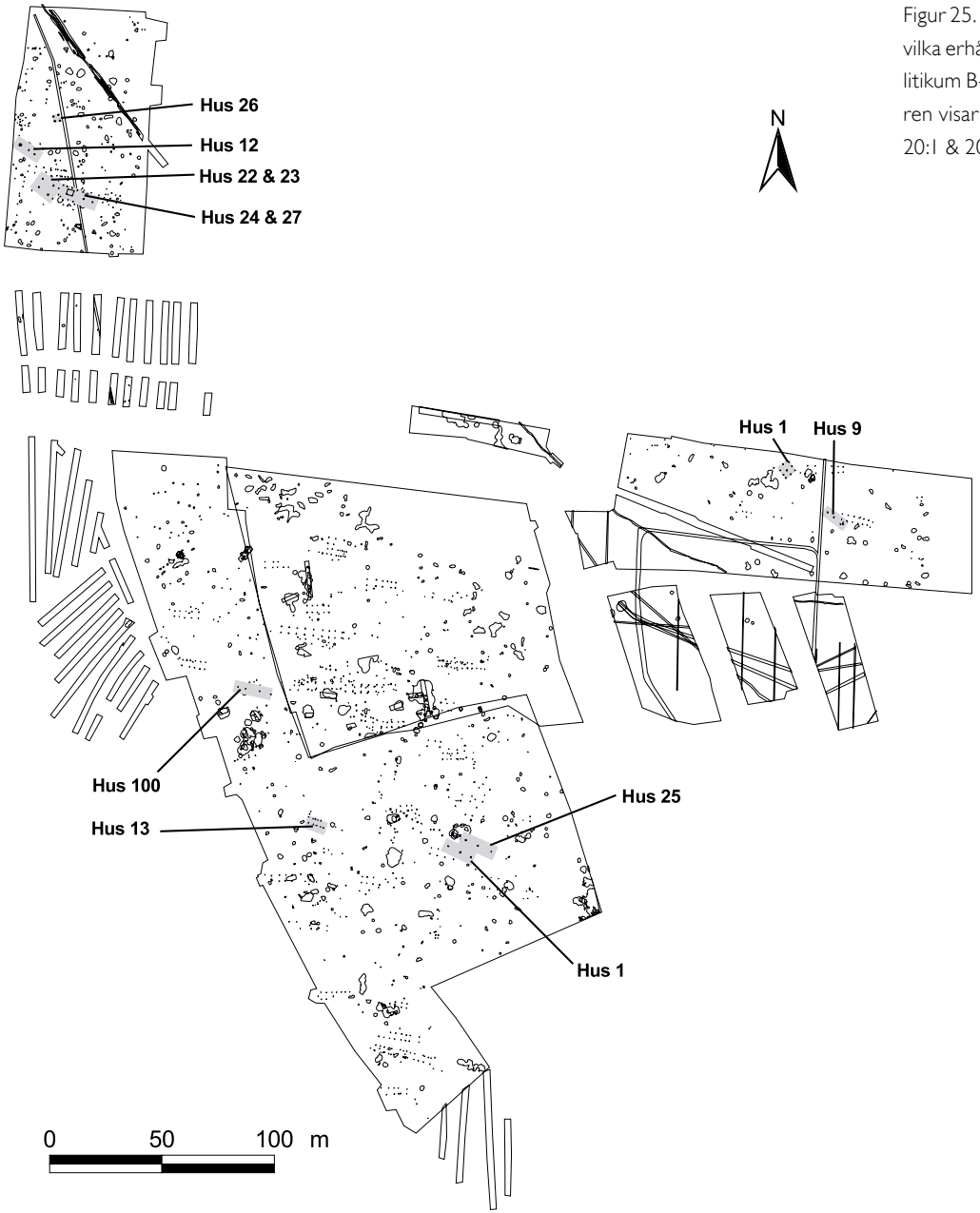

Figur 25. Översikt över Vintrie IP med hus vilka erhållit ^{14}C- dateringar till mellanneolitikum B–senneolitikum markerade. Figuren visar även de båda husen från Vintrie 20:1 & 20:59 (längst i öster).

av dateringarna från hus 25) vilket gör det svårt att utvärdera materialens förhållande till konstruktionerna. Utifrån den första omgången dateringar (andra dateringsomgången för hus 24) verkar två huvudfaser under mellanneolitikum B kunna urskiljas. Den inledande fasen representeras av hus 100 och hus 27 (stolpboden) på det södra respektive norra boplatsläget. Dateringarna är relativt samstämmiga. Huruvida husen hör till en gårdsenhet alternativt en gårdsenhet som flyttat mellan boplatslägena eller två samtida enheter går inte att avgöra. Ett liknande förhållande gäller för följande fas med hus 25 på det södra boplatsläget och hus 24 och hus 26 på det norra. Liksom i den äldre fasen är det oklart om det rör sig om två samtida gårdsenheter eller om en gård som flyttat mellan platserna, något som dateringarna antyder. Hus 25 skulle då ingå i den äldre gårdsfasen medan hus 24 och hus 26 skulle kunna ingå i den yngre fasen med ett bostadshus (hus 24) och en stolpbod (hus 26). Dateringarna antyder sammantaget en relativt stabil bebyggelse i området under mellanneolitikum B.

Bilden av bebyggelse från mellanneolitikum B och senneolitikum förstärks av två huslämningar, hus 1 och hus 9, från det intilliggande Vintrie 20:1 & 20:59 (Hammarstrand Dehman, Jansen & Hanny 2007:45ff, 147; se även Brink 2009) (figur 25 och 76). Husen låg intill varandra och har närliggande dateringar, vilket antyder samtidighet eller att de har avlöst varandra. Båda dateringarna gjordes på hasselnötsskal. Hus 1 daterades till 3855±40 BP (2460–2200 BC kal 1 σ. Ua-24713) och hus 9 till 3895±45 BP (2470–2300 BC kal 1 σ. Ua-24732). Här har vi alltså dateringar som antyder ett gårdsläge under övergången mellan mellanneolitikum B och senneolitikum.

Omdateringarna från Vintrie IP ger som nämndes ovan en annan bild av bebyggelsen (se Brink 2009). Omdateringarna antyder att ett tidsmässigt fokus som inledningsvis låg på mellanneolitikum B–senneolitikum snarare skall förskjutas mot äldre delen av senneolitikum–äldre delen av bronsålder. På både det norra och södra boplatsläget framträder ett nära förhållande till de senneolitiska aktiviteterna (figur 25). På det norra boplatsläget fanns det tre tvåskeppiga hus med dateringar till mellersta senneolitikum. Hus 22 och 23 låg omedelbart väster om hus 24, medan hus 12 låg något längre åt nordväst. Den första ^{14}C-dateringen från ett väggstolphål i hus 24 (tabell 10) överensstämmer relativt väl med dateringarna från de tre husen. Vad detta innebär för dateringen och tolkningen av hus 24 är däremot oklart utan ytterligare dateringar. Möjligheten finns att det rör sig om sekundärt inblandat material eller att stolphålet inte tillhör hus 24. Även stolpboden, hus 26, har fått en markant yngre datering vilken väl motsvarar ^{14}C-dateringarna för de senneolitiska husen. Möjligheten finns således att byggnaden tillhört en senneolitisk fas. Försök har gjorts att ^{14}C-datera benmaterial från gropar vilka bedömdes kunna tillhöra bebyggelsen

från mellanneolitikum B. En grop, A14882, daterades till 3770±45 BP (2290–2130 BC kal 1 σ. Ua-23062). Benmaterialet i övriga gropar var av för dålig kvalitet för datering. Gropdateringen förstärker bilden av en dominerande senneolitisk bebyggelse. Ytterligare en grop, A23893, som låg omedelbart söder om hus 24 har daterats till senneolitikum, främst genom keramikmaterialet. Gropen innehöll bland annat även ett större bränt fragment av en slipad flintyxa, avslag från produktion av fyrsidiga yxor/mejslar, spånliknande avslag, en ythuggen pilspets, en knacksten och en hornpuns. På det södra boplatsläget har hus 25 fått en omdatering som motsvarar tidigaste delen av senneolitikum. Dateringen gjordes på träkol från ek vilket tyder på att det kan ha med konstruktionen att göra. Omedelbart söder om hus 25 låg hus 1 vilket ^{14}C-daterats till senare delen av senneolitikum och omdateringen av hus 100 hamnade i äldre bronsålder. Hus 13 dateras till tidigare delen av senneolitikum. Genom omdateringarna av hus 25 och hus 100 och dateringen av hus 1 och 13 tycks det därmed som om bebyggelsen kan ha sitt ursprung i tidigaste delen av senneolitikum med en kontinuitet inom det södra boplatsområdet in i äldre bronsålder. Här passar även hus 1 och hus 9 från Vintrie 20:1 & 20:59 in.

Hindby mosse (68)

Boplatsen Hindby mosse är en av de mer kända trattbägarboplatserna från Malmöområdet. Den har getts en huvudsaklig datering till mellanneolitikum A III (Svensson 1986; 2004:197ff). Boplatsen låg på ett litet näs i anslutning till en mindre sjö. Eftersom hela boplatsen inte undersökts är det oklart om den på något sätt avgränsats mot landsidan (som t.ex. Sarup). Boplatsen har beskrivits som en centralboplats där mindre släktskapsrelaterade grupper flyttat samman (Svensson 1986), men även som en form av central samlingsplats (Malmer 2002:48). Tolkningen utgår från att det tidigare spridda bebyggelsemönstret baserat på mindre enheter har förändrats och istället gått mot större sociala enheter. Fyndmaterialet är mycket omfattande och har tolkats som lämningar efter boplatsverksamhet, även om till exempel det stora antalet människoben avviker från andra boplatser. Platsen skall inte beskrivas i detalj här, men den blandning av yxtyper som verkar ha funnits på platsen är central för problematiken kring dateringen av de tjocknackiga flintyxorna. Fynden omfattar nämligen både tjocknackiga flintyxor av A-typ och B-typ även om materialet till stora delar är svårbedömt på grund av omhuggningar och skador. En relativt stor andel av yxfragmenten är brända. Tjocknackiga håleggade flintyxor förekommer också i fyndmaterialet, om än i mycket begränsad omfattning, vilket gör att mellanneolitikum B (och stridsyxekultur) också kan vara företrätt på platsen. Dessutom finns det 32 förarbeten till yxor och mejslar från olika produktionsstadier bland

Material	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Människa, *Homo sapiens* (infans)	Ua-1578	4250 ± 110	3020–2630 BC
Nöt, *Bos taurus*	Lu-3586	4240 ± 160	3100–2550 BC
Träkol	Lu-2731	4240 ± 60	2920–2690 BC
Träkol	Lu-2733	4130 ± 90	2880–2580 BC
Människa, *Homo sapiens* (infans)	Ua-1577	4020 ± 80	2850–2450 BC
Människa, *Homo sapiens* (adult)	Ua-1579	3905 ± 115	2570–2200 BC

Tabell 11. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från Hindby mosse (fallande BP-ålder). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10. Lu-2731 och Lu-2733 hämtade från Håkansson 1988:194.

fynden. Keramiken förs i huvudsak till mellanneolitikum A III, men innehåller både äldre och yngre inslag. De yngre inslagen består bland annat av mönster i gropteknik i form av hängande trianglar. ^{14}C-dateringar från platsen visar på varierade resultat som omfattar flera perioder, däribland mellanneolitikum B (tabell 11) (se Nilsson & Nilsson 2003:267 för en översiktlig karakteristik av människobenen). Det finns totalt 13 ^{14}C-resultat från platsen (Hadevik muntlig uppgift). Tio av dem har gett neolitiska dateringar. Det finns även tre dateringar som pekar på järnålder. Två av järnåldersdateringarna är gjorda på människoben. ^{14}C-dateringarna till mellanneolitikum B utgör således en relativt stor andel av det totala antalet dateringar från platsen. Ytterligare en komplicerande faktor när det gäller dateringen av platsen och föremålstyperna utgör det till tidigare delen av senneolitikum daterade depåfyndet från platsen (Svensson 1986:119). Det består av en oslipad och en slipad håleggad flintyxa, två oslipade tjocknackiga flintmejslar, en flintdolk (troligen typ I) och ett dolkförarbete (Karsten 1994:266). Dolken och dolkförarbetet placerar således depåfyndet i senneolitikum, medan det utan dessa två föremål möjligen skulle placerats i mellanneolitikum B.

Kastanjegården (69)

Kastanjegården är framför allt känt för sitt stridsyxegravfält (se avsnittet *Gravar*). Det finns även material som tyder på att man bott på platsen. Lämningarna från yngre stenålder omfattar ett relativt stort material som typologiskt troligen skall tillföras trattbägarkulturens avslutande fas. Det finns även inslag i detta material i form av keramik som formmässigt kan antyda influenser från stridsyxekultur (Svensson muntlig uppgift). Boplatsmaterialet är inte avrapporterat och kan därför inte behandlas närmare än så i detta sammanhang, men det får anses som angeläget att beakta dessa iakttagelser vid en eventuell framtida fördjupning i platsen.

Särskilt intressant är den till senneolitikum–äldsta bronsålder daterade anläggning 21 (Salomonsson 1974) (figur 36). Anläggningen, vilken utgjordes av ett kulturlager med ett cirka 8 x 6 m stort centralt parti med sot och eldpåverkad sten,

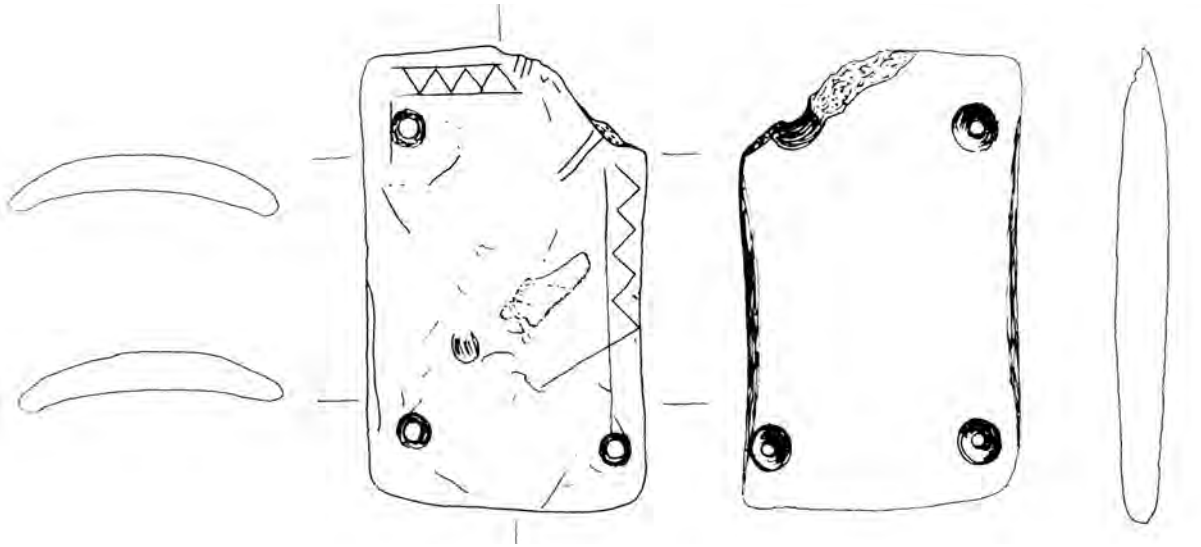

Figur 26. Handledsskyddet från Kastanjegården, anläggning 21 (se figur 36). Ovansidan har ristad ornamentik. Skyddets största längd är 6,2 cm. Teckning: Cecilia Skulska (efter Salomonsson 1974:31, Fig. 8).

tolkades som en boplatslämning, möjligen resterna efter ett hus. Fynden består av keramik, kross- och malstenar och flinta. Två föremål är av extra intresse. Det ena föremålet är en flintegg vilken tolkats som tillhörande en dolk eller ett kortare svärd. Dolken eller svärdet skulle ha varit tillverkat i organiskt material med inpassade flinteggar. Det andra föremålet är ett så kallat handledsskydd (figur 26). Båda föremålen kopplas samman med klockbägarkulturen, och handledsskyddet ses som ett importföremål. Det närmare kronologiska förhållandet mellan stridsyxegravarna och anläggning 21 är inte klarlagt. Handledsskydd dateras till den sena delen av yngre mellanneolitikum eller äldre senneolitikum (Ebbesen 2006:56). Gravarnas sena periodtillhörighet utesluter därmed inte ett mycket nära kronologiskt samband med anläggning 21, även om den getts en vid datering där en del indicier pekar mot äldre bronsålder (se Hulthén 1974:40). Tolkningen av kulturlagret som resterna efter ett hus stärks genom det faktum att hus med fyndmaterial kopplat till enkelgravs- eller klockbägarkultur har nedsänkta golvnivåer (Björhem & Säfvestad 1989:88). Kulturlagret kan alltså ha utgjorts av ett sådant golv.

Lockarp 7A (72)

Hus 25 på Lockarp 7A låg i ett flackt område som angränsade till en markant sluttning ned mot ett större före detta våtmarksområde (Rudin & Brink 2002:43ff, 230). Underlaget på platsen bestod av relativt sandig moränlera. Husets längd har upp-

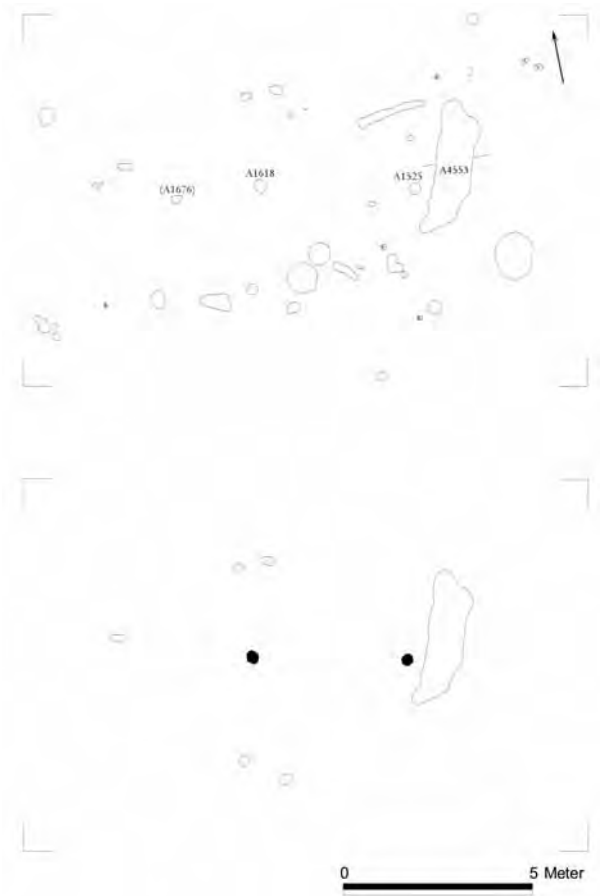

Figur 27. Hus 25 på Lockarp 7A. Undre bilden visar de stolphål som tolkas ingå i hus 25 medan den övre även visar omgivande anläggningar (efter Rudin & Brink 2002:44, figur 15).

skattats till 9,2 m och bredden till 5,3 m men siffrorna får anses som något osäkra på grund av de dåligt bevarade vägglinjerna (figur 27 och 75). Innerytan har uppskattats till cirka 45 m^2. Husresterna bestod av en ränna samt två stolphål från den takbärande konstruktionen. Utöver det fanns det fem stolphål bevarade från husets vägglinje. Rännan, vilken tolkades som en gavelränna, var 0,48 m djup medan stolphålen från den takbärande konstruktionen endast var 0,08 respektive 0,07 m djupa. Väggstolphålen var 0,02–0,24 m djupa. Fyllningen var likartad med grå eller ljust grå sandig moränlera. De två stolphålen i den södra vägglinjen innehöll dessutom sten vilka kan ha fungerat som stolpskoning.

Fynd saknades i stolphålen men rännan innehöll en skrapa, ett avslag samt mindre mängder flintavfall. ^{14}C-dateringen gjordes på träkol från ek vilket påträf-

fades i rännan. I övrigt fanns det inga förkolnade växtrester, varken i rännan eller i stolphålen. Huset dateras till senare delen av mellanneolitikum B, 3960±55 BP (2570–2340 kal. BC 1 σ. Ua-14587).

Huset identifierades inte i samband med fältarbetet utan under det efterföljande rapportarbetet. Området finrensades eftersom det vid matjordsavbaningen framkom flera stolphål som misstänktes tillhöra en eller flera treskeppiga huskonstruktioner från mellersta/yngre bronsålder, något som närliggande gropar från den här perioden kunde tyda på. En grop (A788) med fynd från yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum i nära anslutning till huset föranledde en misstanke om att det bland stolphålen kunde dölja sig ett betydligt äldre hus, något som inte uppmärksammades förrän vid rapportarbetet. Flera andra gropar från tidigneolitikum–äldre mellanneolitikum fanns dessutom inom området, som närmast belägna omkring 60–70 m söder om hus 25 och A788. ^{14}C-dateringen placerar hus 25 i senare delen av mellanneolitikum B, en fas från vilken det endast finns ett ytterligare fynd inom den undersökta ytan. Det rör sig om ett fragment av en spånpilspets med triangulärt tvärsnitt (Assarsson m.fl. 1995:111). Pilspetsen påträffades i en anläggning, A26, vilken tolkades som en kokgrop och som låg cirka 100 m söder om hus 25. Det stora antalet kokgropar från mellersta bronsålder, den närmast efterföljande aktivitetsfasen, inom området gör att anläggningen troligen skall tillföras denna fas, även om det i förundersökningsrapporten inte anges någon datering för kokgropen. Spånpilspetsen har troligen hamnat i gropen i samband med att den fyllts igen. Någon närmare typbedömning av spånpilspetsen gjordes inte, men rapportörerna anger att de brukar tillskrivas gropkeramisk kultur eller eventuellt stridsyxekultur.

Trots husets relativt ringa storlek och de fåtaligt bevarade, genomgående grunda, stolphålen tolkades hus 25 som resterna efter en stabil konstruktion, vilket tyder på ett längre uppehåll på platsen. Huset tolkades därför som resterna efter en gård (Rudin & Brink 2002:230). Det fanns inga lämningar utöver huset vilka kan ge kompletterande information om aktiviteter eller organisation på platsen. Kritik har riktats mot dateringen då dess form och rumsliga närhet till tidigneolitiska gropar anses tyda på en äldre datering (Rostoványi 2007:59, 64f). Spånpilspetsfragmentet kan som konstaterats inte kopplas till fasen med säkerhet. Spånpilspetsen kan vara resultatet av mer tillfälliga aktiviteter på platsen.

Lockarp 7B (73)

Det neolitiska materialet inom Lockarp 7B dominerades av boplatsspår i form av gropar, kulturlagerrester samt en kalktäkt. Lämningarna har daterats till mellanneolitikum A III genom keramiken. Det finns drag i keramiken som även kan passa in

i den så kallade Karlsfältsgruppen, det vill säga stora intryckta gropar samt vertikala tandstämplade intryck i flera rader. Det gör att en datering till yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B är möjlig (Eliasson & Kishonti 2003:187f, 269f). Lämningarna låg på en mindre förhöjning i vad som kan beskrivas som ett våtmarksområde. Under mellanneolitikum har även en bäck runnit genom området. Det finns två ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från området. En av dateringarna kopplas till en grop, A8, med keramik från den tidigare mellanneolitiska fasen medan en härrör från en anläggning, A23888, som inte innehöll daterande fynd. Groparna låg med cirka 100 m mellanrum. A8 låg i en grupp med gropar och lager invid en gammal bäckfåra medan A23888 låg i en grupp med anläggningar där en stor intilliggande grop daterats till järnålder. Emmer-/speltvete från A8 ^{14}C-daterades till 4175±105 BP (2890–2620 kal. BC 1 σ. Ua-13063). Gropen var stor och oregelbunden i plan, 6,0 x 4,5 m i diameter med ett största djup på 0,35 m. Det övre lagret var fyndrikt med inslag av skörbränd sten och en del sot och träkol. Gropens primärfunktion kunde inte fastställas men det sekundära fyndmaterialet med flinta, keramik, ben samt fragment av en bergartsyxa av stridsyxemodell talar för boplatsverksamhet. Förkolnat växtmaterial påträffades bland vilket exempelvis agnar av emmer-/speltvete identifierats liksom sädeskorn av samma art. Det tolkades som att man tröskat säden på boplatsen. Benen var hårt fragmenterade men svin, nöt, får/get, torsk, häst?, fågel samt rådjur har identifierats (Eliasson & Kishonti 2003:156ff, 221). Kalktäkten, A23888, ^{14}C-daterades till 4100±70 BP (2860–2500 kal. BC 1 σ. Ua-13071). Det daterade materialet (träkol) i A23888 kom från ett sekundärt igenfyllnadslager. Inga daterande fynd påträffades i anläggningen vilket gör att det är ^{14}C-dateringen som kopplat anläggningen till den mellanneolitiska fasen (Eliasson & Kishonti 2003:103ff).

Det ^{14}C-daterade sädeskornet från A8 samt dateringen från A23888 tyder på aktivitet i området under tidigare delen av mellanneolitikum B. Det är möjligt att dateringarna skall ses som inblandade i sina respektive kontexter och istället representerar faser från vilka man inte påträffat gropar på platsen. Platsens datering kan dock inte anses vara helt klarlagd. Utifrån keramikdateringarna placeras boplatsen i mellanneolitikum A III även om drag tillhörande en senare fas också finns. Det kan alltså inte uteslutas att det rör sig om boplatslämningar delvis tillhörande trattbägarkultur från yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B.

Hörstedtska kritbruket (74)

Under tidigt 1900-tal undersöktes en anläggning på en boplats vid Hörstedtska kritbruket vilken innehöll ett snörornerat kärl (figur 28). Kärlet definierar och daterar Malmers stridsyxekeramik av typ C från tidigare delen av senneolitikum (period 6)

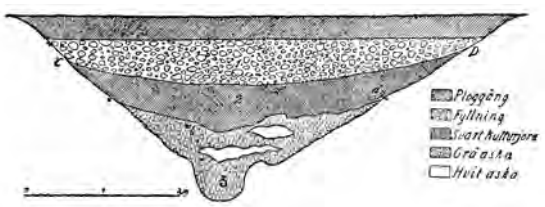

Figur 28. ”Lergrafven” från Hörstedtska kritbruket (efter Schnittger 1911:19, Fig. 15).

(Malmer 1962:13ff, fig. 4). Boplatsen gavs numret 11 (Malmer 1962:937). Flintgruvor och boplatslämningar undersöktes på området och det snörornerade kärlet påträffades tillsammans med ”keramik av omisskännlig hällkistkaraktär” i en avfallsgrop (Malmer 1975:26). Gropen, eller ”lergrafven”, innehöll i övrigt ett stort fyndmaterial bestående av bland annat djurben, enkla flintredskap, benprylar, bränd lera, sländtrissefragment, en bronssyl, en betselstång av kronhjortshorn med paralleller från Aunjetitzkulturen samt ett eldpåverkat käkfragment från människa (barn) (Schnittger 1911:18ff; se även Kling 1983:29). Gropen innehöll vad som benämndes ett stenåldersskikt och ett bronsåldersskikt men det konstaterades också att det inte fanns något erosionslager mellan skikten vilket tyder på ett nära kronologiskt samband (Schnittger 1911:31f). Senare undersökningar inom området (Kvarnby golfbana, MHM 7192, S05:035) har visat att det fanns lämningar från tidigneolitikum, senneolitikum samt bronsålder i området även om någon närmare undersökning av dem inte genomförts.

Robotskjutfältet 14A (75)

En enstaka ^{14}C-datering till tidigare delen av mellanneolitikum B kommer från en våtmark inom Robotskjutfältet 14A (Ekerow & Ingwald 2002:41ff, 59). Dateringen gjordes på träkol (al) och gav värdet 4215±60 BP (2910–2680 kal. BC 1 σ. Ua-14365). Träkolet togs från den framschaktade ytan av en lövkärrsmosse vilken legat dold under minst 2 m tjocka kolluvier och påförda massor, bland annat från de närliggande markerade höjderna i området. Fynden i mossen visar på aktiviteter under mesolitikum, tidigneolitikum/mellanneolitikum A samt senneolitikum–bronsålder. ^{14}C-dateringen omfattar således en period då fynden inte ger något stöd för aktiviteter. Det är inte möjligt att dra några slutsatser om vad dateringen representerar, men det är inte uteslutet att den visar på mänsklig aktivitet vid våtmarken även under en tidigare del av mellanneolitikum B.

Fredriksberg 13D (76)

Inom Fredriksberg 13D fanns det en anläggning som daterades till mellanneolitikum B (Björhem, Carlsson & Svahn 2005:75f, 118). Anläggningen, A166, låg i

nära anslutning till tidigare våtmarkssänkor och framträdde efter avbaning som en samling större stenar omgivna av humös sandig lera (figur 75). A166 var oregelbundet oval i plan och mätte cirka 3,40 x 3,16 m. Djupet uppgick som mest till 0,16 m men anläggningens sidor var otydliga och mycket flacka. I anslutning till anläggningen fanns även ett antal stolphål vilka tillsammans med en mindre ränna bildade en halvcirkel längs anläggningens södra begränsning. Fynden var fåtaliga, ett fåtal avslag, en keramikskärva samt vad som bedömts som ett möjligt förarbete till en yxa låg bland stenarna. En ^{14}C-datering gjordes på träkol vilket gav värdet 4020±70 BP (2840–2460 kal. BC 1 σ. Ua-15161). Utgångshypotesen vid undersökningstillfället var att det kunde röra sig om en grav men efter undersökningen avfärdades denna tolkning. Någon klar tolkning kan inte ges, men förekomsten av stolphål i anslutning till anläggningen gör att den tolkats som en rest efter en enklare hydda eller ett vindskydd (hydda 3), vilket kan tyda på kortvarigare uppehåll på platsen. Det fanns även en äldre hyddlämning som daterats till mellanneolitikum A (Björhem, Carlsson & Svahn 2005:73f). Det kan alltså finnas en längre kontinuitet av återkommande kortare uppehåll i området.

Elinelund 2A (77)

På Elinelund 2A undersöktes delar av ett boplatsområde med bland annat ett brunnskomplex, A566, där enstaka fynd samt en ^{14}C-datering pekar på aktiviteter under mellanneolitikum B (figur 29). Topografin i området var huvudsakligen flack med mindre förhöjningar. Boplatsen låg på en sådan förhöjning. Jordarten i området utgjordes av morängrovlera (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:16, 48ff). Brunnskomplexet låg i den södra delen av området inom en yta som identifierades som en fuktsänka (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:82ff). Vid undersökningen visade sig A566 bestå av åtminstone två brunnar samt en del ytterligare aktivitetsspår i form av exempelvis stolphål och troligen ytterligare en äldre brunn.

Fynden från brunnarna och området mellan brunnarna består av flinta, keramik och ben. I brunn 1 påträffades bland annat ett vulstornerat keramikfragment av senneolitisk typ. I brunnen låg även tre brända yxfragment (samt ytterligare ett i området mellan brunnarna) vilka kommer från två flintyxor. En av yxorna är en fyrsidigt slipad tjocknackig yxa av B-typ medan den andra är en liten, tjocknackig, håleggad yxa med slipade bredsidor. Nacken på denna yxa är dåligt huggen och förhållandevis bred vilket gör att det istället kan röra sig om en tunnbladig yxa. Eftersom yxfragmenten påträffades på olika platser och nivåer inom brunnskomplexet har de troligen inte deponerats där de återfanns. De tolkades därför som sekundära i förhållande till brunnarna. Det uteslöts dock inte att de legat i en äldre brunn som grävts om.

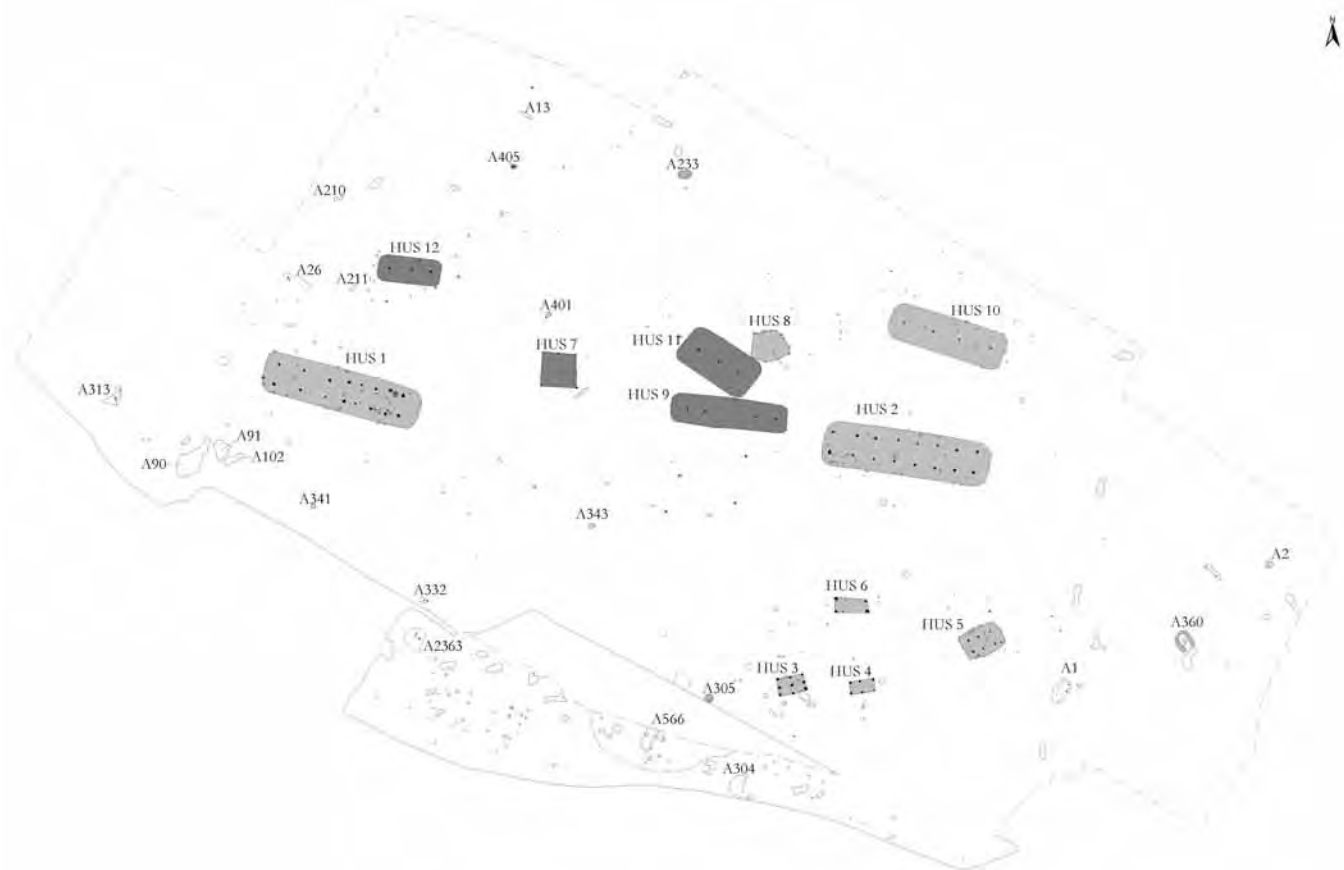

Figur 29. Elinelund 2A med brunnskomplexet A566, gropen A304, slagplatsen A2363, husen från tidigare delen av senneolitikum (mörkgått) och äldre bronsålder (ljusgrått) (efter Sarnäs & Nord Paulsson 2001:93, Fig. 89). A2363 har lagts till. Ej i skala.

Benmaterialet i de båda brunnarna var omfattande – nöt, get, får/get, hund, torsk, fågel, svin samt ett antal smådjur som vattensork och paddor identifierades. I området mellan brunnarna låg dessutom hästben och kronhjortsben. Benen var i för dåligt skick för att kunna ^{14}C-dateras varför oförkolnat växtmaterial från botten av brunn 1 daterades istället. Resultat blev en datering till senare delen av mellanneolitikum B, 3965±75 BP (2580–2340 kal. BC 1 σ. Ua-15400). Dateringen kan avspegla aktiviteter på platsen som är äldre än vad själva brunn 1 är, något som antyds av de brända yxfragmenten i brunnen. Det finns ytterligare indicier på möjliga aktiviteter under mellanneolitikum B från platsen även om de inte med säkerhet kan dateras till perioden (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:89f). En grop, A304, vilken låg något sydost om brunnarna innehöll nackpartiet från en omhuggen tjocknackig

yxa och en slagplats, A2363, identifierades väster om brunnskomplexet (figur 29). Avslagskoncentrationen framträdde kring två markfasta stenar och en analys av avslagsspridningen visar att flintsmeden suttit på den västra stenen med ansiktet mot norr eller nordost. Smeden har bland annat tillverkat en fyrsidig yxa. Avslag av danienflinta från steg 2–4 i yxtillverkningsprocessen har identifierats vilket innebär att yxan har gjorts färdig för slipning. På slagplatsen fanns även flinta från en oorganiserad hushållsproduktion representerad av avslag, en kärna, två flintknutor med bearbetning och ett stycke med tillhuggning. Dessa spår efter ett ometodiskt och ostrukturerat hantverk har tolkats som ett resultat av ett barns lekfulla försök att imitera den vuxnes hantverk (Högberg 1999a). Flintan på platsen representerar endast några timmars arbete, men dessa timmars arbete kan inte placeras med någon närmare exakthet inom neolitikum.

De båda undersökta brunnarna kopplas samman med den senneolitiska bebyggelsen på platsen och det är inte omöjligt att till exempel slagplatsen också skall relateras till den här fasen. Hus 9 och 11 har båda ^{14}C-daterats till den allra tidigaste delen av senneolitikum, 3885±60 BP (2470–2290 kal. BC 1 σ. Ua-11781) respektive 3855±55 BP (2460–2210 kal. BC 1 σ. Ua-11785) (figur 76). Båda dateringarna har gjorts på hassel (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:91). Växtmaterial var sparsamt förekommande med hasselnötsskal och enfrö i hus 9 och enstaka sädeskorn, ett frö av svinmålla, hasselnötsskal och ett agnfragment vilket troligen härrör från emmer-/speltvete i hus 11. Båda husen är tvåskeppiga med fyra respektive tre stolphål efter den takbärande konstruktionen. Husens östra delar har tolkats som köksdelar baserat på förhöjda fosfat- och MS-värden (magnetisk susceptibilitet) (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:74ff). Ytterligare två hus från senneolitikum samt hus från äldre bronsålder har identifierats på platsen.

De senneolitiska lämningarna tolkades som spåren efter permanent bosättning (Sarnäs & Nord Paulsson 2001:92ff). De aktivitetsspår som pekar mot mellanneolitikum B är däremot mer svårtolkade och det är hypotetiskt möjligt att de faktiskt skall kopplas till den mycket tidiga senneolitiska fas som representeras av hus 9 och hus 11.

Dösemarken (79)

Dösemarken ligger i anslutning till Hyllie mosse, endast omkring 500 m norr om Almhov (53). Området är flackt och består i huvudsak av sandig lera. Beskrivningen av platsen bygger på resultaten från förundersökningen (Ifverson 2007). Dösemarken skall närmast jämföras med Almhov (53) när det gäller bebyggelsens samlade datering och komplexitet. Sammanlagt har nio neolitiska hus identifierats. Huslämningarna ligger i flera fall tätt och bedömningen av enstaka hus kan därför vara

osäker när man endast har de begränsade förundersökningsschakten att arbeta med. Två hus, hus 10 och hus 12, har ^{14}C-daterats till mellanneolitikum B (Ifverson 2007:19ff, bilaga 1) (figur 30 och 75). Det fanns dessutom en skelettgrav inom området vilken beskrivs närmare under avsnittet *Gravar*.

Hus 10 var 11 m långt och som mest 6,5 m brett vilket gav det en ungefärlig inneryta på 70 m^2. De stolphål som bedömdes ha ingått i den takbärande konstruktionen var 0,16–0,22 m djupa, medan väggstolphålen var 0,14–0,20 m djupa. Fyllningen bestod i huvudsak av svartgrå, humös lerig silt med enstaka inslag av sot och träkol. Endast ett av stolphålen efter den takbärande konstruktionen hade stenskoning. Det enda fyndet från huset utgörs av ett mindre kärnredskap av flinta. Träkol (hagtorn/vildapel/rönn) från ett av takstolphålen ^{14}C-daterades till 3970±40 BP (2570–2460 kal. BC 1 σ. Ua-33072). Hus 12 är endast delvis framschaktat och fem stolphål, varav ett efter den takbärande konstruktionen, har tolkats tillhöra huset. Huset har varit cirka 7 m brett. Takstolphålet var 0,36 m djupt och väggstolphålen 0,14–0,20 m djupa. Fyllningen i stolphålen bestod av mörkt brungrå, humös lerig silt med enstaka inslag av träkol. Fynden utgörs av en mindre keramikskärva av neolitisk karaktär samt ett avslag och en kärna. Träkol (ek) från takstolphålet ^{14}C-daterades till 4030±40 BP (2580–2480 kal. BC 1 σ. Ua-33073). Utöver de båda husen kan ett fynd av en bergartsyxa i ett stolphål tillhörande ett hus daterat till äldsta bronsålder nämnas. Bergartsyxan jämfördes med försiktighet med en stridsyxa, men den bedömningen får ses som osäker (Ifverson 2007:16).

De begränsade förundersökningsschakten samt platsens komplexitet gör att konstruktionstolkningar och dateringar kan vara något osäkra. Trots det kan det konstateras att bebyggelsen som helhet tycks ha en lång och tydlig kontinuitet på platsen. Gårdsgenerationer tycks här ha avlöst varandra över lång tid. Dateringsunderlagen pekar på en liknande kronologisk utbredning som på Almhov (53) där en omfattande bebyggelse belagts från framför allt äldre delen av senneolitikum–äldsta bronsålder men där hus från mellanneolitikum A–mellanneolitikum B också konstaterats (Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006; Brink 2009). Dateringarna från Dösemarken ger en stark indikation på att bebyggelsen här kan ha varit mer omfattande än på Almhov (53) under mellanneolitikum B. Det intrycket förstärks dessutom av den skelettgrav som undersöktes nära husen (figur 30). Det finns dessutom uppgifter om en bortodlad dös från området, något som även antyds genom marknamnet. Den exakta placeringen för denna är oklar (Sandén 1995:48). Uppgifterna tyder ändå på ett nära rumsligt förhållande mellan bebyggelse och äldre gravmonument. Det här kan ses som ett utslag av en medveten strategi som även kan ses på det närliggande Almhov (53) (se diskussion ovan samt Brink 2009).

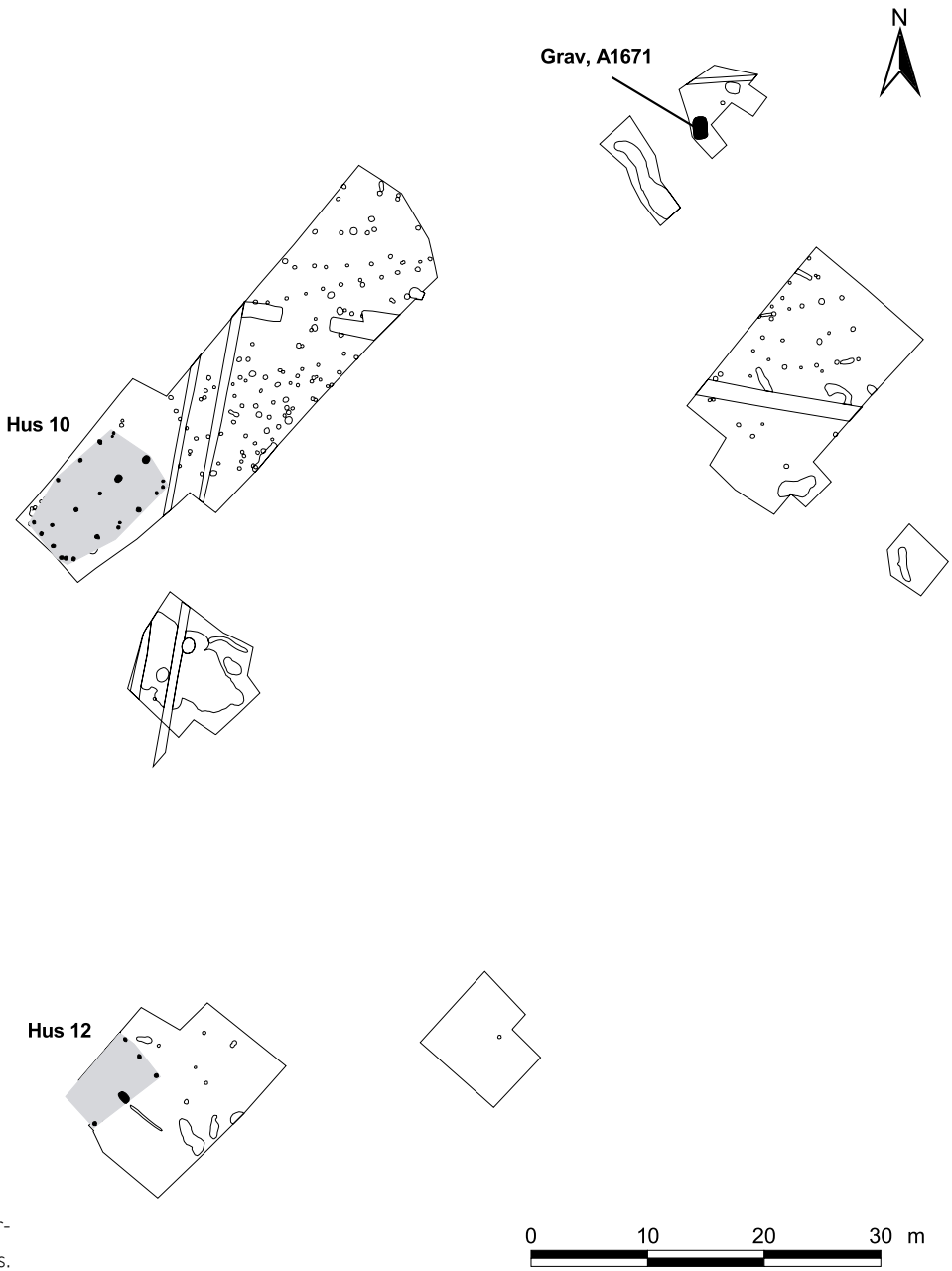

Figur 30. Hus 10 och hus 12 på Dösemarken. Graven, A1671, har också markerats.

Norra Hyllievång (80)

Inom Norra Hyllievång undersöktes två gravfält, ett från stridsyxekultur och ett från senneolitikum (se figur 39 och tabell 13 under avsnittet *Gravar*). Det fanns även ett par lämningar som indikerade att det i anslutning till gravfälten också funnits en bosättning (Lindhé & Grehn 2008). Det undersökta området omfattade avslutningen på en svag höjdrygg samt dess sluttningar mot väst, öst och norr. Jordarten bestod i huvudsak av sandig lera. En brunn, A3830, låg cirka 70 m sydost om stridsyxegravarna (figur 39). Brunnen ^{14}C-daterades till yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum (tabell 13). Dateringen gjordes på träkol från ek. Brunnen som undersöktes med grävmaskin innehöll fynd i form av mindre mängder ben, keramik och flinta. I anslutning till brunnen påträffades stolphål vilka tolkades som rester efter någon form av anordning för att hissa upp vatten. Brunnen tolkades av rapportörerna som en boplatsindikation. Det daterade materialet behöver inte nödvändigtvis datera själva brunnen, men det finns inget i fyndmaterialet som motsäger dateringen. Det finns också indikationer på att boplatsen kan ha en kontinuitet in i senneolitikum genom en stolpbodskonstruktion, hus 7 (figur 39 och 76). Hus 7 låg omkring 140 m väster om brunnen och bestod av åtta stolphål. Två ^{14}C-dateringar placerar huset i tidigare delen av senneolitikum – 3785±40 BP (2290–2140 kal. BC 1 σ. Ua-33450) samt 3820±35 BP (2340–2200 kal. BC 1 σ. Ua-33451). Dateringarna gjordes på träkol respektive korn. Sammantaget tyder lämningarna på en boplats, kanske en gård med tillhörande gravfält, med kontinuitet från senare delen av mellanneolitikum B och in i senneolitikum.

Lockarp 7E (82)

Inom Lockarp 7E fanns en bebyggelseenhet som daterats till tidig senneolitisk tid med ett möjligt ursprung i mellanneolitikum B. Bebyggelsen inom området låg på en svag förhöjning med ett underlag av lerig sandig-moig morän. Två tvåskeppiga hus, hus 23 och hus 26, har liksom en brunn ^{14}C-daterats till yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum (Nord & Sarnäs 2005:28ff, 53f) (figur 31, 75 och tabell 12). Båda husen identifierades i samband med rapportarbetet.

Hus 23 har haft åtminstone tre stolpar i den takbärande konstruktionen. Ytterligare stolphål, bland annat ett klenare stolphål mellan de båda kraftigare stolphålen i den västra delen, har bedömts kunna ingå i taklinjen. Djupet på stolphålen uppgick till 0,16–0,34 m och stolparnas dimension har utifrån stolpskoningen kunnat fastställas till cirka 0,18–0,20 m i diameter. Vägglinjerna var dåligt bevarade men stolphål vilka tolkats som ingångsrester har ändå kunnat identifieras i både norra och södra

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Brunn, A39736	Ua-19509	3975 ± 50	2580–2400 BC
Brunn, A39736	Ua-19510	3950 ± 65	2570–2340 BC
Hus 26	Ua-16102	3935 ± 90	2570–2290 BC
Hus 23	Ua-16816	3900 ± 85	2490–2200 BC

Tabell 12. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B från Lockarp 7E (fallande BP-ålder) (Nord & Sarnäs 2005). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

långsidan. Husets längd har uppgått till omkring 13,5 m (mätt mellan de yttre stolparna i den takbärande linjen) och bredden har uppgått till cirka 6,7 m (mätt mellan ingångarna). Det ger en inneryta på minst 90 m^2. Några fynd påträffades inte men fragment av sädeskorn återfanns i husets centrala och västra del vilket tolkats som en möjlig indikation på en bostadsdel. Sädesfragment från stolphål efter den takbärande konstruktionen ^{14}C-daterades (tabell 12). Ytterligare en ^{14}C-datering på sädesfragment från husets östra del gjordes vilket gav värdet 2390±85 BP (750–380 kal. BC 1 σ. Ua-16189). Dateringen tolkades som ett resultat av yngre aktiviteter inom området.

Hus 26 har också haft tre stolpar i den takbärande delen även om ytterligare ett par stolphål kan ha ingått i denna. Huset tolkades inledningsvis som ett treskeppigt hus med skeva bockpar men dateringen gjorde att huset omtolkades. Djupet på stolphålen i taklinjen uppgick till 0,08–0,10 m. Väggstolphål och en del indragna stolphål var endast sporadiskt bevarade, men en möjlig ingång har identifierats i den södra långsidan. Husets längd har uppskattats till 15,5 m och bredden har varit 8 m vilket ger en ungefärlig yta på något över 120 m^2. Inga fynd framkom men i husets västra del fanns det enstaka fragment av sädeskorn bland vilka vete har identifierats. Ett sädeskorn från ett stolphål efter den takbärande konstruktionen ^{14}C-daterades (tabell 12).

Under ett våtmarkslager, omkring 175 m sydväst om husen, påträffades två brunnar vilka genom ^{14}C-datering av den ena, A39736 (figur 31 och tabell 12), kopplades till yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum. Den daterade brunnen innehöll relativt rikligt med pollen vilket visar på ett närområde kring brunnen som varit öppet med åkrar och betesmarker och sparsamt med träd (se även avsnittet *Landskapet – topografi och miljö*). En slip- eller malsten samt mindre mängder flinta togs tillvara från brunnsfyllningen.

Husen inom Lockarp 7E har tolkats som en ensamgård där de båda husen anses som samtida (Nord & Sarnäs 2005:182). Husen uppvisar liknande drag vad gäller konstruktion och möjligen inre organisation. I båda husen påträffades säd i de centrala och västra delarna vilket kan tyda på att vi här har bostads-/köksdelarna. Ingångarna tycks ha en likartad placering öster om de mellersta takstolphålen. Det finns därmed drag som antyder att husen haft liknande funktion. Det skulle således

Figur 31 (till höger). Översikt över del av Lockarp 7E med bl.a. hus 23, hus 26 och brunnarna (efter Nord & Sarnäs 2005, plansch 2).

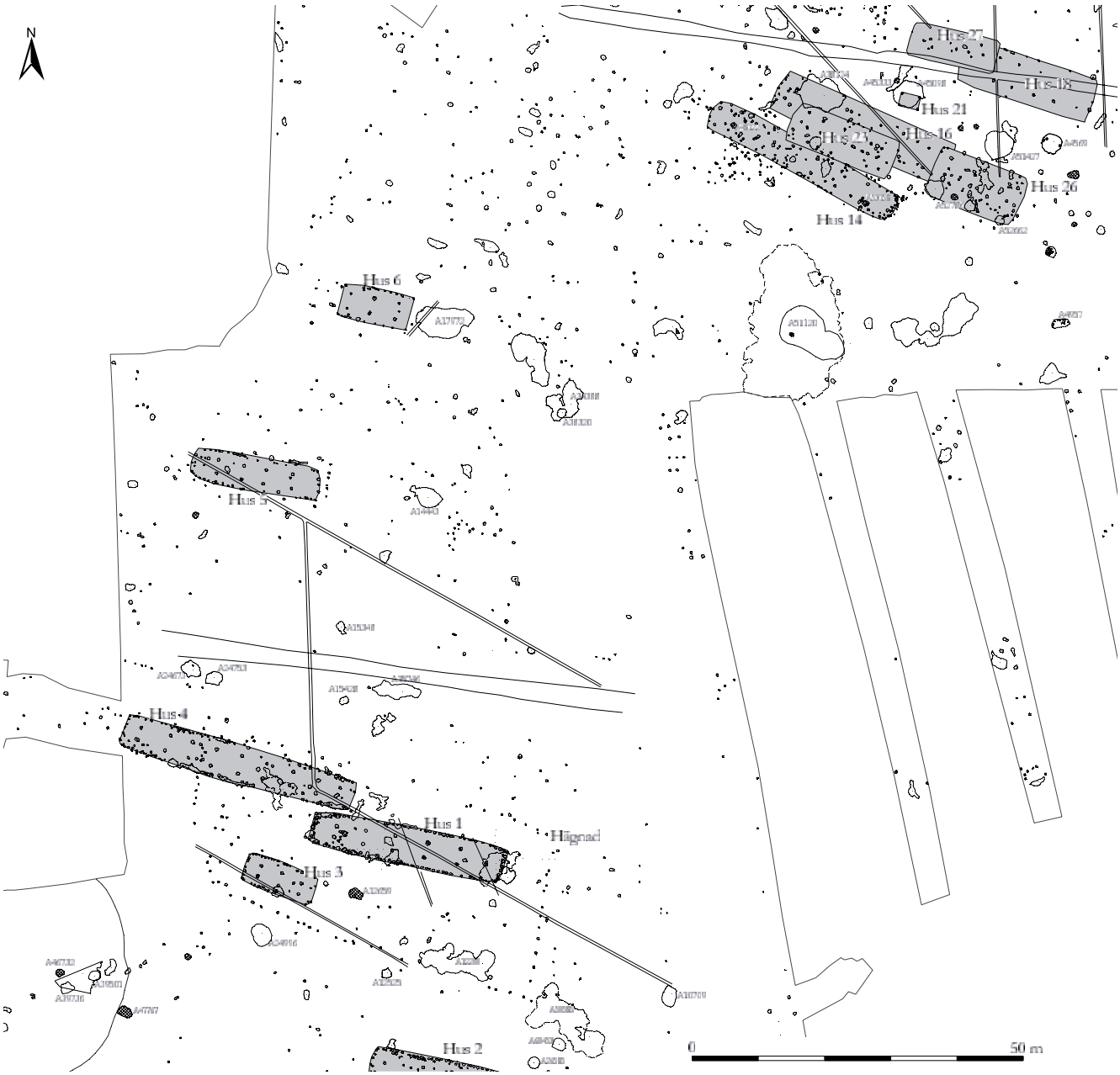
N
Hus 27
Hus 18
Hus 21
Hus 23
Hus 16
Hus 26
Hus 14
Hus 6
Hus 5
Hus 4
Hus 1
Hägnad
Hus 3
Hus 2
0
50 m

inte vara fråga om en gård med olika funktioner fördelade på olika byggnader. En möjlig tolkning är också att husen avlöst varandra, men ^{14}C-dateringarna ligger så nära varandra i tid att det inte är möjligt att avgöra. Pollenanalysen visar på tämligen intensiv odlingsverksamhet i närområdet där resultaten antyder att vete och korn odlats (Nord & Sarnäs 2005:193). Vete utgör också det enda identifierade sädesslaget i hus 26. Huruvida brunnarna direkt skall kopplas till husen eller inte är inte helt klart. ^{14}C-dateringarna (tabell 12) antyder en något äldre datering för åtminstone den daterade brunnen, även om det i likhet med husen ovan rör sig om små skillnader. Lämningarna inom området kan trots vissa osäkerheter vad gäller dateringarna ändå tolkas som en sammanhållen gårdsenhet över en eller ett par husgenerationer under övergången mellanneolitikum B–senneolitikum med tillhörande brunnsområde och med indikationer på närliggande odlingsytor.

Denna gårdsenhet utgör den äldsta fasen inom området vad gäller identifierade huskonstruktioner. Från senneolitikum fram till inledningen av förromersk järnålder tycks det som om en gård funnits inom området, dock med smärre avbrott under bland annat senare delen av senneolitikum (enligt ^{14}C-dateringarna). Det fanns ytterligare en osäker tvåskeppig konstruktion, hus 24, inom området vilken fick en ^{14}C-datering till mesolitikum men som på typologiska grunder daterats till senneolitikum–äldre bronsålder period I. Tillsammans med det tvåskeppiga hus 27 som ^{14}C-daterats till äldsta bronsålder tolkas hus 24 som tillhörande den närmast efterföljande fasen efter den gårdsenhet som representeras av hus 23 och hus 26 (Nord & Sarnäs 2005:182). En möjlig grav från senneolitikum–äldre bronsålder undersöktes också.

Lockarp (CT 6) (83)

I samband med den arkeologiska utredningen på Lockarp tillvaratogs ett cylindriskt spånblock i matjorden. Spånblocket tillfördes gropkeramisk kultur och tillverkning av spånpilspetsar (Heimer 2000:5). Topografiskt utgjordes området av en mindre förhöjning invid en tydlig sluttning åt väster ned mot ett låglänt område. I övrigt var landskapet tämligen flackt men nära fyndplatsen för spånblocket fanns en mindre sänka. Indikationen på närvaro av gropkeramisk kultur medförde en matjordsarkeologisk insats i samband med förundersökningen vilket resulterade i ytterligare ett fynd som kan förknippas med gropkeramisk kultur, ett sidofragment av en kärna slaget från en tvåpolig kärna med facetterad plattform (Hansson 2002:77). Den matjordsarkeologiska insatsen utökades vid slutundersökningen då mer neolitisk flinta påträffades men ingen som direkt kunde knytas till de tidigare fynden (Hansson & Celin 2006:28). De två indikationerna tyder på aktiviteter invid den mindre

sänkan under mellanneolitikum B även om fynden inte säger något närmare om aktiviteternas omfattning.

Ytterligare en indikation på aktiviteter under mellanneolitikum B utgörs av en ^{14}C-datering av ett sädeskorn (vete) från en anläggning (A201) vilken tolkats som en brunn (Hansson & Celin 2006:25f). Dateringen av sädeskornet gav värdet 3985±90 BP (2830–2340 kal. BC 1 σ. Ua-21546.), det vill säga en datering till mellanneolitikum B. Brunnen mätte 2,20 m i diameter och var 0,73 m djup. Fyllningen i brunnen var tämligen homogen vilket tolkats som att brunnen blivit igenfylld vid ett tillfälle. Fyndmaterialet har inte kunnat dateras närmare. Det är oklart om ^{14}C-dateringen av sädeskornet även daterar själva brunnen eftersom risk för sekundär inblandning finns. Dateringen indikerar dock aktiviteter i området under mellanneolitikum B. Indikationerna på gropkeramisk kultur och ^{14}C-dateringen av sädeskornet kan inte kopplas samman med säkerhet utan utgör möjligen kronologiskt skilda händelser på platsen.

Fosie 11A (84)

Hus 12 vid Fosie 11A låg inom ett flackt område där underlaget bestod av sandig-siltig moränlera (Hadevik & Gidlöf 2003:37f). Huslämningen bestod av fyra stolphål efter den takbärande konstruktionen samt sporadiskt med vägg- och gavelstolphål från företrädesvis den norra vägglinjen (figur 32 och 75). Stolphålsdjupen uppgick till omkring 0,30 m för stolphålen efter den takbärande delen medan väggstolphålen hade mer varierande djup, men där de djupaste motsvarade takstolphålen. Två stolphål i vägglinjen var stenskodda. Det rörde sig om ett stolphål i den norra och ett i den södra vägglinjen vilka dessutom var placerade mitt emot varandra. De hade även varsitt parstolphål åt väster vilket gjorde att dessa partier tolkades som rester efter motstående öppningar. Den beräknade längden på huset uppgår till cirka 13 m och bredden till cirka 5,5 m. Husets inneryta har därmed uppgått till omkring 70 m^2.

I det västligaste stolphålet efter den takbärande konstruktionen låg en sjöborre vilken med viss försiktighet tolkades som ett husoffer (se även Svågertorps industriområde S (56) för ytterligare tolkningsförslag för sjöborrar). I övrigt fanns det ett fåtal flintavslag i stolphålen. I det centralt belägna, stora stolphålet i taklinjen fanns den största delen av det förkolnade växtmaterialet. Detta dominerades av naket korn men även emmer-/speltvete, skalkorn samt hasselnötsskal kunde identifieras. Från detta stolphål ^{14}C-daterades träkol av ek (egenålder ≤75 år) vilket gav värdet 3915±70 BP (2490–2290 kal. BC 1 σ. Ua-13987). Emmer-/speltvete från det västligaste takstolphålet ^{14}C-daterades till 3945±95 BP (2580–2290 kal. BC 1 σ. Ua-15010). Huset dateras därmed till yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum.

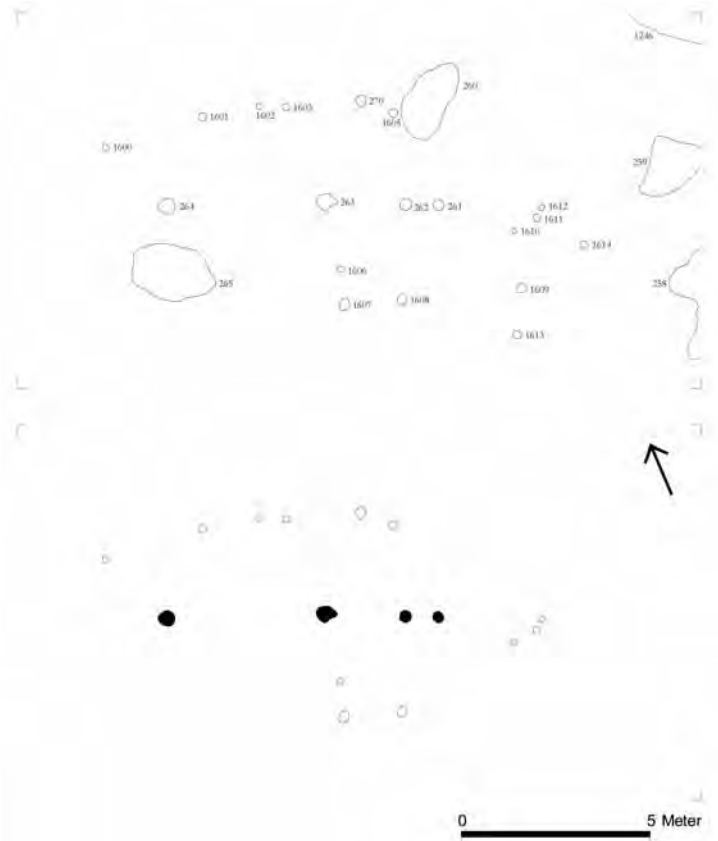

Figur 32. Hus 12 på Fosie 11A. Undre bilden visar de stolphål som tolkas ingå i hus 12 medan den övre även visar omgivande anläggningar (efter Hadevik & Gidlöf 2003:38, Fig. 18).

Utifrån koncentrationen av förkolnat växtmaterial i det centrala stolphålet tolkades den här delen som köksdel där en härd troligen varit placerad (Hadevik & Gidlöf 2003:38). Möjligen skall den västra delen av huset, där stolpsättningen antyder ett större rum, tolkas som ett rum med köksfunktion där härden kan ha varit placerad. De föreslagna öppningarna låg dessutom förskjutna mot öster i förhållande till denna del vilket kan antyda att den östra delen av huset haft andra funktioner. Det fanns inga spår efter några inre, fysiska avskärmningar av rummet, möjligen med undantag av det ensamma stolphålet innanför den södra öppningen. Kanske utgör detta resterna efter en avskärmning av köksdelen. Utöver huset påträffades inga lämningar från mellanneolitikum B inom området som kan ge några ledtrådar

till hur ytorna kring huset organiserades. Det förkolnade växtmaterialet tyder på att jordbruk kan ha utgjort åtminstone en del av försörjningen.

Ängdala 1983 (85), Ängdala 1987 (86), Ängdala 1991 (87) & Södra Sallerup 15F (88)

Ängdalaområdet vid Södra Sallerup är i arkeologiska sammanhang mest känt för de neolitiska flintgruvor som undersökts och till viss del fortfarande finns bevarade. Ett stort antal arkeologiska undersökningar har gjorts i området i olika omgångar och i samband med olika projekt (se t.ex. Rudebeck 1986; Nielsen & Rudebeck 1991). Några av undersökningarna har bidragit med indicier på aktiviteter under mellanneolitikum B. Vid undersökningen Ängdala 1983 gjordes en ^{14}C-datering på ekved från ett dagbrott (anläggning B:220 – provet togs på ca 2 m djup). Dateringen blev 4140±60 BP (2870–2620 kal. BC 1 σ. Lu-2509). Nära botten i dagbrottet påträffades nio grenar/pinnar, cirka 5–10 cm i diameter. Det är en av dessa som daterats. Några av grenarna hade huggspår vilket tolkats som att de ingått i någon form av konstruktion, möjligen en stege. Alternativt har de fungerat som spett eller liknande vid flintbrytningen. Dateringen relateras därmed till flintbrytningen (Nielsen & Rudebeck 1991:79, 90; Rudebeck muntlig uppgift).

Från Ängdala 1987 finns det en ^{14}C-datering från en våtmarkssvacka vilken även den gjordes på ekved. Resultatet blev 4130±60 BP (2870–2610 kal. BC 1 σ. Lu-2889). Dateringen gjordes inom ramen för biostratigrafiska undersökningar i området (Gaillard & Lemdahl 1993) och ekveden kan inte i sig relateras till mänsklig aktivitet (se avsnittet *Landskapet – topografi och miljö* för slutsatserna kring miljön i närområdet).

I ett kulturlager (A2405) i ett större dagbrottsområde på Ängdala 1991 påträffades ett fåtal keramikskärvor från stridsyxekultur (Rudebeck under arbete). Skärvorna kommer från två, möjligen tre, olika kärl med liknande dekor, troligen gjord med tvärsnodd. Två mynningsskärvor har tre respektive två horisontella linjer under mynningskanten. Under dessa ansluter (troligen) vinkellinjer. Dekoren tyder på att det rör sig om kärl tillhörande grupp J (period 5), även om de något tidigare grupperna G–H (period 3 och 4) inte kan uteslutas helt. Kulturlagret innehöll i övrigt bland annat hornspetsar, en slipsten, kross-/knackstenar, avslag, skrapor och fragment av förarbeten till flintyxor. Den osteologiska bedömningen av benmaterialet från kulturlagret visar på förekomst av torsk, nöt, får/get, svin, hund och människa (leddelen av ett skulderblad från en vuxen individ). Det finns även ett mindre fragment av ett rörben som kan ha utgjort en lockflöjt eller pipa. ^{14}C-datering har gjorts på människobenet samt träkol. Träkolet daterades till 3875±50 BP (2460–2290 kal. BC 1 σ. LuS 7497) och människobenet till 2960±50 BP (1270–1085 kal. BC 1 σ.

LuS 7496). Människobenet var inte av tillräckligt hög kvalitet för att få fram ett δ ^{13}C-värde. Ett djurben från nöt eller hjort skickades också in för datering men var av för dålig kvalitet för att kunna dateras. Dateringarna tyder på att fynden från kulturlagret är kronologiskt blandade, men träkolsdateringen ger ändå ytterligare stöd för aktiviteter knutna till sen stridsyxekultur.

Vid Södra Sallerup 15F undersöktes ett kulturlager vilket innehöll fynd och anläggningar från flera perioder (Nilsson & Onsten-Molander 2004:84f). Det framkom keramik från både tidigneolitikum och yngre bronsålder. I en sektion som drogs genom kulturlagret hittades ett människoben. Benet har bedömts tillhöra nackpartiet. Gnagmärken längs kanterna tyder på att benet kan ha legat exponerat under en viss tid. Träkol från ask samlades in från samma lager som nackbenet låg i och ^{14}C-daterades till 3935±55 BP (2560–2340 kal. BC 1 σ. Ua-14616). Det går inte att med säkerhet fastställa ett kronologiskt samband mellan det daterade träkolet och nackbenet, och det framkom inga andra fynd som kan föras till mellanneolitikum B på platsen.

Tygelsjö 41:1 (89)

Inom Tygelsjö 41:1 ^{14}C-daterades en mindre, stenfylld grop, A3753 (figur 33), till mellanneolitikum B (Grehn 2006:83ff). Landskapet är i huvudsak flackt och den daterade lämningen låg på en mindre platå omedelbart norr om en tidigare större våtmarkssvacka. Gropen var i det närmaste rund med måtten 0,60 x 0,52 m. Djupet uppgick till 0,3 m och gropen hade raka kanter och en relativt plan botten. Stenarna var till övervägande del omkring 0,1–0,2 m stora och låg samlade i gropen i vad som kan beskrivas som en hästskoform, det vill säga med ett tomrum centralt och delvis mot den östra kanten. Stenarna återfanns från topp till botten i gropen och en del av dem var eldpåverkade. Enstaka träkolsfragment fanns genomgående i fyllningen som i övrigt utgjordes av gråbrun sandig silt som närmare botten blev mer brungrå. Två avslag påträffades i fyllningen. ^{14}C-dateringen som gjordes på hasselnötsskal gav värdet 4035±40 BP (2620–2480 kal. BC 1 σ. Ua-21234). Om dateringen av hasselnötsskalet verkligen representerar gropens ålder är inte helt klart. Avsaknaden av växtmakrofossil i form av ogräs eller odlade växter sågs däremot i den arkeobotaniska analysen som ett indicium på att en neolitisk datering var möjlig. Någon klar tolkning av gropens funktion är svår att ge. Vid undersökningstillfället var utgångshypotesen att det kunde röra sig om en brand-/urnegrav men den tolkningsmöjligheten övergavs liksom en tolkning av den som härd eller kokgrop. Det stentomma partiet i mitten förde tankarna mot möjligheten att det rörde sig om ett stenskott stolphål och två likartade anläggningar väster om A3753 förstärkte den hypotesen

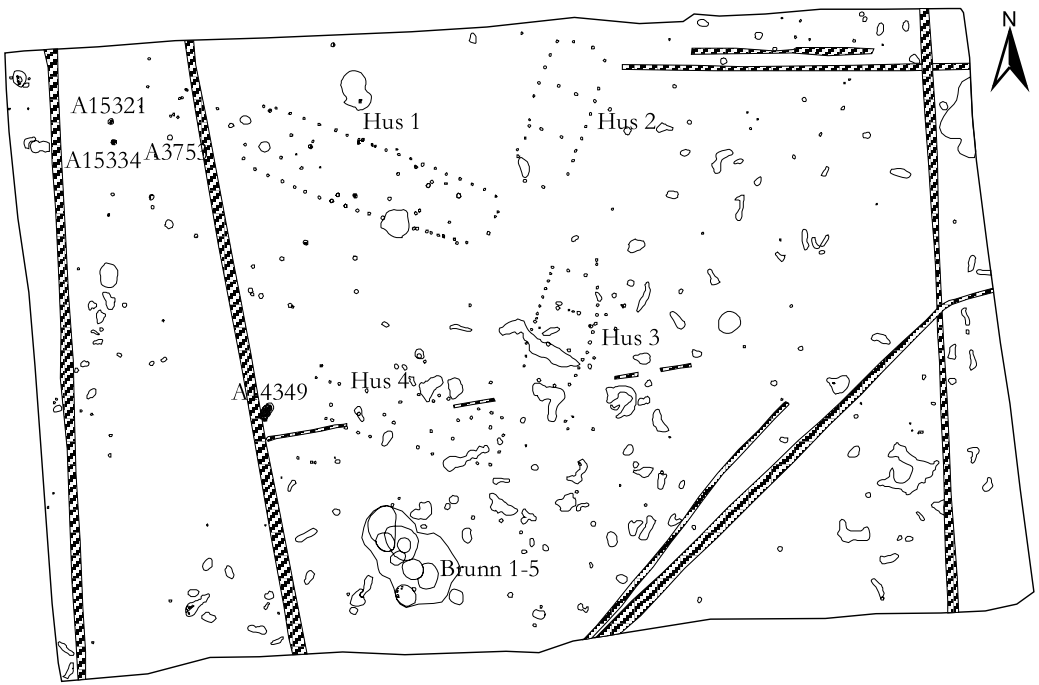

Figur 33. Tygelsjö 41:1 med A3753. Den möjliga graven, A14349, är också markerad (efter Grehn 2006, bilaga 2). Ej i skala.

(figur 33). Stolphålstolkningen får ses som det troligaste alternativet men om det rört sig om ensamstående stolpar eller någon typ av sammanhängande konstruktion kan inte avgöras.

Något mer än 30 m sydost om den daterade anläggningen låg en stenpackning, A14349, vilken tolkades som en grav (Grehn 2006:80ff) (figur 33). Den mätte 2,40 x 1,30 m i plan och var 0,5 m djup. Den var störd av ett dike i den sydvästra delen. Själva stenpackningen mätte efter framrensning 1,8 x 0,8 m. Storleken på stenarna i den vällagda stenpackningen uppgick till 0,5 x 0,4 m och 0,1 x 0,08 m. Medelstorleken låg på cirka 0,2 x 0,3 m. Anläggningen hade sluttande sidor och en mjuk övergång till en plan botten. Hypotesen vid undersökningstillfället var att det kunde röra sig om en stridsyxegrav, något som stenpackningens form och storlek indikerade. Det kunde inte bekräftas av ^{14}C-dateringen som gjordes på växtmakrofossil (ärtväxt). Dateringen placerade anläggningen i tidigneolitikum. Tyvärr fanns det inga fynd i anläggningen som kunde ge ledtrådar till dateringen. Den innehöll endast en del avslag och mindre mängder keramik. ^{14}C-dateringen kan inte ses som ett helt säkert dateringsunderlag på grund av risken för sekundär inblandning.

Gravar

De mest välkända lämningarna tillhörande stridsyxekultur i Malmöområdet är gravarna (figur 34). En stor del (15 stycken) av dem är publicerade sedan tidigare. Det gäller de gravar som behandlats av Malmer (Malmer 1962; 1975) och gravfältet vid Kastanjegården som getts en utförlig presentation av Göran Winge (Winge 1976). Utöver dessa finns det ytterligare fem stridsyxegravar (Svågertorps industriområde S (56), Dösemarken (79), Norra Hyllievång (80) och Lindängelund (96)) samt tre eventuella gravar (Kulladal (92), Kristineberg (98) och Bolagsbacken (101)). De senare faller inte helt inom Malmers definition eller är säkert daterade, men tas ändå upp som möjliga gravar här. Detsamma gäller en möjlig gravrelaterad anläggning från Bageritomten (95). Fynd från långdösen vid Hindby (90) ger också antydningar om aktiviteter under mellanneolitikum B. Som framgick av genomgången under avsnittet *Depå- och enkelfynd* finns det även ett fynd av en stridsyxa och ett fynd av en påbörjad facetterad slipsten vilka båda föreslagits tillhöra gravar, samt flera fynd av stridsyxor vilka inte kunnat lokaliseras mer exakt men som hypotetiskt också kan komma från gravar. Avsaknaden av mer detaljerade uppgifter om fyndomständigheterna har gjort att de inte tagits med här.

Svågertorps industriområde S (56)

Stridsyxegraven, A279, på Svågertorps industriområde S undersöktes år 2000 (figur 35). Den låg nära krönläget på en höjd som dominerade undersökningsområdet. Den låg endast cirka 20 m väster om hus 6 (se ovan under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*) (Koch & Tuominen 2008:44ff). Graven var oval och mätte 3,00 x 1,60 m och var orienterad i nord–sydlig riktning. I ytan var endast ett fåtal stenar synliga med bland annat en större sten i vardera kortända. En bit ned i graven kunde en stenpackning urskiljas i de båda gavlarna. Skelettrester efter en man (troligen) begravd i hockerställning med huvudet mot norr och ansiktet vänt mot öster började framkomma på något över en halvmeters djup. Könsbedömningen vilar på ett fåtal karaktärer i benmaterialet och är inte helt säkerställd. Skelettet har förts till åldersgruppen adultus, och bedömningen tyder på att mannen varit mellan 30 och 39 år vid sin död. Nyckelbenen låg mycket tätt tillsammans vilket kan indikera att den döde begravts i en svepning. Ett dåligt bevarat kärl, troligen av typ J:2, påträffades vid fötterna. Kärlet är dekorerat med tvärsnodd (snörstämpel). På mynningen finns snedstämplade korta intryck. Mynningsdiametern har uppgått till 10 cm. Under mynningskanten finns fem horisontella linjer medan buken är dekorerad med vinkellinjer. Botten har varit rund och dekorerad. I nära anslutning till kärlet hittades

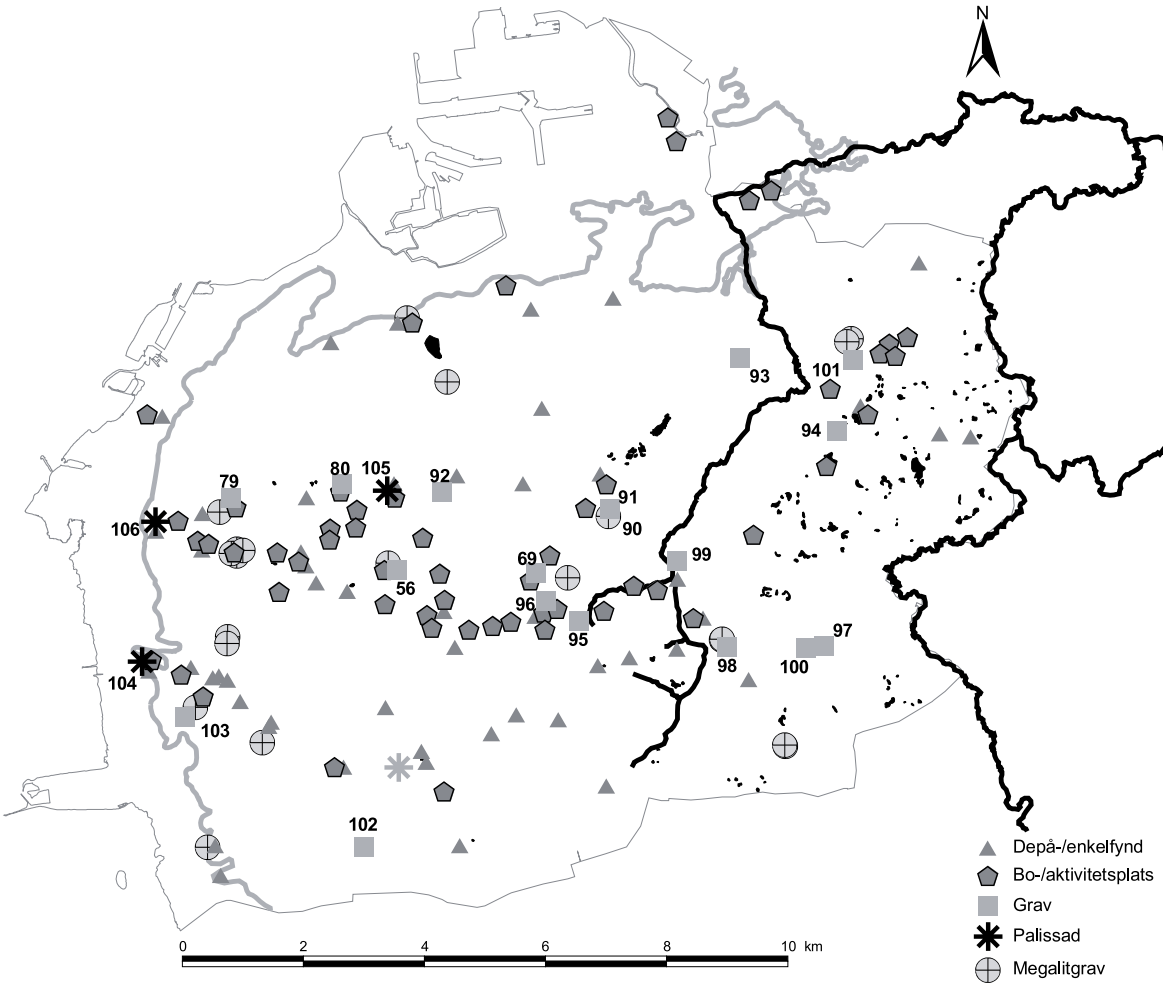

även en osymmetrisk keramikpärla. Vid huvudet (något nordväst om) låg en stridsyxa av typ E:1, en tjocknackig, håleggad, slipad flintyxa av variant 1 och tre spån. I nära anslutning till föremålen hittades även en liten sjöborre, 2,5 cm i diameter, med ett centimeterstort hål. Utöver dessa gravgåvor påträffade man i fyllningen även 16 keramikskärvor av vilka samtliga utom en var odekorerade. Den dekorerade skärvan hade dekor i form av en smal vulst. Skärvorna återfanns framför allt i den övre delen i gravfyllningen. Utöver skärvorna tillvaratogs även omkring 1,5

Figur 34. Platser med gravar samt möjliga gravar/gravrelaterade anläggningar och palissader markerade med platsnummer. Palissaden från mellanneolitikum A vid Västra Klagstorp har också markerats (grå palissadsymbol). Kartunderlag: © Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figur 35. Svågertorpsgraven. Fynden som påträffades vid huvudet var upptagna då bilden togs. Resterna av kärlet ligger vid underbenen. Huvudet mot norr (vänster i bild). Foto: Malmö Museer.

kg flinta, däribland fragmentet av en slipad flintyxa. På samma nivå som skelettet togs dessutom ett fåtal fossiler tillvara (utöver den ovan omnämnda), bland annat snäckskal som låg i bäckenregionen. Ett fint pulver, vilket tillvaratogs från kanten i den nordöstra kvadranten, kan möjligen vara ockra men detta har inte fastställts. Fynden från gravfyllningen kan inte med säkerhet knytas till gravritualen och den

här typen av fynd har definierat så kallade ”gravfältsboplatser” (se avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd*) eftersom de ansetts tillhöra boplatsaktiviteter. Det kan inte uteslutas att fynden som låg spridda i fyllningen faktiskt deponerats i graven som en del i gravritualen, något som till exempel föreslagits för fynd av det här slaget i mesolitiska gravar vid Tågerup (Kjällquist 2001). I botten av graven, i den sydvästra delen, fanns också en mindre nedgrävning, cirka 0,30 m djup, som kan ha fungerat som stolphål. En eventuell stolpe kan ha använts som en form av markering av graven innan själva gravläggningen.

Stridsyxor av typ E:1 placeras i period 4–5 (med överväldigande tonvikt på period 5, Malmer 1962:635) och kärl av J-typ i period 5 vilket då blir gravens datering. ^{14}C-dateringen gjordes på skulderblad från den gravlagde och gav värdet 3805±55 BP (2340–2140 kal. BC 1 σ. Ua-21903). δ ^{13}C-värdet blev -20,4‰ vilket tyder på en i huvudsak terrestrisk föda.

Vid förundersökningen påträffades vad som tolkades som ytterligare en stenpackning inom Svågertorps industriområde S, men denna kunde inte lokaliseras vid slutundersökningen. Det kan således inte uteslutas helt att det funnits fler gravar inom området. Intressant är också uppgifter om en bortodlad långdös vilken skall ha legat i närområdet (se diskussionen under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*).

Kastanjegården (69)

Gravfältet vid Kastanjegården bestod av fyra gravar med stenpackning vilka låg i en nord–sydlig linje på en mindre sandig förhöjning (figur 36 och 37). Gravfältet har publicerats av Göran Winge där Ove Persson bidragit med en osteologisk analys och Gunnar Johanson och Kjell Mårtensson gjort odontologiska analyser (Winge 1976). Birgitta Hulthén (1974) har genomfört godstekniska analyser på en del av keramikmaterialet (Hulthén 1974).

I anl.105, som skadats vid sandtäkt, låg tre individer begravda i vad som tolkades som resterna efter en träkista. Gravens djup uppgick till 1,2 m. En 25–30 år gammal kvinna låg med huvudet mot söder med ansiktet vänt österut. Intill hennes huvud låg ett 5–7 år gammalt barn, även det med huvudet mot söder, och vid hennes fötter i den norra delen av graven ytterligare ett barn i samma ålder med huvudet mot norr. Fynden från graven består av en malsten och en skålgropssten från stenpackningen, delar av två kärl, sju bärnstenspärlor, en tunnbladig flintyxa av variant 2, fyra flintspån, två skrapor, fem avslag varav tre med retusch samt enstaka keramikskärvor. Kärlen stod placerade i var sin ände av graven. Det bäst bevarade kärlet är dekorerat med horisontella linjer under mynningen och med vinkellinjedekor över kärlkroppen. Det andra kärlet har liknande dekor men är sämre bevarat. Dekoren

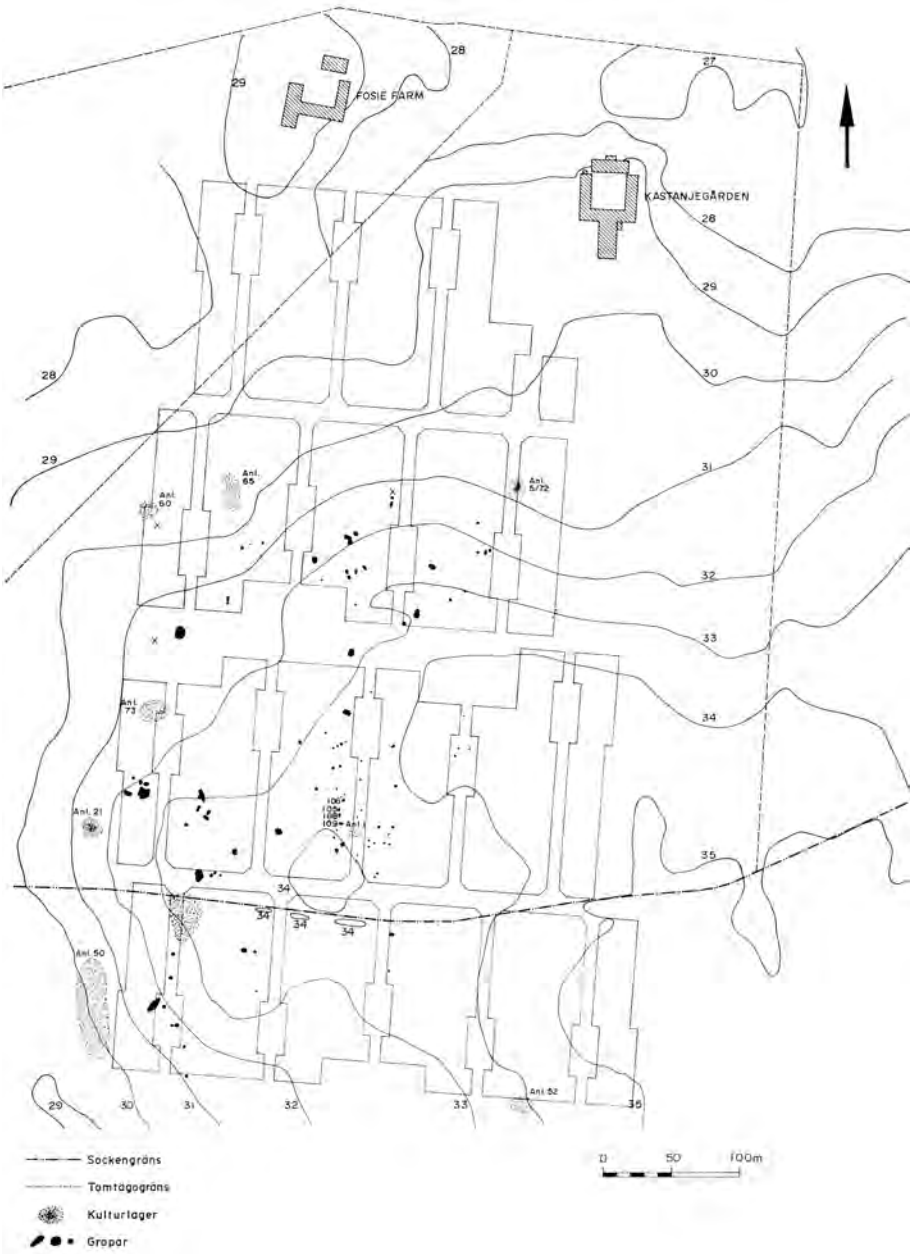

Figur 36. Plan över Kastanjegården med bl.a. gravarna och anläggning 21 (se avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*) (efter Winge 1976 fig. 1).

har gjorts med tvärsnodd. En godsteknisk analys av en skärva från anl. 105 visar att den är bränd i en reducerande atmosfär. Kärlen placeras i grupp J:3 respektive ad J. Bärstenspärlorna låg koncentrerade till den norra delen av graven där även den tunnbladiga flintyxan fanns. Skraporna, avslagen och spånen låg koncentrerade längs gravens nordöstra kant. Avslagens läge i graven, i nära anslutning till spån och skrapor, gör att de tolkas som en del av gravgodset (se även under Svågertorps industriområde S (56) ovan). Från gravfyllningen (ej tolkat som gravgåvor) kommer enstaka skärvor tillhörande mellanneolitisk trattbägarkultur. Graven dateras till period 5. En av kvinnans tänder har ingått i en större analys av diet under stenålder (Eriksson 2003:9; Lidén m.fl. 2003). Analysen pekade på en diet bestående av terrestrisk föda för kvinnan. $\delta\,^{13}C$-värdet blev -20,3 ‰ (Lidén m.fl. 2003:7).

I den 1,0 m djupa anl. 106 påträffades tänder från en individ som dött vid en ålder av omkring 8–10 år. Utifrån tändernas läge tämligen centralt i graven gjordes bedömningen att huvudet legat mot nordost och att ansiktet varit vänt mot gravens sydöstra långsida. I stenkonstruktionen ingick två malstensfragment och en knacksten. I anslutning till tänderna låg också 23 både hela och fragmentariska bärnstenspärlor. Nordost om dem, ovanför huvudet, påträffades delar av ett kamstämpeldekorerat kärl av typ J:2 med horisontella linjer under mynningskanten och med vinkellinjer över kärlkroppen. Botten har haft dekor i form av ett kors av chevronger. En godsteknisk analys av en skärva har visat att den är bränd i en reducerande atmosfär. Invid kärlet låg en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 1 och ett flintspån. I gravens västra del, vid fotänden, låg tre spån och fyra avslag samlade, och norr om denna samling låg en spånpilspets av Beckers typ D/Malmers typ C. Gravfyllningen innehöll oornerade keramikskärvor och avslag vilka inte tolkades som gravgåvor. Graven dateras till period 5.

Anl. 108 var 1,2 m djup och innehöll endast tänderna efter en individ som troligen dog i tonåren. Graven innehöll spår efter vad som bedömts vara en 1,9 x 0,6 m stor träkonstruktion. Tänderna låg i gravens norra del och individen har troligen legat med ansiktet mot öster. Om det stämmer har den stridsyxa av typ E:1 som påträffades i graven legat precis bakom och troligen aningen ovanför huvudet. En tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 1 låg också här medan ytterligare en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 1 låg i gravens sydvästra ände, det vill säga i gravens fotände. Två flintspån och två avslag låg samlade i den sydöstra delen av graven. Gravfyllningen innehöll keramikfragment och avslag. En keramikskärva var av trattbägartyp. Stridsyxor av typ E:1 dateras till period 4–5 med en betoning på period 5.

I anl. 109 vilken var 0,9 m djup låg det något öster om gravens mittpunkt ett antal tänder vilka kom från en individ som troligen varit omkring 4–6 år vid döds-

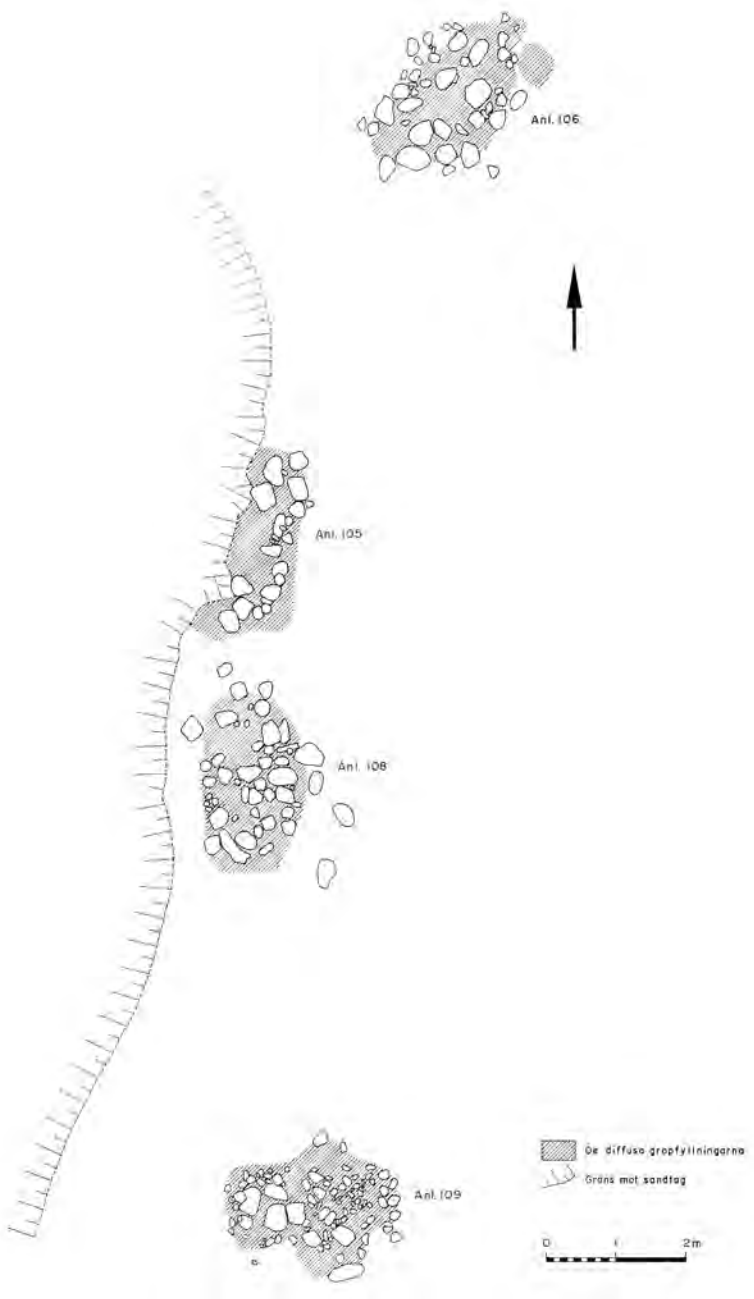

Figur 37. Plan över gravarna (översta stenskiktet) (efter Winge 1976 fig. 2).

tillfället. Intill tänderna låg tre bärnstenspärlor och öster om tänderna låg en tunnbladig, håleggad flintyxa av variant 3. Sydväst om tänderna låg ett fragment av en eldskadad håleggad flintyxa och ytterligare cirka 0,3 m åt sydväst låg ett flintspån. I gravens västra del påträffades ett flintspån och ett kärl av typ J:2 som låg upp och ned och som dessutom innehöll en skivskrapa. Kärlet är dekorerat med tvärsnodd och har fyra horisontella linjer under mynningskanten och vinkellinjer avbrutna av parvisa vertikala linjer (som löper genom vinkelspetsarna) över kärlkroppen. Botten är skadad men uppvisar också dekor. Gravfyllningen innehöll keramikskärvor och avslag. Även den del av en eldskadad håleggad flintyxa som nämndes ovan bedömdes tillhöra gravfyllningen, det vill säga den kopplades inte till gravgåvorna. Graven dateras till period 5.

Dösemarken (79)

Graven på Dösemarken, A1671, bestod av en rektangulär, 1,9 x 1,2 m stor och 0,5 m djup nedgrävning (Ifverson 2007:28ff) (figur 30 och 38). Graven låg orienterad i nord–sydlig riktning. Nedgrävningen hade rundade hörn, lodräta sidor och mjuk övergång mot en plan botten. Längs sidorna låg en stenpackning som syntes redan efter avbaning och som sträckte sig hela vägen ned mot botten. Stenarna var 0,1–0,3 m stora och ett antal av dem var av en rödaktig bergart. Skelettet påträffades på 0,4 m djup. Den gravlagda låg i hockerställning med huvudet i norr och ansiktet vänt mot öster. Den osteologiska bedömningen visar att den gravlagda var en ung kvinna, 15–18 år. Hon var kortvuxen, endast 154 cm lång, och hennes tänder visade genom emaljhypoplasier tecken på sjukdom eller näringsstress kring 5–8 års ålder. Indikationer på lårben och skenben tyder på att kvinnan varit fysiskt aktiv under sin livsstid. Ett fynd i form av en benpryl vid fotänden tolkades som en gravgåva (figur 38). I övrigt påträffades elva keramikskärvor och 13 avslag i gravfyllningen som inte tolkades som gravgåvor (se diskussion ovan under Svågertorp S (56)). Det fanns tecken i graven på att den efter något år öppnats och att delar av kroppen då förflyttats. Det kan ha varit fråga om en gravplundring (Ifverson 2007:32f), men det kan inte uteslutas att en sådan gravöppning kan ha utförts av dem som begravt kvinnan som ett led i en form av ritual.

Graven kan kopplas till stridsyxekultur genom skelettets placering i hockerläge samt förekomsten av en stenkonstruktion. Stenkonstruktioner finns i gravar från period 3 och framåt (Malmer 1962:184ff). Benprylen motsäger inte en sådan datering. Graven har ^{14}C-daterats till övergången mellanneolitikum B–senneolitikum. Dateringen gjordes på en tand vilket gav värdet 3885±35 BP (2460–2300 kal. BC 1

Figur 38. Skelettgraven från Dösemarken. I bildens nedre del syns benprylen (MK 321:100089). Fotot har tagits från söder. Foto: Kristina Gidlöf, Malmö Museer.

σ. Ua-32824). Analysen pekade också på en diet baserad på terrestrisk föda. δ ^{13}C-värdet blev -20,6 ‰ (Magnell 2007).

Utöver den undersökta graven finns det indikationer på ytterligare gravar inom det förundersökta området. Närheten till de neolitiska husen gör att det kan tolkas

som en (eller möjligen flera) gravläggning i anslutning till en gård. I närheten har det dessutom förmodligen legat en eller flera dösar (se under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*) som kan ha utgjort en viktig faktor i valet av plats för gårdarna och graven.

Norra Hyllievång (80)

Gravarna inom Norra Hyllievång låg på en svag höjdrygg fördelade på två gravfält. Det södra bestod av två gravar och en osäker grav tillhörande stridsyxekultur, och det norra av fyra gravar och fem stenpackningar daterade till senneolitikum (Lindhé & Grehn 2008 samt där bifogade analysrapporter) (figur 39).

Grav I (A14169) mätte 2,6 x 1,3 m, var 0,7 m djup och låg i nord–sydlig riktning (figur 39 och 40). Den hade branta sidor och en något ojämn botten samt en stenpackning i flera lager längs sidorna. Stenpackningen bestod av obearbetade klumpstenar som var omkring 0,10–0,30 m i diameter. En av dessa stenar uppvisade en glatt yta som kan tyda på att den använts i någon form av slip- eller malprocess. Direkt ovan skelettet låg ett lager med sten – generellt med mindre stenar än i stenpackningen längs sidorna – men i övrigt var fyllningen relativt stenfri. Skelettet låg i hockerställning med huvudet i norr och ansiktet mot öster. Den gravlagde var mellan 17 och 25 år, men könet kunde inte bedömas. Vid kraniet påträffades en tjocknackig, håleggad, slipad flintyxa av variant 1. Eggen låg riktad mot sydost. Cirka 0,10 m nordväst om skallen låg en tunnbladig, håleggad, slipad flintyxa av variant 3, även den med eggen riktad mot sydost. I fotänden stod ett kärl av typ H som varit cirka 10 cm högt. Kärlet har haft en mynningsdiameter på 9 cm. Dekoren består av vinkellinjer över kärlkroppen och på mynningen finns korta, diagonala streck och därunder två horisontella linjer som omsluter kärlet. Dekoren har gjorts med tandstämpel. Till gravgodset fördes även en knytnävsstor sten som färgade av sig med en rödaktig färg när den fuktades, samt högre upp i fyllningen en flintskrapa samt ett flintspån. Flintspånet uppvisar inga spår av användning. I övrigt finns det bland annat avslag och mindre keramikskärvor som inte förts till gravgodset (se diskussion under Svågertorps industriområde S (56)). Graven kan utifrån keramiken dateras till stridsyxekulturens period 4–5 (Malmer 1962:116f). En ^{14}C-datering av ett sädeskorn gav ett värde som motsvarar mellanneolitikum A (tabell 13). Det daterade materialet får ses som en sekundär inblandning av äldre material i gravfyllningen.

Grav II (A120605) mätte 3,0 x 1,4 m, var 0,65 m djup och låg i nord–sydlig riktning (figur 39 och 40). Den hade branta sidor och en något ojämn botten. En stenpackning låg längs sidorna och hela vägen ned mot botten. Det fanns även stenar spridda i den övriga fyllningen. Stenpackningen bestod av i huvudsak obearbetade klumpstenar som till största delen var omkring 0,20–0,40 m i diameter. Tre av dem

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Grav I (A14169)	Ua-33977	4540 ± 35	3370–3110 BC
Grav IV (A102943)	Ua-34049	3975 ± 45	2580–2460 BC
Grav III (A102915)	Ua-34048	3945 ± 40	2570–2340 BC
Brunn, A3830	Ua-34046	3940 ± 75	2570–2300 BC
Grav II (A120605)	Ua-33978	3755 ± 35	2280–2050 BC
Grav? (A120122)	Ua-33979	3755 ± 35	2280–2050 BC

Tabell 13. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B eller från kontexter tillhörande stridsyxekultur från Norra Hyllievång (fallande BP-ålder) (Lindhé & Grehn 2008). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

hade slipade ytor. I den norra delen av graven påträffades rester av en underkäke med tänder och tandemalj. Den gravlagde var mellan 17 och 25 år. Könet kunde inte bedömas. Gravgåvor började framkomma på ungefär 0,60 m djup. Vid huvudregionen påträffades tre flintföremål och rester efter ett keramikkärl som inte kunde tillvaratas på grund av sitt dåliga skick. Flintföremålen består av en tjocknackig, håleggad, slipad yxa av variant 1, en tunnbladig, slipad yxa av variant 2 och en håleggad, slipad mejsel av variant 1. Yxorna låg med eggarna mot öster medan mejseln hade eggen mot nordost. I den nordvästra delen av graven låg bärnstenspärlor och bärnstensfragment, troligen från fler pärlor. Centralt, något förskjutet åt väster, i höjd med vad som borde motsvara den dödes höftparti, påträffades ett keramikkärl av typ H. Kärlet har haft en mynningsdiameter på 13 cm och har varit cirka 10 cm högt. Dekoren består av vinkellinjer över kärlkroppen och vid mynningen finns tre horisontella linjer. Dekoren har gjorts med snörstämpel. Två spån påträffades i graven, ett ungefär där den dödes fötter bör ha funnits och ett högre upp i gravfyllningen. Spånet från fyllningen kan ha använts i en skärande eller sågande rörelse, medan det andra inte har några spår av användning. Bredvid spånet vid den dödes fötter påträffades 11 spånpilspetsar av typ D. Pilspetsarna låg samlade intill varandra med spetsarna mot söder. Det tolkades som att de varit skaftade och legat i ett koger. En slitspårsanalys på spetsarna visar att de inte skjutits från någon båge, det vill säga det finns inget som tyder på att pilspetsarna träffat något mål eller spår efter skaftning. Skaftningsspår uppkommer vanligen då pilen träffar ett mål. Det finns spår efter vad som tolkas som gnidpolering på samtliga spetsars högsta punkter, på åsar eller andra förhöjningar i ytan. Spåren har uppstått när pilarna legat tätt samlade i kogret och där gnidits mot varandra. I övrigt finns det bland annat avslag och mindre keramikskärvor, exempelvis en med dekor i form av intryck med tand/kamstämpel, som inte förts till gravgodset (se diskussion under Svågertorps industriområde S (56)). Graven kan utifrån keramiken dateras till stridsyxekulturens period 4–5 (Malmer 1962:116f). En ^{14}C-datering av ett sädeskorn gav ett värde som motsvarar tidigare delen av senneolitikum (tabell 13).

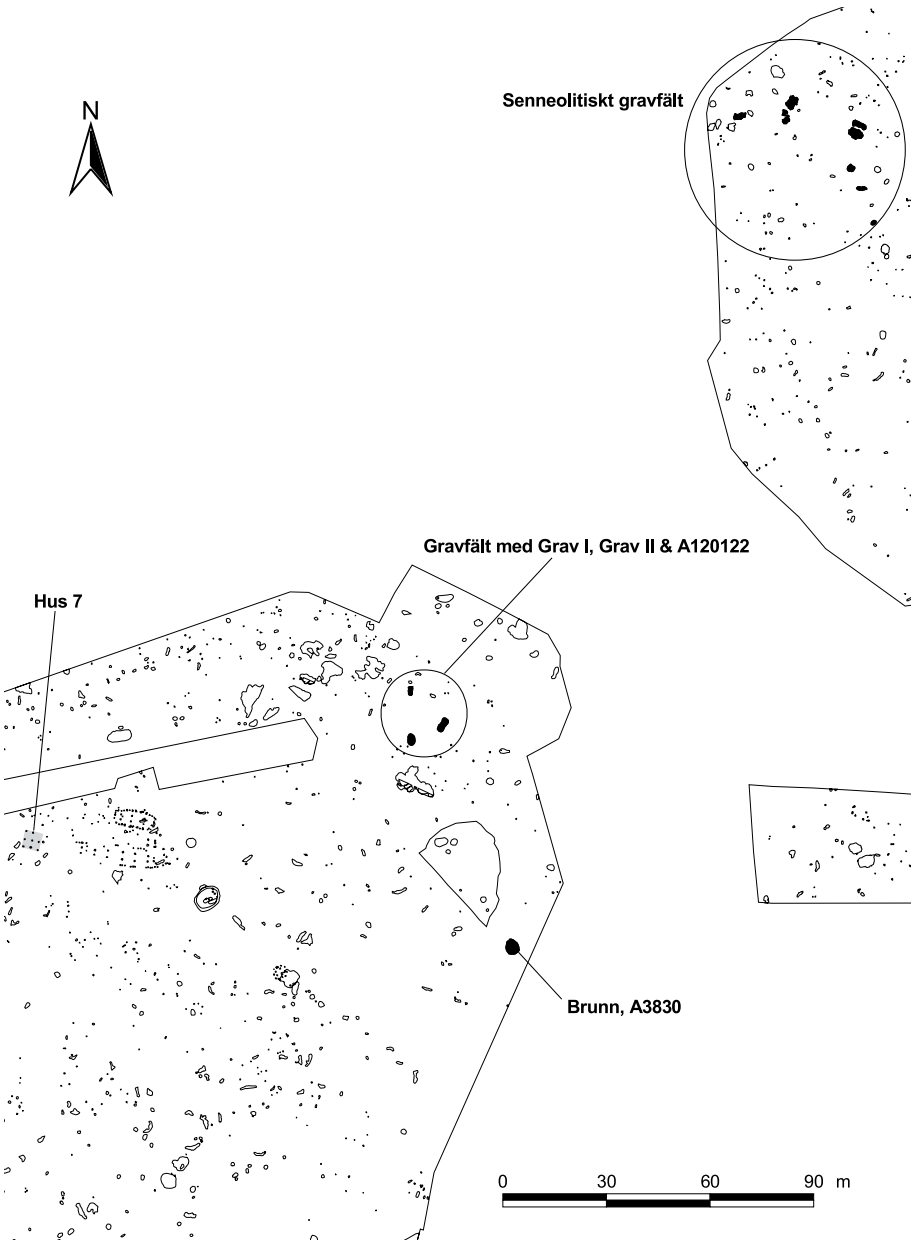

Figur 39. Översikt över anläggningar och konstruktioner daterade till mellanneolitikum B på Norra Hyllievång. Senneolitiska lämningar har också markerats. Inom stridsyxegravfältet låg grav I längst i norr och A120122 längst i öster.

A120122 tolkades av rapportörerna med försiktighet som en grav, alternativt en anläggning eller konstruktion som skall kopplas till begravningarna på platsen (figur 39). Anläggningen mätte 4,2 x 1,8 m och var 0,38 m djup. Den hade sluttande sidor och en relativt plan botten. Den låg orienterad i nordost–sydvästlig riktning. I den norra halvan fanns en kraftig stenpackning medan den södra halvan endast innehöll ett fåtal stenar. Anläggningen innehöll endast ett fåtal fynd, bland annat avslag och några keramikskärvor. Mest påtagligt var förekomsten av svett trä. I den norra delen av anläggningen påträffades ett runt träföremål, cirka 0,30 m i diameter, som var svett. Föremålet kunde inte konserveras. I den sydöstra delen påträffades svett trä (ca 0,20 x 0,10 m stort) som hade formen av ett hörn. I den västra delen fanns flera svedda trärester. Träresterna tolkades som rester efter en träkista, träram eller trävägg. Anläggningen ^{14}C-daterades (träkol från ek) vilket gav ett värde som motsvarade dateringen från grav II (A120605) (tabell 13). Anläggningen är som framgått svårtolkad. Avsaknaden av gravgåvor gör att den svårligen kan tolkas som en grav. Däremot är det troligt att den skall kopplas till någon form av begravnings- eller dödsritual i anslutning till stridsyxegravarna. Exempel på eld i samband med begravningar, ibland till och med i själva graven, finns från Sydskandinavien från den här tiden (se t.ex. Ebbesen 2006:233f).

Norr om stridsyxegravarna undersöktes fyra (två säkra och två troliga) senneolitiska gravar samt fem stenpackningar vilka också tolkades som rester efter senneolitiska gravar (figur 39). De två säkra gravarna, grav I (A101969) och grav II (A102808), innehöll daterbara fynd i form av ett skifferhänge respektive en flintdolk av typ IIb och en pilspets med urnupen bas. Anläggningen med skifferhänget ^{14}C-daterades till 3640±35 BP (2120–1940 kal. BC 1 σ. Ua-33976) och anläggningen med dolken och pilspetsen till 3795±35 BP (2290–2140 kal. BC 1 σ. Ua-33975). Dateringarna gjordes i båda fallen på sädeskorn. De båda gravarna ansågs av rapportörerna datera gravfältet som helhet till senneolitikum. De båda troliga gravarna, grav III (A102915) och grav IV (A102943) innehöll inga typologiskt daterbara fynd och ^{14}C-daterades till mellanneolitikum B (tabell 13). Båda dessa anläggningar ^{14}C-daterades med träkol från ek från ytliga lager. I ljuset av de något tidiga dateringarna tolkades träkolet som sekundärt inblandat av rapportörerna. Båda de troliga gravarna hade dock en storlek och form, och dessutom stenpackningar, som gör en datering till mellanneolitikum B möjlig.

Gravfälten på Norra Hyllievång uppvisar som framgår delvis överlappande dateringar sett till ^{14}C-resultaten. De enstaka dateringarna kan vara ett resultat av sekundära inblandningar, men som helhet kan de ändå ses som ett utslag av ett mycket nära kronologiskt förhållande mellan gravfälten. Att graven med en dolk och en

Figur 40 (till höger). Stridsyxegravarna från Norra Hyllievång. Vänstra bilden – Grav I (efter Lindhé & Grehn 2008, A14169 figur 7). Foto: Susan Hydén, Malmö Museer. Högra bilden – Grav II. 1. spån; 2–4. bärnstenspärla; 5. tänder; 6–7. bärnstenspärla; 8. keramik; 9. spånpilspetsar (11 st); 10. håleggad flintyxa; 11. tunnbladig flintyxa; 13. flintmejsel (efter Lindhé & Grehn 2008, A120605 figur 4).

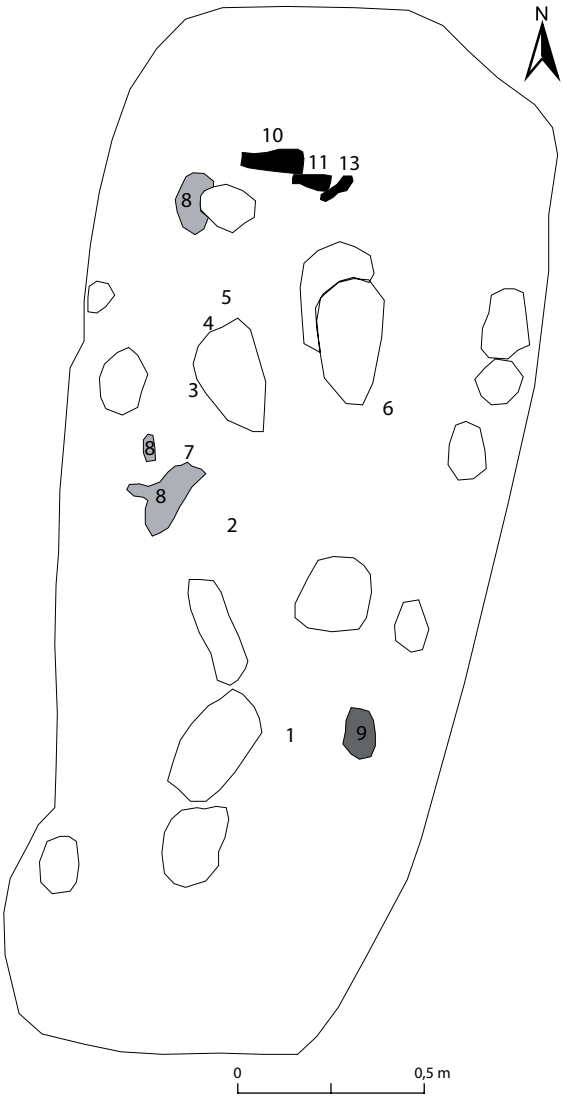

pilspets får en något äldre datering än stridsyxegraven respektive den möjliga stridsyxegraven kan inte tolkas som att den nödvändigtvis är äldre än dem, även om möjligheten finns. Däremot kan dateringarna till mellanneolitikum B från de båda förmodade senneolitiska gravarna antyda att vi på det norra gravfältet faktiskt har

en längre gravkontinuitet på platsen, som då haft sin början i senare delen av mellanneolitikum B. Det är därmed inte uteslutet att de båda gravfälten faktiskt använts parallellt, men där man av någon anledning valt att anlägga stridsyxegravarna något avskilt. Som framgick under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser* fanns det boplatslämningar inom området som tyder på att gravfälten skall kopplas till en gård (figur 39).

Hindbydösen (90)

Nära rumsliga förhållanden mellan äldre gravmonument och bebyggelse fanns bland annat inom Almhov (53) där de äldre gravmonumenten tycks ha varit betydelsefulla i valet av plats för gårdarna under mellanneolitikum B och senneolitikum. Där fanns det däremot inga konkreta bevis för aktiviteter under mellanneolitikum B i de äldre gravarna. Sådana aktiviteter finns däremot belagda på flera håll i Skåne (och i Danmark, se t.ex. Ebbesen 1986; 2006:123ff, 171), men i Malmöområdet är det endast långdösen vid Hindby som gett ledtrådar till aktiviteter under mellanneolitikum B. Ytterligare en dös, Sjöstorpsdösen, har undersökts i Malmöområdet. Här påträffades fynd som tyder på senneolitiska aktiviteter (Hansen 1931:236ff). Långdösen vid Hindby bestod av en under mark bevarad stenpackning som låg på en svag förhöjning (Burenhult 1973). Fynden domineras av ett rikt dekorerat keramikmaterial med en datering till mellanneolitisk trattbägarkultur. Flintmaterialet är förhållandevis sparsamt men det finns delar av slipade tunnbladiga flintyxor (två delar kan passas ihop till en hel yxa) och tjockbladiga flintyxor (bl.a. en eldskadad) (Burenhult 1973:38ff). Yxdelarna kan inte dateras med säkerhet (Burenhult 1973:98), men det är inte uteslutet att de skall tillskrivas aktiviteter från mellanneolitikum B och stridsyxekultur. Stridsyxeaktiviteter i området kring långdösen är belagt genom den grav (kv. Bronsyxan (91)) som låg endast omkring 15 m norr om långdösen.

Kv. Bronsyxan (91)

Stridsyxegraven från kv. Bronsyxan (Malmer 1975:134, grav 58A) bestod av en flatmarksgrav med en stenkonstruktion samt spår efter en träkonstruktion, troligen ett lock som legat över graven (Håkansson, Johanson & Salomonsson 1973). Graven var 2,85 x 1,50 m bred, 0,74 m djup och låg orienterad i nord–sydlig riktning (figur 41). Individen, vilken bedömts vara mellan 30–40 år, låg i hockerställning med huvudet mot norr och ansiktet vänt mot öster. Benfragment från tinningregionen uppvisar skador, möjligen orsakat av en stridsyxa eller en pilspets, vilket tyder på yttre våld som individen överlevt. Placerat kring huvudet låg en stridsyxa av typ E:1, en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 1 samt en svinbete med ett borrat hål. I huvudhöjd, men placerat tämligen långt bort (minst 50 cm bort) från huvu-

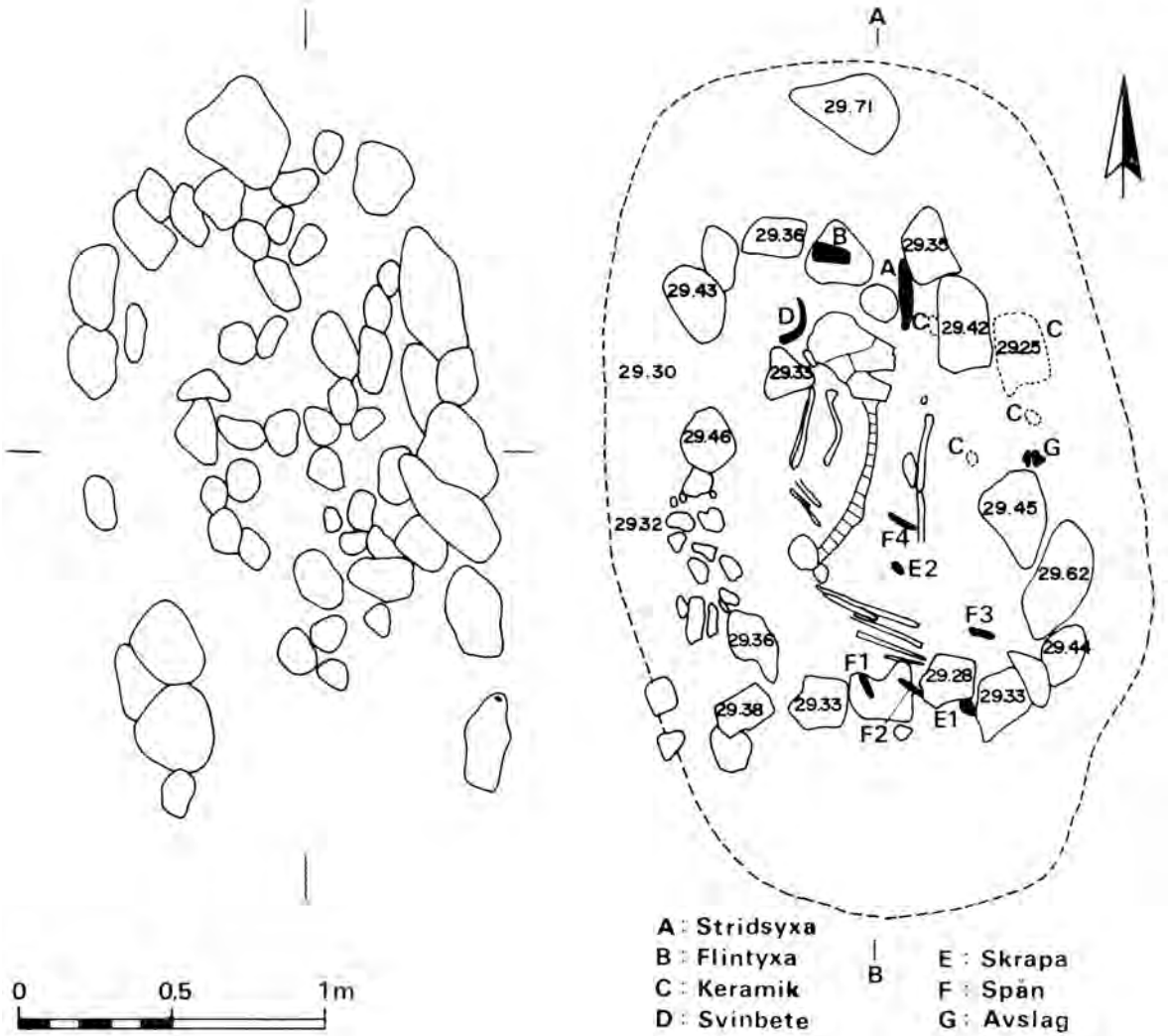

Figur 41. Kv. Bronsyxan. Gravens undre stenskikt samt gravnivån (efter Håkansson, Johanson & Salomonsson 1973:139, Fig 4).

det, låg resterna efter ett kärl som bedömts tillhöra grupp J. Det fragmentariska kärlet uppvisar tvärsnoddsdekor i form av vinkelband vilka är avbrutna av vertikala linjer. En godsteknisk analys har visat att skärvan kommer från ett kärl som bränts i oxiderande atmosfär och att magringen innehåller enstaka chamottekorn (Hulthén 1974:36). Övriga gravgåvor består av fyra flintspån, två skrapor och två avslag. Avslagen låg tillsammans inbäddade i en brunröd lerklump vilken med viss försik-

tighet tolkades som rester av färgämne (jfr Svågertorps industriområde S (56) och Norra Hyllievång (80) ovan). Avslagen lyfts fram som speciella eftersom den typen av fynd inte verkar ha påträffats i gravar tidigare, men man påpekar att det är få av stridsyxekulturens gravar som undersökts systematiskt och att mindre föremål som avslag därmed kan ha missats (jfr med diskussionen kring gravfyllningsfynd från Svågertorps industriområde S (56) och med fyndsituationen i gravarna på Kastanjegården (69)).

Stridsyxan av typ E:1 och keramiken tillhörande grupp J samt även svinbeten placerar graven i stridsyxekulturens period 5. En ^{14}C-datering gjordes på skelettet vilket gav värdet 3930±80 BP (2570–2290 kal. BC 1 σ. Lu-474). ^{14}C-dateringen placerar således graven i den senaste delen av mellanneolitikum B.

Stridsyxegraven låg som framgick ovan i närheten av långdösen vid Hindby. Dessutom låg det en förmodat senneolitisk grav nära dessa båda äldre gravar (Håkansson, Johanson & Salomonsson 1973:135; Kling 1983:19). En gravkontinuitet kan därmed ses på platsen under neolitikum, en kontinuitet som tycks ha den monumentala långdösen som utgångspunkt.

Kulladal (92)

Från Kulladal kommer ett troligt gravfynd. Vid vattenledningsschaktningar 1953 påträffades en tjocknackig, håleggad flintyxa och en stridsyxa (troligen av typ E:1) (figur 42) (Reisnert 1978). Yxorna låg i en packning av stora stenar vilken även innehöll sot. Läget på en höjdrygg kan tillsammans med stenpackningen tala för att det rör sig om en förstörd grav, vilken genom stridsyxan kan dateras till period 4–5. Värt att nämna är fyndet av en håleggad flintyxa vid Per Albins Hem (17) omkring 350 m åt nordost längs samma höjdrygg. Det är inte uteslutet att detta fynd indikerar ytterligare en grav i närheten.

Virentofta (93)

Gravfältet vid Virentofta bestod av tre stridsyxegravar (Malmer 1962:920, grav 60 (I), 61 (II) och 62 (III)) samt ett tiotal yngre gravar från bland annat vikingatid. Gravfältet låg i en svag nordsluttning vid en flack höjd. Gravarna låg på rad från norr till söder och upptäcktes i samband med grustäkt (Hansen 1934:275).

Grav 60 (I) utgjordes av en flatmarksgrav med en stenkonstruktion och låg i nordostlig–sydvästlig riktning. Fynden består av en stridsyxa av typ E:1, en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 1 och en tunnbladig flintyxa av variant 2 (Forssander 1933 Taf. XXVIII:1 – grav I kallas grav 2 av Forssander; Oldeberg 1952 Abb. 267 Grab I). Stridsyxan daterar graven till period 4–5.

Figur 42. Fynden från Kulladal. Yxornas storlek är inte angivet i arkivmaterialet. Foto: Malmö Museer.

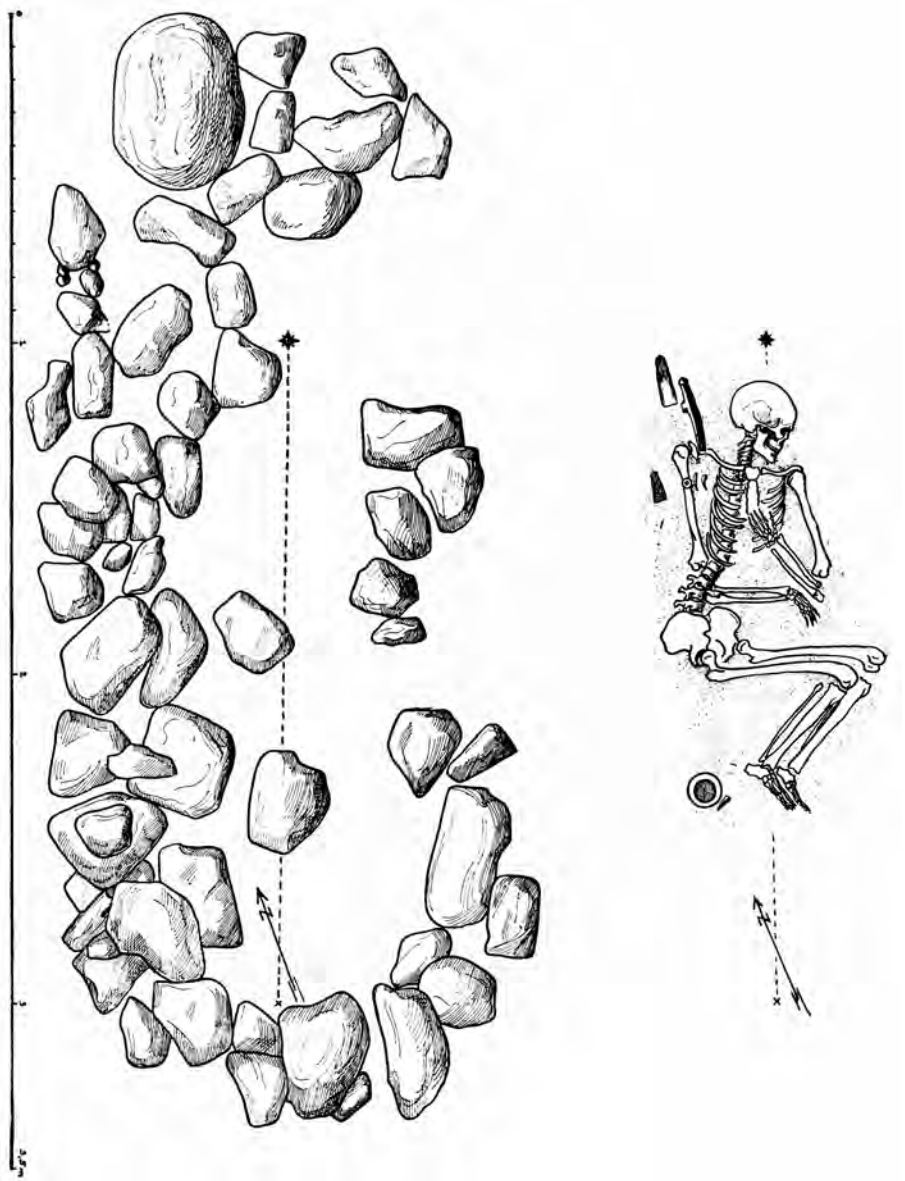

Figur 43. Virentofta, grav 62 (III) (efter Forssander 1933:6 Abb. 4 – Forssander benämner den grav 1).

Grav 61 (II) var en flatmarksgrav utan stenkonstruktion. Graven var 0,5 m djup och innehöll ett skelett vilket låg i nord–sydlig riktning med huvudet mot norr och ansiktet mot öster. Fynden består av en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 1 och en tjocknackig flintyxa av variant 3 (tväreggad utan hålslipning). En av yxorna har legat vid höger överarm (Oldeberg 1952:132). Flintyxorna kan inte dateras närmare inom stridsyxekulturen. Avsaknaden av stenkonstruktion antyder att detta kan vara den äldsta graven bland stridsyxegravarna. Detta kan dock inte fastställas med säkerhet.

Grav 62 (III) utgjordes av en flatmarksgrav med stenkonstruktion vilken låg i nordnordostlig–sydsydvästlig riktning (figur 43). Skelettet låg i hockerställning med huvudet mot nordnordost och ansiktet vänt mot öster. Fynden består av keramikskärvor från ett kärl av typ ad J dekorerat med horisontella linjer under mynningen och vinkellinjer över buken, en stridsyxa av typ E:1, en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 2, en tunnbladig flintyxa av variant 1, en bärnstensring samt tre spån (Forssander 1933 Taf. XXVII; Oldeberg 1952 Abb. 267 Grab 3). Stridsyxan och den håleggade flintyxan har legat bakom nacken på den döde. Något längre ned, i höjd med överarmen, har den tunnbladiga flintyxan legat, och bärnstensringen har vilat på överarmen. Två av flintspånen låg mellan överarmen och kroppen. Kärlet och det tredje flintspånet har stått vid fötterna på den västra sidan om kroppen. Keramiken och stridsyxan daterar graven till period 5. Bärnstensringen är av en typ som påträffats i danska gravar, vilket kan tyda på kontakt över Öresund (Håkansson, Johanson & Salomonsson 1973:153).

Kvarnby 13 (94)

Graven från Kvarnby 13 utgjordes av en flatmarksgrav (Malmer 1962:920, grav 59) men närmare uppgifter om gravens utseende, liksom om dess exakta läge saknas (se Winge 1976:45, figur 57 samt tabell 4). Fynden består av en stridsyxa av typ C:1a och en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 2 (Oldeberg 1952 Abb. 243). Stridsyxan kan dateras till period 1–3 medan flintyxan dateras till period 3–5. Graven bör därmed dateras till period 3.

Bageritomten (95)

Från Bageritomten finns det en ^{14}C-datering till mellanneolitikum B (Sarnäs & Engström 2006:29ff). Den daterade anläggningen, A2590, utgjordes av en stensatt grop vilken tillsammans med en liknande anläggning, A2589, inledningsvis sågs som en sammanhängande stenpackning. Det visade sig att det rörde sig om två stenfyllda gropar vilka låg med ett avstånd av cirka 0,30 m från varandra. De båda groparna var

mycket lika, båda mätte 1,20 x 0,80 m i ytan och djupet i A2590 uppgick till 0,80 m och i A2589 till 0,65 m. Träkol från ek daterades från båda groparna. A2590 daterades till 4055±70 BP (2840–2470 kal. BC 1 σ. Ua-17638) medan dateringen från A2589 fick en datering till mesolitisk tid (dateringen betraktades som felaktig i förhållande till anläggningens ålder). Groparna innehöll förutom ett antal bearbetade stenar inga fynd. De båda groparna tolkades vid undersökningstillfället som två stora stolphål. Stolphålen kopplades då samman med en stenpackning, A792, som låg cirka 15 m väster om stolphålen och hypotesen var att det skulle röra sig om resterna efter en långhög med fasadstolphål med tillhörande centralgrav. ^{14}C-dateringarna motsade tolkningen då långhögar dateras till tidigneolitisk tid. Stenpackningen, A792, ^{14}C-daterades dessutom till 3655±70 BP (2140–1940 kal. BC 1 σ. Ua-17639), det vill säga till senneolitikum. A792 tolkades då som en senneolitisk grav vilken dock inte innehöll några daterbara fynd. A792 kan därmed sättas i samband med en senneolitisk grav i närheten som undersöktes 1981. Möjligen rör det sig om (delar av) ett gravfält. Omkring 175 m söder om A792 undersöktes dessutom ytterligare en stenpackning som kan utgöra en möjlig grav, A4470. Den ^{14}C-daterades till 3885±65 BP (2470–2280 kal. BC 1 σ. Ua-18904). Inte heller denna innehöll några direkt daterande fynd. Inom undersökningsområdet fanns det i övrigt ett fåtal anläggningar med keramik tillhörande mellanneolitisk trattbägarkultur. Bland de insamlade lösfynden fanns bland annat en tjocknackig flintyxa (miniatyr) och en flintdolk.

Den till mellanneolitikum B daterade stensatta gropen/stolphålet, A2590, ingick således i en kontext med gravar eller möjliga gravar från senneolitikum varav en av dessa, A4470, har en datering som motsvarar övergången mellanneolitikum B–senneolitikum. Det är inte möjligt att med säkerhet koppla de båda stensatta groparna/stolphålen till gravläggningarna och de kan inte ges en klar tolkning. De tolkades som två stora stolphål men det saknades andra anläggningar vilka skulle kunna ha fungerat tillsammans med dem i en konstruktion. Möjligen har de fungerat som någon slags markering för till exempel ett gravfält (Sarnäs & Engström 2006:45). Den ursprungliga långhögshypotesen bör kanske inte heller avfärdas helt utan ytterligare dateringar.

Lindängelund (96)

År 1994 undersöktes en stridsyxegrav (figur 44) vid Lindängelund i samband med en arkeologisk förundersökning (Assarsson 1995). Topografin i området kännetecknades av en förhållandevis flack västsluttning. Stridsyxegraven låg tillsammans med andra gravar (se nedan) på en svag avsats i denna sluttning. Graven utgjordes av en stenfylld grop vilken var oregelbundet oval i plan med måtten 2,8 x 1,5 m. Den låg orienterad i nordostlig–sydvästlig riktning. Stenar utanför konstruktionen tolkades som att en

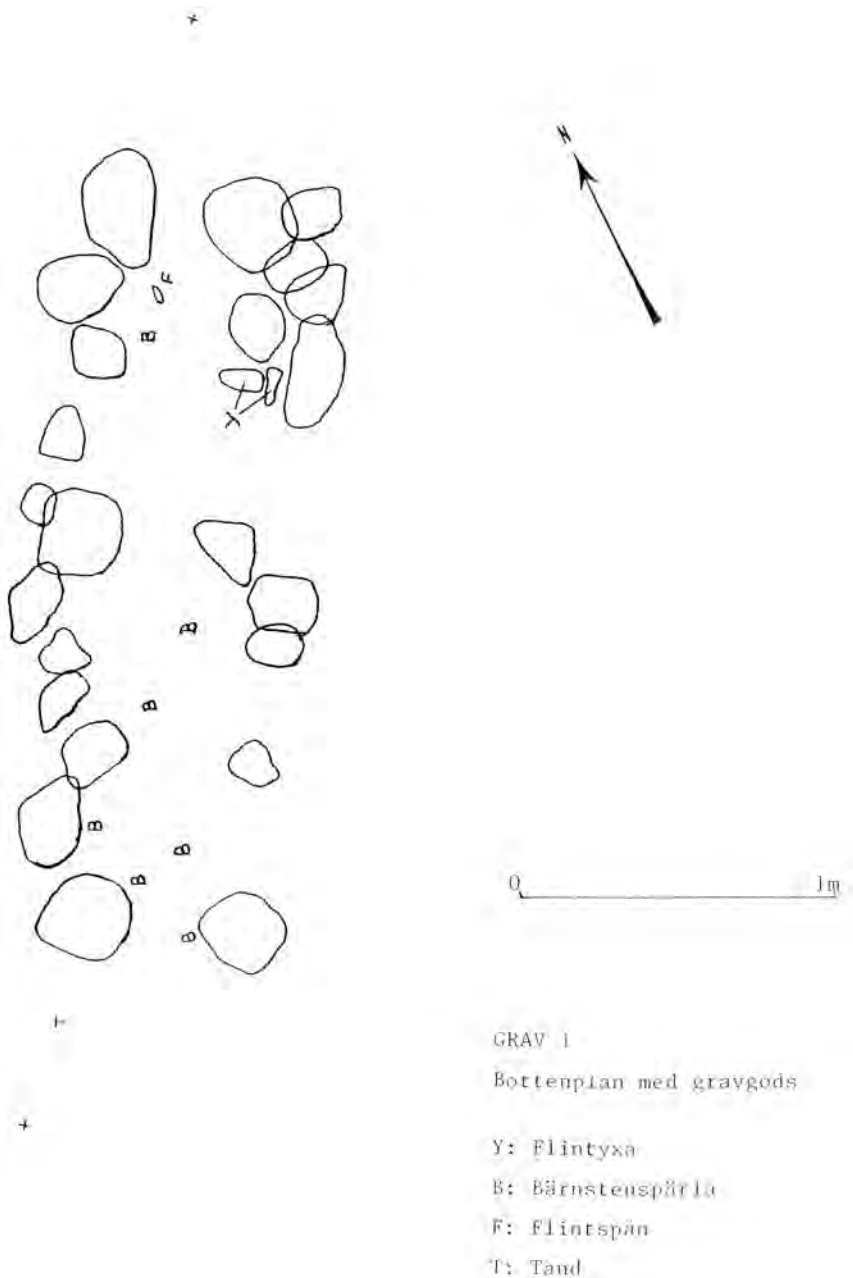

Figur 44. Graven från Lindängelund. Bottenplan med fynd markerade. Y – flintyxa; B – bärnstenspärla; F – flintspån; T – tand (efter Assarsson 1995 Fig. 6).

större yta tidigare kan ha varit täckt med sten. Graven var 0,67 m djup och gravgodset låg på samma djup som de understa kantstenarna. Troligen har ett övre stenskikt plöjts bort men i övrigt var den oskadad. Själva stenkonstruktionen var rektangulär med rundade hörn och den var cirka 1,3 m bred och 2,6 m lång. Några spår efter en träkonstruktion fanns inte. Fyllningen i graven bestod förutom av stenar av svagt humusblandad sand i toppen medan den längre ned hade ett högre humusinnehåll och dessutom en svag sotinblandning. Gravfyllningen innehöll 785 g flintavslag/avfall och några mindre keramikfragment (se diskussion Svågertorps industriområde S (56) ovan). Gravgodset består av två flintyxor vilka låg nära varandra, ett 8,6 cm långt flintspån, fyra bärnstenspärlor och tre bärnstensfragment. En tand påträffades utanför stenpackningen och utöver detta fanns det endast en mindre benbit i graven. En av flintyxorna är en tjocknackig, håleggad yxa av variant 1. Den låg med hålslipningen vänd nedåt och med eggen riktad ut från graven. Något öster om den, och cirka 5 cm ovanför, låg det en tunnbladig yxa av variant 1 eller 2. Bärnstenspärlorna låg samlade i den södra delen av graven. Enligt undersökningsrapporten kan det utifrån gravgodsets sammansättning och placering inte uteslutas att det rör sig om en dubbelgrav.

Den håleggade yxan är av variant 1 som är en typ som finns under hela stridsyxekulturen. Den tunnbladiga yxan av variant 1 eller 2, oklart om rät- eller tväreggad, ger inte heller närmare ledtråd till dateringen. Bärnstenspärlor verkar uppträda vid övergången period 2–3 och finns främst företrädd under period 3 och 4 med ett enstaka fynd från period 5 (Malmer 1962:277ff, 403, 416ff). Graven kan således ges en trolig datering till period 3–5.

Vid den efterföljande slutundersökningen undersöktes ytterligare gravar på området. Två flatmarksgravar låg intill varandra i nära anslutning till stridsyxegraven. Gravarna var delvis förstörda av dikesgrävning men kunde genom gravgodset dateras till senneolitikum. Två andra osäkra gravar utgjordes av manslånga, öst–västligt orienterade, troliga flatmarksgravar, utan skelett eller gravgåvor (Samuelsson 1997). Området tycks därmed uppvisa gravkontinuitet från stridsyxekultur och in i senneolitikum. Det närmare kronologiska förhållandet mellan stridsyxegraven och de senneolitiska gravarna är oklart, men det nära rumsliga förhållandet tyder på att de bildar ett sammanhållet gravfält vilket kan indikera en sen datering för stridsyxegraven. I området påträffades dessutom ett förarbete till en mejsel samt en slipad flintyxa (Assarsson 1995) men dessa har inte daterats närmare.

Oxie 7 (97) & Oxie 22 (100)

Uppgifterna om de båda gravarna (Malmer 1962:921, grav 73 och 74) är relativt knapphändiga. Grav 73 (Oxie 7) utgjordes av en flatmarksgrav utan stenkonstruk-

tion påträffad 0,5 m under markytan. Anläggningen bestod av en cirka 1 m lång grop med ett skelett i orubbat läge. Individen hade huvudet i väster och låg i hockerställning (Oldeberg 1952:136). Det finns inga fynd från graven. Avsaknaden av stenkonstruktion kan tyda på att den tillhör periodens äldre avsnitt (se dock Oxie 22 nedan). Gravens datering till stridsyxekulturen får anses som något osäker eftersom den inte innehöll några fynd (se Rudebeck & Ödman 2000:212).

Grav 74 (Oxie 22) kan inte ges en närmare geografisk lokalisering (se Winge 1976:45, figur 57 samt tabell 4). Graven har utgjorts av en flatmarksgrav utan stenkonstruktion. Den innehöll en stridsyxa av typ E:1 och en tjocknackig, håleggad flintyxa av variant 2 (yxorna är avbildade i Forssander 1933 Taf. XXII:1). Graven dateras genom stridsyxan till period 4–5. Graven visar därmed på svårigheten att datera gravar utan stenkonstruktion med säkerhet.

Kristineberg (98)

Från Kristineberg, en plats med omfattande gravlämningar från tidigneolitikum till och med äldre järnålder, föreligger det ett kontinuitetsbrott vad gäller gravläggning under mellanneolitisk tid (Rudebeck & Ödman 2000:212f). Ett möjligt undantag utgörs av en anläggning med stenpackning, A182, från vilken träkol ^{14}C-daterades till 3950±110 BP (2620–2230 kal. BC 1 σ. LuA-4305.) (Rudebeck & Ödman 2000:108f). Anläggningen låg i nord–sydlig riktning och var minst 2,5 m lång och 0,45–0,60 m bred. Anläggningens djup verkar endast ha uppgått till högst 0,3 m. En stenkoncentration med en storlek av 0,45 x 0,60 m låg i den nordöstra delen av anläggningen. Anläggningen tolkades i fält som en möjlig skelettgrav och enligt uppgift skall den ha innehållit obrända ben vilka inte kunnat bedömas osteologiskt. ^{14}C-datering av benen är inte möjlig eftersom de inte kunnat lokaliseras. Fyndmaterialet består i övrigt endast av mindre mängder keramik, flinta och brända ben. Trots dateringen är det osäkert om det rör sig om resterna efter en grav från mellanneolitikum B. Anläggningens utseende överensstämmer inte med dokumenterade stridsyxegravar. En närliggande grav från yngre romersk järnålder har samma orientering som A182, vilket är ett parförhållande som uppträder mellan flera gravar på Kristineberg. Det talar för att A182 istället kan vara yngre än vad ^{14}C-dateringen anger.

Fredriksberg (99)

Två flatmarksgravar (Malmer 1962:921, grav 71 och 72) påträffades vid grustäkt vid Fredriksbergs gård i anslutning till Skogholms borg (Rosenberg 1975:33f). Grav 71 bestod av en stenpackning vilken låg i ungefärlig nord–sydlig riktning och i vilken ett skelett påträffades på cirka 0,80 m djup (Forssander 1933:4f, Abb. 2–3) (figur 45).

Figur 45. Fredriksberg, grav 71. Foto: Bertil Centerwall, Lunds Universitets Historiska Museum.

Skelettet låg i hockerställning med huvudet mot söder och ansiktet vänt mot öster. Fynden (Forssander 1933 Taf. XIX) låg invid vänster överarm. De består av ett tvärsnoddsornerat kärl med horisontella linjer under mynningen och med vinkellinjer över buk/botten. Kärlet tillhör grupp J:3. I övrigt finns det ett spån, två skrapor, två

benprylar samt ett strålben (svan?). En osteologisk (antropologisk) bedömning av skelettet tyder på att det rör sig om en kvinna, cirka 35 år och 155 cm lång (Rydbeck 1930:12). Patologiska förändringar på tåben, så kallad sekreterartå, har tolkats som ett resultat av att kvinnan arbetat stående på knä med den ena foten vilande på den andra. Det kan förknippas med malning av säd eller arbete med exempelvis skrapning av djurhudar, något som de båda skraporna skulle kunna indikera (Petersson 2001:46). Graven kan baserat på keramiken dateras till period 5. Graven togs in till Lunds Universitets Historiska Museum i preparat (Rydbeck 1930) och John-Elof Forssander nämner att under det långa arbetet i fält med att förbereda preparatet (vilket innebar att graven stod öppen nattetid) "…, kunde de gamle i orten förtälja, att de på långt håll sett ljus brinna vid graven" (Forssander 1929a).

Grav 72 hade ingen stenkonstruktion och inga gravgåvor påträffades. Skelettet låg på ungefär 0,80 m djup men huvudet hade försvunnit på grund av grustäkten. Skelettet låg i hockerställning i öst–västlig riktning med huvudet mot väster. Enligt en bedömning av skelettet är det en ung man som begravts (Forssander 1929b). Avsaknaden av stenkonstruktion gör att graven möjligen tillhör äldre stridsyxekultur men eftersom graven inte innehåller några gravgåvor kan den inte med säkerhet föras till stridsyxekulturen överhuvudtaget.

Bolagsbacken (101)

Vid undersökningen på Bolagsbacken påträffades ett skelett i hockerställning i anslutning till ett källsprång vid en före detta våtmark (Lindahl Jensen 1992:37; Siech 2002:20; Stensköld 2004:166). Skelettet var dåligt bevarat men individen, vilken bedömts ha varit cirka 35 år vid dödstillfället, låg i öst–västlig riktning med huvudet i öster. Individen tycks ha legat på höger sida med ansiktet mot norr (Siech 2002, karta 4). Avsaknaden av en stenkonstruktion kan peka mot en datering till någon av stridsyxekulturens tidiga perioder (se dock Oxie 7 (97) och Oxie 22 (100) ovan). I likhet med graven från till exempel Oxie 7 (97) kan inte graven ges en säker koppling till stridsyxekultur eftersom den inte innehöll några fynd. Dess läge får också ses som topografiskt avvikande i förhållande till övriga gravar tillhörande stridsyxekulturen i området. Det får därmed ses som högst osäkert om graven verkligen skall tillföras stridsyxekultur.

Tygelsjö (102)

Graven från Tygelsjö bestod av en flatmarksgrav med stenkonstruktion (Malmer 1962:318f, 922, grav 88). Det enda fyndet från graven består av ett huggvapen tillverkat av en hjorthornstagg. Den närmare dateringen är oklar, men eftersom fynden

av dessa föremål påträffats i gravar med stenkonstruktion bör de inte vara äldre än period 3. Den säkraste dateringshållpunkten finns från Bedingegravfältet där ett huggvapen fanns i en grav med en trolig datering till period 5. Huggvapnet uppges ha suttit i huvudet på individen, vilket av Becker tolkats som att den gravlagde dödats av fienden. Kulturfrågan har diskuterats när det gäller den här typen av vapen och Becker för dem till den gropkeramiska kulturen (Malmer 1962:317f). Malmer konstaterar att de skånska fynden skall härledas till stridsyxekulturen.

Västra Klagstorp 16:48 (103)

Graven (Malmer 1962:923, grav 99) upptäcktes i väggen av ett mindre grustag genom att kullerstenar uppmärksammades (Hansen 1928a & b). En grav vilken anges vara från Västra Klagstorp finns avbildad i Forssander 1933:7, Abb. 5, men

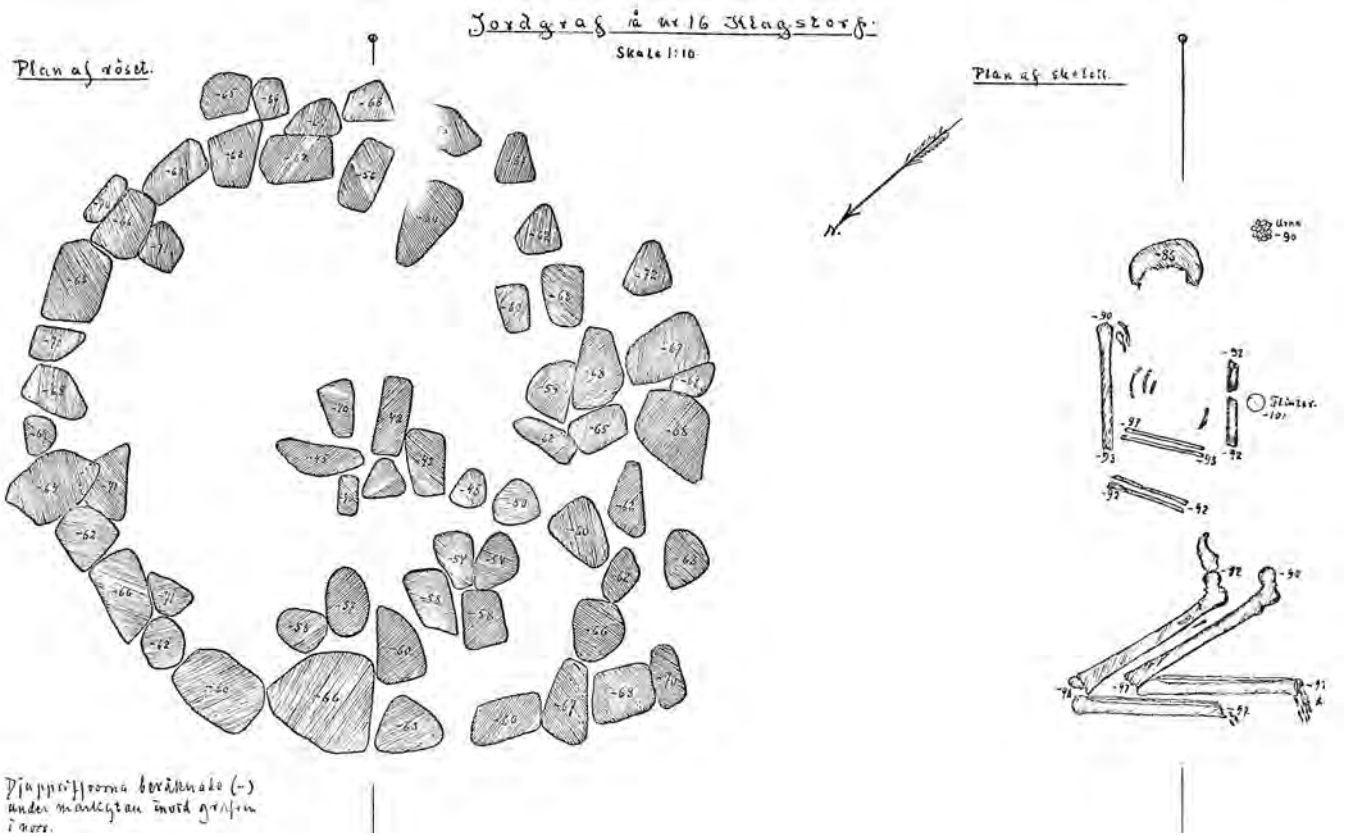

Figur 46. Västra Klagstorp 16:48. Stenkonstruktion samt gravnivå (efter Hansen 1928b). Ej i skala.

denna skiss avviker vad gäller gravens utseende, skelettets orientering och vad det verkar också gravgåvor i viss utsträckning från de skisser som finns tillgängliga i Malmö Museers arkiv (Hansen 1928b, se figur 46) och vad gäller fynden även från Taf. XXI i samma volym av Forssander.

Vid undersökningen framkom en flatmarksgrav med stenkonstruktion vilken var i det närmaste cirkelrund, cirka 1,80 m i diameter (figur 46). Ytligt liggande stenar hade dragits upp av plogen. I graven, på ungefär 0,9 m djup, påträffades ett skelett i hockerställning. Skelettet låg i sydostlig–nordvästlig riktning med huvudet i sydost och ansiktet vänt mot nordost. Fyndmaterialet består av keramik, flinta och benföremål (Forssander 1933 Taf. XXI; Malmer 1962:311). Ett kärl i dåligt skick stod invid nacken. Kärlet har varit totalornerat med horisontella linjer under mynningskanten och med vinkellinjer över kärlkroppen, samtliga utförda med tvärsnodd. Kärlet har placerats i grupp J:3. Vid överarmen låg det fem spån samt en skrapa, och mellan lårbenen låg det en pryl av ben och ett ornerat smycke tillverkat av en vildsvinstand. Två benringar (finggerringar enligt Malmer) påträffades vid individens fötter. Graven kan utifrån keramiken dateras till period 5.

Det är inte otänkbart att det funnits ytterligare en grav i närheten. Folke Hansen uppger att man några år tidigare på samma ställe funnit skelett och en del stenar, något som inte blev föremål för undersökning. Några fornsaker hade man däremot inte stött på (Hansen 1928b).

Palissader

I det här avsnittet presenteras de tre stora palissaderna i Malmöområdet: Bunkeflostrand (104), Hyllie (105) och Bunkeflo (106) (figur 34). Namngivningen av de båda sistnämnda platserna har diskuterats och ifrågasatts (Thörn 2007:70). Thörn föreslår istället namnen Annetorpsleden respektive Skjutbanorna. Jag väljer att ansluta mig till de namn som använts av Svensson eftersom det främst är dessa namn som fått en internationell spridning (Svensson 2002).

Den fjärde och äldsta palissaden, vid Västra Klagstorp, presenteras inte närmare eftersom den genom fynd och ^{14}C-dateringar tydligt daterats till mellanneolitikum A (se Forssblad 2003; Friman 2006; Thörn 2007 samt Hadevik 2009 för beskrivningar). Därmed ligger den utanför de avgränsningar som satts upp för den här platsgenomgången. Två ^{14}C-dateringar på träkol från stolphål i palissaden gav värdena 4305±45 BP (3010–2880 kal. BC 1 σ. Ua-21778) och 4380±40 BP (3080–2920 kal. BC 1 σ. Ua-21779). Palissaden vid Västra Klagstorp är dock viktig för att förstå palissadbyggandets historia och bakgrund och kommer därför att figurera där det anses relevant i diskussionerna framöver.

Palissaderna presenteras i platsnummerordning enligt tabell 4 vilket gör att den senast undersökta – Bunkeflostrand (104) – hamnar först. Det kan nämnas att de övergripande undersökningsstrategierna, givetvis i relation till lämningarnas art och dignitet, har förändrats något från den första palissadundersökningen till den senaste. Generellt har fokus flyttats från själva konstruktionen, det vill säga stolphålen, till att framför allt riktas mot förmodat relaterade gropar. I Hyllie (105) undersöktes en mycket stor andel stolphål medan de få groparna med något undantag inte undersöktes i sin helhet. Vid den senaste palissadundersökningen i Bunkeflostrand (104) lades den absolut största energin på att undersöka gropar, medan stolphålen gavs begränsad uppmärksamhet.

Bunkeflostrand (104)

I samband med arkeologiska utredningar framkom ett flertal rader med stolphål vid Bunkeflostrand (Kishonti 2004; Hammarstrand Dehman 2005b). Vid de efterföljande förundersökningarna kunde delar av en trolig palissadanläggning undersökas även om det då inte gick att avgöra dess form eller om den bestod av flera faser (Hammarstrand Dehman 2006; Brink, Hammarstrand Dehman & Stamm Forssblad 2007). Vid slutundersökningen kunde det konstateras att det rörde sig om lämningarna efter en sammanhängande konstruktion (Brink, Grehn & Kishonti 2008; se även Brink, Kishonti & Magnell under utgivning).

Palissaden låg i ett mycket flackt område alldeles invid den dåtida strandlinjen. Topografin inom området varierar mellan cirka 3,5 och 5 m ö.h. med de lägsta partierna i väster och de högsta i öster. Öster om palissaden har det funnits en omfattande numera utdikad våtmark från vilken flera neolitiska flintföremål samlats in (se avsnittet *Depå- och enkelfynd*). Palissaden hade en oregelbunden form, men har i sin största utbredning varit cirka 240 x 300 m. Det innebär att det är den största av de tre palissaderna från den här tiden i Malmöområdet (figur 47). Den har inhägnat omkring 5,5 ha. Palissaden var ojämnt bevarad. Mest tydlig var den i väster medan de östra delarna var dåligt bevarade. Det kan i stor utsträckning relateras till att matjordstäcket var tunt i de här delarna. Moderna jordbruksaktiviteter har förstört stolphålen. Totalt grävdes endast 118 stolphål ut. Stolphålens diameter låg på mellan 0,14 och 0,88 m och djupet på mellan 0,02 och 0,70 m. Medeldjupet låg endast på 0,16 m vilket avspeglar de dåliga bevaringsförhållandena. Inga stolphål var stenskodda och merparten hade lätt skålformad botten. Inga stolpmärken kunde urskiljas. Förutom stolphålen kunde ett antal rännor dokumenteras. Rännorna har grävts innan stolparna satts eller grävts ned. Den begränsade bevaringsgraden gör att detaljerna i konstruktionen delvis är svåra att komma åt och olika tolkningar är

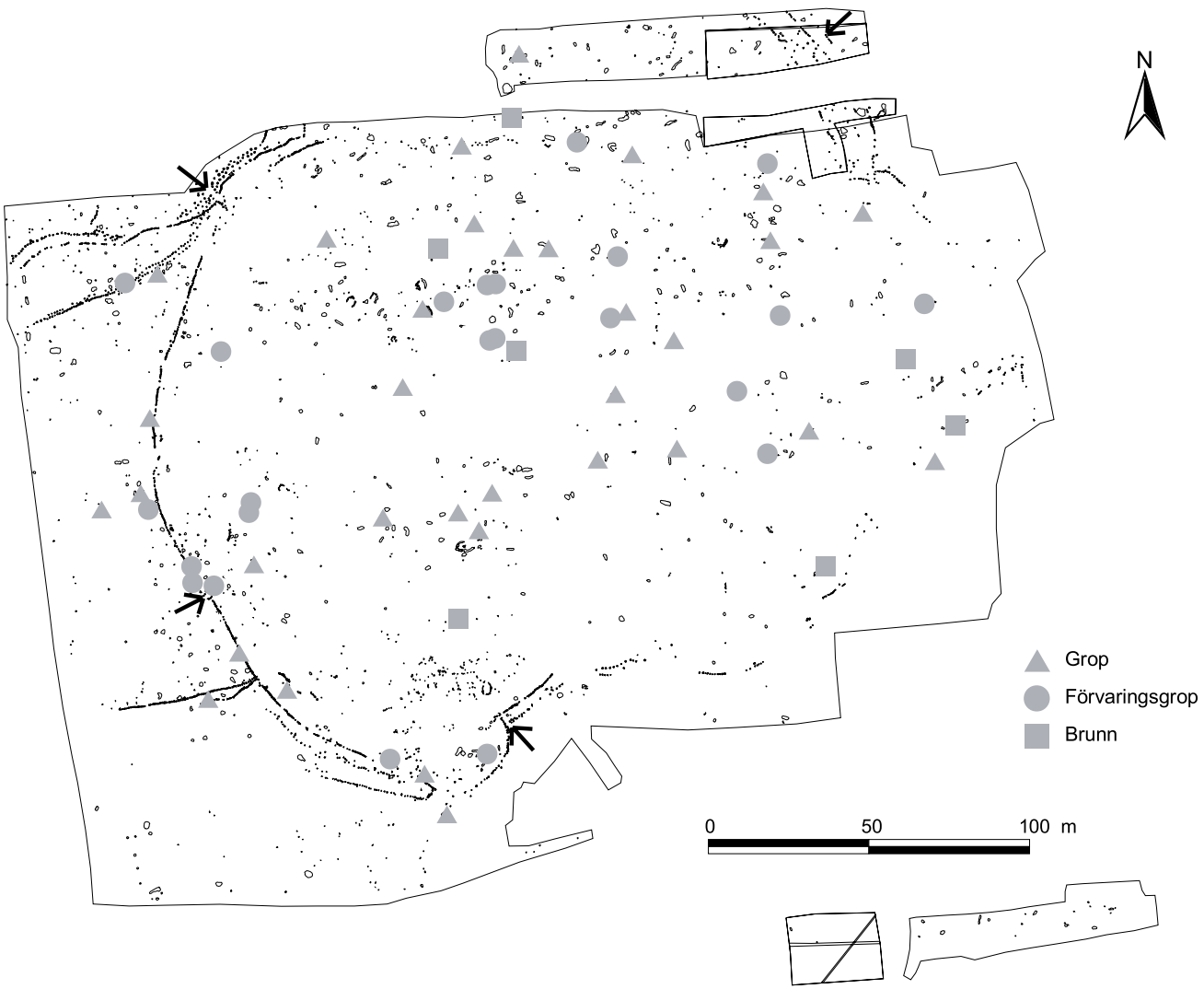

möjliga. Konstruktionen tycks ha bestått av som mest tre parallella rader med stolpar. Avståndet mellan stolparna har varierat med både tättstående partier med ett fåtal decimeter mellan stolparna till enstaka partier med omkring 1,5 m mellanrum eller något mer. I väster löper tre armar, en i söder och två i norr, ut mot det som varit

Figur 47. Palissadområdet vid Bunkeflostrand. Öppningar genom palissaden markerade med pilar.

den ungefärliga dåtida strandlinjen. Stolpraderna upphör enligt vad som framgår på figur 47. Stolpraderna upphör således inte på grund av dåliga bevaringsförhållanden eller på grund av schaktbegränsningen. Armarna har tillsammans med en enkel stolprad i öster avgränsat ett mindre rum från palissadens huvudsakliga inneryta. I norr har endast begränsade delar av palissaden kunnat dokumenteras. En befintlig gård i kombination med Naffentorpsvägen och ett stort antal moderna ledningar gör att endast mindre partier kunnat dokumenteras. Det får ses som sannolikt att palissaden haft sin norra begränsning omedelbart norr om Naffentorpsvägen. En mindre undersökning i form av en schaktningsövervakning där enstaka stolphål dokumenterades tyder på detta (Jansson 2007). Det är möjligt att denna norra del också utgjorts av ett eget avgränsat rum avskilt från den stora innerytan av en enkel rad med stolpar. Det skulle ge en utbyggnad i norr som närmast påminner om den tydligt belagda utbyggnaden i Hyllie (105) (figur 55). Spåren efter en eventuell enkel rad är dock så sporadiska och osäkra att det inte går att avgöra om det faktiskt varit en avgränsad utbyggnad eller om det rört sig om ett enda stort sammanhängande rum. Den dåliga bevaringsgraden gör också att det inte går att belägga hur många öppningar som funnits. De som kunnat konstateras med säkerhet har markerats på figur 47. Det rör sig om tre genomgående öppningar utifrån och in till den stora innerytan och en öppning från innerytan ut mot rummet som öppnar sig mot havet. Palissaden har av stolphålen att döma bestått av *ett* sammanhållet byggnadsverk. Enskilda faser eller ombyggnader har inte kunnat beläggas med säkerhet. En möjlig indikation på faser utgjordes av dubbelraderna i nordväst (figur 47). De tycks korsa varandra på ett sätt som skulle kunna antyda att de inte är helt samtida. Det är ändå troligt att de byggts nära inpå varandra i tid och med kännedom om eventuellt äldre raders läge. Raderna löper tydligt bredvid varandra öster om den punkt där de korsar varandra, och dessutom var den öppning som markerats här helt genomgående. Det tyder på viss samtidighet mellan dubbelraderna. Det fanns endast ett fåtal fynd i stolphålen. Avslag, bland annat från tillhuggning av fyrsidiga flintredskap, samt ett fåtal keramikskärvor finns i materialet. ^{14}C-dateringarna från palissaden daterar den till tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 14 samt figur 48 och 53). Två av dateringarna placerar den i tidigneolitikum respektive mellanneolitikum A, men dessa dateringar anses inte representera palissadens ålder.

Området innanför palissaderna innehöll ett stort antal anläggningar (figur 47). Vid undersökningen upplevdes anläggningarna och det fyndmaterial som fanns i dem som enhetligt i karaktär och datering. Fyndmaterialet pekade med några undantag mot en datering till mellanneolitikum B och kunde därmed förknippas med själva palissaden. De ^{14}C-dateringar som gjorts har i stort bekräftat den bilden

(tabell 14 samt figur 48 och 53). Det relativt stora antalet ^{14}C-dateringar, fördelade på olika anläggningstyper spridda över ytan, kan sägas ha avgränsat aktivitetsfasen relativt väl, även om aktiviteterna inom området gör risken för sekundär inblandning relativt stor i de enskilda anläggningarna (figur 53). Tyngdpunkten till mellanneolitikum B i dateringarna kan anses avspegla den mest intensiva aktivitetsfasen. De anläggningar som markerats med symboler på figur 47 är sådana som utifrån ^{14}C-datering, fynd och/eller form getts en datering till mellanneolitikum B. En majoritet av resterande anläggningar är sannolikt också från denna period. Det finns dock ett antal anläggningar med dateringar till tidigneolitikum respektive tidigare delen av senneolitikum (se nedan) och det är möjligt att ytterligare några anläggningar tillhör någon av dessa faser. De tidigneolitiska aktiviteterna i området avspeglas också genom ett antal ^{14}C-dateringar från själva palissaden, vilka får betraktas som ett resultat av sekundära inblandningar. Det är framför allt ytterligare anläggningar från senneolitikum som kan antas ha funnits, men de är inte möjliga att skilja från de mellanneolitiska utifrån fynd eller form. Kanske avspeglar ^{14}C-dateringarna i figur 48 ett proportionellt förhållande i anläggningarnas kronologiska fördelning över perioderna sett till anläggningsbeståndet som helhet? De tidigneolitiska anläggningarna var däremot mer lätta att urskilja genom sin karakteristiska keramik. Flintyxorna (mestadels fragment) från anläggningar och matjord bekräftar en tyngdpunkt i mellanneolitikum B då de enda yxdelarna som kan bestämmas närmare dateras till perioden. Två undantag från den bilden finns. Det är ett fragment av en tunnackig yxa som påträffades öster om palissaden och ett fragment av en spetsnackig yxa som påträffades söder om denna. Mellaneolitikum B är i yxmaterialet mest tydligt representerat av en hel håleggad yxa av Malmers variant 1, men även av ett antal fragment av tjocknackiga håleggade yxor. Variant 1 förekommer under hela stridsyxekulturen (Malmer 1975:69ff). I övrigt rör det sig om fragment av yxor där de svårligen kan bedömas närmare än som tjocknackiga, det vill säga med en datering till mellanneolitikum A III–äldre bronsålder period I/II (Karsten 1994:63; se Brink, Grehn & Kishonti 2008 för en mer detaljerad diskussion kring enstaka yxfragment).

I keramikmaterialet har endast 12 skärvor (36 g) någon form av dekor. Det utgör inte mer än 1 % av det totala antalet skärvor (3 % räknat på vikt). Dekoren består i huvudsak av olika typer av snörornamentik (figur 52 f–h, j–l). Skärvorna kan därmed kopplas till stridsyxekulturen och Malmers grupp A–C där grupp A–B tillhör de båda äldsta perioderna (1–2) och grupp C den yngsta perioden (6) som dateras till tidigaste senneolitikum (Malmer 1975:18ff). Skärvorna är för små för att man med säkerhet skall kunna föra dem till en specifik grupp. Av ^{14}C-dateringarna att döma

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Palissad	Ua-35115	5515 ± 45	4450–4330 BC
Palissad	Ua-24584	4840 ± 75	3710–3520 BC
Palissad	Ua-35121	4615 ± 40	3500–3350 BC
Palissad	Ua-24585	4350 ± 45	3020–2900 BC
Palissad	Ua-32900	4210 ± 40	2900–2700 BC
Grop, A127509	Ua-35120	4155 ± 40	2880–2670 BC
Grop, A115652 (FU A3636)	Ua-24592	4155 ± 35	2880–2670 BC
Palissad	Ua-24588	4110 ± 40	2860–2580 BC
Palissad	Ua-35118	4100 ± 40	2850–2570 BC
Brunn, A119384	Ua-34231	4085 ± 45	2850–2500 BC
Grop, A119691	Ua-35116	4080 ± 40	2840–2490 BC
Grop, A120020	Ua-35117	4075 ± 40	2840–2490 BC
Ränna, A1815 (Hus 1)	LuS-7683	4055 ± 50	2835–2485 BC
Brunn, A199999 (FU A1830)	Ua-32902	4050 ± 40	2830–2490 BC
Grop, A120335	Ua-34234	4050 ± 40	2830–2490 BC
Grop, A125399	Ua-34235	4050 ± 35	2830–2490 BC
Palissad	Ua-24590	4045 ± 40	2620–2490 BC
Grop, A1266	LuS-7681	4015 ± 50	2615–2470 BC
Grop, A865	LuS-7680	4010 ± 50	2580–2470 BC
Grop, FU A3569	Ua-24591	3995 ± 40	2570–2470 BC
Palissad	Ua-24587	3970 ± 35	2570–2460 BC
Grop, A3662	Ua-35113	3960 ± 40	2570–2350 BC
Brunn, A10630	Ua-34227	3960 ± 35	2570–2400 BC
Grop, A128616	Ua-34237	3950 ± 35	2570–2340 BC
Grop, A5093	Ua-34224	3940 ± 40	2550–2340 BC
Grop, A118470	Ua-34230	3850 ± 40	2450–2200 BC
Grop, A10385	Ua-34226	3795 ± 35	2290–2140 BC

Tabell 14. ^{14}C-dateringar från palissaden samt dateringar till mellanneolitikum B (och tidigare delen av senneolitikum i de fall anläggningarna innehöll snörornerad keramik) från Bunkeflostrand (Hammarstrand Dehman 2006; Brink, Hammarstrand Dehman & Stamm Forssblad 2007; Brink, Grehn & Kishonti 2008). Tre av anläggningarna, A865, A1266 samt A1815, låg i ett område söder om palissaden (figur 54) (Gidlöf & Steineke 2008). Tabell 5 innehåller ytterligare en datering från A119691 vilken blev mesolitisk. BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

kan de hypotetiskt tillhöra både de äldre perioderna och den yngsta, senneolitiska, perioden (tabell 14 och figur 48). A119384 (se figur 49), A119691 och A120335 daterades till en relativt tidig del av mellanneolitikum B medan A10385 och A118470 dateras till tidigare delen av senneolitikum. Risk för sekundärt inblandat material i groparna med äldst datering finns förvisso, men då tre olika anläggningar med snörornerad keramik fått denna relativt tidiga datering kan det bedömas som rimligt att keramik av denna typ funnits på platsen när palissaden var i bruk. Keramik från de mellanliggande perioderna har inte påvisats, vilket skulle kunna tolkas som diskontinuitet i bruket av platsen. En möjlig tolkning är också att betrakta den snör-

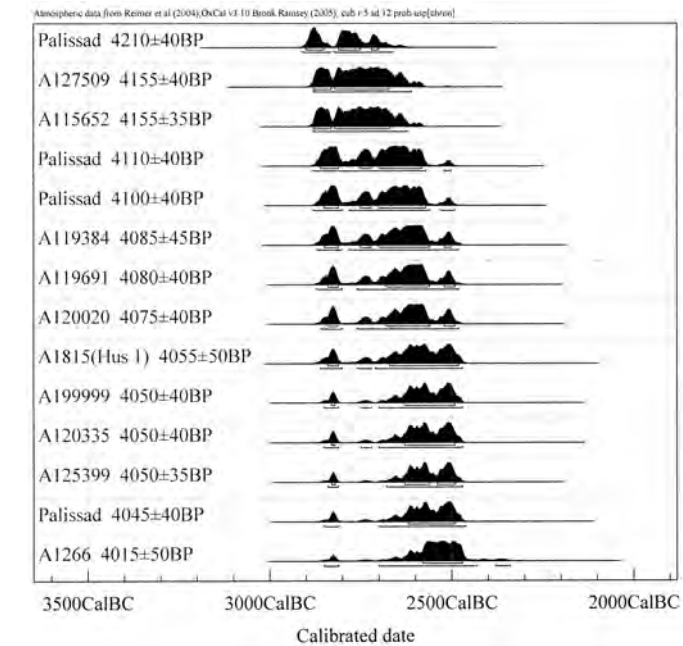

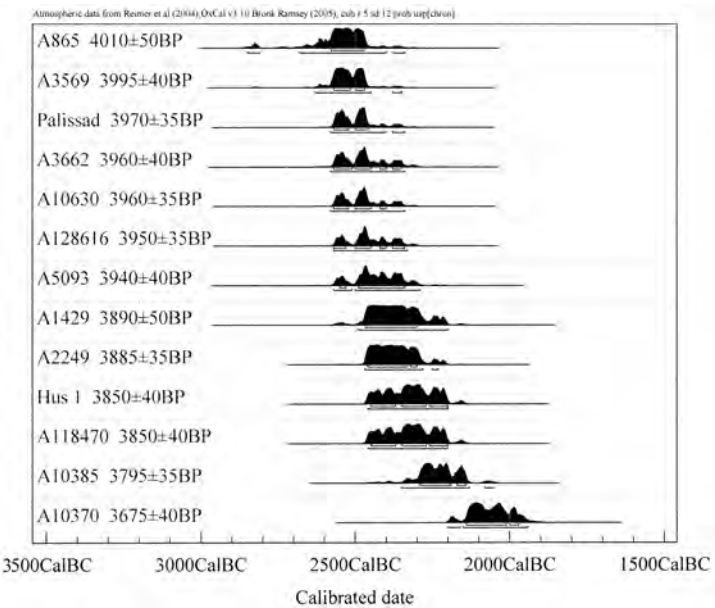

Figur 48. Samtliga ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B och senneolitikum från Bunkeflostrand. Dateringarna från A865, A1266, A1815, A2249 samt A1429 kommer från ett område söder om palissaden (Steineke 2008a; Gidlöf & Steineke 2008).

ornerade keramiken som en del av en längre dekortradition som börjar i en tidig del av mellanneolitikum B, och som fortsätter obruten genom perioden och in i tidigare delen av senneolitikum.

Matjordsfyndens generella spridning, liksom groparnas fördelning, talar för att de i stor utsträckning skall kopplas till mellanneolitikum B. Både anläggningar och fynd i matjorden håller sig relativt väl inom palissadens gränser (figur 47 och 50). Stora ytor i anslutning till palissaden har varit föremål för arkeologisk utredning och förundersökning och de har visat att det är anläggningsglest och att fyndmängden i matjorden är betydligt lägre än över palissadområdet (Brink, Hammarstrand Dehman & Stamm Forssblad 2007; Steineke 2008a; 2008b). Det fanns några intressanta lämningar utanför palissadområdet. Dessa återkommer vi till längre fram.

Groparna och brunnarna på området kan sammantaget ses som lämningarna efter vad som övergripande kan karakteriseras som boplatsaktiviteter på platsen i bemärkelsen att man uppehållit sig på platsen under längre sammanhängande perioder (figur 47). Det är det genomgående helhetsintryck som anläggningstyperna ger. Anläggningarnas enhetlighet avseende form och innehåll tyder i kombination med dateringarna på att likartade aktiviteter bedrivits på platsen under lång tid.

Den relativt rikliga förekomsten av träkol i anläggningarna indikerar eldrelaterade aktiviteter i närområdena kring anläggningarna. Anläggningarna fördelas något ojämnt över ytan, även om en övergripande tät relation till palissaden och området innanför den kan ses. Den norra delen var mest anläggningstät medan det i söder, och framför allt i sydost, var jämförelsevis glest med anläggningar. Flintan från matjorden avslöjar aktivitet även i den södra halvan (figur 50 och 51). Både anläggningar och flinta från matjorden antyder däremot ett mindre intensivt stråk genom mitten av området och mot öster, och framför allt mot sydost. Det kan innebära att det funnits öppnare ytor inom området i bemärkelsen att vissa ytor varit relativt fria från nedgrävningar av olika slag, och i viss mån från aktiviteter som lämnat större flintmaterial efter sig. Hur den här interna rumsliga strukturen skall tolkas är osäkert (och den försvåras också av platsens kronologiska komplexitet vilket diskuteras längre fram). Har den östra, ”tomma” delen utgjort palissadens innersta del eller dess yttersta sett från besökarens horisont? Kanske fanns det ingen sådan indelning, något som de jämnt fördelade stora öppningarna kan antyda (figur 47)? Människor från omlandet har troligen närmat sig från land i stor utsträckning vilket en ingång i nordost antyder. Men tillträdet från havet har också varit möjligt, och det bör kanske ses som den naturliga anträdespunkten för långväga besökare till platsen. Har man gått iland på stranden innanför de båda palissadarmarna har man ändå varit avskärmad från palissadens inre och aktiviteterna där genom den ensamma

Figur 49. Gropar och brunnar från Bunkeflostrand. a) förvaringsgrop A3662; b) brunn A199999; c) grop A125399; d) brunn A119384; e) brunn A127937. Foto: Gabriell Wall, Steven Hanny, Mathilda Kjällquist och Håkan Assarsson, Malmö Museer.

nord–sydliga stolpraden (figur 47). Tendensen till samling av mindre grupper anläggningar, framför allt synlig i väster och söder, tyder möjligen på en säsongsvis användning av platsen. Man har återkommit varje år, men inte till den exakta platsen från föregående år. Eller representerar den generella uppdelningen av platsen som beskrevs ovan olika lokala gruppers särskilda del av området som man återkommit till år efter år? Materialet ger inget egentligt utrymme för en sådan detaljerad tolkning, men frågan kan ställas. Att platsen skulle ha utnyttjats säsongsvis antyds

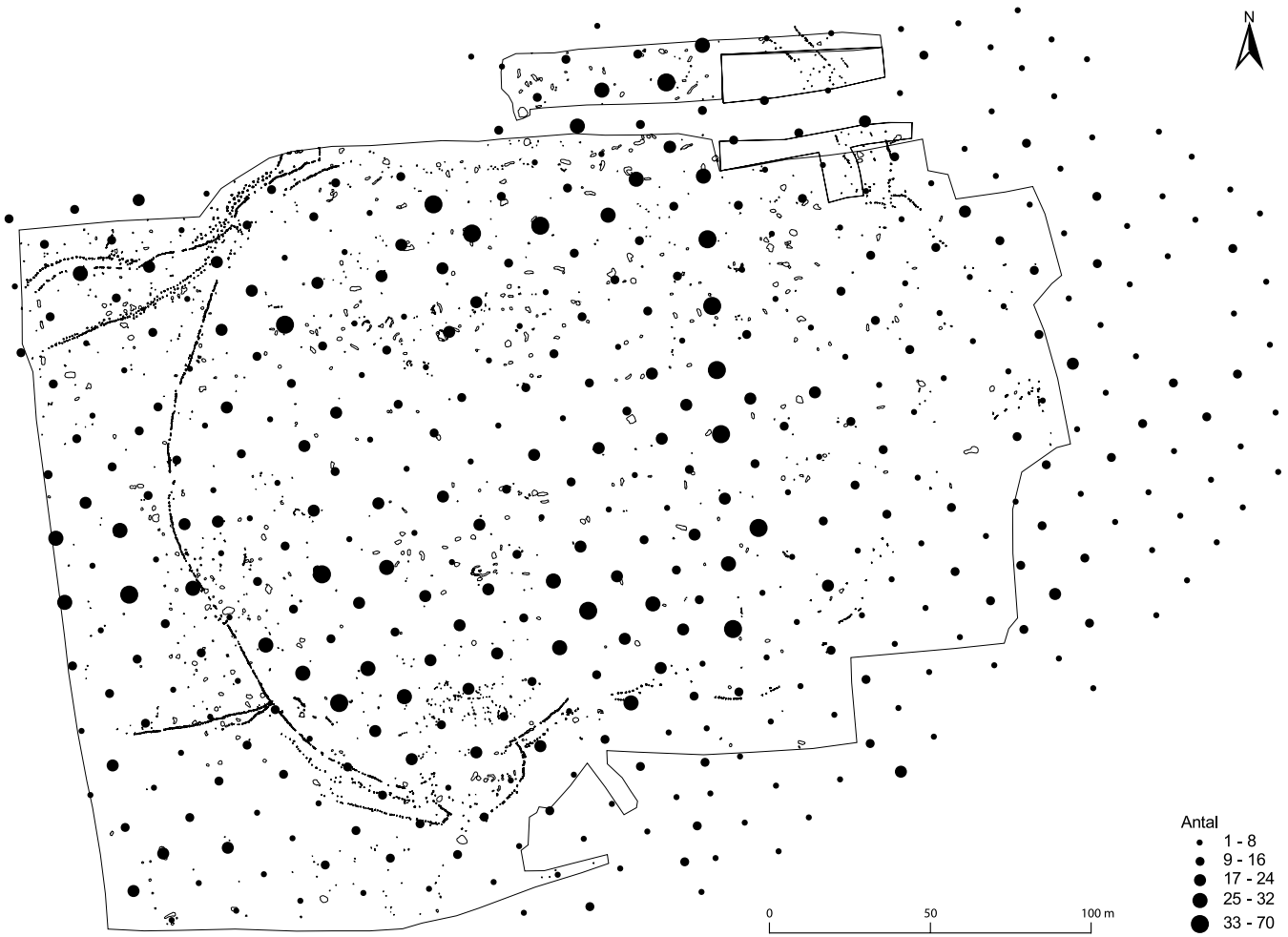

Figur 50. Spridningsbild över all bearbetad flinta från matjorden (bränd flinta där bearbetningsspår inte kunnat urskiljas ingår inte). Spridningsbilden visar antalet flintor i rutorna, vilket innebär att avslagsrika rutor träder fram.

också genom det osteologiska materialet som sammantaget visar på en huvudsaklig användning av platsen under sommar och tidig höst (Magnell 2007). Säsongsindikationerna utesluter inte aktiviteter under andra delar av året. Det fanns inga säkra spår efter hus som skulle kunna indikera åretruntboende. Söder om palissadområdet har en möjlig hus- eller hyddlämning, A1815 (hus 1), som kan vara samtida med palissaden undersökts (Gidlöf & Steineke 2008:15ff, bilaga 2; se tabell 14 och dateringen av rännan A1815) (figur 54 och 75). Tolkningen är osäker. Förekomsten av kraftigare

Figur 51. Spridningsbild över antalet flintavslag från tillhuggning av fyrsidiga redskap från matjorden.

stolpbyggda hus kan trots detta inte uteslutas eftersom undersökningsförhållandena gjorde det mycket svårt att aktivt leta efter sådana konstruktioner (Brink, Grehn & Kishonti 2008).

Flintan från anläggningar och matjord utgörs i huvudsak av avslag, bland annat från tillhuggning av fyrsidiga redskap. Bränd flinta förekom frekvent i anläggningarna. Relativt få tydliga redskap utöver skrapor (ett sextiotal påträffades i anläggningar och matjord vid slutundersökningen) och yxdelar har konstaterats, men det finns till exempel även enstaka tvärpilar och borrar (se Brink, Grehn & Kishonti 2008 för hur flintregistreringen genomfördes). Figur 50 visar antalet bearbetade flintor i matjorden, vilket ger ett högt utslag för avslagsrika rutor. Spridningen som visas är stabil även sett till den totala vikten, likväl som med andra typer av kategorier som avslag från tillhuggning av fyrsidiga redskap (figur 51), bränd flinta eller slipade fragment och yxfragment. Några tydliga slagplatser där fyrsidiga flintredskap tillverkats eller bearbetats har inte hittats via matjordsarkeologin, men den generella spridningen av avslagen över stora delar av ytan tyder ändå på att man ägnat sig åt denna typ av flinthantverk på platsen (jfr Hyllie (105)).

Keramik fanns i ett stort antal av de anläggningar som undersöktes. Mängden i varje enskild grop var dock liten. Endast tre anläggningar innehöll mer än 100 g keramik. Skärvorna är också mycket små. Medelvikten per skärva är endast 1,3 g. Det finns inget som tyder på medvetna depositioner av keramik i groparna. Keramikmaterialet kan som helhet tolkas som resultatet av boplatsaktiviteter i området. Fragmenteringsgraden tyder på att keramiken har blivit söndertrampad innan den slutligen hamnat i gropfyllningarna genom naturliga processer eller när groparna fyllts igen med jord och avfall. En godsteknisk analys har gjorts på tre snörornerade skärvor (Brorsson 2008). Godset i de analyserade skärvorna tyder på att de tillverkats lokalt. Det finns chamottemagring i skärvan från A118470 (figur 52 f) liksom i skärvan från A120335 (figur 52 k) medan det inte kunde påvisas i skärvan från A119691 (figur 52 j).

Benhantverk finns belagt genom de benföremål som hittats (figur 52 a–e). Spetsverktygen dominerar, något som även kan ses på andra neolitiska boplatslokaler med bevarade benredskap (Balić & Knarrström 2007). Kronhjortshorn, eller bitar av horn, fanns i 14 anläggningar och är därmed mer frekvent förekommande och spritt än till exempel ben från nötboskap. Huggspår efter kapning av horntaggar tyder på hornhantverk. Mindre hornfragment kan möjligen också tolkas som hantverksspill, även om de inte har några konkreta bearbetningsspår (Magnell 2007). De kan också ha använts som grävredskap (jfr Hyllie (105) nedan) vid gropgrävning eller vid byggandet av palissaden.

I det arkeobotaniska materialet var, förutom träkol, det vanligaste växtfyndet i anläggningarna hasselnötsskal (Gustafsson 2007). Det fanns även förkolnade sädeskorn i viss utsträckning. Naket korn och emmer-/speltvete tycks ha utgjort huvudgrödor. Nämnas kan A199999 (figur 49) där ett helt lager i anläggningen floterades. Här dominerade naket korn kraftigt. Spridningen av växtmakrofossil tyder på en tämligen fri struktur där matberedning ägde rum inom olika delar av palissaden. Det kan relateras till diskussionen ovan kring ett möjligt säsongsvis utnyttjande där man inte valt samma plats för matberedning år efter år, alternativt att palissaden använts av olika lokala grupper som använt varsin del av området (Gustafsson 2007). Pollenanalyser från tre anläggningar daterade till tidigneolitikum, mellanneolitikum B respektive tidigare delen av senneolitikum visar att närområdet dominerats av öppen gräsbevuxen mark. Pollen från sädesslag saknas, så odling bör enligt den arkeobotaniska analysen inte ha skett i området i omedelbar närhet av anläggningarna. Det kan inte uteslutas att odling skett i närområdet utanför själva palissaden även om bevis för detta saknas.

Mer omfattande djurbensmaterial från mellanneolitiska lokaler är relativt sällsynt i Sydskandinavien. I det perspektivet är materialet från groparna på Bunkeflostrand viktigt. Den osteologiska analysen har visat på ett varierat bruk av resurser och på flera intressanta aspekter på både användningen av själva platsen, men även dess relation till ett större omland. Resultaten sammanfattas här i korthet från en rapport av Ola Magnell (Magnell 2007). De identifierade arterna kan ses i tabell 15. Det neolitiska benmaterialet omfattar totalt cirka 8,4 kg ben fördelat på 73 anläggningar. Tre anläggningar har daterats till tidigneolitikum men de innehöll tillsammans bara något över 50 g ben. Intressant när det gäller benen från tama däggdjur är att andelen får/get är hög jämfört med nötkreatur. Den senare kategorin brukar dominera i neolitiska material. Det saknas också ben från verkligt unga djur. Dödligheten är normalt hög efter lammning och kalvning och avsaknaden av ben från unga djur kan tyda på att djur inte fötts på platsen. Det är dock en tolkning som får betraktas med försiktighet då materialet är relativt begränsat. Ett annat ovanligt inslag är att vilt utgör 41 % (hornen inte inräknade) av antalet identifierade däggdjursben. Det är en hög siffra för mellanneolitiska förhållanden i sydligaste Sverige och Danmark. Vanligen kommer över 90 % av däggdjursbenen från boskap. Andelen vilt tyder på systematisk jakt där det främst är kronhjort och rådjur som jagats för köttets skull. Hudar, horn med mera har givetvis också tagits till vara, men det faktum att merparten av de kronhjortshorn som hittats är fällhorn tyder på att man inte varit beroende av jakt för att skaffa detta material. Mindre pälsdjur har också fångats. Det är inte heller otänkbart att en del av svinbenen kommer från vildsvin.

Däggdjur/fågel	Fisk
Ekorre	Aborre
Får	Gråsej/lyrtorsk
Får/get	Gädda
Hund	Kolja
Kronhjort	Laxfisk
Nötboskap	Pigghaj
Rådjur	Sill
Räv	Spätta
Svin	Torsk
Tätting	Ål
Vessla/hermelin	

Tabell 15. Identifierade arter vid Bunkeflostrand (mellanneolitikum B–äldre senneolitikum). Uppgifter från Magnell 2007, bilaga 2–4.

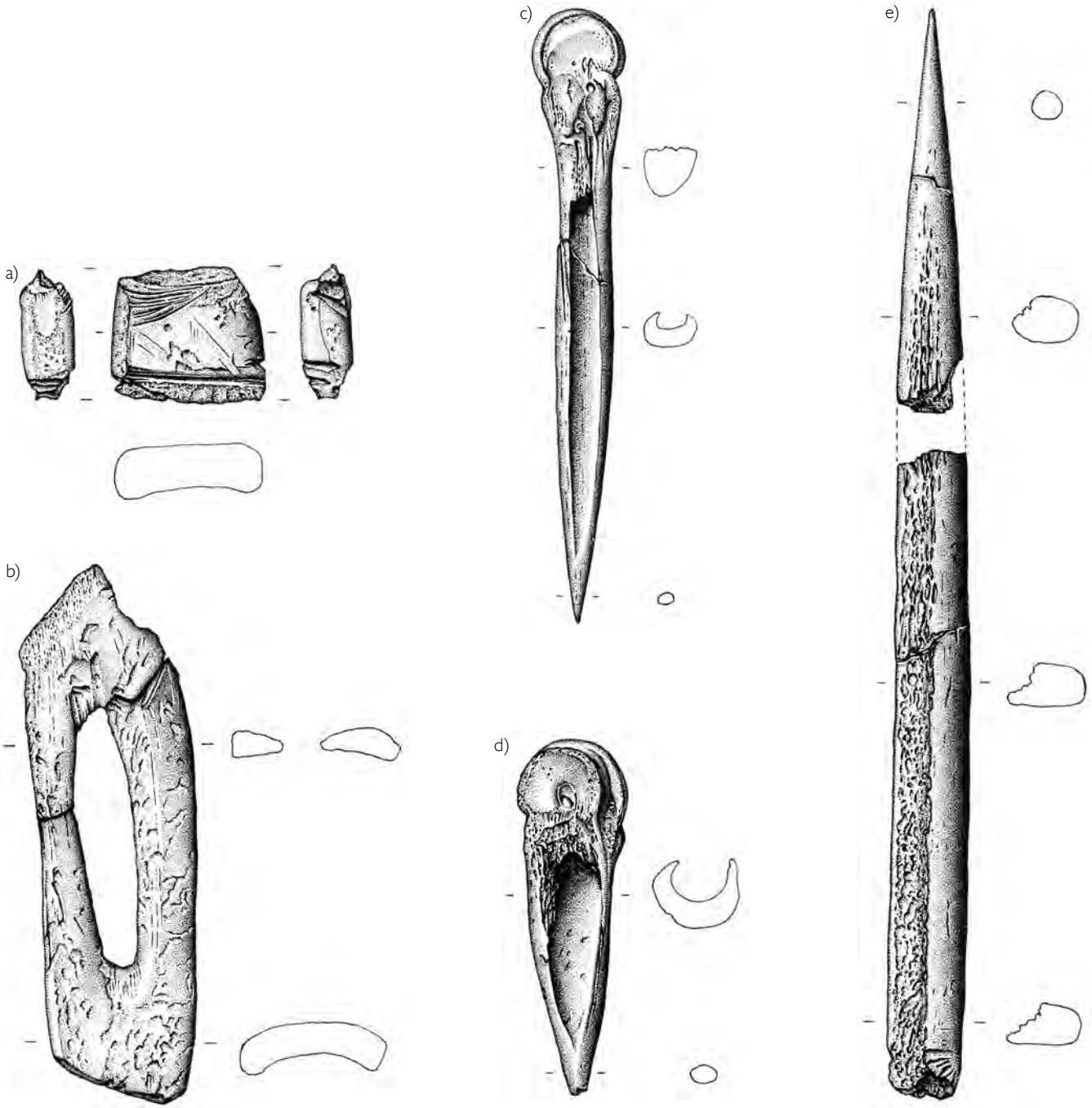
a)
b)
c)
d)
e)

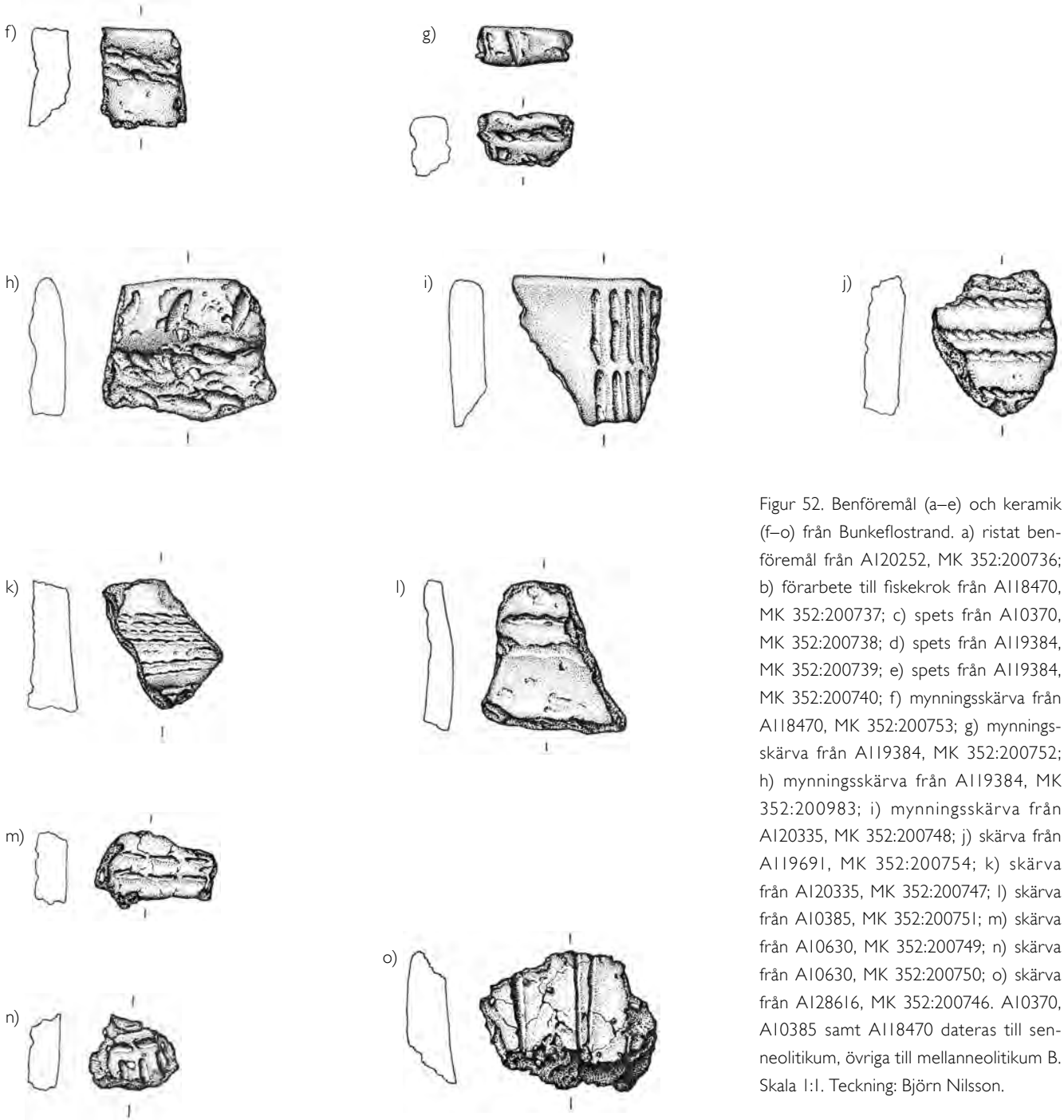

Figur 52. Benföremål (a–e) och keramik (f–o) från Bunkeflostrand. a) ristat benföremål från A120252, MK 352:200736; b) förarbete till fiskekrok från A118470, MK 352:200737; c) spets från A10370, MK 352:200738; d) spets från A119384, MK 352:200739; e) spets från A119384, MK 352:200740; f) mynningsskärva från A118470, MK 352:200753; g) mynningsskärva från A119384, MK 352:200752; h) mynningsskärva från A119384, MK 352:200983; i) mynningsskärva från A120335, MK 352:200748; j) skärva från A119691, MK 352:200754; k) skärva från A120335, MK 352:200747; l) skärva från A10385, MK 352:200751; m) skärva från A10630, MK 352:200749; n) skärva från A10630, MK 352:200750; o) skärva från A128616, MK 352:200746. A10370, A10385 samt A118470 dateras till senneolitikum, övriga till mellanneolitikum B. Skala 1:1. Teckning: Björn Nilsson.

Fiskbensmaterialet var tämligen omfattande, totalt cirka 3,2 kg. Det är därmed en mycket hög andel av det totala benmaterialet. Det är troligt att fisket utgjort den ekonomiska basen på platsen. Bland de identifierade arterna dominerar torskfisk kraftigt. Hela 94 % av de identifierade fiskbenen kommer från torskfisk. Storleksfördelningen bland torsken tyder på att olika fiskemetoder använts. Man har troligen använt stationära strandnära redskap, men även krokfiske på djupare vatten har förekommit. Fisket tycks i huvudsak ha skett under sommar och tidig höst. En intressant iakttagelse är att andelen ben från delar av skuldergördeln är anmärkningsvärt låg. En förklaring kan vara att vissa ben från skuldergördeln följer med när filén skärs bort för torkning. Det kan alltså innebära att fisk filéats, torkats och sedan också förts vidare från platsen. Fisk, liksom andra djur, har också konsumerats på platsen, vilket bränt ben tyder på.

Ett enda människoben har påträffats. Benet hittades i A199999 (figur 49) och är ett tåben från höger stortå från en vuxen människa.

Generellt kan fynden i anläggningarna och i matjorden sägas vara resultatet av aktiviteter i området kring anläggningarna. Det finns dock ett antal anläggningar där fynd pekar på tydliga depositioner. Flera anläggningar innehöll delar av, eller till och med i det närmaste hela, kronhjortshorn. Ett av hornen låg deponerat i en grop, A3662, alldeles innanför den öppning genom palissaden som ledde mellan den stora innerytan och det yttre rum som vette mot havet (figur 47 och 49). Intressant att notera är också att flera kronhjortshorn har partiella spår efter eldpåverkan. Möjligen skall detta ses som ett utslag av aktiviteter jämförbara med rituell bränning av flinta (Magnell 2007), men kan kanske även ha en praktisk betydelse. A10370, daterad till tidigare delen av senneolitikum, innehöll depositioner av både en stor mängd fiskben, kronhjortshorn och delar av två får (lamm respektive ett ungdjur) (Magnell 2007). En anläggning centralt inne på palissadområdet, A125399 (figur 49), innehöll cirka 3,6 kg flinta vilken deponerats vid ett tillfälle. En mycket stor andel av flintan utgörs av avslag från tillhuggning av fyrsidiga redskap. Viss återpassning av avslagen har gjorts som visar på att det är avslag från minst en sammanhållen produktionskedja. Flera avslag är också slipade och det finns två yxfragment varav ett kunnat bestämmas som tjocknackigt. Det finns även sammanlagt 5 kärnor och 8 skrapor samt delar av kronhjortshorn.

Depositioner av det här slaget kan lyftas fram som ett resultat av rituella aktiviteter. Depositionerna skall däremot inte på något sätt separeras från de övriga aktiviteterna inom området. De har utgjort en integrerad del i vardagen och i det liv som levts på platsen. Det finns därmed ingen anledning att separera ut ”rituella” anläggningar från ”vardagliga” i det här sammanhanget (Brück 1999:62; se även Bradley 2005:114ff för kritik av denna uppdelning av anläggningar på Sarupsplatsen).

Den övergripande dateringen för palissaden och majoriteten av anläggningarna innanför den kan alltså sättas till mellanneolitikum B. Det tycks ändå inte vara fråga om *en* kronologiskt snäv aktivitetsfas på platsen, vilket diskussionen kring säsongsmässiga aktiviteter ovan redan antytt. Det som framträder är istället en plats med en relativt lång och i detalj mer svårtolkad neolitisk historia. Fem anläggningar har daterats till tidigneolitikum genom ^{14}C-analys och keramik. Samtliga anläggningar låg i den allra nordligaste delen av området och det är inte otänkbart att fler samtida anläggningar ligger utanför det undersökta området. Det finns också ett par ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum A, bland annat från ett palissadstolphål (tabell 14), men de kan inte knytas till någon tydlig aktivitet i det övriga arkeologiska materialet. En ^{14}C-datering av en anläggning till tidigneolitikum–mellanneolitikum A söder om palissaden indikerar möjligen att dessa anläggningar och dateringar skall ses som resultatet av mindre omfattande, sporadiska aktiviteter knutna till strandområdet i stort (Steineke 2008a). De tidigneolitiska anläggningarna och fynden i dem får betecknas som en typ av lämningar som brukar bedömas som ordinärt boplatsmaterial. Det finns således inget i det arkeologiska materialet som pekar på att platsen i sig skall förknippas med en särskild betydelse som kan ha varit orsaken till att palissaden byggdes här i ett senare skede.

Kring övergången mellan mellanneolitikum A och mellanneolitikum B börjar en fas i platsens historia som tycks omfatta en längre tids bruk av den. Enbart sett till typologiska dateringar av fyndmaterialet från groparna och den samlade bild av aktiviteter de ger hade det varit möjligt att skapa en mycket kort aktivitetsfas där i princip alla neolitiska anläggningar, de tidigneolitiska undantagna, hade kunnat betraktas som samtida med palissaden. Det är alltså främst ^{14}C-dateringarna som ger utrymme för en tolkning av platsens användning och betydelse som sträcker sig över en längre tid (figur 48 och 53), men i viss mån även stratigrafi mellan stolphålsrader och gropar. I de fall gropar och stolphålsrader uppvisar ett stratigrafiskt förhållande har det inte gått att med säkerhet reda ut om groparna grävts på platsen för en tidigare rad med stolpar eller om stolparna grävts ned i fyllningen i en äldre grop. ^{14}C-dateringarna kan naturligtvis inte heller reda ut detaljerna i detta. Möjligheten finns att aktiviteterna tagit sin början på platsen innan palissaden byggdes. Grupper med anläggningar, till exempel längs palissadens västra delar (figur 47), kanske avspeglar säsongsvisa aktiviteter innan palissadbygget. Här har vi tecken på överlappning mellan gropar och palissad som troligen utesluter samtidighet. Det skulle exempelvis kunna innebära att gropen, A3662, med det deponerade kronhjortshornet (figur 49) som diskuterades ovan tillhör en fas som är något äldre eller yngre än själva palissaden. Den ingick i en grupp anläggningar där en av groparna tydligt låg ”i”

själva raden med palissadstolphål. Om ^{14}C-dateringen från A3662 avspeglar hela gropgruppens ålder antyder det att dessa anläggningar kan ha anlagts efter det att palissaden inte längre var i bruk (tabell 14).

Det omedelbara intrycket av ^{14}C-dateringarna är att de representerar en tämligen långvarig kontinuitet på platsen (figur 48). Man kan därmed under en tid faktiskt ha kunnat befinna sig innanför en palissad i successivt förfall. I figur 53 har ^{14}C-resultat sammanställts i syfte att visa på en möjlig datering för byggandet av själva palissaden samt summeringar av dateringarna från det som arkeologiskt bedömts som två faser – mellanneolitikum B respektive senneolitikum. Fasgränsen har urskiljts genom arkeologiska iakttagelser (se nedan för senneolitikum) i kombination med ett relativt stort glapp mellan BP-värdena från anläggningar inom palissadområdet (mellan A5093 och A118470 i tabell 14). Observera att i summeringen av den senneolitiska fasen ingår A1429 och A2249 (se figur 48 för dateringar) från ett område söder om palissaden. Det är dock oklart vilken av de övergripande faserna de båda anläggningarna skall relateras till, men här har de tillförts den senneolitiska fasen. Exkluderas de båda dateringarna från summeringen i figur 53 erhålls en tydligare förskjutning mot tiden efter omkring 2400 BC.

Resultaten tyder på att palissaden kan ha byggts någon gång mellan cirka 2700 och 2600 BC och att aktiviteterna ökar i intensitet vid denna tid och sträcker sig

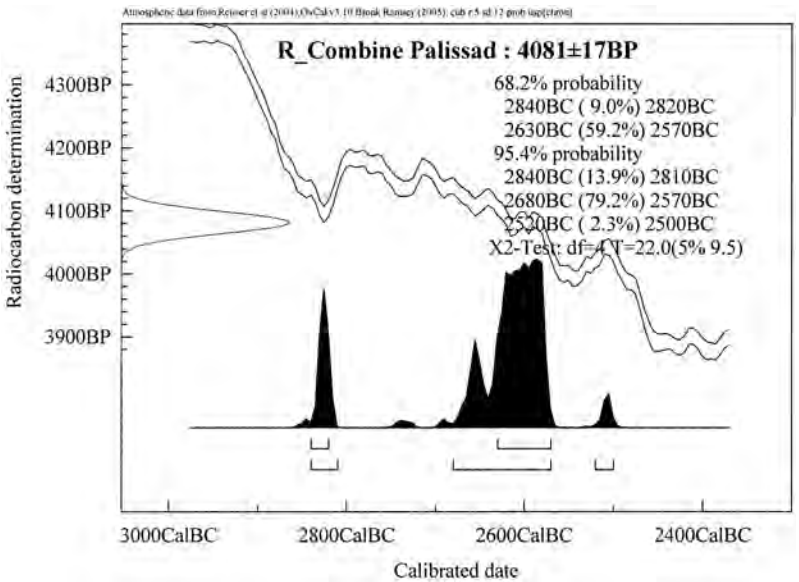

Figur 53. Vänster: kombinerad datering av material från palissaden (dateringarna till mellanneolitikum B har använts, figur 48). Höger ovan: summering av dateringar till mellanneolitikum B (fr.o.m. A127509 t.o.m. A5093 i figur 48). Höger under: summering av dateringar till tidigare delen av senneolitikum (fr.o.m. A1429 t.o.m. A10370 i figur 48).

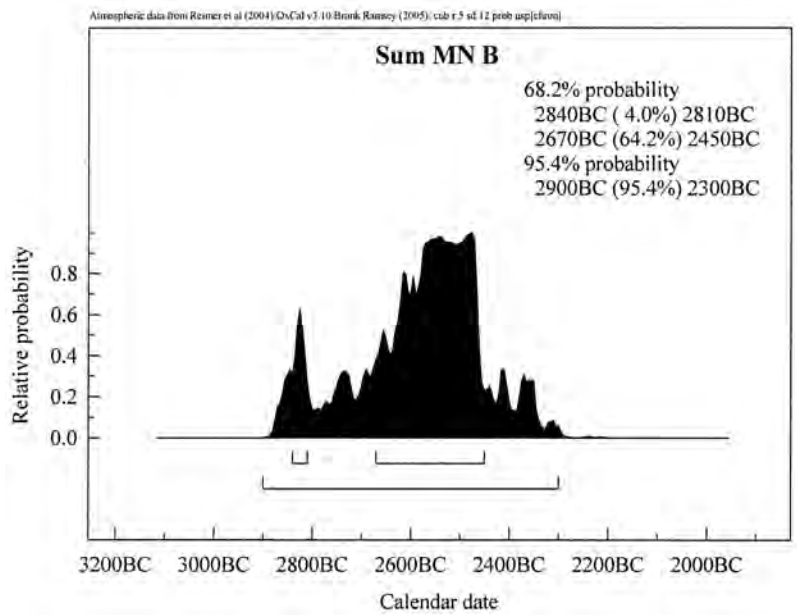
Atmospheric data from Reimer et al (2004) OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]
Sum MN B
68.2% probability
2840BC (4.0%) 2810BC
2670BC (64.2%) 2450BC
95.4% probability
2900BC (95.4%) 2300BC
Relative probability
0.0
0.2
0.4
0.6
0.8
3200BC 3000BC 2800BC 2600BC 2400BC 2200BC 2000BC
Calendar date

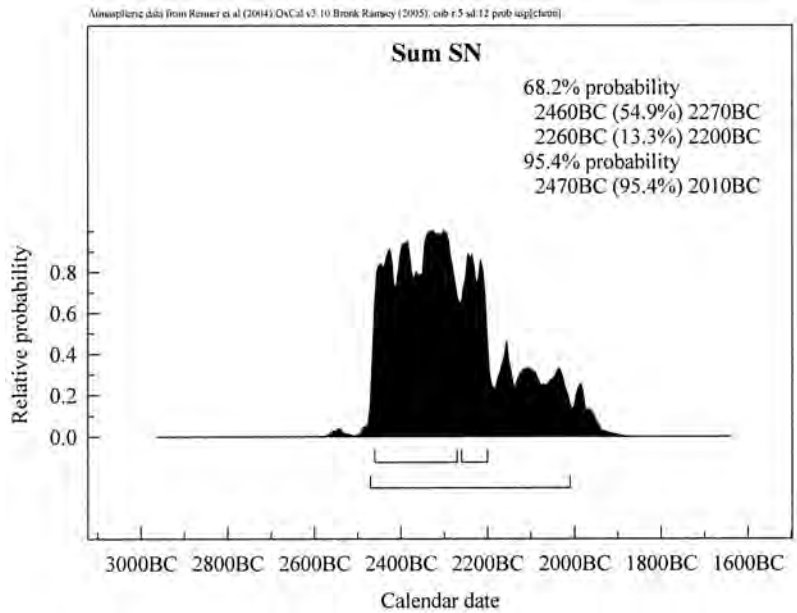
Atmospheric data from Reimer et al (2004) OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]
Sum SN
68.2% probability
2460BC (54.9%) 2270BC
2260BC (13.3%) 2200BC
95.4% probability
2470BC (95.4%) 2010BC
Relative probability
0.0
0.2
0.4
0.6
0.8
3000BC 2800BC 2600BC 2400BC 2200BC 2000BC 1800BC 1600BC
Calendar date

Figur 54. Bunkeflostrand under yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum. Inom det södra området fanns även ett antal anläggningar, bl.a. en möjlig hus- eller hyddlämning, A1815 (hus 1), som kan vara samtida med palissaden (se tabell 14 samt figur 75).

fram till något efter 2500 BC. Hypotetiskt *kan* palissaden ha stått kvar så här länge (se under Hyllie (105) för en beräkning av maximal livslängd för stolparna). Groparna från mellanneolitikum B har här behandlats som *en* fas trots att det som framgick ovan troligen rör sig om en mer komplicerad bild. Platsens betydelse verkar ha bestått under mellanneolitikum B och in i tidigare delen av senneolitikum, även om det utifrån ^{14}C-dateringarnas antal att döma är troligt att aktiviteterna avtagit något i intensitet under den senaste delen av mellanneolitikum B. Även om de kronologiska relationerna mellan palissaden och anläggningarna från mellanneolitikum B inte går att reda ut i detalj får det ses som troligt att de aktiviteter som avspeglas i groparna har försiggått under den period som själva palissaden varit i bruk. När vi når in i senneolitikum ser vi däremot en rumslig förändring inom området som tyder på ett annorlunda förhållande till platsen och dess betydelse.

Förhållandet mellan de intensiva aktiviteter som kan knytas till palissaden under i huvudsak mellanneolitikum B och de aktiviteter som kan kopplas till den allra senaste delen av mellanneolitikum B och tidiga delen av senneolitikum är intressant. Fynden i de till senneolitikum daterade anläggningarna tyder på en kontinuitet i plats och aktivitet. Kanske har platsen ändå legat oanvänd en tid efter det att palissaden inte längre var i bruk och fram till det att man återvände till platsen (figur 54)? Anläggningarna bestod av två gropar och en brunn, A10385, A118470 och A10370. Fynden i dem ansluter till de som hittats i de äldre anläggningarna inom området. Avslag, bland annat från tillhuggning av fyrsidiga redskap, fiskben, förarbetet till en fiskekrok (figur 52 b), delar av kronhjortshorn, eggen från en slipad, håleggad flintyxa och keramik med snörintryck (figur 52 f, l) är exempel på material som ansluter till de äldre aktiviteterna. Fiskekrokar har hittats på andra kustnära platser i Malmöområdet och då satts i samband med den gropkeramiska kulturen (Salomonsson 1971:81ff). Det är inte troligt att palissaden stått kvar på platsen under den här fasen. Under den tidiga delen av senneolitikum har de mesta spåren efter själva palissaden troligen varit försvunna. De ^{14}C-daterade anläggningarna låg förvisso inne på palissadområdet, men det finns lämningar från ytor söder och öster om palissaden som tyder på att de senneolitiska anläggningarna skall förstås i ett annat rumsligt sammanhang (figur 54).

Omkring 100 m söder om palissaden undersöktes två stolpkonstruktioner vilka tolkades som spår efter två tvåskeppiga hus som avlöst varandra i tid (Brink, Hammarstrand Dehman & Stamm Forssblad 2007). Hus 1 daterades till tidigare delen av senneolitikum, 3850±40 BP (2450–2200 kal. BC 1 σ. Ua-32901) (figur 54 och 76). Det finns också två ^{14}C-dateringar till tidigare delen av senneolitikum från en grop respektive en ränna, A2249 samt A1429, nära den forna stranden, också dessa söder om palissadområdet (Steineke 2008a; Gidlöf & Steineke 2008) (figur 54).

Dateringarna pekar på aktiviteter i övergången mellanneolitikum B–senneolitikum. Husen och groparna tolkas som spåren efter en gårdsenhet som tycks ha bestått över flera generationer. Det är möjligt att denna kustnära gårdsenhet har haft en särskild roll genom fisket. Den osteologiska analysen tyder på torkning och kanske en vidare distribution av fisk från platsen, något som exempelvis framträder genom fiskbenen i A10370. Distribution från platsen kan inte beläggas med säkerhet då det är en lika rimlig tolkning att koppla det till torkning och lagring för gårdens eget behov. Förekomsten av en gård på platsen tyder inte heller på en säsongsrelaterad verksamhet som troligen var fallet tidigare. Något hundratal meter nordost om husen påträffades ett fragment av en stridsyxa från sen stridsyxekultur (se avsnittet *Depå- och enkelfynd*), som mycket väl kan kopplas till aktiviteter knutna till denna gård. Kanske representerar yxan en förstörd grav i området.

Den kontinuitet vi ser på platsen avspeglar troligen en successiv förändring av den kunskap och de minnen som funnits kring platsen och palissaden. Aktiviteterna avspeglar en kontinuitet, men den rumsliga upplösning som anas över tid tyder på andra samband, och andra sätt att förhålla sig till omgivningen. Det syns tydligt från den senaste delen av mellanneolitikum B och fram i senneolitikum. Det är troligt att man kunnat se en del konkreta spår efter de tidigare aktiviteterna. Det har inte varit spår i form av palissadstolpar eller kanske ens resterna av dem, men däremot i form av bland annat yxfragment som man bör ha träffat på när man grävt anläggningar och rört sig över området för den tidigare palissaden.

Hyllie (CT 5) (105)

Hylliepalissaden har undersökts i två omgångar. Ett stråk genom de centrala delarna undersöktes i samband med anläggandet av Annetorpsleden i slutet av 1980-talet och större delen av de resterande partierna inklusive ytor utanför palissaden undersöktes inom Citytunnelprojektet (Almqvist & Svensson 1990; Svensson 1991a; Brink 2004; Brink & Hydén 2006; se även Andréasson m.fl. 2006).

Palissaden låg i en relativt flack väst–sydvästsluttning, cirka 19–22 m ö.h., där höjdskillnaden mellan lägsta punkten i sydväst och högsta punkten i nordost uppgick till närmare 3 m. Underlaget bestod huvudsakligen av moränlera med sandiga partier i de låglänta områdena söder och väster om palissaden. Palissadens huvudsakliga form kan som framgår av figur 55 närmast beskrivas som oregelbundet oval med en större utbyggnad i nordost och en mindre i öster (figur 56). Hela anläggningen har inhägnat en yta på omkring 4 ha. Genom de stolpmärken som identifierats i stolphålen framgår det att palissaden byggts av rundtimmer med huvudsakliga stolpdimensioner på 0,20–0,40 m i diameter. Enstaka stolpmärken i sandigare par-

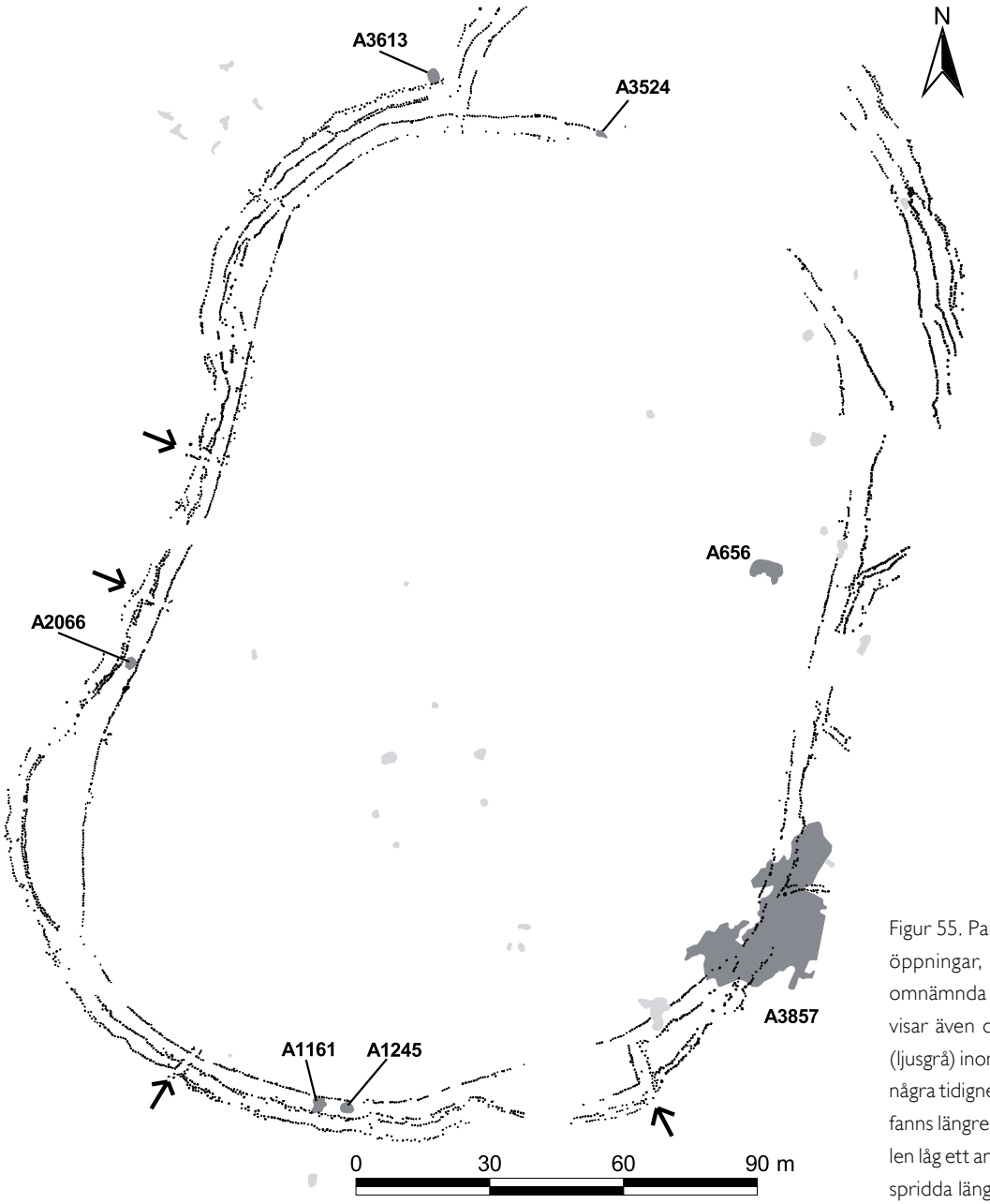

Figur 55. Palissaden vid Hyllie med större öppningar, gropar och lager (mörkgrå) omnämnda i texten markerade. Figuren visar även de tidigneolitiska aktiviteterna (ljusgrå) inom palissadområdet (ytterligare några tidigneolitiska gropar och kulturlager fanns längre västerut). I den nordöstra delen låg ett antal tidigneolitiska gropar jämnt spridda längs en halvcirkelformad linje.

tier tyder på att vissa stolpar spetsats och också delvis stötts eller slagits ned i marken vilket framgår av att spetsarna har trängt ned genom botten på själva stolphålet. Stolphålen var friliggande med varierande avstånd men i den nordvästra delen av den inre raden fanns det rester av rännor som antydde att sådana kan ha anlagts innan de enskilda stolphålen grävts. Rännorna har inte varit tillräckligt djupa för att klara sig från senare påverkan. Byggnadsmaterialet har i huvudsak varit ek och ask.

Stolphålsdjupen varierade mellan 0,02 och 0,60 m med generellt djupare stolphål i ytterraderna. Det tyder på att stolphöjden varit högst i den yttre raden och att den därefter minskat successivt mot den inre. En hypotetisk beräkning av stolphöjdsskillnaderna ovan markytan utifrån dessa ytterligheter i stolphålsdjup hamnar på ett möjligt intervall på mellan 1,5–3,5 m, men om skillnaderna verkligen varit så stora kan inte beläggas. Det skall kanske inte heller ses som troligt eftersom djupskillnaderna mellan raderna i regel är betydligt mindre markanta i de olika delarna av palissaden än vad måtten ovan antyder. Den generella bilden med successivt lägre stolphöjd inåt kvarstår dock. Det finns inga tydliga bevis för att utrymmet mellan stolparna varit täckt. Förekomsten av träkol från mindre grenar av främst hassel i stolphålen skulle möjligen kunna tyda på att sådana använts för att täcka utrymmena mellan stolparna, men det är en ytterst osäker tolkning. Några spår efter lerklining har inte påträffats och det har heller inte hittats några lertäkter med en datering till perioden i närområdet.

Fyra större öppningar har identifierats (figur 55). Två närliggande öppningar kan ses mitt på den västra delen, de två övriga öppningarna riktas mot sydväst respektive sydost. De fyra större öppningarna har samtliga troligen varit genomgående, det vill säga det har varit möjligt att passera rakt in till det stora öppna området. Alternativa vägar har också funnits vilka lett in till utrymmena utanför den inre stolpraden. Utöver de större öppningarna fanns det ett antal mindre öppningar vilka lett genom den inre raden i palissadens västra del. Öppningar fanns även in till utbyggnaderna i nordost respektive öster. Utbyggnaden i nordost har även kunnat nås utifrån genom en öppning som dock inte lett rakt genom samtliga rader (detaljer över samtliga identifierade öppningar i palissaden kan ses på figur 37–41 i Brink & Hydén 2006).

Några säkert belagda åtskilda faser i konstruktionen har inte kunnat fastställas. Överlappande stolphålsrader eller stolphål saknas och hela anläggningen så som vi uppfattar den genom stolphålen har således utgjort en komplett struktur. Det är naturligtvis inte möjligt att avgöra över hur lång tid man arbetat med bygget – om det gjorts i ett svep eller om det gjorts i etapper över längre tid, kanske flera år. Svensson har gjort en beräkning på hur lång tid det kan ha tagit att bygga palissaderna vid Dösjebro och Hyllie. Han har kommit fram till siffror på mellan 2 400–6 000

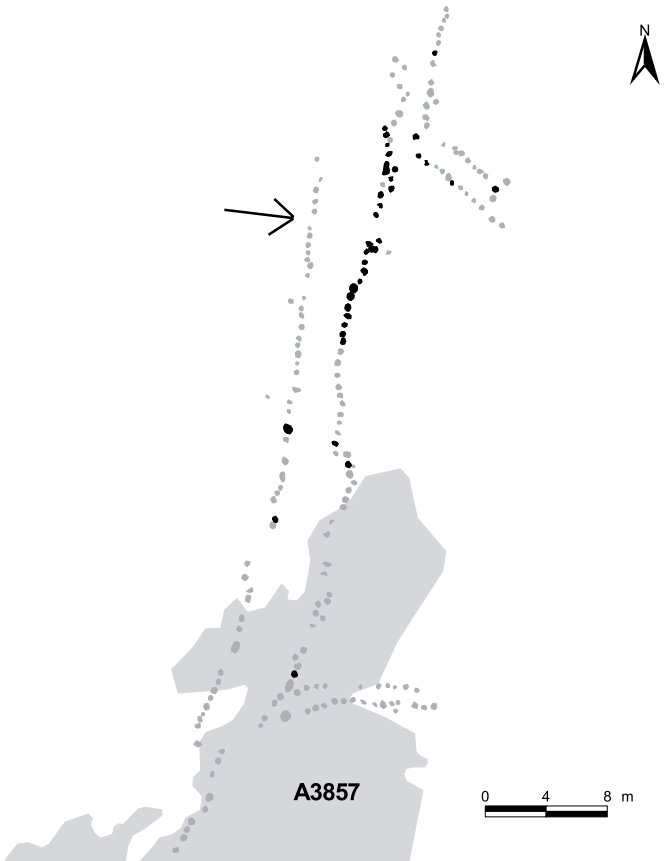

Figur 56. Stora mängder flinta hade deponerats i stolphålen (svart fyllning) kring öppningen in till utrymmet i öster.

arbetsdagar. Arbetet kan därmed ha utförts av 30–80 personer på tre månader (Svensson 2002:46). Den inre raden med stolphål är den enda rad som bildar en egen sluten enhet, något som tyder på att detta utgör den ”grund” kring vilken övriga delar av palissaden byggts. Resterna av rännor i den nordvästra delen tyder kanske på att man inlett arbetet med att gräva eller hacka upp rännor innan stolphålen grävts. Övriga rader uppvisar mer komplicerade sträckningar med förgreningar och positionsbyte inom strukturen. Som exempel kan radförhållandet i den sydöstra delen nämnas. Här övergår den yttre raden till att bli den mellersta raden på ett tydligt sätt (figur 55).

De ^{14}C-dateringar som gjorts tyder sammantaget på att palissaden skall dateras till tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 16 och figur 57). Två av datering-

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Palissad	Ua-21283	4410 ± 55	3270–2920 BC
A16218	Lu-3168	4250 ± 60	2930–2690 BC
Palissad	Ua-17346	4230 ± 65	2910–2670 BC
Palissad	Ua-21305	4210 ± 50	2900–2690 BC
Palissad	Lu-3189	4050 ± 90	2860–2470 BC
A3613	Ua-21651	4025 ± 40	2580–2480 BC
A656	Ua-21780	3920 ± 40	2480–2340 BC
A3524	Ua-21310	3720 ± 65	2210–2020 BC
A656	Ua-21280	3605 ± 45	2030–1900 BC

Tabell 16. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B och/eller från kontexter tillhörande stridsyxekultur på Hyllie (fallande BP-ålder) (Svensson 1991a:102; Brink & Hydén 2006; Andréasson m.fl. 2006). ^{14}C-dateringen från A16218 är gjord på träkol från en ränna som påträffades i/under ett kulturlager från tidigare delen av mellanneolitikum A. Rännans datering kan inte fastställas med säkerhet och diskuteras inte närmare här. BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

arna ligger på något över 4200 BP medan en datering är något yngre och en äldre. Dateringen som gett det äldsta värdet har gjorts på träkol från ett stolphål i den stora nordöstra utbyggnaden, något som möjligen skulle kunna indikera en äldre fas. Det bedöms ändå som mindre troligt på grund av det enhetliga intryck som övergången mellan utbyggnaden och ”huvudbyggnaden” ger.

De daterbara och kulturdefinierande fynden från stolphålen i palissaden är få och ger endast delvis stöd för den tidiga dateringen. En tjocknackig, slipad, håleggad flintyxa av Malmers variant 1 (figur 58) låg nedlagd i ett stolphål i den norra av de västliga öppningarna. Yxans egg har krosskador vilket tyder på användning eller medveten destruktion. Den här yxtypen kan inte ges en närmare datering inom stridsyxekultur. I A2066 påträffades en hacka/yxa i horn (figur 59). Malmer omnämner fynd av skafthålsyxor av horn från kronhjort i samband med trattbägarkultur och gropkeramisk kultur, men inte stridsyxekultur (Malmer 2002:89). En liten bennål eller ett benhänge påträffades i A1161 (figur 60). Den här typen av föremål har endast hittats i sex exemplar tidigare, samtliga från en grav i Köpinge sn, Skåne. Dessa exemplar var dessutom skadade vilket gör det här exemplaret till det enda hela. Nålen/hänget dateras genom gravfyndet till stridsyxekulturens period 3–4 (Malmer 1962:299, 301 Fig. 73:1). En mynningsskärva, påträffad i ett stolphål i palissadens östra del, har bedömts tillhöra ett kärl av någon av grupperna F–J vilket daterar kärlet till någon av perioderna 3–5 (figur 61 a). Skärvan antyder således en något senare datering än vad den sammantagna ^{14}C-bilden visar (figur 57). Från A3524, en mindre grop som var genomgrävd av två palissadstolphål, kommer en mynningsskärva av ett kärl som bedömts tillhöra grupp D eller möjligen B:2 med en datering till period 2 (figur 61 b). Naket korn från A3524 ^{14}C-daterades till senneolitikum (tabell 16). Palissadens datering till tidigare delen av mellanneolitikum B får dock även stöd i andra dateringar från området (se nedan).

Hur länge palissaden stått är omöjligt att avgöra med exakthet. Stolparnas livslängd har beräknats till mellan 60 och 120 år. Tillsammans med avsaknaden av ombyggnads- eller reparationstecken bör detta kunna ses som en rimlig maximal gräns för palissadens livslängd, men fysiska spår efter den kan ha funnits ytterligare någon tid. Den kan alltså ha använts under ett tidsspann som omfattar allt från en till fem generationer (tabell 3).

De aktiviteter som finns belagda i anslutning till palissaden är fåtaliga och i viss mån svåra att med säkerhet knyta till denna. Aktivteter som kan knytas till själva konstruktionen och byggnadsfasen är de mest tydliga medan senare användning är svårare att komma åt. Flintyxan som togs upp ovan har tolkats som en rituell deposition och utgör tillsammans med ett fåtal andra mindre redskap det enda exemplet på nedläggelse av enskilda föremål i stolphålen.

Den stora koncentrationen av fynd i stolphålen fanns kring öppningen in till det mindre rummet i den östra delen av palissaden (figur 55 och 56). Närmare fyrtio stolphål innehöll här varierande mängder flinta, främst brända och obrända avslag och bränd flinta utan bearbetningsspår. En relativt stor andel avslag konstaterades komma från tillhuggning av fyrsidiga redskap (yxor eller mejslar). Avslag från det

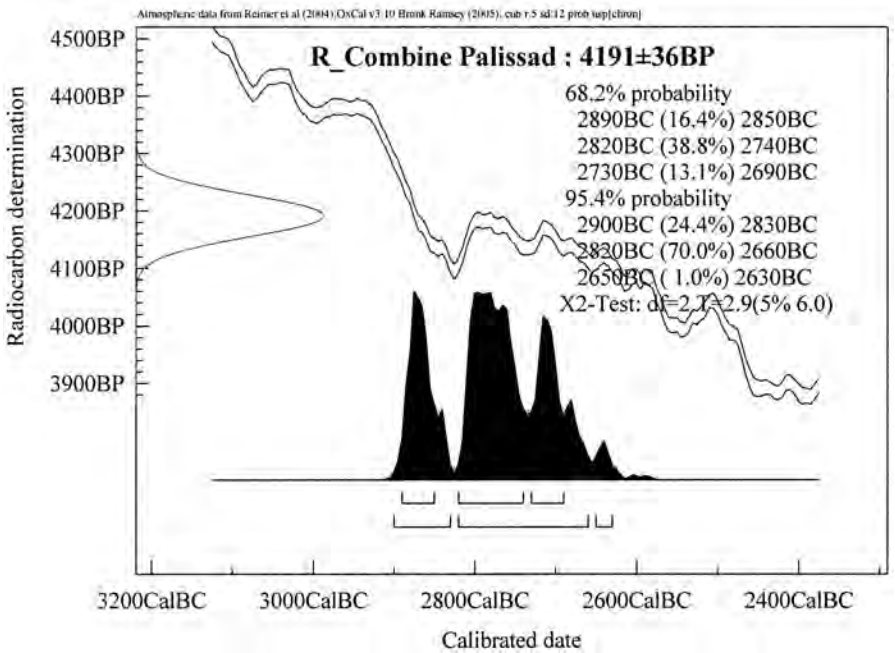

Figur 57. Kombinerad datering av material från palissaden (den äldsta dateringen i tabell 16 har inte tagits med).

tidigaste stadiet i tillverkningsprocessen saknas. Förekomst av slipade avslag med konkava ytor tyder på att det främst kan vara håleggade yxor eller mejslar som tillverkats och huggits om, även om andra typer inte kan uteslutas. Om flintan representerar yx/mejseltillverkning och flintbränning på platsen är mer oklart. Flintan kan ha transporterats dit från andra platser för att läggas ned i stolphålen. I så fall har man medvetet valt att inte ta med sig avslagen från den första bearbetningen av råmaterialet.

Frågan är också om flintan i stolphålen representerar aktiviteter som försiggått – kanske inom den här speciella delen av palissaden – under palissadens hela användningstid. Undersökningen av matjorden och lager inom området ger en del ledtrådar i frågan. Matjorden innehöll relativt rikligt med bränd flinta, framför allt över de centrala och östra delarna av palissadområdet. Ett större lager, A3857, omedelbart söder om stolphålen med flinta innehöll även det rikligt med bränd flinta. Avslag, bland annat från yx-/mejselproduktion, fanns också i lagret. Flintans spridning över området antyder tillsammans med resultaten från den markkemiska karteringen att flintan bränts inom området. Framför allt framstår den östra delen av palissadområdet som den yta där dessa aktiviteter kan ha koncentrerats. Mängden yx-/mejselavslag var däremot inte så omfattande, varken i matjorden eller i lagret, att det går att tala om regelrätta slagplatser.

Om fynden i matjorden och i lagret endast representerar aktiviteter från byggnadsfasen, det vill säga som ett resultat av aktiviteter som skall knytas till nedläggandet av flinta i stolphålen, eller om de (även) skall relateras till en senare användning är oklart men fullt möjligt. Det bör även påpekas att dateringen av avslag och bränd flinta är problematisk då det finns få föremål som ger en antydan om en mer snäv typologisk datering. Fragment av håleggade yxor varav en troligen är av den spetsnackiga varianten hittades i matjorden. I lagret, A3857, hittades en spånpilspets av typ B samt en bränd eggdel från en fyrsidig, slipad flintyxa. Det finns således indikationer på möjliga äldre mellanneolitiska inslag även om de är få.

Utöver stolphålen har endast tre anläggningar kunnat relateras till palissaden. Det rör sig om tre stora gropar som låg mellan den inre och mellersta raden med stolphål (A1161, A1245 och A2066, figur 55 samt tabell 17 och 18). Groparna var cirka 1 m djupa och omkring 2,50 m i diameter. A1245 innehöll endast små mängder fynd medan A1161 innehöll stora mängder fynd koncentrerade till bottenlagren. Här hade förutom närmare ett kilo djurben även flinta i form av bland annat 32 skrapor, en tjocknackig, håleggad flintyxa (figur 58) och cirka 9,5 kg avslag deponerats. En mindre del av dem, ungefär 0,3 kg, var brända. Närmare ett kilo av avslagen har bedömts komma från yx-/mejselproduktion. Flintyxan låg i botten av anläggningen

och har en medvetet sönderslagen egg, men uppvisar inga tecken på användning liknande de krosskador som finns på den andra yxan i figur 58. Ett slipat avslag som kan passas in på yxan hittades i den övre delen av gropen vilket tyder på att yxeggen slagits sönder i omedelbar anslutning till gropen vid deponeringstillfället.

I A2066 dominerade djurbenen med sina närmare tre kilo. Även här låg de koncentrerade till bottenlagren. Bland benen kunde ett par delar av en skafthålshacka/yxa av kronhjortshorn identifieras (figur 59). Flintan var sparsamt förekommande med endast cirka ett halvt kg avslag, varav endast ett fåtal bedömts komma från yx-/mejselproduktion.

Keramikfynden i groparna var få och det var endast i A1161 och A2066 som det fanns dekorerade (mynnings)skärvor (figur 61 c–h). Fynden i A1161 och A2066

Figur 58. De tjocknackiga, håleggade flintyxorna från en av de västra öppningarna (vänster, MHM 7176:155) samt gropen, A1161 (MHM 12879:1399). Yxorna är 10,9 cm respektive 10,4 cm långa. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

har deponerats i groparna, troligen vid ett tillfälle. Groparnas läge knyter dem till palissaden, men frågan är när de grävts och när de fyllts igen? Det rumsliga förhållandet mellan groparna och palissadstolphålet visar tydligt att groparna lagts i trånga utrymmen. Möjligen indikerar detta att groparna grävts innan stolparna satts på plats av utrymmesmässiga skäl. Det faktum att huvuddelen av fynden i A1161 dessutom verkar ha deponerats från den norra sidan, det vill säga en av sidorna där palissadstolphålen löper tätt intill gropkanten, kan stödja denna tolkning (Brink & Hydén 2006:62f, figur 47). Skafthålshackan/yxan i A2066 bör kanske i första hand relateras till grävandet av själva gropen, men en möjlig tolkning är även att den, och troligen flera liknande, kan ha använts vid palissadbygget, till exempel vid arbetet med att anlägga rännor av den typ som det fanns små rester av i nordväst (jfr Bunkeflostrand (104) ovan). Grävredskap av hjorthorn har även påträffats vid neolitiska hägnader på kontinenten och de brittiska öarna (se Andersen 1997:284 för exempel).

För flintans del står vi inför samma problem som med flintan i stolphålen. Representerar den aktiviteter på plats eller har den tagits dit utifrån? Inte heller här finns några tydliga svar. Flintan i matjorden över de delarna där groparna låg tyder inte på någon intensivare verksamhet i form av till exempel yx-/mejseltillverkning. Djurbenen uppvisar generellt lättare erosionsskador och i vissa fall förekommer hundgnag

Figur 59. Hornhackan/yxan från A2066 (MHM 12879:156820, 156821). Den är 14 cm lång. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

vilket tyder på att det rör sig om ben som legat exponerade en tid. Med utgångspunkt i resonemanget ovan skulle det i så fall röra sig om ben som kan relateras till aktiviteter under själva byggnadsfasen. Kanske är det byggnadsarbetarnas måltidsrester vi har?

Som framgått ovan verkar de belagda aktiviteterna tydligast kunna knytas till palissadens byggnadsfas medan tecknen på senare aktiviteter är svagare. Innehållet i stolphålen har även lämnat information som kan berätta något om palissadens slutfas. Stolphålen innehöll i regel relativt rikligt med träkol och i de fall det gick att urskilja stolpmärken kunde en koncentration ofta ses i dessa. Träkolet tyder på att palissaden, åtminstone delvis, kan ha brunnit. En brand kan i så fall väsentligen ha förkortat palissadens livslängd i jämförelse med den föreslagna maximala livslängden. Med hur mycket vet vi däremot inte.

Efter palissaden följer ytterligare två faser under mellanneolitikum B representerade av två gropar, A3613 och A656 (tabell 16, 17 och 18 samt figur 55, 62 och 63). A3613 dateras till mellersta mellanneolitikum B. Hur platsen tett sig då vet vi inte med säkerhet. Det rumsliga förhållandet mellan anläggningen och palissadstolphålen tyder på att palissaden varit borta. Det är förvisso inte otänkbart att smärre rester, kanske i form av stolprester, funnits kvar. A3613 var en grophusliknande anläggning med härdrester i de centrala delarna. De fynd som fanns i den verkar vara ett resultat av aktiviteter som genomförts i själva anläggningen. Som framgår av tabellerna 17 och 18 innehöll anläggningen en mer begränsad uppsättning föremål och artvariation bland djurbenen än vad tidigare och senare faser uppvisar. Gropen innehöll relativt rikligt med flinta, närmare 5,5 kg och huvuddelen av denna, något över 3 kg, var bränd. Ett fåtal yx-/mejselproduktionsavslag ingår i materialet. Keramiken består av små, odekorerade skärvor. Anläggningen innehöll också ett nytt inslag i jämförelse med palissadfasen. Det fanns förkolnade växtrester bland vilka naket korn och svinmålla identifierats. Denna kombination har av miljöarkeologisk expertis daterats till bronsålder och gropens datering till mellanneolitikum B (genom ^{14}C-datering på djurben och flintanalys) blir därmed tidig. Växtresterna skulle kunna utgöra ett sekundärt inslag. Frågan kan inte avgöras utan ^{14}C-dateringar av dem. Det kan inte uteslutas att växtresterna utgör ett exempel på hantering av säd på platsen, och möjligen kan det även ses som ett tecken på odling inom området under mellersta mellanneolitikum B.

Den mest fyndrika och formmässigt mest särpräglade anläggningen vid Hyllie var A656 vilken daterats till senare delen av mellanneolitikum B (figur 63). Anläggningens östra del bestod av en i det närmaste helt rund grop med en diameter på 3,20 m i ovankant. Sidorna var helt lodräta och botten var plan. Gropen var i sin tur indelad i två delar. Dess östra del var endast 0,40 m djup medan dess västra del var 0,82 m djup. Den grundare delen bildade således en avsats. Anläggningens västra

Figur 60. Bennålen/hänget från A1161 (MHM 12879:1430). Den är 4,3 cm lång. Foto: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

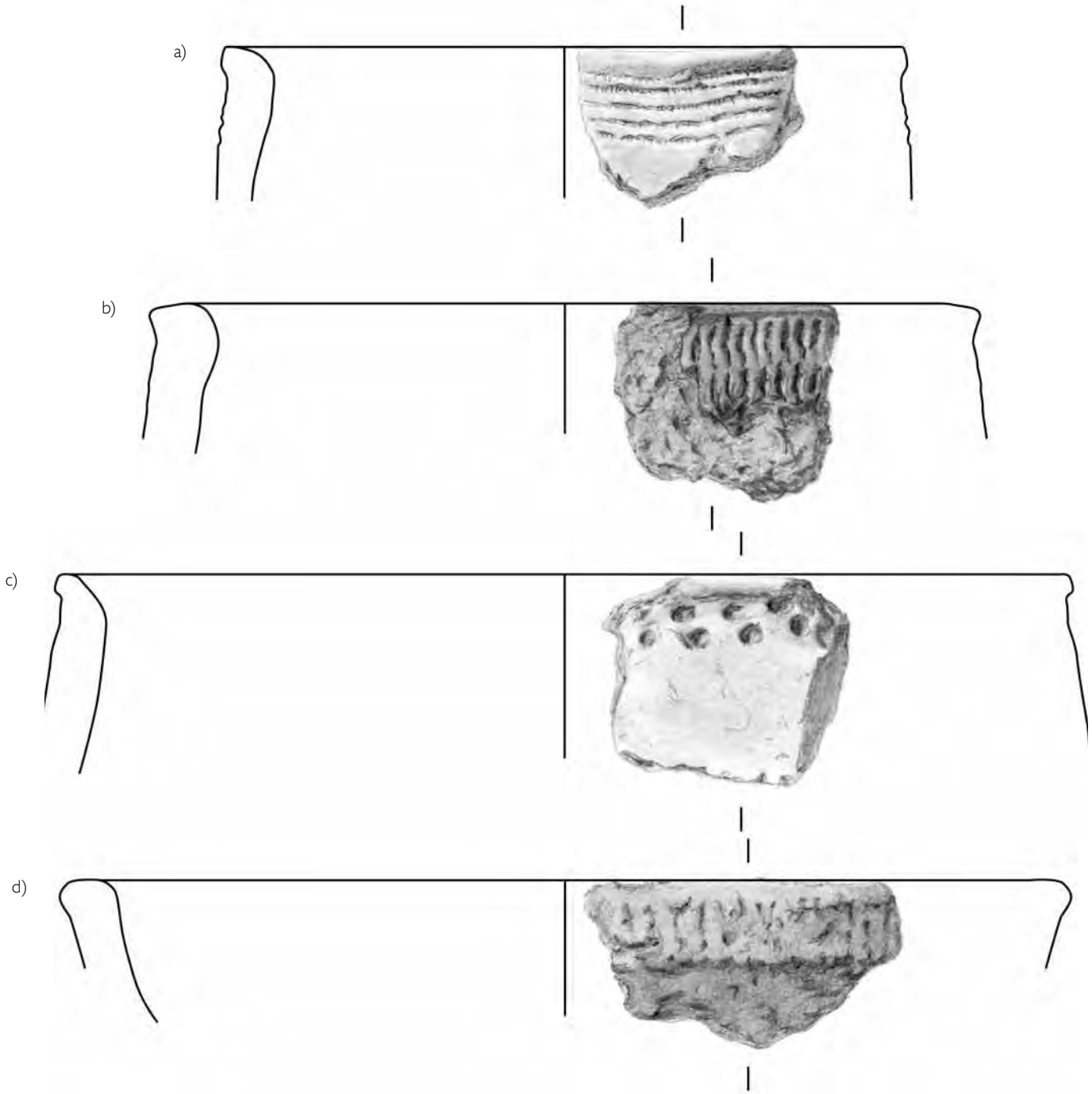
a)
b)
c)
d)

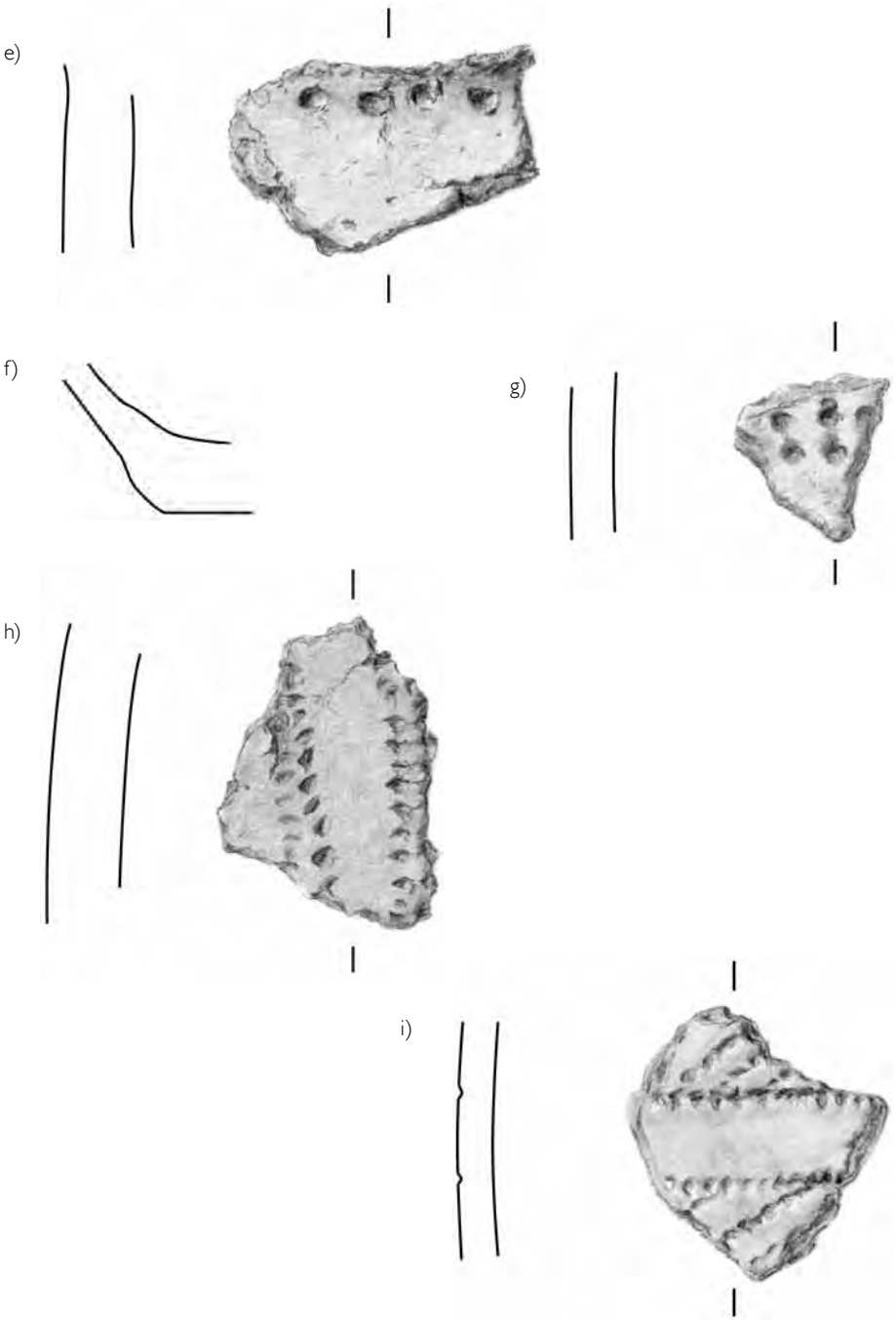

Figur 61. Keramik från palissaden, palissadrelaterade gropar och området utanför palissaden. Observera att skärvorna i regel är små vilket gör att lutningen på profilerna har varit svår att fasställa med exakthet. Kärlnummer refererar till keramikgenomgången i de platsanknutna rapporterna (Brink & Hydén 2006; Andréasson m.fl. 2006). a) skärva från palissaden, MHM 7176:2095 (kärl 119); b) skärva från A3524, MHM 12879:3976 (kärl 33); c) skärva från A1161, MHM 12879:1249 (kärl 45); d) skärva från A1161, MHM 12879:1539 (kärl 46); e) skärva från A1161, MHM 12879:1552; f) profil av bottenskärva från A1161, MHM 12879:1602; g) skärva från A2066, MHM 12879:156844; h) skärva från A2066, MHM 12879:156845; i) skärva från den före detta våtmarkskanten, MHM 12879:150218. Skala 1:1. Teckning: Lena Svalfors, ILLUform.

del bestod av en grund, flack nedgrävning med ojämn botten. Det fanns inga tecken på naturlig igenfyllning i gropen. All fyllning bedömdes som deponerad i gropen, troligen vid ett eller ett fåtal i tid tätt sammanhängande tillfällen. Fyllningen innehöll djurben, keramik, flinta, bergartsföremål, skörbränd sten, sot/träkol och små mängder sädesfragment bland vilka obestämt korn och emmer-/speltvete identifierats (tabell 17 och 18).

Keramiken är hårt fragmenterad med i regel lätt eroderade brottytor. Djurbenen är också lätt eroderade, i vissa fall med hundgnag. Sammantaget tolkas detta som att materialet legat exponerat en tid innan det deponerats i gropen. Fyllningen tolkas som resultatet av boplatsverksamhet på platsen, medan gropens roll är mer oklar. Det tycks som om den grävts med syfte att fungera som depositionsplats för materialet. Flintan vägde totalt cirka 23 kg varav närmare 10 kg är avslag av vilka i sin tur omkring 1,7 kg bedömts vara från yx-/mejselproduktion. Närmare 2,6 kg av flintan var bränd. En hornpuns och ett slipstensfragment indikerar att tillverkning kan ha skett på plats. Matjorden i anslutning till gropen undersöktes inte vilket innebär att vi inte vet något om eventuell flintförekomst i anslutning till den.

Keramiken i gropen består av 1 120 skärvor med en vikt på 1 547 g. Keramiken har genomgått en teknologisk registrering av mig under ledning av Ole Stilborg

Tabell 17. Tabellen visar en översikt av förekomst av identifierade djurarter inom var och en av de tre faserna under mellanneolitikum B.

Art	Palissad med relaterade anl.	A3613	A656
Nöt	×	×	×
Får	×		
Får/get	×		×
Svin	×		×
Hund	×		×
Varg	×		
Räv			×
Kronhjort	×	×	×
Rådjur	×		×
Älg (?)			×
Gräsand			×
Säl	×		×
Grönlandssäl	×		
Torsk	×	×	×
Sill			×
Ål			×
Plattfisk			×
Kolja (?)	×		

Typ	Palissad med relaterade anl.	A3613	A656
Bearbetat ben			×
Benspets	×		×
Bennål/hänge	×		
Hornpuns			×
Skafthålsyxa/hacka	×		
Knacksten	×		×
Slipsten			×
Underliggare			×
Bearbetad bergart	×		×
Tjocknackig, håleggad flintyxa	×		
Skrapa	×	×	×
Tvärpil	×		×
Borr			×
Kniv			×

Tabell 18. Tabellen visar en översikt av förekomst av redskap/föremål inom var och en av de tre faserna under mellanneolitikum B. Keramik och flinta (avslag m.m.) har inte tagits med.

på KFL (Keramiska Forskningslaboratoriet, Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds universitet). Syftet var att genom en analys av keramiken utifrån godstekniska kriterier få en grundläggande profil av materialet. Keramiken ingår vidare i ett forskningsprojekt kring stridsyxekulturens keramik i södra Sverige med ett övergripande syfte att få en bredare kunskapsbas avseende den keramikteknologiska variationen (Stilborg 2005). Baserat på mynningsskärvorna har 18 kärl identifierats (figur 64). Skärvmaterialet består även av hals- och bukskärvor. Inga bottenskärvor har identifierats. Magringen i skärvorna består till övervägande del av krossad bergart men chamotte och växtmaterial har också förekommit som magringsmaterial. Analysen av tunnslipen som gjorts (12 st) (Stilborg 2005:3ff) visar på en kärna av en eller flera lokala hantverkstraditioner där huvuddelen av godsen är gjorda av grova leror eller mellanleror med varierande grad av magring (granit). Tre av tunnslipen visar på chamottemagring, i ett fall i kombination med växtmaterial och i ett fall finns det en andra generation chamotte, men skärvorna är vad gäller lerkvalitet och magringskvalitet i övrigt väl förankrade i den dominerande bilden. En av skärvorna med chamottemagring har dekor som ansluter till den dekortyp som finns på till exempel figur 64 a medan övriga chamottemagrade skärvor är odekorerade, däribland mynningsskärvan på figur 64 n. Uppbyggnadstekniken har i de fall det kunnat bestämmas konstaterats vara i N-teknik (ett fall är möjligen i U-teknik). Vad gäller bränningen finns det ett mindre antal skärvor som tyder på en reducerad bränningsmiljö. Variationen vad gäller kärltyper och dekor är relativt stor. Dekoren består av hori-

Figur 62. Den nordvästra delen av A3613. Foto: Johan Lindroth, Malmö Museer.

sontella linjer med snörornamentik (figur 64 c, figur 65 a–b), tvärsnoddsornamentik i horisontella linjer eller vinkelband (figur 64 b, d & e, figur 65 c–h), enkla intryck i olika utförande (figur 64 a, f–k, figur 65 i–m) och nyp/nagelintryck (figur 65 n–p). Det finns även flera skärvor från vad som verkar vara helt odekorerade kärl (figur 64 l–r). Snörornerade kärl placeras i grupp A–C (period 1–2 eller 6), vinkelband tillhör någon av grupperna F–H (period 3–4, grupp H delvis även i period 5), enkla intryck tillförs grupp E (period 1–4) och nagelintryck placeras i grupp M (period 3–5). Odekorerade kärl tillhör grupp N (period 3). Snörornerade kärl förekommer också i ett fåtal exemplar inom grupperna F och J (period 3 respektive 5) men är i huvudsak kännetecknande för material från östra Mellansverige vad gäller åtminstone J-kärlen. Kärl tillhörande grupp F finns bara belagt i två fall i Skåne (Malmer 1975:148, figur 20). Sammantaget omfattar keramiken således dekortyper som typologiskt kan kopplas till period 1–4 (grupp M och delvis grupp H förekommer även inom period 5) alternativt period 3–6 beroende på om de snörornerade skärvorna tillhör den tidiga A–B gruppen (period 1–2) eller den sena C gruppen (period 6). Undantas den snörornerade keramiken hamnar den typologiska dateringen i period 3–4.

En av ^{14}C-dateringarna från A656 placerar den i senare delen av mellanneolitikum B, medan en daterar den till senare delen av senneolitikum (tabell 16). Den

Figur 63. Den östra delen av A656 undersöks. Foto: Magnus Rolöf, Malmö Museer.

senare dateringen får anses vara för avvikande i förhållande till den typologiska dateringen av keramiken för att kunna vara riktig. Dateringen till senare delen av mellanneolitikum B indikerar att keramiken skall placeras inom period 3–6. Den typologiska variationen på keramiken i A656 är däremot problematisk ur kronologiskt hänseende. Den snörornerade keramiken, som hypotetiskt kan tillhöra grupp C, bör inte påträffas tillsammans med G/H keramik om den kronologiska giltigheten hos Malmers periodindelning utifrån gravfunnen keramik skall anses stämma. Hypotetiskt kan keramiken i A656 tillhöra grupp B (de snörornerade skärvorna) och grupp G (de vinkelbandsornerade skärvorna) vilket då skulle vara en möjlig kombination enligt Malmers periodindelning. Dateringen skulle då hamna i period 2–3, det vill säga det skulle finnas en kontinuitet på platsen mellan perioderna. Frågan kan inte avgöras med säkerhet eftersom skärvornas karaktär inte tillåter någon exakt typologisk klassificering och därmed perioddatering. Malmer anför att kontinuitet på stridsyxekulturens boplatser inte är ett ovanligt fenomen och att detta tyder på att många boplatser varit bebodda under halva eller så mycket som två tredjedelar av stridsyxekulturens tid (Malmer 1975:54). En sådan tolkning av materialet i A656 framstår som mindre trolig. Keramiken ger ett enhetligt och sammanhållet intryck vad avser fragmenteringsgrad och det finns ingenting som indikerar att fynden skulle

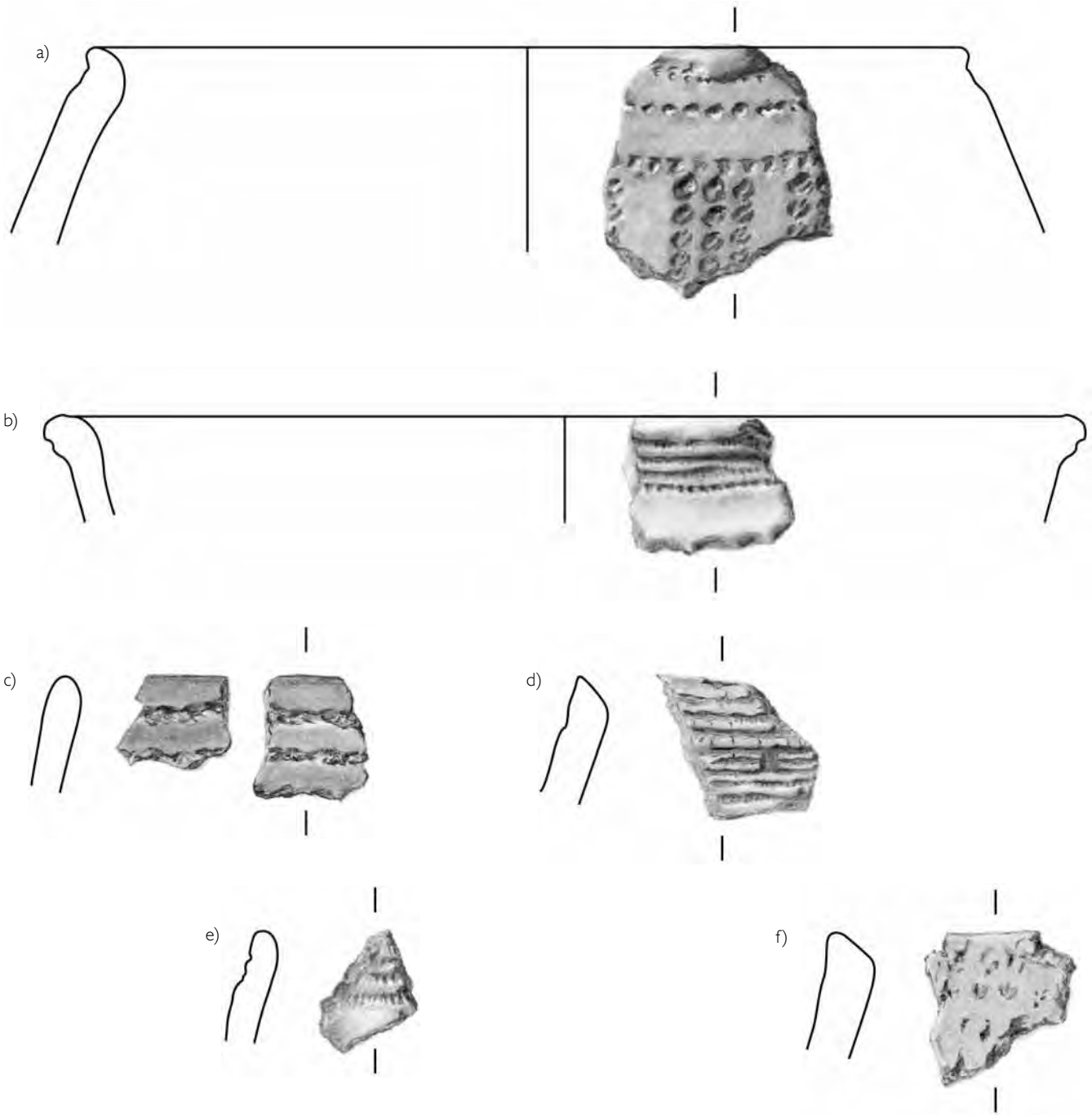
a)
b)
c)
d)
e)
f)

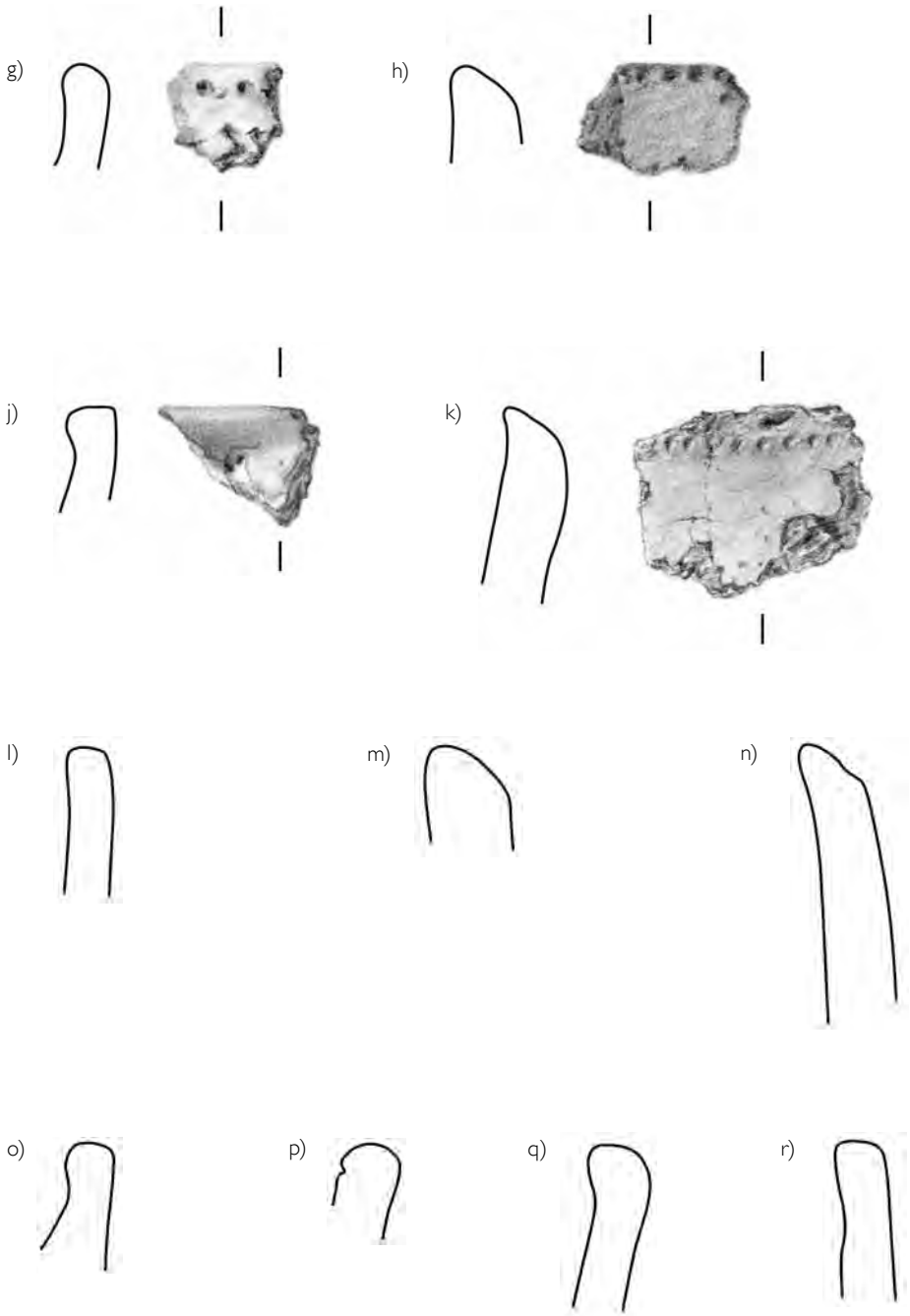

Figur 64. Mynningsskärvor från A656. Skärvor som endast avbildats i profil är odekorerade. Observera att skärvorna i regel är små vilket gör att lutningen på profilerna har varit svår att fastställa med exakthet. Kärlnummer refererar till keramikgenomgången i den platsanknutna rapporten (Brink & Hydén 2006). a) MHM 12879:2105 (kärl 60); b) MHM 12879:2111 (kärl 61); c) MHM 12879:2175 (kärl 68); d) MHM 12879:2112 (kärl 62); e) MHM 12879:4088 (kärl 92); f) MHM 12879:2122 (kärl 64); g) MHM 12879:2121 (kärl 65); h) MHM 12879:4097 (kärl 67); i) MHM 12879:4107 (kärl 70); j) MHM 12879:4095 (kärl 71); k) MHM 12879:4085 (kärl 89); l) MHM 12879:4067 (kärl 69); m) MHM 12879:4071 (kärl 66); n) MHM 12879:2109 (kärl 63); o) MHM 12879:4069 (kärl 90); p) MHM 12879:4084 (kärl 91); q) MHM 12879:4096 (kärl 93); r) MHM 12879:4066 (kärl 94). Skala 1:1. Teckning: Lena Svalfors, ILLUform.

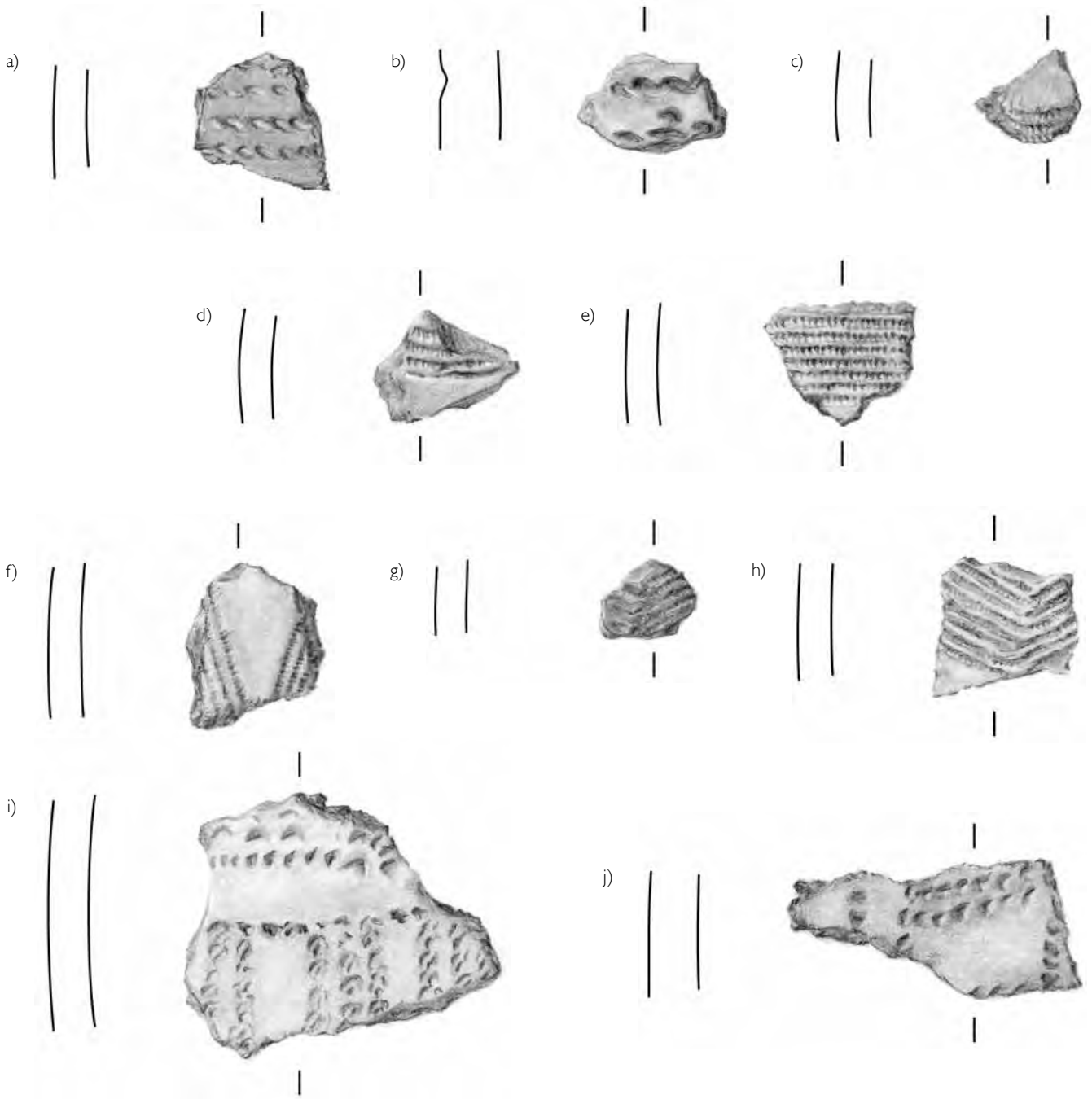
a)
b)
c)
d)
e)
f)
g)
h)
i)
j)

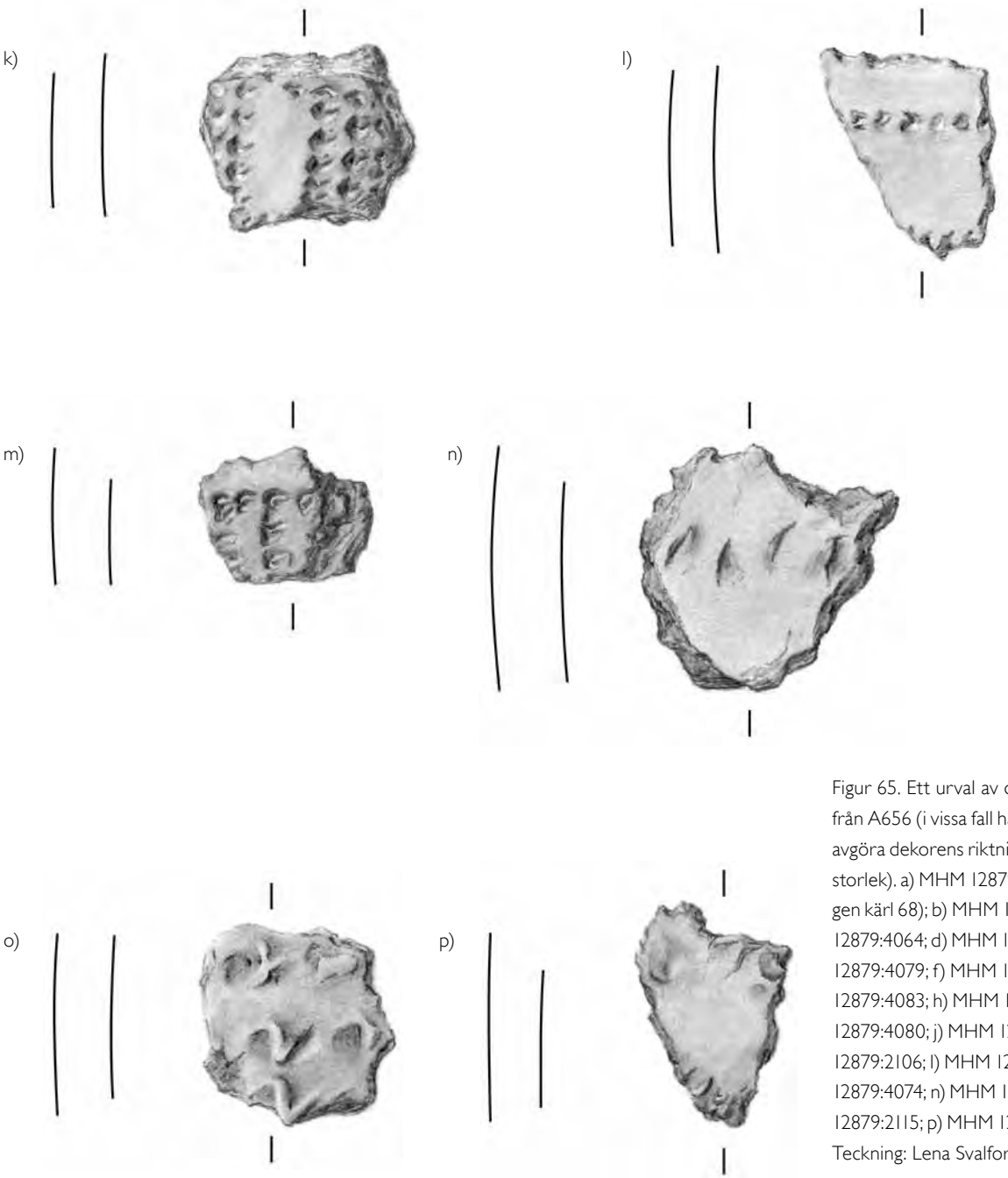

Figur 65. Ett urval av dekorerade skärvor från A656 (i vissa fall har det varit svårt att avgöra dekorens riktning p.g.a. deras ringa storlek). a) MHM 12879:4109 (tillhör möjligen kärl 68); b) MHM 12879:4110; c) MHM 12879:4064; d) MHM 12879:4063; e) MHM 12879:4079; f) MHM 12879:2110; g) MHM 12879:4083; h) MHM 12879:4100; i) MHM 12879:4080; j) MHM 12879:4098; k) MHM 12879:2106; l) MHM 12879:2108; m) MHM 12879:4074; n) MHM 12879:4061; o) MHM 12879:2115; p) MHM 12879:4120. Skala 1:1. Teckning: Lena Svalfors, ILLUform.

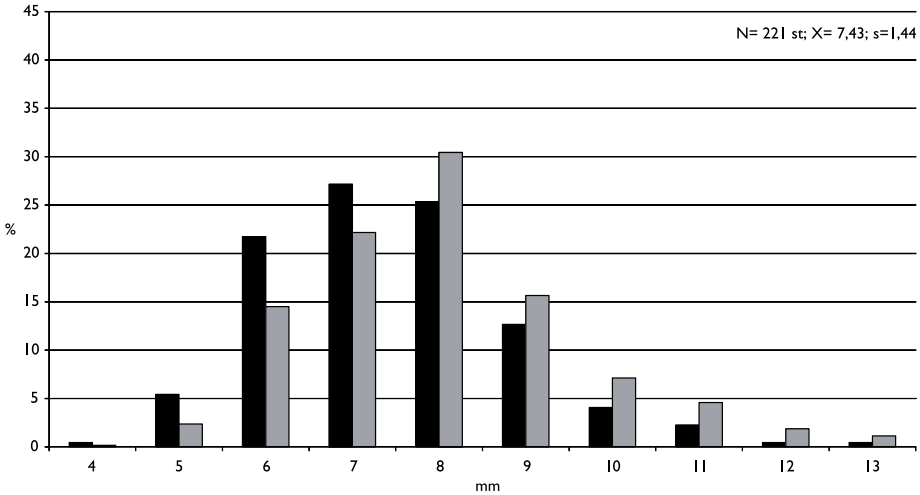

Figur 66. Skärvtjockleksfördelning baserad på antal och vikt för keramik från A656 (beräkningen är gjord på skärvor där det med säkerhet gått att fastställa skärvtjockleken). Svart stapel anger antal, grå stapel anger vikt. N=antal, X=medelvärde på skärvtjocklek i mm och s=medelvärde på största korn i godsen i mm.

vara ett resultat av en i tid lång aktivitetsperiod. Variationen i form och dekor bör snarare tolkas som ett utslag av en bred användning där kärl av olika typ ingått i boplatsens keramikuppsättning. Skärvtjockleksfördelningen (figur 66) och godsvariationen indikerar ett homogent material med en fördelning som är vanligt förekommande på hushållsnivå där kärl av olika storlek och med olika funktion förekommer (se t.ex. Stilborg 2003:220). Sot- och matskorpebeläggning tyder på att det finns kärl som skall förknippas med matberedning, medan andra kärl kan ha fungerat som serveringskärl. Sot- och mindre matskorpebeläggningar förekommer mestadels på odekorerade skärvor, men det förekommer även på skärvor med enkla intryck (figur 64 a, i, j, k samt figur 65 k, l), snörornamentik (figur 64 c), nagelintryck (figur 65 n, p) och tvärsnoddsornamentik (figur 64 e samt figur 65 g).

Utöver palissaden och de yngre groparna finns det två håleggade flintyxor från de före detta våtmarkerna inom området vilka kan dateras till mellanneolitikum B (se avsnittet *Depå- och enkelfynd*). I närheten av en av yxorna hittades dessutom keramik av stridsyxekaraktär (figur 61 i). Keramiken har inte dekor av en typ som finns representerad i något av de andra sammanhangen, men den skall sannolikt dateras till en sen del av stridsyxekulturen.

Den neolitiska kontinuiteten på platsen är relativt väl klarlagd. Frågan är dock hur och om förhållandet mellan faserna kan tolkas i termer av en aktiv kontinuitet. Platsen har varit betydelsefull under lång tid, men att urskilja och förstå denna betydelse och dess sannolikt förändrade innebörd över tid är en svårare fråga. Om

vi tar bort palissaden från ytan ger lämningarna på platsen ett för Malmöområdet relativt normalt intryck. Undantaget är de efter palissaden följande faserna under mellanneolitikum B, framför allt representerad av A656. De äldre aktiviteterna från tidigneolitisk–äldre mellanneolitisk tid är tämligen omfattande och uppvisar ett brett boplatsmaterial, både vad avser fynd, groptyper och depositionsmönster. Flera av de äldre groparna har tidigare tolkats i rituella termer, vilket på ett generellt plan satts i samband med den yngre palissaden och platsens rituella betydelse (Karsten 1994:164; Malmer 2002:146). Gropar med den typ av nedläggelser som det är fråga om finns från flera andra platser i sydvästra Skåne (se t.ex. Eriksson m.fl. 2000; Hadevik 2009). De tidigneolitiska gropar som låg i den nordöstra delen av området, och som dokumenterades redan vid den första palissadundersökningen, uppvisar ett intressant rumsligt mönster (figur 55). De låg med relativt regelbundna avstånd på cirka 17–24 m längs en bågformad rad. Groparna var inbördes olika med både små och större gropar och med olika fyllning, form och fyndinnehåll (se Andréasson m.fl 2006 för närmare beskrivning av gropar och fynd). Groparna, liksom ett antal gropar sydväst om dem, dateras till tidigneolitikum I utifrån keramiken. Ingen av groparna längs den bågformade linjen har ^{14}C-daterats. Vid en undersökning omedelbart öster om palissadområdet i höjd med de aktuella groparna har ytterligare en tidigneolitisk grop påträffats (Gidlöf 2006). Det ger en antydan om att ytterligare gropar kan ha bildat en sluten cirkelformad enhet. Den här typen av rumsligt mönster och organisation för tankarna till anläggningar av Sarupstyp. Skillnaderna är trots det tydliga. Valet av plats ur topografiskt hänseende, regelbundenhet i groputformning och fyndinnehåll motsvarar inte det mönster som förknippas med Sarupsanläggningar. Dateringen av groparna är också något tidigare än exempelvis den tidigaste fasen på Sarupsplatsen, vilken dateras till tidigneolitikum II. Det är dock tänkbart att det rumsliga mönster som groparna uppvisar i den här delen av området skall ses som ett utslag av en övergripande idé om avgränsning och en rumslig strukturering av en plats. En idé som vi ser mer tydligt manifesterad i något yngre anläggningar av Sarupstyp och i de ännu yngre palissaderna.

Den efterföljande fasen, med en datering till tidigneolitikum II–mellanneolitikum AII, representeras av ett fåtal gropar och ett par större kulturlager. Under den här fasen går det inte att urskilja några aktiviteter som avviker från den gängse bilden i Malmöområdet, eller som skulle motsvara aktiviteterna på till exempel Sarupsplatsen. Orsaken till att palissaden byggdes på denna plats kan därmed inte på ett omedelbart och tydligt sätt sökas i den äldre användning av platsen som vi lyckats identifiera. Spåren efter den tidigneolitiska fasen har troligen inte kunnat urskiljas när man valde denna plats för palissadbygget, åtminstone har vi inga spår efter ma-

nifesta lämningar som överlevt genom århundradena. Betydelser och samband blir oklara genom den tid som passerar mellan grävandet av groparna och byggandet av palissaden, en period som kan omfatta åtminstone 500–600 år och som bör ha inneburit förändring av muntliga traditioner kring platsen och dess betydelse. Men kanske har man ändå sett spåren efter de betydligt äldre aktiviteterna? Kanske har dessa spår vävts in som en del i valet av plats för palissaden? Platsens betydelse har då tolkats utifrån de egna förutsättningarna och intentionerna. Det var inte de specifika händelser som utspelats på platsen tidigare som gjorde att den valdes. Det förflutna var inte omedelbart aktivt i valet av plats utan gjordes utifrån andra beslutsgrunder om den lämpligaste platsen för palissaden.

Kontinuiteten efter palissaden visar på andra, delvis tydligare, samband vad gäller aktiviteterna. De båda faserna har tolkats som spåren efter boplatsverksamhet, men där kopplingen mellan framför allt palissaden och A656 visar på likheter vad gäller fyndsammansättningen (tabell 17 och 18). Detta tydliggörs främst genom det omfattande materialet från tillhuggning av yxor/mejslar, men nämnas bör även den relativt rikliga förekomsten av bränd flinta i samtliga faser. Det finns även skillnader. Keramiken i A656 har inte någon parallell i palissaden vad gäller omfattning och variation. A656 innehöll dessutom växtrester i form av säd, ett inslag som uppträdde redan i fasen innan genom A3613. När A3613 anläggs verkar det som om palissaden varit borta rent fysiskt och det är mycket möjligt att palissaden på den tid som skiljer mellan denna och A3613 glömts bort vad gäller dess fysiska utformning. Aktivitetskopplingen mellan palissaden och A656 tyder ändå på att platsens betydelse kanske inte varit okänd även om avståndet i tid också här har varit stort (tabell 16). Aktiviteterna, främst yx-/mejseltillverkningen, tycks dock ha skett inom olika sociala sammanhang. Någon palissad har inte byggts kring A656 och där palissaden och aktiviteterna i den kan ses som ingående i ett större, kollektivt sammanhang visar de båda senare faserna på en mindre social enhet, troligen en gårds-/hushållsenhet. Aktiviteterna under senare delen av mellanneolitikum B sker således inte inom samma sociala ramverk som under den tidigare delen av mellanneolitikum B. Kanske skall själva depositionen av boplatsmaterialet i A656 ändå ses som ett uttryck för ett kontinuitetsförhållande med platsen som har sitt ursprung i palissaden och de myter som kan ha funnits kring denna och som har manifesterats genom att boplatsen ”deponerades” i gropen? Bosättningen fortsätter in i senneolitikum, tydligast representerat av två hus vilka möjligen avlöst varandra av dateringarna att döma. Det äldsta huset daterades till 3745±60 BP (2280–2030 kal. BC 1 σ. Ua-17349). Under senneolitikum ser vi inte längre någon omedelbar kontakt med palissaden vad gäller specifika aktiviteter. Det västra stolphålet efter den takbärande konstruk-

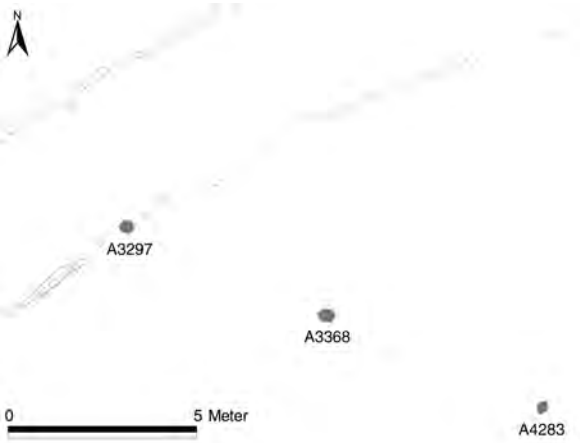

Figur 67. Förändrade relationer (efter Brink & Hydén 2006:80, figur 69).

tionen i det yngsta huset symboliserar platsens nya betydelse och sammanhang. När hålet till takstolpen grävdes förstörde man ovetande spåren efter ett flera hundra år äldre stolphål tillhörande palissaden (figur 67).

Bunkeflo (106)

Palissaden vid Bunkeflo (figur 68) upptäcktes och blev delvis undersökt i samband med förundersökningarna inom projektet Öresundsförbindelsen (Jonsson 1995; Thörn 1996; 1998; 2000; 2003). Senare har dess södra del blivit föremål för för- och slutundersökning (Carlson 2006a; Carlson 2008). Palissaden har även beskrivits ingående av Thörn, då under namnet Skjutbanorna (2007:70ff).

Palissaden ligger på en svag västsluttning, cirka 4–6 m ö.h. Nivåskillnaden inom palissaden tycks ligga på ungefär 2 m med den lägsta punkten i väster. Precis som Bunkeflostrand (104) har palissaden legat i anslutning till stranden. Det har föreslagits att området mellan palissaden och strandkanten kan ha utgjorts av en lagunbildning (Thörn 2007:77). Palissadens maximala utbredning har uppskattats till cirka 210 x 215 m och beräknas ha inhägnat omkring 3 ha. Stolphål tillhörande palissaden påträffades inledningsvis i tre förundersökningsschakt. Stolpraderna där tydde på resterna av en hägnad som bestått av 3–5 rader med stolpar vilka bildat en oval sluten form. Tre större, möjligen genomgående, öppningar har identifierats i den östra respektive södra delen (figur 68). Det fanns ytterligare öppningar genom, vad det verkar, enstaka rader. Slutundersökningen av den södra långsidan visar att palissaden här bestått av 4–6 stolprader, vilka delvis varit dubbelrader. Några direkta indikationer på olika faser i konstruktionen finns inte. Några utbyggnader liknande

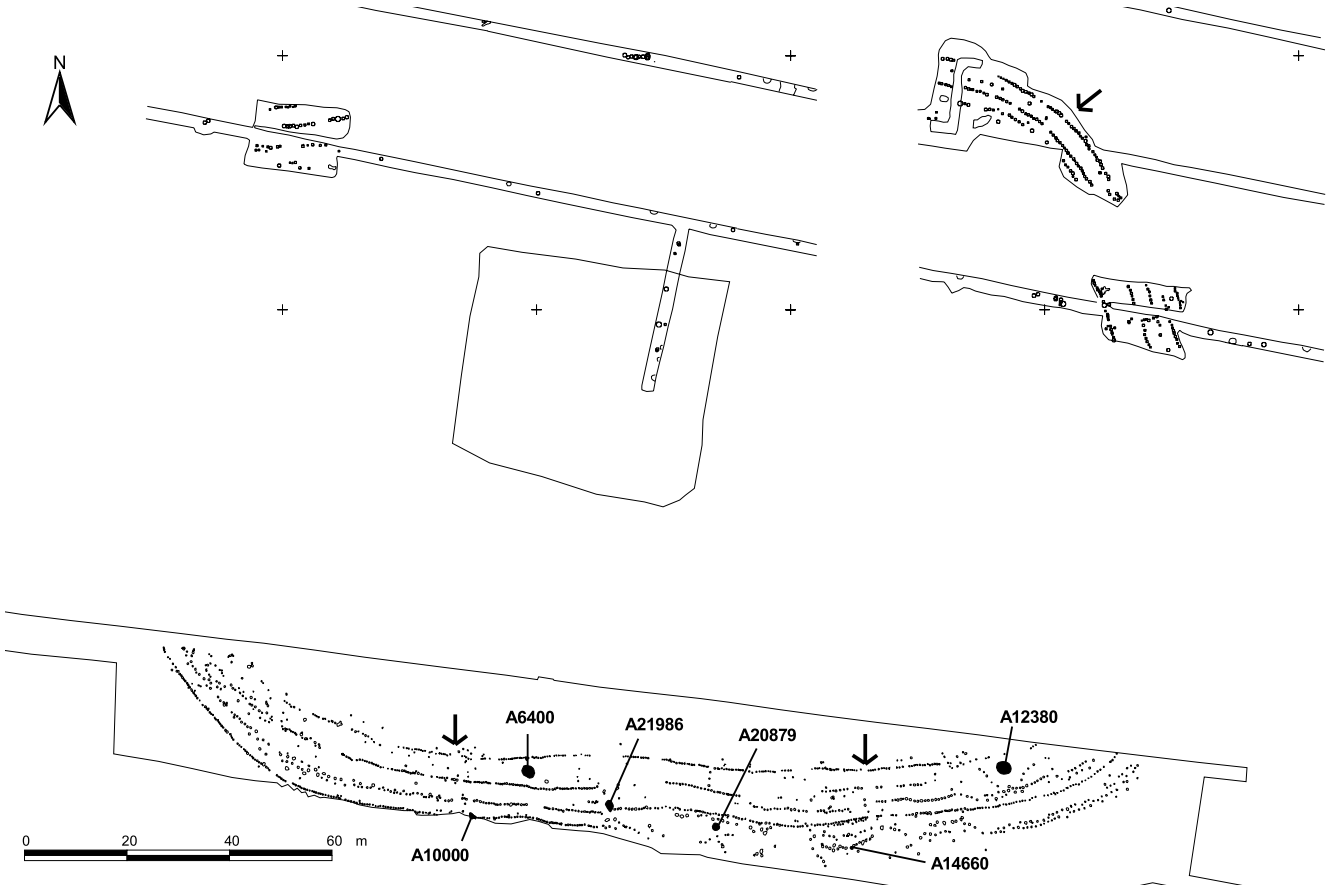

Figur 68. Palissaden vid Bunkeflo med gropar daterade till mellanneolitikum B markerade. De större möjliga öppningarna har markerats med pilar.

de i Hyllie (105) har inte kunnat beläggas men det finns indikationer i norr och i söder på att sådana kan ha funnits. Bitvis har grunda diken dokumenterats vilket tyder på att man inledningsvis grävt diken innan stolparna grävts ned. Stolphålen var generellt skålformade eller flatbottnade, men det fanns även ett antal spetsformade stolphål som tyder på att stolparna slagits ned i underlaget. Avstånden mellan stolphålen varierar inom olika delar av palissaden. I vissa partier ligger de tätt med cirka 0,10–0,20 m mellanrum, medan de i andra delar ligger glesare med omkring 0,50–0,60 m mellanrum. De undersökta stolphålen uppvisade djup på 0,06–0,80 m och de stolpmärken som kunnat urskiljas tyder på att stolparna varit 0,10–0,20 m i diameter. Generellt var de innersta stolphålen något mindre och grundare. Det

antyder ett liknande relativt förhållande mellan stolpraderna som på Hyllie (105), det vill säga stolphöjden har minskat successivt ju längre in mot palissadens inneryta man kommer. Det har föreslagits att stolphöjden legat på 2–3 m (Thörn 2000; 2003; 2007; jfr Hyllie (105) ovan). Det har gjorts en beräkning på hur stor arbetsinsats som skulle krävas enbart för att fälla träden som skulle gå åt till palissadbygget. Det skulle ta 10 personer drygt två månader att göra detta (Thörn 2007:107). En intressant detalj är ett antal glest ställda stolphål vilka löpte längs utrymmet mellan de yttre stolphålsraderna i nordost. Inget av dessa stolphål undersöktes, men det kan inte uteslutas att de tillhör palissaden. En försiktig tolkning som framförts är att det kan ha funnits tak över delar av palissaden (Svensson 2002:38).

I ett av stolphålen i den nordöstra delen, nära en öppning i stolphålsraden, påträffades en tjocknackig, tunnbladig flintyxa av Malmers variant 1 (figur 69). Yxan har på goda grunder tolkats som ett grundläggningsoffer (Thörn 2007:73). Yxan är av en typ som inte kan dateras närmare inom stridsyxekulturen. Flintyxan är tillverkad av så kallad blå falsterflinta (Högberg & Olausson 2007:96ff), det vill säga den har tagits hit från danskt område. Om transporten skett i form av den färdiga yxan eller som råmaterial kan inte avgöras. Yxan har en spricka i sig som tyder på att den inte tillverkats med avsikt att användas som huggredskap. Istället har den troligen gjorts i enda syfte att läggas ned i ett stolphål i palissaden (Högberg 2000). I ett stolphål påträffades 36 keramikskärvor från ett kärl med en utåtböjd och förtjockad mynning. Skärvorna har ingen dekor. I ett annat stolphål låg 19 skärvor med stämpeldekor i fiskbensmönster under mynningskanten nedlagt (figur 70 a). Skärvan placeras i Malmers grupp K (Carlson 2008), vilket innebär en datering till period 4–5 (Malmer 1975:32). Keramiken låg koncentrerad på ett sådant sätt att den uppfattades som deponerad. Stolphålen innehöll i övrigt mindre mängder flinta och keramik. Två skärvor från ett kärl har dekor i form av fin tvärsnodd i två fält som sammanbinds av vinkellinjer (figur 70 b). Skärvan har daterats till mellanneolitikum (Carlson 2008).

Resultaten från en markkemisk kartering som utfördes på palissadområdet visade på låga fosfathalter vilket innebar att bebyggelse/hushållsaktiviteter inte kunde beläggas. MS-värdena (magnetisk susceptibilitet) visar på eldrelaterade aktiviteter, framför allt inom palissadområdets västra del. Dessa aktiviteter bör utifrån fosfatanalysen inte ha med hushållsaktiviteter att göra (Engelmark & Linderholm 1997). Olika möjliga tolkningsförslag kring tecknen på eldning har presenterats. Det har satts i relation till ett utplöjt brandlager från en bortplöjd gravhög (se nedan), men det har även setts som ett möjligt tecken på att palissaden brunnit (Thörn 1998; 2000; 2007:108). Flera av stolphålen innehöll träkol, vilket även det tolkats som möj-

Figur 69. Den tjocknackiga, tunnbladiga flintyxan (MHM 7777:1) från Bunkeflo. Yxans längd anges inte i litteraturen. Foto: Viveca Ohlsson, Malmö Museer.

liga indicier på brand i delar av eller hela palissaden (Svensson 2002:38). Det kunde däremot inte bekräftas vid slutundersökningen, även om sot och träkol förekom i en del stolphål (Carlson 2008).

Fyra gropar i anslutning till palissaden har ^{14}C-daterats till mellanneolitikum B (tabell 19). Groparna A6400, A12380, A20879 och A21986 låg mellan stolphålsraderna (figur 68). Groparna var relativt stora, mellan 2–3 m i diameter och 0,40–0,95 m djupa. Groparna innehöll mellan ungefär 1 och 3 kg flinta och keramik. Flintan domineras av avslag, men enstaka redskap främst i form av skrapor finns också. Bland keramiken har det identifierats flera kärl med dekor. I A6400 har tre kärl som bedömts tillhöra Malmers grupp G (Carlson 2008) med en datering till period 3–4 identifierats (Malmer 1975:26, figur 24–25). Det rör sig om två kärl i fint gods med dekor i form av vinkelband utförd med tvärsnodd och ett kärl med kamintryck i kombination med vinkelformade streck (figur 70 c). Förutom denna fina keramik finns också grövre skärvor med dekor i form av enkla intryck vid mynningen.

I A12380 fanns ett kärl med enkla intryck liknande kärlet i A6400 samt fragment från vad som bedömdes kunna vara en lerskiva (Carlson 2008). I A20879 fanns keramik med vinkelbandsliknande dekor inristad med pinne. Bland benen från groparna har nöt, får/get, svin, hund, kronhjort, rådjur och torsk identifierats. Ytterligare två gropar, A10000 och A14660, har daterats till mellanneolitikum B utifrån fynd. Båda dessa anläggningar låg i stolphålsraderna (figur 68). A10000 som var stratigrafiskt yngre än palissaden innehöll en tjocknackig, slipad flintyxa medan A14660 innehöll delar av kronhjortshorn, bland annat fällhorn (jfr Bunkeflostrand (104) ovan). Omedelbart utanför palissadens sydöstra del genomfördes en mindre arkeologisk slutundersökning där lagerrester och ett fåtal gropar med keramik tillhörande trattbägarkultur undersöktes (Carlson 2006b). Keramiken kan dateras till yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum A. Tre ^{14}C-dateringar har hamnat i mellanneolitikum B. Två av dem har gjorts på träkol av ask från gropar, A5152 och A748, innehållande keramik från trattbägarkultur, och en datering (A5040) har gjorts på träkol av ek från ett fyndtomt stolphål (tabell 19). Dateringen från A748 får möjligen betecknas som något sen i förhållande till keramiken som tycks höra hemma i en något tidigare del av mellanneolitikum A. A5152 innehöll enbart odekorerad keramik, och här kan inte dateringen omedelbart avfärdas som för sen i förhållande till denna.

Det osteologiska materialet tyder sammantaget på en näring inriktad på husdjurshållning där nöt, svin och får/get har ingått. Jakt och fiske har använts som komplement. Artsammansättningen bedömdes överensstämma med andra neolitiska lokaler i Malmöområdet (Nilsson 2007; Carlson 2008). Materialet är dock

begränsat, och det kan vara värt att nämna fyndet av kronhjortshorn i A14660 som ger en indikation på liknande hantering av horn som på Bunkeflostrand (104).

^{14}C-dateringarna från området visar på en förhållandevis lång neolitisk kontinuitet, men med en tydlig placering i en relativt tidig del av mellanneolitikum B för palissaden och relaterade anläggningar (tabell 19 och figur 71). Anläggningstätheten i området samt det faktum att själva palissaden möjligen delvis har brunnit gör att

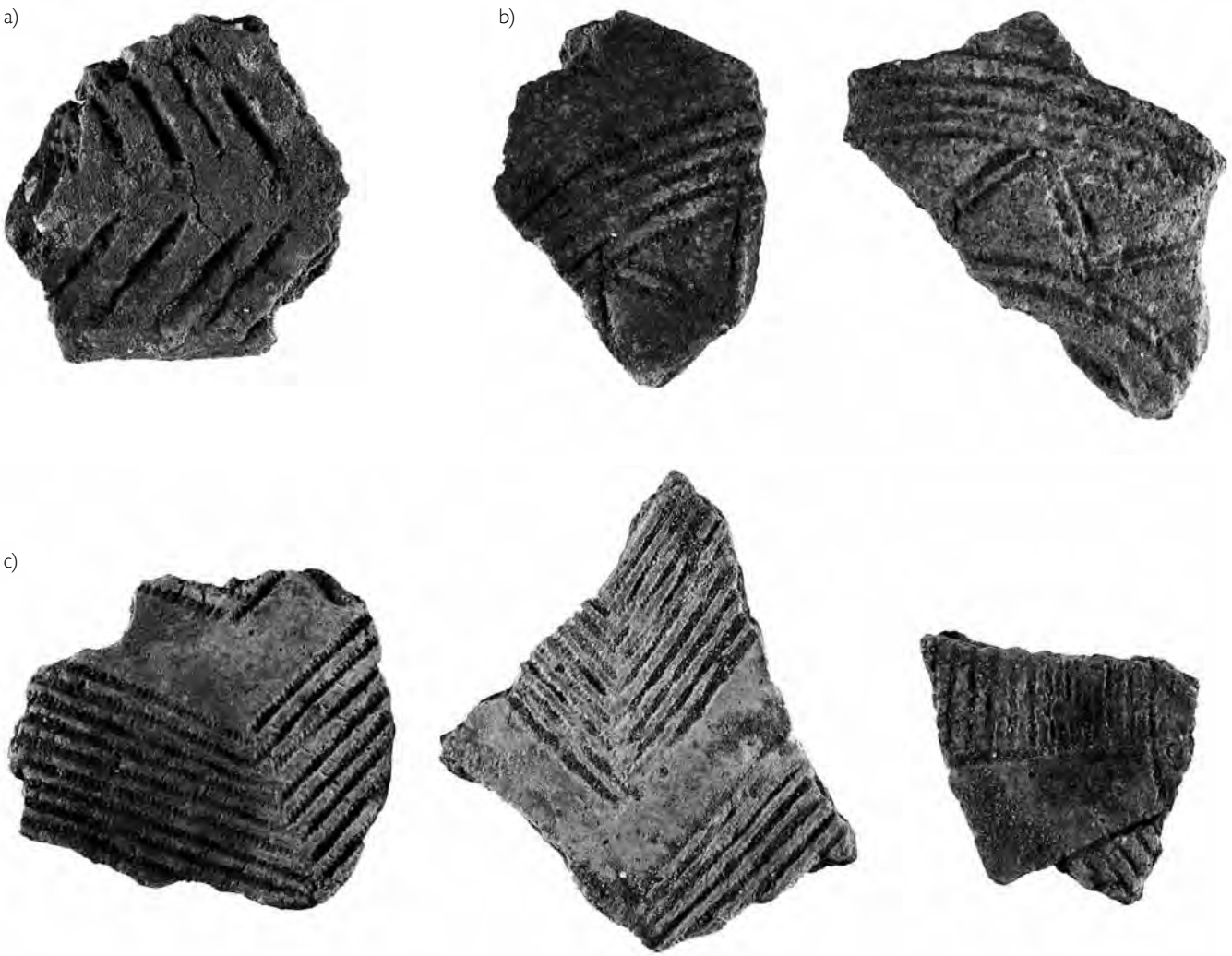

Figur 70. a: keramik från A10247 (MK327: 100225); b: keramik från A21357 (MK327: 100233); c: keramik från A6400 (MK327: 100270). Efter Carlson 2008 figur 7, 8 och 9, skärvornas storlek anges inte i rapporten. Foto: Jenny Thornell, Malmö Museer.

Kontext	Lab.nr	^{14}C år BP	Kal. 1 σ
Palissad	Beta-84790	4840 ± 60	3700–3530 BC
Grop, A5152	Ua-23745	4210 ± 40	2900–2700 BC
Palissad	Ua-32432	4175 ± 40	2880–2670 BC
Grop, A21986	Ua-33728	4130 ± 40	2870–2620 BC
Grop, A12380	Ua-33726	4110 ± 40	2860–2580 BC
Palissad	Beta-84789	4100 ± 70	2860–2500 BC
Grop, A748	Ua-23730	4100 ± 50	2860–2570 BC
Grop, A20879	Ua-33727	4070 ± 40	2840–2490 BC
Palissad	Ua-32433	4065 ± 40	2840–2490 BC
Grop, A6400	Ua-33725	4065 ± 35	2840–2490 BC
Palissad	Ua-33730	4000 ± 55	2620–2460 BC
Palissad	Ua-33729	3995 ± 35	2570–2470 BC
Stolphål, A5040	Ua-23741	3900 ± 65	2480–2290 BC

Tabell 19. ^{14}C-dateringar till mellanneolitikum B eller från kontexter tillhörande stridsyxekultur på Bunkeflo (fallande BP-ålder) (Jonsson 1995; Carlson 2006a; Carlson 2006b; Carlson 2008). BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

risken för sekundär inblandning i de enskilda anläggningarna är hög. Sammanlagt kan dateringarna sägas avgränsa aktiviteterna relativt väl, även om stratigrafiska förhållanden, till exempel genom A10000, visar på att platsen kan ha använts tämligen kontinuerligt under mellanneolitikum B, även efter det att palissaden varit ur bruk (jfr Bunkeflostrand (104)). Det finns även en del keramik som på typologiska grunder antyder yngre aktiviteter än vad ^{14}C-dateringarna visar på. Det är främst gropen med G-kärl, A6400, som antyder en typologiskt yngre datering. Detsamma gäller skärvan från ett palissadstolphål som bedömts vara av typ K. Gropens tydliga läge mellan två stolphålsrader talar ändå för att den skall relateras till palissaden. Av de samlade dateringarna att döma kan palissaden ha varit i bruk under en tid som skulle kunna motsvara stolparnas maximala livslängd (se Hyllie (105) ovan).

Som framgår av genomgången ovan fanns det lämningar från yngre delen av tidigneolitikum–mellanneolitikum A inom området. Dateringarna antyder ett nära kronologiskt samband mellan dessa aktiviteter och palissaden. Det kan till och med röra sig om en obruten sekvens. Som helhet tycks det röra sig om spår efter boplatsverksamhet som inte avviker från andra platser i Malmöområdet. Under senare perioder har flera gravar anlagts inom området. Palissaden omsluter en registrerad fornlämning, Hyllie RAÄ 8:1, vilken enligt uppgifter skall utgöra en sönderplöjd gravhög från äldre bronsålder. Stora mängder sten har plöjts upp inom området och fyra flintdolkar och en armring i brons har påträffats här vilket även skulle tyda på en förekomst av en eller flera senneolitiska gravar. I samband med förundersökningen hittades ett fragment av ett bronssvärd vilket föranledde en metalldetektorundersök-

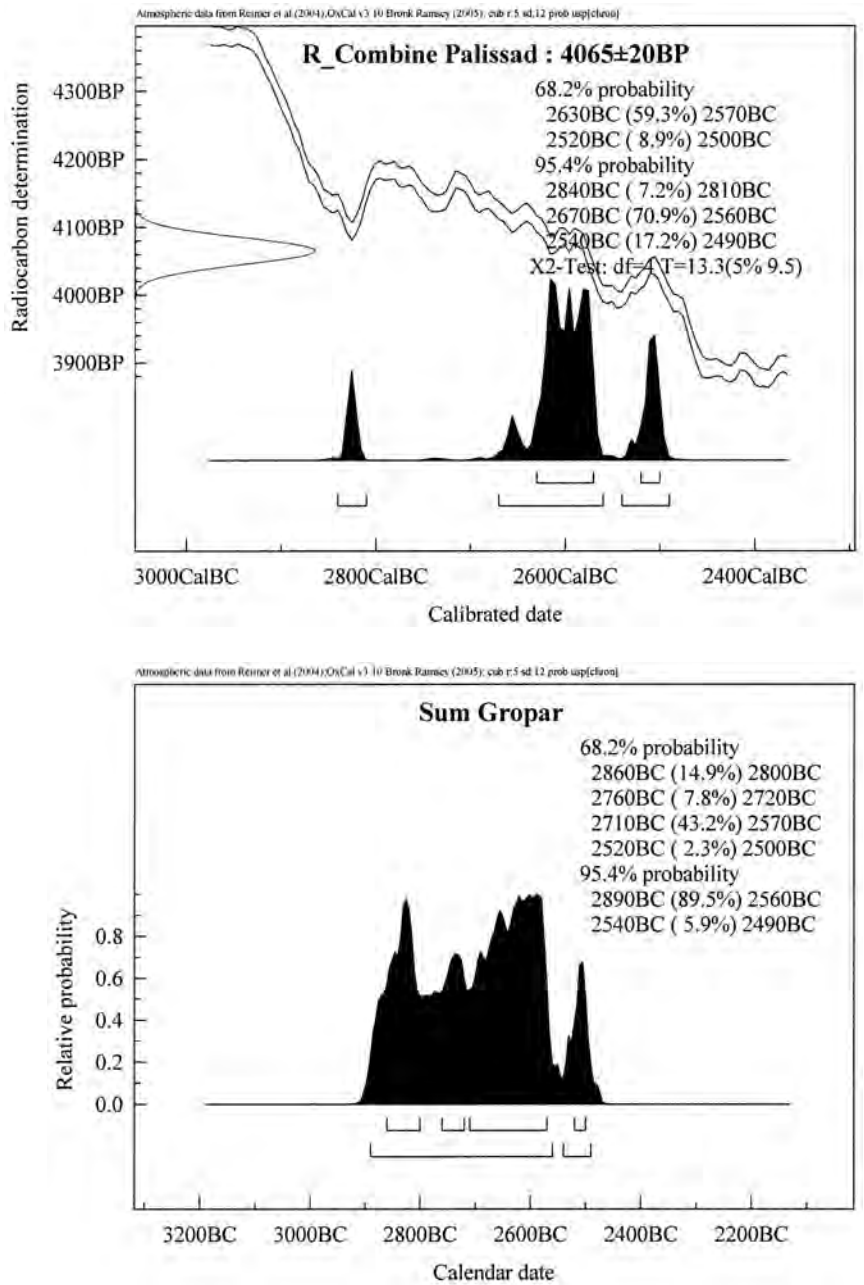

Figur 71. Överst: Kombinerad datering av material från palissaden (den äldsta dateringen i tabell 19 har inte tagits med). Nederst: summering av dateringar till mellanneolitikum B (från gropar, se tabell 19).

ning där ytterligare tre fragment från svärdet hittades. Det rör sig troligen om delarna av ett grepptungesvärd från Montelius period II–III (Jonsson 1995:15; Thörn 2007:77). Det tycks således ha funnits en gravkontinuitet på platsen från senneolitisk tid och fram i äldre bronsålder. Palissadens och gravens eller gravarnas placering har satts i relation till den fördelaktiga exponering, inte minst mot Öresund, som det topografiska läget nära kusten utgör. Detta har medvetet utnyttjats under flera perioder vilket palissad och senare gravar längs kusten visar (Thörn 1996; 1998; 2007). Det närmare förhållandet mellan palissad och senare gravläggning eller gravläggningar på platsen är inte helt lätt att reda ut. Det tidsmässiga avståndet mellan palissaden och de äldsta möjliga senneolitiska gravarna får ses som betydande, och en aktiv kontinuitetsrelation mellan palissaden och valet av plats för gravläggning under senneolitikum–äldre bronsålder kan inte beläggas. De senneolitiska gravarna och högen är troligen utslag av andra samband och uppfattningar om landskapet. Den exakta lokaliseringen av gravarna kan inte omedelbart förstås mot bakgrund av den äldre palissadanläggningen (jfr Thörn 2007:82).

Kronologi och kontinuitet, boplatser och bebyggelse

I följande avsnitt fogas fragmenten från platsredovisningen samman i en tolkning av lämningarnas övergripande kronologiska och rumsliga relation till varandra och i relation till perioden mellanneolitikum B och de traditionella neolitiska kulturgrupperna. Figur 72 sammanfattar det kronologiska förhållandet mellan några centrala lämningar i Malmöområdet. Den bildar på så sätt ett ramverk för den diskussion som följer. De kronologiska förhållanden som avspeglas i figuren bygger i stor utsträckning, men inte enbart, på radiometriska dateringar av de olika företeelserna. Undantaget från detta är depå- och enkelfynden där det i stort saknas sådana dateringar. Figuren och den diskussion som förs innehåller inte någon tolkning av sociala och samhälleliga samband mellan de olika företeelserna. Det är en diskussion som följer i *Del III*.

Kronologi och kontinuitet

På ett generellt plan är periodskiftena från mellanneolitikum A till mellanneolitikum B och därefter till senneolitikum oproblematiska ur ett kulturellt perspektiv – trattbägarkulturen är äldre än stridsyxekulturen som i sin tur är äldre än den senneolitiska kulturen. Frågan är däremot hur det närmare kronologiska förhållandet mellan dessa skiftande kulturyttringar ser ut.

Hur ser beröringspunkterna och förhållandena ut under mellanneolitikum B i Malmöområdet med utgångspunkt i befintliga ^{14}C-dateringar och fyndsamman-

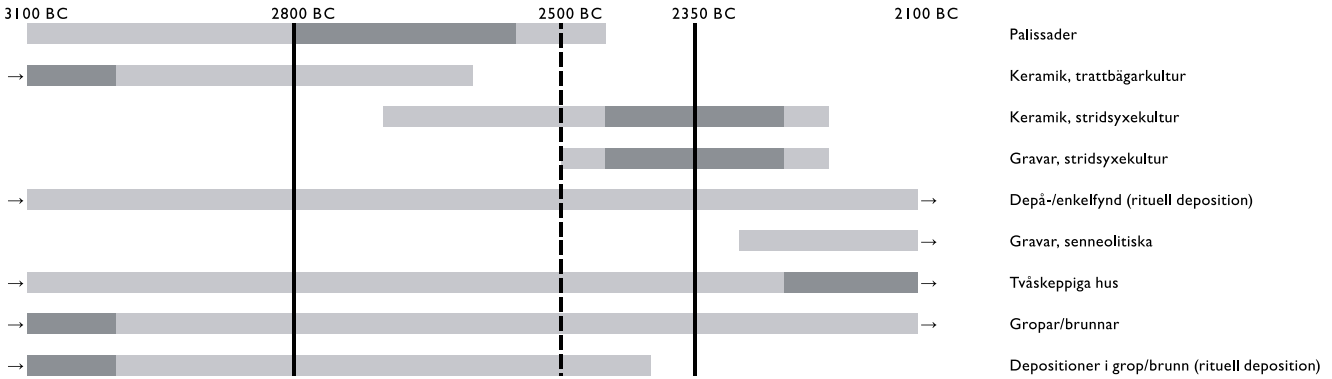

Figur 72. Kronologiska relationer i Malmöområdet. Staplar markerar förekomst. Mörkare partier markerar tid med relativt sett fler arkeologiskt belagda lämningar jämfört med tidigare och/eller senare tidsavsnitt. Det innebär inte nödvändigtvis att det representerar en faktisk större förekomst. För palissader, stridsyxekulturens klassiska gravar och gravkeramik samt rituella depositioner i gropar/brunnar rör det sig dock vad vi kan se i nuläget om en faktisk större förekomst. Rituella depositioner i gropar/brunnar upphör inte helt vid den tid som anges här, men blir mycket ovanliga. För palissadernas slutfas markerar den ljusgrå färgen osäkerhet kring om de fortfarande varit i bruk. Observera att markeringen för t.ex. stridsyxekulturens gravar bygger på få radiometriskt daterade objekt.

hang sett med traditionella kulturhistoriska ögon, och hur kan det relateras till den övergripande bilden av de kronologiska förhållandena i Sydskandinavien? Den diskussion som förs här har *stridsyxekulturen* som sitt nav. Malmers definition av stridsyxekulturen är tydlig: *där*, och följdaktligen även *när*, stridsyxekulturens gravar finns anses kulturen vara representerad. Stridsyxekulturens gravar riskerar med en sådan utgångspunkt att närmast uppfattas som representanter för en essentiell kultur, vilket inte är avsikten (*essentialism* – inom metafysiken uppfattningen att somliga av objektens egenskaper är essentiella (väsentliga) för objekten, medan andra egenskaper är tillfälliga (http://www.ne.se/)). Där vi har gravarna har vi med detta synsätt vid de tidpunkter de anläggs den kompletta, tydligt ideologiskt, socialt och/eller etniskt (beroende på vilken tolkningsram vi väljer) urskiljbara stridsyxekulturen med dess levnadssätt. För Malmöområdets del innebär det period 3–5 utifrån de typologiskt klart belagda dateringarna. Malmers bild har i den bemärkelsen inte ändrats. Baserat på ^{14}C-dateringar finns den i senare delen av mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum (figur 73 och 74; jfr Persson & Sjögren 2001:205, figur 197 för en samlad bild av dateringar från svensk stridsyxekultur som generellt också visar på ett sådant förhållande). Centralt blir då att bedöma stridsyxekulturens andra yttringar i tid och rum efter detta synsätt. Hur skall – med Malmers ord – stridsyxekulturens, ”sannolika” eller ”möjliga” (se avsnittet *Den svensk-norska stridsyxekulturen*) närvaro ses i förhållande till dess tydligt närvarande del?

Min avsikt är inte att flytta periodgränser eller att dekonstruera mellanneolitikum B som period. Syftet är inte heller att leta efter exaktare gränser mellan de neolitiska kulturerna i enlighet med en kulturhistorisk tradition. Istället fungerar perioden tillsammans med begreppet stridsyxekultur i den bemärkelse som angavs

ovan som utgångspunkt i en diskussion som syftar till att lyfta fram ett perspektiv där multi-temporalitet betonas, och som kan leda vidare till en tolkning av sociala och samhälleliga relationer under yngre mellanneolitikum med utgångspunkt i Malmöområdets arkeologiska lämningar.

I följande avsnitt förs en bred diskussion utifrån det arkeologiska materialet och de sammanhang de ingår i. Ett par enskilda materialkategorier står i särskilt fokus – keramik och yxor. Keramiken utgör en kronologiskt signifikant del av stridsyxekulturen och är därför grundläggande. Yxorna å sin sida bildar den enskilt mest vanliga fyndkategorin vilket gör det viktigt att utvärdera dessa fynds kronologiska relation till både perioden och stridsyxekulturen.

Stridsyxekulturen och keramiken

Gravarna, eller rättare sagt keramiken i gravarna, utgör den centrala utgångspunkten vid dateringen av alla företeelser som relateras till stridsyxekultur. Malmers hypotes om den kronologiska sekvensen vilar på det större europeiska mönstret där det snörkeramiska komplexet, som utgör inspirationen till de snörornerade sydsvenska grupperna, är äldre än klockbägarkomplexet, som är förebilden för de vinkellinje- och vinkelbandsdekorerade typerna. Tidigare har avsaknaden av ^{14}C-dateringar inneburit att en diskussion kring riktigheten i detta kronologiska förhållande för sydskandinavisk del fått vila på andra analyser än radiometriska. Hulthén har utifrån keramikteknologiska analyser framfört hypotesen att den enligt Malmer senare grupp G-keramiken (period 3–4) representerar ett till östra Skåne/södra Blekinge utifrån infört hantverkskunnande (Hulthén 1977; 1986). Hypotesen bygger på den nya tillverkningstekniken som innefattar chamottemagring och bränning i en reducerad atmosfär. Utifrån G-kärlen representerar sedan H- och J-kärlen en inhemsk anpassning eller assimilation av den nya tekniken. Det antyds också med försiktighet att kärlen i de tidiga A/B-grupperna istället kan vara yngre än G/H/J-keramiken.

Tilley har utifrån en analys av den skånska stridsyxekeramikens design föreslagit en tredelad periodisering av stridsyxekulturen som i grova drag stödjer Malmers indelning. Period 1 omfattar enligt denna indelning A-, B- och D-kärl; period 2 omfattar G- och H-kärl medan period 3 omfattar J-, K-, L-, O- och C-kärl. Tilley konstaterar också att det utifrån hans analys finns relativt stora överlapp mellan de flesta av Malmers grupper och att det är svårt att dra exakta gränser mellan dem. Överlapp mellan närmast på varandra följande keramikgrupper illustreras även i Malmers produktionsschema (se t.ex. Malmer 2002:136, 266, Fig. 60). Likaså ger analysen knappast något bevis för en regionalisering av keramiken inom undersökningsområdet (Tilley 1982:41ff). Malmer har senare framfört skarp kritik mot

denna uppluckring av systemet och kallat det för ”… en akt av meningslös förstörelse” (Malmer 1986:13f).

De senaste årens arkeologiska undersökningar har bidragit med ^{14}C-resultat och fyndsammanhang som direkt berör både stridsyxekulturens relativa och absoluta kronologi, något som delvis varit en bristvara vid formulerandet av hypoteserna ovan. Man bör dock ha i åtanke att de daterade kontexterna fortfarande är få, liksom antalet dateringar från respektive kontext. Det är ett problem som kan sägas gälla generellt för de till mellanneolitikum B daterade kontexterna. Utöver det tillkommer grundläggande källkritiska problem som till exempel berör de daterade provernas förhållande till de kontexter som daterats och vilken typ av material som daterats, samt problem av naturvetenskaplig art. En diskussion som utgår från ^{14}C-dateringar vilar således på ett delvis osäkert underlag, något som diskuteras vidare nedan. Diksussionen är ändå i högsta grad aktuell att föra, inte minst för att peka på tendenser och framtida forskningsbehov.

Danska dateringar har ansetts medföra att Malmers kronologiska hypotes baserad på keramiktypologi blivit ”… i det väsentliga fullt bevisad” (Malmer 1986:20). Introduktionen av stridsyxekulturen i Sydsverige vilar alltså på danska ^{14}C-dateringar vilka sätter den till cirka 4100 BP (Edenmo m.fl. 1997:198). I och med att den typologiskt tidiga snörornerade skärvan från Dösjebro kunde kopplas till en ^{14}C-datering till tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 1) kom ett första sydsvenskt radiometriskt bevis på att Malmers kronologiska indelning av stridsyxekulturens keramikgrupper skulle vara riktig. Snörornerad keramik från boplatssammanhang på Bornholm från övergången mellan mellanneolitikum A och mellanneolitikum B kan också anses vara ett viktigt stöd för detta. Nämnas kan också Hunneberget i nordöstra Skåne där snörornerad stridsyxekeramik påträffades i samma lager som keramik från yngre trattbägarkultur (Lagergren 2007:177; se även Stilborg 2005 för ytterligare exempel på liknande kontexter). Dateringen från Dösjebro antyder att introduktionen av stridsyxekultur i Välabäcksdalen är samtida med enkelgravskulturens uppträdande i västra Danmark (Lagergren-Olsson 2003:207). Radiometriska dateringar av gropar innehållande snörornerad keramik på Bunkeflostrand (104) tyder också på att denna typ av keramik förekommer under en tidig del av mellanneolitikum B (tabell 14 samt figur 48 och 52 k). Dateringarna från Bunkeflostrand (104) är dock aningen yngre än de från Dösjebro (tabell 14 och 1). Dessa tidiga dateringar av snörornerad keramik från andra kontexter än stridsyxekulturens gravar skulle därmed också kunna ses som starka belägg för att även gravarna med denna typ av keramik är tidiga. Det måste däremot ses som en hypotes som fortfarande behöver testas med radiometriska dateringar av dessa gravar.

Den snörornerade keramiken kan inte enbart knytas till sammanhang daterade till en tidig del av mellanneolitikum B. Det finns flera indicier från Malmöområdet på att denna typ av keramik förekommer som en del av keramikinventariet under en stor del av mellanneolitikum B och en bit in i tidigare delen av senneolitikum *utan* egentliga avbrott. De radiometriska dateringarna från gropar på Bunkeflostrand (104) illustrerar detta. Här fanns snörornerad keramik i gropar med dateringar som sträcker sig från den tidiga delen av mellanneolitikum B och in i den tidiga delen av senneolitikum (figur 48). Enskilda dateringar från den här typen av kontexter kan naturligtvis ses som källkritiskt problematiska, men det generella intrycket från platsen talar om en övergripande aktivitetskontinuitet med denna utbredning och som även skall förknippas med en kontinuitet i den materiella kulturen.

Det finns en anläggning i Malmöområdet som bidrar med ett viktigt keramikmaterial. Keramiken i gropen A656 från Hyllie (105) uppvisar en intressant variation (figur 64 och 65). I gropen som daterades till senare delen av mellanneolitikum B påträffades bland annat snörornerade och vinkelbandsornerade skärvor tillsammans. Fynden i gropen har tolkats som ett resultat av en deposition av ett boplatsmaterial som härrör från en begränsad tid. Även om skärvorna inte kan behäftas med en exakt grupptillhörighet, och därmed datering, uppvisar denna dekorblandning ett problem i förhållande till Malmers kronologi då dekortyperna inte bör förekomma tillsammans (se beskrivningen av Hyllie (105) för en närmare genomgång av materialet). Malmer tolkar generellt typologisk blandning av boplatskeramik som ett utslag av kontinuitet över flera perioder, vilket är en tolkning som utgår från den kronologiska modellen. Fyndomständigheterna har möjligen generellt inte varit av sådan kvalitet att de tillåtit en närmare diskussion av alternativ till denna tolkning, något som också Malmers boplatsdefinition antyder (se avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd*; se även Malmer 2002:144ff där även undantag i form av platser med rikligt med keramik redovisas).

Hur ser då förhållandet mellan den typologiskt sena keramiken och radiometriska dateringar ut? Generellt följer denna keramik en förväntad utbredning i absolut tid. Det finns däremot indikationer på undantag även här, och återigen är det i palissaderna från Malmöområdet som indicierna hämtas. Den typologiskt sena skärvan tillhörande någon av grupperna F–J från Hyllie (105) (figur 61 a) utgjorde inte något problem för dateringen av palissaden när den påträffades eftersom den första datering som gjordes gav värdet 4050±90 BP, det vill säga inom ramen för de då befintliga ^{14}C-dateringarna av stridsyxekulturen (Svensson 1991a:102). Senare ^{14}C-dateringar tyder på att Hylliepalissaden istället skall dateras till den tidigare delen av mellanneolitikum B (tabell 16 och figur 57), vilket gör förekomsten av en

skärva tillhörande den sena stridsyxekulturen något mer problematisk. I Bunkeflo (106) påträffades delar av tre kärl som bedömts tillhöra grupp G i en grop (A6400) med en ^{14}C-datering till en relativt tidig del av mellanneolitikum B (tabell 19). Dateringen motsvarar de äldsta dateringarna på snörornerad keramik från Bunkeflostrand (104) (tabell 14). G-keramiken dateras typologiskt till period 3–4 och om den senare delen av den radiometriska dateringens intervall förespråkas kan keramiken kopplas till mellersta mellanneolitikum B. En något äldre absolut datering kan dock inte uteslutas.

Hulthéns hypotes om att den tidiga stridsyxekeramiken representerar en ny hantverkstradition finner stöd i teknologiska analyser av stridsyxerelaterad keramik. Det kan däremot inte enbart kopplas till kärl av G-typ, eller enbart till den tidigare delen av mellanneolitikum B eller stridsyxekultur. Den snörornerade skärvan från Dösjebro antyder att traditionen med chamottemagring är en del av ett tidigt inflytande enligt Hulthéns modell. Från gropen A656 i Hyllie (105) från en sen del av mellanneolitikum B finns flera skärvor, även odekorerade, med chamottemagrat gods (Stilborg 2005). Den snörornerade keramiken från Bunkeflostrand (104) uppvisar också spår av chamotte, både i keramik från en anläggning daterad till en tidig del av mellanneolitikum B och i en anläggning daterad till en tidig del av senneolitikum (Brorsson 2008). Den nya teknologin kan alltså ses som relativt tidigt introducerad under mellanneolitikum B men den är också spridd över keramikgrupperna (Stilborg 2005) och över tid enligt de absoluta dateringarna.

Den sammantagna bilden av de diskuterade kontexterna är att det föreligger både absoluta dateringar och fyndkombinationer som uppvisar ett komplext och varierat kronologiskt förhållande mellan keramik tillhörande olika perioder sett utifrån Malmers gruppindelning. Förekomsten av snörornerad keramik från äldre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum stödjer bilden av att denna typ av keramik har förekommit under större delen av mellanneolitikum B och inte enbart som en del av inventariet i de båda (relativt) tidigaste perioderna (grupp A–B) och den yngsta, senneolitiska, perioden (grupp C). Den typologiskt sena skärvan från palissaden i Hyllie (105) och kärlen från gropen på Bunkeflo (106) från en förhållandevis tidig del av mellanneolitikum B antyder ett liknande förhållande för vinkellinje/banddekorerad keramik.

Innebär detta förhållande att den relativa dateringen av stridsyxekulturens gravar behöver revideras? Betyder det att andra förklaringar än kronologiska måste sökas då vi tolkar spridningen av keramiktyper i Skåne och Blekinge? Utifrån nuvarande kunskapsläge går det *inte* att revidera Malmers typologiska sekvens av stridsyxekulturens gravar. Det enda sättet att testa denna hypotes är genom ^{14}C-datering

av gravar med typologiskt tidig keramik (eller givetvis om gravar med typologiskt blandat material påträffas). Den kronologiska sekvensen kan alltså fortfarande vara giltig för *gravarna*, men de ännu så länge få indicier från andra kontexter antyder samtidigt ett annat kronologiskt förhållande mellan keramikgrupperna. Keramik tillhörande olika grupper enligt Malmers indelning tycks finnas före stridsyxegravarnas uppträdande, åtminstone lokalt i södra och västra Skåne. Att översätta tidiga radiometriska dateringar av snörornerad keramik från palissaderna till motsvarande tidiga absoluta dateringar för stridsyxekulturens gravar med denna typ av keramik låter sig inte omedelbart göras.

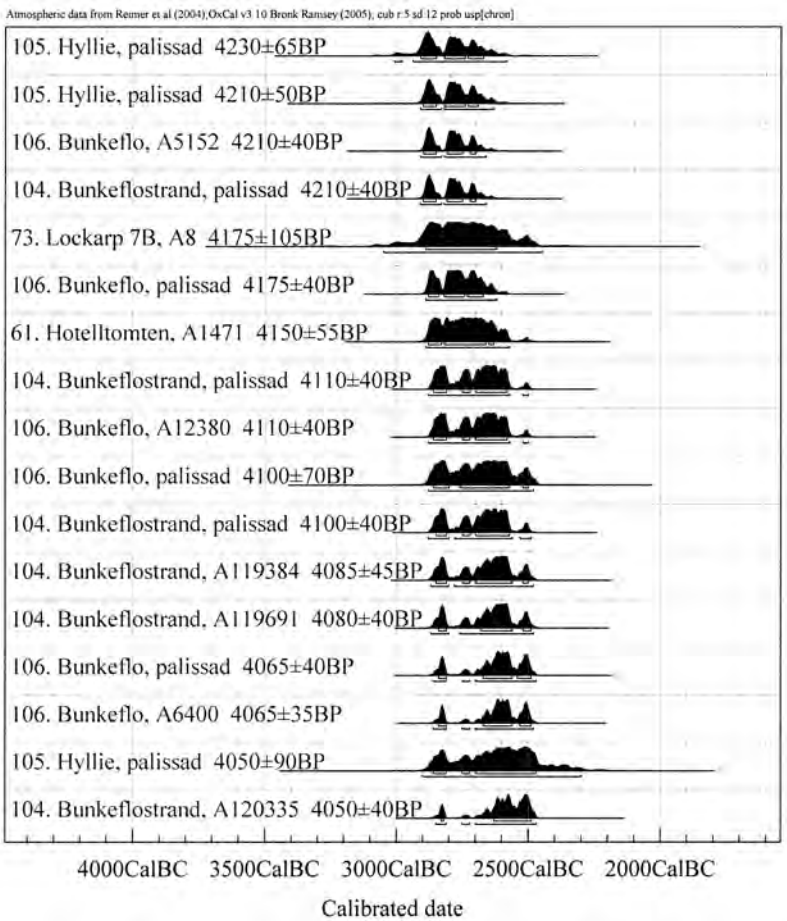

Figur 73. ^{14}C-dateringar från kontexter med typologiskt daterat material (framför allt keramik). Dateringarna från Lockarp 7B (73) och Hotelltomten (61) kommer från kontexter med fyndmaterial tillhörande trattbägarkultur där detta, åtminstone delvis, har ansetts kunna ansluta till den typologiskt senaste delen av trattbägarkultur. Det gäller även dateringen från A5152 på Bunkeflo (106). Dateringen från Sunnanå och den äldsta respektive yngsta dateringen från Norra Hyllivång (79) kommer från kontexter med senneolitiska föremål (se avsnittet *Ett kulturlöst periodskifte*). Observera att dateringen från Kv. Bronsyxan (91) och den yngsta av palissaddateringarna från Hyllie (105) inte är utförd med acceleratormetoden. Den yngsta dateringen från A656 från Hyllie (105) respektive A2405 från Ängdala 1991 (87) har inte tagits med. BP-värdena kalibrerade med OxCal v. 3.10.

Det är inte otänkbart att spridningen av stridsyxekulturens keramik i Skåne och Blekinge i viss mån skall tolkas i termer av regionala skillnader snarare än som ett utslag av en kronologiskt betingad spridning av stridsyxekulturen enligt Malmers modell (och Tilleys). I så fall kan vi inte förvänta oss att finna gravar med typologiskt blandad keramik (grupp A tillsammans med grupp G osv.) som skulle vara ett sätt att falsifiera Malmers typologiska sekvens (Malmer 1986:14). Den tidiga keramiken har en koncentration till nordöstra/östra Skåne (Malmer 1975:147, figur 19; Larsson, L. 1993:207, figur 2) vilket skulle kunna antyda regionalitet. Kanske skall mönstret relateras till delvis olika, men inte ömsesidigt uteslutande, överregionala kontaktområden. Kontakterna har kanske inte fått fäste i form av det formaliserade gravskicket

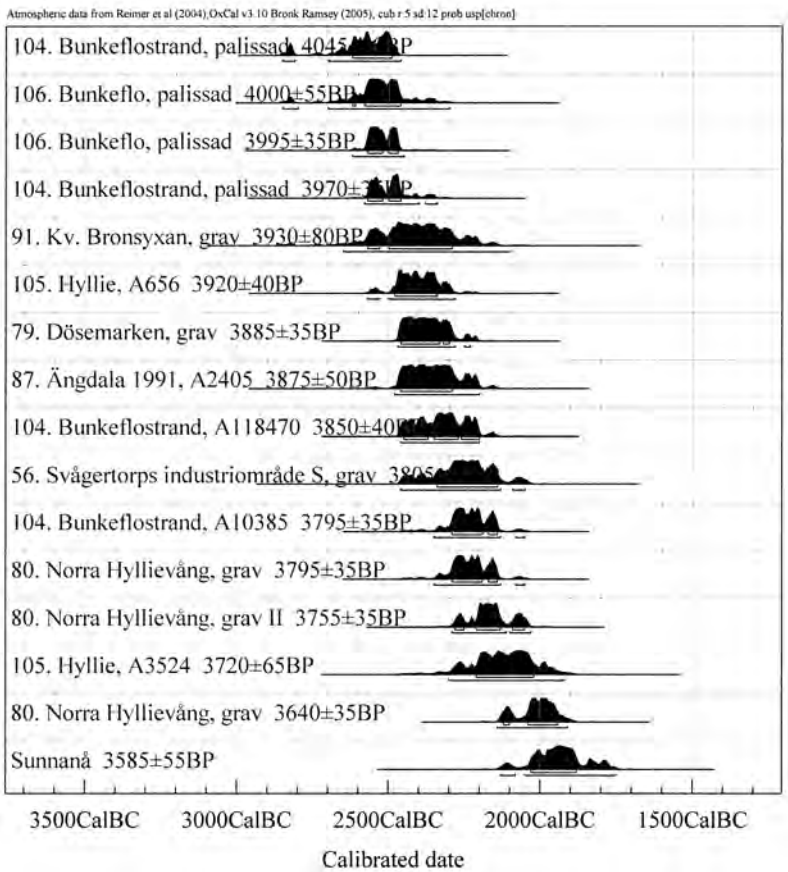

lika tidigt som ansetts hittills. Influenserna har dock kommit i tidigare delen av mellanneolitikum B, vilket exemplen från både östra Skåne och Bornholm och västra och sydvästra Skåne ovan visat, men då i andra sammanhang än gravar (se avsnittet *Tid* för datering av tidiga snörkeramiska platser i Europa). Det geografiskt omfattande och formaliserade användandet av den nya keramiken i gravsammanhang uppträder därmed möjligen först under senare delen av mellanneolitikum B med en fortsättning in i den tidigaste delen av senneolitikum. Det är möjligt att eventuella framtida ^{14}C-dateringar av typologiskt tidiga stridsyxegravar kommer att visa på ett mycket nära eller i det närmaste samstämmigt kronologiskt förhållande gentemot de typologiskt sena gravarna, vilket i så fall skulle stödja Malmers hypotes om att stridsyxekulturen nådde olika delar av sydligaste Sverige *relativt* samtidigt. De ^{14}C-dateringar som finns från gravar i regionen (Skåne/Blekinge/Bornholm) dateras generellt till mellan cirka 4000 och 3800 BP, det vill säga de är inte äldre än omkring 2600–2500 BC (se figur 73, 74 och avsnittet *Tid* samt även t.ex. Larsson, L. 1988:94; During 1989:153; Edenmo m.fl. 1997:143 Fig 5:6, 159; Andersson 2003:155). Det finns även enstaka dateringar äldre än 4000 BP (t.ex. During 1989:144; Andersson 2003:155; Lagergren 2008:105, 111). Från några av dessa gravar finns det även dateringar som ligger inom intervallet ovan.

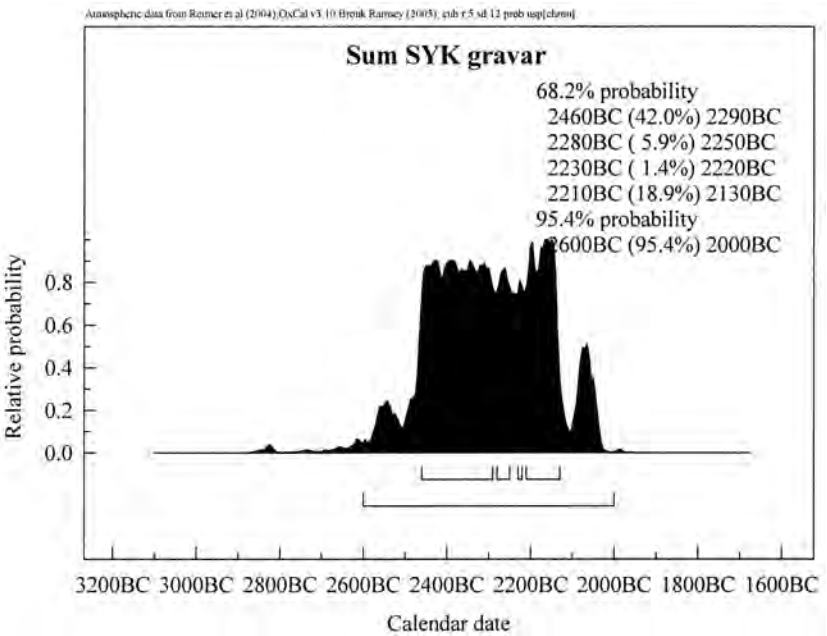

Figur 74. Summering av dateringar från gravar tillhörande stridsyxekultur i Malmöområdet – Svågertorps industriområde S (56), Dösemarken (79), Norra Hyllievång (80) samt Kv. Bronsyxan (91).

Malmers kronologiska hypotes baserad på keramiken kan inte anses vara *fullt* bevisad i bemärkelsen att den fungerar i alla de sammanhang där stridsyxekeramik har påträffats. Snörornerad keramik kan ha introducerats något tidigare av dateringarna att döma, men någon större tidsskillnad mellan denna keramik och den vinkellinje/bandornerade keramiken verkar inte finnas. Dessutom har den snörornerade keramiken med stor sannolikhet funnits som en del i keramikinventariet från det att den uppträder fram till och med tidigare delen av senneolitikum i obruten följd. Det är den bild som framträder genom kontexterna utanför gravarna. Ett problem är det relativt magra källmaterial som finns att tillgå i form av kvalitativa lämningar utanför gravkontexter där tydliga, i tid avgränsade, depositioner kan beläggas. Det gör att vi inte kan göra större, mer kvalitativa jämförelser med gravkeramiken. I de fall enstaka skärvor med stridsyxekeramik hittats i Malmöområdet – Fosie IV (28), Lunnebjär (31), Ängdala 1991 (87) samt de enstaka skärvorna i våtmarksnära läge på Hyllie (105) – kan de typologiskt tillföras de sena perioderna. En del av förklaringen kan säkerligen vara att enstaka små skärvor med till exempel snörornamentik från kulturlager eller till och med gropar kan ha tillförts trattbägarkulturen (se även Stilborg 2005:2). Den typologiskt tidiga stridsyxekulturens boplatser saknas därför i så måtto att vi inte har några fynd som kan kopplas till kontexter vi tolkar som boplatser. Diskussionen ovan har också visat på att det enbart utifrån typologiska grunder svårligen går att datera en boplats till tidig stridsyxekultur (eller tidigare delen av mellanneolitikum B) med ledning av snörornerad keramik.

Yxorna

De olika typerna av yxor som förknippas med mellanneolitikum B och stridsyxekultur är generellt svårbedömda när det gäller närmare datering. Enligt den hypotes som formulerades av Larsson inom ramen för Ystadprojektet tenderar de tidiga stridsyxorna att återfinnas längre inåt landet medan de sena typerna återfinns i de kustnära områdena. Bedömningsunderlaget för Malmöområdet är generellt svagt utanför gravsammanhang, men fragment av stridsyxor av möjliga tidiga typer finns från Spånehusvägen (4), Petersborg (9), Lockarp (29) och Västra Klagstorp 44:1 (42). Stridsyxor av tidig typ finns även i det omfattande Segeåfyndet i Burlövs kommun med ett stort antal stridsyxor vilka påträffats vid muddringsarbeten (Karsten 1994:258ff). Utifrån de här fynden går det inte att se någon tendens vad gäller spridningen i landskapet i förhållande till de sena stridsyxorna. Man måste ha i åtanke att man inom Malmöområdet som det definierats här inte befinner sig mer än högst något över en mil från kusten, vilket gör att situationen längre in från kusten i den här delen av Skåne inte tagits med i beräkningen. De tidiga stridsyxorna är förvisso få till antalet

i jämförelse med de senare (om man inkluderar gravfynden) vilket möjligen skulle kunna stödja Larssons hypotes. Det bör även påpekas att typbedömningen av enstaka fragment av stridsyxor ofta är svår, inte minst beroende på den stora variation i stridsyxornas utformning, och då även inom de enskilda grupperna (Tilley 1982:45; Olausson 2000:31). Den relativa dateringen av stridsyxorna är dessutom nära kopplad till dateringen av stridsyxekeramiken, vilket gör att de problem och möjligheter som diskuterades ovan måste beaktas även för stridsyxornas del.

De tjocknackiga, håleggade flintyxor som inte påträffats i gravar ger få ledtrådar till en mer detaljerad datering. De förekommer som sagt i gravar från de senare perioderna inom stridsyxekulturen samt i och invid palissaden i Hyllie (105) och som lösfynd i Bunkeflostrand (104). Övriga håleggade flintyxor har inte bestämts utifrån Malmers varianter och fyndsammanhangen ger generellt inga tydliga ledtrådar i dateringsfrågan. Det finns undantag, men de diskuteras under avsnittet *Ett kulturlöst periodskifte*, eftersom de kan relateras till en kontakt med senneolitikum. Förekomsten av tjocknackiga, håleggade flintyxor kan därför endast ses om en indikation på aktiviteter under mellanneolitikum B som helhet, dessutom med förbehållet för ett nära samband med senneolitikum.

Vad gäller de tjocknackiga, tunnbladiga flintyxorna så förekommer med två undantag inte heller dessa i sammanhang där dateringen kan kontrolleras närmare. Det första undantaget är yxan från palissaden vid Bunkeflo (106) med en ^{14}C-datering till tidigare delen av mellanneolitikum B. Det andra undantaget kommer från palissaden i Västra Klagstorp. Här har en tjocknackig, tunnbladig yxa hittats i en grop med mellanneolitisk trattbägarkeramik. Gropen förknippas med palissaden som ^{14}C-daterats till mellanneolitikum A (Forssblad 2003). De tjocknackiga, tunnbladiga flintyxorna kan därmed inte ses som entydiga belägg för en datering till mellanneolitikum B.

De tjocknackiga flintyxorna utgör ett påtagligt kronologiskt problem sett utifrån relationen till mellanneolitikum B och stridsyxekultur. Olika perspektiv och belägg för detta i ett sydskandinaviskt perspektiv redovisades under avsnittet *Föremål och kultur*. Larsson konstaterade inom ramen för Ystadprojektet att 61 % av flintyxorna utgörs av B-yxor, något som tillsammans med Karstens 82 % B-yxor bland det han tolkar som offerfynd, tyder på att en majoritet normalt tillförs denna typ (Larsson, L. 1992:137; Karsten 1994:63, 66). Lösfyndsamlingarna från Bunkeflo 9:4 (8) och Bunkeflostrand (104) visar också på en hög andel B-yxor (se avsnittet *Depå- och enkelfynd*) vilket möjligen kan ge en fingervisning om situationen för de tjocknackiga flintyxorna generellt i Malmöområdet. Utöver dessa exemplar har endast två B-yxor konstaterats i området (Svågertorp (16) och Elinelund 2A (77)), men övriga fynd av tjocknackiga flintyxor som tas upp här har liksom i fallet med de håleggade yxorna

inte typbestämts (undantaget Hindby mosse (68)) och fyndomständigheterna tillåter i regel ingen närmare datering av dessa yxor. Undantaget är fyndet från Elinelund 2A (77) som påträffades i en brunn med en datering till senare delen av mellanneolitikum B. En hypotetiskt möjlig majoritet av B-yxor i Malmöområdet ger ändå ingen direkt kronologisk hjälp eftersom B-yxorna finns representerade i fyndmaterialet från trattbägarboplatsen vid Hindby mosse (68) vars datering i huvudsak har satts till mellanneolitikum A (se dock tabell 11 för ^{14}C-dateringar som tyder på aktiviteter under mellanneolitikum B på platsen). Fyndet av en möjlig B-yxa i palissaden vid Helgeshøj på Själland samt på boplatsen Grødbygård på Bornholm antyder också en koppling till trattbägarkultur. Som framgick i avsnittet *Föremål och kultur* har Madsen anfört att förekomsten av A- respektive B-yxor skall relateras till regionala särdrag inom Danmark och Skåne där B-yxorna anses ha en mer östlig utbredning (Madsen 1995), något som proportionerna i materialen ovan också tyder på. Karsten har i sin studie av neolitiska offertraditioner kopplat A-yxorna till sen trattbägarkultur och B-yxorna till stridsyxekultur, det vill säga till senare delen av mellanneolitikum A respektive mellanneolitikum B. Karsten menar att offerverksamheten under mellanneolitikum B har kännetecknats av en återgång till ett mönster från yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum A med talrika enkel- och samlingsoffer i våtmarker och på fast mark (Karsten 1994:175ff). Att det ses som en återgång beror på att det verkar ha varit ett brott i denna typ av verksamhet under senare delen av mellanneolitikum A, vilket visas genom den låga andelen A-yxor i Skåne. Utifrån den oklarhet som råder kring dateringen av A- respektive B-yxorna anser Madsen däremot inte att det är möjligt att belägga ett sådant brott i offertraditionen under senare delen av mellanneolitikum A (Madsen 1995:184f). Det är detta perspektiv som åskådliggjorts i figur 72. Den kronologiska upplösningen inom yngre delen av mellanneolitikum A–mellanneolitikum B för den här verksamheten är således svår att komma åt och fynden från Malmöområdet ger inga klara ledtrådar. Sammantaget pekar förekomsten av B-yxor i Malmöområdet på ett samband med yngre delen av mellanneolitikum A–mellanneolitikum B. Det gör att spridningen av tjocknackiga flintyxor måste betraktas med skarpa källkritiska ögon när det gäller relationen till *stridsyxekultur*. Mönstret stödjer närmast den uppfattning som anförts av Madsen där B-yxorna inte entydigt kan kopplas till mellanneolitikum B och/eller stridsyxekultur.

Kort om palissader

Diskussionen har så här långt fokuserat på stridsyxekulturen och den relativa och absoluta dateringen av material – keramik och yxor – som med olika grad av säkerhet tillförs denna kulturyttring. Hur ser då relationen till trattbägarkulturens

lämningar ut i Malmöområdet i relation till mellanneolitikum B och stridsyxekultur? Frågan har delvis berörts i samband med diskussionen kring flintyxorna ovan. Någon mer systematisk studie av den sena trattbägarkulturen i Malmöområdet med avseende på kronologiska aspekter har inte genomförts (se Hadevik 2009 för en sammanställning över trattbägarkulturens lämningar i Malmöområdet). Diskussionen får därför bygga på det fåtal indicier som finns i form av radiometriska dateringar till tidigare delen av mellanneolitikum B från platser och sammanhang med en koppling till sen trattbägarkultur (figur 73). Dessa sena dateringar kan närmast jämföras med dateringarna från palissadanläggningarna och det är med dem vi börjar diskussionen.

Det är i palissaderna vi i Malmöområdet hittar de fynd som tyder på *stridsyxekulturens* närvaro i en tidig del av mellanneolitikum B. Men vad händer om vi betraktar palissadkonstruktionerna *i sig* som materiell kultur, med samma kulturellt tunga bevisvärde som de små keramikskärvorna? Svenssons benämning av dem som ”the second generation of enclosed sites” (Svensson 2002) tydliggör kopplingen till de äldre Sarupsplatserna på ett idé- eller traditionsmässigt plan. Traditionen att inhägna ett område med palissader kan i ett sydskandinaviskt perspektiv sägas vara förankrad i denna del av neolitikum, tydligt förknippat med trattbägarkulturen. Kopplingen till trattbägarkulturen är även tydlig i östra Danmark (Själland och Bornholm) medan den är något otydligare i sydligaste Sverige. Den med sen trattbägarkultur förknippade stolphålsstrukturen i anslutning till palissaden vid Dösjebro (figur 3) tyder på att palissadkonstruktioner skall relateras till denna kulturyttring även här. Det har dessutom bekräftats av den äldsta palissaden från Malmöområdet, den från Västra Klagstorp, med både fynd och ^{14}C-dateringar som pekar på mellanneolitikum A och trattbägarkultur (Forssblad 2003; Friman 2006; Thörn 2007; Hadevik 2009; se inledning till avsnittet *Palissader* för dateringarna).

Nielsen har satt ett uppehåll på cirka 200 år i byggandet av hägnader, vilket skulle sträcka sig mellan ungefär 3100 och 2900 BC (Nielsen 2004:20, tabell 1; se även Bradley 2005:138f samt Thörn 2007:138ff). När man slutade anlägga hägnader av Sarup-typ skulle det alltså dröja ett par hundra år innan man började bygga palissader. De nyligen erhållna dateringarna från Västra Klagstorp tyder dock på att en stor del av det tvåhundraåriga glappet kan reduceras, eller till och med raderas, vilket gör att traditionen att bygga hägnader skall ses som obruten från senare delen av tidigneolitikum fram till mitten av mellanneolitikum B i östra Sydskandinavien. Sett i ett perspektiv som omfattar östra Sydskandinavien byggs palissader samtidigt som de äldre Sarupsplatserna fortfarande används, även om denna användning tolkats som resultatet av boplatsaktiviteter (Andersen 1997; Nielsen 2004:23, tabell 2).

Palissaderna har generellt, men inte uteslutande, ^{14}C-daterats med träkol. I de fall egenålder bedömts på det daterade materialet har den varit låg. Från Hyllie (105) utfördes dateringar på träkol från palissadstolpar som bedömdes komma från ung stam eller stam. Majoriteten bedömdes som 25 år eller yngre (Brink & Hydén 2006:56, tabell 27). Egenåldern på det daterade träkolet kan därmed inte sägas inverka i någon betydande grad på hur dateringarna bör uppfattas. Generellt spänner dateringarna från palissadstolphål från samtliga tre palissader i Malmöområdet över hela den tidiga delen av mellanneolitikum B (figur 73) (detta diskuteras vidare under avsnittet *Att sammanföra eller skilja åt – om fynd, kalibreringar och en period som inte finns*). Palissaderna tycks ha uppförts mellan 2800 och 2550 BC (figur 53, 57 och 71). Hyllie (105) är möjligen äldre än Bunkeflostrand (104) och Bunkeflo (106) som framstår som samtida. Om de yngre dateringarna eller de yngre delarna av det intervall som kalibreringarna representerar konsekvent ses som de korrekta skulle det med hänsyn taget till stolphålens maximala livslängd – 60–120 år för Hyllie (105) – hypotetiskt kunna innebära att de faktiskt stått och brukats under en period som motsvarar delar av den senare delen av mellanneolitikum B, det vill säga den tid då stridsyxekulturens gravar börjar anläggas (figur 74). Övergripande stratigrafiska och rumsliga iakttagelser från både Hyllie och (105) och Bunkeflostrand (106) tyder dock på att palissaderna inte stått kvar under senare delen av mellanneolitikum B. Den spännvidd i dateringarna som finns från palissaderna med tillhörande gropar i Malmöområdet kan snarast antas representera palissadernas användningstid, där dateringarna avspeglar aktiviteter knutna till den senaste delen av mellanneolitikum A och den tidiga delen av mellanneolitikum B.

Betydelsen skall inte heller enbart knytas till hur länge palissaderna kan ha stått kvar och brukats, utan i hög grad till när de *byggs* och när denna aktivitet upphör. I nuläget finns det inte några övertygande bevis för att palissader av den typ som är aktuell här byggs efter omkring 2550 BC. Det kan jämföras med Nielsen som sätter en försiktig slutgräns för byggperioden vid 2600 BC (Nielsen 2004:20, tabell 1). Några konkreta arkeologiska bevis för om- och nybyggnad eller reparationer finns inte heller från Malmöområdet. Möjliga undantag är de olika dubbelrader med stolphål som belagts i vissa delar av palissaderna. Här kanske det varit tal om ombyggnation eller reparation. Vid Dösjebro skall kanske de inre stöttor som belagts ses som tecken på en form av reparation. Tankegångar om successiv byggnation där man under lång tid gradvis byggt ut palissaderna har framförts. Oval skulle ha lagts till oval, där det till och med skulle kunna vara möjligt att äldre delar av palissaderna börjat försvinna genom nedbrytning när yngre delar byggs (Thörn 2007:87). Tolkningen är intressant, men får i den här långtgående formen kanske ses som mindre

trolig med tanke på den arkitektoniska harmoni som byggnadsverken ändå uppvisar i sina detaljer. Palissadernas arkitektur berörs vidare i *Del III*. Från Bornholm finns däremot bevis för olika faser i form av överlappande stolphålsrader (figur 5 och 6). Men inte heller här tycks det representera faser byggda senare än under den tidiga delen av mellanneolitikum B (tabell 2).

Trattbägarkulturen och keramiken – och något om gropkeramisk kultur

I en palissadrelaterad grop (A12380, tabell 19) från Bunkeflo (106) har ett fragment av en möjlig lerskiva påträffats. I övrigt finns det inga tydliga keramikmaterial som kan tillföras trattbägarkultur från palissaderna, eller från gropar med radiometriska dateringar som kan knytas till palissaderna. I en grop (A5152) omedelbart utanför palissaden i Bunkeflo (106) påträffades odekorerad trattbägarkeramik. Gropen daterades till övergången mellanneolitikum A–mellanneolitikum B (tabell 19). Den kan inte säkert relateras till själva palissaden. Från Hyllie (105) härrör en hornhacka/yxa som normalt förknippas med trattbägarkultur (eller gropkeramisk kultur) (figur 59).

För att finna trattbägarkultur från den här tiden i Malmöområdet i övrigt måste vi söka oss utanför palissadplatserna. Det finns ett fåtal platser med kontexter tillhörande trattbägarkultur som ^{14}C-daterats till mellanneolitikum B. Det är Hotelltomten (61), Hyllie station (62), Lockarp 7B (73) samt Svågertorps industriområde F (55). Det är endast i två av fallen som ^{14}C-dateringarna av rapportförfattarna inte har ansetts vara (alltför) missvisande i förhållande till det påträffade keramikmaterialet. En grop från Hotelltomten (61) innehöll en skärva dekorerad med en stor rund grop samt ett fragment av en lerskiva dekorerad med inristade koncentriska cirklar. Från Lockarp 7B (73) finns ett omfattande keramikmaterial från i huvudsak mellanneolitikum A III. Här finns dock inslag av stora intryckta gropar samt vertikala tandstämplade intryck i flera rader som kopplats till Karlsfältgruppen. Materialen är således mycket små, alternativt osäkra ur typologiskt hänseende i en jämförelse med de sena trattbägargrupper som belagts på andra håll i sydligaste Sverige, det vill säga med Karlsfältsgruppen respektive Stäviegruppen. Dessa sena grupper har getts en samlad datering till 2800–2400 BC (Edenmo m.fl. 1997:143; Larsson, L. 1992:102; Larsson, M. 2004:62), det vill säga i allt väsentligt till mellanneolitikum B (se avsnittet *Neolitiska hägnader i sydligaste Sverige och östra Danmark* vad gäller Stävie). Från de ovan omnämnda kontexterna i Malmöområdet saknas till exempel de för Karlsfältsgruppen typiska dekorelementen i form av hängande trianglar (se Larsson, L. 1992:99f; se även Larsson, M. 2004; 2006 för en utförlig diskussion kring hängande trianglar som uttryck för social identitet). Intryck i form av djupa gropar är dessutom ett kronologiskt osäkert instrument eftersom de finns i sammanhang som spänner över hela

mellanneolitikum A (Malmer 2002:59f). Den sena trattbägarkulturen så som den definieras utifrån de skånska grupperna är således hittills inte entydigt identifierad i Malmöområdet, åtminstone inte i kombination med ^{14}C-dateringar. Det kan delvis vara ett utslag av lokala skillnader inom Skåne där lokala grupper uttryckt sig genom delvis olika keramikstilar (Persson & Sjögren 2001:204). Det skulle därför behövas en separat och ingående studie av det här materialet från Malmöområdet. Inslag av sen trattbägarkeramik, bland annat med hängande trianglar, finns från Hindby mosse (68), (Svensson 1986:116) och i det här sammanhanget bör även lämningarna från Kastanjegården (69) uppmärksammas inför framtida forskningsinsatser (se under avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*). Från en anläggning på Svågertorps industriområde Q finns det ett kärl som dateras till senare delen av mellanneolitikum A, och som kan jämföras med Stäviegruppens keramik (Stilborg 2002:64, 70, figur 96). Det finns inte någon ^{14}C-datering från anläggningen. I de övriga fall som nämndes ovan kommer ^{14}C-dateringarna från kontexter med keramik tillhörande yngre delen av tidigneolitikum–äldre delen av mellanneolitikum A varför dateringarna ansetts för sena för att datera keramiken. Dateringarna i sig kan ändå representera aktiviteter under mellanneolitikum B. Situationen i Malmöområdet liknar därmed bilden från Välabäcksdalen i västra Skåne där den sena trattbägarkulturen inte heller identifierats i keramikmaterialet (Lagergren-Olsson 2003:207). Från tiden cirka 3000–2600 BC saknar vi därmed för närvarande mer omfattande distinkta keramikmaterial, även om de båda dateringarna från Hotelltomten (61) och Lockarp 7B (73) ovan knappast kan avfärdas som för sena. Tvärtom pekar de på behovet av vidare studier kring det här tidsavsnittet. För trattbägarkulturens del är det först när vi får värden som är äldre än cirka 3100–3000 BC som ^{14}C-dateringarna kan sägas börja möta våra förväntningar i relation till de daterade kontexternas materiella innehåll. Det är då fråga om keramik tillhörande mellanneolitikum A III (Hadevik 2009).

Ett källkritiskt problem när det gäller typologiska dateringar av keramikmaterial från framför allt kulturlager *kan* vara att de tenderar att bli något snäva (jfr Persson 1999:21). De ofta relativt få (sett till materialen i helhet) typologiskt tydliga skärvorna ges en stor tyngd i dateringen av ett kulturlager som helhet och ger därmed också indirekt en stor tyngd i aktiviteter på platsen till just den perioden. Som både Hindby mosse (68), Hotelltomten (61) och i viss mån Lockarp 7B (73) visar på tyder de radiometriska dateringarna på ett långt bruk av platserna. Dateringarna kan omfatta perioder där keramikmaterialet inte uppvisar för oss lika tydliga typologiska drag, eller perioder där ett annat förhållande till avfall eller deposition av keramik lett till att vi inte identifierar faserna annat än genom radiometriska dateringar. Det innebär inte automatiskt att dessa faser var mindre intensiva än de materiellt tydliga

faserna. Yngre delen av mellanneolitikum A och äldre delen av mellanneolitikum B kan med utgångspunkt i detta i större utsträckning än tidigare möjligen antas dölja sig i kulturlager- och gropmaterial som daterats genom ett fåtal skärvor av stort, finkalibrerat, typologiskt värde. Bunkeflostrand (104) tjänar också som ett intressant exempel. De radiometriska dateringarna antyder en lång tids användning av platsen samtidigt som både den materiella kulturen och typen av aktiviteter frestar till en betydligt mer kronologiskt snäv tolkning.

Enstaka föremål och platser från Malmöområdet har genom åren tillförts gropkeramisk kultur, men som konstaterades i *Del I* anses denna kultur inte finnas representerad i Malmöområdet i sin klassiska form (den gropkeramiska kulturens förekomst i Skåne som helhet har också ifrågasatts, se Larsson, M. 2004:62; se även Svensson 2004:192f). Identifieringen av gropkeramisk kultur utgår i stor utsträckning från fyndens lokalisering snarare än från fynden i sig, det vill säga föremålen och då främst stora mängder keramik bör påträffas på platser i kustnära läge medan enstaka föremål av flinta, som det främst är tal om i sydvästra Skåne, generellt tolkas som influens av gropkeramisk kultur. Dessa föremål diskuteras därför med utgångspunkt i förhållandet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur i det här sammanhanget.

Det finns inga helt entydiga kontext- eller ^{14}C-dateringar för de så kallade gropkeramiska föremålen (cylindriska spånblock och spånpilspetsar av typ A–C) med undantag av en spånpilspets av typ C i en grav daterad till period 5 på Kastanjegården (69). På Stora Bernstorp (51) påträffades spånpilspetsar i kulturlager som huvudsakligen, men inte enbart, kunde tillföras trattbägarkultur. De stora men kronologiskt blandade platserna Pildammsparken (1) och Sibbarp (22) har också fynd som gjort att de tillförts gropkeramisk kultur, men även här tycks kopplingen till trattbägarkultur vara den mest övertygande, åtminstone för den första platsens vidkommande. Från Hyllie (105) finns det en spånpilspets i ett lager som förknippats med palissaden, men det kronologiska förhållandet kan inte fastställas med säkerhet. Som nämndes ovan finns även ett fynd av en hornhacka/yxa i en grop tillhörande palissaden. Denna typ av föremål förknippas inte med stridsyxekulturen utan med trattbägarkultur/gropkeramisk kultur. Nämnas kan också ett fynd av ett förarbete till en fiskekrok från Bunkeflostrand (104) i en grop med en ^{14}C-datering till tidig senneolitisk tid. Fiskekrokar av den typ man ämnat tillverka har i Malmöområdet traditionellt förknippats med den gropkeramiska kulturen (Salomonsson 1971:81ff).

Att sammanföra eller skilja åt – om fynd, kalibreringar och en period som inte finns

Den bild av det kronologiska förhållandet mellan sen trattbägarkultur/sent mellanneolitikum A och stridsyxekultur/mellanneolitikum B som framträder i Malmö-

området tycks följa det generella sydskandinaviska mönstret (Edenmo m.fl. 1997), även om förhållandet inte är systematiskt undersökt utifrån ett helhetsgrepp på den sena trattbägarkulturens lämningar. Diskussionen inom sydskandinavisk forskning kring de kronologiska och kulturella förhållandena i det här tidsavsnittet kan sägas följa två huvudlinjer – en sammanförande och en särskiljande. Kvalitativa fyndsammanhang med keramik där kulturerna så att säga finns tillsammans saknas nästan helt. Den avsaknaden säger nödvändigtvis inte så mycket i sig eftersom det bara är en del av den materiella kulturen, inklusive keramiken, som är mer direkt kulturellt igenkännbar. Att kräva eller förvänta sig att den typen av tydliga och säkra fyndsammanhang ska påträffas innebär också att man utgår från att den nya materiella kulturen regelmässigt och i en mer betydande omfattning behandlas – används och deponeras – på samma sätt och i samma miljöer och enskilda kontexter som den äldre. På ett övergripande plan kan sådana miljöer sägas finnas i Malmöområdets palissader, men i de minsta enskilda kontexterna, stolphål och gropar, har det inte belagts med säkerhet. Ett sådant exempel finns från Bornholm där ett snörornerat kärl av tidig stridsyxetyp påträffats i en grop med keramik av sen trattbägartyp (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985:90ff). Det finns andra kontexter med blandade material, exempelvis Hunneberget som nämndes ovan, men då är det ofta fråga om fynd i kulturlager där det alltid finns en osäkerhet vad gäller samtidighet, och där det i källkritisk självbevarelsedrift i regel är säkrast att inte dra slutsatser om möjlig samtidighet.

Diskussionen får då inriktas på de radiometriska dateringarna. De kan genom de breda kronologiska intervall de ger inte heller bidra med några tydliga svar (figur 73). Kalibreringskurvans utseende gör det svårt att diskutera samtidighet i det intervall som motsvarar övergången från mellanneolitikum A till mellanneolitikum B, det vill säga samstämmiga värden kan representera kronologiskt tydligt skilda företeelser (Tauber 1986; Sjögren 2003:94; Nielsen 2004; Skak-Nielsen 2006). Niels Skak-Nielsen anger intervallet mellan 4280–4080 BP som problematiskt i detta hänseende. Övergången mellan mellanneolitikum A V och stridsyxekultur kan inte sättas närmare än till 2850–2670 BC (Tauber 1986:204; Skak-Nielsen 2006:276). Dateringarna från Malmöområdet som diskuterats ovan ryms i stort inom detta problematiska intervall.

Dateringarna ger således en möjlighet att föra samman, det vill säga att argumentera för samtidighet, vilket ofta uttryckts som en parallellitet mellan olika neolitiska kulturgrupper eller samhällen (se Larsson, L. 1989; 1992; 1993; Edenmo m.fl. 1997; Andersson 2003; Hübner 2005; Larsson, M. 2006). Det går även att argumentera för en relativt skarp kronologisk åtskillnad mellan kulturerna eller samhällen där

förändringen förvisso kan vara successiv, men där det inte uttrycks i termer av parallellt existerande kulturgrupper över någon längre tid. Argumenten utgår från en källkritisk inställning till tolkningen av de radiometriska dateringarna och på stratigrafiska iakttagelser (se Ebbesen 2006; Skak-Nielsen 2006). Hypotesen om omfattande immigration till Jylland, vilken skulle markera skiftet till enkelgravskulturen, innebär också en relativt snabb förändring utan längre kronologiska överlapp mellan kulturgrupper (Kristiansen 1991).

Mer exakta periodgränser kan inte skapas på annat sätt än genom fokus på enstaka händelser eller material. En gräns kan exempelvis sättas vid den tidpunkt palissader inte längre byggs och när stridsyxekulturens gravar börjar anläggas. Med det som periodgräns, och med utgångspunkten att mellanneolitikum B är lika med stridsyxekultur, skulle övergången till mellanneolitikum B i Malmöområdet förskjutas till omkring 2500 BC (figur 72, 73 och 74) (jfr Karsten & Svensson 2004:18; Ebbesen 2006:29, 171 Fig. 125 samt Persson & Sjögren 2001:205, figur 197). Den tidigare delen av mellanneolitikum B skulle då snarast kunna betraktas som mellanneolitikum A/B eftersom de kulturella relationerna inte heller tillåter en tydlig koppling till det vi uppfattar som den tydliga trattbägarkulturen förknippad med mellanneolitikum A. En sådan periodbeteckning skulle därmed definieras utifrån vad den *inte* är, baserat på det vi uppfattar som de kulturellt starka och uttrycksfulla delarna av mellanneolitikum, det vill säga trattbägarkultur och stridsyxekultur i sin för oss tydligt definierbara form. En sådan A/B-period skulle därmed få en status som en mellanperiod och kanske också förknippas med en kulturellt ambivalent och svagare tid (jfr Malmer i avsnittet *Den svensk-norska stridsyxekulturen*). De tre stora palissaderna i Malmöområdet skulle därmed i stort hamna inom en sådan period. En *retorisk* fråga om byggnadsverken kan ställas som visar på svårigheten med en strikt kulturhistorisk indelning: är de människor som byggde palissaderna en del av det vi benämner trattbägarkultur eller stridsyxekultur? Ett rakt svar på frågan kan inte ges om man inte tar en tydlig ställning för att de fåtaliga typologiskt tydliga fynden är ett klart bevis för att palissaderna byggdes av människor tillhörande stridsyxekulturen. Tidigare arbeten har tagit ställning för stridsyxekulturen och därmed implicit eller explicit den sociala och ideologiska struktur som anses karakterisera denna kultur (se t.ex. Svensson 2002; 2004; Kaul, Nielsen & Nielsen 2002; Brink 2004; Nielsen 2004; Bradley 2005:143; Brink & Hydén 2006; Björhem & Magnusson Staaf 2006:137; Thörn 2007). Något tillspetsat kan man säga att ett fåtal små föremål – yxor och keramikskärvor – med stöd av ^{14}C-dateringarna och vår periodindelning övertrumfat själva byggnadsverken som kulturellt bevisvärde. Det innebär att man tonat ned det faktum att konstruktionerna i sig har ett ursprung i

det äldre trattbägarsamhället *och* att stridsyxekulturens gravar med nuvarande dateringsunderlag inte kan sägas ha anlagts under den tid då palissaderna byggdes. I avsnittet *Kulturer, grupper, samhällen* återkommer vi till frågan om hur relationerna under den här tiden kan uppfattas.

Ett kulturlöst periodskifte

Övergången mellan mellanneolitikum B/stridsyxekultur och senneolitikum har beskrivits som i stora drag ”kulturlös” (Stensköld 2004:36ff). Skiftet ses som mindre dramatiskt i jämförelse med det föregående period- och kulturskiftet. Övergången betraktas mer eller mindre uttalat som i det närmaste naturlig, utan ett mer markant socialt och ideologiskt brott (se t.ex. avsnittet *Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige*). Periodskiftet markeras av en kontinentaleuropeisk påverkan och en förändring i den materiella kulturen – dolkar ersätter stridsyxor i mansgravarna med början på Jylland (Apel 2001:333; Ebbesen 2006:27ff).

Stridsyxekulturens gravar diskuterades redan i föregående avsnitt. Från Malmöområdet finns det ett fåtal radiometriska dateringar från dessa gravar (figur 73 och 74). Dateringarna visar på en hemmahörighet i yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum, en bild som stämmer överens med övriga ^{14}C-dateringar från stridsyxekulturens gravar i sydligaste Sverige. Den radiometriska dateringen av gropen A656 från Hyllie (105) med en stor och varierad uppsättning stridsyxekeramik ligger också i en sen del av mellanneolitikum B. I övrigt saknas det kontexter utöver gravarna med större kvalitativa material som daterats genom ^{14}C i Malmöområdet. Situationen kan sägas vara likartad för övriga delar av sydligaste Sverige och östra Danmark. Groparna på Kabusaboplatsen i Ystadområdet kan nämnas som ett undantag (se avsnittet *Ystadprojektet*, se även Strömberg 1978 samt Malmer 2002:145 för ett exempel från sydöstra Skåne).

Från Malmöområdet saknas det i stort ^{14}C-dateringar från kontexter med typologiskt daterade senneolitiska föremål, men undantag finns (figur 73). En datering från Sunnanå härrör från en stenpackning tolkad som resterna efter ett kulthus. Stenpackningen innehöll bland annat en flintdolk, troligen av typ I/II. ^{14}C-dateringen gav ett värde som motsvarar senare delen av senneolitikum – 3585±55 BP (2030–1880 kal. BC 1 σ. Ua-14962) (Steineke m.fl. 2005:254ff). De tidigaste radiometriska dateringarna kommer från gravar på Norra Hyllievång (80) (se avsnittet *Gravar*). Den äldsta av de båda dateringarna kommer från en grav med en flintdolk av typ IIb. Generellt tycks det som om kontexter med klassiska senneolitiska föremål som exempelvis dolkar inte ^{14}C-dateras eftersom föremålen anses ge klara dateringar. Det finns dock anledning att i framtiden ytterligare testa detta mot ^{14}C-dateringar

eftersom kontexternas kronologiska förhållande till stridsyxekulturens är av stort intresse. Flintdolkstypologins kronologiska giltighet är dessutom föremål för debatt, vilket är en anledning i sig att genomföra radiometriska dateringar när tillfälle ges (se Apel 2001:231ff samt Stensköld 2004:103ff; se även Larsson, L. 2000:99 för exempel på en dolkprototyp som förknippas med sen stridsyxekultur).

Undantag från den ur föremålsaspekten ”kulturlösa” kontakten mellan stridsyxekultur och senneolitikum finns i depåfyndet från Hindby mosse (68). Här påträffades ett depåfynd med två håleggade flintyxor, två tjocknackiga flintmejslar, en flintdolk, troligen av typ I samt ett dolkförarbete. Depåfyndet dateras till tidigare delen av senneolitikum (Karsten 1994:266). Hade de båda yxorna påträffats ensamma hade de daterats till mellanneolitikum B. Här innebär kopplingen till de senneolitiska föremålen att de hamnar utanför det mellanneolitiska sammanhanget så som det definierats här. Detsamma gäller de håleggade flintyxorna från Hyllie station (62) (figur 23) där en av yxorna troligen hade daterats till mellanneolitikum B om den påträffats ensam. Vid Bunkeflostrand (104) fanns det dessutom en till senneolitikum ^{14}C-daterad anläggning som bland annat innehöll en del av en håleggad flintyxa. Fynden visar därmed på svårigheten med att datera enstaka håleggade yxor till mellanneolitikum B.

Stridsyxekulturen sträcker sig således tydligt in i senneolitikum så som periodgränsen satts här (figur 72). Bristen på radiometriska dateringar från senneolitiska kontexter med typologiskt daterade föremål är påtaglig i Malmöområdet, men tendensen med en period av kronologiskt överlapp är relativt tydlig och stämmer med bilden från övriga Sydskandinavien (Vandkilde 2005; Ebbesen 2006:27). Detta får främst återverkningar på vår syn på bebyggelsen, något vi får anledning att återkomma till i avsnittet *Boplatser och bebyggelse*.

Kronologi och kontinuitet – en kort sammanfattning och ett avstamp

Diskussionen kring kronologiska relationer under mellanneolitikum B har förts med utgångspunkt i stridsyxekulturen som gravkultur. Radiometriska dateringar tyder på att stridsyxekulturens gravar anlagts mellan cirka 2500 och 2200 BC i östra Sydskandinavien, det vill säga under senare delen av mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum. Relationen till det typologiskt tidiga senneolitikum är dåligt utredd i termer av absoluta dateringar, men det finns en antydan om kronologisk överlappning. Radiometriska dateringar till en tidigare del av mellanneolitikum B av kontexter med keramik tillhörande stridsyxekultur kommer från andra sammanhang än gravar. I sydligaste Sverige är det de stora palissadanläggningarna som bidragit med sådant material. På Bornholm finns tecken på tidiga influenser av stridsyxekultur i boplatssammanhang. Den stridsyxekeramik som påträffats i andra

kontexter än gravar kan inte självklart sägas följa gravkeramikens kronologiska indelning. Det kronologiska överlappet mellan keramikgrupperna som illustreras i Malmers keramikproduktionsschema får stöd genom fynd utanför gravarna. Dessa fynd visar dessutom med stor sannolikhet på betydligt större kronologiska överlapp än vad som tidigare ansetts vara fallet. Flera indicier tyder till exempel på att den snörornerade keramiken brukades från en relativt tidig del av mellanneolitikum B och i obruten följd in i tidigare delen av senneolitikum. De olika typer av flintyxor som brukar förknippas med mellanneolitikum B/stridsyxekultur får behandlas med försiktighet när det gäller en sådan koppling. De få bevis som finns i form av fyndkombinationer tyder på att de inte uteslutande tillhör mellanneolitikum B som period eller till stridsyxekultur.

Den sena trattbägarkulturen i Malmöområdet har hittills inte studerats systematiskt utifrån kronologiska aspekter, vilket måste anses som en angelägen framtida forskningsuppgift. Det fåtal indicier i form av absoluta dateringar som finns från kontexter med keramik från yngre trattbägarkultur antyder att de ska kopplas till yngre delen av mellanneolitikum A–äldre delen av mellanneolitikum B, det vill säga delvis till samma tid som palissaderna. Den sena trattbägarkulturen i Malmöområdet tycks således i viss utsträckning ligga inlåst inom ramen för *perioden* mellanneolitikum A i arkiv och magasin.

Kronologiska iakttagelser som bygger på stratigrafiska relationer och/eller ^{14}C-dateringar är värdefulla redskap. Det behövs ändå något annat än ^{14}C-dateringar och fyndkombinationer för att förstå övergången mellan perioderna och kulturerna. Det som behövs är perspektiv och val i synen på förändring. ^{14}C-dateringarna har använts för att både sammanföra och särskilja, men kan i sig inte ge klara bevis för varken det ena eller det andra perspektivet när det gäller att fånga detaljerna i övergångarna. Även om de radiometriska dateringarna inte säkert binder samman skiljer de inte heller med säkerhet. Dateringarna bildar istället ett ramverk för tolkningar och formulerandet av hypoteser där de tillåter en fortsatt öppen diskussion kring det vi betecknar som stora period- och kulturskiften.

Det är centralt att fokusera på olika former av handlingar i ett längre tidsperspektiv för att fånga förskjutningar och förändringar i relation till den materiella kulturen. Det i sig förändrar inte de stratigrafiska iakttagelsernas giltighet eller de radiometriska dateringarnas utsagovärde. Det tillåter däremot en tolkning av relationer som inte enbart bygger på skarpa skiften mellan kulturyttringar, och som i egenskap av arkeologiska konstruktioner kan leda till en påtvingad tolkning av radikalt annorlunda livsföring och ideologi mellan kulturer och perioder. Detta är inte okänt för arkeologin eller arkeologer, men periodkonstruktionens starka förankring

som kronologiskt och tankemässigt verktyg gör det lätt att förbise. Periodgränserna kan tendera att separera lämningar från varandra i text och på spridningskartor, och därmed också i tanke och tolkning.

Den kronologiska överlappning som delar av den materiella kulturen och olika typer av aktiviteter visar på illustrerar en successiv förändring under mellanneolitikum B i Malmöområdet (figur 72). Exempel från andra delar av sydligaste Sverige och i viss utsträckning östra Danmark tyder på att ett liknande förhållande kan spåras även här. I den bemärkelsen är det en period som inte är annorlunda än någon annan period eller annan tid eller enskilt ögonblick i historien. Den tolkningsväg jag väljer utgår från multi-temporalitet i materiell kultur och handlingar. Det är i sig ett vanligt perspektiv, om än ofta outtalat, inom forskningen. Multi-temporaliteten finns exempelvis med i tolkningar som utgår från parallellt existerande kulturgrupper under den här perioden, men detta är inte det enda möjliga betraktelsesättet utifrån de kronologiska och rumsliga förhållandena under perioden. Tolkningen av de sociala och samhälleliga sambanden utifrån ett perspektiv där multi-temporaliteten betonas återkommer vi till i *Del III*.

Boplatser och bebyggelse

> Att stridsyxekulturens hus och byar såsmåningom kommer att påträffas står utom allt tvivel (Malmer 1986:15).
>
> Är det i stridsyxekulturens långhus som vi ser en första uppdelning av landskapet mellan olika ”gårdar”? (Björhem & Magnusson Staaf 2006:132).

Ovanstående citat kan sägas återspegla en försiktig ökning av arkeologiskt källmaterial som kan relateras till stridsyxekulturens boplatser (med lämningar efter hus) under de senaste decennierna. Avsaknaden av stridsyxeboplatser är ett klassiskt problem inom arkeologin, som trots ökningen till stor del fortfarande kan sägas vara aktuellt (se t.ex. Damm 1991:86ff; Artursson m.fl. 2003:142; Ebbesen 2006:147, 175ff). Det exemplifieras också genom de forskningsinsatser som gjorts i södra och västra Skåne (se avsnittet *Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige*). Problemet har inneburit att tolkningarna kring periodens och stridsyxekulturens bosättningsmönster varierat med synen på hur avsaknaden skall tolkas. Var de nomader som inte byggde permanenta hus eller bofasta jordbrukare som byggde hus av ett slag som vi inte hittar spåren efter? Malmers definition av boplats är talande för problemet med att identifiera dem – fynd av keramik som inte kommer från en grav ses som en boplatsindikation. Malmers definition är ett resultat av det källkritiska läget. Stridsyxekulturens kärnområde sammanfaller enligt Malmer med den moderna

utbredningen av intensivt jordbruk vilket innebär att spåren efter hus och andra lämningar i stor utsträckning förstörts. En viss ökning i antalet hus från perioden har skett, inte minst genom de omfattande uppdragsarkeologiska projekten från det senaste dryga decenniet i Skåne. Frågan som Nils Björhem och Björn Magnusson Staaf ställer i citatet ovan avspeglar den blygsamma ökning av antalet platser med spår efter hus från stridsyxekultur i Malmöområdet som blev resultatet av projektet Öresundsförbindelsen. Frågan ställs med utgångspunkt i förekomsten av huslämningarna från Elinelund 2B (58), Lockarp 7A (72) och Fosie 11A (84). Trots de stora ytor som undersöktes påträffades endast tre platser med vad som tolkades som hus tillhörande stridsyxekultur inom detta projekt. Det kan sägas kännetecknа den allmänna situationen i Sydskandinavien. De få exempel på boplatser med spår efter huskonstruktioner som finns är spridda som enstaka enheter över regionen. I de fall då hus har identifierats är det dessutom i regel svårt att diskutera hur ytorna runt dem sett ut och använts. Boplatsernas inre struktur är alltså mycket svår att komma åt (Artursson m.fl. 2003:142; Svensson 2004:206f). Boplats eller aktivitetsplats är heller inga självklara analytiska kategorier (se t.ex. Brück & Goodman 1999; Jennbert 2007:54). De detaljer vi urskiljer i form av bland annat hus, brunnar, gropar kan ingå i en enhet som sträcker sig över en stor yta, och som innehåller flera praktiska och mentala dimensioner (Rostoványi 2007:21). En enskild boplats kan dessutom överlappa andra boplatser i vissa avseenden, exempelvis kan olika samarbetsformer skapa komplicerade relationer i ett större geografiskt perspektiv. I dessa relationer ingår också platser som representerar olika typer av tillfälliga eller speciella funktioner som inte omedelbart brukar förstås som boplatser, det vill säga det som ryms inom det vida begreppet aktivitetsplats. Platserna kan mycket väl ha ingått som en del i det som en gång uppfattats som en boplats.

Den kronologiska utbredningen av de mest centrala företeelserna som tas upp i de följande avsnitten illustreras i figur 72. I Malmö Kulturmiljös vetenskapliga program och i Citytunnelprojektets projektprogram förs tanken fram att boplatser och hus från mellanneolitikum B döljs eller ”gömmer sig” i de senneolitiska boplatserna (Rudebeck m.fl. 2001:70; Sarnäs 2001:27). I det här sammanhanget blir alltså även konsekvensen av diskussionen kring de kronologiska relationerna viktig. I det följande förs en diskussion kring de material från perioden som bedömts kunna säga något om boplatser, boplatsers inre organisation och bebyggelse. En genomgång och utvärdering av de olika typer av lämningar som beskrivits i platsgenomgången görs. Det spänner från de arkeologiskt ”tunga” och eftersökta huslämningarna till enstaka små sädeskorn som när de förekommer som ensamma indikationer i det närmaste inte uppmärksammas alls.

Platserna har ordnats och beskrivits med det antikvariska ärendet som enhet (se kartan över undersökta ytor i Malmöområdet, figur 10). Detta lapptäcke av enskilt olika stora ytor skapar eller bryter samband i rum och tid. Samband måste därför skapas över de enskilda ytornas gränser, vilket samtidigt gör att större eller mindre ”hopp” över ej undersökta områden måste göras. Det är (uppdrags)arkeologins välkända vardag, men förtjänar ändå att poängteras då man ska försöka ge sig på att tolka och förstå en så pass källkritiskt svår och arkeologiskt undflyende period som mellanneolitikum B. I avsnitten *Små och stora platser – äldre mellanneolitikum B* och *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum* görs ett försök att skapa dessa samband och en övergripande karakteristik av bebyggelsens utbredning och form i Malmöområdet presenteras. Det är i dessa båda avsnitt som ett försök att ”frysa” världen under en tidig respektive sen del av mellanneolitikum B görs (se avsnittet *Platser, samband och minnen*). Som framgår av den senare undertiteln anser jag att Malmer fått rätt i sin förutsägelse och att svaret på Björhem och Magnusson Staafs fråga är ”ja”. Vägen fram till det svaret börjar med husen.

Husen

Inom den bebyggelsearkeologi som berör stenålder har lämningar av huskonstruktioner traditionellt inte setts som ett nödvändigt kriterium för att definiera en boplats. Gropar, kulturlager och fynd i matjorden har varit de boplatsidentifierande lämningarna (se t.ex. Larsson, M. 1984 för ett sydvästskånskt exempel). Huskonstruktioner från mellanneolitikum B och stridsyxekultur är ovanliga, men inte okända. Allt fler konstruktionslämningar av det vi tolkar som hus har dokumenterats under de senaste decennierna, och kan nu sägas vara en belagd företeelse för hela neolitikum. Det gäller i stort även för Malmöområdets del (Hadevik 2009 samt figur 75). Spridningen i tid och rum i Sydskandinavien är däremot mycket ojämn, inte minst för en period som mellanneolitikum B (se Artursson m.fl. 2003:141ff). Det illustreras tydligt genom situationen i Ystadområdet där endast ett hus dokumenterats och i västra Skåne där tre hus från yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum undersöktes (se avsnittet *Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige*). Det fåtal identifierade konstruktioner som finns från sydligaste Sverige dateras huvudsakligen till en sen del av perioden. Husen, vilka generellt utgjorts av mer eller mindre rektangulära långhus, visar relativt tydliga likheter med den senneolitiska byggnadstraditionen (Artursson m.fl. 2003:145; Artursson, Karsten & Strömberg 2005:508f).

Den ökning av antalet huslämningar som skett i Sydskandinavien kan härledas till den välkända utveckling av undersökningsmetodik som fick sitt genombrott i Sverige genom undersökningarna vid Fosie IV (28) (Björhem & Säfvestad 1989;

1993). Identifiering av hus genom dokumentation av delar av de hål som grävts för placering av stolpar i tak- och väggkonstruktioner är beroende av en rad samverkande faktorer (Björhem & Magnsusson Staaf 2006:52ff). Underlagets beskaffenhet, det vill säga nivån under dagens matjord och ytterligare eventuella mörkare jordlager under detta, väder, ljusförhållanden, arkeologens uppmärksamhet och erfarenhet, grävmaskinförarens erfarenhet, och inte minst samspelet mellan arkeolog och grävmaskinist är avgörande för att de ofta otydliga spåren ska uppmärksammas. Topografin kan spela in för möjligheterna att upptäcka huslämningar. I områden med större topografiska skillnader, som i det yttre backlandskapet (zon III), innebär den relativt omfattande erosionen att marknivån skiftat över tid. Stolphål kanske därmed inte grävts ned i underlaget. Det gör att relevanta nivåer troligen ibland schaktas bort vid arkeologiska undersökningar. Att dokumentera stolphål i dessa miljöer är också mycket svårt eftersom stolphål i regel inte avtecknar sig tydligt om de inte grävts ned i underlaget. *Ett* missat stolphål i ett tvåskeppigt hus kan räcka för att huslämningen inte uppmärksammas. Vid grävskopan måste därför varje enskilt stolphål som schaktas fram betraktas som en del av en möjlig konstruktion. På en undersökningsyta med rikligt med aktivitetsspår kan enskilda stolphål försvinna i mängden av anläggningar. Arkeologens ögon tenderar att söka efter det kända och mest påtagliga, och det krävs ofta idogt och systematiskt arbete med både plandokumentation och aktivt sökarbete i fält för att hitta de ofta diffusa och dåligt bevarade spåren efter neolitiska hus. Dessa faktorer har i högsta grad spelat en roll i Malmöområdet. Det kan exemplifieras genom Lockarp 7A (72) och Lockarp 7E (82), där identifieringen av huskonstruktionerna gjordes först i samband med rapportarbetena efter fältundersökningarnas slut. I det förra fallet var jag själv med och undersökte delar av konstruktionen som jag sedan inte identifierade som ett hus förrän vid skrivbordet.

Närliggande gropar och kulturlager samtida med husen är ovanligt i Malmöområdet under neolitikum (Hadevik 2009). Det är möjligt att husen skall kopplas till material i kulturlager och gropar som ligger på ett relativt stort avstånd från husen. De här relationerna är svåra att komma åt, men det är möjligen en del av förklaring till varför så relativt få huslämningar påträffats från perioden. Omfattande lämningar i form av fyndrika kulturlager och gropar på en undersökningsyta drar uppmärksamheten från andra delar av ytan där de mindre tydliga huslämningarna kanske finns. Det är också fullt möjligt att sådana ytor prioriterats bort efter utredning och förundersökning om de inte innehållit tydliga material från andra perioder. Vid slutundersökningen förläggs fokus till de anläggnings- och kulturlagerrika områdena och huslämningarna förblir oupptäckta.

Generellt finns det endast enstaka dateringar från de olika husen i Malmöområdet, även om undantag finns. Det är en viktig källkritisk faktor att ha i åtanke. De enskilda dateringarna kan vara missvisande i förhållande till de tolkade konstruktionernas verkliga ålder. Förekomsten av hus under perioden kan dock anses vara generellt belagd. Dateringarna från huslämningarna i Malmöområdet är spridda över hela mellanneolitikum B (tabell 5). Den tyngdpunkt till den senare delen av perioden som utgör den generella bilden för sydligaste Sverige kan alltså inte sägas stämma in här. Inga hus i Malmöområdet innehöll tydliga kulturdefinierande fynd. Det finns heller ingen säkert belagd koppling mellan hustyp och kulturyttring som är urskiljbar under neolitikum. Husen är inte typmässigt direkt kulturellt signifikanta i så måtto att en specifik hustyp avspeglar en särskild kulturyttring med en särskild ekonomisk/social betoning (Gröhn 2004:305). Med utgångspunkt i de dateringar som diskuterades under avsnittet *Kronologi och kontinuitet* ovan framstår den relativa husbristen från mellanneolitikum B som i lika hög grad relaterad till trattbägarkultur som till stridsyxekultur.

Spåren efter husen från mellanneolitikum B i Malmöområdet har generellt bestått av en rad med 3–5 stolphål vilka tolkas som resterna efter en takbärande konstruktion i långhus (figur 75). Stolphålen antyder relativt enkla och likartade konstruktioner. Det är däremot inte möjligt att nå fram till alla de olika konstruktionslösningar som en gång kan ha funnits enbart utifrån stolphålen (Björhem & Magnusson Staaf 2006:69). Det får anses som troligt att det under mellanneolitikum B funnits ytterligare byggnadstyper liksom under de äldre neolitiska perioderna (Artursson m.fl. 2003; Larsson & Rzepecki 2005:4ff). I Malmöområdet finns det ett fåtal osäkra belägg för andra typer av byggnader utöver tvåskeppiga konstruktioner. Det rör sig om de möjliga hyddlämningarna från Lunnebjär (31), Fredriksberg 13D (76) och Bunkeflostrand (104) och om stolpbodar, vilka diskuteras vidare nedan (figur 75).

Vägglinjer i de tvåskeppiga husen är sporadiskt bevarade, men i de fall rester dokumenterats har uppskattningar av husens ytor gjorts. Storlekarna varierar mellan cirka 65 och upp till omkring 120 m^2 med ett undantag för konstruktionen från Lockarp 7A (72) som endast uppskattas ha varit ungefär 45 m^2. Formen ansluter generellt till den bild som redovisades ovan, det vill säga det tycks röra sig om hus med ett i huvudsak rektangulärt utseende. De enskilda husens inre struktur är det generellt svårt att säga något om. Eventuella rumsindelningar och/eller aktivitetsindelningar finns det få indikationer på. Bostads-/köksdelar har föreslagits utifrån förekomsten av förkolnat växtmaterial i en del fall. Husen från Fosie 11A (84), Lockarp 7E (82) och Elinelund 2B (58) har möjligen haft en sådan funktion förlagd till den västra delen.

I övrigt antyder stolpsättningarna en öppen, enkel planlösning även om ett ensamt stolphål innanför den södra ingången i huset från Fosie 11A (84) kan ha varit ett spår efter en inre avskärmning (figur 75). Möjligen kan förekomsten av grundare eller tätt placerade stolphål vara resultatet av förstärkningar, ombyggnationer eller mindre loftpartier. I de fall ingångar har identifierats – Fosie 11A (84), Lockarp 7E (82) och Vintrie IP (66) – verkar de vara belägna med en dragning åt husens östra halva (jfr Björhem & Säfvestad 1989:96 för rumsindelning och öppningar samt Artursson m.fl. 2003:120ff för en sammanfattande diskussion kring inre struktur i tidig-/mellanneolitiska hus). Generellt kan husen antas ha fungerat som bostäder med förvaringsutrymmen och sovplatser, och där varierade aktiviteter utförts. Generellt sätter de olika beräkningarna på hur många personer tidig- och mellanneolitiska hus rymt en övre gräns på omkring 20 personer (se Artursson m.fl. 2003:125f). Hur många som har levt i ett enskilt hus har säkerligen varierat. Under senneolitikum har husen generellt tolkats tillhöra flergenerationsfamiljer på 7–8 vuxna personer (Björhem & Säfvestad 1989:106; Nielsen 1999:159; Gröhn 2004:311; se även Strömberg 1992:82 där 5–7 personer föreslås). Storleken på husen säger i sig egentligen inget om antalet personer utöver den övre fysiska gräns som utrymmet tillåter (Gröhn 2004:311). Beräkningen kan troligen vara giltig även för yngre mellanneolitikum, även om husen i regel är något mindre än under senneolitisk tid.

Bevaringsförhållandena på de enskilda platserna med hus kan inte utvärderas i detalj här, men generellt kan det konstateras att stolphålen efter den takbärande konstruktionen i husen inte överstigit ett djup på cirka 0,30 m. Vintrie IP (66) samt Elinelund 2B (58) utgör däremot undantag från mönstret med grunda stolphål. Här fanns hus med djupa stolphål efter den takbärande konstruktionen. Djupen uppgick till 0,30–0,60 m i hus 24 samt 0,40–0,80 m i hus 1. Dateringen av husen är inte helt klar och det är möjligt att de skall föras till senneolitikum. I övrigt fanns det i huslämningarna från mellanneolitikum B dessutom åtminstone ett stolphål i varje hus som låg på omkring en decimeters djup. Hade bevaringsförhållandena varit något mer ogynnsamma hade dessa grundare stolphål kanske varit bortodlade, vilket givetvis hade försvårat eller till och med omöjliggjort identifieringen av huslämningarna. Bortodlingen i fullåkerslandskapet är, som Malmer också tydligt pekat på, en viktig orsak till att hus inte påträffas i större omfattning, något som gäller i lika hög grad för hela tidig- och mellanneolitikum i Malmöområdet.

Som framgick i diskussionen kring stridsyxekulturens kronologi skall traditionen att anlägga de typiska gravarna kopplas till senare delen av mellanneolitikum B och tidigaste delen av senneolitikum så som periodgränsen definierats i det här arbetet. Det innebär att ytterligare ett antal huslämningar blir aktuella i diskussionen.

Almhov (53), hus 54
0 5 m

Svågertorps industriområde S (56), hus 6
0 5 m

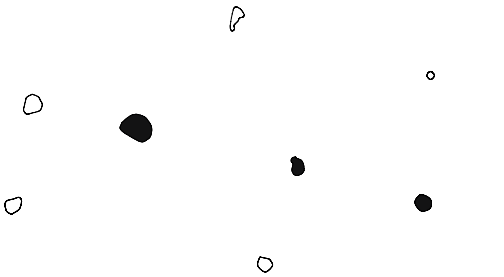

Elinelund 2B (58), hus 1
0 5 m

Svågertorps industriområde D (59), hus 14
0 5 m

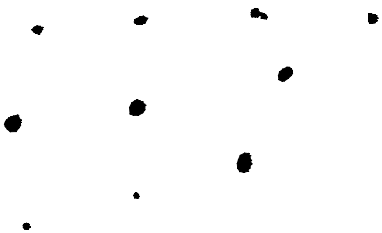

Svågertorps industriområde U (64), hus 4
0 5 m

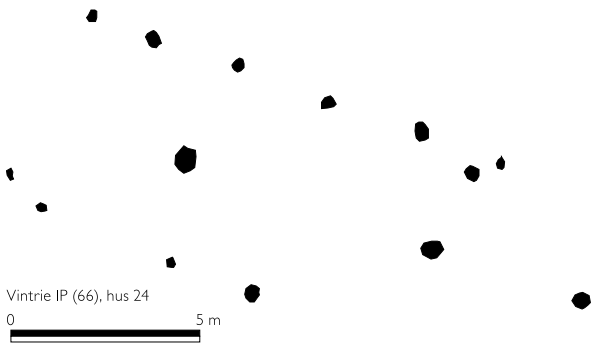

Vintrie IP (66), hus 24
0 5 m

Figur 75 (forts. på nästa sida). Hus med en datering till mellanneolitikum B i Malmöområdet. Hus 12 från Dösemarken (79) är inte med då endast en liten del av huset undersökts (se figur 30). De osäkra hyddlämningarna från Lunnebjär (31), Fredriksberg 13D (76) samt Bunkeflostrand (104) visas också, liksom stolpbodarna från Vintrie IP (66). Norr är uppåt i bild. Skala 1:200.

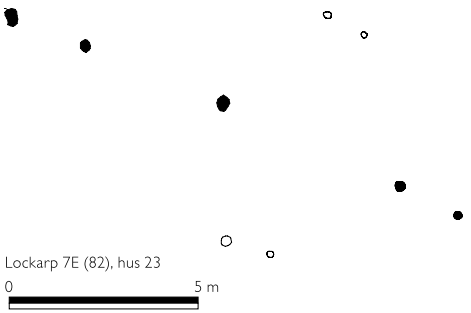

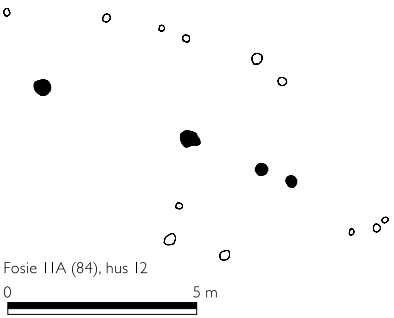

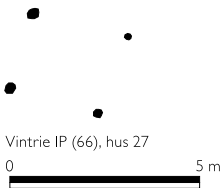

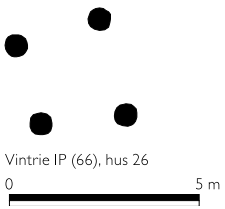

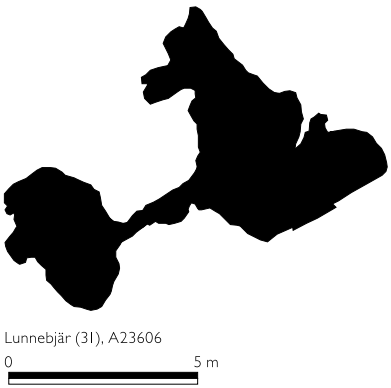

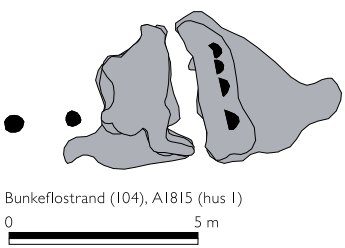

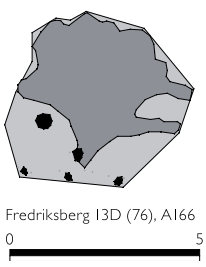

Figur 75 (forts. från föregående sidor).

Exakta gränser är inte möjliga att sätta, men hus daterade till den tidigaste delen av senneolitikum kan ses som relevanta att ta upp i relation till stridsyxekulturen (figur 72 och 76). Några av husen har redan berörts i platsgenomgången då de legat på platser med material från mellanneolitikum B. Det gäller husen på Almhov (53), Hyllie station (62), Elinelund 2A (77) och Bunkeflostrand (104). Husen från Elinelund 2A (77) har föreslagits ha haft köksdelar i öster, vilket skiljer dem från de hus från mellanneolitikum B där en tolkning av köksdel har kunnat göras. Utöver dessa hus fanns det också huslämningar som daterats till tidigare delen av senneolitikum på Vintrie 20:1 & 20:59 (se under Vintrie IP (66)) och Svågertorps industriområde L (Tuominen, Johansson & Gruber 2008:13ff). Generellt ansluter dessa hus vad gäller bevaring och konstruktion till husen med dateringar till mellanneolitikum B. Hus 1 på Svågertorps industriområde L är av en typ med mer tydligt belägg för indragna väggstolpar, vilket ansluter till en tradition som blir allt mer framträdande en bit in i senneolitisk tid. Ett av stolphålen i detta hus innehöll en vävtyngd, vilket är ett mycket tidigt belägg för denna typ av fynd (se även Brink & Hydén 2006:80f för ett motsvarande fynd i ett något yngre senneolitiskt hus). Nämnas kan också den förmodade nedsänkta golvdelen från Kastanjegården (69) där fynden tyder på influens från klockbägarkultur.

Det finns indicier på att stolpbodar kan ha funnits i Malmöområdet under mellanneolitikum B och senneolitikum. Hustypen, som ibland också kallas stak- eller stacklador, är i Malmöområdet vanligast från äldre bronsålder och framåt (Björhem & Magnusson Staaf 2006:116). Lämningarna består i regel av fyra stolphål, men även konstruktioner med nio stolphål är relativt vanliga. Konstruktionstypen har troligen haft ett golv som varit upphöjt från marken. De förknippas generellt med förvaring av jordbruksprodukter, arkeologiskt belagt genom förekomst av sädeskorn i stolphålen (Björhem & Magnusson Staaf 2006:154). Stolpbodar med dateringar till mellanneolitikum B finns från Vintrie IP (66). Dateringarna från Vintrie IP (66) är något osäkra och det kan tänkas att konstruktionerna är senneolitiska. Stolpbodar finns i övrigt belagt från tidigare delen av senneolitikum på Hyllie 4:2 & 4:3 (67) och Norra Hyllievång (80). Dateringen av stolpboden på den senare lokalen är övertygande då två prover gav samstämmiga resultat. Här kan även ett exempel med två samstämmiga dateringar på en stolpbod från Citytunnelprojektets delområde 4 nämnas. Stolpboden här har dateringar som är i det närmaste identiska med de från Norra Hyllievång (80) (Brink & Hydén 2006:78f). Det tycks därmed som om dessa konstruktioner kan knytas till yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum och därmed till stridsyxekultur i Malmöområdet, även om det än så länge rör sig om få exempel.

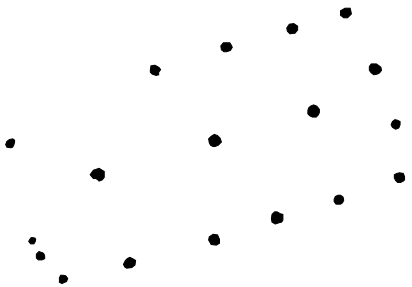

Almhov (53), hus 26

0 5 m

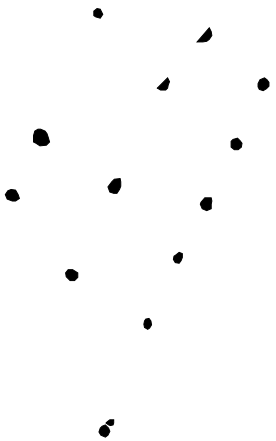

Hyllie station (62), hus 27

0 5 m

Hyllie 4:2 & 4:3 (67), hus 6

0 5 m

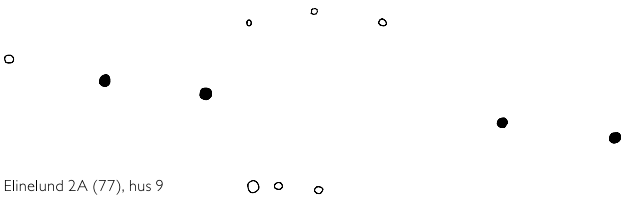

Elinelund 2A (77), hus 9

0 5 m

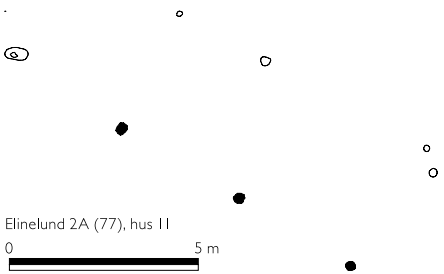

Elinelund 2A (77), hus 11

0 5 m

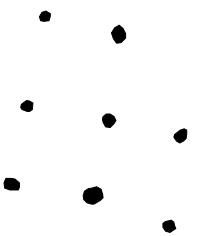

Norra Hylievång (80), hus 7

0 5 m

Figur 76. Hus från en tidig del av senneolitikum som kan relateras till stridsyxekultur. Hus 26 från Almhov (53); hus 27 från Hyllie station (62); hus 6 från Hyllie 4:2 & 4:3 (67); hus 9 och hus 11 från Elinelund 2A (77); hus 7 från Norra Hyllievång (80); hus 1 från Bunkeflostrand (104); hus 1 och hus 9 från Vintrie 20:1 & 20:59 samt hus 1 och hus 10 från Svågertorps industriområde L. Hus 1 från Svågertorps industriområde L daterades till 3805±60 BP (2350–2140 kal. BC 1 σ. Ua-18572) och hus 10 till 3845±70 BP (2460–2200 kal. BC 1 σ. Ua-18580). Husens dateringar finns i övrigt redovisade under respektive platsbeskrivning. Dateringarna från Vintrie 20:1 & 20:59 har redovisats under Vintrie IP (66). Norr är uppåt i bild. Skala 1:200.

Brunnar, gropar, lager, sädeskorn

Avsaknaden av olika typer av anläggningar från mellanneolitikum B och stridsyxekultur har gjort det svårt att diskutera boplatsernas inre organisation, det gäller inte minst för de platser där hus identifierats (Artursson m.fl. 2003:142; Svensson 2004:206f). Här kan Kabusaboplatsen i Ystadområdet lyftas fram som ett exempel där det faktiskt fanns gropar, och där även flinthantverk kopplades till området kring huset (se avsnittet *Ystadprojektet*). Exemplet kan ses som något av ett undantag i sydligaste Sverige. Anläggningsbristen är inte enbart relaterad till mellanneolitikum B eller stridsyxekultur, utan kan i Malmöområdet generellt följas från yngre delen av mellanneolitikum A–äldre bronsålder (Rudebeck m.fl. 2001:40, figur 7). Den här generella avsaknaden av anläggningar (och fynd) kan ges olika förklaringar. Den har för västra Skåne förknippats med ett rörligt bosättningssystem där man helt enkelt inte anlagt gropar av olika slag, och där man inte heller manifesterat sig på de kortvariga boplatserna genom att deponera avfall (se avsnittet *Två västskånska dalgångar* samt Andersson 2007:326). Det kan även vara ett utslag av arkeologisk metodik, det vill säga vi använder oss generellt inte av de metoder som kan hjälpa oss att identifiera lämningar som inte innehåller typologiskt tydliga fynd.

Hur ser då situationen för mellanneolitikum B ut i Malmöområdet? Det kan konstateras att olika typer av grävda anläggningar finns från perioden, och att man därmed faktiskt *har* grävt olika typer av gropar och anlagt brunnar (figur 72). De är däremot i regel inte helt lätta att identifiera. Undersökningarna inom Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105) där det fanns en tydlig målsättning att leta efter aktivitetsspår från mellanneolitikum B/stridsyxekultur kan illustrera problemet med att identifiera sådana lämningar. Vi börjar i Hyllie (105). Utöver anläggningar med en rumsligt tydlig koppling till palissaden samt A656, vilken innehöll karakteristisk keramik, kunde endast ytterligare en anläggning, A3613, dateras till mellanneolitikum B (tabell 16). Den uppmärksammades inte som en möjlig anläggning från perioden förrän i samband med rapportarbetet. Keramiken är anonym och analyserna av det förkolnade växtmaterialet pekade snarare mot en något yngre period. Det var först i samband med en noggrannare teknologisk analys av flintan som kopplingen till mellanneolitikum B uppmärksammades, något som senare fick stöd av ^{14}C-dateringen. Det var således en relativt lång väg fram till dateringen av anläggningen, men det är inte otänkbart att det är denna typ av fyndmässigt anonyma anläggningar som är regel, och som därmed oftast inte identifieras utan riktade analyser och frågeställningar. Det här är givetvis problematiskt eftersom det också är starkt knutet till strategier för ^{14}C-datering, en analysmetod som behövs som ett komplement till ana-

lyser av flinta och växtmaterial för att få säkrare resultat (se t.ex. Hellerström 2002 för vad en mer omfattande ^{14}C-strategi kan innebära för tolkningen av en plats). Det är troligen anläggningar som A3613 vi skall leta efter snarare än anläggningar som A656 som med sitt fyndmaterial och sin utformning framstår som exceptionell, och som därmed också kan dateras relativt enkelt.

Undersökningen av palissaden vid Bunkeflostrand (104) illustrerar dateringsproblemet ytterligare. Här undersöktes ett för mellanneolitiska förhållanden mycket stort antal gropar och brunnar som främst kan kopplas till mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum. Fyndmaterialet är däremot generellt av anonym karaktär när det gäller att datera anläggningarna mer specifikt. Flintavslag från produktion av fyrsidiga yxor-/mejslar samt yxdelar från fyrsidiga, tjocknackiga yxor visar på en i huvudsak troligen mellanneolitisk datering. Närmare än så är det svårt att komma utan tydligare keramikmaterial eller ^{14}C-dateringar. I det hårt fragmenterade keramikmaterialet finns endast 12 skärvor med någon form av dekor som pekar på en kulturell tillhörighet. Det utgör inte mer än 1 % av det totala antalet skärvor. ^{14}C-dateringarna som gjorts på material från gropar och brunnar visar dessutom på en relativt lång kontinuitet inom området som inte enbart kan knytas till mellanneolitikum B (figur 48). Exemplet Bunkeflostrand (104) visar således på behovet av riktade analyser i flera steg för att identifiera mellanneolitikum B, men även på att ett till synes enhetligt material inte är lika med en snäv datering. Något som exemplet Bunkeflostrand (104) också tydligt visar är det enkla faktum att det fanns ett praktiskt behov av olika typer av gropar för särskilda typer av aktiviteter och av brunnar för färskvattentillgång (figur 47).

Utanför palissaderna möts vi av enstaka exempel på olika typer av anläggningar, artefakter och ekofakter på de enskilda platserna. Här är upptäckten av dem dessutom ofta ett resultat av slumpen i bemärkelsen att man i regel inte aktivt letat efter just lämningar från mellanneolitikum B. Det innebär att dateringarna i regel inte följts upp med försök att bekräfta dem, eller med försök att identifiera ytterligare lämningar från perioden inom området. Det går inte heller att i varje enskilt fall vara säker på om det ^{14}C-daterade materialet eller enstaka daterande fyndet verkligen daterar själva anläggningen. Det kan röra sig om sekundära inblandningar i yngre anläggningar. Brunnar kan illustrera den här problematiken. Erosion för ned kringliggande ytmaterial i brunnskaren, och det kan innebära att material äldre än själva brunnen hamnar i fyllningen (Ranheden 1995). Betraktat som enskilda objekt kan alltså dateringarna ifrågasättas. Brunnarna från Valdemarsro östra (52), Almhov (53), Norra Hyllievång (80), Lockarp 7E (82) och Lockarp (CT 6) (83) innehöll heller inga direkt daterande fynd som stödjer ^{14}C-dateringarna. Brunnen

från Lockarp 7E (82) har dock två samstämmiga dateringar (tabell 12). De mest övertygande exemplen kommer från Elinelund 2A (77) där fynd stödjer en datering till övergången mellanneolitikum B–senneolitikum. Här kan även Fosie IV (28) och de senneolitiska brunnarna med fynd av bland annat stridsyxekeramik nämnas. Fynden här kan tolkas som ett resultat av kontinuitet i bruk av platsen och brunnsområdet, även om det inte kan beläggas med säkerhet. Trots källkritiska problem i de enskilda fallen ger den samlade bilden av materialet ett tydligt stöd för att olika typer av anläggningar, inte minst brunnar, har anlagts även utanför de stora palissaderna under mellanneolitikum B. Rumsliga samband stärker denna bild vilket diskuteras i avsnittet *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum*.

En relativt stor del av de ^{14}C-dateringar som redovisas i tabell 5 har gjorts på sädeskorn. De kan i stor utsträckning förknippas med huskonstruktioner där de i regel anses vara samtida med dessa. Därmed kan de också ses som ett resultat av aktiviteter på platserna. Mest tydligt kommer detta till uttryck i samband med husen där de tolkas som indikationer på förvaring och matberedning. Det finns också exempel på enstaka dateringar på sädeskorn där de mer eller mindre uppenbart inte kan relateras kronologiskt till den kontext de påträffades i. Det exemplifieras tydligast på Södra Sallerup 15C (34) och Fosie by 10 (71) där medeltida kontexter innehöll sädeskorn som daterades till mellanneolitikum B. Även om denna typ av dateringar inte kan ges någon närmare tolkning i de enskilda fallen bör de ändå tas i beaktande vid eventuella kommande undersökningar i närområdena. De kan mycket väl representera bosättningar i området. De är därmed inte oviktiga, även om de kan sägas utgöra några av de absolut minsta pusselbitarna.

Under avsnittet *Trattbägarkulturen och keramiken – och något om gropkeramisk kultur* fördes en diskussion kring dateringen av aktiviteter som avsatt spår i kulturlager. Hotelltomten (61) och direkt anslutande undersökningsytor togs upp som exempel här. Ett större sammanhängande kulturlager med keramik som i huvudsak kunde dateras till mellanneolitisk trattbägarkultur dominerade inom delar av området. ^{14}C-dateringar och enstaka fynd från området som helhet, alltså inte bara kulturlagret, tyder dock på en tämligen klar närvaro under mellanneolitikum B och senneolitikum (tabell 9). Antyder dateringarnas delvis oklara relation till tydliga konstruktioner eller tydliga anläggningar att de ska betraktas med större försiktighet, som mindre viktiga för förståelsen av platsens historia, i jämförelse med de mer materiellt manifesta äldre lämningarna? Ett stort, kronologiskt och kulturellt tydligt material, tolkas lätt som ett resultat av en intensivare aktivitetsfas i jämförelse med mer undflyende och svaga indicier från till exempel mellanneolitikum B. Det kan

vara en berättigad tolkning, men för en lokal som Hotelltomten (61) (med närliggande undersökningsytor) med tydliga aktiviteter belagda under både tidig- och mellanneolitikum A såväl som senneolitikum tyder ^{14}C-dateringarna till mellanneolitikum B på att det inte nödvändigtvis funnits ett avbrott i bosättningsaktiviteterna i området. Delar av det kronologiskt mer anonyma flint- och keramikmaterialet från området kan mycket väl komma från aktiviteter under mellanneolitikum B.

Vissa typer av stridsyxekeramik, framför allt den snörornerade eller intrycksdekorerade, är av en typ som lätt kan betraktas som tillhörande trattbägarkultur om den inte återfinns i klara kontexter. Flera av skärvorna från A656 på Hyllie (105) hade till exempel inte väckt uppmärksamhet om de återfunnits i ett kulturlager med keramik från i huvudsak tidig- eller mellanneolitikum A. Dekortyp och dekorkomposition ansluter i flera fall till sådant material som finns i äldre kontexter. Förutom de snörornerade skärvorna kan exempelvis skärvan på figur 64 a jämföras med en skärva vilken bedömts tillhöra den tidigneolitiska Svenstorpsgruppen (Kihlstedt, Larsson & Nordqvist 1997:96, figur 4:10 fjärde skärvan från vänster i mellersta raden. Ole Stilborg, Keramiska Forskningslaboratoriet, uppmärksammade mig på detta. Observera att skärvan i fråga är avbildad upp och ned, något som uppmärksammades av Claes Hadevik, Malmö Museer, Arkeologienheten, då skärvan togs fram för närmare jämförelse med skärvan från Hyllie (105)). Kompositionen och typen av intryck är mycket lika varandra. Problematiken är förvisso uppmärksammad sedan tidigare då Malmer poängterar att vissa typer av enkelt dekorerad keramik är att betrakta som boplatskeramik. Depositionsmönster kan således vara en del av problemet med att identifiera stridsyxekultur då vissa av de dekormässigt tydligt igenkännbara och karakteristiska keramiktyperna kanske inte regelmässigt använts och deponerats på boplatser. Endast ett fåtal platser med typologiskt tydlig stridsyxekeramik har identifierats i Malmöområdet utanför gravsammanhang (se avsnittet *Stridsyxekulturen och keramiken*), något som stödjer denna tanke. Det illustreras också genom platser som Hotelltomten (61) med omgivning som beskrevs ovan. Dateringarna pekar på en tydlig aktivitetsnärvaro i området under mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum, men keramik som kan identifieras som tillhörande stridsyxekultur saknas.

Större delen av de föremål som bevarats fram till idag, framför allt flintan och andra typer av bergartsföremål, ligger i matjorden (Sarnäs 2008). Keramik, ben- och träföremål med mera som efterlämnats och deponerats på marken har till större delen förstörts efter relativt kort tid om det inte hamnat i en skyddad miljö, medan olika typer av stenmaterial bevarats. Vid palissaderna Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105) genomfördes omfattande matjordsarkeologiska insatser i form av rut-

grävning (se figur 50). Vid båda lokalerna påträffades en relativt liten andel typologiskt närmare daterbara fynd, vilket illustrerar svårigheten med att mer tydligt identifiera aktiviteter från mellanneolitikum B. Vid den förra palissaden kunde däremot fynden på goda grunder kopplas till själva palissaden och aktiviteterna inom den, bland annat då det fanns relativt få indikationer på att platsen brukats i mer omfattande grad under andra perioder (figur 50 och 51). Vid Hyllie (105) var situationen den omvända. Här fanns omfattande lämningar från tidgneolitikum–äldre/yngre järnålder som gjorde flintmaterialet, med visst undantag för den brända flintan, mer svårtolkat i relation till palissaden. Ytmässigt omfattande matjordsarkeologiska insatser – genom rutgrävning – har också genomförts vid exempelvis Almhov (53) och Hotelltomten (61)/Hyllie station (62). Även här var de föremål som var möjliga att koppla till perioden få. Det innebär inte att sådana inte finns i materialet utan enbart att de inte går att sortera ut bland fynden som helhet. De omfattande aktiviteterna och lämningarna från tusentals år av närvaro som kännetecknar dessa platser, liksom många andra i Malmöområdet, gör det därmed generellt svårt att närma sig en period som mellanneolitikum B i mer detalj. Exemplet Bunkeflostrand (104) visar ändå att det är möjligt när omständigheterna tillåter. Elinelund 2B (58) kan också nämnas som exempel här. Trots att den matjordsarkeologiska undersökningen inte täckte in hela hus-/hägnadsområdet (figur 20 samt Sarnäs 2008:47ff) kunde det anas att antalet avslag avtar in mot detta område, vilket tolkades som ett möjligt resultat av att denna yta hölls fri från avfall. Även här innebär äldre neolitiska aktiviteter att viss osäkerhet kring flintans datering och därmed relation till husen och hägnaden råder.

Den synbara avsaknaden av boplatser från mellanneolitikum B/stridsyxekultur kan ses i ljuset av den i vissa faser rikligt representerade trattbägarkulturen, i Malmöområdet tydligt närvarande genom gropar och kulturlager med karakteristisk keramik (Hadevik 2009). Grävandet av gropar, eller snarare deponerandet av den keramik som gör att vi lätt känner igen dem, har som till exempel Andersson påpekar att göra med kulturella normer inom samhället (Andersson 2003:180ff), snarare än med en enkel avspegling av bofasthet. Det stora antalet gropar med rikligt fyndinnehåll från vissa faser av trattbägarkulturen bildar norm för hur vi anser att en (bofast) neolitisk kultur bör manifestera sig och avvikelser måste därmed förklaras. Gropproblematiken är relevant även för senneolitikum, men här kommer de rikligt förekommande husen till vår hjälp när vi skall tolka bosättningsstrategin. Den relativa avsaknaden av anläggningar och fynd från mellanneolitikum B kan kopplas till kulturella normer, det vill säga man har under perioden inte deponerat för oss kulturellt och kronologiskt igenkännbara fynd i olika typer av grävda anläggningar

i tillnärmelsevis samma omfattning som under tidigare delar av neolitikum. Det kan inte omedelbart tolkas som ett utslag av ett rörligare bosättningsmönster. Vi kan inte omedelbart tolka enstaka anläggningar eller enstaka dateringar som spår efter enstaka eller korta uppehåll. En brunn kan till exempel ses som ett tydligt tecken på en längre närvaro på en plats, en närvaro som kan betecknas som ett resultat av bofasthet. Till viss del handlar den relativa avsaknaden av fynd och anläggningar från *perioden* också om att mindre material från sen trattbägarkultur översätts till senare delen av mellanneolitikum A, vilket inte alltid är riktigt. Att identifiera mellanneolitikum B handlar om att identifiera trattbägarkultur likväl som stridsyxekultur (se avsnittet *Kronologi och kontinuitet*).

Bönder, jägare och fiskare

> I Malmöområdet är det utifrån det rådande källäget omöjligt att avgöra huruvida den neolitiska befolkningen kan kategoriseras som jägar-samlare eller bönder. Anledningen till detta är att underlaget är ringa, men även för att materialet endast visar på en del av den dåvarande befolkningens mattillgång (Rostoványi 2007:29).

Citatet avspeglar en situation som bygger på resultaten från projektet Öresundsförbindelsen. Det källmaterial som mer direkt avspeglar ekonomi – djurben, makrofossilt material och pollen var ringa. Citatet berör också den ständigt närvarande källkritiska aspekten med avsaknaden av representativa källmaterial. Den situation som avspeglas kan sägas bestå även genom det tillskott av i vissa fall betydande källmaterial som skett efter projektet Öresundsförbindelsen. Representativiteten fortsätter därmed att vara ett problem. Men vi kan heller inte förvänta oss att hitta de stora material som avslöjar en generell försörjningsstrategi. Det kan inte ens ses som möjligt att belägga en generell försörjningsstrategi för *enskilda* enheter annat än i mycket gynnsamma fall. De material vi har att tillgå ger genom de sammanhang de ingår i ofta inte mer än ögonblicksbilder. Dessa är resultatet av urval som gjorts vid enstaka tillfällen, kanske knutna till mer sällan återkommande aktiviteter. Å andra sidan är varje sådant tillfälle, varje enskilt fyndsammanhang, ett resultat av människors handlingar och därmed är de i en bemärkelse också representativa. Detta trots att vi inte kan jämföra alla enskildheter med en övergripande (ideal) helhet.

De generella drag för mellanneolitikum B och stridsyxekultur som trots det urskiljs utifrån djurbensmaterial eller makrofossilt material görs också utifrån enskilda lokaler. Resultatet av enskilda aktiviteter av olika slag formas till en helhet som betraktad som generell bild sedan i stort sett inte passar in helt på någon enskild plats (jfr diskussion kring ett lokalt kontra regionalt perspektiv i avsnittet *Grunder för ett*

lokalt perspektiv). Att ur ett ekonomiskt perspektiv karakterisera människorna som antingen jägare-samlare eller bönder är därmed inte möjligt på ett generellt plan (citatet ovan avspeglar även sociala dimensioner på kategoriseringen och på matkultur, se Rostoványi 2007:84ff). Bevisen – både i form av ekofakter och artefakter – talar om en blandekonomi där proportionerna kan ha skiftat mellan och inom olika enheter. Man har varit både bönder, jägare och fiskare. Det visas genom källmaterialet från mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum i Malmöområdet.

Odlingsindikationer i form av sädeskorn är fåtaliga från skånsk stridsyxekultur (se t.ex. Regnell & Sjögren 2006 för resultat från västra Skåne). De belägg som finns i form av avtryck i keramik tyder på att korn odlades, och möjligen kan naket korn urskiljas som dominerande (Welinder 1998:100; Regnell & Sjögren 2006:134). De identifierade arterna från Malmöområdet vilka kan kopplas till mellanneolitikum B och stridsyxekultur är naket korn, skalkorn, emmer-/speltvete och knylhavre. Proportionerna mellan arterna eller en eventuell kronologisk skillnad inom perioden kan inte tydligt beläggas genom materialet. En stor del av säden kan knytas till husen eller till anläggningar från platser som kan kopplas till gårdar. Det finns således med nuvarande underlag ett nära samband mellan gårdar och sädesförekomst. Husen har här fungerat som plats för matlagning och förvaring. Under senare delen av mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum tycks också specifika byggnader för förvaring byggas på en del platser (se avsnittet *Husen*). Malstensfragment vilka indikerar beredning av växter (odlade eller vilda) är ovanliga, men ett möjligt sådant fanns i brunnen på Lockarp 7E (82) och i en av gravarna på Kastanjegården (69). I gropen A656 på Hyllie (105) påträffades en stor underliggare.

Hur odlingen kring gårdarna bedrivits har vi få konkreta spår efter. Den generella bilden för mellanneolitikum pekar på ett åkerbruk som kännetecknas av relativt kortvarigt uppodlade åkerytor och gårdslägen (se avsnittet *Landskapet – topografi och miljö*). Det finns däremot, som Welinder anför, inget skäl att tro att årder dragna av oxspann inte varit i bruk vid den här tiden (Welinder 1998:186), och det är tänkbart att någon form av aktiv gödsling praktiserats under neolitisk tid. Det kan i så fall ha medgett ett längre utnyttjande av åkerytor, det vill säga de kan i vissa fall ha varit permanenta (Lagerås & Regnell 1999:265; Regnell & Sjögren 2006:136ff). Några konkreta bevis för detta finns inte från Malmöområdet där gödselbrukets utveckling relateras till bronsålder (Gustafsson 1995:23). Det som talar för ett längre utnyttjande av åkerytor är den tendens till gårdskontinuitet som kan ses från senare delen av mellanneolitikum B och framåt på flera platser i Malmöområdet, något som diskuteras närmare i avsnittet *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum*. De fåtaliga pollenanalyser som finns från Malmöområdet visar på

betes- och åkerlandskap i närområdena kring provtagningspunkterna (Ängdala 1987 (86) och Lockarp 7E (82)). Bunkeflostrand (104) utgör ett undantag från denna bild eftersom pollenanalyserna inte påvisat odlingsytor i närområdet (Gustafsson 2007). Det kan inte uteslutas att odlingsytor ändå funnits här, men att de då legat tydligt avskiljda från områden med gropar, något som hindrat pollenspridning. Lockarp 7E (82) är särskilt intressant eftersom det visar på situationen under yngre delen av mellanneolitikum B–äldre delen av senneolitikum kring de identifierade husen (figur 31). Det är ett exempel på att odling troligen bedrivits i nära anslutning till dem.

Källäget för djurben är magert för mellanneolitikum B och stridsyxekultur i Sydskandinavien. Det är traditionellt främst djurben i gravar som gett inblick i den ekonomiska inriktningen inom stridsyxekultur. Förutom ben från vilda arter är det får/get, gris och nöt som belagts (Welinder 1998:101). Djurbenen i stridsyxekulturens gravar i Malmöområdet faller väl in i denna bild då det endast identifierats vilda arter som vildsvin, hjort och möjligen svan (Kv. Bronsyxan (91), Fredriksberg (99), Tygelsjö (102) och Västra Klagstorp (103)). Inom projektet Öresundsförbindelsen (Nilsson 2006:54f) konstaterades det att boskapsskötsel och svinhållning dominerade under mellanneolitikum med boskapsskötseln som den viktigaste delen. Mot övergången till senneolitikum anses boskapen ha gått tillbaka något till fördel för fårskötsel. Svinhållningen minskade betydligt på grund av reducerade skogsmarker. Vilda arter var sparsamt förekommande i benmaterialen.

Det finns mindre mängder djurben från ett fåtal platser med dateringar till mellanneolitikum B och tidigare delen av senneolitikum i Malmöområdet – Hindbygården (18), Svågertorps industriområde F (55), Hotelltomten (61), Hyllie station (62), Hindby mosse (68), Lockarp 7B (73) och Bunkeflo (106). Från Elinelund 2A (77) kommer ett mer omfattande djurbensmaterial som tydligt kopplats till en boplats. Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105) är de platser som bidragit med ett i sammanhanget stort djurbensmaterial med en bred variation avseende arter. Djurhållning, jakt och fiske fanns representerat i de undersökta groparna. Artlistorna från Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105) kan på ett övergripande plan sägas visa på en variation och bredd i resursutnyttjandet under mellanneolitikum B i Malmöområdet (tabell 15 och 17). Här går det förvisso att argumentera för att detta är speciella platser som inte skall knytas till det som betraktas som vardagliga aktiviteter, men det i sig innebär inte per automatik att de är icke-representativa i förhållande till den (ideala) helhet som diskuterades ovan. Snarast skall de kanske ses som de mest representativa platserna? Den högre andel vilt som tycks kännetecknа Bunkeflostrand (104) i förhållande till den generella bilden av mellanneolitikum B i Sydskandinavien kanske bättre avspeglar bredden och förhållandet i försörjningsstrategin? Dateringarna från

Bunkeflostrand (104) antyder också en relativ stabilitet i näringsstrategi under lång tid. Det visar på en kontinuitet i ekonomisk strategi inom ramen för en föränderlig social situation (se platsbeskrivningen samt avsnittet *Gamla platser, nya relationer*).

Analyser av den stabila isotopen $\delta\,^{13}C$ från människoben tyder inte på att marin föda varit av större betydelse under mellanneolitikum B i Malmöområdet (Magnell 2007). Individerna från Svågertorps industriområde S (56), Kastanjegården (69) och Dösemarken (79) verkar ha levt på i huvudsak terrestrisk föda, vilket möjligen avspeglar en generell bild för senare delen av mellanneolitikum B och stridsyxekultur i Malmöområdet. Det antyder i så fall att havsfisket och säljakten kan ha varit av mer underordnad ekonomisk betydelse. Även om fisket (och kanske jakten) varit av underordnad ekonomisk betydelse kan det ha representerat en omfattande insats i form av tid och kraft (se Whittle 2003:90). Benen från Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105) visar tydligt på att havet utnyttjats som resurs. Platser som till exempel Pildammsparken (1) eller Sibbarp (22) där man påträffat fiskekrokar av ben har fungerat som utgångsplatser för fiske och säljakt. Bunkeflostrand (104) visar tydligt på detta, även om det förarbete till en fiskekrok som påträffades här daterats till tidigare delen av senneolitikum. Spånpilspetsar förekommer också i tämligen hög utsträckning på de kustbundna platserna, även om de inte enbart är knutna till denna miljö.

Hur boskapsskötseln i Malmöområdet varit organiserad ger de enskilda benmaterialen inga klara besked om. Har den bedrivits inom ett system liknande det som föreslagits för Ystadområdets del under mellanneolitikum A, det vill säga som en mer kollektivt bedriven verksamhet där gårdar i kustområdet samarbetat genom att gemensamt föra upp boskapen till betesområden längre inåt land (se avsnittet *Ystadprojektet*)? Det finns inget i det arkeologiska eller arkeobotaniska materialet som omedelbart tyder på att denna typ av samarbete funnits i Malmöområdet. Möjligen kan den geografiska avgränsning av Malmöområdet som gjorts här spela en roll i jämförelse med Ystadområdet. Betesmarker kan utifrån de fåtaliga pollenanalyserna delvis ha funnits kring och mellan gårdarna (se ovan), åtminstone under en sen del av mellanneolitikum B. Möjligen kan en förekomst av mer permanenta åkrar och gödsling också tyda på att boskap hölls på ett sådant sätt att gödsel kunde samlas in, lämpligen nära gårdarna och åkrarna. Som framgick ovan har permanenta åkrar och gödsling dock inte belagts konkret i Malmöområdet. Det innebär inte att regelrätt stallning inomhus behöver ha förekommit (se Regnell & Sjögren 2006:169). Inhägnaden kring Elinelund 2B (58) (figur 20) kan ha fungerat som en form av stall, kanske under nattetid (Brink 2009). Det utesluter inte att boskapsskötseln till viss del genomförts inom ett system där herdar kan ha befunnit sig borta från gårdarna över dagen eller till och med under längre tid än så. De möjliga lämningarna efter

enklare hyddor eller vindskydd på Fredriksberg (99) och Lunnebjär (31) skall kanske ses som rester efter en sådan verksamhet. Möjligen kan också en plats som Lockarp 7A (72) med en liten byggnad som klart avviker i storlek i jämförelse med övriga hus från perioden höra hit.

Små och stora platser – äldre mellanneolitikum B

Äldre mellanneolitikum B – cirka 2800–2500 BC – är som framgått av den diskussion som förts hittills svårfångat i Malmöområdet. Det beror både på att vi har svårt att identifiera lämningarna i sig och på det faktum att vår traditionella koppling mellan de mellanneolitiska kulturerna och perioderna delvis skymmer förhållandena. Den här generella avsaknaden av material har för andra delar av sydligaste Sverige tolkats som ett utslag av ett rörligt bosättningssystem som närmast kan liknas vid ett nomadiskt levnadssätt för det som uppfattas som de tidiga stridsyxegrupperna, medan de grupper som håller fast vid trattbägarkulturens samhällsystem i grunden har ett bebyggelsemönster som präglas av större bofasthet (se avsnitten *Ystadprojektet* och *Två västskånska dalgångar*). Som diskuterats i avsnittet *Stridsyxekulturen och keramiken* bör vi inte förvänta oss att hitta typologiskt tidig stridsyxekultur i anslutning till dessa platser från äldre mellanneolitikum B, undantaget palissaderna (även om möjlighet finns som framgår av exemplet från Bornholm). Kopplingen mellan trattbägarkultur och mellanneolitikum A har med stor sannolikhet gjort att en del relevanta lämningar förts till denna äldre period. Det vi har är därmed en bild bestående av enstaka detaljer som tillsammans endast ger svagare indikationer om hur bebyggelsen varit organiserad under den tid som de stora palissadanläggningarna användes. Den yngre trattbägarkulturens bebyggelsemönster i sydligaste Sverige och östra Danmark får tjäna som ingång till diskussionen kring äldre mellanneolitikum B i Malmöområdet.

Från mellanneolitikum A III och framåt anser flera forskare att en förändring i bebyggelsemönstret sker på flera håll i Danmark och sydligaste Sverige, bland annat i Malmöområdet. Boplatserna tycks bli större, och inte minst de gamla centralplatserna, Sarupsanläggningarna, brukas nu som boplatser (Skaarup 1985:363ff; Svensson 1986:122f; Damm 1991:52; Andersen 1997:117f, 126; Andersson 2003:225ff; Svensson 2004:195ff; Nielsen 2004:28f). Pär Nordquist menar att tendensen i Danmark med allt större bosättningar under loppet av mellanneolitikum A inte kan urskiljas för Skånes del (Nordquist 2001:270). Han nämner dock Hindby Mosse (68) och området runt denna plats som ett skånskt undantag (Nordquist 2001:154; se även Rudebeck m.fl. 2001:56). När vi når fram i äldre mellanneolitikum B blir bilden generellt något otydligare och mer varierad. I östra Danmark kan endast

ett fåtal mindre platser urskiljas, ofta med kontinuitet från mellanneolitikum A V, vilket indikerar en övergång mot mindre enheter (Damm 1991:89). På Bornholm syns också en kontinuitet i bebyggelsen, men här med tydliga huskonstruktioner från övergången mellanneolitikum A–mellanneolitikum B (se avsnittet *De östdanska neolitiska palissaderna*). Hur stämmer då denna bild för Malmöområdets del?

Den senare delen av mellanneolitikum A har för Malmöområdets del inte blivit föremål för mer omfattande och ingående studier kring kronologi eller bebyggelsemönster. Perioden har dock behandlats inom ramen för övergripande studier kring neolitikum utifrån resultaten från projektet Öresundsförbindelsen (Björhem & Magnusson Staaf 2006; Rostoványi 2007; se även Sandén 2008). Hindby mosse (68) har traditionellt setts som en nyckellokal för att förstå hur bebyggelsen förändrats i Malmöområdet under mellanneolitikum A III (Svensson 1986; 2004). Platsen dateras i huvudsak till mellanneolitikum A III, men som framgår av beskrivningen av den finns det även yngre inslag, både i form av fynd och av ^{14}C-dateringar av exempelvis människoben. Svensson har tolkat Hindby mosse (68) som resultatet av en förändring i bebyggelsestrukturen där flera mindre enheter i form av släktskapsbaserade grupper har flyttat samman och bildat en större enhet (Svensson 1986:122f; 2004:197ff). Tolkningen finner enligt Svensson stöd i avsaknaden av kringliggande samtida boplatser. Svensson diskuterade platsen som en möjlig Sarupsplats, men avsaknaden av systemgravar och palissader i kombination med de omfattande kulturlagren anses tala för att det inte är en Sarupsanläggning (Svensson 1986:121f; 2004:202f). Platsens topografiska läge ute på ett näs kan ändå jämföras med exempelvis Sarupsplatsen (se figur i Svensson 2004:198). Undersökningsområdet är också begränsat vilket gör att systemgravar och palissader kan ha funnits. Hindby mosse (68) kan utifrån de aktiviteter som belagts kanske ändå närmast jämföras med och relateras till platser av Sarupstyp, men också till de yngre palissaderna. Människoben och flinthantverk i form av förarbete till flintyxor och flintmejslar och en stor andel bränd flinta, bland annat yxfragment, är attribut som kännetecknar båda typerna av centralplatser även om de närmare kronologiska relationerna inom Hindby mosse (68) inte kan redas ut i detalj i nuläget. Hindby mosse (68) framstår därmed som en speciell plats med en betydelse för människor i området under lång tid från mellanneolitikum A III och framåt (jfr Malmer 2002:48).

Resultaten från projektet Öresundsförbindelsen tyder generellt på att antalet boplatser blir färre under senare delen av mellanneolitikum A och på att de även till stor del är mindre omfattande, men också på att de koncentreras inom vissa områden (Rostoványi 2007:56ff, 129f; se även Hadevik 2009 samt Brink & Hydén 2006:120f för ett konkret exempel på en mindre enhet med hus och kulturlager innehållande

flintavslag från en möjlig slagplats). Björhem och Magnusson Staaf har diskuterat trattbägarkulturens bebyggelsemönster i Malmöområdet som helhet (2006:119ff). Trattbägarkulturens platser har tolkats utifrån aspekter som fokuserar på speciella funktioner i ett landskap med stor rörlighet på det lokala planet, och där avsaknaden av hus utgör en av grunderna för tolkningen. Långhusen anses hypotetiskt ha varit koncentrerade till zoner längs de större vattendragen, framför allt Sege å, men dessa ånära områden har endast undersökts i begränsad omfattning vilket gör att vi inte identifierat husen i Malmöområdet i någon större omfattning (Björhem & Magnusson Staaf 2006:120). De platser som finns i området som helhet tolkas som resultatet av en ”… stor och varierad mängd av stationer i landskapet där man utfört olika projekt” (Björhem & Magnusson Staaf 2006:123; jfr Thomas 1999:10 för ett exempel där detta perspektiv framförs utifrån brittiskt material). Begreppet boplats ses därmed också som problematiskt då det kan ge felaktiga associationer till bofasthet, när det istället tycks ha rört sig om en omfattande lokal rörlighet där människor rört sig mellan olika kollektivt tillgängliga platser i landskapet. Det kan ändå konstateras att neolitiska huslämningar finns belagda från Malmöområdet som helhet, och inte enbart på ytor invid de större vattendragen (Hadevik 2009). De var en del av det landskap av ”stationer” som beskrevs ovan. De bör också ses som tecken på bofasthet, det vill säga de har använts sammanhängande under flera år. Det hindrar inte att andra platser med särskilda funktioner och betydelser kan ha använts regelbundet. Björhem och Magnusson Staaf anser att större förändringar i relationen till landskapet sker under yngre trattbägarkultur (Björhem & Magnusson Staaf 2006:127ff). Fyndmaterialen och fyndplatserna är mycket sparsamt förekommande och de omfattande depositioner som kännetecknat den äldre trattbägarkulturen har upphört. Den bilden kan sägas vara i enlighet med diskussionen som fördes tidigare kring svårigheten att identifiera äldre mellanneolitikum B i Malmöområdet, och att detta bör ses i relation till den yngre trattbägarkulturens förändrade depositionsmönster. Helhetskarakteristiken av den äldre trattbägarkulturens bebyggelsemönster kan ändå hjälpa oss att förstå de sparsamma materialen från äldre mellanneolitikum B. Det finns alltså anledning att nyansera den bild av förändring i bebyggelsen under den *sena* trattbägarkulturen som Björhem och Magnusson Staaf föreslagit. Det framstår snarast som att trattbägarkulturens bebyggelsemönster med olika typer av platser, eller ”stationer”, har en kontinuitet som sträcker sig in i äldre mellanneolitikum B i Malmöområdet även om behovet av, eller sättet att manifestera dessa platser tycks ha förändrats.

Från äldre mellanneolitikum B finns enstaka och ensamliggande huslämningar. Husen låg generellt ensamma i bemärkelsen att det inte fanns samtida aktivitetsspår

av annat slag i deras omedelbara närhet. Det går heller inte att belägga mer än en huslämning på varje enskild plats. Dateringarna är i regel också svårbedömda och ibland utmanade av yngre dateringar, vilket gör att husen från framför allt Elinelund 2B (58) och Vintrie IP (66) är tveksamma som exempel på byggnader från äldre mellanneolitikum B. Dateringarna kan i sig ändå indikera boplatsverksamhet under perioden. Är de till synes ensamliggande husen ett utslag av ett mer rörligt bebyggelsesystem där gårdar flyttat regelbundet inom ett större område? Att tolka husen (och gårdarna) som mindre platsbundna i den här bemärkelsen kan förvisso vara ett utslag av bristande bevaringsförhållanden. Det är i ett forskningshistoriskt perspektiv en inte ovanlig tolkning att bristande underlag i form av till exempel huslämningar ses som ett tecken på en rörlig bosättningsstruktur med enkla och ensamliggande byggnader. En situation liknande den för äldre mellanneolitikum B har exempelvis tidigare gällt senneolitikum och bronsålder, perioder där vi nu har helt andra bilder av bebyggelsens omfattning och variation (Artursson 2005a:85ff). Kanske skall husen från Svågertorps industriområde S (56), D (59) och U (64) ses som spåren efter en kringflyttande gård inom ett större område? I den omedelbara närheten av husen fanns lämningar som kan föras till främst trattbägarkultur. Det rör sig till stor del om material som är äldre än husen, företrädesvis funnet i lager. Vid den senare platsen har lagerbildningarna ändå tolkats som delvis samtida med husen även om några konkreta fyndmaterial som kan relateras till mellanneolitikum B inte identifierats. Troligen döljer sig material samtida med husen i dessa lager i större utsträckning än vad det typologiskt daterbara materialet avslöjar (se avsnittet *Trattbägarkulturen och keramiken – och något om gropkeramisk kultur*). Platserna med hus bör kanske ses i relation till enstaka gropar eller lager på relativt stort avstånd från själva huset, vilket indikerar att förhållandevis stora ytor tagits i anspråk. Ytorna kan också ha delats med andra ”hus”.

Husen från Svågertorps industriområde får representera en möjlig bild av bebyggelsen i Malmöområdet under äldre mellanneolitikum B. Om det representerar hela undersökningsområdet som det avgränsats här är oklart, men den generella bilden av husförekomsten under neolitikum visar som konstaterades ovan att de funnits över stora delar av Malmöområdet. Platserna med hus kan dessutom kompletteras med de indikationer som finns i form av enstaka anläggningar, lager och ^{14}C-dateringar (se avsnitten *Husen* samt *Brunnar, gropar, lager, sädeskorn*).

Det finns även platser där vi ser tecken på särskilda aktiviteter. Längs Öresundskusten finns platser som tyder på råvaruutvinning och på fiske och säljakt i Öresund. Pildammsparken (1), Sibbarp (22) och Bunkeflostrand (104) är de tydligaste exemplen på sådana platser. Valdemarsro östra (52) med en brunn daterad till äldre mellanneoliti-

kum B kanske kan ses som exempel på en kustnära plats kopplad till ett säsongsmässigt fiske liknande det som föreslagits för Bunkeflostrand (104)? Fisket från Bunkeflostrand (104) har tolkats som en säsongsaktivitet utförd av människor från ett större kringliggande område, och inte som en aktivitet kopplad till en särskild befolknings- eller kulturgrupp med fiske som huvudsyssla (Magnell 2007; jfr också Björhem & Magnusson Staaf 2006:123 där fiske nämns som en möjlig syssla utförd som ett kollektivt projekt i trattbägarkulturens landskap). Det välkända Ängdalaområdet längre inåt land kan också ha utnyttjats för flintbrytning under den här tiden (se Ängdala 1983 (85)).

Det finns i övrigt ett relativt stort antal platser med indikationer på aktiviteter. Den närmare dateringen av dem är inte helt klar. Enstaka fynd av spånpilspetsar och cylindriska spånblock har påträffats inom flera platser i området, både längs kusten och längre inåt land. Förarbeten till spånpilspetsar har till exempel påträffats vid Svågertorps industriområde K (60). Det är alltså inom det område där huslämningarna som nämndes ovan också låg. Fynd av olika typer av flintyxor kan också avspegla bebyggelsens utbredning under perioden (figur 12). Här gör problemet med att datera dessa föremål mer exakt att de är svåra att omedelbart relatera till tidsavsnittet. Närmare rumslig relation mellan yxfynd och konkreta bebyggelsespår i form av huslämningar finns inom Svågertorps industriområde. En tjocknackig flintyxa av B-typ hittades här (Svågertorp (16)). Denna närhet till husen inom området kan dock inte omedelbart ses som ett tecken på samtidighet eller på att enstaka fynd av tjocknackiga yxor *enbart* skall kopplas till bebyggelse från äldre mellanneolitikum B (se avsnittet *Yxorna*). Den övergripande utbredningen av flintyxor i Malmöområdet är dock i överenstämmelse med den generella bilden av en rumsligt vitt fördelad bebyggelse under perioden (figur 12).

De stora platserna – palissaderna – var en del av ett landskapsrum som även innehöll de små platserna. Exempelvis låg husen från Svågertorps industriområde nära Hyllie (105) och några av dem kan mycket väl ha varit samtida med palissaden. De stora palissaderna innehöll inga boplatsspår som tyder på boende året runt. Som nämndes ovan är Bunkeflostrand (104) den palissad som har de tydligaste spåren efter längre sammanhållna vistelser under delar av året. Andersen ser under sen trattbägarkultur (mellanneolitikum A V) ett bebyggelsemönster med båda stora och små platser där de små platserna ses som ”specialiserade” (Andersen 1997:130). Mönstret med stora och små platser kan urskiljas i Malmöområdet under äldre mellanneolitikum B. I linje med Björhem och Magnusson Staaf kan det förstås som en helhet med olika funktioner, där de små inte har varit mer eller mindre ”specialiserade” än de stora. Platserna formade ett landskap med olika betydelser och funktioner tillgängliga för människorna inom ett större område. Det är inte klart hur detta

större område skall relateras till Malmöområdet som helhet som det avgränsats här. Palissaderna har föreslagits spegla en indelning i regioner (Thörn 2007:88), men det kan inte ses som den enda möjliga tolkningen, något vi återkommer till i *Del III*.

I Malmöområdet kan äldre mellanneolitikum B i bebyggelsemässigt hänseende således relateras till senare delen av mellanneolitikum A och den yngre trattbägarkulturens bebyggelsemönster. Husen var en del av detta landskap, liksom de stora palissaderna. Gravar från den här tiden lyser med sin frånvaro. Kanske har de äldre megalitgravarna varit fasta punkter som använts för ritualer och begravningar, något som vi förutom de mindre inslagen i långdösen vid Hindby har få spår efter i Malmöområdet. Små och stora platser skall ses som en helhet där de ingått i ett gemensamt landskapsrum med ett varierat mönster av olika funktioner och relationer. Att karakterisera platserna som små eller stora är enbart en iakttagelse som utgår från den enskilda undersökningsytans innehåll. Den tar inte hänsyn till de vidare rumsliga och betydelsebärande relationer enskilda lämningar ingått i, eller omfattningen i tid och kraft som de kan vara ett resultat av. En ensam huslämning eller en enstaka grop upptar en liten yta rent fysiskt, men kan representera en rumsligt omfattande enhet där mycket tid spenderats och mycket arbete lagts ned. Det är alltså inte omedelbart tydligt att man under sen trattbägarkultur generellt flyttat samman och bott i större grupper i Malmöområdet. Det människorna efterlämnat på de stora platserna kan tolkas som ett resultat av enskilda eller mer regelbundet återkommande händelser som därmed resulterat i större depositioner. Har det varit regelbundet återkommande aktiviteter har det inneburit en successiv ökning av kulturlager och fyndmaterial. Några av de lokaler som förknippas med senare delen av mellanneolitikum A, bland annat Lockarp 7B (73) har tolkats som platser för större fester utifrån sitt rika och varierade fyndmaterial (Rostoványi 2007:89f). Ytterligare en sådan plats har undersökts i Hyllie där ett stort material bestående av flinta, keramik och djurben analyserats närmare (Sandén 2008:19ff; se även Högberg 2008:66f samt Nilsson 2008:79ff). Keramiken från platsen tyder på omfattande matlagningsverksamhet och flintanalysen pekar på att man skurit kött med spånliknande avslag. Benmaterialet utgörs i stor utsträckning av kraniedelar och nedre extremiteter från tamdjur. Materialet dateras till mellanneolitikum A III och representerar ett kort tidsavsnitt, det vill säga det har avsatts eller deponerats vid ett eller ett fåtal tillfällen. Platsen har tolkats som en festplats där festandet stärkt och befäst banden mellan olika lokala grupper.

Under äldre mellanneolitikum B är det de stora palissaderna som utgör samlingsplatserna framför andra. Möjligen skall Hindby mosse (68) också betraktas som en samlingsplats – men med äldre anor än palissaderna – som fortsatt att an-

vändas under åtminstone äldre mellanneolitikum B. De stora palissadplatserna från äldre mellanneolitikum B kan därmed på ett plan jämföras med de stora platserna från senare delen av mellanneolitikum A i bemärkelsen att de var platser för kollektiva behov och uttryck. När vi når fram till den senare delen av mellanneolitikum B ser vi däremot att detta förändrats och ett delvis annat bebyggelsemönster kan urskiljas.

Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum

Där det äldre mellanneolitikum B för närvarande är svårfångat i det arkeologiska materialet framstår situationen för yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum – cirka 2500–2200 BC – som bättre (den senare gränsen får ses som högst ungefärlig då daterade kontexter är mycket få i Malmöområdet). De stora palissaderna byggs och används inte längre, och spåren efter dem är troligen till stor del borta. *Platserna* används däremot fortfarande. De är däremot delar i ett annat sammanhang än tidigare. Det vi ser under den här tiden och i äldre senneolitikum är ett landskap som domineras av gårdar som bebotts av bland annat de människor som begravts i det vi benämner stridsyxegravar. I den bemärkelsen har stridsyxekulturens boplatser delvis gömt sig på de senneolitiska boplatserna och i senneolitikum som period (se inledningen till avsnittet *Boplatser och bebyggelse*). Benämningen gård används här i den betydelse som beskrevs i avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd*. Den här gårdsdefinitionen har tydligt fokus på huset som en komponent i gården, vilket även är fallet i det här avsnittet.

I ett sydskandinaviskt perspektiv finns det enstaka exempel som tyder på att bebyggelsen under yngre mellanneolitikum B kännetecknas av spridda gårdsenheter med en i vissa fall antydan till nära relation till gravar. Hus har som diskuterats belagts från den här perioden och bebyggelsen ses som mer stabil (se avsnitten *Husen* samt *Ystadprojektet* och *Två västskånska dalgångar* där man urskiljt en övergång från ett rörligt till ett bofast bebyggelsesystem). Den här delen av mellanneolitikum B anses således vara mer i överenstämmelse med Malmers slutsats om att stridsyxekulturen är en bofast, jordbrukande kultur. Källmaterialet är dock av högst varierat slag i östra Danmark och sydligaste Sverige. På de danska öarna saknas i stort boplatser från yngre mellanneolitikum B, och begravningarna sker i huvudsak i megalitgravar (Damm 1991:114ff; Ebbesen 2006:97ff, 147). Boplatserna verkar ha varit små och de indikationer på hus som finns tyder på hus med försänkt golvdel av den typ som finns från senneolitisk tid (Damm 1991:121). På Bornholm har mer indirekta bevis setts som ett utslag av en tät bebyggelse kopplad till stridsyxekultur. En tät och jämnt spridd bebyggelse har urskiljts utifrån lösfynd och depåfynd. Det är framför

allt spridningen av stridsyxor och facetterade slipstenar som visar på detta (Nielsen 1989:94, 96 figur 7). I sydligaste Sverige var länge Kabusaboplatsen med ett hus med omkringliggande tecken på aktiviteter i form av gropar och flintslagning det tydligaste tecknet på en mindre gårdsenhet (Larsson, L. 1992). Vid Dösjebro undersöktes ett neolitiskt gravfält med gravar från bland annat stridsyxekultur samt huslämningar – i ett fall med en möjlig relaterad yxtillverkningsplats – från äldre senneolitikum. Möjligen döljer sig senneolitiska gravar bland de anläggningar som inte kunnat dateras närmare (se Andersson 2003:144ff samt Lagergren 2008:119ff). De radiometriska dateringarna från husen är generellt något yngre än dateringarna från de gravar som kunnat dateras. Dösjebro låter ändå ana ett rumsligt och kronologiskt nära förhållande mellan hus och gravar under yngre mellanneolitikum B och äldsta senneolitikum (se Runcis 2008:150). Ett annat exempel på närheten mellan hus och grav kan hämtas från Herrestorp vid Vellinge i sydvästligaste Skåne (Biwall m.fl. 1997:271f). Två hus, varav det äldsta med bland annat en datering till yngre mellanneolitikum B–äldre senneolitikum, undersöktes här. Husen kopplades här samman med en närliggande grav från stridsyxekulturens period 5 eller 6 med en ^{14}C-datering som placerar den i äldre senneolitikum. Ytterligare dateringar från huset, liksom husets längd på ca 35 m, antyder en datering till en något senare del av senneolitikum. Det är dock inte otänkbart att platsen skall förstås ur ett perspektiv liknande exempelvis Elinelund 2B (58) där den senneolitiska bebyggelsen har ett ursprung i mellanneolitikum B. Ett liknande förhållande mellan hus och grav har urskiljts i sydöstra Skåne (Söderberg & Hellerström 2002:24ff, 109; Söderberg & Hellerström 2003:30). Vid Järrestad undersöktes en grav som utifrån föremålen daterades till stridsyxekulturens senare del. Graven innehöll bland annat sex lerkärl, tre tjockbladiga (tjocknackiga) flintyxor, en tunnbladig flintyxa och en håleggad mejsel. Omkring tio meter norr om graven undersöktes ett tvåskeppigt hus med gavelränna som ^{14}C-daterades till yngre mellanneolitikum B–äldre senneolitikum.

Det finns ett antal platser i Malmöområdet som ansluter till och förtydligar den bild av en rumsligt nära relation mellan hus, anläggningar och gravar under yngre mellanneolitikum B och äldsta senneolitikum som exemplen ovan antytt. Lockarp 7E (82) kan tillsammans med gravfältet vid Lindängelund (96) urskiljas som ett exempel på en gårdsmiljö av det här slaget (figur 15 och 34). Två hus, vilka kan representera efterföljande husgenerationer, kan här kopplas samman med brunnar samt ett gravfält. Gravfältet låg omkring 200 m från husen och avståndet från husen till brunnarna var i det närmaste lika långt (se figur 31 för relationen mellan hus och brunnar). Lockarp 7E (82) visar tillsammans med Lindängelund (96) därmed på en rumsligt relativt omfattande enhet, vilket inte kan anses som exceptionellt. Snarast

framstår det som att intrycket av att enheten upptar en stor yta delvis är ett resultat av att det är få lämningar som binder samman denna enhet. Stora ytor där spår inte identifierats gör att denna rumsliga koppling kan kännas mer osäker än då boplatsytorna binds samman med ett större antal anläggningar eller konstruktioner. Pollenanalys från brunnarna har dessutom visat på åkrar och betesmark i närområdet. De arkeologiskt tomma områdena mellan husen, brunnarna och gravarna kan därmed ha varit ytor med bland annat utrymmen för boskap och odlingslotter.

Ytterligare exempel finns på liknande gårdsmiljöer där olika typer av lämningar är närvarande: Almhov (53), Elinelund 2A (77), Dösemarken (79), Hyllie station (62) och Hyllie 4:2 & 4:3 (67), Norra Hyllievång (80), Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105). På Almhov kan det äldsta huset, hus 26, i den sekvens med hus som fortsätter genom senneolitikum och in i äldre bronsålder tolkas som tillhörande stridsyxekultur (figur 76, se även figur 79 i avsnittet *Grav och gård* i *Del III*). Gravar har inte anlagts här, men hypotetiskt kan de äldre monumentala gravarna inom området, långhögar och dösar, ha använts för begravningar (Brink 2009). Rumslig närhet mellan stridsyxegravar och megalitgravar kan för övrigt ses, eller anas, på flera platser i Malmöområdet – Svågertorps industriområde S (56), Dösemarken (79), Kv. Bronsyxan (91) och Hindbydösen (90) samt möjligen Bageritomten (95). Norr om Almhov (53) ligger Dösemarken (79). Här har både hus och en stridsyxegrav undersökts. Området har endast blivit föremål för en arkeologisk förundersökning, vilket gör att de närmare förhållandena och dateringarna inte är klargjorda. Området får ses som väsentligt för en djupare undersökning av relationen mellan gård och grav under den här aktuella perioden. Norra Hyllievång (80), den tidiga fasen på Elinelund 2A (77) och den sena fasen på Bunkeflostrand (104) visar på miljöer som kan liknas vid Lockarp 7E (82). Inom Norra Hyllievång (80) fanns ett nära rumsligt och kronologiskt samband mellan stridsyxegravarna, en brunn och en stolpkonstruktion. Inom Elinelund 2A (77) har brunnsområdet en nära relation till husen från äldsta senneolitikum. Bunkeflostrand (104) innehöll rumsligt spridda lämningar med både två hus samt en brunn och gropar. Öster om husen påträffades ett stridsyxefragment som ger en indikation om en förstörd grav i området.

Dessa miljöer med enstaka lämningar spridda över ibland relativt stora ytor är enligt mig centrala för att förstå hur stridsyxekulturens gårdar skall uppfattas. Dess karaktär gör att kraven på uppmärksamhet mot tidigare undersökningar i närområdet kring en enskild undersökningsyta ökar då det enstaka undersökningsområdet kanske bara omfattar en del av den helhet vi hypotetiskt kan ha möjlighet att urskilja. Det gör den obligatoriska genomgången av fornlämningsmiljön i en undersökningsplan eller i en rapport till ett viktigt instrument.

De gårdsmiljöer som beskrevs ovan tyder på att platser med enstaka lämningar – gravar, hus, anläggningar och fynd – kan tolkas som rester efter liknande miljöer. En hypotetiskt nära relation mellan bebyggelse och gravar har med försiktighet redan föreslagits för Malmöområdet (Björhem & Magnusson Staaf 2006:131). Det är en hypotes som enligt mig får tydligt stöd i materialet. Enstaka gravar och fynd som kan härröra från gravar, som stridsyxor och facetterade slipstenar, kan tillsammans med bebyggelseindikerande anläggningar representera en tydligt rumsligt spridd bebyggelse i Malmöområdet (jfr med Bornholm ovan). Med detta som utgångspunkt kan enskilda mindre områden visa på en förhållandevis tät bebyggelse. Här exemplifieras detta tydligt med lokalområdet kring Hyllie mosse i den västra delen av Malmöområdet (figur 77). Området uppvisar förutom ett antal lämningsmässigt mer omfattande gårdsmiljöer också ett antal lösfynd av fragment av stridsyxor som indikerar ytterligare gravar och gårdar i området. Platserna kring bland annat Hyllie mosse har dessutom en i flera fall tydlig kontinuitet av gårdar och gravar genom senneolitikum, tydligast representerat på Almhov (53) (Brink 2009).

Malmer har tolkat eggdelar av stridsyxor som ett resultat av offerverksamhet medan nackdelar relaterats till boplatser (se avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd*). Exemplaren från området kring Hyllie mosse är eggdelar liksom fragmentet från Bunkeflostrand (104) (se ovan). Den här distinktionen mellan egg- och nackdelar framstår som mindre tydlig i Malmöområdet. Som indikation på bebyggelsens utbredning kan den inte sägas påverka bilden då det finns indikationer på ett i vissa fall mycket nära rumsligt förhållande mellan gårdsbebyggelse och depå- och enkelfynd på platser med lämningar från yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum, Hyllie station (CT 3) (62), Bunkeflostrand (104) och Hyllie (105) kan nämnas som exempel. Ett generellt rumsligt tätt samband mellan bebyggelse och depå- och enkelfynd under mellanneolitikum B och senneolitikum har konstaterats för Skånes del sedan tidigare (Karsten 1994:179ff; 2005:430) och exemplen från Malmöområdet stödjer denna bild.

Boskapsskötsel, odling, fiske och jakt har genomförts inom ramen för gårdsbebyggelsen (se avsnittet *Bönder, jägare och fiskare*). Gården på Bunkeflostrand (104) kan möjligen ses som ett exempel på att man inom vissa kustnära gårdar kan ha specialiserat sig på fiske, vilket inte utesluter boskapsskötsel och odling, och att det är möjligt att man distribuerat torkad fisk till gårdar längre inåt land (Magnell 2007). Fisket tycks därmed inte längre ha skötts som en kollektiv syssla på samma sätt som under den tid då palissaden var i bruk, även om möjligheten finns att vissa typer av samarbete kring detta funnits mellan gårdar nära kusten. Spår efter andra specifika aktiviteter på gårdarna är mer sparsamma. Det finns till exempel avslagsmaterial

Figur 77 (till höger). Stridsyxekulturens gårdar i området kring Hyllie mosse. Figuren visar en fryst bild av århundradena närmast efter 2500 BC, dvs. samtliga de platser som visas på figuren behöver inte ha varit i bruk samtidigt. Ljusgrå ytor markerar utbredning av ängsmarker grundat på lantmäterikartor från 1700-talet. Digital version efter Erikson 1995 (kompletterad och bearbetad av Lars Persson, Malmö Museer). Ytorna inkluderar utbredningen av både torra hårdvallsängar och olika former av våtare ängsmarker. Utbredningen visar på ett generellt plan på förekomsten av lägre partier i terrängen, vilket inte nödvändigtvis innebär att de varit våtmarker under neolitisk tid.

N
Norra Hyllievång (80)
Dösemarken (79)
Hyllie by (23)
Hyllie (105)
Hyllie station (62) &
Hyllie 4:2 & 4:3 (67)
Elinelund 2A (77)
Elinelund 2B (58)
Almhov (53)
Bunkeflo (5)
Svågertorps
industriområde S (56)
Vintrie IP (66)
Bunkeflostrand (104)
Depå-/enkelfynd (stridsyxa)
Depå-/enkelfynd
Grav
Gård
Megalitgrav
0
500
1000
m

från yx- eller mejseltillverkning på både Elinelund 2A (77) och 2B (58), på den förra platsen funnet på en tydlig slagplats, men dessa aktiviteter kan inte ges en helt säker datering till yngre mellanneolitikum–äldre senneolitikum. Materialen ger ändå en försiktig antydan om att denna typ av aktivitet ägde rum på de enskilda gårdarna.

Några av de platser med tecken på särskilda aktiviteter som togs upp i föregående avsnitt tycks ha spelat en fortsatt viktig roll även under yngre mellanneolitikum B och framåt. Platser som Pildammarna (1) och Sibbarp (22) med sina omfattande fynd av bland annat yxförarbeten fortsätter att brukas. Kanske kan fyndet av ett stridsyxefragment från den senare platsen ses som ett tecken på att en kustnära gård liknande den på Bunkeflostrand (104) anlagts här? Möjligen fortsätter även flintbrytningen vid Ängdala (se Ängdala 1991 (87)).

I föregående avsnitt diskuterades ett hypotetiskt mer rörligt bebyggelsesystem utifrån husen från Svågertorpsområdet. I jämförelse med detta tycks det som att man under yngre mellanneolitikum B byggt hus över flera generationer inom ett betydligt snävare område. Det tyder på en mer tydlig gårdslägeskontinuitet. I vissa fall kan man rent av tala om en direkt *hus*lägeskontinuitet över ett par husgenerationer (jfr Welinder 1998:185f där ett system med större rörlighet förknippas med senare delen av yngre mellanneolitikum; jfr även Malmer 2002:138). Området kring Hyllie mosse nämndes ovan som ett område med en mycket tydlig bebyggelsekontinuitet från yngre mellanneolitikum B och genom senneolitikum (figur 77). Bebyggelsen knuten till yngre mellanneolitikum B kan således ses som början på en tydlig stabilisering i rummet som i Malmöområdet på ett generellt plan kan sägas sträcka sig fram genom senneolitikum, och som inte förändras radikalt förrän under äldre bronsålder (se Björhem & Magnusson Staaf 2006:147ff; Brink 2009).

Kontinuiteten från yngre mellanneolitikum B och in i senneolitikum syns i detalj på flera platser i området. Dels har vi platser som Elinelund 2B (58) och Vintrie IP (66) (inklusive Vintrie 20:1 & 20:59) där kronologiskt delvis svårbedömda lämningar från mellanneolitikum B och senneolitikum undersökts. Här har de som undersökt platserna tolkat de identifierade husen som senneolitiska, men där bebyggelsen inom områdena anses ha sitt ursprung i mellanneolitikum B. Det får ses som rimliga tolkningar utifrån de övriga bevis från Malmöområdet som presenterats här. Möjligen bör Kastanjegården (69) och gravfältet där också lyftas fram. Säkra samtida huslämningar har inte dokumenterats inom området, men kanske kan resterna efter det möjliga huset med försänkt golvdel med ett fynd av bland annat ett handledsskydd ses som ett tecken på gårdskontinuitet inom området. Flera av stridsyxegravarna i Malmöområdet ligger också i mycket nära eller direkt anslutning till senneolitiska gravar. Det gäller Norra Hyllievång (80), Kv. Bronsyxan (91) och

Hindbydösen (90) samt Lindängelund (96). Bageritomten (95) kan också nämnas med försiktighet här. Den här typen av rumsligt, kronologiskt och typmässigt/kulturellt nära förhållande mellan stridsyxegravar och senneolitiska gravar har belagts på flera håll i bland annat sydligaste Sverige (se t.ex. Strömberg 1975:12ff; 1989:81; 1993:153; Malmer 2002:138; Lekberg 2002:236ff, 241; Söderberg & Hellerström 2003:47; Stensköld 2004:137).

Stridsyxekulturens gravar har också ansetts indikera kommunikationsleder (t.ex. Lagergren 2008). De så kallade linjegravfälten har tolkats som belägna utmed stigar eller vägsträckningar som förbinder gården med tidigare gårdsplatser som nu istället används som åker eller betesmark (Malmer 2002:138). Gravarna kan ha varit väl synliga då de kan ha varit markerade ovan mark genom exempelvis någon form av överbyggnad i trä (se t.ex. Larsson, L. 1988; Knutsson 1995:190f; Lagergren 2008:62 samt beskrivningen av graven vid Svågertorps industriområde S (56)). I västra Skåne har stridsyxekulturens gravar föreslagits symbolisera ett rörligare levnadsmönster, där deras placering längs kommunikationslederna markerar rörelse framåt i terrängen (se avsnittet *Två västskånska dalgångar* samt Andersson 2003:277). Den rumsliga stabilitet och i många fall kontinuitet in i senneolitikum som kan urskiljas på flera platser i Malmöområdet antyder en bild som kan ligga nära Malmers uppfattning om förhållandet mellan grav och väg. Det får ändå ses som tveksamt att de generellt *enbart* skulle ligga längs stigar eller vägar från befintliga gårdar till åkrar och betesmarker. Ett nord–sydligt kommunikationsstråk som i förhistorisk tid löpt genom Malmöområdet har utifrån en nära rumslig relation till gravar och gravfält med försiktighet föreslagits kunna ha ett ursprung i yngre delen av senneolitikum–äldre bronsålder (Samuelsson 2001; Rudebeck 2002:184ff). En liknande koppling till stridsyxekulturens gravar kunde däremot inte beläggas. Den bilden har inte förändrats, men den ökade rumsliga stabiliteten för gårdarna antyder att vi kanske redan i yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum har embryot till en etablering av ett delvis mer fast kommunikationsnät i området (jfr Andersson 2003:270; se även Lekberg 2002:248). Det nära rumsliga förhållandet mellan grav och gård, och därmed kommunikationsstråk, kan som diskuterats ovan även ses utanför Malmöområdet. Därmed bör ett nära rumsligt samband mellan gårdar och dåtidens kommunikationsleder, både lokala och mer vidsträckta, ha funnits också utanför detta område.

Boplatser och bebyggelse – en kort sammanfattning och ett avstamp

Mellanneolitikum B omfattar 450 år och som framgått består perioden inte enbart av palissader och stridsyxekulturens gravar (se *Inledning* till *Del II*). Vissa traditioner och handlingar tycks löpa obrutna genom perioden medan andra försvinner eller

tar sin början (figur 72). Bebyggelsemönstret som helhet avspeglas i sin variation tydligast i det mest intensivt arkeologiskt undersökta stråket i Malmö – zonen Inre Ringvägen/Yttre Ringvägen (figur 10, 12, 15, 34). Enkel-/depåfynden, gravarna och bo- och aktivitetsplatserna utanför denna zon indikerar trots dateringsproblemen för vissa av de enskilda kategorierna att det mönster som koncentrationen av lämningar längs den välundersökta zonen visar på skall uppfattas som generellt giltig. Det är ofta små, arkeologiskt undflyende och källkritiskt svåra material som lyfts fram som spår efter det liv som levts. En del lämningar ligger troligen fortfarande gömda i arkiv och magasin genom den arkeologiskt konstruerade kopplingen mellan period och kultur, där trattbägarkultur generellt placeras i mellanneolitikum A och stridsyxekultur i mellanneolitikum B.

I avsnittet *Målsättning, metod och disposition* ställdes frågor angående svårigheten att identifiera boplatser: Har denna svårighet en källkritisk/metodisk orsak, det vill säga arkeologer har inte i tillräcklig utsträckning lärt sig identifiera dem? Eller skall det förstås utifrån en kulturell horisont, det vill säga bosättningsmönstret under den här tiden var inte sådant att det lämnat några tydligare spår möjliga för arkeologer att identifiera? Det svar som kan levereras med utgångspunkt i Malmöområdets lämningar är att det är ett resultat av båda faktorerna. Lämningar från yngre mellanneolitikum finns men är metodiskt relativt svåra att spåra i det arkeologiska materialet och på de enskilda utgrävningsplatserna. Det beror bland annat på att större för oss igenkännbara material inte deponerats i gropar på samma sätt som under äldre perioder. Detta kan inte omedelbart översättas i ett tydligt annorlunda bebyggelsemönster under perioden. ”Avsaknaden” av boplatser kan inte omedelbart tolkas som ett tecken på ett rörligt bosättningsmönster. Argumenten för ett mer rörligt bosättningsmönster har i grunden byggt på avsaknaden av huskonstruktioner och olika typer av grävda anläggningar, en tolkningsgrund som bör ses som felaktig i förhållande till situationen under yngre mellanneolitikum i Malmöområdet (se Barker 1999:276 ”… absence of evidence is not evidence of absence, …”). Det är aktiviteterna och dess implikationer som är centrala i bedömningen av de enstaka anläggningarna och dateringarna. Enstaka till synes isolerade lämningar skapar ofta arkeologiska tolkningar i termer av kortvariga aktiviteter i tid och rum. Olika typer av nedgrävda anläggningar kan dock betraktas som tydliga platsinvesteringar, både i tid och i de aktiviteter de kan vara tecken på.

Att förstå svårigheten med att identifiera boplatser är heller inte en förståelse som kan grundas på en skillnad mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur. För att fördjupa kunskapen om det äldre mellanneolitikum B i Malmöområdet krävs till exempel riktade studier av den yngre trattbägarkulturen och dess kronologiska

relationer. Att förstå hur bebyggelsen formats under mellanneolitikum B handlar om en förståelse som måste utgå från människans relation till sin omgivning och hur närvaro i landskapet manifesteras och därmed i förlängningen de arkeologiska (metodiska) konsekvenserna av detta. Boplatser från mellanneolitikum B *och* stridsyxekultur måste sökas aktivt (se Malmer 2002:149) men inte med utgångspunkt i ett enkelt likhetstecken mellan perioden och kulturen. Malmöområdets platser har visat på svårigheten att finna anläggningar från perioden, men också på att de faktiskt finns. Malmer hade rätt. Lämningarna finns i fullåkerslandskapet och svårigheten att finna dem beror på att det moderna jordbruket gått hårt fram, men också på dåtida aktivitets- och depositionsmönster. Avsaknaden av kulturellt tydliga fynd i anläggningarna gör det utan tvekan svårare att identifiera dem. Det kräver ett systematiskt letande som kan inbegripa relativt omfattande och därmed ibland också relativt kostsamma analyser.

Äldre mellanneolitikum B är en period som präglas av överlapp i den materiella kulturen som ur ett traditionellt kulturhistoriskt synsätt kan tolkas i termer av viss samtidighet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur. Äldre mellanneolitikum B kan även framstå som en period där – med Malmers synsätt – en långlivad trattbägarkultur i området står emot influenserna från stridsyxekulturen under dess tidiga perioder. I nuläget finns det inga helt klara och entydiga bevis för att stridsyxekulturens gravar anläggs i någon del av sydligaste Sverige eller på Bornholm under äldre mellanneolitikum B – cirka 2800–2500 BC. Äldre mellanneolitikum B i Malmöområdet kännetecknas av ett landskap med små och stora platser som tillsammans bildar en helhet av relationer och funktioner. Den relativt höga rörlighet i landskapet som diskuterades för äldre mellanneolitikum B skall inte förstås som ett utslag av täta förflyttningar av boplatser. Istället har olika platser haft olika roller under kortare eller längre sammanhållna perioder, men närvaron av hus tyder på bofasthet i betydelsen att man bott flera år på en plats. Det är ett generellt förhållande som kan följas in i yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum – cirka 2500–2200 BC – men nu är platsbundenheten större. Gårdar belägna på samma plats över flera generationer (människor och hus) har funnits i landskapet i Malmöområdet. Det vi identifierar som stridsyxekulturens jordgravar har anlagts vid dessa gårdar. Gårds- och gravområdena uppvisar i flera fall en tydlig kontinuitet vidare genom senneolitikum. Förhållandet mellan gård och grav, och den nära kontinuiteten med senneolitikum i tid och rum, är en bild som kan urskiljas på flera håll i sydligaste Sverige och kanske också på Bornholm. Undersökningarna i Malmöområdet har dock bidragit med en tydligare och rumsligt mer omfattande helhet än vad som tidigare kunnat ses i området.

De tolkningar av boplatser och bebyggelsemönster som framförts här har baserats på en syn på lämningarnas utsagovärde som högt, något jag anser motiverat för att nå vidare i diskussionen kring det klassiska problemet med avsaknaden av boplatser relaterade till stridsyxekulturen. Kombinationen av stora undersökta ytor (figur 10) och fokus på detaljer har skapat ny och djupare förståelse av förhållandena under yngre mellanneolitikum. De omfattande undersökningar som genomförts i Malmöområdet har bidragit med viktiga pusselbitar som möjliggjort en sådan fördjupad förståelse av perioden. Det är mot denna tid av skiftande relationer vi nu vänder blicken.

Del III: Om sociala relationer under yngre mellanneolitikum

Inledning

I *Del III* dras trådarna från de båda föregående delarna samman i en diskussion om sociala relationer och hur dessa uttryckts, formats och förändrats under yngre mellanneolitikum. I diskussionen förs även rådande kunskap om äldre mellanneolitikum respektive senneolitikum in som viktiga delar. Malmöområdets arkeologiska lämningar och de tolkningar av dem avseende bebyggelsemönster och kronologiska samband som framförts i *Del II* står i centrum för diskussionen i det här kapitlet och utgör också utgångspunkten för utblickar mot andra delar av Sydskandinavien. Det förtjänar att upprepas att syftet inte är att ge en heltäckande tolkning av det sociala systemet i Sydskandinavien som helhet under perioden i fråga. Lokal variation har funnits i sättet att forma och uttrycka sociala relationer i rummet, bland annat genom bruket av materiell kultur. Den lokala variationen innebär inte att man stått främmande inför varandra. Materiell kultur och formandet av omgivningen har beröringspunkter över större områden som varit möjliga att förstå och förhålla sig till.

Palissader samt gården (med graven) är de arkeologiskt belagda fenomen som kommer att lyftas fram i diskussionen. Dessa miljöer uppfattar jag som betydelsefulla arenor för sociala relationer under yngre mellanneolitikum. Gårdar har funnits under hela det tidsavsnitt som berörs, medan palissaderna tillhört dess äldre del. Den bärande tråden genom diskussionen i *Del III* är att en förändring i social betydelse sker under loppet av yngre mellanneolitikum då platser som palissader förlorar i betydelse och gårdarna blir de socialt centrala platserna. Detta kan spåras i det arkeologiska materialet. Den här förändringen avspeglas i avsnittsindelningen i det här kapitlet som börjar i palissadernas tid och avslutas i en tid då gården intagit en allt större betydelse som social arena. Det tidsavsnitt som behandlas omfattar åtskilliga generationer. Enligt den beräkning som redovisades i tabell 3 omfattar den äldre delen av yngre mellanneolitikum 12 generationer. Den yngre delen omfattar 6 generationer. Som framgått av diskussionen i *Del II* bör även den äldsta delen av senneolitikum beaktas, vilket omfattar ytterligare omkring 5–6 generationer.

Innan diskussionen om palissaderna och palissadernas tid påbörjas ges min syn på förhållandet mellan människor i det geografiska område som är aktuellt här. Detta görs i avsnittet *Kulturer, grupper, samhällen*. Fokus ligger på förhållandet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur, där avsikten är att framföra min uppfattning om hur s*tridsyxekulturen* bör uppfattas. Hur fungerar kulturgruppsbenämningarna i vår förståelse av sociala relationer och förändring? Detta är av vikt att diskutera för att kunna gå vidare med tolkningar som betonar förändring ur ett socialt perspektiv. Mitt perspektiv utgår från en betoning på multi-temporalitet i materiell kultur och handling, och aktörskapet som centralt för att förstå social förändring. Saken har delvis berörts i avsnittet *Grunder för ett lokalt perspektiv* i *Del I*. Avsikten är här att fördjupa diskussionen på en del punkter och låta detta bli ett avstamp inför kommande avsnitt.

I avsnittet *I palissadernas tid* påbörjas diskussionen kring dessa byggnadsverk. I avsnittet diskuteras palissaderna i ett generellt sydskandinaviskt perspektiv utifrån det samhälle eller samhällen de var en del av. Som byggnadsverk betraktas de ur ett historiskt perspektiv där de ses som ett resultat av en lång tradition att markera och hägna in platser och därigenom skapa arenor av stor betydelse för människor, men där formen för detta förändrats i takt med samhällenas förändring och förändrade behov. Grunden läggs för kommande avsnitt där ett antal mer detaljerade perspektiv på palissadernas betydelse lyfts fram. I avsnittet *Möten* tolkas palissaderna som viktiga platser för möten mellan människor. Här har människor från den närmaste omgivningen mötts, men även långväga besökare har tagits emot på dessa platser. Det är de senare mötena som behandlas i avsnittet. Mötena har haft stor betydelse för sociala relationer inom lokalsamhällena. I avsnittet *Innanför palissaderna* diskuteras ett antal konkreta aspekter på palissaders form och bruk, aspekter som är centrala för att förstå och tolka palissadernas betydelse i lokalsamhället. Avsnittet har tydligt fokus på de stora palissaderna i Malmöområdet, det vill säga avsikten är inte att i detalj diskutera samtliga sydskandinaviska palissader. Tolkningarna av Malmöpalissaderna kan i det här avseendet tjäna som exempel på den variation som finns och de olika tolkningsvägar som är möjliga inom ramen för det övergripande uttryck som de sydskandinaviska palissaderna utgör. Avsnittet *Bakom palissaderna* tar sin utgångspunkt i den association till försvar och konflikt som palissader ofta ger. Den fysiska konflikten är ett betydande socialt uttryck som kan ha spelat en viktig roll i den sociala förändringen under yngre mellanneolitikum och en intressant fråga är vilken roll palissaderna kan ha haft i ett sådant sammanhang.

I och med avsnittet *Gamla platser, nya relationer* lämnar vi palissadernas tid, även om vi fortfarande uppehåller oss på de gamla palissadplatserna. Dessa platser inne-

håller i flera fall lämningar som på ett konkret sätt speglar ett annat sätt att förhålla sig till sin omgivning än vad som varit fallet tidigare. Gården som socialt viktig arena tar tydligare form. I avsnittet *Grav och gård* lyfts blicken från palissadplatserna och gårdens ökade betydelse som social arena under loppet av yngre mellanneolitikum diskuteras. Huset och graven lyfts fram som viktiga delar i skapandet av den socialt betydelsfulla enhet som gården utgör. Det kulturuttryck som benämns stridsyxekultur, och vars drag har en omfattande geografisk spridning, formas och uttrycks i Sydskandinavien under senare delen av yngre mellanneolitikum och äldsta senneolitikum med gården som centrum. I avsnittet *Grav och gård* görs delvis ett perspektivskifte jämfört med tidigare avsnitt i *Del III*. Där diskussionen i de övriga avsnitten i hög grad fokuserar på palissaderna och palissadplatserna och specifika drag och aktiviteter vid dem förs nu istället en mer generell diskussion kring stridsyxekulturen och hur denna kulturyttring kan förstås utifrån en tydlig koppling till gården som en socialt viktig plats. Traditionella perspektiv på och tolkningar av kulturyttringen berörs. Diskussionen kretsar bland annat kring synen på relationen mellan individen och kollektivet och på förhållandet mellan uppnådda respektive ärftliga positioner. Dessa aspekter har traditionellt i huvudsak diskuterats utifrån enbart de välkända stridsyxegravarna, vilket har format synen på kulturyttringen på ett påtagligt sätt.

Kulturer, grupper, samhällen

> However, by naming cultures one makes oneself something of a prisoner of social interaction (Larsson, L. 2004:72).

Att identifiera och förstå det lokala sammanhang som palissaderna ingått i är en inte helt enkel uppgift, något som framgått av diskussionen kring bebyggelsen i *Del II*. Att förstå palissadernas samhälleliga betydelse i Sydskandinavien i början av det tredje årtusendet före Kristus är också komplicerat, inte minst på grund av att palissaderna som fenomen sorterats in i två olika kulturella traditioner. Inom forskningen har de placerats inom ramen för både trattbägarkultur och stridsyxekultur, vilket direkt eller indirekt har medfört en syn på deras roll i samhället som förknippat med respektive kulturyttrings samhällsorganisation på ett generellt sätt. De kronologiska och kulturella förhållanden som diskuterades i *Del II* pekar på mer komplicerade och nyanserade samband än vad som tidigare förts fram. Diskussionen om dateringar och kulturyttringar har i *Del II* förts med grund i en traditionell kulturhistorisk syn för att tydliggöra de kronologiska förhållandena mellan dessa yttringar i Malmöområdet. Denna kulturhistoriska grund har därmed i en bemärkelse fungerat

som en form av retoriskt verktyg som använts för att sätta fingret på svårigheterna med en sådan utgångspunkt. I Malmöområdet har de tre stora palissaderna därmed hamnat mellan den sociala organisation som anses kännetecknа det sena mellanneolitikum A/trattbägarkultur respektive mellanneolitikum B/stridsyxekultur utan att på ett tydligt sätt kunna knytas till någon av kulturyttringarna (se avsnittet *Att sammanföra eller skilja åt – om fynd, kalibreringar och en period som inte finns*). Med ett perspektiv som betonar multi-temporalitet i materiell kultur och handling, och aktörskapets betydelse för formandet av mänskliga relationer, blir den traditionella kulturgruppsindelningen svårhanterad och obekväm. Detta är inte en ny insikt inom arkeologin, vilket också uttrycks i det inledande citatet i detta avsnitt (se även t.ex. Ingold 1993:161; Barrett 1994:33ff, 94f; Thomas 1996a:20ff, 141ff; Jones 1997:130f; Fahlander 2003:61ff; Whittle 2003:56; Jones 2007:70ff, 122ff; Hallgren 2008:28ff). När vi talar eller skriver om trattbägarkultur eller stridsyxekultur lägger vi på ett filter av uppfattningar om social, samhällelig och politisk struktur som utgör grunden för hur vi tolkar de sammanhang som de arkeologiska materialen ingår i.

Det geografiskt vittomfattande enhetliga snörkeramiska komplex som den sydskandinaviska stridsyxekulturen tidigare har setts som en del av är en arkeologisk konstruktion (Ebbesen 2006:213; se även Furholt 2003:118ff samt Edenmo 2008:21). Det rör sig istället om ett på flera plan varierat uttryck bestående av olika regionala och lokala vägar att hantera och uttrycka sociala relationer och social identitet. Förhållandet mellan de traditionella kulturyttringarna skall alltså inte uppfattas som att ett enhetligt och färdigt kulturkomplex tar över området från, eller tränger ut, en äldre kulturyttring. De nätverk av sociala relationer som människor ingår i benämns inom arkeologin bland annat i termer av kulturer, grupper eller samhällen med skiftande skal- och abstraktionsnivåer. Det är inom dessa ramverk vi placerar individer och deras relationer. Forskningen om neolitikum har under senare år präglats av ansatser att frigöra sig från period- och kulturbeteckningarna. Att använda kulturbenämningar inom arkeologi uppfattas idag som delvis negativt (Stensköld 2004:25). Kulturgruppsindelningen ifrågasätts och luckras upp utifrån nya utgångs- och angreppspunkter i tolkningen av det arkeologiska källmaterialet och dess spridning i tid och rum. Den kulturhistoriska traditionen utgör bakgrunden till problemet då man genom den materiella kulturen klart ansett sig kunna urskilja kulturella enheter där förekomsten av en uppsättning föremål eller företeelser spridda i tid och rum anses representera närvaron av en specifik, en gång levande kultur. Förändring i den materiella kulturen innebär förändring av samhället. Blandningar eller överlappningar i materiell kultur blir med detta synsätt däremot problematiskt och förvirrande och behöver förklaras. Det strikta kulturhistoriska

synsättet på förhållandet mellan en uppsättning föremål och en specifik kultur, klart avgränsad från andra, är som påpekats inte längre lika aktuell i forskningen om neolitikum. Grundproblemen kring hur förändringar och olikheter skall förstås är däremot fortfarande centrala, liksom användningen av de etablerade kulturbenämningarna. Ekonomisk och social strategi, gravskick, ideologi, etnicitet och migration har varit och är komponenter i diskussionerna om förhållandet mellan de neolitiska kulturerna (Strinnholm 2001:11ff; Hallgren 2008:17ff).

I sin bok om gropkeramisk kultur i södra Sverige säger Larsson att "… there are as many interpretations as there are pre-historians …" (Larsson, M. 2006:25) när det gäller synen på kulturella förhållanden i sydskandinaviskt mellanneolitikum. Jag utgör en i raden av alla dessa förhistoriker, utan att för den sakens skull stå för en ny eller originell syn på förhållandet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur och hur kulturyttringarna bör förstås i relation till varandra. Min syn måste ändå förtydligas innan det är dags att gå vidare. Innan detta görs är det på sin plats med några klargöranden. Min avsikt är *inte* att förorda att kulturgruppsbenämningarna skall sluta användas eller att periodgränserna ska flyttas. Att slopa de traditionella benämningarna, till exempel stridsyxekultur, riskerar att skapa ytterligare förvirring och kan dessutom betraktas som ogörligt med tanke på benämningarnas långa tradition (se Damm 1991:18). Att flytta periodgränsen för mellanneolitikum B efter stridsyxekulturens gravars radiometriskt belagda förekomst i tid skulle vara möjligt men mindre meningsfullt. Den typen av gränsförflyttning hade förvisso kunnat motiveras utifrån de dateringar som finns, men där man genom att förskjuta gränserna för perioden mer eller mindre också riskerar att enbart flytta runt på vår traditionella uppfattning om dess kulturella och samhälleliga innehåll och organisation i oförändrat skick. Genom att fokusera på sådana aspekter jagar vi vår egen svans istället för att fokusera på relationer mellan människor och hur dessa relationer sett ut. Periodiseringen och kulturgruppsindelningen gör det förflutna västerländskt till sin karaktär eftersom det avspeglar vårt sätt att uppfatta tid, det vill säga som ett logiskt och linjärt fenomen (Karlsson 2001:45ff). Etiketter i form av period- och kulturbenämningar kan ändå behövas som analytiska instrument eller kontrasterande ramverk, som ett gemensamt språk för att tala om den tid (och det rum) vi studerar. Inom dess definierade ramar finns ändå utrymme att studera händelser och fenomen som bryter ramarna.

De mellanneolitiska kulturyttringarna har traditionellt setts som åtskilda enheter vilket gett dem ett essentiellt drag. De används fortfarande aktivt inom neolitikumforskningen vilket gör det nödvändigt att klargöra den egna synen på begreppen och vad de anses representera. Uppdelningen i olika kulturgrupper fungerar som

ett analytiskt instrument för att förstå och skapa samband, men innebär samtidigt särskiljning och åtskillnad gentemot det som inte anses tillhöra den ena eller andra kulturen. Det är särskilt framträdande då stora perspektiv i tid och/eller rum anläggs. Då används period- och kulturindelningar på ett bindande sätt, det vill säga förändringar och samhällsbildningar framställs som (all)omfattande vid brytpunkter mellan perioder och kulturer. När begreppen trattbägarkultur respektive stridsyxekultur används på olika, delvis samtida, grupper av människor under framför allt den äldre delen av yngre mellanneolitikum antyder det en uppdelning i befolkningen mellan dem som inte förmår förändra sig och dem som förmår förändra sig i förhållande till de nya influenser som leder framåt. Kulturgruppsindelningen görs även utifrån vissa för oss arkeologer materiellt tydliga och manifesta sammansättningar av fynd eller företeelser. När sådana inte tydligt kan identifieras under vissa delar av en period kontrasteras detta mot föregående och efterföljande materiellt starkare manifesterade (i det arkeologiskt identifierbara materialet) perioder vilket kan riskera att förvandla”mellanperioden” till en tid av kulturell förvirring eller svaghet.

Malmer anförde att stridsyxekulturens människor redan från sitt inträde i Sydskandinavien, det vill säga från och med den tid då de tidigaste gravarna anlades, var starkt medvetna om egenarten i sitt samhällskick och att det inte genomgick någon större förändring under sin existens (se avsnittet *Den svensk-norska stridsyxekulturen*). Han betonade samtidigt att stridsyxekulturen är ett uttryck för en aristokrati, det vill säga ett socialt uttryck, inom vilket allt fler upptogs med tiden. Trots denna viktiga distinktion har stridsyxekulturen inom senare forskning generellt behandlats som en kulturellt och ideologiskt urskiljbar helhet – i termer av grupp eller samhälle – i de områden där den finns belagd. Stridsyxekulturen har genom en uppdelning i en äldre/tidig del respektive en yngre/sen del dessutom blivit föremål för en ”intern” hierarkisering där dess senare del setts som socialt mer komplex än dess tidigare del (se t.ex. avsnitten *Ystadprojektet* samt *Två västskånska dalgångar*). Denna karakteristik bygger på en kontrastering mellan tidig och sen stridsyxekultur som ändå implicit ses som delar av *en enhetlig* helhet. Den förändring som sker under loppet av yngre mellanneolitikum, och som förknippas med en allt tydligare materiell närvaro av föremål förknippade med stridsyxekultur är en del av en fortlöpande social förhandling och förändring i uttryck. En gräns av det slaget är därmed svår att upprätta då den utgår från stridsyxekulturen som *en* likartad kulturell enhet från en början till ett slut.

Synen på det vi uppfattar som kulturell förändring och hur detta hanterats inom olika lokalsamhällen antyder att skillnader mellan människor funnits i hur de uppfattar sig själva gentemot andra. Det uttrycks tydligast genom indelningen i ett

(stort) antal olika lokala samhällen sprungna ur ramen för en tidigare enhetlig och övergripande trattbägarkultur under övergången mellan äldre och yngre mellanneolitikum (Edenmo m.fl. 1997:201f, Fig 5:47) (figur 78). Enligt modellen i figur 78 övergår senare ett av dessa samhällen – stridsyxekulturen – till att bilda en helhet, även om den i modellen inte framställs fullt så omfattande som den äldre trattbägarkulturen och den yngre senneolitiska kulturen. Stridsyxekulturen i den sena delen av yngre mellanneolitikum markerar därmed också början på ett betraktelsesätt av samhället i Sydskandinavien som kulturellt förhållandevis enhetligt och som till stor del också präglar beskrivningarna av de efterföljande förhistoriska perioderna. Karakteristiken av den äldre delen av yngre mellanneolitikum som en tid av parallellt förekommande kulturyttringar i form av enskilda mindre samhällen av människor är ett sätt att illustrera skiftet från trattbägarkultur till stridsyxekultur som är vanligt inom forskningen (se t.ex. Larsson, L. 1992; Andersson 2003; Larsson, M. 2004:193f; 2006:49). Man arbetar implicit med dessa båda kulturyttringar som relativt enhetliga enheter ”före och efter” en tid av mångfald och turbulens när det gäller kulturell identitet i regionen. Ideologisk, social och ekonomisk inre instabilitet har ansetts karakterisera den här tiden (Edenmo m.fl. 1997:149, 201).

Som ett komplement till eller ibland en ersättning av kulturbenämningar har begreppet ”samhälle” använts inom forskningen kring sydsvenskt neolitikum (se t.ex. föregående stycke samt figur 78). Exempelvis har Andersson definierat ett samhälle som en grupp av människor och deras platser inom ett geografiskt område inom vilket de säsongsvisa och årliga verksamheterna försiggår och där människorna ansett sig ha en gemensam identitet som skilt sig från kringliggande samhällens (se avsnittet *Två västskånska dalgångar*). I ett senare sammanhang definierar Andersson en kultur ”… som bestående av lokalsamhällen vilka anser sig ha en gemensam identitet och vars verksamhet avsätter materiella spår som skiljer sig från omgivande kulturer” (Andersson 2007:308). Definitionen innefattar även de underliggande strukturer som avgör social organisation, föreställningsvärld och ekonomi och avser alltså inte enbart en geografiskt begränsad grupp boplatser med en igenkännbar materiell kultur. Definition påminner i stort om Mats Larssons (i Edenmo m.fl. 1997) då han för sydsvenskt mellanneolitikum talar om olika samtida lokalgrupper vilka utgör den arkeologiskt urskiljbara delen av ett samhälle. Lokalgruppen ”utgör en geografiskt begränsad grupp boplatser med en särpräglad materiell kultur” (Edenmo m.fl. 1997:149). Samhället innehåller förutom den materiella sidan även ideologi, religion och social struktur. Beteckningen ”samhälle” skall enligt Larsson därmed ses som jämställt med kulturbegreppet (Edenmo m.fl. 1997:149). Det innebär att det främst är fråga om ett namnbyte (Strinnholm 2001:17).

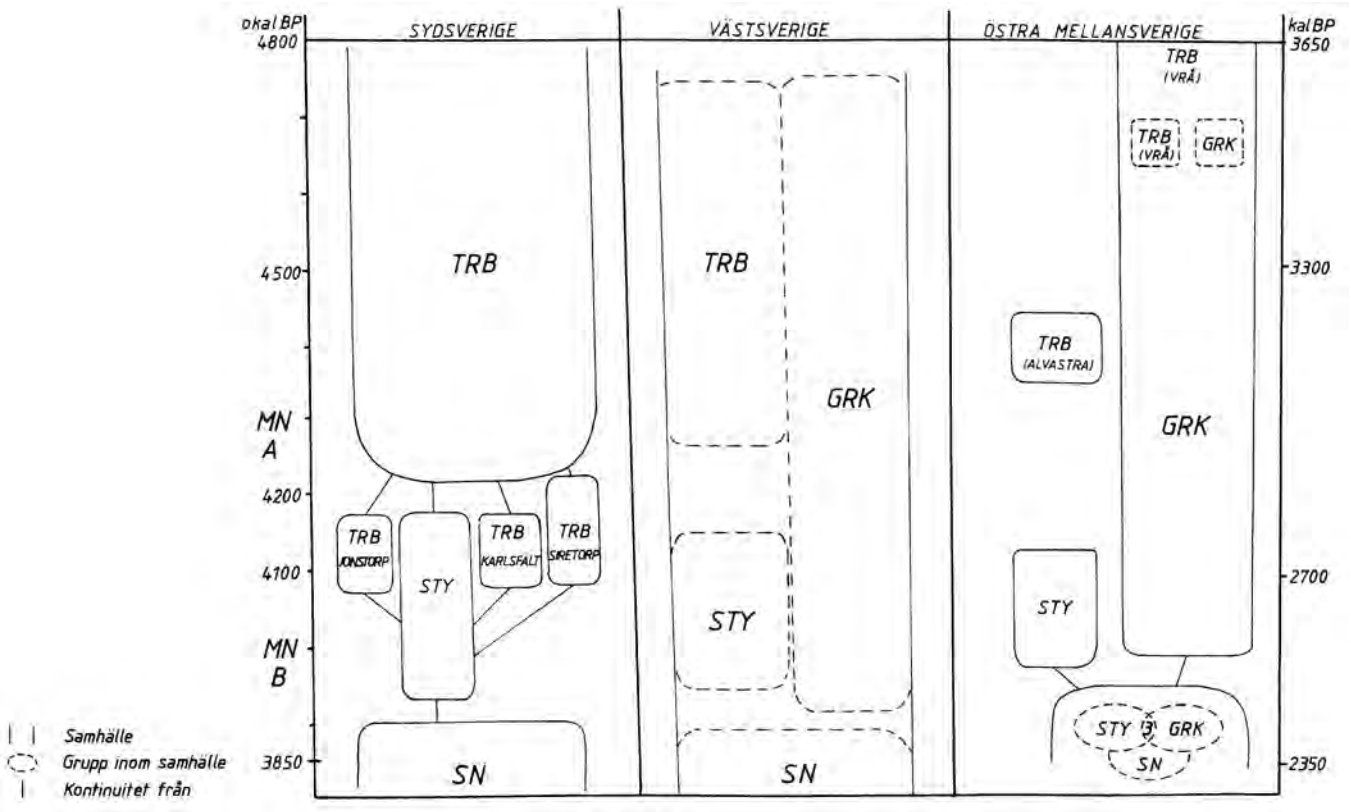

Figur 78. Relationer mellan kulturyttringar under neolitikum (efter Edenmo m.fl. 1997:202 Fig 5:47). Sydsverige till vänster. Stridsyxekulturen tar efter en tid över och det samhälleliga och social livet i Sydsverige förändras från en (kort) tid av viss kulturell variation till en tid av kulturell enhetlighet.

De lokala grupperna eller samhällena har också diskuterats med utgångspunkt från begreppet etnisk identitet, som utgör *en* form av social identitet, ett begrepp som av många anledningar är både kontroversiellt och problematiskt att använda, inte minst i förhållande till grupper av människor i det förflutna (se t.ex. Jones 1997; Meskell 2001; Werbart 2002; Hillerdal 2006; Ojala 2006; Wallerström 2006 och där anförd litteratur för diskussioner av begreppet). I relation till neolitiska förhållanden har begreppet använts (med medvetenhet om svårigheterna) av bland annat Larsson där etnisk identitet ses som resultatet av individens identifikation med en större grupp i motsats till andra grupper, baserat på uppfattningen om kulturell differentiering och/eller ett gemensamt ursprung, och där detta uttryckts genom bland annat keramikdekor (Larsson, M. 2004:61f; Larsson, M. 2006:79ff, 96; se Jones 1997 varifrån Larssons synsätt på etnisk identitet hämtats). Etnisk identitet bygger dock på subjektivt upplevda kriterier som inte omedelbart behöver uppfattas av en

utomstående (Wallerström 2006:16). I sydskandinaviskt mellanneolitikum *har* olika grupper av människor skapat gränser gentemot varandra. Det har varit en viktig del i relationsskapandet mellan människor, inte minst i mötet med personer från avlägsna områden. Det är dock svårt att fånga detta på ett direkt eller enkelt sätt genom materiell kultur, exempelvis keramik (se t.ex. Jones 1997:140; Meskell 2001:190; Wallerström 2006:65), framför allt då det vi har att tillgå är en så pass begränsad del av den totala materiella kulturen som är fallet för mellanneolitikum.

Betoningen på etnisk identitet, (lokal)samhällen och (lokal)grupper har förvisso nyanserat bilden av relationer mellan människor och grupper av människor under mellanneolitikum *men de har ändå definierats inom gränserna för de traditionella mellanneolitiska kulturgruppsbenämningarna*. De föremål eller företeelser som vi främst förknippar med de olika kulturgrupperna anses ha fungerat som markörer av etnisk identitet, och det är inom gränserna för den traditionella kulturgruppsindelningen som uppfattningen om olika samhällen och deras struktur och identitet urskiljts. Det är enligt mig inte omedelbart möjligt att se de inslag av stridsyxekulturens föremål i den äldre delen av yngre mellanneolitikum som uppkomsten av eller ett uttryck för en (etnisk) identitet som kan översättas till identiteter som funnits under den yngre delen av mellanneolitikum (jfr Wallerström 2006:98). Föremålen har ingått som en del i uttrycket av och formerna för sociala relationer, men behöver inte ha utgjort en tydlig och stark markör av en etnisk identitet som särskiljt individen eller gruppen från andra individer eller grupper som inte brukat denna typ av föremål.

Även om etnisk identitet och kulturella gränser mellan olika lokalsamhällen kan vara svåra att urskilja har gränserna ändå format relationerna mellan människor på ett påtagligt sätt. Identiteter och gruppgemenskaper är konstruerade av de människor som ingår i dem och är inte essentiella, av naturen givna storheter. Samhällsgemenskaper är i den bemärkelsen att betrakta som föreställda. ”Communities are imagined; they are also materialised, which does not make them more real in the sense of being fixed and natural, but they exist through social and material relations ...” (Gosden 2004:158f). Dessa föreställda och skapade relationer kan däremot uppfattas som högst fasta, givna och eviga av dem som ingår i dem (jfr Whittle 2003:15; se även Jenkins 2008:11f) och de formar människors handlande och dagliga liv på ett konkret sätt. Konsekvenserna av uppfattningen om grupptillhörighet och särskiljande kan också bli högst påtagliga och allvarliga för människor: ”Illusionen om ödet har ett anmärkningsvärt högt pris” (Sen 2006:31). Våld och krig har varit en del av formandet av sociala relationer, vilket vi återkommer till i avsnittet *Bakom palissaderna*.

Det synsätt som skall framföras här på hur stridsyxekulturen bör ses i förhållande till trattbägarkulturen har flera likheter med tidigare forsknings ställnings-

taganden. Det kulturella skiftet ses av mig som en förändring som skett *inom* de sydskandinaviska samhällena där individer och grupper av människor i sitt möte med nya influenser och ny materiell kultur har omformat sina relationer och där detta omformat samhällena i delar av Sydskandinavien under mellanneolitikums slutskede (t.ex. Malmer 1962; 2002; Damm 1991; 1993; Larsson, L. 1992; Edenmo m.fl. 1997; Nordquist 2001; Andersson 2003; 2007; Svensson 2004; Ebbesen 2006; se även Hübner 2005 för en liknande uppfattning om framväxten av den jylländska enkelgravskulturen). Synen på förändringsförloppet skiftar inom forskningen – från ett jämnt och snabbt förlopp från söder till norr (Malmer 1962) till ett mer geografiskt ojämnt spridningsförlopp där grupper i vissa lokalområden anammar kulturen (Ebbesen 2006). Förändringen framställs enligt mig generellt i termer av att olika homogena familje- eller släktbaserade grupper – *eller* individer, men de betraktas generellt implicit som representanter för sådana grupper – anammat den nya kulturen medan andra inte gjort detta. De olika (etniska) grupperna har sedan delvis levt sida vid sida inom ett geografiskt område.

Begreppen ackulturation respektive hybridisering har använts för att beskriva och sätta ramverk kring förståelsen av hur bland annat de mellanneolitiska kulturyttringarna ska förstås i relation till varandra, och hur så kallade kulturskiften ägt rum. Ackulturation är den interna eller lokala process av assimilering eller integrering av främmande kulturella drag som är ett resultat av diffusion mellan kulturer. De nya dragen återkontextualiseras och ges en lokal mening (Kristiansen & Larsson 2005:26; jfr Thomas 1996a:122, 126). Begreppet har exempelvis använts för att beskriva hur lokala trattbägargrupper i Skåne och på Själland tagit till sig delar av en materiell kultur som förknippas med gropkeramisk kultur (t.ex. Larsson, L. 1982; Giersing 2004). Att använda begreppet ackulturation kan lätt riskera att uppfattas som att ett statiskt, frivilligt eller ofrivilligt, ”utbyte” mellan homogena kulturella storheter skett (Fahlander 2006:206). Det är viktigt att påpeka att det *inte* är fråga om sådana renodlade kulturella enheter som tar upp eller påtvingas något främmande och utifrån kommande och ”lägger till och rör om”. Det kan till exempel i fallet med tidiga föremål som förknippas med stridsyxekultur riskera att uppfattas som ett steg i ett linjärt och evolutionistiskt händelseförlopp där man på vägen från trattbägarkultur till stridsyxekultur passerar ett tillfälligt mellanting som inte är någotdera av dessa båda tydliga kulturella storheter. Samhällen är istället involverade i en ständigt pågående process där influenser bearbetas och avvisas eller tas upp och (om)formas till något nytt och eget. Hybridisering är ett begrepp genom vilket detta framträder tydligare (Fahlander 2006:206ff; se även Hallgren 2008:28ff). Här betonas den kontinuerliga småskaliga förskjutningen och förändringen. Samhällen

utgörs inte av kulturellt renodlade enheter utan är resultatet av många olika ursprung där vissa element tas upp inom traditioner och når framgång och därmed också förändrar traditioner, medan andra element blir mer eller mindre obetydliga.

Förändringen under yngre mellanneolitikum bör betraktas som ett ständigt pågående formande av sociala relationer som inte siktar mot något slutmål, i det här fallet i form av en stridsyxekultur med stort S. Genom att betona delar av en materiell kultur som representant för en viss typ av klart definierbart sätt att leva och att förhålla sig till omvärlden så skapas skarpa kontraster som kanske andra delar av det arkeologiska materialet inte ger ett omedelbart stöd för. Malmer konstaterade att kultur är ideologi (Malmer 2002:184). Materiell kultur uttrycker ideologi, men en specifik form av materiell kultur uttrycker inte ett givet, statiskt ideologiskt budskap på alla de platser där det förekommer. Ideologi formas istället genom samverkan och samspel över tid mellan överlappande fenomen och uttrycksformer. Enskilda föremål eller föremålsformer kan därför inte läsas rakt av som ideologiska uttryck för en allomfattande social, samhällelig helhet.

Jag ser de drag som förknippas med stridsyxekulturen som en del av ett inträde och bruk av materiell kultur inom lokalsamhällen som inte omedelbart får en tydlig tyngd som markör av en stark gemensam identitet eller som ett omedelbart och direkt tecken på parallellt existerande kulturellt åtskilda grupper. Jag ser detta materiella uttryck som en del i formandet av nya sociala relationer inom och mellan lokalsamhällen där (etnisk) identitet och skillnader gentemot andra (lokala) grupper och andra (lokal)samhällen uttryckts på flera olika sätt och på flera olika nivåer i tid och rum. Den materiella kultur som arkeologiskt förknippas med stridsyxekultur har ingått som en del i formandet av sociala relationer mellan olika människor i lokalsamhällena som har vuxit till ett framgångsrikt och starkt uttryck – tydligt manifesterat genom gravläggningarna – för sociala relationer som format det lokala livet *och* skapat betydelsefulla band mellan individer och familjer över stora geografiska områden. Det här kan ha skett relativt snabbt – inom loppet av ett fåtal generationer – även om skillnader säkerligen har funnits mellan olika områden i det här avseendet. Vissa människor har anspelat på och i vissa situationer uttryckt en del av sin identitet på detta sätt på ett tydligare sätt än andra (se Malmer 1989:9). Den nya materiella kulturen har inkorporerats i den egna lokala historien, både i relation till platser och genom olika former av handlingar. Det identitetsuttryck som stridsyxekulturens föremål utgör i den senare delen av yngre mellanneolitikum och äldre senneolitikum genom sin roll i gravritualen har troligen fortsatt att endast vara *en* del i formandet och markerandet av identiteter inom och mellan olika lokalsamhällen. Gravarna i sig har också utgjort en del av detta materiella uttryck.

Det är enligt mig inte omedelbart möjligt att urskilja en förändring där olika socialt homogena familje- eller släktskapsbaserade grupper som kan definieras som trattbägargrupper respektive stridsyxegrupper levt sida vid sida under en äldre del av yngre mellanneolitikum på det sätt som föreslagits för delar av sydligaste Sverige. Människor har valt olika vägar i sitt sätt att leva, och skillnader mellan olika grupper har funnits, men det är inte direkt eller självklart möjligt att sätta upp gränser mellan grupper i termer av parallellt existerande lokalsamhällen med egna etniska identiteter utifrån de specifika delar av den materiella kulturen som vi identifierar som en del i en särskild kulturyttring, i det här fallet stridsyxekultur. Den förändring som vi betecknar som en förändring från trattbägarkultur till stridsyxekultur uppfattar jag istället som en förändring som skett asymmetriskt, det vill säga den har gått på tvären genom enskilda socialt homogena grupper baserade på nära familje- och släktband inom avgränsade geografiska områden. Denna uppfattning ligger till grund för de tolkningar som framförs i kommande avsnitt. Förändringen var social och förhandlades *inom* sådana grupper och mellan individer *mellan* sådana grupper. Denna förhandling kan också mycket väl ha tagit sig uttryck genom konflikt. Det var däremot inte en konflikt mellan två motsatta kulturyttringar – trattbägarkultur mot stridsyxekultur – utan en del i ett uttryck av social spänning rotad i en uppfattning om olikheter som hade en grund i vad som uppfattades som skillnader med en lång tradition. Delar av samma materiella kultur kan ha brukats för att markera *både* samhörighet och konflikt mellan grupper eller individer från olika grupper. Bruket av materiell kultur i såväl krigiska som fredliga sammanhang har varit situationell i tid och rum.

Identitet formar och formas av våra relationer sinsemellan och uttrycks genom materiell kultur och handlingar (Jenkins 2008:3ff, 69ff). Detta kan ske fredligt eller våldsamt. Uppfattningen om vår identitet, dess gränser och natur, skapar samhörighet, barriärer och konflikter. Identiteten är inte essentiell, inte av naturen given. Den skapas och upprätthålls aktivt genom att vissa delar av den materiella kulturen eller sättet att agera betonas inom gruppen och gentemot individer och grupper som inte ingår i den egna gemenskapen. En enskild individ kan ha flera olika identiteter som uttrycks och betonas olika beroende på den situation hon befinner sig i.

Kultur eller sättet att leva och forma sina relationer följer inte med som ett paket genom nya typer eller former av föremål utan genom skapandet av sociala relationer där materiell kultur har en viktig och aktiv del. När stridsyxekeramik används i palissaderna är det inte stridsyxekulturen som färdigt paket eller som en färdig ideologi som lagts på eller till den gamla trattbägarkulturen, utan istället materiell kultur som är med och formar sociala relationer i kritisk dialog med traditioner och

förväntningar i lokalsamhällen under den tidiga halvan av det tredje årtusendet före Kristus.

Yngre mellanneolitikum är i Malmöområdet en period av ”kultur på kultur” sett med kulturhistoriska ögon. Sociala relationer uttryckta genom begrepp som trattbägarkultur respektive stridsyxekultur innebär att olika samhälleliga och sociala paket läggs på varandra i ett överlappande system som riskerar att dölja något av det som går att säga om sociala relationer under yngre mellanneolitikum. Begreppen trattbägarkultur respektive stridsyxekultur använda som separata enheter hjälper i sig inte till i ett försök att förstå sociala relationer och hur dessa uttryckts, formats och förändrats. Förändringen från det som benämns trattbägarkultur till stridsyxekultur skall uppfattas som en förändring i hur sociala relationer formats och uttryckts. Det som delades av olika grupper under yngre mellanneolitikum i Sydskandinavien var en uppsättning hållbara strategier för att upprätthålla relationer, bland annat uttryckt i den materiella kulturen (jfr Thomas 1996a:126). Den samhällsförändring som skedde betraktas här alltså som en social förändring som skedde inom de olika sydskandinaviska lokalsamhällena. Den har sin grund i lokala sociala förhållanden och i möten och kontakter med människor över stora geografiska områden. Detta har hanterats delvis olika i skilda delar av Sydskandinavien. Dessa kontakter och möten, och de förändringar det medförde, kan urskiljas i det arkeologiska materialet. Avsikten är att i de följande avsnitten lyfta fram några av dessa material och vad de kan säga om sociala relationer under yngre mellanneolitikum. Vi börjar i palissadernas tid.

I palissadernas tid

> We believe that the sacred and the profane were strongly integrated at the palisaded enclosures and that these places acted as central places to enable local communities to foster communication and contact with the physical, metaphysical, and spiritual worlds. They were places for assemblies, places to hold passage rites, to honour the dead and contact the gods, places for exchange and competition with others (Svensson 2004:246).

De stora skillnader när det gäller form och innehåll som finns mellan palissaderna i nordvästra Europa gör att de betraktade som *ett* gemensamt fenomen antingen ges allomfattande eller högst generella förklaringar. Det inledande citatet avspeglar till exempel en i det närmaste allomfattande funktion. Palissaderna i detta geografiskt stora område har också ansetts vara ett uttryck för en jordbrukande befolknings

behov av eller sätt att markera rättigheten till jordområden (Thörn 2007:14, 87f). Båda förklaringsnivåerna tydliggör ett behov av att *också* studera de enskilda palissaderna i sina lokala sammanhang, som uttryck för skiftande behov, relationer och betydelser. Palissaderna kan sägas utgöra ett tema med stor variation över det område där de finns i olika form (Gibson 2002:3; Svensson 2002:28; 2004:220ff; Whittle 2003:3; Thörn 2007:134, 138f). Inte ens i ett snävt sydskandinaviskt, eller för den delen i ett ännu snävare sydvästskånskt Malmöperspektiv kan *en* enhetlig specifik tolkning av platsernas bruk och betydelse urskiljas som omfattar samtliga palissader. Det stadigt ökande antalet undersökta palissader har kontinuerligt visat nya variationer på temat. Palissaderna antyder att det är att hägna in som idé eller tradition som är centralt, snarare än en idé om eller tradition att hägna in *en* specifik funktion, såvida den inte definieras högst generellt.

De sydskandinaviska palissaderna och det samhälle, eller snarare de samhällen, de var en del av diskuteras i det här avsnittet ur ett historiskt perspektiv. Hur kan palissaderna – deras form, lokalisering och övergripande sociala betydelse – förstås utifrån ett sådant perspektiv? Denna ingång till palissadernas tid görs för att kunna gå vidare med några mer specifika tolkningar av palissadernas betydelse i kommande avsnitt.

Flera studier och övergripande sammanfattande tolkningar av samhälle och social organisation under slutet av äldre mellanneolitikum i sydligaste Sverige och östra Danmark har gjorts under de senaste två decennierna (t.ex. Damm 1991; Larsson, L. 1992; Edenmo m.fl. 1997; Nordquist 2001; Malmer 2002; Andersson 2003; Svensson 2004; Edring 2005; Björhem & Magnusson Staaf 2006; Rostoványi 2007). I den mån den sociala organisationen ges en närmare karakteristik utgår den från begrepp och enheter som stam, släkt eller familj, medan numerärt större och socialt mer tydligt hierarkiska organisationsformer som hövdingadöme inte används för att beskriva den här tidens sociala relationer. De olika studierna är både omfattande och varierade genom deras skiftande betoning av detaljer i det arkeologiska materialet och i valda tolkningsperspektiv och tolkningsvägar kring hur de sociala relationerna formades. Det uttrycks bland annat genom skiftande syn på kollektivitet och individualitet, stora eller små grupper eller sociala enheter, jämlikhet och ojämlikhet, ärvda sociala positioner eller uppnådda sociala positioner. Det finns dock en del grunddrag som enligt mig är av vikt för att kunna förstå palissadernas tid *och* därigenom palissadernas betydelse som övergripande fenomen. Gemensamt är synen på samhällen i förändring, i vissa fall präglade av viss social instabilitet och konkurrens. Denna övergripande karakteristik av samhället i den senare delen av äldre mellanneolitikum tolkas mot bakgrund av tiden då megalitgravarna byggdes

kring skiftet mellan tidig- och mellanneolitikum. Detta äldre samhälle anses ha varit uppbyggt kring släktskapsbaserade grupper där religiösa ledare haft ett stort inflytande. Makten upprätthölls av dessa ledare bland annat genom förfädersrelaterade ceremonier vid megalitgravarna. Monumentalgravarna stod därmed i centrum i det sociala och religiösa livet.

De samhällsförändringar som kan skönjas under senare delen av äldre mellanneolitikum anses bygga på ett ställningstagande mot en ordning som vilade på en sakralt förankrad förfädersorienterad makt. De resurser som krävdes för att upprätthålla denna makt innebar till slut att systemet inte kunde överleva. Människor reagerade mot den gamla ordningen och andra relationer formades och uttrycktes genom förändrade ekonomiska förhållanden och ett förändrat bruk av megalitgravarna. De användes fortfarande, men som ett led i formandet av andra relationer än i den tid då de byggdes. Exempelvis har makten under den senare delen av äldre mellanneolitikum för Malmöområdet tolkats som mer centrerad, där en elit kontrollerat både det sakrala, ekonomiska och sociala livet (Rostoványi 2007:130). Tolkningen bygger bland annat på jämförelser med resultat från studier rörande andra delar av sydligaste Sverige (Nordquist 2001:138ff; Andersson 2003:310ff). Makten kan delvis ha upprätthållits på ett liknande sätt som i östra Danmark där Charlotte Damm föreslagit att sociala spänningar kontrollerats genom att låta fler ta del av megalitgravarna som gravplats (Damm 1991:78f). Det var inte längre enbart de traditionella ledarna som hade tillgång till megalitgravarna. Flintyxorna intog här en allt vanligare roll i begravningarna i megalitgravarna vilket ses som ett uttryck för detta. Damm menar även att boskapens sociala betydelse ökat vilket skapat en konkurrenssituation mellan individer. I förlängningen har individens intressen stått mot gruppens (Damm 1991:76f), och de traditionella ledarnas makt kan därmed också ha utmanats. Det har funnits möjlighet och utrymme att forma sociala relationer och positioner som inte enbart baserades eller formades inom ramarna för den äldre förfädersrelaterade maktbasen. Det är i denna sociala situation som det asymmetriska anammandet av nya influenser kan förstås (se avsnittet *Kulturer, grupper, samhällen*). Fler individer och grupper av individer kan ha haft tillgång till viktiga arenor som till exempel megalitgravar och palissader (jfr Thomas 1996a:178f). Genom detta har det även funnits möjlighet till social förhandling och möjlighet att uttrycka och göra anspråk på olika intressen.

Megalitgravarna har varit högst betydelsefulla i den tolkning av Sarupsplatsen som kommit att bli den dominerande – den som ser de båda första faserna där som en ”landsby for de døde sjæle” (Andersen 1997:309; 1999:318). Andersen har i sin undersökning av Sarupsplatsen och dess omland format en bild av sociala relationer

i området utifrån bebyggelsemönster och Sarupsanläggningens arkitektur (Andersen 1997). Systemdikena med mindre omgivande inhägnader tolkas som en återspegling av det omgivande bosättningsmönstret där man levt i mindre familje-/släktgrupper. Varje sådan familjegrupp har haft sin del i samlingsplatsen. Arkitekturen spelade därmed en viktig roll genom att både uttrycka och forma sociala relationer (se Parker Pearson & Richards 1994). Möjligen kan inhägnandet eller avgränsandet som tradition följas från en ännu tidigare del av tidigneolitikum i Sydskandinavien. Kanske har vi en historisk bakgrund som går tillbaks på platser som till exempel Almhov i Malmöområdet (Gidlöf, Hammarstrand Dehman & Johansson 2006), med sina intensiva aktiviteter manifesterade genom omfattande depositioner i gropar knutna till platsens monumentala långhögar under tidigneolitikum. Kanske ser vi det i Hyllie där ”(halv)cirkeln” med tidigneolitiska gropar tycks ha avgränsat en del av platsen (figur 55). Sarupsplatserna kan dock mer tydligt ses som äldre föregångare till palissaderna, något som också uttrycks genom Svenssons benämning av dessa byggnadsverk som den andra generationens inhägnade platser (Svensson 2002). Bradley har framhållit att betoningen på det cirkulära i neolitisk tid reflekterar en delad kosmologisk uppfattning om världen (Bradley 1998:104ff; se även Lewis-Williams & Pearce 2005:196). En historiskt förankrad övergripande koppling mellan dessa platser anas därmed, en koppling som sträcker sig över åtminstone tusen år i Sydskandinavien.

Något egentligt avbrott i tid mellan traditionen att anlägga Sarupsanläggningar och palissader kan heller inte säkert urskiljas i ett sydskandinaviskt perspektiv (se avsnittet *Kort om palissader*). Utöver att de ingår i en övergripande ”cirkulär” tradition tycks skillnaderna i både form och bruk tydliga, det vill säga det vi anar är att det mellan dessa besläktade samlingsplatser finns förhållanden som tyder på att traditionen att hägna in viktiga platser skett inom ramen för skiftande motiv, där de yngre konstruktionernas utförande och lokalisering skall ses som ett uttryck som delvis kan tolkas som en reaktion mot en äldre tradition och de sociala relationer denna tradition representerade. Nya relationer skapades, vilket avspeglas i de nya samlingsplatsernas *lokalisering* och *form*. De sydskandinaviska palissaderna har karakteriserats som platser för sin tid: ”Deras funktion var i det nuvarande för pågående händelser” (Andersson 2003:255). I palissaderna tycks det inte ha funnits en inbyggd förväntan om betydelse utöver den egna tiden eller generationen. Det är mot denna bakgrund som palissaderna kan förstås.

Palissaderna från den yngre delen av äldre mellanneolitikum och den äldre delen av yngre mellanneolitikum har spelat en viktig roll både i formandet av och som uttryck för sociala relationer under den här tiden. Det uttryck som ses i Sarupsan-

läggningarna – framför allt genom pärlbanden av djupa systemdiken innehållande deponerade föremål och i vissa fall människoben – finns inte i de yngre palissaderna. Det tyder på att de sociala relationer som uttrycktes i dessa äldre konstruktioner inte längre var av en sådan betydelse att de styrde formandet och bruket av de stora samlingsplatserna, varken i de som uppfattas som arkitektoniskt enkla eller de som är mer omfattande och komplicerade i sitt utförande. Palissadernas arkitektur och lokalisering antyder istället varierade och komplexa relationer i sin samtid, bland annat uttryckt genom relationen till det förflutna.

Malmöområdets palissader byggdes i ett landskap med platser av varierad betydelse. Hus (gårdar), megalitgravar och palissader har ingått i och format lokala landskapsrum. Den lokala rörligheten har troligen varit stor där (olika grupper av) människor rört sig mellan platser för till exempel säsongsvisa aktiviteter (se avsnittet *Små och stora platser – äldre mellanneolitikum B*). I detta landskap formade palissaderna platser som var aktiva i skapandet av sociala band både genom sin form och genom de platser som valdes ut för att bebyggas. Palissaderna i Malmöområdet ingick i ett lokalt landskap med en lång historia där åtminstone äldre monumentala gravar var en fysiskt visuell del (se t.ex. Larsson, M. 1984; Björhem & Magnusson Staaf 2006; Rostoványi 2007; Hadevik 2009). Inom snart sagt varje område som blivit föremål för arkeologisk undersökning har material från tidig- och/eller mellanneolitikum påträffats i någon form. Palissaderna var därmed en del i ett landskap av traditioner och myter, vilka bland annat formades i relation till lämningar efter tidigare bruk. Egna relationer, egna minnen, har skapats i relation till äldre lämningar (se t.ex. Bradley 1987; 2002; Gosden & Lock 1998; Van Dyke & Alcock 2003; Jones 2007), något som i ett sydskandinaviskt perspektiv är tydligt i förhållande till framför allt megalitgravarna.

De platser där Malmöområdets palissader uppfördes ger en varierad och svårtolkad bild av relationen till det förflutna i valet av *specifik* byggnadsplats. Platsvalen för byggnation kan i sig tolkas som ett utslag av en social förhandling i dialog med det förflutna. Har byggnadsplatserna valts medvetet som en markering av ett brott mot det förflutna, dess platser och relationer? Har det skett som en aktiv markering av att relationer formas utifrån andra behov i samtiden? Har äldre platser och traditioner aktivt använts i syfte att bilda underlag för, forma och förankra de egna behoven? Möjligheterna till olika tolkningar finns, men i valet av *specifik* plats framstår Malmöområdets palissader som självständiga i förhållande till tidigare platsbruk, åtminstone så långt det går att urskilja arkeologiskt. Både Bunkeflo och Västra Klagstorp (Friman 2006) är svårbedömda i det här avseendet då palissadområdena endast delvis undersökts. Det finns inga omedelbara tecken på att äldre aktiviteter har styrt

i valet av plats. Hyllie och Bunkeflostrand, där större delen av palissadområdena undersökts, visar heller inga säkra tecken på klara samband mellan valet av plats och dess tidigare bruk. Hyllie låter som nämndes ovan ana en rumslig organisation av platsen under tidigneolitikum som tyder på en medveten ”inhägnad” av området genom grävandet av gropar. Senare aktiviteter tyder på ett annat förhållningssätt till platsen och hur den organiserats och det går inte omedelbart att urskilja denna tidiga användning av platsen som avgörande för det senare anläggandet av palissaden. Kunskapen om och minnena kring platsen bör ha förändrats och den rumsliga struktur som platsen haft tidigare bör inte ha varit möjlig att avläsa i marken när palissaden byggdes, det vill säga det fanns inga fysiska spår efter denna äldre struktur som omedelbart kunde användas för formandet av en egen länk eller en egen historia relaterad till platsens tidigare bruk. Istället ska relationen mellan det tidigneolitiska ”inhägnandet” av platsen med gropar och den yngre palissaden enligt mig tolkas som ett utslag av en lång generell tradition att förhålla sig till en plats och ett sätt att markera och uttrycka socialt betydelsefulla relationer.

Palissaden vid Bunkeflostrand uppvisar heller inga tydliga spår av referens till platsens tidigare bruk. Möjligen avspeglar de tidigneolitiska aktiviteterna ett delvis liknande platsbruk av det kustnära området som under mellanneolitisk tid. Aktiviteterna på platsen, starkt knutna till havet som resursplats för fiske, har varit viktig under lång tid. Kanske har palissaden byggts här av den anledningen. Men frågan är om palissaden utgjort den enda platsen från vilken man bedrivit fiske i området under den tid den existerade. Det arkeologiska materialet antyder att så inte är fallet (figur 15), men å andra sidan har dessa kustbundna platser i regel inte undersökts på ett sätt som gör att vi vet om fler varit inhägnade med palissader. Enkelt uttryckt så har palissaden inte bestämt aktiviteten utan tvärtom, det vill säga palissaden har byggts som en markering av en viktig plats eller en viktig funktion för människor i närområdet. Det innebär inte att palissaden funnits där under hela den tid som platsen brukats men däremot att palissaden anlagts i en tid då betydelsefulla platser avgränsades och manifesterades genom detta specifika uttryck. Palissaderna som fenomen eller som konstruktionsform har därmed *inte* strikt styrt innehållet eller betydelsen. De lokala behoven och förutsättningarna har i kombination med arkitektoniska influenser genom kontakter med människor från andra områden inneburit att man manifesterat viktiga relationer på särskilda platser. Det har resulterat i palissaderna där former och bruk tyder på både kontakter och lokala val och behov. Palissaderna har inte utgjort det enda arkitektoniska uttrycket eller formen för hur viktiga platser manifesterats. Kanske ska en plats som Hunneberget i nordöstra Skåne tillmätas liknande betydelser som palissaderna. Hunneberget har

tolkats som en plats av central betydelse för människorna i omgivningen (Edring 2005:73ff; Andersson 2007:316). Där har man däremot inte hägnat in platsen med trästolpar. Istället har dess placering på en höjd med naturlig avgränsning utgjort en tydlig markering av platsen och dess betydelse.

Vi ser dock en annan typ av relationer vid andra palissader i Sydskandinavien som tyder på ett mer aktivt förhållande till det förflutna i valet av plats. Tydligast kommer detta till uttryck på Bornholm och palissaden vid Vasagård (figur 5). Här har palissaden anlagts på samma plats som en äldre Sarupsanläggning och dessutom i direkt anslutning till ett äldre gravmonument. Palissaden – eller snarare palissaderna eftersom det finns flera faser – har därmed en direkt koppling till en äldre plats där begravningsritualer kan ha utgjort en central del i platsens betydelse. Förhållandet antyder att spåren efter de äldre systemgravarna kan ha varit synliga (jfr Andersens tolkning av den sista fasen på Sarupsplatsen i avsnittet *Sarup och de äldre neolitiska hägnaderna i Sydskandinavien*). Detta rumsliga förhållande var resultatet av ett direkt och medvetet ställningstagande och en strategi inom ramen för de egna behoven. Genom att använda platsen har ett till stor del okänt förflutet skapats i formandet av den egna tidens relationer och för den egna tidens behov (se Bradley 1987 för exemplet Newgrange och Knowth, Irland där monumenten återbrukas i tider av social förändring). Platsen och dess betydelse anspelar på ett mytiskt förflutet. Kanske har man just här även skapat en egen historia och en relation till platsen genom begravningar i de äldre gravmonumenten.

Dösjebro är den enda palissad i sydligaste Sverige som verkar ha haft en föregångare på platsen. En stolphålsstruktur (kontext 12) som förknippas med aktiviteter från tiden strax före anläggandet av palissaden tyder på en rumslig avgränsning med rader av stolpar (figur 3). Det nära sambandet i tid och rum tyder på att platsen avgränsats på detta sätt i olika faser under en tidig del av det tredje årtusendet före Kristus. Relationen skall möjligen förstås i termer av faser liknande situationen på Bornholm snarare än i termer av en föregångare, även om utbredning och form skiljer sig åt på ett tydligt sätt.

I majoriteten av palissader finns det inga säkra tecken på ombyggnad eller reparationer som låter ana en vilja att i en bemärkelse bevara byggnadsverken. Vid Dösjebro kan kontext 12 och den därpå efterföljande palissaden möjligen ses som ett tecken på en sådan vilja (figur 3). De inre stöttorna vid Dösjebro kan också ha satts ned som ett led i att reparera en vikande palissad. Undantagen finns tydligast på Bornholm där flera faser belagts (figur 5 och 6). Här upprepas uppförandet av enkla palissadrader, som dessutom i vissa fall tycks korsa äldre rader. Man har alltså inte på samma sätt som vid det upprepade omgrävandet av systemdiken på Sarup tagit

hänsyn till äldre faser i detalj. Det som stått i fokus har varit att hägna in en plats för de egna behoven i den tid man levde.

Palissaderna kännetecknas av en variation i storlek, individuell form och enstaka detaljer. Samband finns också som pekar på nära relationer i tid mellan några av konstruktionerna. Vissa gemensamma uppfattningar om hur ett sådant byggnadsverk skulle se ut tycks ha funnits i Sydskandinavien under den här tiden. Det är inte minst tydligt i Malmöområdets tre stora palissader. Den likhet de uppvisar antyder ett nära samband i tid där grundläggande uppfattningar om hur inhägnandet av en plats skulle gestaltas arkitektoniskt funnits hos dem som lett och utfört arbetet. Den specifika grundform som de stora flerradiga palissaderna i västra Skåne och Själland uppvisar kan vid det tillfälle då den första byggdes ha varit resultatet av beslut tagna vid själva byggnadstillfället, beslut tagna i samspel med valet av plats och under de förberedande arbetena med trädfällning, röjning och grävande av de diken där stolparna skulle placeras (jfr Ingold 1993:169f; Barrett 1994:23f). Det är inte troligt att det är en eller flera speciella arkitekter som legat bakom dessa påfallande lika konstruktioner även om det säkerligen funnits personer som lett arbetet (Thörn 2007:134). Som berördes i avsnittet *Kort om palissader* har det föreslagits att de flerradiga palissaderna byggts ut successivt och att det är möjligt att äldre delar av palissaderna börjat försvinna genom nedbrytning när yngre delar byggts till (Thörn 2007:87). Tolkningen är som konstaterades något långtgående då palissaderna uppvisar en övergripande harmoni i sitt utförande, något som tyder på att de under någon tid fungerat som sammanhållna byggnadsverk. Det innebär däremot inte att de behöver ha planerats och byggts vid ett enda tillfälle utifrån en helt färdig och fastlagd plan. I Hylliepalissaden tycks den inre raden ha utgjort den grund från vilken resterande delar byggdes ut (se figur 55 samt beskrivningen av palissaden). Vi vet dock inte mer specifikt i vilken takt *alla* dess delar byggts ut eller planerats. Vi kan inte heller vara säkra på att det vi ser på figur 55 representerar (större delen) av ett helt färdigt byggnadsverk. Kanske fanns möjlighet till eller rent av planer på vidare utbyggnad. De personer som lett palissadbyggena kanske har besökt andra liknande platser. Det kanske till och med rör sig om andrahandskunskaper som förts vidare muntligt, där andras minnesbilder därmed skapat idéer om utformning vilka modifierats och utvecklats i relation till de olika möjligheter, förutsättningar och mål man haft med det egna bygget – ett samspel mellan platsers och människors förutsättningar och palissadbyggarnas idéer. Cirkeln måste vidgas utanför Malmöområdet.

Palissaderna vid Brunnshög utanför Lund och Kignæsbakken på norra Själland måste uppmärksammas då de tycks ha vissa likheter med Malmöpalissaderna i det att de består av fler parallella rader. Inom detta geografiska område tycks det alltså

under en begränsad tid ha byggts palissader utifrån en gemensam uppfattning om en grundläggande form.

Den arkitektoniskt komplexa form som inte minst de stora Malmöpalissaderna uppvisar har med viss försiktighet föreslagits representera stridsyxekulturens speciella palissadform i relation till de mindre komplexa enkelradiga eller linjära palissaderna som främst kopplats till trattbägarkulturen (Thörn 2007:90, 140). Det tycks finnas en viss kronologisk förskjutning från enklare former till mer komplicerade, men en sådan strikt uppdelning utifrån form är inte absolut möjlig att göra (se t.ex. figur 3 över Dösjebro som förknippas med stridsyxekultur). Denna kulturhistoriska tudelning, om än försiktigt uttryckt, kan inte heller omedelbart bidra till en förståelse av platserna och deras betydelse. Det finns exempel där denna kulturgruppsindelning skapar en situation där en motsättning uppstår mellan palissaderna som ett uttryck för kollektivitet och den traditionella bilden av stridsyxekulturen som individualistisk och där dessa olika bilder därför måste förklaras och jämkas samman (se Björhem & Magnusson Staaf 2006:137). Den specifika historiska situationen ger alltså upphov till former utifrån behov och människors idéer och erfarenheter av hur denna typ av rum skall avgränsas. Dessa idéer och traditioner formas genom kontakter människor emellan. I den utsträckning de arkitektoniskt mer eller mindre komplicerade palissaderna kan ses som kronologiskt åtskilda, utgör de alltså ett uttryck för skiftande traditioner att forma platser av betydelse för lokala och regionala relationer, något jag återkommer till i mer detalj längre fram.

De sydskandinaviska palissaderna har anlagts med utgångspunkt i lokala val och behov, där valet av specifik plats utgjort en viktig del i hur de uppfattats och brukats inom lokalsamhällena. Genom både en varierad relation till det förflutna inom de individuella platserna, och genom arkitekturen kan de sydskandinaviska palissaderna generellt sägas markera ett brott mot eller en upplösning av de regler och sociala relationer som låg till grund för formandet av de äldre Sarupsanläggningarna. På ett övergripande och generellt plan kan palissaderna från den första halvan av det tredje årtusendet före Kristus ses som resultatet av en historiskt förankrad tradition att forma platser till rum, en tradition som uttrycker och skapar sociala relationer av stor vikt för människor. Dessa platser har utgjort arenor av varierad betydelse för de människor som byggt, använt och besökt dem. De har fungerat som platser för sociala uttryck och social förändring med både lokal och (över)regional betydelse. Den här karakteristiken är allomfattande på samma sätt som de ”definitioner” som återgavs i inledningen till det här avsnittet. Den säger inget närmare om hur detta kan spåras i palissaderna och hur det uttryckts i detalj. Några sådana detaljer i hur palissaderna brukats skall diskuteras i följande avsnitt.

Möten

Som nämnts tidigare ser jag palissaderna som viktiga mötesplatser för människor från den omgivande bygden och för möten med människor långväga ifrån. Mötena hade en avgörande betydelse för hur sociala relationer formades och förändrades i lokalsamhällena. Det är de mer långväga kontakterna som skall diskuteras i det här avsnittet. De tolkningar som framförs baseras på palissadernas arkitektur och lokalisering samt på specifika fyndmaterial från dem i form av flinta och keramik.

I föregående avsnitt berördes palissadernas arkitektur som ett tecken på en övergripande grunduppfattning om hur de skulle utformas. Det kan urskiljas både i de generellt något äldre enkelradiga palissaderna och kanske än tydligare i de delvis något yngre arkitektoniskt mer komplexa, flerradiga palissaderna. I nuläget kan de senare kopplas till västra Skåne och norra Själland, vilket kan tolkas som ett uttryck för ett kontaktnät inom det här området under en tid som kan ha omfattat flera generationer. De något enklare äldre palissadernas utbredningsområde tyder dock på ett vidare kontaktområde vad gäller palissadbyggande. En plats som Hunneberget i nordöstra Skåne kan som tidigare nämnts ha haft en liknande betydelse som palissaderna. Stolpkonstruktioner i form av så kallade ”timber circles” på både Hunneberget och på Bornholm visar att dessa specifika konstruktioner använts i båda områdena, vilket i sin tur kan indikera kontakter mellan dem (se även figur 3 och den cirkulära stolphålsstrukturen vid Dösjebro).

Palissadernas funktion som viktiga mötesplatser kan för Malmöområdets del ses i ljuset av den lokala rörligheten i ett landskap bestående av platser med flera olika betydelser och funktioner. Särskilda platser för lokala, regionala och överregionala kontakter har därmed behövts (Björhem & Magnusson Staaf 2006:126). En liknande roll har föreslagits för palissaden vid Dösjebro (se avsnittet *Två västskånska dalgångar*), men då som mötesplats för lokala stridsyxegrupper som i övrigt levde som nomader (se även Svensson 2002:34 samt Lagergren 2008:74ff där platsens kommunikativa läge vid en möjlig åpassage poängteras). Närområdena kring palissaderna i övriga delar av östra Danmark (inklusive Bornholm) och sydligaste Sverige har inte blivit föremål för lokala studier avseende bebyggelsemönster, men åtminstone på Bornholm finns det belägg för hus och gårdar under palissadernas tid som tyder på att palissaderna fungerat som en typ av platser bland flera andra.

Palissaderna har genom sin dominerande arkitektur och betydelse fungerat som viktiga referenspunkter i landskapet, både lokalt och för människor långväga ifrån. Den här betydelsen har inneburit att palissaderna och de platser de var knutna till haft namn som varit kända över stora områden och som kanske också har varierat

beroende på var man kom ifrån. Palissadernas kommunikativa roll har också betonats i flera sammanhang (se t.ex. inledningscitatet till avsnittet *I palissadernas tid*). Palissadernas lokalisering tyder i flera fall på att de placerats i kommunikativt fördelaktiga lägen. Här utgör inte minst Malmöområdets strandnära palissader – Bunkeflo och Bunkeflostrand – tydliga exempel. Inom Bunkeflostrand ser vi dessutom att aktiviteter som fiske kan knytas till sommar och tidig höst – en årstid som bör ha lämpat sig för resande, inte minst långväga ifrån. Resor med kanot över hav kan ha tagit besättningar så mycket som 50–100 km på en dag under gynnsamma förhållanden (Hallgren 2008:51ff). Läget invid Öresund har inneburit direktkontakt med en viktig vattenväg och resor längs med kusten och även västerut mot Själland har ägt rum. Ett konkret exempel på det är den flintyxa i så kallad blå falsterflinta som lagts ned i ett stolphål i palissaden vid Bunkeflo (figur 69).

De regionala och överregionala kontakterna kan relateras till några av de artefaktmaterial som påträffats i eller i anslutning till palissaderna. Flintan och keramiken är av vikt för att förstå och tolka sambanden. Som poängterats inom tidigare forskning har den rituella och ekonomiska betydelsen av flinthanteringen varit av central betydelse (se avsnittet *Neolitiska hägnader i sydligaste Sverige och östra Danmark*). Här har de slagplatser som dokumenterats utanför palissaden i Dösjebro och de stora mängder brända och obrända avslag från produktion av fyrsidiga yxor och/eller mejslar som lagts ned kring stolpar i palissaderna i Dösjebro och Hyllie haft en avgörande betydelse för denna tolkning. Palissaderna har genom detta tolkats som platser för både tillverkning och vidare distribution av till exempel flintyxor, men även som platser där de förstörts i rituella sammanhang. Palissaderna har alltså fungerat som viktiga länkar i ett regionalt och överregionalt kontaktnät. Tillverkningen av flintyxor som en del i geografiskt vittförgrenade handelsförbindelser under den här tiden har ifrågasatts. Thörn ser tecknen på yxtillverkning som ett resultat av behovet av yxor för att bygga palissaderna (se även beskrivningen av palissaden vid Helgeshøj i avsnittet *De östdanska neolitiska palissaderna*) (Thörn 2007:140). Denna tolkning får ses som relevant och några konkreta exempel på uttryck för denna relation kommer att tas upp i nästa avsnitt. Yxor och andra typer av redskap har behövts vid arbetet med att bygga palissaderna. Inte minst har yxor behövts för att fälla träd, vilket bör ha genererat trasiga yxor på platser i områdena kring palissaderna. Janis Runcis har kritiserat tolkningen av palissaden vid Dösjebro som en plats för handel och utbyte av flintföremål (Runcis 2008:143ff). Utifrån en analys av slagplatserna utanför palissaden kommer han dels fram till att de inte med säkerhet skall betraktas som samtida med palissaden, dels att det inte finns några tecken på specialisering i hantverket. Slagplatserna representerar enligt

Runcis en långsam tillverkningstakt som visar på att yxor gjorts efter hand som de behövts i det dagliga arbetet.

Den kritik som Thörn respektive Runcis framför är relevant men utesluter enligt mig inte att palissaderna kan ha fungerat som viktiga platser för långväga förbindelser, eller att de haft en betydelse som platser för vidare distribution av flinta i olika form. Mer specifika uttryck för detta kommer att lyftas fram och diskuteras i nästa avsnitt. På ett generellt plan kan det konstateras att distribution av flinta från sydligaste Sverige har ägt rum under neolitikum, vilket visar att denna verksamhet också har behövt organiseras. Palissaderna kan mycket väl ha haft en roll i en sådan verksamhet, även om den kan ha varierat i omfattning och betydelse mellan enskilda palissader. Flinta från västra Skåne har exempelvis förts till den sydöstra delen av landskapet (Strömberg 1988:77f) och den rikliga förekomsten av flintredskap vid palissaderna på Bornholm visar också på att flinta förts till ön (Nielsen & Nielsen 1991:51), om inte nödvändigtvis enbart från Själland och Skåne. Distribution av flinta har även skett till områden mycket långt bort under neolitisk tid (se t.ex. Malmer 2002:182f samt Lindholm, Olsson & Runeson 2007:227ff, figur 144 för ett exempel från Norrland samt Hallgren 2008:52, 233ff). Flödet av flinta från sydvästra Skåne behöver inte heller ha varit ensidigt. Trots den goda tillgången på råmaterial i området är det rimligt att utgå ifrån att ett inflöde av flinta av icke-lokalt ursprung skett till Malmöområdet under neolitikum (Högberg 2001:187). Återigen kan flintyxan i blå falsterflinta från palissaden vid Bunkeflo nämnas som ett exempel.

Den keramik som återfunnits i flera palissader i västra Skåne och som förknippas med stridsyxekulturen är enligt mig ett material som visar på överregionala kontakter och resande under den äldre delen av yngre mellanneolitikum. Dessa få skärvor är också centrala för att förstå den förändring som traditionellt betraktas som skiftet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur. Det här skiftet har diskuterats i termer av invandring i både stor och liten skala. Diskussionen kring migration i form av större invandrande folkgrupper har under nittonhundratalet fluktuerat kraftigt där man innan andra världskriget använde detta som en relevant förklaring till förändring. Efter kriget förändrades situationen och migration användes inte längre som förklaringsmodell (Cassel 2000; Markus 2004:28ff). Nyligen genomförda studier av DNA på neolitiska skelett ger nya ingångar till denna diskussion. Exempelvis har en studie av svenskt material där det konstateras att människor kopplade till trattbägarkultur respektive gropkeramisk kultur utgjort två genetiskt separata populationer genomförts (Linderholm 2008). Den typen av studier finns inte till hands för en diskussion kring förhållandet mellan individer relaterade till trattbägar- respektive stridsyxekultur i Sydskandinavien.

För stridsyxekulturens del kommer reaktionen mot migrationstolkningen genom Malmers arbete som har bildat grunden för synen på den sydskandinaviska stridsyxekulturen sedan dess (Malmer 1962). Migrationsdebatten väcktes till liv i början av 1990-talet genom Kristiansens artikel om den jylländska enkelgravskulturen där han ser den som ett resultat av omfattande immigration utlöst av sociala och ekologiska spänningar (Kristiansen 1991). Enkelgravskulturen uppträder hastigt och fullt utvecklad i områden på Jylland där trattbägarkulturen oftast inte är representerad. Efter den inledande fasen ses en kontinuerlig bosättningsexpansion in i tidigare trattbägarområden i östra Danmark vilket skapar en kulturblandning. Som ett svar på Kristiansens hypotes menar Damm (1993; se även Ebbesen 2006) att det material vi förknippar med enkelgravskulturen är ett resultat av en lokal utveckling genom vilken man skapat en distinkt etnisk grupp vars främsta mål var social och symbolisk markering gentemot trattbägarkulturen. Migrationsdebatten har till stor del utgått från ett antingen-eller perspektiv (se Markus 2004:47) även om Kristiansen också tar upp migration av mindre grupper, om än inte som aktuellt för enkelgravskulturen. Detta är något som för övrigt inte heller förnekas av Malmer som en möjlighet genom att han påpekar att stridsyxekulturen inte är resultatet av *omfattande* immigration (se avsnittet *Den svensk-norska stridsyxekulturen*). Damm konstaterar också att hypotesen om enkelgravskulturen som ett resultat av omfattande immigration aldrig kan vare sig falsifieras eller verifieras. Det går bara att formulera hypoteser som pekar mot något av alternativen. Ett liknande ställningstagande har gjorts av Edenmo m.fl.: ”Dateringarna kan dock varken bekräfta eller utesluta en invandring respektive en autonom utveckling, endast visa på ett snabbt(?) förändringsförlopp” (Edenmo m.fl. 1997:138). Inte heller Damm utesluter möjligheten av ett visst mått av invandring i form av små grupper eller individer (Damm 1991:108). Detta är en tolkning som Larsson också tar fasta på då han betraktar stridsyxekulturens införande som en missionsrörelse där mindre grupper eller individer för med sig de nya strömningarna. Andersson antyder också möjligheten av en viss invandring då han menar att stridsyxekulturens inträde inte beror på *storskalig* invandring (se avsnitten *Ystadprojektet* respektive *Två västskånska dalgångar*).

Stridsyxekeramiken har på ett konkret sätt tagit plats i formulerandet av en hypotes kring hur kulturyttringen vunnit inträde i sydligaste Sverige. Hulthén menar att människor kommit sjövägen till östra Skåne (se avsnittet *Stridsyxekulturen och keramiken*). Hypotesen bygger på den nya teknologi med vilken keramik tillverkades – form kan efterbildas utan direktkontakt med dem som tillverkat förebilderna men tekniska aspekter, osynliga för blotta ögat, kräver direktkontakt (Hulthén 1977:143ff; 1986:143f; se även Stilborg 2005). Hulthén pekar på att influenserna

först nått östra Skåne vilket understryker den svenska stridsyxekulturens generella band med sydöstliga och östliga områden. Detta är något som även Malmer pekade på och som var en grundläggande byggsten i hans arbete med kronologin (se även Damm 1991:103f där de svenska stridsyxegravarnas nord–sydliga orientering kopplar dem till östliga snörkeramiska traditioner). Det skall påpekas att det inte behöver ha rört sig om specialister – särskilda keramiker – som har rest långväga för att specifikt sprida kunskapen om den nya keramiken och den nya tillverkningstekniken. Spridningen har förmodligen istället skett via etablerade kontaktvägar av människor med flera olika mål och syften för sina resor (jfr Roberts 2008:35ff).

Den här typen av begränsad inflyttning eller direktkontakter men med på sikt betydelsefull inverkan på lokalsamhällena är fullt tänkbar, och dessutom trolig, även om det konkret är mycket svårt att urskilja i materialet. Palissaderna, här tolkade som arenor för lokala, regionala och överregionala möten, talar dock för kontakter med människor från avlägsna områden under den äldre delen av yngre mellanneolitikum. Den med stridsyxekultur förknippade keramiken från de västskånska palissaderna – Hyllie, Bunkeflo, Bunkeflostrand och Dösjebro – kommer här in som viktiga pusselbitar där den nya tillverkningstekniken dessutom belagts vid de båda sistnämnda platserna (vid de förstnämnda har det inte undersökts). I västra Skåne är det här som de äldsta spåren efter möten med den nya typen av keramik och den nya hantverkstraditionen finns belagd. Var dessa möten skett i östra Skåne och på Bornholm är mer oklart. Det är än så länge inte helt säkerställt om detta tidiga inflytande medfört en förändring där de nya influenserna tidigare börjat uttryckas genom nya gravläggningsseder i östra Skåne än i övriga delar av Skåne och på Bornholm (se avsnittet *Stridsyxekulturen och keramiken*). Har de betydelsefulla och fysiskt kraftfulla platser som palissaderna utgjort haft en dämpande inverkan på möjligheten att anamma en delvis ny gravsed jämfört med östra Skåne? Frågan får lämnas öppen. Det är dock inte otänkbart att vi återigen skall vända oss till en plats som Hunneberget i nordöstra Skåne där vi möjligen har en plats för liknande möten av motsvarande betydelse som palissaderna under en tidig del av yngre mellanneolitikum. På Bornholm finns i nuläget de materiella bevisen på tidiga influenser genom fynd av stridsyxekeramik belagt på en boplats (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985:90ff). Än så länge har sådana bevis inte framkommit vid öns palissadplatser.

De tecken på kontakter som finns inom östra Danmark och sydligaste Sverige, och som bland annat antyds genom palissadernas form, innebär inte att området som helhet karakteriserades av ett helt enhetligt sätt att uttrycka och forma sociala relationer. De konkreta arkeologiska bevisen är få och små men de indicier som finns antyder att skillnader funnits i var och hur man lokalt mött och tagit ställning

till de influenser som bland annat fört med sig nya former i den materiella kulturen (jfr Damm 1991:106). Palissaderna har, åtminstone i västra Skåne, fungerat som viktiga arenor för formandet av sociala relationer genom att vara platser för möten med influenser långväga ifrån. Influenserna mottogs av människor i lokalsamhällena där de formades inom ramen för lokala traditioner och lokala relationer. Det innebar också att vissa gemensamma uttryck efter hand formades över stora delar av Sydskandinavien. Blickar vi redan nu framåt mot senare delen av yngre mellanneolitikum ser vi detta tydligt genom de likheter och skillnader som kan urskiljas inom och mellan Skåne/Bornholm respektive Själland. I sydligaste Sverige och på Bornholm får kontakterna ett påtagligt genomslag uttryckt genom en ny typ av gravläggningssed i jordgravar av stridsyxetyp. På Själland ser vi däremot inte ett genomslag för denna form av gravläggning (Damm 1991; Ebbesen 2006). I hela regionen används däremot fortfarande megalitgravarna. Innan vi når fram till den senare delen av yngre mellanneolitikum är det dags att titta närmare på en del drag och detaljer i palissadernas form och bruk som uttryck för lokala sociala relationer, och där de långväga mötena också spelat en betydande roll.

Innanför palissaderna

> Är det inte jobbigt att bygga palissader?
> Jo, men det är kul när så mycket folk träffas och bygger tillsammans!
> (Jonathan Lindström, *Dödshuset. Mysteriet från stenåldern*).

När man närmat sig Hylliepalissaden har den riktning man närmat sig från varit av stor betydelse för hur palissaden och platsen upplevts (figur 55). Öppningar som lett besökaren in har funnits runt hela palissaden. De stora genomgående öppningarna har däremot legat relativt lågt i terrängen. Har man närmat sig från väster eller söder, och också gått in genom dessa öppningar, har stora delar av palissaden och dess inre legat i blickfånget och dess nordöstra och norra delar har framhävts genom sin högre placering. De stora öppningarna i söder och väster och palissadens läge på en sydvästsluttning låter ana att den för utomstående var tänkt att ses från detta håll. Kanske har man stått på höjdpartiet på andra sidan våtmarken och blickat in mot palissadens inre? Eller har vegetationen inte tillåtit det? Har man däremot närmat sig från norr eller nordost har man endast sett den närmsta raden med stolpar i palissaden. Om man vid sitt första besök närmat sig från detta håll har det inte varit omedelbart möjligt att få en uppfattning om hela dess form eller storlek. Öppningen i nordost har heller inte lett rakt in i palissaden. När man väl kommit in har det

dessutom varit till en del av palissaden som varit avskärmad från dess stora inre yta med två rader med stolpar. Först när man passerat dem har man kunnat blicka ned mot de större öppningarna i de bortre delarna av palissaden. Väl inne har det också funnits flera möjligheter att röra sig i de ibland trånga utrymmena mellan stolpraderna. Tyder den sammantagna bilden av rörelsemöjligheter på komplicerade regler för hur man fick röra sig inom palissaden? Tyder det också (eller kanske istället) på en hög tillgänglighet till dess olika delar?

Planen över Hylliepalissaden förmedlar en ögonblicksbild skapad vid undersökningstillfället (figur 55). Den är samtidigt ett resultat av händelser i det förflutna som bildar fundamentet för tolkningar av bruk och varaktighet. Hyllie kan lyftas fram som ett exempel där den i den närmaste totala avsaknaden av samtida anläggningar gör det svårare att föreställa sig både aktiviteter och varaktighet. Planen ger nästan ett intryck av att man efter bygget inte närmat sig palissaden eller trätt in i den. Bunkeflostrandpalissaden utgör här en skarp kontrast (figur 47). Med sina många anläggningar, med i flera fall rikligt med innehåll i form av bland annat fiskavfall, ges en känsla av liv, rörelse, ljud och lukter som lätt kan frammanas. Bunkeflostrand framträder i den bemärkelsen som en mer levande plats än Hyllie. Bunkeflostrandpalissadens topografiska läge på en i det närmaste helt plan yta har också gett en annan visuell effekt för de som närmat sig än i Hyllie. Möjligen har det inte gått att blicka in över palissadområdet förrän man trätt in genom någon av de öppningar som funnits. Har man närmat sig från havet kan den vid vissa tillfällen ha varit synlig från relativt långt håll, men siktförhållandena med soldis, regn och dimma har säkerligen ofta varit begränsade. Har man inte känt till dess läge är det inte säkert att den synts särskilt tydligt från havet. Palissadarmarna som sträckt sig ned mot stranden tyder på att det är härifrån man gett sig ut på sundet, men samtidigt har en ensam rad med stolpar skärmat av palissadens inre från direkt insyn då man närmat sig från vattnet.

De intryck av palissaderna som besökarna mött har varit mer detaljrika än vad som kunnat återges här. Detaljer som vi inte kan komma åt med säkerhet. Har utrymmet mellan stolparna varit fyllt eller inte, och i så fall med vad? Risflätning och lerklining har föreslagits för Dösjebropalissaden men noterbart är att lertäkter inte belagts där eller vid någon annan av de sydskandinaviska palissaderna i nuläget (se även beskrivningen av palissaden vid Helgeshøj i avsnittet *De östdanska neolitiska palissaderna*). Kanske har stolpar, exempelvis vid de större öppningarna varit snidade (se Gibson 2002:2). Olika former av timmerarbeten kan ha uttryckt viktiga budskap gentemot besökarna.

Palissaderna i Hyllie och Bunkeflostrand uppvisar både likheter och olikheter på flera plan. De fungerar därmed som kontraster som tydliggör den varierade roll och

betydelse dessa konstruktioner haft i sin samtid. Det avspeglas inte enbart genom de skiftande visuella upplevelser det inneburit att närma sig olika palissader, ovan exemplifierat med Hyllie och Bunkeflostrand, utan också genom de delvis varierade aktiviteter som kan urskiljas i det arkeologiska materialet från dem. Palissaderna kommer här att diskuteras utifrån ett perspektiv som utgår från att de varit *öppna* arenor. Detta syftar inte på den fysiska tillgängligheten. Palissaderna kan ha varit platser dit vissa människor aldrig fick tillträde, eller där vissa endast fick tillträde vid speciella tillfällen. Associationer och tolkningar av inhägnade ytor som slutna och enbart till för vissa är vanlig inom forskningen kring neolitiska hägnader. Det står inte nödvändigtvis i konflikt med en utgångspunkt som lyfter fram att de även haft en roll som aktiva platser i formandet och uttrycket av sociala relationer. Den delvis varierade användningen av de enskilda palissaderna i Malmöområdet som framträder genom det arkeologiska materialet tyder i kombination med ett landskap där människor rört sig mellan platser av varierad funktion och betydelse på en i en bemärkelse öppen relation till dessa byggnadsverk. Palissaderna hade en central roll i lokalsamhället, men de utgjorde samtidigt endast *en* plats i ett nätverk av platser av skiftande betydelser i det landskap man levde. Palissader ses generellt som centrala platser men centraliteten låg inte fast i palissaderna i sig utan i de aktiviteter som ägde rum och vid de tidpunkter de genomfördes. Olika grupper av människor som inte uteslutande behöver ha haft nära familje- eller släktband har haft tillgång till palissaderna och de har utgjort viktiga aktivitets- och mötesplatser – lokalt, regionalt och överregionalt – av stor betydelse för formandet av sociala relationer (jfr Thomas 1996a:178f). Det var i den bemärkelsen sociala strategier och relationer som inhägnades.

Palissaderna kommer här att diskuteras som platser för de levande. Det finns inte några direkta eller mer omfattande tecken på att de ingått som en del av begravningsritualerna under den här tiden (se dock inledningscitatet till avsnittet *I palissadernas tid* samt Thörn 2007:110ff där de diskuteras som platser för de döda). De stora palissaderna i Malmöområdet kan åtminstone delvis ha brukats samtidigt och kan då också ha haft något olika funktion i lokalsamhället utifrån vad vi kan utläsa ur fyndmaterialen från dem. Det har föreslagits att de fyra palissaderna i Malmöområdet, det vill säga även den äldre palissaden vid Västra Klagstorp, tillsammans representerar en geografisk indelning av området i mindre regioner (Thörn 2007:88). En sådan indelning är enligt mig svår att belägga, och den variation i bruket av palissaderna som delvis kan urskiljas tyder på att deras betydelse skiftat något inom ramen för det övergripande enhetliga och starka uttryck för gemensamma intressen som palissaderna som byggnadsverk utgjort. Palissaderna speglar variationen inom

ett övergripande tema eller uttryck för manifestering av viktiga platser för relationsskapande. Hur länge varje enskild palissad stått vet vi inte, men de kan utifrån virkets livslängd hypotetiskt ha sträckt sig över så mycket som fem generationer (se beskrivningen av Hyllie). Om en palissad stått så pass länge kan den också mycket väl ha genomgått olika faser vad gäller de aktiviteter som ägt rum och de betydelser den haft inom och mellan olika generationer. Vissa aktiviteter kan ha varit regelbundet återkommande och centrala för lokalsamhället, medan andra kan ha varit av mer situationell art och kanske sällan återkommande.

De sydskandinaviska palissaderna förknippas i stor utsträckning med rituella aktiviteter, inte minst genom att boplatslämningar till stor del tycks saknas. Storleken på byggnadsverken har i sig setts som ett tecken på att vardagliga aktiviteter inte ägt rum innanför palissaderna (Thörn 2007:107). Tolkningen utgår från en distinktion mellan vardag och ritual som inte kommer att följas här. I de sydskandinaviska palissaderna finns tydliga exempel på fyndsammanhang som kan tolkas som resultatet av rituella depositioner. Rituell bränning av flinta, bland annat yxor, är kanske den aktivitet som främst lyfts fram då den finns tydligt belagd vid flera av palissaderna, inte minst i Malmöområdet (se t.ex. Thörn 2007:108ff). Bränd flinta och brända flintredskap har deponerats i stolphål och gropar i palissaderna. Depositioner av olika typer av material i gropar har en lång tradition i sydskandinaviskt neolitikum. I Malmöområdet liksom i flera andra delar av Sydskandinavien förknippas de starkt med trattbägarkulturen och dess formande av samband med platser (se t.ex. Andersson 2003). Under den senaste delen av äldre mellanneolitikum och under yngre mellanneolitikum blir depositioner i gropar dock ovanligare, men upphör inte (figur 72). I Malmöområdet är det i palissaderna de främst kommer till uttryck. Detta traditionella sätt att manifestera sin närvaro på tycks därmed starkare knutet till ett fåtal speciella platser där de ingår som en del i formandet av sociala relationer. Det var på dessa platser som lokalsamhällenas ledare uttryckte sin makt (se avsnittet *I palissadernas tid*), men det var även här som denna makt utmanades. Här kommer jag att fokusera på en del specifika depositioner i de stora Malmöpalissaderna. De kommer att ställas i relation till både långväga kontakter och till formandet av lokala sociala relationer.

De fyndmaterial och de sammanhang de återfunnits i innanför och i anslutning till palissaderna tolkas här som uttryck för sociala relationer som bland annat manifesterats genom det vi tolkar som rituella handlingar. "… ritual is viewed as a specialised form of behaviour which emphasises some of the concerns of daily life through a kind of performance" (Bradley 2005:xiii). Ritual, exempelvis i form av depositioner, betraktas här som ett sätt att uttrycka och sätta fokus på sociala relationer. Ritual är

social strategi och kan fungera som social förhandling där relationer mellan människor och deras skiftande roller och ansvar uttrycks och formas genom att knyta an till specifika platser. Materiell kultur kan i dessa sammanhang användas av individer och grupper för att skapa mening via samband med materiell kultur vad gäller till exempel produktion, bruk och association med vissa typer av föremål, platser eller råmaterial (Thomas 1996a:185; Pollard 2001:316). Depositioner av särskilda material ger på detta sätt platser mening knutet till särskilda intressegrupper och deras förväntningar. Palissaderna utgjorde arenor där relationer bland annat uttrycktes genom olika former av depositioner. Som berördes redan i avsnittet *I palissadernas tid* kan palissaderna och deras *utformning* också ses som ett uttryck för sociala relationer. Genom sin arkitektur understryker de eller framhäver de vissa aktörers sociala position. Bradley har formulerat betydelsen hos monument genom en teatermetafor (se t.ex. Bradley 2005:119). Monumenten har utgjort platser där man spelat upp sociala relationer och därigenom förstärkt dem. Arkitektur och depositioner samspelar här. Rummets organisation fungerar som ett medium genom vilket sociala relationer uttrycks och formas. Detta är också betydelsefullt för hur relationer kan ifrågasättas och förändras (Parker Pearson & Richards 1994; Thomas 1996a:88; Sørensen 2000:145). Ifrågasättande sker fysiskt genom bruket av etablerade platser och etablerade sätt att uttrycka position, till exempel genom rituella depositioner, men där detta fylls med nya betydelser som medvetet eller omedvetet leder till nya former av relationer människor emellan. Palissaderna har fungerat som viktiga sociala arenor i den här bemärkelsen. Här har olika aktiviteter utförts och olika grupper har manifesterat sin närvaro. Vissa aktiviteter och manifestationer kanske inte har varit möjliga, tillåtna eller ens verkningsfulla på andra platser.

De olika typer av material som deponerats i gropar och stolphål i de stora palissaderna i Malmöområdet är på ett generellt plan enhetligt – brända och obrända flintredskap, brända och obrända flintavslag varav stora mängder från tillverkning av fyrsidiga yxor och/eller mejslar samt djurben från tama och vilda djur. Keramiken verkar i flera av palissaderna däremot inte ha haft en framträdande plats i de rituella depositionerna. Undantag finns dock, vilket vi återkommer till. Denna enhetlighet utrycker på ett övergripande plan ett sätt att handla som har en lång historia som sträcker sig åtskilliga hundra år bakåt i tid (se t.ex. figur 72 samt Rudebeck m.fl. 2001:40, figur 7). Den övergripande enhetligheten innehåller däremot varierade sammansättningar av material. Materialen har också deponerats i skiftande relation till själva palissaderna, vilket understryker det specifika uttryck som varje enskild deposition har förmedlat (se Pollard 2001:316). Genom att föra samman människor och material har sociala relationer uttryckts och formats (jfr Thomas 1996a:170f). Vi

skall titta närmare på några av depositionerna och vad de kan ha haft för betydelse och relation till platserna och för de människor som utförde depositionerna.

Palissaden vid Bunkeflostrand har tolkats som en plats av central lokal betydelse för framför allt fisket (Magnell 2007; Brink, Kishonti & Magnell under utgivning). Människor från området kring palissaden har samlats och bott här under sommar och tidig höst för att bedriva bland annat fiske. Fisk kan även ha torkats och distribuerats vidare till andra platser i närområdet. Det finns inget som tyder på att det är en särskild lokal grupp som bedrivit och levt på fiske som huvudsaklig försörjning (Magnell 2007). Fisket kan istället ha bedrivits av individer från olika familje- eller släktgrupper från närområdet (jfr Hallgren 2008:130). Palissaden har byggts för att bland annat manifestera den betydelse som fisket haft för lokalsamhället i stort och det är de människor som samlats där under delar av året som manifesterat sin närvaro genom olika former av depositioner. Gropar och brunnar inne på palissadområdet avspeglar behov av tillgång till förvaringsutrymmen och färskvatten (figur 47). Groparna har i stor utsträckning fyllts igen med vad som kan betecknas som avfallsmaterial från aktiviteter i anslutning till de enskilda anläggningarna. Kanske har detta gjorts medvetet i slutet av varje säsong som ett sätt att ”stänga” platsen med det avfall i form av fisk- och däggdjursben, flinta och keramikskärvor som genererats under den gångna säsongen. I flera anläggningar fanns större eller mindre delar av horn deponerade (se t.ex. A3662, figur 49) som kan ha använts som redskap när man grävt olika typer av gropar och brunnar (grävredskap av horn är ett relativt vanligt fynd vid neolitiska hägnader runt om i Europa, se Andersen 1997:284). Groparnas, inte minst förvaringsgroparnas, och brunnarnas betydelse för aktiviteterna på platsen kan ha manifesterats genom deposition av de redskap som behövdes för att gräva dem.

I avsnittet *Möten* lyftes flintan, framför allt yxproduktion och distribution, och keramiken fram som viktiga material för att förstå palissadernas betydelse som platser för långväga kontakter och som platser till vilka nya influenser först kom för att sedan spridas ut i lokalsamhällena. Regelrätta slagplatser av den typ som fanns i anslutning till Dösjebropalissaden har inte identifierats vid Bunkeflostrand. Den generella spridningen av avslag från fyrsidig produktion både i matjord och i anläggningar tyder ändå på att detta varit en viktig del av aktiviteterna innanför palissaderna (figur 51). Sammanhängande produktionssekvenser har också identifierats i en del fall. Särskilt framträdande är detta i en grop som låg centralt på området (A125399, figur 49) och som innehöll över 3 kg flinta, mestadels i form av avslag och yxdelar. Kanske ser vi här resultatet av ett särskilt möte med besökare långväga ifrån där utbyte och deponerande av flinta manifesterat relationerna mellan besökare

och värd. Den snörornerade och i vissa fall chamottemagrade keramik som också förknippades med möten med utifrån kommande människor tycks inte ha haft en tydligt framträdande roll i specifika depositioner vid Bunkeflostrand. Den har ingått som en del i de möjliga ”stängningar” av platsen som diskuterades ovan, då som avfall bland andra typer av avfall. Denna keramik tycks därmed ha varit inkorporerad och använd i de olika sysslor man utfört innanför palissadens väggar. Situationen tycks delvis vara densamma i Hyllie- och Dösjebropalissaderna där dock endast få skärvor återfunnits i gropar och i stolphål, vilket pekar på att denna keramik inte getts en central roll vid betydelsebärande depositioner. I Bunkeflo ser vi däremot ett exempel på ett möjligt annat förhållningssätt till den nya typen av keramik.

Vid Bunkeflostrand framträder ett rumsligt förhållande mellan gropar, depositioner och palissad som antyder att det är platsens övergripande användning som styrt var gropar grävts. Det är inte omedelbart möjligt att se relationen till stolpraderna i själva palissaden som betydelsefull. I Bunkeflo, och som vi ska se ännu tydligare längre fram också i Hyllie, är situationen en annan. Bunkeflopalissaden har inte undersökts i sin helhet men de samtida groparna i dess södra del pekar på att det varit betydelsefullt att placera dem mellan stolpraderna (figur 68), vilket i jämförelse med Hyllie nedan låter ana att de skall relateras till själva bygget av palissaden. Vid Bunkeflo har det i något fall också deponerats bland annat kronhjortshorn och flinta, men det är framför allt en grop (A6400) som utmärker sig genom sitt speciella keramikmaterial. Relativt stora delar från tre kärl tillhörande Malmers grupp G har deponerats i denna (figur 70 c). Den här typen av keramik representerar ett tydligt annorlunda form- och dekorspråk gentemot den traditionella och lokalt präglade keramik som i övrigt återfunnits i groparna i Bunkeflo. G-kärlen förknippas under en senare del av yngre mellanneolitikum med gravläggningar men vid tiden för den här depositionen har den begravningssed som förknippas med stridsyxekultur vad vi kan se i nuläget ännu inte börjat praktiseras i området. Istället ingick den nya typen av keramik i den form av rituellt uttryck med lång tradition som depositioner i gropar utgjorde. Depositionen var kanske resultatet av ett direkt möte med utifrån kommande människor som hade kunskap om det nya sättet att tillverka keramik (kärlen har dock inte analyserats godstekniskt). Ett liknande sätt att hantera den nya typen av keramik ser vi på Bornholm där ett snörornerat kärl deponerades i en grop på en boplats någon gång vid övergången mellan äldre och yngre mellanneolitikum (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985:90ff).

Vid Hylliepalissaden kan de identifierade depositionerna relateras till själva palissaden och även till själva byggnadsfasen. Här har depositionerna i stolphål och gropar relaterat till byggandets betydelse och till de förväntningar man haft på

platsen (figur 55 och 56). Den arbetsinsats (Svensson 2002:46; Thörn 2007:106f) som krävts för att bygga palissaden har på ett konkret sätt manifesterats genom rituella depositioner. Samtliga de gropar som kunnat knytas till palissaden hade ett nära rumsligt förhållande till raderna med stolphål (figur 55). De tre stora gropar som relaterats till palissaden låg placerade mellan rader med stolphål som löpte förbi mycket nära gropkanterna. I en av groparna (A1161) hade de stora mängder fynd som troligen slängts (inte lagts) ned på botten av gropen dessutom slängts från gropens norra sida. Det tyder på att man vid depositionstillfället inte hade byggt färdigt palissaden. Stolparna hade stått i vägen om de varit resta. Depositionen har därmed genomförts under arbetet med att bygga palissaden. Några av de enskilda fynden i palissaden, bland annat i denna grop, kan också symbolisera detta på ett mer konkret sätt. Fynd av skrapor, två håleggade yxor och en del av en hornhacka (figur 58 och 59) kan ses i relation till arbetet med bygget. Grävredskap och träbearbetningsredskap har behövts. Flintyxan i ett av öppningsstolphålen har skador som tyder på bruk och flintyxan i den omnämnda gropen har medvetet slagits sönder innan den deponerats i gropen. Ett eggavslag tillhörande yxan hittades i den övre delen av gropen. De båda flintyxorna och delarna av hornhackan eller hornyxan kan därmed både direkt och indirekt (genom en medveten sönderslagning) ha symboliserat arbetsskador som skall relateras till själva arbetet med palissaden. De relativt stora mängder djurben som deponerats samtidigt med redskapen kan möjligen tolkas som resultatet av festande i anslutning till byggnadsarbetet (se Rostoványi 2007:90ff samt Sandén 2008:27f för diskussioner kring festen och dess sociala betydelse). Genom dessa depositioner, som troligen utfördes av de som ledde arbetet, manifesterades relationen mellan de människor i området som direkt eller indirekt deltog i bygget.

Depositionerna markerade rådande sociala relationer men pekade också på de förväntningar man hade på platserna och deras betydelse. Det kanske framför allt framträder via det lilla rum i den östra delen av Hylliepalissaden där tusentals brända och obrända flintor, inte minst avslag från tillverkning av fyrsidiga redskap, en gång lades ned kring stolparna (figur 55 och 56). Även om det lilla östra rummet i Hylliepalissaden inte har kunnat dokumenteras i sin helhet tycks det som om vägen in dit har gått via någon av de större öppningarna och att man måste ha tagit sig över den stora öppna ytan eller mellan raderna med stolpar från norr eller söder för att nå in dit (figur 55). Flintan från stolphålen kan ur ett perspektiv kopplas till behovet av tillverkning av arbetsredskap *men* den tydliga rumsliga placeringen i denna specifika del av palissaden pekar också på att vissa individer kan ha manifesterat sin närvaro här och att rummet haft en speciell betydelse. Flintavfallet från tillverkningen av

fyrsidiga redskap representerar viktiga moment i själva hantverksprocessen. Rummet tolkas här som nära förknippat med flinthantverket och också med hantverkarna själva. Platsen har utgjort en mötesplats för hantverkare från lokalområdet (jfr Knarrström 2001:55). Tolkningen utgår i grunden från att hantverk och hantverksskicklighet har varit en möjlig väg eller strategi att erhålla och uttrycka social position (se Apel & Knutsson 2006:12). Depositionerna av flinta kring stolparna visar på möjligheten att uttrycka och kanske förstärka sin identitet som individ och som grupp. Relationer som sträcker sig vidare än till enbart delaktighet i bygget av palissaden har därmed uttryckts på ett tydligt sätt. Inom det stora rum som palissaden som helhet utgjort har alltså utrymmen för specifika grupper varit tillgängligt (se Thomas 1996a:205). Även vid den enkelradiga palissaden i Dösjebro har det deponerats flintavfall från yxtillverkning i stolphål i främst den södra och östra delen av palissaden (se avsnittet *De sydsvenska neolitiska hägnaderna utanför Malmöområdet*). Kanske markerar detta ett liknande förhållande som i Hyllie där en särskild grupp manifesterat sin särskilda del av palissaden, men där detta inte är synligt i palissadens arkitektur. Flinthantverkarna kan däremot inte uppfattas som en egen social klass eller enhet baserad på en regelrätt profession. Något sådant har inte kunnat beläggas för den här tiden. Vissa individer från familjer i lokalområdet har däremot haft en sådan roll att de kunnat manifestera sig och sin betydelse vid palissaderna. Utanför palissaderna har hantverkarna också haft andra roller. De behöver i sig inte ha tillhört ledarskiktet i samhället. Lokala ledare har haft ett behov av deras skicklighet (se Wason 1994:107) då utbyte av de föremål som tillverkats varit av betydelse för kontroll över både kontakter utåt och människor i lokalsamhället.

Den betydelse och de relationer som uttryckts genom depositionerna av flinta i stolphål i särskilda delar av palissaden vid Hyllie och kanske också vid Dösjebro kan relateras till det ökade utrymme för andra individer än de traditionella släktledarna att manifestera sin position vid megalitgravarna som Damm föreslagit för östra Danmark från och med senare delen av äldre mellanneolitikum (Damm 1991:78f; se även avsnittet *I palissadernas tid*). I östra Danmark tycks fler ha fått tillgång till megalitgravarna som gravplats och flintyxor blev viktiga i begravningsritualen. En liknande förändring, där yxorna intar en allt mer framträdande plats vid megalitgravarna, kan även urskiljas i sydligaste Sverige (Karsten 1994:177). Möjligen fanns det en lokal variation i sydligaste Sverige vilket antyds av situationen i västra Skåne där det föreslagits att aktiviteterna vid megalitgravar har avtagit under den senaste delen av äldre mellanneolitikum. Samtidigt har det föreslagits att utvecklingen gått mot vad som betecknas som ett mer privat bruk under yngre mellanneolitikum (Andersson 2003:248, 277), vilket antyder ett socialt förhållande som påminner om det som

Damm föreslagit för östra Danmark. Det behöver dock inte ha omsatts genom bruk av flintyxor i begravningsritualerna i samma omfattning över hela östra Danmark och sydligaste Sverige. I stora delar av Sydskandinavien fanns alltså ett generellt ökat behov av flintyxor för denna typ av ritualer vilket innebar ett intensivt utbyte av flinta från råvaruområdena och som samtidigt innebar att kontroll över detta utbyte var en maktfaktor (Damm 1991:78). Det är sådana relationer vi ser avspeglade i depositionerna av flinta kring stolphålen i Hylliepalissadens östra rum och vid Dösjebro. I områden där flinta som råvara är mer sällsynt manifesteras dess betydelse och relationer i form av långväga kontakter kanske främst genom en omfattande förstörelse av den, inte minst med hjälp av eld. Det framträder särskilt tydligt vid palissaderna på Bornholm där den brända flintan är rikligt förekommande. Förstörandet av utifrån kommande föremål och råmaterial relateras till särskilda individers relationer och möten med omvärlden som omsätts i ritualer i syfte att upprätthålla de lokala sociala relationerna. Kanske var det samma personer som förstörde flintan med eld som också hämtade den från platser långt borta.

Det östra rummet i Hylliepalissaden var dock inte mer än en liten del av det stora rum som byggnadsverket en gång totalt utgjorde. I resterande delar av palissaden är konkreta ledtrådar till aktiviteter i det närmaste obefintliga. Vilka behov har funnits i lokalsamhället som kan hjälpa till att förstå denna stora yta? Palissaderna har intagit en konkret plats i diskussionen kring boskap och boskapsskötsel då det anses ha varit en viktig ekonomisk och social resurs i formandet av maktrelationer mellan människor under mellanneolitikum (Björhem & Magnusson Staaf 2006:143f; se även Damm 1991:76f; Nilsson 2006:54f samt avsnittet *Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige* och avsnittet *I palissadernas tid*). Trots att andelen djurben från vilda arter står för en ovanligt stor del av andelen ben vid palissaderna jämfört med samtida boplatser (Magnell 2007) bör boskapen ses som viktig för att förstå något av den roll palissaderna kan ha haft. Som framgick i avsnittet *Bönder, jägare och fiskare* ger det arkeologiska och arkeobotaniska materialet i form av djurben och pollendiagram inte någon direkt ledtråd till hur boskapsskötseln organiserats i Malmöområdet. Det övergripande bebyggelsemönstret visar däremot på att det funnits platser av varierad ekonomisk och social betydelse. Enskilda gårdar har inte utgjort de enda socialt och ekonomiskt betydelsefulla enheterna. Palissaderna har fungerat som mötesplatser för viktiga aktiviteter och händelser i området. Den ekonomiska och sociala betydelse som boskapen haft under den här tiden har medfört ett behov av mötesplatser där skötseln organiserats och manifesterats. I sammanhanget skall inte fårskötseln förbises då benmaterialet från palissaden vid Bunkeflostrand tyder på att andelen ben från får/get är hög i jämförelse med andelen ben från nötboskap.

Björhem och Magnusson Staaf menar att palissaderna kan ha fungerat som fållor för kreatursskiljning och därmed också utgjort platser för reglering och legitimering av individernas rättigheter och andel av boskapen (Björhem & Magnusson Staaf 2006:143f). Deras tolkning är gjord med utgångspunkt i att palissaderna i Malmöområdet skall föras till stridsyxekulturen och det sociala system med betoning på individen som traditionellt förknippas med denna kulturyttring, något som inte på detta entydiga sätt görs här. Trots denna direkta kulturkoppling är tolkningen intressant. Ett visst mått av samarbete när det gäller boskapsskötsel är, som Björhem och Magnusson Staaf konstaterar, möjligt och till och med troligt för den här tiden. Samarbetet kan exempelvis ha berört reglering av tillgång till betesmarker, men det kan också ha varit fråga om avelsutbyten. Utifrån benmaterialet från Bunkeflostrand går det däremot inte att se några tecken på att kalvning skett vid palissaden (Magnell 2007). Tolkningen av palissaderna som platser för kreatursskiljning gör palissaden till en form av arena för förhandling och tvistelösning kring allt som berör en eventuell gemensam boskapshantering där samtidigt individuella intressen måste bevakas. Uppvisandet av enskilda djur, till exempel värdefulla avelsdjur, men även av boskapshjordar har därmed troligen också varit en del i det sociala relationsskapandet.

Aktiviteterna vid de olika palissaderna i Sydskandinavien visar som helhet på variation i omfattning och hur materiell kultur används för att skapa relationer till plats och människor. Manifestationer i form av bland annat rituella depositioner var relaterade till de möjligheter som fanns och togs vid de individuella byggnadstillfällena. Det skapade variation inom ramen för den övergripande traditionen att inhägna en plats med palissader. Människor har vid olika tillfällen betonat och haft möjlighet att uttrycka relationer och ambitioner genom rituella depositioner. I det här avsnittet har det exemplifierats genom Malmöområdets stora palissader. Traditionen att deponera material i olika sammansättningar vid olika tillfällen hade en historisk förankring men till skillnad från tidigneolitikum och en del av äldre mellanneolitikum då depositioner i gropar var vanligt, begränsades denna tradition under palissadernas tid till enstaka särskilda platser och tillfällen. Det var vid platser som palissaderna som lokala relationer formades och fastställdes. Det innebar att det inte fanns ett direkt behov av en tradition där mindre enskilda grupper markerade sin närvaro i landskapet genom omfattande depositioner i gropar på det sätt som varit vanligt tidigare (se t.ex. Andersson 2003:62ff; Björhem & Magnusson Staaf 2006:122f, 127 samt Rostoványi 2007:124).

I de stora palissaderna i Malmöområdet uttrycktes och formades relationer mellan människor i lokalområdet bland annat genom de rituella depositioner som genomfördes i olika sammanhang. Det deponerade materialet – framför allt flinta

och flintredskap, ben från tama och vilda djur, från landlevande och havslevande djur – avspeglar lokala resurser och dess betydelse för de ritualer som genomfördes på särskilda platser. Kanske kom virket till palissadbygget från flera olika delar av lokalområdet vilket på så sätt band samman de olika grupper av människor som deltog i bygget och som hade förväntningar på det. Lokala traditioner har sammanförts vid palissaderna. Flinta har exempelvis hämtats från traditionella råvaruplatser med en lång brukshistoria. Sibbarp kan fungera som exempel på en sådan plats (se avsnittet *Bo- och aktivitetsplatser*), en plats som utgjort en viktig lokal för produktion av förarbeten till flintredskap från tidigneolitikum fram till och med äldre bronsålder. Flera förarbeten från Sibbarp tillverkades i syfte att deponeras på plats. De efterlämnade förarbetena visar på ett långvarigt förhållande till platsen där kännedom om den förts vidare mellan generationer genom muntliga traditioner men där denna tradering också uttryckts materiellt genom deponerandet av förarbetena. Vissa personer har skapat en identitet som delvis byggt på en historisk förankring till denna råvaruplats (Högberg 2002; 2006). Denna historiskt förankrade identitet har även knutits till platser som palissaderna där man uttryckt sin lokala identitet i ett nytt sammanhang på en ny plats. Genom deposition av flinta från redskapstillverkning i en särskild del av Hylliepalissaden (figur 56) berättar man sin historia, både i relation till gamla traditioner och till samtidens relationer – lokalt och mot omvärlden.

Lokala ledare styrde bygget av palissaderna, men samtidigt fanns utrymme för olika grupper av människor som inte uteslutande bands samman av nära familje- och släktbaserade relationer att manifestera sig och delta i de varierade aktiviteter som utfördes vid palissaderna. I vissa fall har sådana aktiviteter knutits till vissa specifika delar av de stora palissaderna. Innanför palissaderna möttes lokalsamhällets skiftande behov och relationer. Men dessa lokala möten påverkades även av mer långväga influenser genom de handels- och hantverksutbyten som hade sin plats vid palissaderna. Lokala traditioner mötte nya traditioner som utmanade de äldre uttrycken (jfr Hodder 1990:176; se även Björhem & Magnusson Staaf 2006:41). Dessa möten och historier påverkade därmed varandra och innebar möjlighet till social förhandling och förändrade sociala relationer där makt manifesterades och ifrågasattes. Traditionella uttryck och handlingar som till exempel bränning av flinta och depositioner i gropar genomfördes inom ramen för samtidens behov och möjligheter. Lokal social förändring spreds bokstavligt talat via palissadernas öppningar, men den betydelse som livet innanför palissaderna hade i lokalsamhället kan också ha gjort de här platserna till arenor för konflikter.

Bakom palissaderna

> … the bones and skulls scattered for half a mile … and old remnants of weathered basketry and broken pots among the gravel (Cormac McCarthy, *Blood Meridian*).

Vad ser vi egentligen för spår av våld i det arkeologiska materialet från mellanneolitikum? Vad är kvar? Är människobenen från Hindby mosse eller det enda människobenet från palissaden vid Bunkeflostrand rester efter våldsam konfrontation av en dignitet som gör att det kan betecknas som krig? Frågan kan inte entydigt besvaras och avsikten i detta kapitel är inte att analysera och diskutera konflikten och kriget i relation till det mellanneolitiska samhället i stort eller att spåra enskilda handlingar som kan tyda på krig under den här tiden i detalj. Avsikten är istället att föra fram tolkningar om en möjlig närvaro av och möjliga orsaker till organiserat våld mot bakgrund av de betydelser som palissaderna hade inom lokalsamhällena enligt de tolkningar som framförts i tidigare avsnitt. Tolkningarna skall ses som hypoteser då de konkreta arkeologiska materialen är få och vaga. Diskussionen har en bakgrund i den mer eller mindre uttalade association till försvar som palissaderna ofta framkallar.

I den diskussion som förts hittills har formandet av sociala relationer tolkats och beskrivits som något som skett på fredlig väg. Palissaderna och de aktiviteter som ägt rum, exempelvis rituella depositioner, har inte satts i samband med fysisk konflikt. Aktiviteterna har (underförstått) snarast tolkats utifrån ett perspektiv där de fungerat konfliktdämpande, det vill säga de har varit del av en till stora delar fredlig förändringsprocess. Motsatsen *kan* också ha varit fallet, något som ska ägnas uppmärksamhet i det här avsnittet.

Förhistorien, inklusive yngre mellanneolitikum, var inte en tid fri från konflikt och våld, varken det personliga eller det organiserade. Det är den senare formen som är av intresse här, det vill säga den extrema men inte ovanliga form för social relation människor emellan som rent organisatoriskt har sin mest påtagliga form i kriget. Kriget i förhistorien har sedan 1990-talet blivit föremål för ett ökat intresse, inte minst inom arkeologin där litteraturen numera är relativt omfattande (se t.ex. Keeley 1996; Carman 1997; Guilaine & Zammit 2005; Otto, Thrane & Vandkilde 2006a). Tidigare var intresset för våld och krig som samhälleligt och socialt fenomen svalare, vilket inte minst är kopplat till vår egen tids historiska och politiska situation där 1900-talets stora väpnade konflikter medförde en reaktion mot att studera konflikt i förhistorien (se t.ex. Keeley 1996).

Fysiska barriärer eller gränser i form av exempelvis palissader förknippas ofta med ett behov av skydd och försvar, åtminstone i en symbolisk bemärkelse (Hodder 1990:174; Parker Pearson & Richards 1994:24). Som beskrevs i avsnittet *De östdanska neolitiska palissaderna* har palissaderna i östra Danmark också tolkats i termer av försvar. Bornholmspalissaderna har setts som befästa boplatser (på Rispebjerg har spånpilspetsar påträffats) med ett starkt rituellt inslag. Helgeshøj på Själland har associerats med vad som kan betecknas som ett slags kulturellt försvar i en tid då influenser från kontinenten via Jylland utmanade de traditionella samhällena på de danska öarna. De sydskandinaviska palissaderna har däremot generellt inte diskuterats eller tolkats i förhållande till fysisk konflikt i någon större utsträckning, vilket inte kan sägas gälla för neolitiska hägnader i Europa i stort. Bevis för att hägnader anfallits finns från flera platser, bland annat genom fynd av stora mängder pilspetsar kring öppningar vilket tolkats som att man beskjutit dem (se t.ex. Keeley 1996:18f, figur 1.1; Thorpe 2006:144ff). Det här tyder på ett konkret sätt på att väpnade konflikter i vissa fall kan ha varit en del av det sociala livet i de samhällen som anlade hägnaderna. Frågan är förstås om neolitiska hägnader faktiskt anlagts med avsikt att fungera som försvarsanläggningar.

Andersen diskuterar i sitt arbete om Europas Sarupsanläggningar huruvida dessa anläggningar faktiskt byggts som försvarsverk eller inte (Andersen 1997:302ff; se även t.ex. Christensen 2004:142ff). Andersen konstaterar att deras varierade storlek och placering inte tyder på att de byggts i detta syfte. Det finns enligt Andersen ingenting i bosättnings- eller gravmaterialet från den här tiden som tyder på att samhället kunnat organisera arméer av det slag som krävts, varken för försvar eller för anfall. Krig och konflikter var istället mer småskaliga till sin karaktär. Andersens tolkning får anses rimlig i så måtto att Sarupsanläggningarna, eller de yngre palissaderna, generellt inte (i första hand) byggts med tanke på en funktion som försvarsverk. Det är däremot viktigt att ta hänsyn till att det är fråga om socialt betydelsefulla platser och byggnadsverk som inte är neutrala för människor och som kan ha framkallat både interna och externa konflikter (jfr Runcis 2008:151). Konflikter och krig under den här tiden bör inte förstås i relation till begrepp som arméer eftersom det framkallar associationer till mycket storskaliga och långvariga kampanjer. Däremot behöver inte heller organisationsförmågan underskattas då man till exempel har haft både viljan och förmågan att organisera stora byggprojekt, något som både Sarupsanläggningar och palissader är exempel på.

Krigföring under neolitisk tid har som nämndes ovan tolkats vara relativt småskalig. Krig som fenomen kan definieras som bruket av organiserat dödligt våld eller hot om detta mellan två grupper. Krig är en social handling bland andra sociala hand-

lingar (Christensen 2004:130; Bossen 2006:91; Vandkilde 2006a:69). De stridande gruppernas numerära storlek kan ha varit ringa. Definitionen av krig utesluter endast våld och aggression mellan enskilda individer. Vapen som pil och båge användes för jakt och strid. Yxor och klubbor användes också i strid (Keeley 1996:49ff; Christensen 2004:139ff). Ett vapen, vilket som helst, kan i sig vara dödligt även om det inte behöver ha använts för att döda andra människor. Krig och strid är inte nödvändigtvis på liv och död. Det innebär däremot inte att så kallad primitiv krigföring kan karakteriseras som rituell och i det närmaste ofarlig med låg dödlighet. Tvärtom tyder mycket på att dödlighet som ett resultat av våldshandlingar, däribland krig, krävt proportionellt många liv jämfört med våldshandlingar och krig i moderna samhällen, inte minst på grund av att det kan ha drabbat mycket stora andelar av befolkningen och inte främst de direkt stridande individerna (Keeley 1996:88ff; Helbling 2006:114). Krigföringen har troligen i stor utsträckning utförts i form av mindre relativt kortvariga räder, överfall och bakhåll. Ledarskap i strid har byggt på principen om frivillighet – det sociala trycket att delta kan dock ha varit stort – och att leda genom exempel (Keeley 1996:42ff, 59ff; Christensen 2004:130f; Gat 2006:87ff, 157ff).

De stora Malmöpalissaderna har utifrån bedömningsgrunder liknande Andersens ovan ansetts för stora för att försvara och deras läge har heller inte varit strategiskt lämpligt för detta (Svensson 2002:48). Den här bedömningen utesluter inte att de varit skådeplatser för organiserade våldsyttringar av det slag som i korthet beskrevs ovan. Även om palissaderna inte har anlagts som skydd i fysiska konflikter kan de mycket väl ha varit platser för konflikt av olika slag. Konkreta spår efter sådana finns däremot inte säkert belagt vid någon av de stora Malmöpalissaderna. Omfattande matjordsarkeologiska insatser vid både Hyllie och Bunkeflostrand har till exempel inte resulterat i några tecken på anfall i form av större mängder pilspetsar. Vid Hyllie återfanns en spånpilspets invid själva palissaden, men en spånpilspets gör knappast ett krig. Palissaderna i sig kan också, som Svensson varit inne på, uppfattas som svårförsvarade ur flera aspekter. Genomgående öppningar i flera riktningar som vid Bunkeflostrand och Hyllie (figur 47 och 55) tyder exempelvis inte på att de varit slutna svårtillgängliga strukturer. Bevisen för utfyllnad mellan de enskilda stolparna i palissaderna är dessutom inte helt klara och om det inte funnits någon sådan har tillträde till deras inre knappast varit ett fysiskt problem. Tecken på brand finns förvisso från en del palissader. Dösjebro framträder som det tydligaste exemplet här, men även Hyllie och Bunkeflo kan ha brunnit av spåren att döma. Även om det inte kan beläggas så kan brand ha varit ett resultat av fientliga aktiviteter (Svensson 2002:47; Nielsen 2004:29). Det kan även tolkas som resultatet av en medveten nedbränning genomförd av de som uppförde palissaderna eller efterföljande generatio-

ner. Palissaderna kan inte heller förknippas med åretruntboende, vilket innebär att om de anlagts i försvarssyfte bör de i så fall ha fungerat som tillflyktsplatser.

Palissaderna i sig, liksom de arkeologiska bevisen för konflikt eller avsaknaden av dem från dessa platser, är som framgått svårbedömda i relation till kriget och dess närvaro eller frånvaro. De kan i sig inte heller användas som bevis för om samhället var starkt påverkat av krig eller ej – närvaro av försvarsverk, vapen eller tecken på våldsamt trauma på skelett betyder inte per automatik krig, liksom avsaknaden av sådana bevis inte heller betyder att våldsam konflikt i form av krig inte har förekommit (se t.ex. Carman 1997:224 samt Gat 2006:174). För att få en klarare uppfattning om den organiserade fysiska konfliktens möjliga närvaro och påverkan måste blicken även riktas utanför palissaderna.

Krig kan stärka sambanden inom grupper. Men det kan också leda till splittring och till att forma nya grupper och därmed gradvis och med små steg förändra samhällen (Otto, Thrane & Vandkilde 2006b:17; Vandkilde 2006b:107f). Krig och att utmärka sig i strid kan också ha varit en del i enskilda personers strategi att uppnå social status (Gat 2006:87ff) och utmana rådande maktrelationer. Palissaderna och de aktiviteter som utförts vid dem har fungerat som ett sätt att utöva makt och kontrollera och upprätthålla sociala relationer, samtidigt som det även har funnits möjlighet för olika individer och grupper av individer att uttrycka sina positioner och ambitioner. I föregående avsnitt diskuterades hur kontroll över resurser som boskap och flinta kan ha varit en del i formandet av relationer mellan människor och hur elitens positioner utmanades. Det har funnits konkurrens om positioner i samhället där dessa resurser spelat en viktig roll i formandet av relationer. Palissaderna har tolkats som viktiga platser för sådana uttryck där olika typer av sociala grupper kunnat manifestera sig. Det har, som framgått av exemplet Hyllie med sitt särskilda rum för markerande av flinthantverkets och flinthantverkarnas betydelse, kunnat ske redan vid själva byggnadstillfället. Kanske har motsättningar kommit till ytan redan i samband med byggandet av palissaden. De som byggde detta rum, eller tillät att det byggdes, behöver inte ha gjort det med en tydligt uttalad strategi som sträckte sig bortom den omedelbara framtiden, men det kan ha medfört att man genom sin tydliga närvaro i palissaden och genom de möten detta ledde till även fått möjlighet att påverka sin position. Association med nya främmande föremål, nya teknologier eller särskilda utifrån kommande personer kan ha varit en del av denna strategi där det kan ha varit förknippat med prestige att använda sig av de främmande föremålen och teknologierna och att anspela på relationer med främmande personer. Det kan ha skapat spänning och misstänksamhet (Sørensen 2000:177ff). I längden kan detta ha lett till att olika grupper ifrågasatt den rådande ordningen och försökt bryta sig

ur dess begränsningar (Björhem & Magnusson Staaf 2006:128). Kanske har några velat ha större utrymme i palissaderna, kanske har de velat bryta med den rådande makteliten genom att förstöra dem. Möjligheten finns också att grupper helt utan tillgång till palissaderna, och därmed de kontakter och relationer en sådan tillgång inneburit, velat förstöra dem. Spänningar och konflikter av det här slaget kan ha varit mycket våldsamma och de kan ha lett till att flera av palissaderna förstörts. Det organiserade våldet kan ha riktats mot palissaderna i egenskap av socialt laddade platser, snarare än i egenskap av regelrätta fortifikationer.

På Bornholm kan den omfattande förstörelsen av flinta vid palissaderna ses som ett uttryck för lokal maktutövning genom rituella aktiviteter (se avsnittet *De östdanska neolitiska palissaderna*). En värdefull råvara har förstörts som ett led i att befästa maktpositioner skapade genom relationen till människor och platser varifrån råvaran kommit. Vid Vasagård ser vi dessutom hur den direkta rumsliga relationen till den äldre Sarupsanläggningen och megalitgraven också anspelar på ett mytiskt förflutet. På Bornholm pekar de få bevisen för möten med nya influenser på att detta skett på andra platser än palissaderna. Det är vid en boplats som tidig stridsyxekeramik påträffats (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985:90ff). Kanske markerar detta att viktiga sociala relationer formats på andra platser än palissaderna och att de maktrelationer som uttryckts vid dessa utmanats. Religiöst laddade ”timber-circles” finns både på boplatser och innanför palissaderna vilket tyder på att de brukats i delvis olika miljöer och att det varit möjligt för olika människor att använda sig av detta uttryck. Skall det omfattande Brogårdsfyndet med de många flintmejslarna och flintyxorna som återfunnits nedanför Rispebjergpalissaden (figur 6) ses om ett uttryck för att platsens tidigare bruk upphört och att nya relationer och nya platser börjat styra det sociala livet på ön? Något säkert svar kan inte ges men Bornholm kan fungera som ett exempel där bruket av materiell kultur i relation till lokala traditioner kan ha använts och ingått i en möjligen konfliktfylld social förhandling. Det kanske är i ljuset av detta som spånpilspetsarna på Rispebjerg skall förstås.

De sydskandinaviska palissaderna har genom sin betydelse och i fler fall än vad de arkeologiska bevisen direkt avslöjar, möjligen varit skådeplatser för väpnande konflikter vid de tillfällen eller under de delar av året de användes. Konflikterna var resultatet av sociala spänningar där rådande maktrelationer utmanades och ifrågasattes. Även i denna bemärkelse kan alltså palissaderna ha varit viktiga platser för social förändring under yngre mellanneolitikum. Krig och våld har funnits med som en del i tidigare tolkningar kring social och samhällelig förändring under den här tiden (se t.ex. avsnittet *Ystadprojektet*). Malmer menade förvisso att mötet mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur varit i huvudsak fredligt och att kulturspridning, för att

vara framgångsrik, inte får associeras med våld (Malmer 2002:184). Men den sociala och samhälleliga förändring, och de spänningar det medförde, som skedde under den äldre delen av yngre mellanneolitikum bör inte beskrivas eller förstås i termer av en kulturell kamp (eller avsaknad därav) mellan trattbägarkultur och stridsyxekultur. Mötet med nya influenser, bland annat i form av materiell kultur, har använts av individer eller olika former av sociala grupper som *en del* i uttrycket och formandet av relationer gentemot andra. Den materiella kultur som vi förknippar med stridsyxekultur kan i palissadernas tid inte säkert urskiljas som ett starkt och självständigt socialt (eller etniskt) identitetsuttryck som legat till grund för våldsam konflikt med människor som inte tagit till sig en sådan identitet. Det har alltså inte varit en konflikt mellan två kulturer eller två samhällssystem.

Frågan är om krigshandlingar haft en sådan omfattande inverkan att de gett enskilda en så hög status att det kunnat påverka hela samhället mot en riktning där det sociala livets viktiga platser upphört att fungera och där andra platser och arenor för uttryck och formande av sociala relationer tagit över (jfr Bossen 2006:99)? Frågan skall inte diskuteras på djupet då det skulle kräva en omfattande analys, men det kan konstateras att det organiserade våldet mycket väl kan ha spelat en roll i den sociala förändring som ägde rum under yngre mellanneolitikum och som ledde till att palissadernas tid upphörde kring mitten av det tredje årtusendet före Kristus (se även avsnittet *Grav och gård*). Varför byggdes inga fler palissader? Det måste ha varit betydelsefullt för dem som upplevde de sista palissaderna. Var det ett aktivt beslut att inte bygga fler? Var det inte möjligt att göra det? Fanns inte viljan eller saknades behovet? Blev palissaderna och de aktiviteter som utfördes där irrelevanta som uttryck för sociala relationer (se Barrett 1996:111)? Associerades platserna med våld och död, vilket gjorde dem till platser att undvika? De enskilda besluten kan vi aldrig komma åt, men med det långa perspektivet som bakgrund framstår denna tid som en dynamisk tid då sociala relationer var under aktiv förhandling. Att palissader inte byggdes längre innebar däremot inte att dess funktioner upphörde, behoven fanns fortfarande kvar. De sociala relationerna förändras mot ett håll där det inte längre gick att åstadkomma den här typen av arena för kollektiva angelägenheter. Palissaderna och deras innehåll var ett uttryck för människors uppfattning om hur världen var ordnad och om vilka möjligheter som fanns, samtidigt som de även påverkade denna uppfattning och därmed var en aktiv del i den förändring som kan ses i samhället när vi rör oss mot den senare delen av yngre mellanneolitikum. Den förändring som skedde i samhället och i de sociala relationerna under den här tiden medförde en ökad betydelse för en i rummet ytmässigt säkerligen minst lika omfattande men arkitektoniskt betydligt mindre iögonfallande enhet än palissaderna, nämligen gården.

Gamla platser, nya relationer

Från mitten av det tredje årtusendet före Kristus upphörde palissader att fungera som viktiga platser för relationsskapande inom de sydskandinaviska lokalsamhällen som anlagt dem. Palissaderna var en del av ett äldre uttryck för sociala relationer som inte längre fungerade eller var relevant. Det ser vi bland annat genom den förändrade relationen till några av de gamla palissadplatserna. I föregående avsnitt nämndes Brogårdfyndet vid Rispebjerg som ett möjligt resultat av en markering av nya relationer vid den tidigare palissaden. Men vilken typ av relationer var det som upprättades med de gamla palissadplatserna? Stridsyxegravarna vid Dösjebro har anlagts mittemot den gamla palissadplatsen på andra sidan ån. Gravfältet har sannolikt anlagts med medvetenhet om platsens tidigare betydelse (se avsnittet *De sydsvenska neolitiska hägnaderna utanför Malmöområdet*). Denna nära rumsliga relation har tolkats som att området kring den gamla palissaden fått en annan roll och förändrats till att bli en plats för de döda (Nielsen 2004:29f). Jag vill framföra en tolkning som även betonar det motsatta, det vill säga vid den gamla palissadplatsen går det att se att den fortsatte att fungera som en plats för de levande.

Under den sena delen av yngre mellanneolitikum framträder gården som en central enhet i landskapet och i det sociala livet. En nära rumslig relation mellan hus och grav kan exempelvis ses på flera platser i sydligaste Sverige från och med den här tiden. Det är en relation som jag menar går att urskilja vid de gamla palissadplatserna vid Dösjebro, Bunkeflostrand och Hyllie (se platsbeskrivningarna för de båda palissaderna i Malmöområdet samt avsnittet *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum* för en tolkning av relationerna vid Dösjebro). Relationen framträder vid Bunkeflostrand där huslämningar och olika typer av anläggningar tyder på att det legat en gård där under flera generationer under slutet av yngre mellanneolitikum och början av senneolitikum (figur 54). Ett stridsyxefragment i närområdet indikerar närvaron av en förstörd grav. Fisket tycks ha varit av stor betydelse liksom det var under den tid då palissaden stod där. Spår i form av delar av flintyxor och andra flintor efterlämnade vid tidigare bruk har varit synliga då man rört sig i området och då man grävde nya brunnar och gropar. Kanske är det betydelsen som traditionell fiskeplats vi ser genom platskontinuiteten. Att denna plats en gång varit omgärdad av en palissad kanske inte var av direkt betydelse för de som bosatte sig där. Vid Dösjebro kan det snarast vara platsens långvariga betydelse som kommunikativ knutpunkt i landskapet (Lagerås 2008:17; Lagergren 2008:74ff) som under slutet av yngre mellanneolitikum manifesterats genom gravfältet och husen.

Att bosätta sig på en plats involverar att referera till ett tidigare bruk av denna plats (Brück & Goodman 1999:14). Om platserna där palissaderna stått – och där synliga rester kan ha funnits kvar – övergavs för en eller ett par generationer vet vi inte, men det innebär i sig inte att det inte kan ha funnits en stark relation till dessa gamla platser (Pollard 1999:88). Kanske gjorde palissadplatsernas association till en tid av intensiv social förhandling och förändring det omöjligt att använda dem eller rentav närma sig dem under en eller ett par generationer. Har de förstörts, bränts ned, vid en konflikt eller har de stått kvar men lämnats och förfallit? Oavsett vilket kan det ha inneburit att det varit platser att undvika under en tid. Det här vet vi inte, men det som framträder är ett förändrat förhållande till de gamla palissadplatserna som antyder både kontinuitet och diskontinuitet i bruket av dem. När man återvänt till platserna har det skett med ett annat förhållande till dem. De var del i ett annat socialt sammanhang och en del av andra relationer som de en gång så viktiga palissaderna också varit med om att forma förutsättningarna för. De arkeologiska lämningarna tyder ändå på att de till slut blev platser bland andra. Trots den rumsliga relationen till de tidigare betydelsefulla palissadplatserna tycks detta inte ha skiljt ut dem från omgivande platser på ett tydligt sätt. Kunskapen om och minnena av palissaderna har efter hand som de fysiska spåren efter dem försvunnit blivit rumsligt upplösta, där de till slut inte knutits till de enskilda specifika platserna för de tidigare så framträdande byggnadsverken. De har i den bemärkelsen förändrats till minnen utan plats annat än i ett mytiskt föränderligt landskap.

Den sociala förändring som kan urskiljas under yngre mellanneolitikum formade alltså efter hand ett landskap där nya relationer skapades genom bland annat ett förändrat förhållande till gamla platser. Detta landskap börjar framträda från mitten av det tredje årtusendet före Kristus och framåt. Gårdarna vid de gamla palissadplatserna var *en* del i detta landskap – ett landskap där gården kom att stå i centrum i det sociala livet.

Grav och gård

Den förändrade relation som kan urskiljas vid några av de gamla palissadplatserna och som berördes i föregående avsnitt var en del av en mer genomgripande förändring i relationen till landskapet och i relationen mellan människor. Gården som plats fick en allt viktigare roll då tidigare dominerande platser inte längre var av betydelse. De stora samlingsplatserna – palissaderna – spelade ut sin roll då nya influenser påverkade lokalsamhällena i en riktning där gamla relationer ifrågasattes och förändrades. Nya grupper och individer positionerade sig och gården blev arenan för att forma

och uttrycka social position. Gården formades efter hand till en fastare punkt – rumsligt, socialt och mentalt – för människorna. Jag menar att gårdens allt tydligare position som en viktig social arena kan urskiljas utifrån ett antal sammanfallande iakttagelser i det arkeologiska materialet (figur 72). Den typ av socialt viktiga platser som palissaderna tidigare utgjort – platser där många människor från lokalområdet samlats vid speciella tillfällen eller under vissa delar av året – kan inte beläggas för den sena delen av yngre mellanneolitikum. När de gamla palissaderna förfallit eller förstörts tycks det inte nödvändigt eller ens möjligt att bygga nya och vad vi kan urskilja tycks de inte heller ha ersatts med nya former av platser för större samlingar och manifestationer liknande palissaderna. Istället riktades fokus mot en existerande enhet – gården. Gården formades till den centrala platsen i människornas liv. Detta kan ha ägt rum under en relativt kort tid, inom loppet av ett fåtal generationer. Vi urskiljer denna förändring genom den nära rumsliga relationen mellan hus och de jordgravar av stridsyxetyp som börjar anläggas från ungefär mitten av det tredje årtusendet och två till tre hundra år framåt, men även genom att flera generationer hus i större utsträckning har byggts på samma plats. Under loppet av yngre mellanneolitikum blir det också allt ovanligare att deponera föremål i olika former av gropar och i brunnar, något som också kan tolkas som en del i en förändrad relation till gården som plats. Utifrån vår nutida horisont pekar sammantaget förändringen i relationen till gården framåt mot senneolitikum och bebyggelsens form och sociala betydelse under den här tiden. En förändring i social betydelse ägde alltså rum – från platser som palissader mot det som i jämförelse med efterföljande perioder kan ses som en mer reguljär bebyggelse.

Den kulturyttring som benämns stridsyxekultur kan under senare delen av yngre mellanneolitikum och den äldsta delen av senneolitikum knytas till gårdarna, något som kommer att lyftas fram och betonas i det här avsnittet. Graven och huset var centrala delar i formandet av den socialt betydelsfulla plats som gården utgjorde. De nya influenser som kom från kontinenten ledde till ett nytt socialt uttryck. Nya föremålsformer – bland annat stridsyxan och keramiken – formades till viktiga delar av en social identitet som växte sig tillräckligt stark för att även etablera en särskild gravtradition. Den sociala identitet som formades under loppet av yngre mellanneolitikum, och som hade sitt tydliga uttryck genom den så kallade stridsyxegraven, hade gården som central plats för identitetsförankring och relationsskapande. Nuvarande kunskapsläge pekar på regionala skillnader inom det geografiska område som berörs här. I östra Danmark, undantaget Bornholm, är stridsyxekulturens jordgravar i det närmaste helt frånvarande, megalitgravarna användes här för begravningar. Huskonstruktioner är också frånvarande (Damm 1991:81ff; Artursson m.fl. 2003:141ff;

Ebbesen 2006:97ff, 147). Hus från yngre mellanneolitikum saknas än så länge också på Bornholm (Nielsen 1999:156). I delar av sydligaste Sverige ser vi däremot genom arkeologiska lämningar bland annat att ett rumsligt nära förhållande mellan hus och grav uttryckte och markerade den betydelse som gården hade som social arena.

Gården som enhet fanns under hela yngre mellanneolitikum och huset var en del av denna. Hus som konstruktioner och som en del av gården har ägnats mycket uppmärksamhet inom sydskandinavisk forskning kring förhistoriska samhällen. Även om antalet identifierade hus från neolitikum – undantaget stora delar av senneolitikum – fortfarande är relativt blygsamt jämfört med senare perioder kan det konstateras att huskonstruktioner av olika slag byggts under neolitikum. Husen som en del av gårdarna har varit viktiga platser i människors liv i neolitisk tid. Deras närmare betydelse har dock diskuterats och under en stor del av neolitikum tycks huset ha varit del av en enhet och ett platsskapande som endast utgjort en plats av flera av stor betydelse. Björhem och Magnusson Staaf har för Malmöområdets del uttryckt detta genom att poängtera att huset *inte* behöver ha haft en central roll i strukturering av människors trajektorier under tidig- och mellanneolitikum (Björhem & Magnusson Staaf 2006:124f). Det är ett perspektiv som även följts i det här arbetet när det gäller tolkningen av bebyggelsen och betydelsefulla platser i palissadernas tid.

Fokus på huset och gården som centralt i det sociala livet under neolitisk tid har kritiserats. Kritikerna menar att vi i stor utsträckning projicerar vår egen västerländska uppfattning om husets och gårdens sociala och ekonomiska betydelse och dess implicita koppling till (kärn)familjen och den bofasta bonden på en förhistorisk situation (se t.ex. Thomas 1996b; 1999:10; Brück 1999:55, 63f; Rostoványi 2007:27, 65). Huset betraktat som hem är viktigt för oss idag och det är en plats vi lätt kan relatera till som betydelsefull för oss. I huset kan vi urskilja relationer som vi menar är begripliga på ett tydligt sätt. Kritiken är relevant i så måtto att det inte omedelbart går att koppla nutida uppfattningar till tolkningar om dåtid om vad huset och gården som hem representerar socialt eller funktionellt. Det är trots det viktigt att konstatera att husen genom sin existens och det arbete som lagts ned på att bygga dem faktiskt haft en betydelse för människor i deras dagliga liv. Husen från yngre mellanneolitikum var relativt enhetliga och enkla i sin utformning utifrån vad som kan utläsas från stolphålen. Konstruktionsdetaljer och eventuella utsmyckningar ovan mark har vi ingen kännedom om. Det finns en viss storleksvariation mellan husen i Malmöområdet (se avsnittet *Husen*), men någon tydligt urskiljbar generell skillnad i husens storlek eller utformning inom eller mellan en äldre och en yngre del av yngre mellanneolitikum är inte möjlig att urskilja på det konkreta sätt som blir möjligt när vi når en bit in i senneolitikum (se Artursson 2005b:27ff; Artursson,

Karsten & Strömberg 2005:509). De förhållandevis stora husen på Lockarp 7E i Malmöområdet kanske ändå markerar början på en sådan strategi (se husbeskrivningar i avsnittet *Platserna*).

Stridsyxekulturens förankring till gården har anats och antytts inom tidigare forskning. I forskningen framträder även med olika tydlighet och emfas en historisk koppling mellan sent yngre mellanneolitikum och senneolitikum avseende hustyp, gravform, gravfältskontinuitet, bebyggelse och sociala relationer (se avsnittet *Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige* samt även Nordquist 2001:183ff, 216; Lekberg 2002:236ff; Artursson m.fl. 2003:145f; Gröhn 2004:303ff; Artursson, Karsten & Strömberg 2005:502ff; Björhem & Magnusson Staaf 2006:132ff; Kristiansen 2006:183). Den historiska kopplingen till senneolitikum är central för att förstå senare delen av yngre mellanneolitikum. Flera forskare menar att det från en tidig del av senneolitikum funnits ett hierarkiskt släktskapsbaserat samhälle där individens och dennes personliga förmåga haft stor betydelse för formandet av sociala relationer (Apel 2001; Nordquist 2001; Lekberg 2002; Artursson & Björk 2007). En tydlig koppling till senneolitikum kan även ses i en studie av stridsyxor gjord av Roger Edenmo (Edenmo 2008). Edenmo ser stridsyxorna som en del i viktiga geografiskt vidsträckta gåvoutbyten under yngre mellanneolitikum (se även Nordquist 2001:183). Dessa prestigefyllda gåvoutbyten har på sikt lett till en mer stabil rangordning mellan olika grupper och individer, vilket pekar framåt mot senneolitikum där basen för ledarskapet vilat på överregionala kontaktnät (Edenmo 2008:250ff, 269). En viktig komponent i tolkningen av sociala relationer och dess karaktär och förändring under senneolitikum bygger på studiet av hus, gårdar och bebyggelse. Under loppet av senneolitikum börjar gårdens betydelse som social markör och plats för möten inom de övre samhällsskikten urskiljas allt mer tydligt utifrån bland annat den varierande storleken på hus inom enskilda gårdar (Artursson, Karsten & Strömberg 2005:509). För Sydskandinavien har stora gårdar från tiden kring 2000 BC tolkats som lämningar efter hövdingagårdar (t.ex. Nielsen 1999:162; Kristiansen 2006:183). Huruvida hövdingadömen funnits under senneolitisk tid eller inte skall inte diskuteras här men det framstår som tydligt att gårdarnas hus efter hand får en alltmer framträdande roll i uttrycket av social position och ambition. Det tar sig även uttryck genom att det på vissa gårdar efter hand börjar anläggas flera hus. Åtskilliga generationer av hus som kan omfatta flera hundra års gårdskontinuitet kan i en del fall också ligga på samma plats vilket markerar en långvarig rumslig stabilitet och förankring till den enskilda gården (Artursson 2005a; Brink 2009) (figur 79). Detta är i sig inget helt nytt eller unikt för neolitisk tid i Sydskandinavien. Den välkända och omfattande bebyggelsen från övergången mellan äldre och yngre mellanneoli-

tikum på Bornholm visar på bebyggelsekontinuitet som sträckt sig över åtskilliga husgenerationer (se t.ex. Nielsen 1999:154ff). Situationen på Bornholm framstår i nuläget som unik i ett Sydskandinaviskt perspektiv och bebyggelsen kan dessutom relateras till en tid då palissaderna fortfarande kan ha varit av betydelse (se avsnittet *De östdanska neolitiska palissaderna*). Bebyggelsen och relationen till gården som den framträder genom det arkeologiska materialet från den senare delen av yngre mellanneolitikum framstår däremot som relaterad till ett större geografiskt område (se avsnittet *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum*).

Det som framträder från slutet av yngre mellanneolitikum är en successivt mer tydlig och långvarig platsförankring för vissa gårdar i landskapet. Gravar utgjorde tillsammans med hus viktiga delar i denna förankring. Det är genom denna kontinuitet och förankring som relationen till gården som plats formades. Den relation till platsen som under tidigneolitikum och äldre mellanneolitikum i stor omfattning formades och uttrycktes genom omfattande föremålsdepositioner i olika typer av gropar är ovanlig från yngre mellanneolitikum. Föremålsdepositioner förekom under en äldre del av yngre mellanneolitikum, framför allt knutet till palissaderna, men från den avslutande delen av yngre mellanneolitikum finns det endast enstaka exempel (se t.ex. A656 vid Hylliepalissaden figur 55 och 63). Det tycks alltså som om detta sätt att relatera till platsen endast kan kopplas till enstaka speciella tillfällen och att det successivt under loppet av yngre mellanneolitikum förlorar i betydelse (figur 72). Med ett bredare betraktelsesätt kan möjligen nedläggelsen av föremål i de klassiska stridsyxegravarna ses som en form av fortsättning på detta uttryck. Att deponera föremål i gropar utgjorde alltså inte längre en utbredd uttrycksform i formandet av platsrelationer. Däremot tycks rituella depositioner i våtmarker av bland annat flintyxor ha varit en tradition som på ett övergripande plan fortsatt genom mellanneolitikum och in i senneolitikum. Traditionen har därmed följt med som en anpassningsbar, relevant och viktigt ritual genom de successiva förändringar som skedde i samhället under mellanneolitisk tid.

I ett landskap där gården med hus och grav utgjorde en rumsligt mer stabil enhet över längre tid uttrycktes och manifesterades platsrelationen alltså framför allt genom denna enhet. Genom att begrava människor i enskilda gravar, inte sällan på gravfält, skapades en tillhörighet till platsen som skiljde sig från äldre traditioner. Det här har exempelvis också setts som en central del i hur Beakerkulturens gravar i England skall uppfattas – här finns däremot inga hus som kan kopplas till gravarna (Barrett 1994:63, 109ff). Under yngre mellanneolitikum formades gården till den viktiga platsen för att uttrycka och upprätthålla sociala relationer i människors liv på olika nivå. Förändringen låg i *relationen* till gården som plats och dess betydelse i

formandet av de sociala relationerna. Det är denna förankring till gården som på sikt ledde till att huset under senneolitikum växte fram och formades till ett allt fysiskt starkare uttryck för social ambition och position.

Den förändrade relationen till gården från och med senare delen av yngre mellanneolitikum och framåt urskiljs här som en social och mental förändring, perspektiv som i flera fall lyfts fram i forskningen kring det förhistoriska huset och gården (se t.ex. Burström 1995:163ff; Borna-Ahlkvist 2002:126f; Gröhn 2004:280ff; Artursson 2005a:148ff). Gården har inte enbart varit en ekonomisk och funktionell enhet utan en i högsta grad socialt och mentalt betydelsefull plats. Det gäller även för den tidigare delen av yngre mellanneolitikum men under periodens senare del har gården successivt fått en allt mer betydelsefull roll som en plats med vilken människor identifierat sig och genom vilken man även visat sin status i samhället (jfr Burström 1995:171; Borna-Ahlkvist 2002:126f). Gården som den beskrevs i avsnittet *Boplats, grav, depå- och enkelfynd* – "… ett bostadshus med en grupp människor som bedriver jordbruk som en väsentlig del av sin försörjning" (Welinder 1998:127) – sätter ett ekonomiskt/funktionellt och socialt generellt ramverk som är giltigt för hela den här berörda perioden. Den breda beskrivningen avspeglar den variation som funnits under neolitikum och också svårigheten med att skapa en mer tydlig bild av gården, både som fysisk plats och avseende dess sociala betydelse, utifrån de ofta fragmentariska arkeologiska lämningarna.

Återvänder vi återigen till Lockarp 7E i Malmöområdet ser vi ett av de enligt mig mest tydliga exemplen på hur en gård kan ha gestaltat sig under senare delen av yngre mellanneolitikum (se avsnittet *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum* för ytterligare exempel). Tillsammans med gravfältet Lindängelund kan Lockarp 7E tolkas som lämningarna av en gård som funnits på platsen under lång tid. På platsen fanns två hus, vilka kan representera efterföljande husgenerationer, och ett brunnsområde samt det nämnda gravfältet. Både gravfält och brunnsområde låg omkring 200 m från husen – i varsin riktning – och kan utgöra ett exempel på en i rummet tämligen omfattande enhet. Lockarp 7E passar väl in i den beskrivning av gården som återgavs ovan men är samtidigt ett exempel på en enhet som rent fysiskt – bostadshus med omgivande aktivitetsytor – vad vi kan se har funnits under hela yngre mellanneolitikum och inte enbart under dess senare del. Den fysiska närheten till gravfältet behöver inte heller vara något nytt för den här tiden. Hus och gårdar kan tidigare ha lagts nära megalitgravar. Den förändrade sociala och mentala relationen till gården som lyfts fram här kan snarast kopplas till de mer genomgripande och sammanfallande successiva förändringar som lyfts fram och diskuterats ovan. Lockarp 7E exemplifierar gården under en tid då mötet

med de nya influenser vi benämner stridsyxekultur tydligt påverkat samhället. Relationen mellan människor och landskap och människor emellan hade förändrats jämfört med palissadernas tid och gården utgjorde centrum för människors rörelser och sociala liv. För att använda Björhem och Magnusson Staafs sätt att uttrycka det så hade huset och gården från den senare delen av yngre mellanneolitikum och framåt en central roll i strukturering av människors trajektorier (jfr ovan samt Björhem & Magnusson Staaf 2006:124f). Lockarp 7E kan ses som ett exempel på en enhet, en gård, inom vilken man levde en stor del av sitt liv och som man utgick ifrån och återvände till vid både dagliga sysslor utanför den närmaste omgivningen och i samband med längre resor. Gården utgjorde ett socialt och mentalt centrum.

Den rumsliga stabilitet som framträder har format ett annat mentalt landskap där också fasta kommunikationsleder har ingått. Den närmare relationen mellan olika gårdar i detta landskap är däremot svår att avgöra. De enskilda gårdarnas sociala betydelse kan som nämndes ovan inte tydligt utläsas ur till exempel rumsindelningar, husstorlekar eller i gårdarnas rumsliga storlek. Att betrakta gården som socialt centrum avslöjar i sig inget om social eller ekonomisk jämlikhet eller ojämlikhet mellan olika gårdar. Hur har olika gränser uppfattats och vem har de varit till för? Har en gård rentav bestått av flera rumsligt spridda hus? Stridsyxegravarna – som uttryck för en social elit – markerar de socialt mer framträdande gårdarna men representerar en stridsyxegrav flera gårdar (eller hus) och inte enbart den som här urskiljts genom kopplingen till närmast liggande hus? Gårdarna har identifierats arkeologiskt genom huset, graven och i vissa fall andra typer av anläggningar som till exempel brunnar eller depå- och enkelfynd. De här delarna bildar rumsligt urskiljbara enheter men behöver inte ha definierat området för de funktioner som ingått eller behövts inom en gård. Mindre hydd- eller huslämningar vid mer avlägset liggande betesmarker eller fiske- och jaktplatser kan ha varit knutna till en eller flera gårdar (se avsnittet *Bönder, jägare och fiskare*). Enskilda gårdar kan även ha haft särskilda och mer specialiserade inriktningar. Gården vid den gamla palissadplatsen vid Bunkeflostrand (se avsnittet *Platserna*) tycks ha haft fiske som en viktig näring och torkad fisk kan dessutom ha förts vidare till andra gårdar i närområdet. Här finns alltså ett tecken på ekonomiskt samspel och utbyte över den enskilda gårdens gränser. Den enskilda gården kan, bland annat genom den här typen av ekonomisk inriktning, ha förknippats med de boendes liv och kan därmed ha symboliserat och strukturerat samtida och framtida sociala relationer (se Pollard 1999:88). Hierarkier och överlappande sociala och ekonomiska relationer mellan olika närliggande gårdar har säkerligen funnits i högre grad än vad som är möjligt för oss att urskilja. Gårdarna har ingått i nätverk av personliga relationer, kontakter och utbyten och har fungerat

som platser för möten mellan människor. Det är på de gårdar som bebotts av socialt framstående individer och familjer som den övergripande samhälleliga interaktionen och regleringen skett när det gäller varuutbyte, tillgång till bete, jakt, fiske och råmaterialutnyttjande av exempelvis flinta i vissa områden (jfr Apel 2001:328 där flintdolksdistributionen under senneolitikum baseras på ett hierarkiskt bosättningsmönster på lokal nivå). Det är genom gården som social position uttryckts, relaterat till möjligheten till fokus på ekonomisk inriktning, specialisering och ackumulation. Det har gjorts inom ramen för en övergripande identitet bland en del individer och familjer, en identitet som i döden uttryckts genom begravningar i stridsyxegravar.

Individers och familjers historia formades i relation till gården genom platsförankringen och platskontinuiteten och genom kopplingen mellan de levande och de döda. Från den mellersta delen av yngre mellanneolitikum och framåt har stridsyxegraven efter hand vuxit fram som en allt viktigare markering av social identitet och position. De döda har genom gravarna stått och står fortfarande i centrum av förståelsen av stridsyxekulturen som kulturyttring och av tidens sociala relationer. Stridsyxegravarna markerar en tid av nya relationer och kontakter människor emellan som urskiljs över stora geografiska områden i Europa genom den snörkeramiska traditionen och klockbägartraditionen. De europeiska traditionskomplexen kan ses som ett uttryck för en till delar gemensam idévärld som markerade och utgjorde en legitimering av elitens position (Hodder 1990:175). Dess vida geografiska utbredning skall däremot inte uppfattas som en avspegling av en enhetlig kulturyttring utan som ett utslag av lokala sociala gruppers och individers formande och uttryck av interna och externa relationer förankrade i den egna historien och de egna förutsättningarna (se t.ex. Barrett 1994:91; Lekberg 2002:278f; Ebbesen 2006:213; Vandkilde 2006c:412; Björhem & Magnusson Staaf 2006:132ff; Sarauw 2007:38ff; jfr även Thomas 1996a:125).

Stridsyxegravarna som socialt uttryck kontrasteras ofta mot tidigare begravningstraditioner, och har format uppfattningen om dess tid som präglad av individens större möjligheter och betydelse jämfört med äldre tiders mer kollektivt präglade samhälle. Ett samhälle präglas dock av båda aspekterna – både kollektivitet och individualitet uttrycks men kan betonas i olika grad i olika sammanhang (se t.ex. Vandkilde 1996:261f; 2006c:411; Björhem & Magnusson Staaf 2006:42f, 137). Det som för stridsyxekulturens del utifrån gravmaterial ofta tolkas som ett tecken på ett individorienterat samhälle skall snarast relateras till en fastare platsförankring av viktiga sociala funktioner till gården i landskapet. Som uttryck för individen och den individuella familjen och släkten har stridsyxegravarna generellt ansetts representera en del av den dödes och de anhörigas sociala identitet och gravarna och

gravläggningarna ses traditionellt som ett uttryck för en elit (se avsnittet *Tre forskare om stridsyxekulturen i sydligaste Sverige* samt t.ex. Edenmo m.fl. 1997:151; Ebbesen 2006:240; Björhem & Magnusson Staaf 2006:132ff; se även Nordquist 2001:176 för exempel på andra tolkningar). Det är en utgångspunkt som på ett generellt plan även följs här. Elitens position tolkas i regel som ett resultat av antingen individens personliga förmåga att skaffa sig denna position eller som ett resultat av att man ärvt sin samhällsposition. Andersson ser utifrån förhållandena i västra Skåne social status som förvärvad inom stridsyxesamhället i motsats till den äldre trattbägarkulturens samhälle där maktpositioner ärvs (se avsnittet *Två västskånska dalgångar*). Den förvärvade sociala positionen vilar på ekonomisk grund genom till exempel hantverkskicklighet. Nordquist betraktar i likhet med Andersson social status som förvärvad där han ser en "… omvandling från ett ärftligt rankingsystem till ett uppnått rankingsystem vid övergången MN A–MN B" (Nordquist 2001:180). Ärftlighet ses som mindre trolig bland annat genom avsaknaden av barngravar med socialt signifikanta föremål. Det stora antalet stridsyxor jämfört med föregående period tyder också på förekomsten av ett större antal statuspositioner (se även Damm 1991:110f), vilket också anses tala emot ett ärftligt rankingsystem. Det ärftliga systemet anses återkomma i och med senneolitikum vilket kan ses genom att man börjar med kollektiva begravningar i hällkistor. Det avspeglas även i en förändring av husarkitekturen mot kraftigare konstruktioner och tydligare platskontinuitet. Arv av markområden anses viktigt under senneolitikum, något som också gäller yngre mellanneolitikum (Nordquist 2001:178ff, 216).

Att karakterisera ett samhälle som vilande på antingen ärftliga eller uppnådda positioner är som antyddes ovan svårt – det är ideala modeller som är problematiska att urskilja (Wason 1994:47). Den generella avsaknaden av barngravar uppfattar jag exempelvis inte som omedelbart möjlig att använda som stöd för avsaknad av ärftliga statuspositioner, åtminstone inte på lokal nivå. Avsaknaden av barngravar kan helt enkelt vara ett utslag av svårigheten att identifiera dem, exempelvis kan bevaringsförhållandena påverka. Unga individer har trots allt gravlagts – se till exempel Kastanjegården, Fredriksberg, Dösemarken och Norra Hyllievång i Malmöområdet – vilket visar att flera åldersgrupper förekommer i stridsyxegravarna. Jag menar att den tydliga sociala förankring till gården som kan skönjas från och med senare delen av yngre mellanneolitikum i kombination med de gravar med barn och unga individer som ändå finns kan ses som ett tecken på ärvda status- *och* ägoförhållanden. Som diskuterats tidigare avspeglas inte statusförhållanden i skillnader i husstorlek mellan gårdarna. Det är något som blir tydligare först en bit in i senneolitikum. Då ses ett allt tydligare hierarkiskt system som pekar fram mot den äldre bronsåldern och en

möjlig framväxt av ett samhälle med institutionaliserade sociala roller. Detta utesluter inte möjligheten av personligt förvärvad social position med utgångspunkt i till exempel ekonomisk framgång under yngre mellanneolitikum. Även om markområden och social position har ärvts har det också varit knutet till individens förmåga att förvalta, upprätthålla och kanske förstärka positionen genom livet. Individens och familjens handlingsutrymme har kanske främst legat i möjligheten att skaffa sig en bättre position inom det samhällskikt man befann sig i. Ståndscirkulationen kan ha varit ytterst begränsad under den här tiden (Björhem & Magnusson Staaf 2006:133) men inom dessa sociala skikt kan rörligheten ha varit relativt omfattande. Både mans- och kvinnogravar innehåller i flera fall rika gravgåvouppsättningar med föremål som uppfattas som socialt tydligt signifikanta. Det gäller främst stridsyxor och den typiska keramiken. I andra fall tycks det inte ha nedlagts några större mängder gravgåvor, åtminstone inte som har bevarats, av signifikant betydelse i varken mans- eller kvinnogravar. Den här generella variationen mellan gravarna tyder även den på att social position kan vara ett resultat av både arv och personligt förvärvad ställning, även om kvinnogravar och gravgåvorna i dessa hypotetiskt skulle kunna vara ett resultat av association till män som uppnått sin position. Position har erhållits genom släkten, men även genom individers särskilda färdigheter och de olika roller detta kan ha inneburit (se Wason 1994:36ff, 98ff). Gården har ärvts och troligen inte enbart inom det skikt som genom jordgravarna kan urskiljas som den sociala eliten. Kvinnors och mäns sociala roller har varierat, men båda har haft en tydlig förankring och utgångspunkt i gården. Gården har stått i centrum för möten och kontakter med utomstående och här har både män och kvinnor haft viktiga roller. Både män och kvinnor – unga och äldre – tycks ha begravts vid gården. Den typ av kärl som i Sydskandinavien påträffas i både mans- och kvinnogravar har tolkats som dryckeskärl av stor social betydelse (t.ex. Hodder 1990:175; se även Kristiansen & Larsson 2005:154ff samt Sarauw 2007:9). De kan genom sin placering i gravarna knytas till gården som plats för kontakter och allianser där dryckesceremonier kan ha utgjort ett viktigt inslag. Det har föreslagits att kvinnans sociala position successivt förändrats (degraderats) då kärlen i gravarna generellt fått en sämre placering – från huvudregionen mot fotänden (Nordquist 2001:189). Begravningarna på gårdarna kan oavsett denna möjliga förändring ses som ett uttryck för den kollektiva gemenskap som de omfattade. Själva begravningsritualen har varit knuten till såväl individuell sorg som kollektivt riktade ritualer och har utgjort en manifestation som fungerat i upprätthållandet av breda sociala relationer. Begravningsritualerna och gravarna var ett uttryck för gårdens relationer; relationer som i begravningssammanhang kan ha representerats av samtliga gårdsinvånare – män och kvinnor, unga och gamla. Den

starkare platsbundenheten har inneburit en ökad möjlighet att relatera och uttrycka social position genom individen, men har samtidigt också fungerat som ett uttryck för den kollektiva gemenskap och de sociala relationer som individen representerade.

Relationen mellan hus och grav formades inte enbart genom jordgravarna. De äldre megalitgravarna spelade även de en betydande roll. Det är sedan länge känt att megalitgravar fortsatte att användas för begravningar under både yngre mellanneolitikum och senneolitikum och i östra Danmark är det den dominerande gravtypen under yngre mellanneolitikum (t.ex. Damm 1991:82, 139; Malmer 2002:143). Samma typer av föremål påträffas i båda gravtyperna, det vill säga det tycks inte finnas någon omedelbar statusskillnad mellan de båda gravtyperna ur denna aspekt (Malmer 2002:143). I Malmöområdet syns i flera fall en rumslig närhet mellan megalitgravar och stridsyxegravar (se avsnittet *Stridsyxekulturens gårdar – yngre mellanneolitikum B och äldre senneolitikum*). Megalitgravar tycks således ha använts inom den enskilda gårdens ram. Andersson har i sin studie av västra Skåne också kopplat användningen av megalitgravar under yngre mellanneolitikum till den privata sfären. De användes av enskilda familjer, men där man inom ramen för detta bruk också anknöt till det förflutnas platser (se avsnittet *Två västskånska dalgångar* samt Andersson 2007:327f). Megalitgravarnas koppling till de enskilda gårdarna tyder också på att de haft en liknande roll i formandet av den platsförankring och platskontinuitet som husen och jordgravarna hade. De har dessutom fungerat som platser där man skapat en förankring till det förflutna. Genom de begravningar man gjort i dem har man efter hand format en egen genealogiskt grundad historia, men samtidigt har detta också kunnat knytas till ett mytiskt förflutet. På så sätt har man tydligt legitimerat och stärkt sin tillhörighet till platsen och gården. Genom begravningsplatserna framträder således en tydlig rumslig relation till ett äldre mytiskt samhälles kollektiva platser för begravningsritualer.

Kan då de båda gravtyperna – jordgravar och megalitgravar – betraktas som socialt likvärdiga så som antyds av Malmer eller signalerar de delvis olika relationer? Den omfattning i vilken megalitgravarna använts – i stort den enda gravformen i östra Danmark undantaget Bornholm – kan i kombination med det relativt begränsade antal stridsyxegravar som ändå finns i sydligaste Sverige och på Bornholm tyda på att stridsyxegraven utgjort undantaget under den här tiden och att den kanske inte varit allmän ens inom det elitskikt den anses representera. Trots att den gjorts till representant för en hel period och kulturyttring är den kanske snarast atypisk som gravform sett till antalet. Gravformens koppling till en elit markerar förvisso dess exklusivitet men det är inte otänkbart att jordgraven utgjort en betydligt starkare och tydligare markering av social status och sociala relationer än vad som vanligen

antyds. Att begravas *och* begrava i en jordgrav av stridsyxetyp var en kraftfull markering som kan ha använts vid särskilda tillfällen och har kanske fungerat som en direkt social intervention och inte bara som en avspegling av sociala relationer (se Thomas 1996a:224f). Det kan ha upplevts som provocerande av vissa och kan i flera fall ha resulterat i och varit resultatet av våldshandlingar.

De individuella tecken på våld som faktiskt finns visar på att det även kan ha varit möjligt att som individ påverka sin sociala position genom våldsanvändning (framgång i krig). Mannen i stridsyxegraven betraktas som representant för ett nytt krigarideal och nya krigarinstitutioner och markerar början på etablerandet av ett nytt våldsmonopol, spritt över stora delar av Europa (se t.ex. Björhem & Magnusson Staaf 2006; Vandkilde 2006c). I några av stridsyxegravarna från Malmöområdet framträder tecknen på våldshandlingar mer tydligt. Individerna från kv. Bronsyxan och Tygelsjö har troligen utsatts för fysiskt våld, vilket för den senare har inneburit döden (se beskrivningar i avsnittet *Gravar*). Möjligen skall bågskytten som begravdes vid Norra Hyllievång och handledsskyddet tillhörande en bågskytt från Kastanjegården ses som tecken på en ökad betoning på bågskyttens krigiska roll, nära relaterat till influenser från klockbägartraditionen. Att pil och båge använts med dödlig utgång för människor under åtminstone senneolitikum kan i Malmöområdet konkret ses i en dubbelgrav vid Gyllins trädgård där en av de gravlagda männen troligen dödats genom ett pilskott i halsen (Carlie, Friman & Strömberg 2007; se även Artursson, Karsten & Strömberg 2005:504). De här tecknen på våld innebär inte att den här tiden behöver ha varit mer krigisk eller våldsam än tidigare. Gravtraditionen ger däremot möjlighet till en tydligare inblick i denna värld. Samtidigt tyder gravgåvorna i form av framför allt stridsyxor på ett ideal där mannen som krigare uttrycks på ett konkret sätt, även om inte stridsyxorna i sig behöver ha använts som vapen (Edenmo 2008:18ff). Stridsyxorna har tolkats som personliga ägodelar som använts av den manliga eliten som ett medel att ta och hålla kontrollen över de rådande legitimeringsprinciperna (Olausson 1998:136f). I Danmark ökar antalet stridsyxor genom enkelgravskulturens inträde, vilket tolkats som ett utslag av att fler individer och familjer skaffat sig denna symbol som tidigare förknippats med de sociala ledarna för samhället. De mer talrika stridsyxorna markerar nu istället högre status och jämlikhet mellan betydligt fler individer och familjer samtidigt som det också medfört en ökad konkurrens mellan dessa (Damm 1991:110f). ”It is reasonable to imagine conflicts between the clans being decided by duals between the heads of the family, each with his battle axe in his hand” (Ebbesen 2006:241). Även om det inte nödvändigtvis, eller ens troligtvis, behöver ha varit fråga om ett så direkt och i det närmaste ”gentlemannamässigt” konfliktbeteende är det troligt att krig i form av

räder och överfall riktats mot gårdar eller grupper av gårdar där målet till exempel kan ha varit att stjäla nötboskap eller får. Just boskapen och skötseln av den har betonats som en viktig social faktor där herdens roll som krigare i form av beskyddare och boskapsstjuv framhållits (Björhem & Magnusson Staaf 2006:133, 144f).

Ian Hodder har använt begreppsparet *domus* och *agrios* för att illustrera en förändrad ideologisk tyngdpunkt under neolitikum. Benämningen *agrios* betonar en ideologisk riktning mot krig men också mot det vilda som kopplas till det snörkeramiska komplexet (Hodder 1990). Denna ideologiska inriktning innebär inte att det vilda varit näringsmässigt dominerande. Det kan istället betraktas som ett uttryck för att jordbruksnäringen varit dominerande och hade en fast förankring i samhället (Gill 2003:192ff). Gårdens betydelse, som den framträder här, talar för att jakten och det vilda hade just en stark symbolisk betydelse. Jakten har inte varit utan ekonomisk betydelse, åtminstone inte utifrån vad som kan urskiljas i Malmöområdet (se avsnittet *Bönder, jägare och fiskare*). Den sociala betoning på jakten och krigarrollen som börjar framträda från den mellersta delen av yngre mellanneolitikum har formats i mötet mellan äldre lokala traditioner och influenserna från kontinenten. Att använda det vilda som socialt uttryck hade en lång historia (Guilaine & Zammit 2005:158ff), men som också detta förändrades över tid. Under den äldre delen av yngre mellanneolitikum har man använt det vilda som markör och uttryck vid socialt betydelsefulla platser som till exempel palissaderna i Malmöområdet och Hunneberget i nordöstra Skåne. På dessa lokaler utgör vilt en för mellanneolitiska förhållanden ovanligt hög andel av den totala mängden djurben (Magnell 2007). Det visar på att vilt inte varit oviktigt i ekonomiskt hänseende, men kanske markerar också depositionerna av exempelvis kronhjortshorn vid palissaderna ett särskilt symboliskt förhållande till viltet kopplat till vissa individer eller grupper. Det är utifrån en sådan tradition som mötet med nya influenser format den identitet och ideologiska förändring mot det vilda och mot krigaridealet som successivt växte fram under loppet av yngre mellanneolitikum. Palissaderna som socialt signifikanta, betydelsebärande och i vissa fall möjligen också konfliktskapande platser har varit viktiga i formandet av denna nya sociala identitet. Den betoning på krigaren och det vilda som mötet med utifrån kommande traditioner inneburit (se avsnittet *Möten*) har successivt format en ny typ av landskap och en ny typ av människa. Krig och konflikt kan som diskuterats ha varit en del i omförhandlingen av relationerna. Gården som plats för individer och familjer har fått en allt starkare roll då gamla relationer ifrågasatts och upplösts. Det har också inneburit att de gamla platserna, bland annat palissaderna, där relationer tidigare formades och uttrycktes, försvunnit och förändrats, eller som i megalitgravarnas fall fått en annan betydelse eller an-

vändning. Den successiva förändring som skedde i mötet mellan lokala och utifrån kommande traditioner formade en annan typ av relationer och därmed en annan typ av människa med en annan egenuppfattning eller personlighet (se Jones 2005). Krigaridentiteten tycks ha växt fram som en sådan viktig typ av personlighet, men den har varit beroende av och överlappat med andra sociala identiteter baserad på till exempel ålder och etnicitet (se Vandkilde 2006c:395). Krigaridentiteten, tydligast uttryckt genom jordgravarna med vapen, har bundit samman individer och familjer över stora områden där man även har tillhört olika (lokala) grupper som sinsemellan kan ha uppfattat sig som skilda åt utifrån andra aspekter, exempelvis utifrån etnicitet. Den gemensamma krigaridentiteten har också formats genom att aktivt delta i krig och strid (Vandkilde 2006c:396). Krigshandlingar kan ha riktats mot människor och gårdar där samma form av krigaridentitet har uttryckts. Den socialt och mentalt fastare förankringen till gården i ett landskap med en tydligare rumslig indelning mellan olika gårdar kan i sig ha varit konfliktskapande och därmed ha bidragit till formandet av en mer kraftfullt uttryckt krigaridentitet. Fredliga kontakter med omvärlden och resande (Björhem & Magnusson Staaf 2006:131ff) var däremot också viktigt för de människor som uttryckte sin identitet genom att begrava och begravas i jordgravarna på gårdarna.

Var de första individerna som begravdes i stridsyxegravar i Sydskandinavien människor från avlägsna platser? Det går inte att ge något säkert svar på frågan här men resandet har varit både viktigt och kanske mer vanligt än vad vi föreställer oss. Exempelvis har isotopstudier på skelett från Beakergravar (ca 2500–2000 BC) i England visat att människor, dessutom i relativt unga år, rört sig över stora områden (Evans, Chenery & Fitzpatrick 2006). Resandets betydelse uttrycks kanske genom linjegravfälten, där gravarna i linje avspeglar både rörelse och platsbundenhet. De karakteristiska klotformiga kärlen i olika storlekar som ofta läggs ned i stridsyxegravarna har förknippats med stridsyxekulturens rörliga bosättningsmönster (Andersson 2003:262). Genom sin form kan de lätt placeras i varandra, så kallad ”nesting”, något som underlättat transport då man rört sig från en plats till en annan (Lindahl 2000:170f; se även Hulthén 1986:144f). Genom den förankring till gården som framförts här kan denna egenskap hos kärlen snarast tolkas som ett uttryck för resandet eller resandets betydelse. Att kärl av den här typen i vissa fall har nytillverkats inför begravningar kan tala för en sådan tolkning. Från Dösjebro finns ett exempel där man i en grav bland annat lade ner två keramikkärl utan att först bränna dem, något som indikerar att de tillverkats i avsikt att sättas ner i graven (Lagergren 2008:79). Kärlens form och anknytningen till begravningar tyder på att de har haft en roll i upprätthållandet av individens, familjens och/eller släktens

långväga kontakter och allianser, där de som tidigare berörts även kan ha använts vid dryckersceremonier. Att den här typen av kärl också verkligen använts ser vi exempel på genom skärvorna med sot- och matskorpebeläggning i gropen A656 vid Hyllie. I Malmöområdet ses kanske också mer konkreta tecken på kontakter och resande över Öresund genom enskilda fynd som bärnstensringen från Virentofta (grav 62) eller förarbetet till en stridsyxa av möjlig dansk typ från Spånehusvägen (se avsnitten *Gravar* samt *Depå- och enkelfynd*). På ett generellt plan kan också täta kontakter mot nuvarande Centraleuropa och Östeuropa urskiljas (Björhem & Magnusson Staaf 2006:134; se även Ebbesen 2006:213ff). De sydskandinaviska stridsyxegravarna avspeglar utifrån den här tolkningen individer och familjer med särskilt betydelsefulla långväga kontakter.

Metallen förs ofta fram som betydelsefull i de relationer som kännetecknade de överregionala kontakterna under yngre mellanneolitikum (se Kristiansen & Larsson 2005:110ff). Malmers tolkning av metallens inverkan på samhället i Sydskandinavien är välkänd (se t.ex. Malmer 1989:9). Metallen blir enligt Malmer tydligt medveten för stridsyxekulturens människor. Detta spelar i förlängningen en avgörande roll för den ideologiska omvandlingen av samhället där ett personligt ägande av såväl föremål i metall som jord blir möjligt. Den starka betoning på metallens betydelse som en slags motor för samhällsförändring har kritiserats, inte minst då mängden metall i Sydskandinavien var tämligen begränsad (se t.ex. Magnusson Staaf 1996:147f; 2003:24ff; Nordquist 2001:178; Ebbesen 2006:174; Edenmo 2008:23). Metallen var heller ingen nyhet i de sydskandinaviska samhällena. Istället framträdde en förändrad syn på metallen, formad av förändrade perspektiv på tillvaron och på relationen mellan människor (Magnusson Staaf 1996:147). Metallens betydelse låg i att den användes för att signalera social position – kanske mindre i direkt form än genom imitationer av metallyxor i sten (Magnusson Staaf 2003:26). Även om metallen hade betydelse inom kontaktnäten under det tredje årtusendet före Kristus, är det först i dess allra senaste skede, kring 2000 BC, som den vidare teknologiska potentialen i metallen börjar få ett stort genomslag i Sydskandinavien (Vandkilde 1996:259ff; Nielsen 1999:162; Magnusson Staaf 2003:27). Edenmo har som nämndes i inledningen av det här avsnittet i sin studie av stridsyxor lyft fram dessa stenyxor som centrala i förståelsen av ett framväxande nätverk mellan individer i ledande ställning under yngre mellanneolitikum. Stridsyxorna har ingått i viktiga geografiskt vidsträckta gåvoutbytesnätverk under den här tiden (Edenmo 2008:269). Gården kan med utgångspunkt i den betydelse den tillmätts här tolkas som platsen där sådana gåvoutbyten ägde rum och dit de troligen fåtaliga metallföremålen också fördes och förvarades. Genom gårdens betydelse som plats för möten och mål för resande under

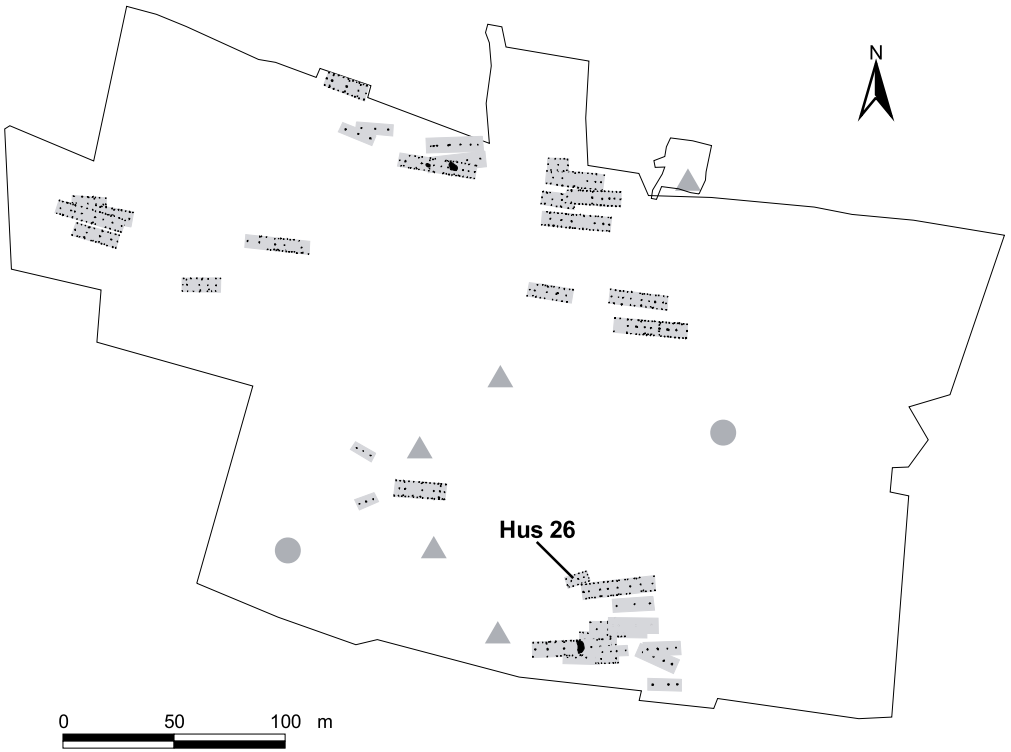

Figur 79. Almhov invid Hyllie mosse i Malmöområdet. Hus 26 (se huset i detalj i figur 76) från äldre senneolitikum markerar början på en omfattande bebyggelseexpansion och gårdskontinuitet på platsen (lämningarna från yngre mellanneolitikum kan ses på figur 18). Långhögar (trianglar markerar långhögarnas östfasader) och dösar (cirklar) har tillsammans med husen utgjort ett kraftfullt uttryck för social position.

senare delen av yngre mellanneolitikum har därmed även attityden till bland annat metallen och metallföremålen successivt förändrats. Gården utgjorde centrum för social och ekonomisk makt och under loppet av senneolitikum gavs den efter hand ett allt starkare fysiskt uttryck genom att fler och större hus byggdes på vissa gårdar. Metallen och metalldistributionen ingick som en aktiv del i denna sociala och ekonomiska expansion.

Det var via de sociala relationer som etablerades under sent yngre mellanneolitikum och vidare fram i senneolitikum som förutsättningar för mer tydligt hierarkiska samhällsbildningar formades i Sydskandinavien. Den betydelse som gården fick för enskilda individer och familjer, och för samhället i stort, från och med senare delen av yngre mellanneolitikum illustreras kanske tydligast på Almhov invid Hyllie mosse i Malmöområdet (figur 79). Hus 26 från äldsta senneolitikum markerar här början på en platsetablering som successivt expanderade i omfång under loppet av perioden och som inte upphörde förrän under äldsta bronsålder (Brink 2009). Om-

rådet kring Hyllie mosse karakteriserades av ett gårdslandskap redan under senare delen av yngre mellanneolitikum (figur 77). Hus 26 byggdes under slutfasen av den tid då vissa individer begravdes i stridsyxegravar (figur 72). Under loppet av senneolitikum framträder efter hand ett landskap där sociala relationer uttrycktes genom byggandet av allt större och fler hus inom de enskilda gårdarna. Den successiva expansionen inom Almhov tyder på en släkts ambitioner, sociala och ekonomiska förmåga och kontakter vilka har upprätthållits men också förändrats under åtskilliga hundra år. Expansionen representerar säkerligen dramatiska och omvälvande händelser, beslut och konsekvenser för enskilda individer och familjer, både inom Almhov och för människor från omgivande gårdar. De äldre monumentala gravarna – långhögar och dösar – inom området har ingått som viktiga delar i skapandet av egna band, en egen historia kopplad till platsen. De har tillsammans med de stora husen fungerat som tydliga signaler utåt om position hos de människor som bodde där. Detta gårdslandskap hade sin historiska bakgrund i de sociala förändringar som ägde rum under loppet av yngre mellanneolitikum. Detta förändrades sedan inte i grunden förrän under äldre bronsålder då nya starka influenser var med i formandet av ett nytt socialt och rumsligt organiserat lokalt landskap.

Några avslutande ord om yngre mellanneolitikum nu och då

För ganska precis tio år sedan började jag fundera över palissaderna och deras roll i sin samtid. Jag har själv i olika omgångar och i olika omfattning arbetat i fält med samtliga tre stora palissader i Malmöområdet. Hyllie och Bunkeflostrand har jag även arbetat med i samband med de efterföljande rapportarbetena. Det är därmed dessa platser och lämningar som jag på ett högst konkret sätt funderat på och formulerat mig kring och som varit utsiktspunkten från vilken jag betraktat både omgivande lämningar i lokalområdet och de tolkningar som berör andra områden i delar av Sydskandinavien. Palissadernas tid var alltså utgångspunkten för arbetet och det är även detta som utgjort tyngdpunkten i *Del III*.

Då arbetet påbörjades innebar min uppfattning om ”samtid” att en direkt kronologisk relation fanns mellan palissaderna (i Malmöområdet) och stridsyxekulturen så som den framträder genom de klassiska gravarna. Palissaderna såg jag dessutom som en företeelse som kunde relateras till perioden mellanneolitikum B som helhet. Det var med den ingången som tanke- och skrivarbetet påbörjades inom ramen för Citytunnelprojektet. De gränser i tid och rum som jag gick in i arbetet med har därmed format det på ett mycket konkret sätt. Forskningshistorikens andra del är

till exempel fokuserad på att beskriva och förstå viktig forskning kring perioden mellanneolitikum B och stridsyxekulturen. Gränserna har efter hand tänjts ut och brustit, om inte i platsgenomgången så i de efterföljande diskussionsavsnitten där både äldre och yngre perioder berörts i tolkningarna kring relationer under yngre mellanneolitikum. Gränserna som sattes upp, och försöket att så långt möjligt hålla sig inom dem, har tydliggjort att problem i förståelsen av sociala relationer uppstår då likhetstecken mellan period och kulturyttring sätts och då enstaka exempel på närvaro av en specifik del av en materiell kultur också betraktas som närvaro av en övergripande identitet.

Det som skulle bli en studie av hur palissader skulle förstås som ett fenomen direkt sammankopplat med stridsyxekulturen i tid blev alltså efter hand en studie av dessa två fenomen ur ett perspektiv där förändring hamnade i fokus. Det avslutande avsnittet som vi precis lämnat bakom oss är därmed ett resultat av det faktum att jordgravarna tillhörande den så kallade stridsyxekulturen inte på ett direkt sätt kunde kopplas samman med palissaderna i tid. Den här tiden – som följde på men också formades i palissadernas tid – har också behandlats mer kortfattat och generellt. Detta kortare stopp beror främst på att den här delen av yngre mellanneolitikum i huvudsak följer efter palissadernas tid. Den hamnade därmed delvis ur fokus i relation till palissaderna och deras samtid och mina tankar kring detta. I ett större och längre historiskt perspektiv – och dessutom mycket enkelt uttryckt – kan slutfasen av yngre mellanneolitikum från vår nutida horisont urskiljas som en utkant av, eller en början på, ett gränsland mellan ett stenåldersamhälle och ett bronsåldersamhälle. Att ge sig alltför djupt in i detta gränsland har jag helt enkelt bedömt bli en alltför omfattande uppgift i det här sammanhanget.

Det är de arkeologiska lämningarna i Malmöområdet som stått i centrum i tanke och tolkning och det är utifrån detta geografiska perspektiv som tolkningar kring platser och lämningar i andra delar av Sydskandinavien vuxit fram. Lokalområdet ger inte nödvändigtvis några direkt överförbara och i detalj samstämmiga svar på förhållandena utanför detta område men det kan ge perspektiv på och möjliga ingångar att diskutera vidare utifrån. Lokalstudien kan i den bemärkelsen hjälpa till i den vidare tolkningen och förståelsen av material inom andra lokalområden. De måste däremot studeras på djupet utifrån sina egna förutsättningar. Resultaten från Malmöområdet kan fungera som bakgrund i sådana vidare studier, en bakgrund som kan vara ett stöd för att urskilja samband där både likhet och variation kan framträda.

Den lokala studien är också ett viktigt instrument för att sätta in relationer i ett historiskt perspektiv. Det vi utifrån en mer omfattande geografisk nivå – skånsk, sydskandinavisk eller europeisk – riskerar uppfatta som till synes genomgripande

och i det närmaste oundvikliga förändringar får här ett tydligare historiskt djup där människors möten och de möjligheter och konsekvenser detta har kunnat leda till framträder. Det lokala perspektivet samverkar här med de större perspektiven. Det gör det exempelvis möjligt att förstå något av den betydelse som byggnadsverk av palissadernas dignitet haft i sin samtid för de människor som byggde och använde dem och där den övergripande tradition de var en del av – historiskt och geografiskt – samtidigt visar på lokal variation och lokala uttryck. Både lokala, regionala och överregionala perspektiv är nödvändiga och relevanta – i förhållande till varandra – för förståelsen av den variation och de likheter i uttrycket och formandet av relationer människor emellan som funnits. Det är utan tvekan viktigt att betrakta till exempel palissaderna utifrån övergripande geografiska och kronologiska perspektiv, men det räcker inte till för att förstå dem som uttryck i sin samtid. Det är i spänningsfältet mellan det lokala, regionala och överregionala perspektivet som historia skapas och processer urskiljs. De lokala, regionala och överregionala perspektiven föder varandra. Lokala perspektiv tillåter tydligare fokus på dåtidens människor och deras förutsättningar och val. Generella och geografiskt omfattande historiska processer kan i det lokala ges tydligare drag. Via den stora berättelsen om yngre mellanneolitikum söker man uttryck, former och variation i det lokala som kan göra den stora bilden levande och begriplig.

När jag började med arbetet hade jag endast en vag föreställning om omfattningen av relevant källmaterial i Malmöområdet. Palissader och stridsyxegravar var lite enkelt uttryckt det material jag hade att jobba med. Föga förvånande växte materialet efter hand som jag gav mig in i källorna. De ofta stora sammanhängande undersökningsytor som är vanliga i flera delar av Malmöområdet gav dessutom möjlighet att urskilja viktiga samband mellan olika typer av lämningar. Ändå måste perioden som helhet fortfarande ses som tämligen svårfångad i det arkeologiska materialet i jämförelse med både tidigare och senare delar av förhistorien, från vilka det i många fall finns betydligt mer omfattande material att arbeta med. Att arbeta med en studie av det här slaget i ett område som Malmö har trots det tydliggjort med vilken hög takt uppdragsarkeologin har bidragit med nya relevanta material enbart under de 13 år jag varit yrkesverksam. Att sätta punkt har inte varit lätt då viktiga material stadigt tillkommit. Däri ligger möjligen ett problem för den enskilde arkeologen som har svårt att sätta punkt, men framför allt innebär det en möjlighet för nya tolkningar då nya lämningar och nya perspektiv på både dessa och tidigare undersökta lämningar kan nyansera och utmana rådande kunskap. Säkerligen kommer fler palissader att påträffas – kanske i Malmöområdet och säkerligen utanför – vilket ger både nya frågor och nya svar på vilken betydelse de hade i sin samtid.

Palissaderna från yngre mellanneolitikum innehåller med några undantag ytterst begränsat med lämningar som ger ledtrådar till vad som försiggått innanför dem. De enskilda spår av aktiviteter som trots allt lämnat spår efter sig har jag försökt tolka mot bakgrund av det lokala bebyggelsemönstret och med utgångspunkt i det förhållningssätt som anlades i avsnittet *Grunder för ett lokalt perspektiv*. Palissadernas ofta tomma inre väcker i regel en viss bryddhet och ibland rent av uppgivenhet hos arkeologer då de ställs inför den. Det gäller inte minst mig själv då jag mer än en gång ställt mig frågan hur jag överhuvudtaget ska kunna säga något om dessa byggnadsverk som når längre än till högst generella tolkningar. Det gör möjligen också att man riskerar att övertolka de aktivitetsspår man faktiskt lyckas fånga i termer av uttryck för sociala relationer och sociala strategier. Som fastställdes i bokens teoretiska avsnitt är dock relationen mellan människa och materiell kultur social till sin karaktär, det vill säga materiell kultur är ett medium för social handling där dess betydelse står i relation till det sammanhang i vilket den ingår. Den relativa avsaknad av aktivitetsspår som palissadernas innandöme uppvisar kännetecknar dessutom även landskapet utanför dess väggar. Det är alltså ett fenomen som kännetecknar den här tiden som helhet. I fullåkerslandskapet i Malmöområdet är denna tomhet i mycket en arkeologisk tomhet, det vill säga om vi inte undersöker matjorden har vi i stort bara olika typer av kvarvarande nedgrävningar med innehåll att tillgå i våra tolkningar. Människor har för den sakens skull inte varit frånvarande eller inaktiva. Att deponera olika slags föremål och avfall i gropar var däremot mer ovanligt i palissadernas tid än under en äldre del av neolitikum. Vi har även sett hur denna tradition på sikt blir allt mer ovanlig i tiden efter palissadernas försvinnande. Utblickarna i tid och rum utanför palissadernas väggar blir alltså central. Sammantaget ger utblickarna en aning om att de spår i form av olika depositioner som ändå gjorts innanför palissaderna varit av stor betydelse. I palissadernas tid har detta uttryck främst använts vid dessa platser, vilket i sig kan tolkas som ett tecken på en särskild och viktig betydelse. Det är med detta som grund som de tillmätts ett högt utsagovärde i tolkningen av sociala relationer och dess uttryck och förändring där olika individer och grupper av människor aktivt haft och tagit möjligheten att manifestera och påverka sin position. Samtidigt är det viktigt att konstatera att den materiella kulturen och det sammanhang den ingått i är ett medium från vilket mening skapats av mig, och inte ett medium som överfört eller berättat om *en* enda mening.

I de stora palissaderna i Malmöområdet har vi spåren efter några av de sista stora hägnaderna i Sydskandinavien, byggda i en arkitektonisk tradition som hade sitt ursprung åtskilliga århundraden tidigare. Genom sin arkitektur och sitt innehåll fångade de upp trådar från det förflutna som också ledde vidare framåt i tiden genom

den inverkan de hade på relationerna människor emellan. Den sociala förändringen under yngre mellanneolitikum har här tolkats som resultatet av en inomsamhällelig process men där mötet med influenser utifrån varit avgörande. Detta har på ett övergripande plan säkerligen medfört nog så dramatiska och omvälvande förändringar för enskilda individer och hela generationer, förändringar som kan ha skett relativt snabbt. Men förändringarna låter sig ändå inte karakteriseras som resultatet av ett kollisionsartat möte mellan olika samhällssystem. Möten med nya influenser har hanterats inom ramen för lokala traditioner. Palissaderna var viktiga platser i denna hantering och sociala förhandling. De är också viktiga för oss idag då vi ska försöka förstå palissadernas tid och det som följde på den.

Frågan om *varför* palissaderna byggdes och *vad* de användes till har inte getts ett entydigt svar. Frågan i sig, vilken är den första och vanligaste man själv ställer sig och får från andra när man står inför spåren efter dessa byggnadsverk, antyder att det skulle finnas *ett* svar. Så är inte fallet. Palissaderna har varit platser bland andra där sociala relationer uttryckts och formats. Som konstaterades i inledningen till avsnittet *I palissadernas tid* var det att hägna in som idé eller tradition som var viktigt, snarare än en idé om eller en tradition att hägna in *en* specifik funktion.

> Weavin´ through the buildings … Slicing through the cultures
> (Neil Young, *Goin´ Home*).

Summary

In the time of the palisades

On post-holes and sherds and social relations in the Late Middle Neolithic

Introduction

Background

This work has its background in the wave of large-scale infrastructure projects in the Malmö region in south-west Skåne that began in the first half of the 1990s. That was when construction started on the bridge and the connecting roads and railway over the Öresund to Denmark. In the wake of the bridge came the decision to build a train tunnel, the City Tunnel, to give even faster connections between Malmö and Copenhagen. The mouth of the City Tunnel is located where the Hyllie palisaded enclosure once stood. Parts of the palisade had already been excavated in 1989, but within the framework of the City Tunnel Project the remaining parts were excavated. The investigation was conducted between 1999 and 2002. When parts of the Hyllie site were excavated in 1989 it was the first identified example of a Neolithic palisaded enclosure in Southern Scandinavia from the transition between the Early and the Late Middle Neolithic. The palisade was radiocarbon-dated to the Late Middle Neolithic (MN B), and finds indicated that it ought to be assigned to the Battle Axe culture. This made it particularly interesting since this archaeological culture was and still is known for the rare occurrence of clearly identifiable remains. The exception is the characteristic graves. The overall dating and cultural identification established by the excavation in 1989 was the starting point for the work that followed in the City Tunnel Project, leading to this dissertation. A decision was made early in the course of the project that an in-depth study of the palisade should also focus on an analysis of the hinterland of the site. A careful examination of Late Middle Neolithic and Battle Axe culture remains in the Malmö area was to be performed. The aim of this was to place the palisaded enclosure in a societal context, about which little was known in a detailed local perspective. Since the discovery of the Hyllie palisade, two more large palisades from the late Middle Neolithic have been excavated in the Malmö area. It thus became a matter of importance to study how these sites were used in their own times.

Aim and outline

The overall aim of this work is to study and interpret how social relations were expressed, shaped, and changed in the Late Middle Neolithic. The empirical foundation is a study of settlement in the Malmö area. Remains from the Late Middle Neolithic and the Battle Axe culture are studied. The different sites are discussed and given an overall interpretation as regards chronological and cultural relations and the form and change of settlement. A historical perspective is applied, and existing knowledge

of the Early Middle Neolithic and the Late Neolithic is used in the discussion. The form and change of settlement and the use of material culture – from small artefacts to large structures – serve as a basis for the interpretations. The focus is mainly on two phenomena – palisaded enclosures and farms. In this work I argue that a change took place during the Late Middle Neolithic, when large places of assembly such as palisaded enclosures ceased to have a role to play, and instead the farm became the central social and mental unit for the people. This change can be detected in the archaeological record, in the Malmö area and elsewhere. On a general level, the change can be related to the change in society that is traditionally associated with the Late Middle Neolithic.

For the part of Southern Scandinavia covered by this work, the overall change that took place in society in the third millennium BC is traditionally described as a shift from one culture to another: the Funnel Beaker culture was replaced by the Battle Axe culture. The aim is to discuss this so-called culture shift as the result of a social change, and an important premise here is that the designations of cultures are archaeological constructions which prevent a closer understanding of the character of the change. These cultures are also placed in periods whose limits are often constructed and defined on the basis of changes observed in one or two aspects, for example, in mortuary practice. By studying several different aspects one can set the traditional period boundaries in a broader context. As a result, the changes may sometimes seem more or less dramatic or they may be shifted in relation to the traditional period divisions.

A related problem is the view of continuity and discontinuity at the individual sites, and the significance that ought to be ascribed to the identified patterns. This concerns how change is perceived and how traditions and memories may have shaped significant links over time. Taken together, these aspects can then form a basis for the further interpretation of social relations during the period.

Another aim is to use the findings and the interpretations about the Late Middle Neolithic in the Malmö area to put forward interpretations concerning other parts of southernmost Sweden. Eastern Denmark (Sjælland and Bornholm) are also considered to a more limited extent, chiefly in relation to the palisades and the interpretation of these sites and their significance in their own times.

This work consists of three parts – Part I: A history of research and the foundations for a local perspective; Part II: On post-holes and sherds – the Late Middle Neolithic in the Malmö area; and Part III: On social relations in the Late Middle Neolithic. Part I surveys previous research and presents the theoretical premises. Together this serves as a basis for further discussions and interpretations in this work.

Part II is a case study in which sites in the Malmö area are interpreted and related to each other. The aim is to study the form and change of settlement, which then serves as a basis for the discussion in Part III. Here the threads of the two preceding parts are brought together and there is an interpretative discussion with the focus on social relations and how they are expressed, shaped, and changed in the Late Middle Neolithic. The archaeologically attested sites in the Malmö area are at the centre, but the discussion is also conducted in dialogue with interpretations – other scholars' and my own – of sites located within the wider geographical area that is relevant here.

Part I: A history of research and the foundations for a local perspective

A history of research

In previous research the palisaded enclosures have chiefly been treated as individual objects. With few exceptions, they have not been studied as parts of a local context where they are related to contemporary surrounding activities. A common denominator in the interpretation of both the Sarup enclosures from the fourth millennium BC and the later palisaded sites is that they are associated with ritual activity. Sarup enclosures are linked to mortuary rituals, having functioned as places of assembly for different family groups from the immediate surroundings, as reflected in their regular architecture, with the system-ditches as an important component. This function – as places for mortuary rituals – cannot be linked to the later palisades, although they too are considered to have been used as important places of assembly for groups of people from the immediate surroundings. The palisades are dated to the latter part of the Early Middle Neolithic and the early part of the Late Middle Neolithic. Through finds they are assigned to both the Funnel Beaker culture (eastern Denmark) and the Battle Axe culture (Skåne). The remains of the palisades consist of one or more rows of post-holes, sometimes with remains of ditches in which posts once stood. The palisades are above all associated with the ritual handling of flint, and the burning of flint was particularly significant. The production and distribution of axes is also central for the interpretation of the palisaded enclosures in Skåne above all. The Danish palisades are also associated to a large extent with settlement site activity in which defence was also a central idea. The need for defensive structures is generally related to times of unrest when the old Funnel Beaker society was confronted with the new traditions and influences of the Corded Ware societal complexes. From a general perspective it can be established that the palisades were built in landscapes with a long continuity, where several different types of remains from the Neolithic are present. The continuity of activities on the different palisade sites varies, however. In some cases the palisades seem to have been built on sites where

earlier uses were an important factor in the choice of site. In other cases, judging by what can be detected in the archaeological remains, such considerations did not have any direct influence on the choice of site. After the palisaded enclosures ceased to be used, traces of settlement site activity and burials can in some cases be detected on or near the individual palisade sites.

The survey of how previous research has interpreted the Battle Axe culture in southernmost Sweden proceeds from three crucial works: Mats Malmer's study of the Swedish-Norwegian Battle Axe culture, Lars Larsson's work as part of the so-called Ystad Project, and Magnus Andersson's study of two valleys in western Skåne. A recurrent problem in research on the Battle Axe culture is the difficulty of identifying settlement sites. This has led to widely differing interpretations of economic and social systems. The lack of settlement sites is regarded by Malmer as an effect of source-critical factors, that is to say, modern agriculture has to a large extent destroyed remains of sites, making it hard to identify them. The Battle Axe culture is nevertheless regarded as a sedentary agricultural culture. However, the lack of settlement sites with evidence of houses and dug features has led to other interpretations. According to Larsson's interpretation, there was mobility which can be related to the organization of animal husbandry. Andersson also emphasizes a mobile way of life that he describes as nomadism. This way of life lasted until the very end of the Late Middle Neolithic, when people became more sedentary. Larsson and Andersson believe that an increasingly complex social structure was gradually formed during the existence of the Battle Axe culture. This differs from Malmer's view, which regards the Battle Axe culture as a mature cultural expression right from the start, after which no major change took place. The people who were buried in the classical graves are interpreted by Malmer as belonging to an aristocracy. The relation of the Battle Axe culture to the Funnel Beaker culture (and the Pitted Ware culture) is described as a form of ideological struggle between social systems, with the individualistic social system of the Battle Axe culture emerging victorious from a time of antagonism with the more collective Funnel Beaker culture (and the Pitted Ware culture). Battle Axe groups and Funnel Beaker groups nevertheless lived in the same areas before the Battle Axe culture took over. The transition to the Late Neolithic, on the other hand, is portrayed as fairly undramatic, almost as a natural continuation of the society that was shaped during the Battle Axe culture.

Foundations for a local perspective

The theoretical basis of this work is structuration theory. This emphasizes the mutual dependence between individuals (actors) and structure (a society's rules and resour-

ces) and how a dualistic relationship shapes continuity and change in a continuous process (structuration). Actors can also consist of groups of individuals linked through shared interests. The focus is on agency as a means to achieve goals, and the ability of the actors to act consciously and the social significance of these acts is of crucial interest. The focus is thus not on the actors' subjective experience nor on an overall governing structure, but on social acts in time and place. In this process humans, like the surrounding world, are involved in a continuous interaction in the shaping of social relations. Our everyday routine acts and more deliberate actions create social, material, and mental structures which in turn cause us to perform new acts. This dualistic process also contains change, intentional or not, at different levels and with different rhythms. Actors have the ability to see and connect to the structure and act on its basis in various interests, whether collective or individual.

In any situation we are surrounded by objects, physical structures, and a landscape from different times, which we affect and are affected by in our daily life and in our actions. Times thus merge, interwoven in the present. The past is essential for present and future action. A single context can be multi-temporal in that a mixture of new and old traditions in the form of actions, objects, types of structure or patterns of deposition can be present. The multi-temporality within a given place or in a particular context is central since it can reveal overlaps in patterns of action, exposing a gradual change in different parts of a society. When this is emphasized, a gradual, arrhythmic picture of actions and activities can emerge.

A fundamental premise in the study of a corpus of archaeological material based on this theory must be the use of an approach in which material culture is regarded as materialized social practice. This means that its form and distribution in time and place are viewed as a result of human action that governs and is governed by social relations at different levels and with different motives. The relationship between man and material culture is social in character; in other words, material culture is a medium for social action and a strong carrier of symbolic messages, and its significance is always in relation to the context to which it belongs. The archaeological task here is to interpret and present hypotheses about how actors used their surroundings (material culture) in the shaping of social relations and about who these actors were. People are dynamic and creative, and social relations and social identity are shaped and enacted at many different levels in time and place. Social relations and social identity are formed through action, continuously shaped and reshaped in relation to other people and to material culture.

Social relations are formed through contacts between people in different contexts and at different levels, and therefore local relations also have something to add to

an understanding of the situation in other areas, without necessarily constituting a simple template for these. Contacts, points in common, and overlapping frames of reference can be found over large areas. It is by focusing on the small local narratives that we can understand, provoke, nuance, or reinterpret the often generalized picture painted by the grand narratives. The local perspective gives an opportunity to study encounters between people and how they shaped their own surroundings, their own relations, and their history within the framework of a general material culture. At the same time, there have also been points in common with the surrounding world in the manner of expressing the relations through a partly shared material culture. It is in the local perspective that we get the chance to concentrate on details at a level that allows us to perceive changes to things that, in a larger perspective, tend to disappear or be concealed.

Part II: On post-holes and sherds – the Late Middle Neolithic in the Malmö area

The Malmö area – landscape, time, and places

With the exception of the built-up parts, the Malmö area largely consists of fully tilled land with soils dominated by till or boulder clay. Today there are two major rivers in the eastern part of the area, Sege Å and Risebergabäcken. The coastal area is characterized by rather flat terrain extending from the low shoreline areas up towards about 25 m above sea level a few kilometres inland. There it gives way to the near-coastal inland with slightly more undulating topography than on the coast, gradually rising to about 35–45 m above sea level. The outer hummocky landscape begins after Risebergabäcken, mostly with clearly pronounced topography reaching heights of some 50 m above sea level or slightly more at the highest points.

Part II contains a presentation and interpretation of archaeological remains in the Malmö area which have been dated to the Late Middle Neolithic through radiocarbon analysis or which have been related to the Battle Axe culture on the basis of finds or feature types. The form and change of settlement are studied. The analysis of the material has mainly taken the form of literature and archive studies; it comprises remains found and investigated up to the end of 2007. The Late Middle Neolithic (MN B) is given somewhat varying absolute chronological ranges in the literature. The absolute chronology used here has been chosen on the basis of uncalibrated ^{14}C-years and set at 4250–3900 BP (calibrated 2800–2350 BC) (tab. 3). In the Malmö area there is a total of 50 sites with hoards or single finds, 55 sites with remains of settlement or activity, 18 sites with one or more graves, and three sites with palisades.

Chronology and continuity

In this section I discuss chronological matters in the Late Middle Neolithic, proceeding from the radiocarbon datings and the material culture and the contexts in which it is found. As a whole the evidence suggests a chronological overlap between artefacts that are traditionally ascribed to different archaeological cultures and periods.

Radiocarbon datings suggest that Battle Axe culture graves were made between c. 2500 and 2200 BC in the Malmö area and also in eastern Southern Scandinavia as a whole, that is to say, in the latter part of the Late Middle Neolithic and the early part of the Late Neolithic. In research, the relation to the typologically early Late Neolithic has been poorly investigated in terms of absolute datings, but there is a hint of a chronological overlap. Radiocarbon datings to an early part of the Late Middle Neolithic of contexts with pottery belonging to the Battle Axe culture come from contexts other than graves. In southernmost Sweden it is the large palisade sites that have contributed such material. On Bornholm, however, there are signs of early influences of the Battle Axe culture in settlement contexts related to the late Funnel Beaker culture. The Battle Axe pottery that is found in contexts other than graves cannot automatically be said to follow the chronological relations of mortuary pottery according to Malmer's classification. These finds probably show a much larger chronological overlap between the pottery groups than has hitherto been assumed to be the case. There are several indications, for example, that corded ware was used from a relatively early part of the Late Middle Neolithic and in an unbroken sequence into the early Late Neolithic.

The different types of flint axes that are usually associated with the Late Middle Neolithic/Battle Axe culture must be handled with caution. The few pieces of evidence for this link, found in the form of find combinations, suggest that they do not exclusively belong to the Late Middle Neolithic as a period nor to the Battle Axe culture.

The late Funnel Beaker culture in the Malmö area has not hitherto been studied systematically as regards the chronological aspects. The few indications in the form of absolute datings that we have from contexts with pottery from the late Funnel Beaker culture suggest that they should be linked to the latter part of the Early Middle Neolithic and the early part of the Late Middle Neolithic, in other words, partly to the same time as the palisades.

Chronological observations based on stratigraphical relations and/or radiocarbon datings are valuable tools. Yet we need something other than radiocarbon datings and find combinations to understand the transition between the periods and the

cultures. What is needed is perspectives and choices in our outlook on change. In research the radiocarbon datings have been used both to show that cultures were contemporary and to show that they were separated in time, but they cannot alone provide clear evidence for one or the other perspective when it comes to capturing the details in the transitions. Although the radiocarbon datings do not securely link things, they do not separate things with certainty either. The datings instead form a framework for interpretations and for the formulation of hypotheses. It is crucial to focus on different forms of actions in a longer chronological perspective in order to capture shifts and changes in relation to material culture. This in itself does not change the validity of the stratigraphical observations or the value of the radiocarbon datings as evidence. Yet it does allow an interpretation of relations that is not solely built on sharp transitions between cultures, thus avoiding the tendency of such archaeological constructions to lead to an enforced interpretation of lifestyles and ideology as differing radically between cultures and periods. This is not unknown to archaeologists, but the powerful tradition of period constructions as a chronological and intellectual tool makes it easy to ignore this. Period boundaries tend to separate remains from each other in texts and on distribution maps, and hence also in our thinking and interpretation. The chronological overlap seen in parts of the material culture and also in different types of activities illustrates a gradual change during the Late Middle Neolithic in the Malmö area (fig. 72). Examples from other parts of southernmost Sweden and to some extent from eastern Denmark indicate that a similar state of affairs can be detected there too.

Dwelling sites and settlement pattern

There is a visible lack of clear dwelling sites from the Late Middle Neolithic in Southern Scandinavia. Can this be explained in terms of methodology or source criticism? In other words, have archaeologists not learned well enough how to identify them? Or should it be understood from a cultural point of view, that is to say, the settlement pattern at this time was not such as to leave any clear traces for archaeologists to identify? The answer that can be given on the basis of the remains from the Malmö area is that it is partly a result of both these factors. Remains from the Late Middle Neolithic are relatively difficult to detect in the archaeological record and at the individual excavation sites. This is partly because larger material easily recognizable to us was not deposited in features in the same way as in earlier periods. However, this cannot automatically be construed as evidence of a mobile settlement pattern; in other words, the "absence" of settlement sites cannot be interpreted as a sign of a nomadic way of life. The arguments for a more mobile settlement pattern are based

on the absence of identified houses and various types of dug features. This is a picture that does not fit the situation in the Late Middle Neolithic in the Malmö area, where these things are attested, although still few in number and with remains of two-aisled houses represented by only a few, often badly preserved, post-holes. Seemingly isolated single features and house-remains, however, often generate archaeological interpretations involving short-term activities. Different types of dug features and houses can nevertheless be regarded as clear investments in a site, both in time and in the activities that they may indicate.

In the Malmö area the early part of the Late Middle Neolithic – c. 2800–2500 BC – is characterized by a landscape with sites of differing dignity which together form a totality of relations and functions. At the local level there was great mobility and accessibility to sites with different functions and significance. The palisaded enclosures were a type of site in this landscape. Yet this should not be confused with a nomadic way of life. Sites were used for continuous periods of varying length, but the presence of houses indicates a sedentary way of life in the sense that people lived on a site (farm) for several years. This is a general state of affairs which can be followed into the later part of the Late Middle Neolithic and the Early Late Neolithic – c. 2500–2200 BC – but in this period site continuity was longer. Farms located on the same site for a long time did occur in the Malmö area. What we identify as the classical graves of the Battle Axe culture were dug at these farms. In several cases the areas of farms and graves display clear continuity into the Late Neolithic. The close association between farm and grave, and the close relationship with Late Neolithic remains in time and place is a picture that can be discerned elsewhere in southernmost Sweden. The excavations in the Malmö area, however, have yielded a more distinct and spatially larger totality than was previously observed.

Part III: On social relations in the Late Middle Neolithic

Cultures, groups, societies

The overall aim of this work is to study and propose interpretations as to how social relations were expressed, shaped, and changed during the Late Middle Neolithic. Before starting on this, I state my view of the relationship between the Funnel Beaker culture and the Battle Axe culture, the intention being to declare how I think the Battle Axe culture should be perceived. How do the designations of archaeological cultures function in our understanding of social relations and change? This is important to discuss so that we can proceed with interpretations that emphasize change from a social point of view. My perspective stresses multi-temporality in material culture and action and agency as crucial for understanding social change. It is a

complicated task to try to grasp the societal significance of the palisaded enclosures in Southern Scandinavia at the start of the third millennium BC, particularly because these enclosures as a phenomenon have been sorted into two different cultural traditions. Researchers have placed them in both the Funnel Beaker culture and the Battle Axe culture, which has directly or indirectly led to a view of their role in society as being associated with the social organization of the two cultures in a generalizing way. The chronological matters discussed in Part II, however, indicate more complex and nuanced links.

Middle Neolithic cultures have traditionally been regarded as separate units, which has given them an essential quality. They are still actively used in research. The division into different cultures functions as an analytical instrument for understanding and establishing connections, but at the same time it entails making a distinction from what is considered not to belong to one culture or the other. It is particularly obvious when scholars apply broad perspectives in time and/or place. Divisions into periods and cultures are then used as fixed entities, so that changes and social formations are presented as all-embracing when one period or culture is succeeded by another.

The view put forward here about how the Battle Axe culture is related to the Funnel Beaker culture has some similarities to the outlook in previous research. The cultural shift is regarded as a change that took place within Funnel Beaker societies where individuals and groups of people gradually reshaped social relations, and this finally led to different societies which set their stamp on parts of Southern Scandinavia at the end of the Middle Neolithic. The change in the Late Middle Neolithic should be viewed as an ongoing process of shaping and re-shaping social relations.

By emphasizing parts of a material culture as representing a specific type of clearly definable way of living and relating to the world, sharp contrasts are created which may not be supported by other parts of the archaeological evidence. Isolated artefacts therefore cannot be read as ideological expressions of an all-embracing social totality. I view the early evidence of material culture associated with the Battle Axe culture as part of the gradual introduction and use of material culture in local communities which did not immediately attain the importance of a marker of a strong shared identity, or as an immediate and direct sign of culturally and socially specific groups living in parallel with groups that did not share these objects. I regard this material expression as part of the shaping of new social relations within local communities where, for example, ethnic identity and differences from other (local) groups and other (local) societies were expressed in several different ways and at different levels in time and place. The material culture that is archaeologically associated with the

Battle Axe culture was gradually incorporated as an element in the shaping of social relations within and between different groups in the communities, which gradually grew to become a successful and powerful expression – clearly manifested through the burials – of social relations that shaped local life and forged significant bonds between individuals and families over large geographical areas. Some people alluded to and expressed a part of their identity in this way more explicitly than others. The new material culture was incorporated in people's own local traditions, in relation to sites and to different forms of activities. The expressions of identity constituted by artefacts from the so-called Battle Axe culture at the end of the Late Middle Neolithic and early in the Late Neolithic, through their role in mortuary ritual, probably continued to be just one part in the shaping and display of a social identity within and between different communities. The graves themselves were also an element in this material expression.

The change that we call a change from the Funnel Beaker culture to the Battle Axe culture I view as a change that took place asymmetrically, that is to say, it cut across separate socially homogeneous groups based on close ties of family and kin within limited geographical areas. The change was social and was negotiated within such groups and by individuals between such groups. This negotiation may also very well have been expressed through conflict. Yet this was not a conflict between two antagonistic cultures – Funnel Beaker versus Battle Axe – but part of an expression of social tension based on a perception of differences regarded as having a long tradition. The same material culture may have been used to manifest both solidarity and conflict between groups or individuals from different groups. The change that happened in society is thus considered here as a social change taking place within different local communities in Southern Scandinavia. It was caused by encounters and contacts with people over large geographical areas, and it was managed in partly different ways in different parts of Southern Scandinavia.

In the time of the palisades

The differences in form and content that exist between the palisaded enclosures in north-west Europe mean that, when viewed as a single shared phenomenon, they have been given all-embracing or very general explanations. This reveals the need to study the individual enclosures in their local context, as expressions of changing needs, relations, and meanings. The palisaded enclosures may be said to be a theme with many variations over the area where they occur. The palisades suggest that it is the act of enclosing, as an idea or a tradition, that is central, rather than an idea or tradition of enclosing for a specific function.

To understand the societal context to which the palisades belonged, we must turn our gaze towards the later part of the Early Middle Neolithic in eastern Denmark and southernmost Sweden. This is described in research as a time when the power of traditional leaders was questioned. Their power rested on sacral knowledge expressed through the ancestor cult. Power may partly have been upheld by letting more people use the megalithic tombs for burials, which would have been a way to keep social tensions under control. It was thus no longer only the traditional leaders who had access to the megalithic tombs. Flint axes also became increasingly common in burials in the megalithic tombs, a development which is interpreted as an expression of this. The social significance of cattle is also believed to have increased, stimulating competition between individuals. Ultimately, then, the interests of the individual were opposed to those of the group, and the traditional leaders' power may thereby have been challenged too. There was opportunity and scope to shape social relations and positions not solely based on the power of sacred knowledge expressed through ancestral cult. It is in this social situation that the asymmetrical adoption of new influences should be understood. More individuals and groups may have had access to important arenas such as megalithic tombs and palisaded enclosures. This also allowed opportunities for social negotiation and the expression of interests.

The palisaded enclosures in the Malmö area were built in a landscape with sites of varying significance. Local accessibility to different sites was probably great there, as people used these places, for example, to perform seasonal activities such as fishing (the palisade at Bunkeflostrand). In this landscape the palisaded enclosures were active sites in the creation of social bonds, both through their form and through the sites that were selected for the construction of these enclosures. The palisaded enclosures in the Malmö area were part of a local landscape with a long history, in which older monumental graves at least were a physically visual part.

The palisaded enclosures display great variety in size, individual shape, and specific details. There are also connections that indicate close relations in time between some of these structures. Certain shared ideas about what such a structure should look like seem to have existed in Southern Scandinavia at this time. This is particularly clear in the three big palisades in the Malmö area. The palisaded enclosures of Southern Scandinavia were built to suit local choices and needs, and the selection of a specific site was an important element in the way they were perceived and used in the local communities. Through a varied relation to the past on the individual sites and through the architecture, the Southern Scandinavian palisaded enclosures in general can be said to mark a departure from or a dissolution of the rules and

social relations that lay behind the more regular form of the older Sarup enclosures. At an overall level the palisades from the first half of the third millennium BC may be viewed as the result of an old tradition of making places into spaces that expressed and created social relations of great importance for people. They were, however, arenas of varying significance for the people who built, used, and visited them. They functioned as sites for social expressions and social change of both local and (supra) regional significance.

The regional and supraregional contacts can be related to some of the artefact assemblages found in or near the palisaded enclosures. The flint and pottery are important for understanding and interpreting these contacts. Because of the presence of flint from the manufacture of square-sectioned axes and/or chisels, the palisaded enclosures have been interpreted as sites for the manufacture and distribution of objects such as flint axes, but also as sites where flint was destroyed in rituals. The palisaded enclosures functioned as important links in a regional and supraregional network of contacts in this trade.

The small amounts of Battle Axe pottery found in several palisaded enclosures in western Skåne is, in my opinion, material showing supraregional contacts and travel. These few sherds are also crucial for understanding the change that is traditionally regarded as the transition from the Funnel Beaker culture to the Battle Axe culture. Battle Axe pottery has acquired a concrete place in the formulation of a hypothesis as to how this culture gained a foothold in Skåne and other places. The new technology by which this pottery was made is of central importance. Form can be imitated without direct contact with the people who made the originals, but technical aspects, invisible to the naked eye, require direct contact. This direct contact may have taken place in the form of limited immigration or contact with travellers, and through time it had a significant impact on the local communities. The palisaded enclosures, interpreted here as local arenas for regional and supraregional encounters, indicate contacts with people from distant areas in the early part of the Late Middle Neolithic. The ceramic vessels associated with the Battle Axe culture from the palisades in western Skåne – Hyllie, Bunkeflo, Bunkeflostrand, and Dösjebro – come in here as important evidence. The new manufacturing technique is moreover documented at the latter two sites. In western Skåne this is where the oldest traces of encounters with the new type of pottery and the new craft tradition are attested.

The signs of contacts that exist in eastern Denmark and southernmost Sweden, as suggested, among other things, by the form of the enclosures, does not mean that the area as a whole was characterized by a totally uniform way of expressing social relations. The concrete archaeological evidence is scanty, but the indications that

exist suggest that there were differences in where and how people locally confronted the influences that brought new forms of material culture. The palisaded enclosures, at least in western Skåne, functioned as important arenas for the shaping of social relations because they were places where people met influences from far afield. The influences were received by people in the local communities where they were modified within the framework of local traditions and local relations.

The palisaded enclosures are interpreted here in terms of the assumption that they were open arenas. This does not refer to the physical accessibility. The enclosures may have been places to which some people were never admitted, or where only some people were granted access on special occasions. The associations and interpretations of enclosed spaces, open only to some people – a common idea in research on Neolithic enclosures – need not necessarily conflict with the view that they also had a role as open and active sites for the expression and moulding of social relations. The palisaded enclosures had a crucial role in the community, but they were simultaneously sites in a network of places of varying importance in the landscape where people lived. Palisaded enclosures are generally regarded as central places, but the centrality did not lie in the enclosures themselves but in the activities that went on there at the time when they were performed. Different groups of people, who did not exclusively need to have close family ties, had access to the enclosures, and they were important activity sites and meeting places – locally, regionally, and supraregionally – of great significance for shaping social relations.

The activities at the different palisaded enclosures in Southern Scandinavia, as a whole, reveal the variation in size and how material culture is used to create relations to place and people. Manifestations, for instance in the form of ritual depositions, were related to the possibilities that existed and were utilized when an individual palisaded enclosure was built. That created variation within the framework of the general tradition of enclosing a place with palisades. On different occasions, people emphasized and had an opportunity to express relations and ambitions, one way being through ritual depositions. In the large palisades in the Malmö area, relations between people in the locality were expressed and shaped through the ritual depositions performed in different contexts. The deposited objects – above all flints and flint tools, bones from domesticated and wild animals, from terrestrial and marine animals – reflect local resources and their significance for the rituals performed at special places. Local traditions and resources were brought together at the palisaded enclosures. Through the depositions people told their history, emphasizing links not only with old traditions but also with contemporary relations – locally and with the surrounding world – and expectations of the site.

The finds and the contexts in which they have been retrieved in and near the palisades are interpreted here as expressions of social relations manifested, among other things, through what we interpret as ritual acts. Ritual, for example, in the form of depositions, is regarded here as a way to express and focus on social relations. Ritual is social strategy and can function as social negotiation, whereby relations between people and their shifting roles and responsibilities are expressed and shaped, for instance by links to specific places. In these contexts material culture can be used by (groups of) individuals in order to create meaning via associations with material culture as regards, for example, the production and use of certain types of objects, places, or raw materials. Depositions of special material thus give places a meaning connected to special interest groups and their expectations. The palisaded enclosures were arenas where relations were expressed through different forms of depositions. The enclosures and their design may also be viewed as an expression of social relations. Through their architecture they emphasize or highlight the social position of certain actors.

The depositions manifested prevailing social relations, but they also hinted at the expectations that people had of these sites and their significance. This is perhaps evident above all from the small space in the eastern part of the Hyllie palisaded enclosure where thousands of burnt and unburnt flints, especially flakes from the manufacture of square-sectioned tools, were once deposited around the posts. The flint from the post-holes can in one sense be linked to the practical need to manufacture tools, but the clear spatial placing in this specific part of the enclosure also indicates that certain individuals manifested their presence here and that the space had a special significance. The flint waste from the manufacture of square-sectioned tools and other objects represents important elements in the actual craft process. The space is interpreted here as being closely connected with the flint craft and also with the craftsmen themselves. The site was a meeting place for craftsmen from the locality. The interpretation basically assumes that craft and craftsmanship was a possible strategy for attaining and expressing social position. The depositions of flint around the posts demonstrate the possibility of expressing and reinforcing identity as individuals and as a group. Relations that went beyond mere participation in the construction of the palisaded enclosure were thus expressed in a clear manner. Within the large space constituted by the enclosure as a whole, there were thus areas available to specific groups. Certain individuals from families in the locality had such a role that they were able to manifest themselves and their significance at the palisades. Outside the palisades these craftsmen had other roles as well. They need not have belonged to the leading stratum in society, but local leaders needed their

skill since the exchange of the artefacts they manufactured was important for control both of external contacts and of people within the community.

The meaning and the relations expressed through the depositions of flint in post-holes in special parts of the enclosure at Hyllie, and perhaps also at Dösjebro, can be related to the increased space for other individuals than the traditional leaders to manifest their position. In large parts of Southern Scandinavia there was a generally increased need for flint axes for rituals performed at megalithic tombs and elsewhere, which led to intensified exchange of flint from the areas where the raw material was available, and which simultaneously meant that control over this exchange was a power factor. This is the kind of relations we see reflected in the depositions of flint around the post-holes in the eastern part of the Hyllie palisaded enclosure. In areas where flint is rare as a raw material, its importance and relations in the form of long-distance contacts are perhaps chiefly manifested through its extensive destruction, particularly by fire. This is especially clear at the palisaded enclosures on Bornholm, where burnt flint is frequently found. The destruction of objects and raw material from external sources is associated with special individuals and their relations and encounters with the outside world, which is translated into rituals intended to maintain local social relations.

The eastern space in the Hyllie enclosure, however, was not more than a small part of the large space once constituted by the structure as a whole. In the other parts of the enclosure, concrete clues to activities are virtually non-existent. What needs were there in the community which can help us to understand this large and seemingly empty space? In research palisaded enclosures have occupied a concrete place in the discussion about livestock and animal husbandry since this is assumed to have been an important economic and social resource in the shaping of power relations between people in the Middle Neolithic. The economic and social significance of livestock at this time led to a need for meeting places where animal husbandry was organized and manifested. The enclosures may have functioned as pens for separating livestock and thus also been places for regulating and legitimating individuals' rights to a share of the stock. A certain degree of cooperation in animal husbandry is possible and even probable at this time. The cooperation may have concerned, for example, the regulation of access to grazing land, but it may also have been for breeding. The interpretation of the palisades as places for separating livestock makes the palisaded enclosure into a kind of arena for negotiation and the resolution of disputes about everything to do with this hypothesized collective animal husbandry, and simultaneously a place where individuals had to keep an eye on their own interests.

Local leaders directed the construction of the palisades, but there was at the same time scope for different groups of people who were not exclusively tied by close family and kin relations to manifest themselves and take part in the various activities performed at the palisades. In certain cases such activities were connected to specific parts of the big palisaded enclosures. Inside the palisades, the various needs and relations of the local community met. But these local meetings were also affected by more long-distance influences through the exchange of commodities and craft products and craft traditions that took place at the enclosures. Local traditions encountered new traditions. These meetings affected each other and gave an opportunity for social negotiation and changed social relations in which power was manifested and questioned. Traditional expressions and acts such as the burning of flint and depositions were performed to satisfy the needs and possibilities of the time. Local social change was spread, literally, via the openings of the palisades, but the significance of life inside the palisades for the local community may also have made these places into arenas for conflict.

War can strengthen bonds within groups, but it can also lead to division and the formation of new groups, thus gradually changing societies. War and the display of prowess in battle may also have been a part of some individuals' strategy for achieving social status and challenging prevailing power relations. The palisaded enclosures and the activities performed at them functioned as a way to exercise power and control and maintain social relations, while simultaneously there were opportunities for different individuals and groups to express their positions and ambitions. There was competition for positions in society, and resources played an important role in the shaping of relations. The palisaded enclosures served as important places for expressions of this kind, where different types of social groups were able to manifest themselves. Association with new alien objects, new technologies, or special people from outside may have been a part of this strategy; it may have brought prestige to use the foreign artefacts and technologies and to allude to relations with foreigners. This may have caused tension and suspicion. In the long run it may have led different groups to question the prevailing order and try to escape its limitations. Tensions and conflicts of this kind could have been violent, leading to the destruction of several of the palisades. The organized violence could have been directed against the palisaded enclosures as socially charged places, rather than as actual fortifications. The concrete evidence that the palisaded enclosures were the scenes of physical conflict is, however, scarce in Southern Scandinavia, but it is all the more common elsewhere in Europe.

Organized violence could very well have played a part in the social change that took place in the course of the Late Middle Neolithic, which led to the end of the

time of the palisades around the middle of the third millennium BC. The fact that palisades were no longer built, however, does not mean that their functions ceased; the needs still existed. Social relations were changed in a direction which meant that it was no longer possible to achieve this type of arena for collective concerns. The palisaded enclosures and their content were an expression of people's perceptions of how the world was ordered and what opportunities existed, and at the same time they affected this perception and were thus an active part of the change that can be seen in society as we move towards the latter part of the Late Middle Neolithic. The change that happened in society and in social relations at this time meant an increase in the significance of a unit that was no doubt at least as large in the area that it covered as the palisaded enclosures, but architecturally much less conspicuous, namely, the farm.

Grave and farm

The farm as a site acquired an increasingly important role in the course of the Late Middle Neolithic. In the latter part of the period, formerly dominant places such as palisaded enclosures no longer existed. The large assembly sites – the palisaded enclosures – had no more part to play when new influences led people within the local communities to question and change old relations. New groups and individuals positioned themselves, and the farm became the arena where people shaped and expressed their social position. The farm gradually became a fixed point for people, in spatial, social, and mental terms. The increasingly distinct position of the farm as a major social arena can be discerned on the basis of a number of concordant observations in the archaeological record. The type of socially important sites that the palisades had previously represented – places where many people from the locality gathered on special occasions or at certain times of the year – are not attested for the latter part of the Late Middle Neolithic. When the old palisaded enclosures had decayed or been destroyed, it seems that it was not considered necessary or even possible to build new ones, and as far as we can discern, they do not seem to have been replaced with new kinds of sites for large assemblies and manifestations. Instead the spotlight was directed towards an existing unit – the farm. The farm was shaped into the central place in people's lives. We detect this change through the close spatial relationship between houses and the graves of Battle Axe type that people now dug for two to three hundred years, from roughly the middle of the third millennium, and also through the fact that people often started to build several generations of houses on the same site. In the course of the Late Middle Neolithic it also became increasingly uncommon to deposit objects in pits and wells of various kinds, which

can also be interpreted as part of a changed relation to the farm as a place. From our present-day point of view, we see that the overall change in the relationship to the farm points towards the Late Neolithic and the form and social significance of settlement at this time. A change in social significance thus took place – from places like palisaded enclosures towards what may be seen, in comparison with subsequent periods, as more regular settlement.

In the latter part of the Late Middle Neolithic and the earliest part of the Late Neolithic, what is called the Battle Axe culture can be linked to the farms. The grave and the house were central elements in the shaping of the socially significant place that the farm constituted. The new influences coming from the continent led to a new social expression. New forms of artefacts, including the battle axe and the pottery, became important parts of a social identity that grew stronger among some people. In the Late Middle Neolithic, with its distinct expression in the so-called Battle Axe grave, the farm as a central place served as a basis for shaping social identity and forging relations. Our present state of knowledge indicates regional differences within the geographical area covered here. In eastern Denmark, with the exception of Bornholm, the graves of the Battle Axe culture are almost entirely absent, and megalithic tombs are still used for burials. Houses are also lacking at present. Houses from the Late Middle Neolithic have not yet been found on Bornholm either. In parts of southernmost Sweden, on the other hand, archaeological remains reveal a close spatial relationship between houses and graves, marking the significance of the farm as a social arena.

What emerges from the end of the Late Middle Neolithic is a gradually more distinct and lasting site continuity in the landscape for certain farms. Graves, together with houses, are important elements in this rooted continuity. It is on this continuity that the relationship to the farm as a place is based. The relationship to the site that was shaped and expressed in the Early Neolithic and the Early Middle Neolithic through large-scale depositions of objects in different types of pits is unusual in the Late Middle Neolithic. It occurs during an early part of the Late Middle Neolithic, above all in connection with the palisades, but from the close of the Late Middle Neolithic there are only a few examples. It thus seems as if this way of relating to a site can only be linked to certain special occasions and that it gradually declined in significance in the course of the Late Middle Neolithic. Applying a broader perspective, the deposition of objects in the classical Battle Axe graves can possibly be viewed as a kind of continuation of this expression. Depositing artefacts in pits was thus no longer a widespread form of expression in the shaping of relations to place. On the other hand, the ritual deposition of objects such as flint axes in wetlands was a tradition that con-

tinued in a general sense through the Middle Neolithic and into the Late Neolithic. The tradition then followed as an adaptable, relevant, and important ritual through the gradual changes that took place in society in the Middle Neolithic.

In a landscape where the farm with house and grave constituted a spatially more stable unit over a longer time, the relation to the place was thus manifested above all through this unity. By burying people in single graves, not infrequently in cemeteries, a sense of belonging to a place was created. In the Late Middle Neolithic the farm was turned into the important place for expressing and maintaining social relations in people's lives at different levels. The change lay in the relationship to the farm as a place and its significance in the shaping of social relations. It is this bond to the farm that had the long-term consequence that the house in the Late Neolithic became an increasingly stronger physical expression of social ambition and position.

The changed relation to the farm from the latter part of the Late Middle Neolithic onwards is viewed here as a social and mental change. The farm was not solely an economic and functional unit, but also in very large measure a socially and mentally significant place. This also applies to the early part of the Late Middle Neolithic, but in the later part of the period the farm acquired an increasingly significant role as a place with which people identified and through which they could also display their status in society. The spatial stability that developed then formed a different mental landscape which also included fixed communication routes. Hierarchies and overlapping social and economic relations between nearby farms no doubt existed on a scale greater than we can discern. The farms were a part of networks of personal relations, contacts, and exchanges and served as places for meetings between people. It was on farms inhabited by socially prominent individuals and families that the overarching social interaction took place, with the regulation of the exchange of commodities, access to grazing, hunting, fishing, and the exploitation of raw materials such as flint in certain areas (for example the Malmö area). It was through the farm that social status was expressed, related to the possibility to focus on economic specialization and accumulation. This took place within the framework of an overall identity among some individuals and families which was expressed in death through burials in Battle Axe graves.

The history of individuals and families was shaped in relation to the farm through the site continuity and through the link between the living and the dead. From the middle phase of the Late Middle Neolithic onwards, the Battle Axe grave became an increasingly important marker of social identity and status. Through the graves, the dead have been and still are central for an understanding of the so-called Battle Axe culture and of the social relations of the time. The Battle Axe graves mark a time

of new relations between people, which can be discerned over large parts of Europe through the Corded Ware complex and the Bell Beaker complex. The European Corded Ware complex can be regarded as a tradition of ideas marking the legitimation of an elite and a world of ideas. Its broad geographical distribution, however, should not be perceived as a reflection of a uniform culture, but as an effect of the way local social groups and individuals shaped and expressed common relations rooted in their own traditions and circumstances.

Figure Captions

Figures

Figure 1. Map of eastern Denmark and southernmost Sweden marking the areas and palisades discussed in this section. A) Dösjebro; B) Brunnshög; C) Stora Herrestad; D) Helgeshøj; E) Bakkegård; F) Kignæsbakken; G) Sigersted I; H) Vasagård; I) Rispebjerg. The Malmö area is also marked. Based on Bredsdorff's map (digital version of Bredsdorff 1973).

Figure 2. Sarup on Fyn. Each numbered square measures 40 by 60 m (after Andersen 1997:21, figure 12).

Figure 3. The palisade area at Dösjebro (after Andersson 2003:141, figure 46).

Figure 4. Helgeshøj with ditches and palisades (original Giersing 2004:11, figure 4, from Thörn 2007:96, figure 18).

Figure 5. Vasagård East with palisades from the latter part of Middle Neolithic A and the older Sarup enclosure. The round post structures are also visible in the figure (after Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:122, figure 3).

Figure 6. Rispebjerg with palisades and round post structures marked. The star marks the site of the Brogård find. The ring fort is dated to the Iron Age (after Kaul, Nielsen & Nielsen 2002:129, figure 11).

Figure 7. The distribution of the pottery groups (after Malmer 2002:265, figures 55–58).

Figure 8. Settlement in western Skåne in the Middle Neolithic B (after Andersson 2003:259, figure 78).

Figure 9. The city of Malmö and its parishes. The road network reflects settlement density. Base map: ©Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figure 10. The city of Malmö with parish boundaries and investigated areas (drawn in August 2008). It is evident that the pressure of development varies considerably in the area. The excavated areas represent several decades of archaeology and thus varying methods and priorities. Base map: ©Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figure 11. The topography of the studied area. Wetlands and watercourses (black) are taken from Skånska Rekognosceringskartan 1812–20. A long stretch of Sege Å follows the eastern boundary of the investigation area, while Risebergabäcken flows through much of the area in a north–south direction. A thick grey line marks a general limit for the highest coastline, some 4–5 m over the present sea level (revised from Regnell 1999). Zones (I–IV) and zone boundaries are marked. Contours 10 m equidistant. Base map: ©Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figure 12. Sites or approximate sites of hoards and single finds marked with site numbers. A site number in parentheses denotes a place with only thick-butted flint axes of indeterminate type. Base map: ©Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figure 13. Parts of the collection of stray finds from Bunkeflo 9:4 (8). Photo: Ingrid Nilsson.

Figure 14. The concave-edged flint axes from Hyllie (105) (MK 77:17 & MHM 12879:150037). The axes are 12.4 cm and 11.2 cm long respectively. Photo: Jenny Thornell, Malmö Museer.

Figure 15. Sites with remains of settlement and activity marked with site numbers. Base map: ©Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figure 16. Fosie IV with the locations of settlement sites I–VI (after Björhem & Säfvestad 1989:15, plate I).

Figure 17. Lunnebjär with feature A23606 and the location (according to the survey of antiquities) of the thick-butted, concave-edged flint axe (grey dot).

Figure 18. House 54 and feature A111 from Middle Neolithic B at Almhov. Older graves are marked.

Figure 19. Survey of Svågertorps Industriområde S including house 6, Battle Axe grave A279, and layer A2210 (after Koch & Tuominen 2008, appendix 3).

Figure 20. Elinelund 2B with houses and remains of fences. House 1 is the northernmost house, followed by house 3 and house 2 (after Sarnäs & Nord Paulsson 2001:134, figure 121).

Figure 21. House 14 in Svågertorps Industriområde D. The top picture shows the post-holes that are interpreted as part of house 14, while the bottom picture also shows surrounding features (after Onsten-Molander & Linde 2002:52, figure 50).

Figure 22. Features and houses at Hotelltomten, Hyllie station, and Hyllie 4:2 & 4:3 dated to the Middle Neolithic B and the early part of the Late Neolithic.

Figure 23. The two axes (MK 65:100028 & MK 65:100029) from Hyllie station. The axes are 15 cm and 14.5 cm long respectively. Photo: Jane Jansen, Malmö Museer.

Figure 24. Survey of Svågertorps Industriområde U including house 4, layers A915 and A612 (after Bäck & Gruber 2008, appendix 1).

Figure 25. Survey of Vintrie IP with houses radiocarbon-dated to Middle Neolithic B–Late Neolithic. The figure also shows the two houses from Vintrie 20:1 & 20:59 (furthest to the east).

Figure 26. The wrist guard from Kastanjegården, feature 21 (see figure 36). The upper side has scratched decoration. It is 6.2 cm long. Drawing: Cecilia Skulska (after Salomonsson 1974:31, Fig. 8).

Figure 27. House 25 at Lockarp 7A. The bottom picture shows the post-holes interpreted as part of house 25 while the top picture also shows surrounding features (after Rudin & Brink 2002:44, figure 15).

Figure 28. "The clay grave" from Hörstedtska Kritbruket (after Schnittger 1911:19, Fig. 15).

Figure 29. Elinelund 2A with the well complex A566, pit A304, knapping site A2363, the houses from the early part of the Late Neolithic (dark grey) and the Early Bronze Age (light grey) (after Sarnäs & Nord Paulsson 2001:93, Fig. 89). A2363 has been added. Not to scale.

Figure 30. House 10 and house 12 at Dösemarken. The grave, A1671, is also marked.

Figure 31. Survey of part of Lockarp 7E including house 23, house 26, and the wells (after Nord & Sarnäs 2005, plate 2).

Figure 32. House 12 at Fosie 11A. The bottom picture shows the post-holes interpreted as part of house 12, while the top picture also shows surrounding features (after Hadevik & Gidlöf 2003:38, Fig. 18).

Figure 33. Tygelsjö 41:1 with A3753. The possible grave, A14349, is also marked (after Grehn 2006, appendix 2). Not to scale.

Figure 34. Sites with graves and possible graves/grave-related features and palisades marked with site numbers. The palisade from the Middle Neolithic A at Västra Klagstorp is also marked (grey palisade symbol). Base map: ©Malmö Stadsbyggnadskontor.

Figure 35. The Svågertorp grave. Finds from around the head had been retrieved when the photograph was taken. The remains of the pot are by the lower legs. The head is towards the north (left in the picture). Photo: Malmö Museer.

Figure 36. Plan of Kastanjegården including the graves and feature 21 (see the section "Bo- och aktivitetsplatser") (after Winge 1976 fig. 1).

Figure 37. Plan of the graves (uppermost stone layer) (after Winge 1976 fig. 2).

Figure 38. The inhumation grave from Dösemarken. In the lower part of the picture is the bone pricker (MK 321:100089). The photograph was taken from the south. Photo: Kristina Gidlöf, Malmö Museer.

Figure 39. Survey of features and structures dated to Middle Neolithic B at Norra Hyllievång. Late Neolithic remains are also marked. In the Battle Axe cemetery, grave I was furthest to the north and A120122 furthest to the east.

Figure 40. Battle Axe graves from Norra Hyllievång. Left – Grave I (after Lindhé & Grehn 2008, A14169 figure 7). Photo: Susan Hydén, Malmö Museer. Right – Grave II. 1. blade; 2–4. amber bead; 5. teeth; 6–7. amber bead; 8. pottery; 9. eleven blade arrowheads; 10. concave-edged flint axe; 11. thin-bladed flint axe; 13. flint chisel (after Lindhé & Grehn 2008, A120605 figure 4).

Figure 41. Kv. Bronsyxan. The lower stone layer of the grave and the grave level (after Håkansson, Johanson & Salomonsson 1973:139, Fig 4).

Figure 42. The finds from Kulladal. The size of the axes is not stated in the archival material. Photo: Malmö Museer.

Figure 43. Virentofta, grave 62 (III) (after Forssander 1933:6 Abb. 4 – Forssander calls it grave 1).

Figure 44. The grave from Lindängelund. Base plan with finds marked. Y – flint axe; B – amber bead; F – flint blade; T – tooth (after Assarsson 1995 Fig. 6).

Figure 45. Fredriksberg, grave 71. Photo: Bertil Centerwall, Lund University Historical Museum.

Figure 46. Västra Klagstorp 16:48. Stone structure and grave level (after Hansen 1928b). Not to scale.

Figure 47. The palisade area at Bunkeflostrand. Openings through the palisade are marked with arrows.

Figure 48. All the radiocarbon datings to the Middle Neolithic B and Late Neolithic from Bunkeflostrand. The datings from A865, A1266, A1815, A2249, and A1429 come from an area south of the palisade (Steineke 2008a; Gidlöf & Steineke 2008).

Figure 49. Pits and wells from Bunkeflostrand. a) storage pit A3662; b) well A199999; c) pit A125399; d) well A119384; e) well A127937. Photo: Gabriell Wall, Steven Hanny, Mathilda Kjällquist, and Håkan Assarsson, Malmö Museer.

Figure 50. The distribution of all the worked flint from the topsoil (burnt flints on which no traces of working could be detected are not included). The number of flints in the squares is shown, which means that squares with copious flakes stand out.

Figure 51. The distribution of flint flakes from the knapping of square-sectioned tools from the topsoil.

Figure 52. Bone objects (a–e) and pottery (f–o) from Bunkeflostrand. a) carved bone object from A120252, MK 352:200736; b) preform for a fishing hook from A118470, MK 352:200737; c) point from A10370, MK 352:200738; d) point from A119384, MK 352:200739; e) point from A119384, MK 352:200740; f) rim sherd from A118470, MK 352:200753; g) rim sherd from A119384, MK 352:200752; h) rim sherd from A119384, MK 352:200983; i) rim sherd from A120335, MK 352:200748; j) sherd from A119691, MK 352:200754; k) sherd from A120335, MK 352:200747; l) sherd from A10385, MK 352:200751; m) sherd from A10630, MK 352:200749; n) sherd from A10630, MK 352:200750; o) sherd from A128616, MK 352:200746. A10370, A10385, and A118470 are dated to the Late Neolithic, the others to the Middle Neolithic B. Scale 1:1. Drawing: Björn Nilsson.

Figure 53. Top: combined dating of material from the palisade (the datings to Middle Neolithic B have been used, figure 48). Middle: summation of datings to Middle Neolithic B (from A127509 to A5093 in figure 48). Bottom: summation of datings to the early part of the Late Neolithic (from A1429 to A10370 in figure 48).

Figure 54. Bunkeflostrand in the later part of the Middle Neolithic B and the early part of the Late Neolithic. In the southern area there were also a number of features including the remains of a possible house or hut, A1815 (house 1), which may be contemporary with the palisade (see table 14 and figure 75).

Figure 55. The palisade at Hyllie, marking larger openings, pits, and layers (dark grey) mentioned in the text. The figure also shows the Early Neolithic activities (light grey) in the palisade area (some more Early Neolithic pits and occupation layers were also found further to the west). In the north-eastern part, a number of Early Neolithic pits were scattered evenly along a semicircular line.

Figure 56. Large quantities of flint had been deposited in the post-holes (black filling) around the opening into the area in the east.

Figure 57. Combined dating of material from the palisade (the oldest dating in table 16 is not included).

Figure 58. The thick-butted, concave-edged flint axes from one of the western openings (left, MHM 7176:155) and the pit, A1161 (MHM 12879:1399). The axes are 10.9 cm and 10.4 cm long respectively. Photo: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figure 59. The antler hoe/axe from A2066 (MHM 12879:156820, 156821). It is approximately 14 cm long. Photo: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figure 60. The bone pin/pendant from A1161 (MHM 12879:1430). It is 4.3 cm long. Photo: Andreas Nilsson, Malmö Museer.

Figure 61. Pottery from the palisade, palisade-related pits, and the area outside the palisade. Note that the sherds are generally small, which means that the angle of the sections is difficult to ascertain exactly. The vessel numbers refer to the analysis of the pottery in the reports on each site (Brink & Hydén 2006; Andréasson et al. 2006). a) sherd from the palisade, MHM 7176:2095 (vessel 119); b) sherd from A3524, MHM 12879:3976 (vessel 33); c) sherd from A1161, MHM 12879:1249 (vessel 45); d) sherd from A1161, MHM 12879:1539 (vessel 46); e) sherd from A1161, MHM 12879:1552; f) profile of base sherd from A1161, MHM 12879:1602; g) sherd from A2066, MHM 12879:156844; h) sherd from A2066, MHM 12879:156845; i) sherd from the edge of the former wetland, MHM 12879:150218. Scale 1:1. Drawing: Lena Svalfors, ILLUform.

Figure 62. The north-west part of feature A3613. Photo: Johan Lindroth, Malmö Museer.

Figure 63. The eastern part of A656 being excavated. Photo: Magnus Rolöf, Malmö Museer.

Figure 64. Rim sherds from A656. Sherds depicted only in profile are undecorated. Note that the sherds are generally small, which means that the angle of the sections is difficult to ascertain exactly. The vessel numbers refer to the analysis of the pottery in the report on the site (Brink & Hydén 2006). a) MHM 12879:2105 (vessel 60); b) MHM 12879:2111 (vessel 61); c) MHM 12879:2175 (vessel 68); d) MHM 12879:2112 (vessel 62); e) MHM 12879:4088 (vessel 92); f) MHM 12879:2122 (vessel 64); g) MHM 12879:2121 (vessel 65); h) MHM 12879:4097 (vessel 67); i) MHM 12879:4107 (vessel 70); j) MHM 12879:4095 (vessel 71); k) MHM 12879:4085 (vessel 89); l) MHM 12879:4067 (vessel 69); m) MHM 12879:4071 (vessel 66); n) MHM 12879:2109 (vessel 63); o) MHM 12879:4069 (vessel 90); p) MHM 12879:4084 (vessel 91); q) MHM 12879:4096 (vessel 93); r) MHM 12879:4066 (vessel 94). Scale 1:1. Drawing: Lena Svalfors, ILLUform.

Figure 65. A selection of decorated sherds from A656 (in some cases it has been difficult to determine the direction of the decoration on account of their small size). a) MHM 12879:4109 (possibly belongs to vessel 68); b) MHM 12879:4110; c) MHM 12879:4064; d) MHM 12879:4063; e) MHM 12879:4079; f) MHM 12879:2110; g) MHM 12879:4083; h) MHM 12879:4100; i) MHM 12879:4080; j) MHM 12879:4098; k) MHM 12879:2106; l) MHM 12879:2108; m) MHM 12879:4074; n) MHM 12879:4061; o) MHM 12879:2115; p) MHM 12879:4120. Scale 1:1. Drawing: Lena Svalfors, ILLUform.

Figure 66. Distribution of sherd thickness based on number and weight for pottery from A656 (the calculation was done on sherds where the thickness could be securely determined). N (number), X (mean value of sherd thickness in mm) and s (mean value of the largest grain in the fabric in mm).

Figure 67. Changed relations (after Brink & Hydén 2006:80, figure 69).

Figure 68. The palisade at Bunkeflo with pits dated to the Middle Neolithic B marked. The larger possible openings are marked with arrows.

Figure 69. The thick-butted, thin-bladed flint axe (MHM 7777:1) from Bunkeflo. The length of the axe is not stated in the literature. Photo: Viveca Ohlsson, Malmö Museer.

Figure 70. a: pottery from A10247 (MK327:100225); b: pottery from A21357 (MK327:100233); c: pottery from A6400 (MK327:100270) (after Carlson 2008 figures 7, 8, and 9; the size of the sherds is not stated in the report). Photo: Jenny Thornell, Malmö Museer.

Figure 71. Top: Combined dating of material from the palisade (the oldest dating in table 19 is not included). Bottom: summation of datings to the Middle Neolithic B (from pits, see table 19).

Figure 72. Chronological relations in the Malmö area. Bars mark occurrence. Darker sections mark a period with proportionately more archaeologically attested remains than earlier or later periods. This does not necessarily mean that it represents an actual greater occurrence. As far as we can see at present, however, the occurrence is actually greater for palisades, the classical graves and mortuary pottery of the Battle Axe culture, and ritual depositions in pits/wells. Ritual depositions in pits/wells do not cease at the time stated here, but they become very rare. For the final phase of the palisades the light grey shading marks uncertainty about whether they were still in use. Note that the marking, for example, for Battle Axe culture graves is based on few radiocarbon-dated objects.

Figure 73. Radiocarbon datings from contexts with typologically dated material (above all pottery). The datings from Lockarp 7B (73) and Hotelltomten (61) come from contexts with finds belonging to the Funnel Beaker culture which have, at least partly, been considered to belong to the typologically latest part of the Funnel Beaker culture. This also applies to the dating from A5152 at Bunkeflo (106). The dating from Sunnanå and the oldest and the youngest datings from Norra Hyllievång (79) come from contexts with Late Neolithic objects (see the section "Ett kulturlöst periodskifte"). Note that the dating from Kv. Bronsyxan (91) and the youngest of the palisade datings from Hyllie (105) were not performed with the accelerator method. The youngest datings from A656 from Hyllie (105) and A2405 from Ängdala 1991 (87) are not included. BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Figure 74. Summation of datings from graves belonging to the Battle Axe culture in the Malmö area – Svågertorps Industriområde S (56), Dösemarken (79), Norra Hyllievång (80), and Kv. Bronsyxan (91).

Figure 75. Houses dated to the Middle Neolithic B in the Malmö area. House 12 from Dösemarken (79) is not included since only a small part of it was excavated (see figure 30). The uncertain hut remains from Lunnebjär (31), Fredriksberg 13D (76), and Bunkeflostrand (104) are also shown, as are the small post-built structures from Vintrie IP (66). North is upwards in the picture. Scale 1:200.

Figure 76. Houses from early in the Late Neolithic which can be related to the Battle Axe culture. House 26 from Almhov (53); house 27 from Hyllie station (62); house 6 from Hyllie 4:2 & 4:3 (67); house 9 and house 11 from Elinelund 2A (77); house 7 from Norra Hyllievång (80); house 1 from Bunkeflostrand (104); house 1 and house 9 from Vintrie 20:1 & 20:59; and house 1 and house 10 from Svågertorps Industriområde L. House 1 from Svågertorps Industriområde L was dated to 3805±60 BP (2350–2140 BC cal. 1 σ. Ua-18572) and house 10 to 3845±70 BP (2460–2200 BC cal. 1 σ. Ua-18580). The dating of the other houses is presented in the description of each site. The datings from Vintrie 20:1 & 20:59 are presented under Vintrie IP (66). North is upwards in the picture. Scale 1:200.

Figure 77. Battle Axe culture farms in the area around the bog Hyllie Mosse. The figure shows a frozen image of the centuries immediately after 2500 BC, which means that all the sites shown on the figure need not have been in use at the same time. Light grey areas mark the distribution of meadow land based on land survey maps from the eighteenth century. Digital version after Erikson 1995 (supplemented and revised by Lars Persson, Malmö Museer). These areas include the distribution of both dry meadows and different kinds of wetter meadows. The distribution gives a general idea of the occurrence of lower areas in the terrain, which does not necessarily mean that they were wetlands in the Neolithic.

Figure 78. Relations between cultures during the Neolithic (after Edenmo et al. 1997:202 Fig 5:47). Southern Sweden to the left. After a while the Battle Axe culture takes over and social life in southern Sweden changes from a (short) period with some cultural variation to a time of cultural uniformity.

Figure 79. Almhov beside the bog Hyllie Mosse in the Malmö area. House 26 (see the house in detail in figure 76) from the early Late Neolithic marks the start of a major settlement expansion and farm continuity on the site (the remains from the Late Middle Neolithic can be seen in figure 18). Long barrows (triangles mark their east façades) and dolmens (circles), together with the houses, were a powerful expression of social status.

Tables

Table 1. A selection of radiocarbon datings from southern Swedish Neolithic enclosures (by falling age BP) (Andersson, Grønnegaard & Svensson 1999:11; Ericson, Månsson & Serlander 2000:16; Andersson 2003:139). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 2. A selection of radiocarbon datings from Danish Neolithic enclosures (by falling age BP) (Heinemeier, Rud & Heier-Nielsen 1996:324f; Giersing 2004:26, figure 20; see also Thörn 2007:97 for an evaluation of a couple of slightly earlier datings from Helgeshøj). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 3. Period division and datings cal. BC (after Rudebeck & Ödman 2000 with modifications after Andersson 2003). The number of generations is based on four generations per century (after Rudebeck et al. 2001:38 modified to suit the changed boundary between Middle Neolithic B and the Late Neolithic).

Table 4. All the sites considered in Part II. The first column shows the site name (property, block/district or place-name according to publications; CT=City Tunnel Project) with the number shown on survey maps. Columns two, three, and four show the parish and, where available, the RAÄ number (National Heritage Board) and archive number in the archives of Malmö Museums (ATA-ut). The RAÄ number is taken from FMIS. A dash means that an RAÄ number or archive number is missing or was not found in FMIS or the archives of Malmö Museums. Column five shows the section of the book in which the site is described, i.e. "Hoards and single finds", "Settlement and activity sites", "Graves", or "Palisades". Note that the same place may contain finds and remains which require presentation under more than one section. Column six gives brief details of the character of the site/find, e.g. "Concave-edged flint axe" or "House". Relevant references are given in column seven; for supplementary references see the corresponding section. *These sites have not been exactly localized but have been marked on figures based on street/block name, archival information, and for the graves the data in Winge 1976:45, figure 57. **Tygelsjö 76:1(38) – on the RAÄ form it says a thin-bladed axe of flint; in FMIS this has been changed to a thin-butted axe. Here I proceed from the version on the form.***Also comprises the adjacent Lockarp RAÄ 16:1, S07:027.

Table 5. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B or from contexts belonging to the Battle Axe culture in the Malmö area (by falling age BP). See the section "Tid" for exceptions. References to the different sites can be found in table 4 and in connection with the site descriptions in Part II, where there is also a presentation of any contradictory radiocarbon datings from particular contexts. BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 6. Sites with hoards or single finds with a possible dating to the Middle Neolithic B. The number of each type is stated. Note that the type designations in some cases are not absolutely certain. The finds from Pildammsparken (1) and Sibbarp (22) are not included in the table.

Table 7. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B from the fen Hindbygården (by falling age BP) (Berggren 2007:296). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 8. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B from Elinelund 2B (by falling age BP) (after Sarnäs & Nord Paulsson 2001 tab. 47 & 84). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 9 Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B from Hotelltomten, Hyllie station, Hyllie 4:2 & 4:3, and Hyllie 155:91 (by falling age BP) (Hadevik et al. 2006; Carlson 2007; Andréasson, Sandén & Grehn 2008). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 10. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B from Vintrie IP (by falling age BP). Fields to the right indicate the results of redating of the houses (Hammarstrand Dehman, Jansen & Hanny 2007). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 11. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B from Hindby Mosse (by falling age BP). BP values calibrated with OxCal v. 3.10. Lu-2731 and Lu-2733 come from Håkansson 1988:194.

Table 12. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B from Lockarp 7E (by falling age BP) (Nord & Sarnäs 2005). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 13. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B or from contexts belonging to the Battle Axe culture from Norra Hyllievång (by falling age BP) (Lindhé & Grehn 2008). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 14. Radiocarbon datings from the palisade and datings to the Middle Neolithic B (and the early part of the Late Neolithic in cases where the features contained sherds decorated with cord) from Bunkeflostrand (Hammarstrand Dehman 2006; Brink, Hammarstrand Dehman & Stamm Forssblad 2007; Brink, Grehn & Kishonti 2008). Three of the features, A865, A1266, and A1815, were in an area south of the palisade (figure 54) (Gidlöf & Steineke 2008). Table 5 contains yet another dating from A119691 which turned out to be Mesolithic. BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 15. Identified species at Bunkeflostrand (Middle Neolithic B–early Late Neolithic). Data from Magnell 2007, appendix 2–4.

Table 16. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B and/or from contexts belonging to the Battle Axe culture at Hyllie (by falling age BP) (Svensson 1991a:102; Brink & Hydén 2006; Andréasson et al. 2006). The radiocarbon dating from A16218 was obtained from charcoal from a feature found in/under an occupation layer from the early part of the Middle Neolithic A. The dating of the feature cannot be established with certainty and is not further discussed here. BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Table 17. The table shows a survey of the occurrence of identified animal species in each of the three phases in the Middle Neolithic B.

Table 18. The table shows a survey of the occurrence of tools/artefacts in each of the three phases in the Middle Neolithic B. Pottery and flint (flakes etc.) are not included.

Table 19. Radiocarbon datings to the Middle Neolithic B or from contexts belonging to the Battle Axe culture at Bunkeflo (by falling age BP) (Jonsson 1995; Carlson 2006a; Carlson 2006b; Carlson 2008). BP values calibrated with OxCal v. 3.10.

Referenser

Litteratur

A

Adamsen, Christian & Ebbesen, Klaus (red.). 1986. *Stridsøksetid i Sydskandinavien.* Arkæologiske skrifter 1. København, Forhistorisk Arkæologisk Institut.

Almqvist, Ulf & Svensson, Mac. 1990. Palissaderna från Annetorpsleden. En märklig fyndplats från stridsyxekulturen. *Limhamniana* 1990. s. 11–43.

Althin, Carl-Axel. 1954. *The chronology of the stone age settlement of Scania, Sweden. I. The mesolithic settlement.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, N° 1. Lund, CWK Gleerups förlag.

Andersen, Niels H. 1997. *The Sarup Enclosures.* Sarup vol. 1. Århus, Aarhus University Press.

Andersen, Niels H. 1999. Sarupanlæg og stendysser. Dødekult i bondestenalderens tragtbægerkultur. *Menneskelivets mangfoldighed. Arkæologisk og antropologisk forskning på Moesgård.* Høiris, Ole, Madsen, Hans Jørgen, Madsen, Torsten & Vellev, Jens (red.). s. 311–318. Århus, Århus Universitetsforlag.

Andersen, Niels H. 2002. Neolithic Enclosures of Scandinavia. *Enclosures in Neolithic Europe. Essays on Causewayed and Non-Causewayed Sites.* Varndell, Gillian & Topping, Peter (red). s. 1–10. Oxford, Oxbow Books.

Andersson, Magnus. 2003. *Skapa plats i landskapet. Tidig- och mellanneolitiska samhällen utmed två västskånska dalgångar.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 42. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Andersson, Magnus. 2004. *Making place in the landscape.* Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Andersson, Magnus. 2007. Neolitiska relationer. *Kustslättens mötesplatser.* Andersson, Magnus (red.). s. 305–334. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Andersson, Magnus, Carlie, Anne & Edring, Anders. 2003. Heliga cirklar av trä. *Berättelser från Vætland. En arkeologisk resa längs E22 i Skåne.* Carlie, Anne (red.). s. 116–119. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Andersson, Magnus, Grønnegaard, Tim Jonas & Svensson, Mac. 1999. *Mellanneolitisk palissadinhägnad och folkvandringstida boplats. Skåne, Västra karaby sn, Västra Karaby 28:5, Dagstorp 17:12, VKB SU 19.* UV Syd Rapport 1999:101. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Andersson, Thomas. 1999. *Boplatslämningar från stenålder–äldre järnålder. Skåne, St. Herrestads sn, Herrestad 68:88 m.fl. RAÄ 60.* UV Syd Rapport 1999:8. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Andréasson, Anna, Brink, Kristian, Hadevik, Claes, Hammarstrand Dehman, Karina, Hydén, Susan & Sandén, Ulf. 2006. *Annetorpsleden. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 50. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Andréasson, Anna, Sandén, Ulf & Grehn, Fredrik. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2002 & 2005. Hyllievång – boplatser från neolitikum och järnålder. Hyllie socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2008:026. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Apel, Jan. 2001. *Daggers, Knowledge & Power. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350–1500 cal BC*. Coast to coast-book no. 3. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History.

Apel, Jan & Knutsson, Kjel. 2006. Skilled Production and Social Reproduction – an introduction to the subject. *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies*. SAU Stone Studies 2. Apel, Jan & Knutsson, Kjel (red.). s. 11–24. Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.

Artursson, Magnus. 2005a. Gårds- och bebyggelsestruktur. *Bronsåldersbygd. 2300–500 f.Kr.* Lagerås, Per & Strömberg, Bo (red.). s. 84–159. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Artursson, Magnus. 2005b. Byggnadstradition. *Bronsåldersbygd. 2300–500 f.Kr.* Lagerås, Per & Strömberg, Bo (red.). s. 20–83. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Artursson, Magnus & Björk, Tony. 2007. Vætland – ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300–500 F.Kr. *Vägar till Vætland. En Bronsåldersbygd i Nordöstra Skåne 2300–500 F.Kr.* Artursson, Magnus (red.). s. 295–359. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Artursson, Magnus, Karsten, Per & Strömberg, Bo. 2005. Aspekter på samhällsutveckling. *Bronsåldersbygd. 2300–500 f.Kr.* Lagerås, Per & Strömberg, Bo (red.). s. 496–547. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Artursson, Magnus, Linderoth, Thomas, Nilsson, Maj-Lis & Svensson, Mac. 2003. Byggnadskultur i södra & mellersta Skandinavien. *I det Neolitiska rummet*. Svensson, Mac (red.). s. 40–171. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Assarsson, Håkan, Eliasson, Laila, Frejd, Joakim, Jönsson, Lars & Magnusson Staaf, Björn. 1995. Förundersökning för Yttre Ringvägen och järnväg mellan brofästet och kontinentalbanan. Delområde 7. Lockarp. *Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologiska förundersökningar 1995*. Rapport nr 6. Billberg, Ingmar, Björhem, Nils, Thörn, Raimond & Ödman, Chatarina (red.). s. 103–138. Malmö, Stadsantikvariska avdelningen.

B

Balić, Ivan & Knarrström, Bo. 2007. Ben – om föremål och hantverk. *Kustslättens mötesplatser*. Andersson, Magnus (red.). s. 87–110. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Barker, Graeme. 1999. Cattle-keeping in ancient Europe: to live together or apart? *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*. Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (red.). s. 273–280. Århus, Aarhus University Press.

Barrett, John C. 1994. *Fragments from Antiquity. An Archaeology of social Life in Britain, 2900–1200 BC.* Oxford UK & Cambridge USA, Blackwell.

Barrett, John C. 2001. Agency, the Duality of Structure, and the Problem of the Archaeological Record. *Archaeological Theory Today*. Hodder, Ian (red.). s. 141–164. Cambridge & Malden, Polity Press.

Berggren, Åsa. 2006. Archaeology and sacrifice. A discussion of interpretations. *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions.* Vägar till Midgård 8. Andrén, Anders, Jennbert, Kristina & Raudvere, Catharina (red.). s. 303–307. Lund, Nordic Academic Press.

Berggren, Åsa. 2007. *Till och från ett kärr. Den arkeologiska undersökningen av Hindbygården*. Malmöfynd nr 17. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Berglund, Björn. E. 1991. 3.2.1 Landscape, land use, and vegetation. *The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project*. Ecological Bulletins No. 41. Berglund, Björn E. (red.). s. 69–70. København, Munksgaard International Booksellers and Publishers.

Berglund, Björn. E. 1999. Odlingslandskapets framväxt i Norden. *Arkeologi i Norden 1*. Burenhult, Göran (red.). s. 250–255. Stockholm, Natur och Kultur.

Biwall, Anders, Hernek, Robert, Kihlstedt, Britta, Larsson, Mats & Torstensdotter Åhlin, Inger. 1997. Stenålderns hyddor och hus i Syd- och Mellansverige. *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 23. Larsson, Mats & Olsson, Eva (red.). s. 265–300. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Björhem, Berit, Carlsson, Martin & Svahn, Bengt. 2005. *Öresundsförbindelsen. Fredriksberg 13A–D. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 23–24. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Björhem, Nils & Magnusson Staaf, Björn. 2006. *Öresundsförbindelsen och arkeologin. Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder.* Malmöfynd nr 8. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf. 1989. *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd nr 5. Malmö, Malmö Museer.

Björklund, Åsa. 2006. *Arkeologisk slutundersökning 2001–2002. Lunnebjär. Bebyggelse från mesolitikum till yngre järnålder. Oxie socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2006:071. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Borna-Ahlkvist, Hélène. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 42. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Bossen, Claus. 2006. War as Practice, Power, and Processor: A Framework for the Analysis of War and Social Structural Change. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*. Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 89–102. Århus, Aarhus University Press.

Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.

Bradley, Richard. 1987. Time Regained: The Creation of Continuity. *Journal of the British Archaeological Association* CXL. s. 1–17.

Bradley, Richard. 1998. *The Significance of Monuments. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe.* London & New York, Routledge.

Bradley, Richard. 2002. *The Past in Prehistoric Societies.* London & New York, Routledge.

Bradley, Richard. 2005. *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe.* London & New York, Routledge.

Bredsdorff, Peter. 1973. *Kortlægning og historiske studier. Et verktøj?* København, Skrifter udg. Af Lokalhistorisk afdeling, Københavns universitet.

Brink, Kristian. 2002. Palissaden (delområde 5). *Citytunnelprojektet. Rapport över arkeologiska förundersökningar.* Rapport nr 38. Lindhé, Eva, Sarnäs, Per & Steineke, Morten (red.). s. 57–67. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Brink, Kristian. 2004. The palisade enclosure at Hyllie, SW Scania. *Journal of Nordic Archaeological Science* 14. s. 35–44.

Brink, Kristian. 2009. Gårdarna på Almhov – senneolitikum och äldre bronsålder kring Hyllie mosse. *Spåren i marken – tematisk rapportering från Citytunnelprojektet*. Rapport nr 48. Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.). s. 157–214. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Brink, Kristian, Grehn, Fredrik & Kishonti, Ingela. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Bunkeflostrand 15:1. En mellanneolitisk palissad och tre järnåldersgravar. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:035. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Brink, Kristian, Hammarstrand Dehman, Karina & Stamm Forssblad, Ellen. 2007. *Arkeologisk förundersökning 2006. Bunkeflostrand 15:1. Palissad från mellanneolitikum. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2007:021. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Brink, Kristian & Hydén, Susan. 2006. *Citytunnelprojektet. Hyllie vattentorn – delområde 4 och Palissaden – delområde 5. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 42. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Brink, Kristian, Kishonti, Ingela & Magnell, Ola. Under utgivning. On the Shore. Life Inside a Palisade Enclosure and Cultural Change during the Middle Neolithic B in Southern Scandinavia. Current Swedish Archaeology vol. 17. 2009. (Accepterad för publicering).

Brorsson, Torbjörn. 2008. Godsanalys av stridsyxekeramik från Bunkeflostrand, Bunkeflo sn, Malmö. Kontoret för Keramiska Studier. Rapport 16, 2008. Bilaga i Brink, Kristian, Grehn, Fredrik & Kishonti, Ingela. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Bunkeflostrand 15:1. En mellanneolitisk palissad och tre järnåldersgravar. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:035. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Brück, Joanna. 1999. What´s in a settlement? Domestic practice and residential mobility in Early Bronze Age southern England. *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology.* Brück, Joanna & Goodman, Melissa (red.). s. 52–75. London, UCL Press.

Brück, Joanna & Goodman, Melissa. 1999. Introduction: themes for a critical archaeology of prehistoric settlement. *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology.* Brück, Joanna & Goodman, Melissa (red.). s. 1–19. London, UCL Press.

Burenhult, Göran. 1973. *En långdös vid Hindby mosse, Malmö.* Malmöfynd nr 2. Malmö, Malmö Museum.

Burström, Mats. 1995. Gårdstankar. *Hus & gård i det förurbana samhället – Rapport från ett sektorsforskningsprojekt*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 14. Göthberg, Hans, Kyhlberg, Ola & Vinberg, Ann (red.). s. 163–177. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Bäck, Kristina. & Gruber, Anette. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 1999. Svågertorps industriområde. Delområde U & X. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2008:077. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

C

Carlie, Anne. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Carlie, Anne, Friman, Bo & Strömberg, Bo. 2007. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Gyllins trädgård. Område A, D och E. Husie socken i Malmö stad, Skåne län*. Malmö Kulturmiljö Enheten för Arkeologi Rapport 2007:061. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Syd Rapport 2007:31. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Carlson, Ilona. 2006a. *Arkeologisk förundersökning. Limhamn 155:355. Kalkbrottsgatan. Hyllie socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2006:015. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Carlson, Ilona. 2006b. *Arkeologisk slutundersökning. Bunkeflostrand 9:5 & 9:6. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2006:014. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Carlson, Ilona. 2007. *Arkeologisk slutundersökning 2004. Hyllie 4:2 & 4:3. Etapp 1, delområde A. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2007:030. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Carlson, Ilona. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Palissaden vid Kalkbrottsgatan. Limhamn 155:355, RAÄ Hyllie 8:3. Hyllie socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2008:025. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Carman, John (red.). 1997. *Material harm. Archaeological studies of war and violence*. Glasgow, Cruithne Press.

Carman, John. 1997. Giving Archaeology a Moral Voice. *Material harm. Archaeological studies of war and violence*. Carman, John (red.). s. 220–239. Glasgow, Cruithne Press.

Cassel, Kerstin. 2000. Where Are We Going? Attitudes Towards Migrations in Archaeological Thought. *Current Swedish Archaeology* Vol. 8. s. 33–49.

Christensen, Jonas. 2004. Warfare in the European Neolithic. *Acta Archaeologica* Vol. 75:2-2004. s. 129–156.

D

Damm, Charlotte. 1993. The Danish Single Grave Culture – Ethnic Migration or Social Construction? *Journal of Danish Archaeology* Volume 10 1991. s. 199–204.

Davidsen, Karsten. 1978. *The Final TRB Culture in Denmark. A Settlement Study.* Arkæologiske Studier Volume V. København, Akademisk Forlag.

Dobres, Marcia-Anne & Robb, John E. (red.). 2000. *Agency in Archaeology*. London & New York, Routledge.

Dobres, Marcia-Anne & Robb, John E. 2000. Agency in archaeology. Paradigm or platitude? *Agency in Archaeology*. Dobres, Marcia-Anne & Robb, John E. (red.). s. 3–17. London & New York, Routledge.

During, Ebba. 1989. En osteologisk och antropologisk undersökning av tre skelettgravar från Bedingegravfältet. *Stridsyxekultur i Sydskandinavien.* Report Series No. 36. Larsson, Lars (red.). s. 111–168. Lund, Arkeologiska institutionen.

E

Ebbesen, Klaus. 1986. Fred i Enkeltgravstid. *Stridsøksetid i Sydskandinavien.* Arkeologiske skrifter 1. Adamsen, Christian & Ebbesen, Klaus (red.). s. 33–54. København, Forhistorisk Arkæologisk Institut.

Ebbesen, Klaus. 2006. *The Battle Axe Period – Stridsøksetid*. København, Forfatterforlaget Attika.

Edenmo, Roger. 2008. *Prestigeekonomi under yngre stenålder. Gåvoutbyten och regionala identiteter i den svenska båtyxekulturen*. OPIA 43. Uppsala, Institutionen för Arkeologi och Antik Historia.

Edenmo, Roger, Larsson, Mats, Nordqvist, Bengt & Olsson, Eva. 1997. Gropkeramikerna – fanns de? Materiell kultur och ideologisk förändring. *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 23. Larsson, Mats & Olsson, Eva (red.). s. 135–213. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Edring, Anders. 2005. *Berget i backens skugga. Det sociala landskapet på Kristianstadslätten under tidig- och mellanneolitikum*. Report Series No. 94. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Ekerow, Hans & Ingwald, Johan. 2002. *Öresundsförbindelsen. Robotskjutfältet 14A–B. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 26. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Eliasson, Laila & Kishonti, Ingela. 2003. *Öresundsförbindelsen. Lockarp 7B. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 17. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Ericson, Tyra, Månsson, Stefan & Serlander, Daniel. 2000. *Brunnshög. Boplatslämningar från neolitikum, brons- och järnålder samt centralplats från mellanneolitikum. Skåne, Lunds stad, Östra Torn 27:2 m.fl*. UV Syd Rapport 2000:88. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Erikson, Marja. 1995. Kulturgeografisk undersökning för området mellan brofästet och kontinentalbanans anslutning vid Lockarp. *Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologiska förundersökningar 1995*. Rapport nr 6. Billberg, Ingmar, Björhem, Nils, Thörn, Raimond & Ödman, Chatarina (red.). s. 167–189. Malmö, Malmö Museer.

Eriksson, Gunilla. 2003. *Norm and difference. Stone Age dietary practice in the Baltic region*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 5. Stockholm, Arkeologiska forskningslaboratoriet.

Erson, Birgitta (red.). 2008. *Att bevara gammal tid är att ge framtiden en vän. Flytten till Malmö kulturförvaltnings nya centralmagasin*. Malmö, Malmö kulturförvaltning.

Evans, Jo A., Chenery, C. A. & Fitzpatrick, Andrew P. 2006. Bronze Age Childhood Migration of Individuals Near Stonehenge, Revealed by Strontium and Oxygen Isotope Tooth Enamel Analysis. *Archaeometry* 48, 2 (2006). s. 309–321.

F

Fahlander, Fredrik. 2003. *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*. Gotarc Serie B, No. 23. Göteborg, Department of Archaeology.

Fahlander, Fredrik. 2006. Liv och död i det tredje rummet – hybriditet och materialitet under mellanneolitikum. *Lik og ulik. Tilnærminger til variasjon i gravskikk*. Østigård, Terje (red.). s. 203–223. Bergen, Universitetet i Bergen.

Florén, Anders & Ågren, Henrik. 2006. *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. Lund, Studentlitteratur.

Forssander, John-Elof. 1933. *Die schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinentaleuropäischen Voraussetzungen*. Lund, Borelius.

Friman, Bo. 2006. *Arkeologisk slutundersökning. Palissad från neolitikum. Västra Klagstorp 11:38–11:42 och 11:44–11:59. Västra Klagstorp socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2006:021. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Friman, Bo. 2008. *Att stå på egna ben. Centrala funktioner och lokal utveckling under yngre bronsålder och äldre järnålder i Mellanbyn, Skåne*. Malmöfynd nr 18. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Furholt, Martin. 2003. *Die absolutchronologische Datierung der Schnurkeramik in Mitteleuropa und Südskandinavien*. Bonn, R. Habelt.

G

Gardner, Andrew (red.). 2004. *Agency Uncovered: Archaeological perspectives on social agency, power, and being human*. London, UCL Press.

Gardner, Andrew. 2004. Introduction: Social Agency, Power, and Being Human. *Agency Uncovered: Archaeological perspectives on social agency, power, and being human*. Gardner, Andrew (red.). s. 1–15. London, UCL Press.

Gat, Azar. 2006. *War in Human Civilization*. Oxford, Oxford University Press.

Gibson, Alex. 2002. Introduction. *Behind Wooden Walls: Neolithic Palisaded Enclosures in Europe*. BAR International Series 1013. Gibson, Alex (red.). s. 1–4. Oxford, Archaeopress.

Giddens, Anthony. 1987. *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge, Polity Press.

Giddens, Anthony. 2003 (1984). *The Constitution of Society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge, Polity Press.

Gidlöf, Kristina. 2006. *Arkeologisk slutundersökning 2005. Inre Ringvägen. Delen mellan Pildammsvägen och Per Albin Hanssons väg. Fosie socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2006:051. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Gidlöf, Kristina & Johansson, Tobias. 2002. Almhov (delområde 1). *Citytunnelprojektet. Rapport över arkeologiska förundersökningar.* Rapport nr 38. Lindhé, Eva, Sarnäs, Per & Steineke, Morten (red.). s. 9–23. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Gidlöf, Kristina, Hammarstrand Dehman, Karina & Johansson, Tobias. 2006. *Citytunnelprojektet. Almhov – delområde 1. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 39. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Gidlöf, Kristina & Steineke, Morten. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2007. Bunkeflostrand 15:1. Området söder om palissaden. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:051. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Giersing, Tom. 2004. Et mellemneolitisk palisadeanlæg ved Helgeshøj, Østsjælland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2001. s. 17–34.

Gill, Alexander. 2003. *Stenålder i Mälardalen.* Stockholm Studies in Archaeology 26. Stockholm, Institutionen för arkeologi och antikens kultur.

Gosden, Christopher. 1994. *Social Being and Time.* Oxford UK & Cambridge USA, Blackwell.

Gosden, Chris. 2004. *Archaeology and Colonialism. Cultural Contact from 5000 BC to the Present.* Cambridge, Cambridge University Press.

Gosden, Chris & Lock, Gary. 1998. Prehistoric histories. *World Archaeology* 30:1. s. 2–12.

Grehn, Fredrik. 2006. *Arkeologisk slutundersökning 2003. Tygelsjö 41:1. Inför planerad villabebyggelse vid Laavägen. Tygelsjö socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2006:074. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Gröhn, Anna. 2004. *Positioning the Bronze Age in social theory and research context.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 47. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Guilaine, Jean & Zammit, Jean. 2005. *The Origins of War. Violence in Prehistory.* Malden USA, Oxford UK & Carlton Australia, Blackwell.

Gustafsson, Stefan. 1995. *Fosie IV. Jordbrukets förändring och utveckling från senneolitikum till yngre järnålder.* Rapport nr 5. Malmö, Malmö Museer.

Gustafsson, Stefan. 2007. Arkeobotanisk rapport. Analys av jordprover från Bunkeflostrand 15:1, MK352. Oden Kulturinformation. Bilaga i Brink, Kristian, Grehn, Fredrik & Kishonti, Ingela. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Bunkeflostrand 15:1. En mellanneolitisk palissad och tre järnåldersgravar. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:035. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

H

Hadevik, Claes. 2009. Trattbägarkulturen i Malmöområdet. En sammanställning med fokus på byggnader, gravar och rituella gropar. *Spåren i marken – tematisk rapportering från Citytunnelprojektet.* Rapport nr 48. Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.). s. 13–90. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hadevik, Claes & Gidlöf, Kristina. 2003. *Öresundsförbindelsen. Fosie 11A–D samt Broläge Larsbovägen. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 22. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hadevik, Claes, Jansen, Jane, Jansson, Per, Sagrén, Joakim & Winkler, Mia. 2006. *Citytunnelprojektet. Hyllie station – delområde 3 och Hotelltomten. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 41. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.). 2009. *Spåren i marken – tematisk rapportering från Citytunnelprojektet*. Rapport nr 48. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hallgren, Fredrik. 2008. *Identitet i praktik. Lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig trattbägarkultur.* Coast To Coast-Books No. 17. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History.

Hallgren, Fredrik & Possnert, Göran. 1997. Pottery design and time. The pottery from the TRB site Skogsmossen, in view of the AMS-datings og organic remains on potsherds. *Tor* 29. s. 113–136.

Hammarstrand Dehman, Karina. 2006. *Arkeologisk förundersökning 2004. Bunkeflostrand 15:1. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2006:004. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hammarstrand Dehman, Karina, Jansen, Jane & Hanny, Steven. 2007. *Citytunnelprojektet. Vintrie idrottsplats samt Vintrie 20:1 och 20:59. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 46. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hansen, Folke. 1928a. Meddelanden från Skåne. Stenåldersgrav i V. Klagstorps socken. *Fornvännen* 1928. s. 53–57.

Hansen, Folke. 1931. En nyfunnen dös i Skåne. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1931. s. 227–239.

Hansen, Folke. 1934. Gravundersökningar i sydligaste Skåne. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1934. s. 270–285.

Hansson, Krister. 2002. Lockarp (delområde 6). *Citytunnelprojektet. Rapport över arkeologiska förundersökningar.* Rapport nr 38. Lindhé, Eva, Sarnäs, Per & Steineke, Morten (red.). s. 69–80. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Hansson, Krister & Celin, Ulf. 2006. *Citytunnelprojektet. Lockarp – delområde 6. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 43. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Heinemeier, Jan, Rud, Niels & Heier-Nielsen, Susanne. 1996. Danish AMS radiocarbon datings of archaeological samples, Aarhus 1995. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1995. s. 318–325.

Helbling, Jürg. 2006. War and Peace in Societies without Central Power: Theories and Perspectives. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives.* Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 113–139. Århus, Aarhus University Press.

Hellerström, Sven. 2002. Gamla svar – nya frågor. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Berggren, Åsa & Burström, Mats (red.). s. 166–170. Stockholm & Malmö, Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö.

Hillerdal, Charlotta. 2006. Vikings, Rus, Varangians. The "Varangina Problem" in View of Ethnicity in Archaeology. *Current Swedish Archaeology* Vol. 14. s. 87–108.

Hodder, Ian. 1990. *The Domestication of Europe*. Oxford and Cambridge, Massachusetts, Blackwell.

Hübner, Eva. 2005. *Jungneolithische Gräber auf der Jütischen Halbinsel. Typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur. Text.* Nordiske Fortidsminder Serie B, Band 24:1. København, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.

Hulthén, Birgitta. 1974. Rapport över undersökning av keramikskärvor från Kastanjegården och kv. Bronsyxan i Malmö. *Kring Malmöhus. Årsbok från Malmö museum 1973–74*. s. 35–42. Malmö, Malmö Museum.

Hulthén, Birgitta. 1977. *On Ceramic Technology during the Scanian Neolithic and Bronze Age*. Theses and Papers in North-European Archaeology 6. Stockholm, Akademilitteratur.

Hulthén, Birgitta. 1986. Några tankar kring "tidig" respektive "sen" stridsyxekeramik. *Stridsøksetid i Sydskandinavien.* Arkeologiske skrifter 1. Adamsen, Christian & Ebbesen, Klaus (red.). s. 138–145. København, Forhistorisk Arkæologisk Institut.

Håkansson, Sören. 1988. University of Lund Radiocarbon dates XXI. *Radiocarbon* vol. 30, no. 2. s. 179–196.

Håkansson, Håkan, Johanson, Gunnar & Salomonsson, Bengt. 1973. Ett gravfynd från Kv Bronsyxan, Malmö. *Elbogen* 1972. s. 135–163.

Högberg, Anders. 1999a. Child and adult at a knapping area. A technological flake analysis of the manufacture of a Neolithic square sectioned axe and a child´s flintknapping activities on an assemblage excavated as part of the Öresund fixed link project. *Acta Archaeologica* Vol. 70–1999. s. 79–106.

Högberg, Anders. 2000. En alldeles speciell yxa. *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna.* Björhem, Nils (red.). s. 72–73. Malmö, Kultur Malmö.

Högberg, Anders. 2001. Flint in the Malmö area. *Flint – a Scanian Hardware.* Knarrström, Bo. s. 172–207. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Högberg, Anders. 2002. Production Sites on the Beach Ridge of Järavallen. Aspects on Tool Preforms, Action, Technology, Ritual and the Continuity of Place. *Current Swedish Archaeology* Vol. 10. s. 137–162.

Högberg, Anders. 2006. Continuity of place: actions and narratives. *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies*. SAU Stone Studies 2. Apel, Jan & Knutsson, Kjel (red.). s. 187–206. Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.

Högberg, Anders. 2008. Avslag, knivar och skrapor av flinta – en analys av råmaterial, teknologi och funktion. *Fest Slakt Odling. Neolitikum och järnålder i Hyllie*. Skoglund, Peter (red.). s. 54–73. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Högberg, Anders & Olausson, Deborah. 2007. *Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective.* Århus, Aarhus University Press.

I

Ifverson, Patric. 2007. *Arkeologisk förundersökning 2006. Dösemarken. Fastigheten Limhamn 155:355. Hyllie socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2007:014. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Ingold, Tim. 1993. The temporality of the landscape. *World Archaeology* 25:2. s. 152–174.

J

Jansson, Per. 2007. *Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning 2007. Elkabel längs Naffentorpsvägen. Nedgrävning av elkabel från Lillgrund. Bunkeflo socken i Malmö stad. Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2007:023. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Jenkins, Richard. 2008. *Social identity. Third edition.* London & New York, Routledge.

Jennbert, Kristina. 2007. Sites and the Mental Landscape. Stone Age in the Kullen district, Northwestern Scania, Sweden. *Lund Archaeological Review* Vol. 11–12. 2005–2006. s. 47–58.

Jensen, Jørgen. 2001. *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000–2.000 f.Kr.* København, Gyldendal.

Jones, Andrew. 2002. *Archaeological Theory and Scientific Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.

Jones, Andrew. 2005. Lives in fragments? Personhood and the European Neolithic. *Journal of Social Archaeology* 5(2). s. 193–224.

Jones, Andrew. 2007. *Memory and Material Culture*. Cambridge, Cambridge University Press.

Jones, Sian. 1997. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London, Routledge.

Jonsson, Esbjörn. 1995. Öresundsförbindelsen. Förundersökning för Yttre Ringvägen och järnväg mellan brofästet och kontinentalbanan. Delområde 1. Skjutbanorna. *Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologiska förundersökningar 1995.* Rapport nr 6. Billberg, Ingmar, Björhem, Nils, Thörn, Raimond & Ödman, Chatarina (red.). s. 7–23. Malmö, Malmö Museer.

Jönsson, Lars & Kockum, Jan. 2004. *Öresundsförbindelsen. Fosie by 10. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 21. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

K

Karlsson, Håkan. 2001. Time for an Archaeological "Time-out"? *It´s About Time. The Concept of Time in Archaeology.* Karlsson, Håkan (red.). s. 45–59. Göteborg, Bricoleur.

Karsten, Per. 1989. Rituella neolitiska fynd i Skåne. *Arkeologi och religion.* Report Series No. 34. Larsson, Lars & Wyszomirska, Bozena (red.). s. 77–86. Lund, Arkeologiska institutionen och Historiska Museet.

Karsten, Per. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 23. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Karsten, Per. 2005. Västskånska offerfynd från 2300–500 f.Kr. *Bronsåldersbygd. 2300–500 f.Kr.* Lagerås, Per & Strömberg, Bo (red.). s. 420–443. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Karsten, Per & Svensson, Mac. 2004. Introduction. *Stone Age Scania. Significant places dug and read by contract archaeology.* Skrifter No 52. Andersson, Magnus, Karsten, Per, Knarrström, Bo & Svensson, Mac. s. 7–20. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Kaul, Flemming, Nielsen, Finn Ole & Nielsen, Poul Otto. 2002. Vasagård og Rispebjerg. To indhegnede bopladser fra yngre stenalder på Bornholm. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2002. s. 119–138.

Keeley, Lawrence H. 1996. *War Before Civilization*. New York & Oxford, Oxford University Press.

Kempfner-Jørgensen, Lars & Watt, Margrethe. 1985. Settlement Sites with Middle Neolithic Houses at Grødby, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* Volume 4 1985. s. 87–100.

Kihlstedt, Britta, Larsson, Mats & Nordqvist, Bengt. 1997. Neolitiseringen i Syd-, Väst- och Mellansverige – social och ideologisk förändring. *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 23. Larsson, Mats & Olsson, Eva (red.). s. 85–133. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Kjellmark, Knut. 1905. En stenåldersboplats i Järavallen vid Limhamn. *Antikvarisk tidsskrift för Sverige* 17:3. s. 1–144.

Kjällquist, Mathilda. 2001. Gåvor eller avfall? En studie av sex mesolitiska gravar från Tågerup. *Tågerup – specialstudier.* Karsten, Per & Knarrström, Bo (red.). s. 32–69. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Knarrström, Bo. 2001. *Flint – a Scanian Hardware.* Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Knutsson, Helena. 1995. *Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro.* Aun 20. Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.

Koch, Helene & Tuominen, Katja. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2000. Svågertorps industriområde. Delområde K, P & S. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2006:080. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Kristiansen, Kristian. 1991. Prehistoric Migrations – the Case of the Single Grave and Corded Ware Cultures. *Journal of Danish Archaeology* Volume 8 1989. s. 211–225.

Kristiansen, Kristian. 2006. Cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age of Northern Europe. *Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania.* Sjögren, Karl-Göran (red.). s. 170–193. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge, Cambridge University Press.

L

Lagergren-Olsson, Anna. 2003. En skånsk keramikhistoria. *I det neolitiska rummet.* Svensson, Mac (red.). s. 172–213. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Lagergren, Anna. 2007. Den neolitiska keramiken. *Kustslättens mötesplatser.* Andersson, Magnus (red.). s. 149–186. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Lagergren, Anna. 2008. Stridsyxegravfält och kommunikation och den rituella platsen som länk mellan kulturer. *Dösjebro. Mötesplats för trattbägarkultur och stridsyxekultur.* Lageräs, Per (red.). s. 54–124. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Lageräs, Per. 2008. Dösjebro – introduktion till en plats, ett projekt och en bok. *Dösjebro. Mötesplats för trattbägarkultur och stridsyxekultur.* Lageräs, Per (red.). s. 10–19. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Lagerås, Per & Regnell, Mats. 1999. Agrar förändring under sydsvensk bronsålder – En diskussion om skenbara samband och olösta gåtor. *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning.* Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 25. Olausson, Michael (red.). s. 263–276. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Larsson, Lars. 1982. A Causewayed Enclosure and a Site with Valby Pottery at Stävie, Western Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1981–1982. New Series Vol. 4. s. 65–107.

Larsson, Lars. 1988. Mortuary Building above Stone Age Grave. A Grave from the Battle Axe Culture at Ullstorp, Southern Scania, Sweden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1987–1988. New Series Vol. 7. s. 81–98.

Larsson, Lars (red.). 1989. *Stridsyxekultur i Sydskandinavien.* Report Series No. 36. Lund, Arkeologiska institutionen.

Larsson, Lars. 1989. Boplatser, bebyggelse och bygder. Stridsyxekultur i södra Skåne. *Stridsyxekultur i Sydskandinavien.* Report Series No. 36. Larsson, Lars (red.). s. 53–76. Lund, Arkeologiska institutionen.

Larsson, Lars. 1992. Settlement and environment during the Middle Neolithic and Late Neolithic. *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish rural region.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, No. 19. Larsson, Lars, Callmer, Johan & Stjernquist, Berta (red.). s. 91–159. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Larsson, Lars. 1993. From MN A to MN B – A South Swedish Perspective. *Journal of Danish Archaeology* Volume 10 1991. s. 205–212.

Larsson, Lars. 2000. Axes and Fire – Contacts with the Gods. *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology.* Acta Archaeologica Lundensia. Series In 8°, No. 31. Olausson, Deborah & Vandkilde, Helle (red.). s. 93–103. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Larsson, Lars. 2001. Det senaste kvartsseklets stenåldersarkeologi i Skåne. *Stenåldersforskning i fokus. Inblickar och utblickar i sydskandinavisk stenåldersarkeologi.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter 39. Report Series Nr 77. Bergenstråhle, Ingrid & Hellerström, Sven (red.). s. 17–46. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Larsson, Lars. 2004. Of maces and men. Symbols in a landscape of cultural diversity. *Journal of Nordic Archaeological Science* 14 (2004). s. 71–78.

Larsson, Mats. 1984. *Tidigneolitikum i Sydvästskåne. Kronologi och bosättningsmönster.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, No. 17. Lund, CWK Gleerup.

Larsson, Mats. 1992. The Early and Middle Neolithic Funnel Beaker Culture in the Ystad area (Southern Scania). Economic and social change, 3100–2300 BC. *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish rural region.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, No. 19. Larsson, Lars, Callmer, Johan & Stjernquist, Berta (red.). s. 17–90. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Larsson, Mats. 2004. Living in cultural diversity. The Pitted Ware Culture and its relatives. *Journal of Nordic Archaeological Science* 14 (2004). s. 61–69.

Larsson, Mats. 2006. *A Tale of a Strange People. The Pitted Ware Culture in Southern Sweden.* Kalmar Studies in Archaeology vol 2. Report Series No. 96. Kalmar, University of Kalmar.

Larsson, Mats & Olsson, Eva (red.). 1997. *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 23. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Larsson, Mats & Rzepecki, Seweryn. 2005. Pottery, Houses and Graves. The Early Funnel Beaker Culture in Southern Sweden and Central Poland. *Lund Archaeological Review* 8–9 (2002–2003). s. 1–22.

Lekberg, Per. 2002. *Yxors liv. Människors landskap. En studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum.* Coast To Coast-Books No. 5. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History.

Lewis-Williams, David & Pearce, David. 2005. *Inside the Neolithic Mind. Consciousness, Cosmos and the Realm of the Gods.* London, Thames & Hudson.

Lidén, Kerstin, Eriksson, Gunilla, Nordqvist, Bengt, Götherström, Anders & Bendixen, Erik. 2003. The wet and the wild followed by the dry and the tame – or did they occur at the same time? *Norm and difference. Stone Age dietary practice in the Baltic region.* Theses and Papers in Scientific Archaeology 5. Eriksson, Gunilla. s. 1–11. Stockholm, Arkeologiska Forskningslaboratoriet.

Lihammer, Anna. 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien.* Lund Studies in Historical Archaeology 7. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia

Liljegren, Ronnie. 2006. *Risebergabäckens avvattningsområde i Malmö – en kunskapsbas.* LUNDQUA Uppdrag 57. Lund, Kvartärgeologiska avdelningen. Lunds universitet.

Liljegren, Ronnie & Björkman, Leif. 2003. Vegetationshistoria i östra Skåne. En jämförelse med Ystadområdet. *Järrestad. Huvudgård i centralbygd.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 51. Söderberg, Bengt (red.). s. 83–108. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Lindahl, Anders. 2000. The Idea of a Pot…Perception of Pottery. *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8 °, No. 31. Olausson, Deborah & Vandkilde, Helle (red.). s. 163–172. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Lindahl Jensen, Barbro. 1992. Stenåldersaktiviteter kring ett källkärr. *Arkeologi i Malmö. En presentation av ett antal undersökningar utförda under 1980-talet.* Rapport nr 4. Ödman, Chatarina (red.). s. 37–40. Malmö, Malmö Museer.

Linderholm, Anna. 2008. *Migration in Prehistory. DNA and stable isotope analyses of swedish skeletal material.* Theses and Papers in Scientific Archaeology 10. Stockholm, Department of Archaeology and Classical Studies.

Lindhé, Eva & Grehn, Fredrik. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Norra Hyllievång. Hyllie 155:91, 165:61. Hyllie socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:001. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Lindhé, Eva, Sarnäs, Per & Steineke, Morten (red.). 2001. *Citytunneln och spåren i landskapet. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar för Citytunnelns spårsträckningar och Hotelltomten.* Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Lindholm, Pehr, Olsson, Eva & Runeson, Henrik. 2007. Grop, snöre och kam. *Stenålderns stationer. Arkeologi i Botniabanans spår*. Gustafsson, Per & Spång, Lars Göran (red.). s. 201–235. Stockholm & Härnösand, Riksantikvarieämbetets förlag & Murberget, Länsmuseet Västernorrland.

Lindström, Jonathan. 2007. *Dödshuset. Mysteriet från stenåldern*. Stockholm, Bonnier Carlsen Förlag.

Lloyd-Smith, Lindsay. 2001. 293 Radiocarbon Dates from South Möre. An evalutation of the large-scale use of ^{14}C dating within rescue archaeology of settlements sites. *Möre – historien om ett småland*. Magnusson, Gert (red.). s. 625–656. Kalmar, Kalmar läns museum.

Lövgren, Karin, Heimer, Olle, Ifverson, Patric, Ingwald, Johan, Koch, Helene & Svensson, Magnus. 2007. *Citytunnelprojektet. Bunkeflo – delområde 2 och Bunkeflo bytomt. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 40. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

M

Madsen, Torsten. 1988. Causewayed enclosures in South Scandinavia. *Enclosures and Defences in the Neolithic of Western Europe. Part ii*. BAR International Series 403 (ii). Burgess, Colin, Topping, Peter, Mordant, Claude & Maddison, Margaret (red.). s. 301–336. Oxford, BAR.

Madsen, Torsten. 1995. Per Karsten, Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd. Avhandlingsrecension. *Fornvännen* 1995/3. s. 179–185.

Magnell, Ola. 2007. Osteologisk analys 2007. Torsk och horn. Osteologisk analys av djurben från en mellanneolitisk palissadanläggning, slutundersökning av Bunkeflostrand 15:1. Bilaga i Brink, Kristian, Grehn, Fredrik & Kishonti, Ingela. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2006. Bunkeflostrand 15:1. En mellanneolitisk palissad och tre järnåldersgravar. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län*. Enheten för Arkeologi Rapport 2008:035. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Magnusson Staaf, Björn. 1996. *An Essay on Copper Flat Axes*. Acta Archaeologica. Series prima in 4°, No. 21. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Magnusson Staaf, Björn. 2003. Early Metallurgy in Scandinavia: Continuity or discontinuity? *Lund Archaeological Review* 7 (2001). s. 19–28.

Malmer, Mats P. 1962. *Jungneolithische Studien*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 2. Lund, CWK Gleerups förlag.

Malmer, Mats P. 1975. *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Lund, LiberLäromedel.

Malmer, Mats P. 1986. Vad kan vetas om stridsyxekulturens kronologiska och sociala förhållanden? Teoretiska betraktelser. *Stridsøksetid i Sydskandinavien*. Arkeologiske skrifter 1. Adamsen, Christian & Ebbesen, Klaus (red.). s. 7–21. København, Forhistorisk Arkæologisk Institut.

Malmer, Mats P. 1989. Etnoarkeologiska synpunkter på stridsyxekulturen. *Stridsyxekultur i Sydskandinavien*. Report Series No. 36. Larsson, Lars (red.). s. 7–12. Lund, Arkeologiska institutionen.

Malmer, Mats P. 2002. *The Neolithic of South Sweden. TRB, GRK and STR*. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Markus, Felicia. 2004. *Living on Another Shore. Early Scandinavian Settlement on the North-Western Estonian Coast*. OPIA 36. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History.

McCarthy, Cormac. 1992. *Blood Meridian*. New York, Picador.

Meskell, Lynn. 2001. Archaeologies of Identity. *Archaeological Theory Today*. Hodder, Ian (red.). s. 187–213. Cambridge & Malden, Polity Press.

Moore, Henrietta L. 2000. Ethics and ontology. Why agents and agency matter. *Agency in Archaeology*. Dobres, Marcia-Anne & Robb, John E. (red.). s. 259–263. London & New York, Routledge.

N

Nicklasson, Påvel. 2005. *En vit fläck på kartan – Norra Småland under bronsålder och järnålder*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 50. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Nielsen, Billy & Rudebeck, Elisabeth. 1991. Introduktion till arkeologi i Södra Sallerup. En översikt över utgrävningarna kring Ängdala gård. *Elbogen* 1990. s. 64–97.

Nielsen, Finn Ole. 1989. Nye fund fra stridsøksetiden på Bornholm. *Stridsyxekultur i Sydskandinavien*. Report Series No. 36. Larsson, Lars (red.). s. 89–101. Lund, Arkeologiska institutionen.

Nielsen, Finn Ole. 1998. Brogård. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1997. s. 131–132.

Nielsen, Finn Ole. 2001. Evaluering af et regionalt stenalderprojekt. *Stenåldersforskning i fokus. Inblickar och utblickar i sydskandinavisk stenåldersarkeologi*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter 39. Report Series Nr 77. Bergenstråhle, Ingrid & Hellerström, Sven (red.). s. 73–84. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Nielsen, Finn Ole & Nielsen, Poul Otto. 1986. En boplads med hustomter fra mellem- og senneolitikum ved Limensgård, Bornholm. *Stridsøksetid i Sydskandinavien*. Arkeologiske skrifter 1. Adamsen, Christian & Ebbesen, Klaus (red.). s. 175–193. København, Forhistorisk Arkæologisk Institut.

Nielsen, Finn Ole & Nielsen, Poul Otto. 1991. The Middle Neolithic Settlement at Grødbygård, Bornholm. A local society in times of change. *Regions and Reflections. In Honour of Märta Strömberg*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 20. Jennbert, Kristina, Larsson, Lars, Petré, Rolf & Wyszomirska-Werbart, Bozena (red.). s. 51–65. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Nielsen, Poul Otto. 1979. De tyknakkede flintøksers kronologi. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1977. s. 5–66.

Nielsen, Poul Otto. 1999. Limensgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark. May 4–7 1998*. Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (red.). s. 149–165. Århus, Aarhus University Press.

Nielsen, Poul Otto. 2004. Causewayed camps, palisade enclosures and central settlements of the Middle Neolithic in Denmark. *Journal of Nordic Archaeological Science* 14 (2004). s. 19–33.

Nielsen, Poul Otto & Nielsen, Finn Ole. 1994. Vasagård. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1993. s. 134.

Nilsson, Anette & Onsten-Molander, Anna. 2004. *Öresundsförbindelsen. Södra Sallerup 15F & I. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 30. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Nilsson, Lena. 2006. *Öresundsförbindelsen och arkeologin. Djur och människor längs vägen*. Malmöfynd nr 9. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Nilsson, Lena. 2008. Slaktrester – mer än bara avfall. *Fest Slakt Odling. Neolitikum och järnålder i Hyllie*. Skoglund, Peter (red.). s. 74–96. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Nilsson, Maj-Lis & Nilsson, Lena. 2003. Ett källsprång i Saxtorp. *I det Neolitiska rummet*. Svensson, Mac (red.). s. 242–295. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Nilsson Stutz, Liv. 2003. *Embodied rituals & ritualized bodies. Tracing ritual practices in late Mesolithic burials.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 46. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Nord, Jenny & Sarnäs, Anette. 2005. *Öresundsförbindelsen. Lockarp 7D–E. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 18. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Nordquist, Pär. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktionen av social ojämlikhet i Skåne, 5500–1100 f.Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 13. Umeå, Arkeologiska institutionen.

Norr, Svante. 1998. Radiocarbon-dating and the chronology of the Gene settlement. *Suionum Hinc Civitates. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder.* OPIA 19. Andersson, Kent (red.). s. 263–274. Uppsala, Institutionen för Arkeologi och Antik Historia.

O

Ojala, Carl-Gösta. 2006. Mapping the North. Ethnicities, Territories and the Networks of Archaeology. *Current Swedish Archaeology* Vol. 14. s. 159–176.

Olausson, Deborah. 1998. Battleaxes: Home-made, Made to Order or Factory Products? *Proceedings from the Third Flint Alternatives Conference at Uppsala, Sweden, October 18–20, 1996*. OPIA 16. Holm, Lena & Knutsson, Kjel (red.). s. 125–140. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History.

Olausson, Deborah. 2000. Båtyxan – stridsyxekulturens sigill. *Artefakter – arkeologiska ting. En bok om föremål ur ett arkeologiskt perspektiv*. Report Series No. 71. Högberg, Anders (red.). s. 27–40. Lund, Arkeologiska institutionen.

Oldeberg, Andreas. 1952. *Studien über die Schwedische Bootaxtkultur*. Stockholm, Wahlström & Widstrand.

Olivier, Laurent C. 1999. Duration, memory and the nature of the archaeological record. *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan (red.). s. 529–535. Göteborg, Institutionen för arkeologi.

Olivier, Laurent C. 2001. Duration, Memory and the Nature of the Archaeological Record. *It´s About Time. The Concept of Time in Archaeology*. Karlsson, Håkan (red.). s. 61–70. Göteborg, Bricoleur.

Olsen, Bjørnar. 2003a. *Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning.* Lund, Studentlitteratur.

Olsen, Bjørnar. 2003b. Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 36, No. 2, 2003. s. 87–104.

Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). 2006a. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives.* Århus, Aarhus University Press.

Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle. 2006b. Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives.* Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 9–19. Århus, Aarhus University Press.

P

Parker Pearson, Michael & Richards, Colin. 1994. Ordering the World: Perceptions of Architecture, Space and Time. *Architecture and Order. Approaches to Social Space.* Parker Pearson, Michael & Richards, Colin (red.). s. 1–37. London & New York, Routledge.

Persson, Per. 1999. *Neolitikums början. Undersökningar kring jordbrukets introduktion i Nordeuropa.* Coast to Coast-books nr 1. Uppsala & Göteborg, Department of Archaeology and Ancient History & Department of Archaeology.

Persson, Per & Sjögren, Karl-Göran. 2001. *Falbygdens gånggrifter. Del 1. Undersökningar 1985–1998.* Gotarc Ser. C, Nr. 34. Göteborg, Institutionen för arkeologi.

Pollard, Joshua. 1999. "These places have their moments": thoughts on settlement practices in the British Neolithic. *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology.* Brück, Joanna & Goodman, Melissa (red.). s. 76–93. London, UCL Press.

Pollard, Joshua. 2001. The aesthetics of depositional practice. *Archaeology and Aesthetics. World Archaeology* 33:2. s. 315–333.

R

Ranheden, Håkan. 1995. Järnåldersbrunnen i Skälby – en markprocessuell diskussion. *Om brunnar. Diskussion kring brunnar på Håbolandet.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 12. Ullén, Inga, Ranheden, Håkan, Eriksson, Thomas & Engelmark, Roger (red.). s. 69–82. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Regnell, Mats. 2007. I och runt ett kärr. Rekonstruktion av miljön runt Hindbygården genom pollen och makrofossilanalyser. Bilaga i Berggren, Åsa. 2007. *Till och från ett kärr. Den arkeologiska undersökningen av Hindbygården.* Malmöfynd nr 17. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Regnell, Mats & Sjögren, Karl-Göran. 2006. Introduction and development of agriculture. *Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania.* Sjögren, Karl-Göran (red.). s. 106–169. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Roberts, Ben. 2008. Migration, Craft Expertise and Metallurgy: Analysing the "Spread" of Metal in Western Europe. *Movement, Mobility and Migration. Archaeological Review from Cambridge* Volume 23.2 – November 2008. s. 27–46.

Rosenberg, Björn. 1975. Skogholm – en herregård söder om Malmö. *Ale* 1/75. s. 32–36.

v. Rostoványi, Attila. 1995. Öresundsförbindelsen. Förundersökning för Yttre Ringvägen och järnväg mellan brofästet och kontinentalbanan. Delområde 8. Svågertorp. *Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologiska förundersökningar 1995.* Rapport nr 6. Billberg, Ingmar, Björhem, Nils, Thörn, Raimond & Ödman, Chatarina (red.). s. 139–157. Malmö, Malmö Museer.

v. Rostoványi, Attila. 2007. *Öresundsförbindelsen och arkeologin. Stenålderslandskapet. Inte bara jägare och bönder.* Malmöfynd nr 11. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

v. Rostoványi, Attila, Brusling, Anna, Hydén, Susan & Strandmark, Fredrik. Under arbete. Rapport över arkeologiska slutundersökningar. Södra Kristineberg. Rapport Arkeologienheten. Malmö, Malmö Museer.

Rudebeck, Elisabeth. 1986. *Ängdala. Flintgruvor från yngre stenåldern, S. Sallerup. Utgrävningar 1977–81.* Rapport nr 1. Malmö, Malmö Museer.

Rudebeck, Elisabeth. 2002. Vägen som rituell arena. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual.* Vägar till Midgård 2. Jennbert, Kristina, Andrén, Anders & Raudvere, Catharina (red.). s. 167–200. Lund, Nordic Academic Press.

Rudebeck, Elisabeth & Ödman, Chatarina. 2000. *Kristineberg. En gravplats under 4 500 år.* Malmöfynd nr 7. Malmö, Kultur Malmö.

Rudebeck, Elisabeth, Ödman, Chatarina, Samuelsson, Bengt-Åke & Högberg, Anders. 2001. *Vetenskapligt program för Malmö Kulturmiljö. Den arkeologiska verksamheten.* Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Rudin, Gun-Britt & Brink, Kristian. 2002. *Öresundsförbindelsen. Lockarp 7A. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 16. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Runcis, Janis. 2008. Neolitisk yxtillverkning. Produktion, organisation och kulturell kontext. *Dösjebro. Mötesplats för trattbägarkultur och stridsyxekultur.* Lagerås, Per (red.). s. 126–155. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Rydbeck, Otto. 1930. Flyttning av en 4000-årig skelettgrav till Lunds universitets historiska museum. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.* s. 1–12.

S

Salomonsson, Bengt. 1971. Malmötraktens förhistoria. *Malmö Stads Historia. Första delen.* Salomonsson, Bengt, Tomner, Lennart & Bager, Einar. s. 13–170. Malmö, Malmö stad.

Salomonsson, Bengt. 1974. Rapport om ett boplatsfynd vid Kastanjegården, Malmö. *Kring Malmöhus. Årsbok från Malmö museum 1973–74.* s. 21–34. Malmö, Malmö Museum.

Samuelsson, Bengt-Åke. 2001. Kan gravar spegla vägars ålder och betydelse? Ett exempel från Söderslätt i Skåne. *Uppåkra – Centrum i analys och rapport.* Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36. Larsson, Lars (red.). s. 177–184. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Sandén, Ulf. 2008. En festplats i Hyllie och den sena trattbägarkulturen i Malmöområdet. *Fest Slakt Odling. Neolitikum och järnålder i Hyllie.* Skoglund, Peter (red.). s. 8–53. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Sarnäs, Anette & Engström, Tony. 2006. *Öresundsförbindelsen. Lockarp 7H & Bageritomten. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 19. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Sarnäs, Per. 2001. Det stora landskapet. *Citytunneln och spåren i landskapet. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar för Citytunnelns spårsträckningar och Hotelltomten.* Lindhé, Eva, Sarnäs, Per & Steineke, Morten (red.). s. 18–35. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Sarnäs, Per. 2008. *Öresundsförbindelsen och arkeologin. Fullåkerslandskapet. Matjord, metod, diskussion, reflektion.* Malmöfynd nr 14. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Sarnäs, Per & Nord Paulsson, Jenny. 2001. *Öresundsförbindelsen. Skjutbanorna 1B & Elinelund 2A–B. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 9. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Sen, Amartya. 2006. *Identitet och våld. Illusionen om ödet*. Göteborg, Daidalos.

Schnittger, Bror. 1911. Förhistoriska flintgrufvor och kulturlager vid Kvarnby och S. Sallerup i Skåne. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 19:1. s. 1–102.

Siech, Suzanne & Berggren, Åsa. 2002. *Öresundsförbindelsen. Petersborg 6. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 15. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Sjögren, Karl-Göran. 2003. *"Mångfalldige uhrminnes grafvar…" Megalitgravar och samhälle i Västsverige.* Gotarc Series B. Gothenburg Archaeological Thesis 24. Coast to Coast-books No. 9. Göteborg, Department of Archaeology.

Skaarup, Jørgen. 1985. *Yngre stenalder på øerne syd for Fyn.* Rudkøbing, Langelands Museum.

Skak-Nielsen, Niels V. 2006. The Genesis of the Battle Axe Culture. On Klaus Ebbesen´s doctoral thesis. A critique and an alternative conclusion. *Fornvännen* 2006/4. s. 274–277.

Skoglund, Peter. 2008. Space and scale in archaeological research – an empiricist problem or an ethical dilemma? *Arkeologi och identitet.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 53. Petersson, Bodil & Skoglund, Peter (red.). s. 155–166. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Skov, Hans. 1994. Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyper i det gammeldanske område fra ca. 800–1200 e.Kr. *Hikuin* 21. s. 139–162.

Staal, Benny. 1999. Bakkegård. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1998. s. 125.

Steineke, Morten. 2008a. *Arkeologisk förundersökning 2007. Bunkeflostrand 15:1. Området söder om palissaden. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:020. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Steineke, Morten. 2008b. *Arkeologisk utredning 2007. Bunkeflostrand 1:9 m.fl. Området norr om Åkerslätt och Fruktliden. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:019. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Steineke, Morten & Lindhé, Eva. 2001. Det lilla landskapet. *Citytunneln och spåren i landskapet. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar för Citytunnelns spårsträckningar och Hotelltomten.* Lindhé, Eva, Sarnäs, Per & Steineke, Morten (red.). s. 36–56. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Steineke, Morten, Ekenberg, Anna, Hansson, Krister & Ifverson, Patric. 2005. *Öresundsförbindelsen. Sunnanå 19 A–F. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Rapport nr 34. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Stensköld, Eva. 2004. *Att berätta en senneolitisk historia. Sten och metall i södra Sverige 2350–1700 f.Kr.* Stockholm Studies in Archaeology 34. Stockholm, Arkeologiska institutionen.

Stilborg, Ole. 2002. Neolitikum. *Keramik i Sydsverige – en handbok för arkeologer.* Lindahl, Anders, Olausson, Deborah & Carlie, Anne (red.). s. 57–80. Lund, Keramiska Forskningslaboratoriet.

Stilborg, Ole. 2003. Keramikhantverk i Välabäcksdalen. *I det Neolitiska rummet.* Svensson, Mac (red.). s. 214–241. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Stilborg, Ole. 2005. *Stridsyxekeramik i Sydsverige.* KFL RAPPORT 05/1021. Lund, Keramiska Forskningslaboratoriet, Kvartärgeologiska avdelningen.

Stjernquist, Berta. 1992. Introduction. *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field work and research in a south Swedish rural region.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, No. 19. Larsson, Lars, Callmer, Johan & Stjernquist, Berta (red.). s. 9–16. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Straunsbjerg Thorsen, Michael. 2000. Brogård. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1999. s. 141–142.

Strinnholm, Anders. 2001. *Bland säljägare och fårfarmare. Struktur och förändring i Västsveriges mellanneolitikum.* Coast to coast-book no. 4. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History.

Strömberg, Märta. 1975. *Studien zu einem Gräberfeld in Löderup. Grabsitte – Kontinuität – Sozialstruktur.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 10. Lund, CWK Gleerup.

Strömberg, Märta. 1978. Three Neolithic Sites. A Local Seriation? *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1977–1978. New Series Vol. 2. s. 68–97.

Strömberg, Märta. 1988. Exchange Systems between Battle-axe Groups? *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honour of Berta Stjernquist.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 16. Hårdh, Birgitta, Larsson, Lars, Olausson, Deborah & Petré, Rolf (red.). s. 71–81. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Strömberg, Märta. 1992. A Concentration of Houses from the Late Neolithic/Early Bronze Age at Hagestad. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1991–1992. New Series Vol. 9. s. 57–89.

Strömberg, Märta. 1993. Gravhögars källvärde i relation till andra lämningar. Exempel från sydöstra Skåne. *Bronsålderns gravhögar.* Report Series No. 48. Larsson, Lars (red.). s. 151–160. Lund, Arkeologiska Institutionen och Historiska Museet.

Svensson, Mac. 1986. Trattbägarboplatsen "Hindby mosse" – aspekter på dess struktur och funktion. *Elbogen* 1986. s. 97–125.

Svensson, Mac. 1991a. A Palisade Enclosure in South-West Scania – a Site from the Battle-Axe Culture. *Regions and Reflections. In Honour of Märta Strömberg.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 20. Jennbert, Kristina, Larsson, Lars, Petré, Rolf & Wyszomirska-Werbart, Bozena (red.). s. 97–109. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

Svensson, Mac. 1991b. Hindby offermosse – en senneolitisk kultplats. *Kulturmiljövård* 5–6/91. s. 32–34.

Svensson, Mac. 1993. Hindby offerkärr – en ovanlig och komplicerad fyndplats. *Fynd* 2/93. s. 5–11.

Svensson, Mac. 2002. Palisade Enclosures – The Second Generation of Enclosed Sites in the Neolithic of Northern Europe. *Behind Wooden Walls: Neolithic Palisaded Enclosures in Europe.* BAR International Series 1013. Gibson, Alex (red.). s. 28–58. Oxford, Archaeopress.

Svensson, Mac. 2004. The second Neolitihic concept. 3000–2300 BC. *Stone Age Scania. Significant places dug and read by contract archaeology.* Skrifter No 52. Andersson, Magnus, Karsten, Per, Knarrström, Bo & Svensson, Mac. s. 191–248. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Svensson Bank, Mac. 2008. Mellanneolitiska palissadanläggningar. Palissaden i Dösjebro i ett nordeuropeiskt perspektiv. *Dösjebro. Mötesplats för trattbägarkultur och stridsyxekultur.* Lagerås, Per (red.). s. 20–53. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Svensson, Mac, Pihl, Henrik & Andersson, Magnus. 2001. *Palissadkomplexet i Dösjebro. Seminariegrävning vårterminen 2000*. UV Syd Rapport 2001:8. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Söderberg, Bengt & Hellerström, Sven. 2002. *Järrestad i centrum. Väg 11, sträckan Östra Tommarp–Simrishamn. Järrestads sn, Skåne*. UV Syd Rapport 2002:16. Lund, Riksantikvarieämbetet.

Söderberg, Bengt & Hellerström, Sven. 2003. Centralbygdens sociala landskap. Sten- och bronsålder i Järrestad. *Järrestad. Huvudgård i centralbygd.* Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 51. Söderberg, Bengt (red.). s. 21–82. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Sørensen, Marie Louise Stig. 2000. *Gender Archaeology*. Cambridge & Maldon, Polity Press.

T

Tauber, Henrik. 1986. C14 dateringer af Enkeltgravskultur og Grubekeramisk kultur i Danmark. *Stridsøksetid i Sydskandinavien.* Arkæologiske skrifter 1. Adamsen, Christian & Ebbesen, Klaus (red.). s. 196–204. København, Forhistorisk Arkæologisk Institut.

Thomas, Julian. 1996a. *Time, Culture and Identity. An interpretive archaeology*. London & New York, Routledge.

Thomas, Julian. 1996b. Neolithic houses in mainland Britain and Ireland – A sceptical view. *Neolithic Houses in Northwest Europe and Beyond*. Neolithic Studies Group Seminar Papers 1. Oxbow Monograph 57. Darvill, Timothy & Thomas, Julian (red.). s. 1–12. Oxford, Oxbow Books.

Thomas, Julian. 1999. *Understanding the Neolithic. A revised second edition of Rethinking the Neolithic*. London & New York, Routledge.

Thorpe, I. J. Nick. 2006. Fighting and Feuding in Neolithic and Bronze Age Britain and Ireland. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*. Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 141–165. Århus, Aarhus University Press.

Thörn, Raimond. 1996. Det rituella landskapet. *Öresundsförbindelsen och arkeologi. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar.* Billberg, Ingmar, Björhem, Nils & Thörn, Raimond (red.). s. 23–29. Malmö, Malmö Museer.

Thörn, Raimond. 1998. Det rituella landskapet. *Öresundsförbindelsen och arkeologi II. Projektprogram och undersökningsplaner för arkeologiska slutundersökningar.* Billberg, Ingmar, Björhem, Nils, Magnusson Staaf, Björn & Thörn, Raimond (red.). s. 22–24. Malmö, Malmö Museer.

Thörn, Raimond. 2000. Hägnad jord – helig jord. *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna.* Björhem, Nils (red.). s. 74–75. Malmö, Kultur Malmö.

Thörn, Raimond. 2003. Öresundsförbindelsen och sökandet efter rituella landskap. *Öresundsförbindelsen och arkeologi. Ett samordningsmöte i Trelleborg den 23 och 24 oktober 2002*. Thörn, Raimond (red.). s. 15–17. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Thörn, Raimond. 2007. *Öresundsförbindelsen och arkeologin. Det ideologiska landskapet.* Malmöfynd nr 12. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Tilley, Christopher. 1982. *An Assessment of the Scanian Battle-Axe Tradition: Towards a Social Perspective.* Studier utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. 1981–1982:1. Lund, CWK Gleerup.

Tuominen, Katja, Johansson, Tobias & Gruber, Anette. 2008. *Arkeologisk slutundersökning 2000. Svågertorps industriområde. Delområde J & L. Bunkeflo socken i Malmö stad, Skåne län.* Enheten för Arkeologi Rapport 2008:079. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

V

Vandkilde, Helle. 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark.* Jutland Archaeological Society Publications XXXII, 1996. Århus, Aarhus University Press.

Vandkilde, Helle. 2006a. Archaeology and War: Presentations of Warriors and Peasants in Archaeological Interpretations. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives.* Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 57–73. Århus, Aarhus University Press.

Vandkilde, Helle. 2006b. Warfare and pre-State Societies: An Introduction. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives.* Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 105–111. Århus, Aarhus University Press.

Vandkilde, Helle. 2006c. Warriors and Warrior Institutions in Copper Age Europe. *Warfare and Society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives.* Otto, Ton, Thrane, Henrik & Vandkilde, Helle (red.). s. 393–422. Århus, Aarhus University Press.

Van Dyke, Ruth M. & Alcock, Susan E. 2003. Archaeologies of Memory: An Introduction. *Archaeologies of Memory.* Van Dyke, Ruth M. & Alcock, Susan E. (red.). s. 1–13. Malden, Blackwell.

Vang Petersen, Peter. 1993. *Flint fra Danmarks oldtid.* København, Høst & Søn Forlag.

W

Wallerström, Thomas. 2006. *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*. Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.

Wason, Paul K. 1994. *The Archaeology of Rank*. Cambridge, Cambridge University Press.

Welinder, Stig. 1998. Neoliticum–Bronsålder, 3900–500 f.Kr. *Jordbrukets första femtusen år 4000 f.Kr.–1000 e.Kr.* Det svenska jordbrukets historia. Del 1. Myrdal, Janken (red.). s. 11–236. Stockholm, Natur och Kultur/LTs Förlag.

Werbart, Bozena. 2002. *De osynliga identiteterna. Kulturell identitet och arkeologi.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 16. Umeå, Institutionen för arkeologi och samiska studier.

Whittle, Alasdair. 2003. *The Archaeology of People. Dimensions of Neolithic life*. London & New York, Routledge.

Winge, Göran. 1976. *Gravfältet vid Kastanjegården*. Malmöfynd nr 3. Malmö, Malmö Museum.

Winkler, Mia. 2004. *Öresundsförbindelsen. Södra Sallerup 15C & A. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 28. Malmö, Malmö Kulturmiljö.

Opublicerat material

A

Arcini, Caroline. 1997. Benmaterialet från Svågertorp, Bunkeflo socken, Skåne. Osteologisk rapport. Bilaga i Nilsson, Anette. 1997. Svågertorp. Rapport över arkeologisk förundersökning. Malmö Kulturmiljö.

Assarsson, Håkan. 1995. Lindängelund etapp 3. Rapport över arkeologisk förundersökning. Malmö Kulturmiljö.

B

Boplatsfynd från kv. Cedern, Disponentg. 25. Arkivmaterial. S01:002. Malmö Kulturmiljö.

Brusling, Anna & Streijffert, Martin. 2004. Svågertorps industriområde. Delområde E, F, G, H & I. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Malmö Kulturmiljö.

D

Damm, Charlotte. 1991. Continuity and Change. An Analysis of Social and Material Patterns in the Danish Neolithic. Opublicerad PhD avhandling. Cambridge.

E

Engelmark, Roger & Linderholm, Johan. 1997. Öresundsförbindelsen. Skjutbanorna, område 1 C, Palissaden. Miljöarkeologisk rapport. Miljöarkeologiska laboratoriet. Arkeologiska institutionen vid Umeå universitet. Umeå.

Eriksson, Nicklas, Rogius, Karin, Rosendahl, Anders & Wennberg, Tom. 2000. Fyndrika TN-gropar i sydvästra Skåne. CD-uppsats i arkeologi. Lunds universitet.

F

Forssander, John-Elof. 1929a. Berättelse över undersökning av enmansgrav från stenåldern påträffad å Fredriksbergs gårds ägor, Oxie sn och hd, Malmöhus län. Arkivmaterial. Malmö Kulturmiljö.

Forssander, John-Elof. 1929b. Brev till Riksantikvarien. Lund den 22 okt. 1929. Arkivmaterial. Malmö Kulturmiljö.

Forssblad, Dag. 2003. V. Klagstorp 11:38–11:42 och 11:44–11:59. Rapport över arkeologisk förundersökning 2003. V. Klagstorp sn, Malmö Stad, Skåne. Malmö Kulturmiljö.

Frejd, Joakim. 1996. Vintrie 24:4. Rapport över arkeologisk utredning 1996. Malmö Kulturmiljö.

G

Gaillard, Marie-José & Lemdahl, Geoffrey. 1993. Biostratigrafiska undersökningar av flintgruvor vid Ängdala, Skåne – miljö- och klimattolkningar. Lund.

H

Hammarstrand Dehman, Karina. 2005a. Lösfyndssamling från Bunkeflostrand 15:1. Malmö Kulturmiljö.

Hammarstrand Dehman, Karina. 2005b. Bunkeflostrand 15:1. Rapport över arkeologisk utredning. Malmö Kulturmiljö.

Hansen, Folke. 1928b. Markgraf fr stenåldern. Nr 16 V. Klagstorp. Arkivmaterial. Malmö Kulturmiljö.

Heimer, Olle. 2000. Citytunnelbanans förbindelsespår mot Ystad och Trelleborg. Rapport över arkeologisk utredning 1999. Malmö Kulturmiljö.

Hertz, Bo. 1978. Rapport över arkeologisk undersökning av gropar och härdar i kv. Körledaren, Fosie sn., Malmö kommun, Skåne. Malmö Kulturmiljö.

Högberg, Anders. 1998. Manual till referenssamling för flinta. Analys av avslag från tillverkning av fyrsidiga yxor och bifacialt dolkämne. Malmö Kulturmiljö.

Högberg, Anders. 1999b. Beskrivning av lösfyndssamling från Bunkeflo 9:4, Bunkeflo sn. Fornlämningsnummer RAÄ 20, Bunkeflo sn. Malmö Kulturmiljö.

J

Jonsson, Esbjörn. 1986. De arkeologiska undersökningarna inom kvarteret Benkammen. Arkivmaterial. Malmö Kulturmiljö.

K

Kishonti, Ingela. 2004. Bunkeflostrand 15:1. Rapport över arkeologisk utredning. Malmö Kulturmiljö.

Kling, Jörgen. 1983. Senneolitiska gravar i Malmöområdet. C-uppsats. Arkeologiska institutionen. Lunds universitet.

N

Nilsson, Anette. 1997a. Svågertorp. Rapport över arkeologisk förundersökning. Malmö Kulturmiljö.

Nilsson, Anette. 1997b. Svågertorp. Rapport över arkeologisk förundersökning. Malmö Kulturmiljö.

Nilsson, Lena. 2007. Palissaden i Bunkeflo 155:355. Osteologisk rapport (MK 327). Malmö Kulturmiljö.

O

Onsten-Molander, Anna & Linde, Petter. 2002. Svågertorps industriområde. Delområde A, B, C & D. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Malmö Kulturmiljö.

P

Petersson, Louise. 2001. Sysselsättningsstress – en osteobiografisk studie kring aktivitetsmönster under stridsyxekulturen i Skåne och Linköping. Del 1. C-uppsats i historisk osteologi. Arkeologiska insitutionen. Lunds universitet.

R

Regnell, Mats. 1999. Studier kring havsyteförändringar i samband med Öresundsförbindelseprojektet. Riksantikvarieämbetet, UV Syd.

Reisnert, Anders. 1978. Rapport angående fynd från Rosengård/Sigurdsgränd. Arkivmaterial. Malmö Kulturmiljö.

Rudebeck, Elisabeth. Under arbete. Ängdala 1991. Rapport över arkeologisk undersökning. Malmö Museer.

S

Samuelsson, Bengt-Åke. 1988. Preliminär rapport. Arkeologisk undersökning. Kirseberg 14:71 och del av 14:66, St. Bernstorps ind. omr., Malmö kn. Malmö Kulturmiljö.

Samuelsson, Bengt-Åke. 1997. Anmälan av utförd arkeologisk undersökning. Slutundersökning Lockarp 24:1 (Lindängelund III). Arkivmaterial. Malmö Kulturmiljö.

Sandén, Ulf. 1995. Bevare oss väl. En studie av megalitgravarnas bevaringsgrad på Söderslätt. C-uppsats, Arkeologiska institutionen. Lunds universitet.

Siech, Suzanne. 2002. En plats på jorden – en plats i kosmos. Ritual, ideologi, och social förändring vid Långvägsmossens källsprång, Södra Sallerup. En kritisk studie av platsens betydelse ur ett socialantropologiskt perspektiv. CD-uppsats. Arkeologiska institutionen. Lunds universitet.

Steineke, Morten. 2000. Västra Klagstorp 7:2. Rapport över arkeologisk utredning. Malmö Kulturmiljö.

Steineke, Morten, Norha, Nina & Erikson, Marja. 1997. Öresundsförbindelsen. Ytfyndsinventering för Yttre Ringvägen mellan Kontinentalbanan och Burlövs kommun. Arkeologisk utredning, steg 2. Malmö Kulturmiljö.

Svensson, Mac. 1994. Svågertorp. Genomförda och planerade insatser. Arkeologisk utredning. Delrapport inom projektet "Det dolda kulturlandskapet". Malmö Kulturmiljö.

Svensson, Mac. 1995. Svågertorp. Rapport över arkeologisk provundersökning. Delrapport inom projektet "Det dolda kulturlandskapet". Malmö Kulturmiljö.

Sørensen, Palle Ø. Utan år. Det neolitiske kultanlæg på Kignæsbakken ved Jægerspris. Museet Færgegården.

T

Thörn, Aprilla. 1993. Rapport, arkeologisk utredning, Hyllie VA-schakt, Hyllie och Bunkeflo sn., M-län, Sk., MHM 7766. Malmö Kulturmiljö.

Ö

Öijeberg, Jan & Nilsson, Anette. 1996. Valdemarsro östra. Rapport över arkeologisk förundersökning. Malmö Kulturmiljö.

Muntliga uppgifter

Hadevik, Claes. Malmö Museer, Malmö.

Larsson, Lars. Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia, Lund.

Nielsen, Finn Ole. Bornholms Museum, Rønne.

Rudebeck, Elisabeth. Malmö Museer, Malmö.

Svensson, Mac (†). Riksantikvarieämbetet UV Syd, Lund.

Winkler, Mia. Malmö Museer, Malmö.

Kartmaterial

Bredsdorffs kort (digital version av Bredsdorff 1973).

Kartmaterial från Malmö Stadsbyggnadskontor.

Internetreferenser

Hämtat från http://www.fmis.raa.se/fmis/. Hämtat 2004.

Hämtat från http://www.rlaha.ox.ac.uk/. Hämtat 2003.

Hämtat från http://www.ne.se/. Sökord ”essentialism”. Hämtat 2005.

Sarauw, Torben. 2007. On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon – the Danish Case. http://www.jungsteinSITE.de/. Hämtat 2008.

Vandkilde, Helle. 2005. A review of the Early Late Neolithic Period in Denmark: Practice, Identity and Connectivity. http://www.jungsteinSITE.de/. Hämtat 2006.

Malmöfynd

Malmöfynd 1
Kompanihuset i Malmö. Byggnadsarkeologiska studier av ett senmedeltida hus
Sven Rosborn 1973

Malmöfynd 2
En långdös vid Hindby mosse, Malmö
Göran Burenhult 1973

Malmöfynd 3
Gravfältet vid Kastanjegården
Göran Winge 1976

Malmöfynd 4
Segebro. En tidigatlantisk boplats vid Sege ås mynning
Lars Larsson 1982

Malmöfynd 5
Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum
Nils Björhem & Ulf Säfvestad 1989

Malmöfynd 6
Fosie IV. Bebyggelse under brons- och järnålder
Nils Björhem & Ulf Säfvestad 1993

Malmöfynd 7
Kristineberg. En gravplats under 4 500 år
Elisabeth Rudebeck & Chatarina Ödman 2000

Malmöfynd 8

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder
Nils Björhem & Björn Magnusson Staaf 2006

Malmöfynd 9

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Djur och människor längs vägen
Lena Nilsson 2006

Malmöfynd 10

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Det funktionella landskapet. Naturvetenskapliga analyser ur ett arkeologiskt perspektiv
Laila Eliasson & Ingela Kishonti 2007

Malmöfynd 11

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Stenålderslandskapet. Inte bara jägare och bönder
v. Attila Rostoványi 2007

Malmöfynd 12

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Det ideologiska landskapet
Raimond Thörn 2007

Malmöfynd 13

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Det organiserade landskapet
Lars Jönsson & Lars Persson 2008

Malmöfynd 14

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Fullåkerslandskapet. Matjord, metod, diskussion, reflektion
Per Sarnäs 2008

Malmöfynd 15

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Miljöarkeologi. Människa och landskap – en komplicerad dynamik
Roger Engelmark & Johan Linderholm 2008

Malmöfynd 16

Öresundsförbindelsen & arkeologin.
Stefan Gustafsson under utgivning

Malmöfynd 17

Till och från ett kärr. Den arkeologiska undersökningen av Hindbygården
Åsa Berggren 2007

Malmöfynd 18

Att stå på egna ben. Centrala funktioner och lokal utveckling under yngre bronsålder och äldre järnålder i Mellanbyn, Skåne
Bo Friman 2008

Malmöfynd 19

Arkeologiska och förhistoriska världar. Fält, erfarenhet och stenåldersplatser i sydvästra Skåne
Björn Nilsson & Elisabeth Rudebeck (red.) 2009

Malmöfynd 20

Gården i landskapet. Tre bebyggelsearkeologiska studier
Anders Högberg, Björn Nilsson & Peter Skoglund (red.) 2009

Malmöfynd 21

I palissadernas tid. Om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanneolitikum
Kristian Brink 2009

I palissadernas tid är en avhandling i arkeologi. Tre stora palissader och bebyggelsen i deras närmaste omland utgör navet i en tolkning av sociala relationer och hur dessa uttryckts, formats och förändrats under det tredje årtusendet f.Kr. Yngre mellanneolitikum brukar för delar av sydöstra Skandinavien presenteras som en tid då en äldre kulturyttring – trattbägarkulturen – ersätts av en ny kulturyttring – stridsyxekulturen. Avhandlingen diskuterar detta så kallade kulturskifte som en social förändring där en ny materiell kultur var av betydelse i formandet av sociala relationer människor emellan. Detta skifte tolkas som resultatet av förändringsprocesser inom samhället, processer där möten med influenser från kontinenten var betydelsefulla. Mötena hanterades inom ramen för lokala traditioner. Palissaderna var viktiga platser i dessa möten men de sociala förändringar de medförde gjorde också att palissaderna på sikt förlorade sin betydelse. Från mitten av det tredje årtusendet f.Kr. uppfördes inte längre några byggnadsverk av det här slaget. Istället blev gården en allt viktigare plats för människorna.

Malmö Museer, Arkeologienheten
Malmöfynd nr 21

Malmö stad

CITYTUNNELN